

Studia Hellenica II.

ΠΡΟΣΦΕΡΕΤΑΙ ΣΤΟΝ ΚΥΡΙΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟ ΛΕΤΣΙΟ

ΠΡΕΣΒΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΝΘΕΡΜΟ ΦΙΛΟ ΚΑΙ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΗ ΤΩΝ
ΟΥΓΓΡΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΛΛΕΓΙΟΥ «JÓZSEF EÖTVÖS»

*

DIMITRIOS LETSIOS

NAGYKÖVET ÚRNAK,
A MAGYAR-GÖRÖG SZELLEMI KAPCSOLATOK ÉS
AZ EÖTVÖS JÓZSEF COLLEGIUM LELKES BARÁTJÁNAK ÉS
TÁMOGATÓJÁNAK

ANTIQUITAS • BYZANTIUM • RENASCENTIA XXXVI.

SOROZATSZERKESZTŐK

Farkas Zoltán
Horváth László
Mészáros Tamás

STUDIA HELLENICA II.

Horváth Endre válogatott tanulmányai

Szerkesztette:

Horváth László, Nakos Konstantinos, Solti Dóra

ELTE Eötvös József Collegium

Budapest, 2018

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKÉZELŐ

Nemzeti
Tehetség Program

A kiadvány „Az Oktatási Hivatal által nyilvántartott szakkollégiumok támogatása”
című pályázat keretében (NTP-SZKOLL-17-0025) valósult meg.

A kötet a *Társadalmi kontextus a szövegkritika tükrében: Bizáncan innen és túl*
című NKFIA NN 124539 pályázat támogatásával jött létre.

ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2018

Felelős kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös József Collegium igazgatója

Borítóterv: Egedi-Kovács Emese

Copyright © Eötvös Collegium 2018 © A szerzők

Minden jog fenntartva!

A nyomdai munkákat a Pátria Nyomda Zrt. végezte

Budapest, Hunyadi János út 7., 1117

Felelős vezető: Simon László

ISSN 2064-2369

ISBN 978-615-5897-07-8

Tartalomjegyzék

Előszó	11
Moravcsik Gyula könyvismertetése és nekrológja	13
Mindent az Eötvös Collegiumnak köszönhetek	19
Magyar–görög bibliográfia	53
Zavírasz György élete és munkái	173
Az újgörögök	299

Horváth Endre
(1891-1945)

Előszó

Az ELTE Eötvös József Collegium Byzantium Központja az *Antiquitas – Byzantium – Renascentia* könyvsorozat keretében a második újjörögös tanulmánykötetet jelenteti meg. E mostani kötet immár kétségtelenül annak jelképes és egyszersmind kézbe vehető bizonyítéka, hogy a kutatócsoport tagjai a hellénológia – azaz az egységes ó-, közép- (bizánci) és újjörög tanulmányok – művelését kívánják újjáéleszteni és művelni. A tudós elődök a történelmi alapokat is az Eötvös Collegiumban vetették meg. Ebben a kötetben a huszadik századi újjörög stúdiumok szellemtörténeti és nyelvi-, irodalmi megalapozójának, Horváth Endrének kívánunk emléket állítani. Az emlékmű azonban nemcsak önzetlen tiszteletünk kifejezése, hanem jó értelemben vett „önző” célokot is szolgál. Ismét elérhetővé kívántuk tenni Horváth Endre három, ma is mértékadó és meghatározó művét, amelyek a legifjabb hellénista kutatónemzedéket is hasznos eszközökkel és kiváló kutatási mintával vértézhetik fel. A XVIII. század végének magyar-görögjei közül szinte szellemi világitótoronyként magasodott ki a tudós, irodalmár és bibliofil „üzletember”, Zavirasz György. Horváth Endre 1937-ben adta közre a Zavirasz életét és munkásságát történeti-filológiai módszerekkel bemutató újjörög és magyar nyelvű tanulmányegyüttesét. A *Magyar-görög bibliográfia* című összeállítás a kezdetektől 1940-ig tartalmazza a magyarországi *neo-graeca* és a görögországi, az itteni görögökhöz köthető *hungarica* kiadványokat. A tudósi alázattal készített katalógus minden magyarországi görögséghez köthető újjörög kiadványt tételesen tartalmaz, nélkülözhetetlen segédeszköz a hazai görögség kutatásában. Horváth Endre munkáját rövid függelékkal egészítettük ki, amelyben a szerző 1940–1945 között megjelentetett írásait soroltuk fel. A harmadik mű, *Az Újjörögök* könnyedebb, ismeretterjesztő írás. Bár eljárhatott volna felette az idő (1943-ban született), olyan áttekintést ad a görögségről – bátran mondhatjuk, az újjörög lélekről és szellemről –, amely el is éri jól érzékelhető célját, tudós megalapozottsággal mély rokonszenvet ébreszt a mai görögök iránt. Mindez Horváth Endre hellénista hitvallását is hamisítatlanul tükrözi:

az ógörög világot jól ismerő és csodáló klasszika-filológusnak a görögországi kényszertartózkodása idején kialakult meggyőződését, hogy a görögséghez egységes mivoltában, a modern népnyelvi irodalmat is bevonva, sőt használva kell közelítenünk.

A három újraközölt művet a magyar bizantinológia emblematisz alakjának, Horváth Endre pályatársának, Moravcsik Gyulának nekrológja és a *Mindent az Eötvös Collegiumnak köszönhetek* című tanulmány vezeti be. A tanulmány és a közölt források az Eötvös-collegista Horváth Endrét állítják elének, egyszerismind – a teljes életrajz elkészítésének igénye nélkül – a tudósi pálya meghatározó fordulataira is rávilágítanak.

Köszönjük Horváth Endre lányának, Balogh Jánosné dr. Horváth Teréziának, hogy engedélyét adta az újraközlésekhez és sok esetben értékes adatokkal (bibliográfia és a collegista-portré) egészítette ki a számunkra hozzáférhető anyagokat. Köszönjük Juhász Daniella, Szabó Edit Zsuzsanna és L. Delbó Katalin közreműködését is, akik az újragépzelt görög és magyar szövegek helyes írását gondozták.

Horváth László

MORAVCSIK GYULA
KÖNYVISMERTETÉSE ÉS NEKROLÓGJA

Moravcsik Gyula könyvismertetése és nekrológja

(*Egyetemes Philológiai Közlöny* 69 [1946] 102 skk.)

Horváth Endre: *Az újjörögök.* (Kincsestár 21.) Budapest, 1943; Kiadja a Magyar Szemle Társaság, 60 l.

Talán nincs még egy nép Európában, amelyet olyan kevésbé ismernének, illetve amelyet annyira félreismertek volna, mint az újjörögöséget. Még műveltebb körökben is lépten-nyomon hallani azt az állítást, hogy a mai újjörög elszláv-osodott nép, hogy nyelve telítve van szláv elemekkel, s hogy a mai görögöknek semmi közük sincs antik elődeikhez. Ha pedig felbukkan Görögország és a görögök neve, az rendszeren Perikles vagy Sophokles alakját, esetleg a Parthenon vagy egyik-másik ismertebb antik szobor képét idézi fel az emlékezetben, de a Hellász földjén ma is élő népről, annak etnikai és szellemi arculatáról a köztudatban csak nagyon homályos képzetek élnek. Mindennek végső gyökerét egyrészt egy német tudós, Fallmerayernek a múlt század harmincas éveiben nagy feltűnést keltett, de tudományosan már régen megcáfolt elméletében, másrészt a XVIII. századi német új-humanizmusnak a „klasszikus” görögöségről vallott s a humanisztikus iskolai oktatásba is átplántált, de a tudományos kutatások fényében már régen elavult, egyoldalú felfogásában találjuk meg. Az antik világ dogmatikusan felépített s az élettelen idealizálás csillogó színeivel kiszínezett képe még ma is árnyba borítja az élő görögöséget. Nem elég, hogy a szaktudomány rámutat erre: népszerűsítő munkáknak és az iskolának feladata a tudományos igazságokat átvinni az életbe. A népek közti igazi megbékélésnek és megértésnek is alapfeltétele: egymás énjének, igazi mivoltának megismerése!

Horváth Endre e szép kis könyve az első magyar munka, amely az „újjörögök” fogalmát objektíven, tudományos alapossággal, de mégis élvezetes formában világítja meg, s amely éppen ezért hivatva van arra, hogy téves nézeteket kiirtson és azok helyébe a valóság igazi képét helyezze. „A görögöség sorsa Bizánc után” című első fejezetben áttekintést kapunk az újjörögök csaknem négy évszázados török uralom alól való felszabadulásának folyamatáról, a mai görög állam megalakulásáról és történetéről. Ezután a szerző a „Mai görögök – régi görögök” című fejezetben, megvilágítja a faji és nyelvi problémákat és

rámutat arra a folytonosságra, amely a mai görögöket antik elődeikkel összekapcsolja. Külön fejezetben tájékoztat „Az újjörög szellemi élet”-ről, sorra véve az irodalmi, zenei, színházi és képzőművészeti fejlődés főbb mozzanatait és legkiválóbb termékeit. A kis könyv második felét a „Görögök Magyarországon” című fejezet alkotja, amelyben a szerző a magyarországi görög települések történetét s életét mutatja be, miközben a hazai görögök kereskedelmi és közgazdasági szerepéről, szellemi életéről és irodalmi tevékenységéről eddig alig ismert, sokak számára meglepő képet rajzol.

Az értékes kis könyv a korán elhunyt szerző (1891–1945) egyik utolsó műve s egyben egy egész élet tudományos eredményeinek összefoglalása. Fiatalon, 1914-ben indult el Horváth Endre Hellász földjére első tanulmányútjára, amely a világháború kitörése miatt csaknem hét évre nyúlt ki. Ez idő alatt úgy elsajátította a mai görög nyelvet, mint kevesen az idegenek közül s minden vonatkozásában alaposan megismerte a mai Görögország földjét, népét és kultúráját. Hazatérése után 1922 óta mint leánygimnáziumi tanár s tanulmányi szakfelügyelő, majd 1940 óta mint a Gizella királyné Leánygimnázium igazgatója működött s megbízott előadója volt a Báró Eötvös József-Kollégiumnak, amelynek tagjaként végezte egykor egyetemi tanulmányait, továbbá a budapesti Tanárképző Intézetnek. Tanításában éppen úgy, mint a „Parthenon” egyesületben kifejtett működésében, amelynek hosszabb időn át (1932–1939) titkára volt, mindenkor kifejezésre jutott rajongó szeretete a görögség iránt, amelynek egységét Homerosztól napjainkig nem győzte eléggé hangsúlyozni. 1923-tól 1937-ig a budapesti egyetem bölcsészeti karán az újjörög nyelv lektora volt s a fiatalabb filológusnemek nem egy tagja az ő óráin ismerkedett meg az újjörög népnnyelvel, amelynek az irodalmi nyelvvel szemben lelkes híve volt s amelyen írta munkái egy részét. 1921-től, amely évben még görögországi tanulmányai eredményeként első újjörög irodalomtörténeti tárgyú értekezése megjelent, 1937-ig érdeklődése középpontjában az újjörög irodalom s az újjörögök irodalmának és történetének magyar vonatkozásai állottak. Több idevonatkozó tanulmánya és cikke közül, amelyek részben folyóiratunk hasábjain láttak napvilágot, a legjelentősebbek: „Kosztisz Palamász, az újjörög költő” (Debreceni Szemle, 1930. évf.); „Szolomosz” (u. o. 1935. évf.); „Ὁ Σολωμός”, Athenai-Alexandria 1935; „Ὁ φιλελληνισμὸς τοῦ Βύρωνος καὶ ἡ Οὐγγαρία”, Athenai-Alexandria 1938; „Görög históriás ének Mihály vajdáról” (EPHK 59: 1935. 378–393.). Ő írta meg a Dezsi-féle Világirodalmi Lexikonba (I–III. 1930–1933) az újjörög irodalomra és annak egyes képviselőire vonatkozó cikkeket. E munkája Pecz Vilmos inkább népszerű modorban

írt újjörög irodalomtörténete után az első tudományos, bibliográfiai jegyzetekkel kísért feldolgozása e tárgykörnek. Fordulópontot jelent Horváth Endre tudományos munkásságában az 1937. év, amidőn a budapesti egyetem bölcsészeti karán az újjörög filológia magántanára lett s amely időtől kezdve minden erejét egy új feladatnak: a hazai görögség kutatásának szentelte. Hazai és görögországi könyvtárakban nagy anyagot gyűjtött és idevonatkozó kutatásai eredményeit több kisebb-nagyobb dolgozatban, részben folyóiratunk hasábjain tette közzé. Munkásságát hazánkban és külföldön egyaránt megérdemelt elismerés kísérte. A Magyar Tudományos Akadémia Klasszikus filológiai Bizottsága meghívott tagjává választotta, több görög kitüntetésben részesült és Kozani városa díszpolgárává választotta. A hazai görögség kutatása köréből legjelentősebb munkái a következők: „Η ζωή και τὰ έργα τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα – Zavírasz György élete és munkái” (Magyar–Görög Tanulmányok 3.) Bp., 1937., amely újjörögül magyar kivonat kíséretében jelent meg s amelyben többek között kimutatja, hogy az első újjörög irodalomtörténeti munka, Zavírasz Néα ‘Ελλάς című műve hazánkban magyar irodalomtörténeti művek hatása alatt s azok mintájára készült; „Magyar–görög bibliográfia – Οὐγγροελληνικὴ βιβλιογραφία” (MGT 12.), Bp., 1940., amely a hazai görögség irodalmi termékeinek s az újjörögökre vonatkozó magyarországi szakirodalom rendszeres összefoglalása önálló kutatások alapján; „Ungarn und die Neugriechen” (Ungarn und die Nachbarvölker, Budapest, 172–192.), amelyben a magyarországi görögség múltjának felderítése érdekében végzett kutatásai eredményeit egységes képbe foglalja. Horváth Endre e tárgykörre vonatkozó vizsgálódásai meglepő eredményekkel jártak: kiderült, hogy a XVIII–XIX. században nemcsak közgazdasági téren, hanem irodalmi tekintetben is jelentős szerepet játszottak a hazai városok görög telepesei. E fáradságos kutatásaiban mindig szemei előtt lebegett a végső cél: az idevonatkozó anyag feltárása s a részletkutatások elvégzése után megírni a hazai görögség összefoglaló történetét. Ennek megvalósulását azonban már nem érthette meg: közvetlenül Budapest ostromának befejezése után, 1945. február 15-én hirtelen megszakadt élete fonala.

Ismertetett munkája utolsó soraiban a szerző rámutat arra, hogy görög emlékeink megmentése fontos teendő. „A veszendőbe menő görög nyelvű, illetőleg görög vonatkozású, könyvtári, levéltári és feliratos anyag feltárása, rendezése és feldolgozása a hazai újjörög kutatás egyik legégetőbb feladata.” Hisszük, hogy úttörő munkássága s útmutatásai nem maradnak nyom nélkül, hogy az általa olyan eredményesen megkezdett

munkát mások folytatni fogják s a hagyatékában maradt gazdag anyag értékesítése, és kiegészítése útján megvalósul élete célja s elkészül majd egyszer a hazai görögség összefoglaló feldolgozása. Tudós életnek ennél méltóbb emléke nem lehet.

MINDENT AZ EÖTVÖS COLLEGIUMNAK
KÖSZÖNHETEK

Mindent az Eötvös Collegiumnak köszönhetek

Horváth Endre a Bárá Eötvös József Collegiumban¹

Az ELTE Eötvös József Collegium Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltár (MDKL) rendezett anyagai között négy egységben találunk Horváth Endre collegista tanulmányaira és későbbi működésére vonatkozó adatokat. I. Személyi dosszié. II. Tanulmányi előmenetelére vonatkozó szakvezetői jelentések. III. Tanári tevékenységre vonatkozó iratok. IV. Tanári jelentései. A collegista pályakép kiegészítésére a családi archívumból Balogh Jánosné Dr. Horváth Teréziától, Horváth Endre lányától kaptam további dokumentumokat. Szíves támogatását itt is köszönöm.

* * *

I. A személyi dosszié – Horváth Endre esetében is – a collegistákra vonatkozó bekerülési majd minősítési dokumentumok mellett változó tartalmú és számú további iratot tartalmaz, amelyeket a collegista a Collegium tanárainak, mindenekelőtt az igazgatónak küldött. Az MDKL 7. doboz. 8. dossziében őrzött Horváth Endrére (felvételi éve: 1910) vonatkozó személyes dokumentumok (javított) címjegyzéke:

1) Felvételi kérvény (1909. május ...); 2) Minősítvényi ív; 3) Dr. Kiss János ajánlólevele (1909. május 18.); 4) H.E. köszönete a kedvezményért (1909. augusztus 15.); 5) Bentlakásra (rendes tagság) és állami javadalmazásra vonatkozó kérvény (1910. május 31.); 6) Minősítvényi kimutatás (1912/1913); 7) Képeslap a Collegium igazgatójának; 8) H.E. levele Bartoniek Gézához (Athén, 1920. április 4.); 9) H.E. levele Bartoniek Gézához (Athén, 1920. június 21.); 10) H.E. levele Bartoniek Gézához (Athén, 1920. július 27.); 11) H.E. képeslapja

¹ A tanulmány az NKFIH (Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal) NN 124539 - *Társadalmi kontextus a szövegkritika tükrében: Bizáncan innen és túl* című pályázat támogatásával készült.

a Collegium igazgatójához (1920. szeptember 28.); 12) H.E. bizonyítványa (1921. szeptember 6.); 13) H.E. levele a Collegium igazgatójához (1924. augusztus 19.); 14) Meghívó H.E. előadására (1936. március 17.); 15) Meghívó H.E. előadására (1936. május 18.); 16) H.E. képeslapja Rómából (1936. szeptember 20.); 17) Meghívó H.E. előadására (1937. március 1.); 18) Meghívó H.E. előadására (1937. szeptember 17.); 19) Meghívó H.E. előadására (1937. december 17.); 20) Meghívó H.E. előadására (1938. május 24.); 21) H.E. feleségének gyászjelentése (1938. szeptember 3.); 22) Értesítő H.E. házasságkötéséről (1940. augusztus 3.); 23) H.E. köszönete a Collegium igazgatójának gratulációjáért.

A megőrzött dokumentumok levéltári rendezése során is zavart okozott, hogy 1909-ben a Collegiumban egy másik Horváth Endre (magyar–német szakpárral) félfizetős tagságot nyert. Az „idősebb” Horváth Endre, akihez viszonyítva – szabatos collegista megnevezéssel – „ifjabb” a filológus Horváth Endre, személyi anyagában fennmaradt lelkész édesapjának fia felvételére vonatkozó több, támogatást kérő levele. Az azonos nevű édesapa báró Tallián Dénes tanácsoshoz írt levelének végén (véltetően) a címzett válaszát olvashatjuk: „az igazgató azt felelte, hogy jövőre csak 2-3 üresedés van, ha fel nem építik az új épületet. Tavaly tizenegyet vettek fel az 1907/8ik tanévre.” A magyar–német szakos Horváth Endre 1909. szeptember 10-én költözött be a Csillag utcai épületbe. Az „ifjabb” Horváth Endre is 1909-ben pályázott tagságra magyar–történelem szakpárral. Pályázatának elutasításában a férőhelyek alacsony száma (a Ménesi úti palota a következő évben, 1910-ben nyílt meg) mellett talán a hibás szakválasztás is közrejátszhatott, miként az a negyedik tétel után közölt leveléből kiderül. (A Bartoniek Gézához írt levelét tévedésből az „idősebb” Horváth Endre anyagai közé sorolták be.)

1) A felvételi kérvény tulajdonképpen az a miniszterhez írt folyamodvány, amelyben állami javadalmazású helyet kérelmez az Eötvös Collegiumban.

Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi
Magyar Királyi Miniszter Úr!
Kegyelmes Uram!

Mély tisztelettel alulírott azon alázatos kéréssel járulok Nagyméltóságod magas színe elé, hogy engem a Budapesten felállított „Báró Eötvös József-Collegium” állami javadalmazású (aláhúzva – szerk.) helyeinek egyikére felvenni szíveskedjék.

Alázatos kérelmem támogatására csatolom:

- A., alatt V. osztályú gimnáziumi bizonyítványomat.
- B., alatt VI. osztályú gimnáziumi bizonyítványomat.
- C., alatt VII. osztályú gimnáziumi bizonyítványomat.
- D., alatt VIII. osztályú gimnáziumi bizonyítványomat.
- E., alatt Születési bizonyítványomat.
- F., alatt Minősítvényi ívemet.
- G., alatt szüleim vagyoni állapotáról szóló hivatalos bizonyítványt, mely szerint szüleim teljesen vagyontalanok.
- H., alatt Hatósági orvosi bizonyítványt arról, hogy teljesen ép, egészséges, és a tanári pályára alkalmas vagyok.

Legalázatosabb kérésemet Nagyméltóságod kegyes jóindulatába ajánlva s alázattal megismételve maradok a nagyméltóságú Miniszter Úrnak

Nagykároly, 1909. május hó ... -n

legalázatosabb szolgálja:

Horváth Endre,
a nagykárolyi kegyestanítórendi főgimnázium
VIII. osztályú tanulója.

Horváth Endre 1909-ben (fénykép az egyetemi leckekönyvből²)

² Balogh Jánosné Dr. Horváth Terézia szíves közlése a családi archívumból.

*

2) Minősítvényi ív a Báró Eötvös József-Collegium 1909. évi tagsági pályázatához. A formanyomtatvány rákérdez születési adataira, vallására, középiskolai általános előmenetelére és magaviseletére. Szül. Mindszent (Csongrád vármegye), 1891. november hó 23.; római katolikus. Atyja neve: Horváth János, körjegyző. Címe a szünidőben: Érselind (más magyar nevén Érselénd, ma Románia), Bihar vármegye. Általános előmenetele mindvégig jeles, magaviselete jó. Anyanyelve magyar, választott szaktárgyai: magyar, történelem.

3) Kiss János minden bizonnyal megismételt, saját kezű, rövid ajánlása. A collegiumi felvételik gyakorlata szerint a pályázókat elismert tudósok – később jobbára mint egykori collegisták – ajánlották az igazgató figyelmébe. A csanádi kötődésű, a pályázóval, családjával vagy a gimnázium tanáraival vélhetően személyes kapcsolatban álló Kiss János 1907/1908-ban a Hittudományi Kar dékánja, később pedig a budapesti Pázmány Péter Egyetem rektora (1912/1913) volt.

Nagyságos Igazgató Úr!

Horváth Endre ifjúról, akit az Eötvös-Collegiumba ajánlani bátorkodtam, bátorodom Nagyságoddal közölni, hogy 1891. nov. 23-ikán született s ilyképp 18-ik életévében van, csupa jeles és görögből is jelesen érettségizett.

Mély tisztelettel vagyok Nagyságodnak
Budapest, 1909. június 18.

őszinte híve:

Dr. Kiss János
egyetemi tanár

4) Bár Horváth Endrét nem vették fel, nem vált a Collegium bentlakó tagjává, valószínűleg látogathatott bizonyos órákat. Arra következtethetünk, hogy Bartoniek Géza Horváth Endrének írt, személyes levélben árnyalhatta a pályázat elutasításának okait és újbóli felvételire biztathatta, ti. a következő tanévtől lesz már hely az új épületben. Horváth Endre a *nyert kedvezményt*, amely

valószínűleg a „külfilosz statusra”, amolyan „várólistás helyre” vonatkozhatott, udvariasan megköszönte és elfogadta (a levelet a Graz melletti Seckauból 1909. augusztus 15-én keltezte, ahol a német társalgást gyakorolta), majd egy évvel később újabb felvételi kérvényt adott be azonos tartalommal. Ekkor már az első egyetemi évének eredményeit csatolta. 1910-ben teljes, államilag javadalmazott tagságot nyert. A háttérben egyértelműen az állt, hogy épp 1910-ben épült fel a Collegium Ménesi úti palotája, így Horváth Endre a bővülő collegiumi bentlakó létszám kedvezményezettjeként, második egyetemi évében az első Ménesi úti beköltöző évfolyam tagja lett.

Az „idősebb” Horváth Endre anyagai között (MDKL 7. db. 8. dosszié 7. sz.) fennmaradt az a levél, amelyben Horváth Endre megköszöni Bartoniek Géza szíves tanácsát a szakváltással kapcsolatban is. Az elsőéves klasszika-filológus egyetemista a Kálvin téren lakott, ahonnan könnyen átsétálhatott az akkor a Csillag utcában (ma Gönczy Pál utca) működő Eötvös Collegiumba. A levelet épp aznap keltezte, amikor az „idősebb” Horváth Endre beköltözött az intézménybe.

Nagyságos Igazgató Úr!

Nagyrabecsült soraira mély tisztelettel a következőket válaszolhatom: Kérvényemben a magyart és a történelmet jelöltem meg szaktárgyaimnál.

A magyar irodalommal az elmúlt évben sokat foglalkoztam, de különösen a Petőfire vonatkozó irodalommal, melynek alapján az önképző körben több dolgozatot olvastam fel. E dolgozatok indították arra irodalom tanáromat, hogy nekem szaktárgyúl ajánlja a magyar irodalmat. – Ez az oka választásomnak.

A történelemmel a szükségesnél behatóbban nem foglalkoztam. Szaktárgyúl azért jelöltem meg, mivel e két tárgyat összefüggőnek tartottam.

Később értesültem arról, hogy e két tárgy együtt tanulása nem lehetséges s éppen ezért változtatnom kellett.

Miután a nyelvekkel szívesen foglalkoztam mindig, épen ezért a Nagyságos Igazgató Úr ajánlatára a latin- és a görög nyelv és irodalomra iratkozom be.

Különben a német nyelvvel is foglalkoztam. Olvastam e nyelven rövidebb hosszabb elbeszéléseket, tudományos-, mulattató műveket,

a német társalgást szintén gyakoroltam úgy Magyarországon, mint legutóbb 5 – öt – hétig Stájerországban.

Más modern nyelvvel s a gimnázium többi tantárgyaival a szükségesnél behatóbban nem foglalkoztam.

Ezekután magamat a
Nagyságos Igazgató Úr
jóindulatába ajánlva
maradok

Budapest [Kálvin tér 8. I. udvar, I. em. 10] 1909. IX. 10.

legalázatosabb szolgálja

Horváth Endre
főgimn.-ot végzett tanuló

5) Ismételt kérvény, immár klasszika-filológus hallgatóként.

Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi
Magyar Királyi Miniszter Úr!
Kegyelmes Uram!

Mély tisztelettel alulírott alázatosan kérem Nagyméltóságodat, kegyeskedjék engem a Bárá Eötvös József collegium rendes tagjai közé állami javadalmazású helyre felvenni.

Kérésem támogatására csatolom:

a., leckekönyvem másolatát

b., hivatalos szegénységi bizonyítványomat, mely igazolja, hogy atyámnak jegyzői fizetésén kívül más jövedelme nincs.

Alázatos kérelmem megismétlésével maradok Nagyméltóságodnak

Budapest, 1910. május hó 31-én

legalázatosabb szolgálja
Horváth Endre, magyar, latin,
görög szakos I. éves bölcsészethallgató

6) A sikeres tanulmányokat és a bölcsészdoktori szigorlatot bizonyító minősítvényi kimutatás.

1912/13. tanév.

Minősítvényi kimutatás

Horváth Endre

Eötvös-Collegiumi tag részére.

Születésének helye és ideje; vallása: *Mándorzent, Csongrád m.*
1891. nov. 23. római kath.

Középiskolai tanulmányait végezte *a nagykárolyi kegyesfiai
Szebeni főgimnáziumban* 1909. évben.

Érettségi vizsgálatának minősítése *jóles*

A collegiumba felvételét 1910. évi *augusztus* hóban *8410* sz. min. rend.

Szaktárgyai *magyar, latin, görög*

Alapvizsgálatot tett 1911. évi *május* hóban

magyarból (vökölcsoni nyelvészet) dícséretes

latin philológiából kitűnő

görög philológiából kitűnő eredménnyel.

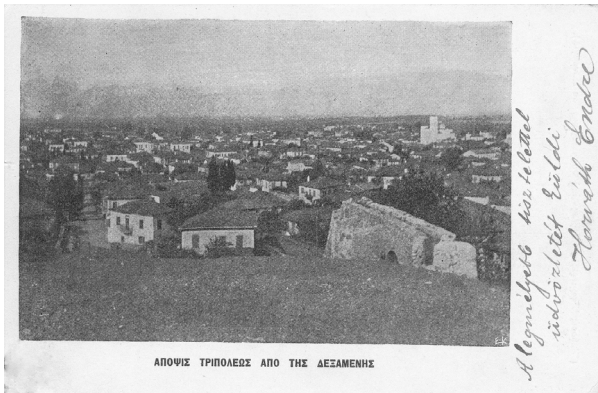
Szakvizsgálatot tett az 1913. évi *május* hóban

latin philológiából dícséretes

görög philológiából kitűnő eredménnyel.

*pin 2-án bölcsész-
doktori vizsgorlatot tett
Summa cum laude fokozattal.*

7) A reményteljes jövőt megalapozó collegiumi tanulmányi képzettséget, a kibontakozás előtt álló tudós-tanári pályát sok collegista életében a világháború derékba törte. Horváth Endre, miként több társa, a háború kitörésekor épp külföldön tartózkodott. Jóllehet a Franciaországban rekedt társaival szemben nem internálták – miként az alább közölt leveleiből kiderül –, az eleinte semleges Görögországot „polgári internáltként” nem hagyhatta el. Az ifjú házasként összesen hét Görögországban töltött évből három és fél éven át a Peloponnésos kellős közepén, festői környezetben, de provinciális viszonyok közepette kereste mindennapi kenyerét. Az olasz hadifogolyposta és az osztrák-magyar katonai cenzúra bélyegével ellátott üdvözlőlapja keltezés nélkül, kalandos úton – talán a Vöröskeresztnél tett szolgálatainak köszönhetően – valamikor 1915 és 1918 között végül mégiscsak megérkezett a Collegiumba.

8) Horváth Endre levele Bartoniek Gézához (Athén, 1920. április 4.)

Méltóságos Uram!

A postai összeköttetés megengedi, hogy Méltóságod nagybecsű hogyléte iránti érdeklődésemet, Iránta való változatlanul őrzött nagy tiszteletemet és hálámat ismét kifejezésre juttassam.

Hosszú évek óta német és francia nyelvi óraadással tartom fenn kis családomat. A görög nyelvet már régóta tökéletesen bírom s az újjörög irodalommal tudományosan foglalkozom. Sajnos a rettenetes körülmények csak kevés időt engednek arra, hogy tudományosan foglalkozzam.

Nemrég jelent meg egy kritikai cikkem Hadzidákisz egyetemi tanár egyik művéről.

Elégé ismert vagyok irodalmi körökben. Nemrég benyújtottam a görög minisztériumba kérvényt, hogy egyik kereskedelmi iskolához ki-nevezzen a német nyelv tanárának, amely nyelvet mondhatom docendo tanultam meg.

Németet, franciát és újjörögöt bírom szóban és írásban, sőt kezdők számára angolt is tanítottam. A Báró Eötvös József Collégium nemcsak szellemi, hanem még az anyagi életemre is jótékony befolyással van. Mindent az Eötvös Collégiumnak köszönhetek.

Végtelen nyughatatlanságomra sem az Eötvös Collegium tanáraitól sem kollégáimról nem tudtam meg semmit eltávozásom óta.

Nagyon szépen kérem Méltóságodat, kegyeskedjék megbizni egy kollegistát azzal, hogy csekélységemet a Collegium történetéről az utóbbi 5 évben, a tanár urak sorsáról s esetleg kollégáim sorsáról, a Collegium mai működéséről tudósítson.

Kegyeskedjék elnézéssel lenni elstetett szavaimért s talán stilusom megváltozásáért (hosszú évek óta mindig idegen emberekkel s idegen nyelvvvel vagyok körülvéve).

A legmélyebb tiszteletem kifejezése mellett vagyok legalázatosabb szolgálja.

(ifj.) Horváth Endre dr. okl. középiskolai tanár.

(A. Horváth, poste restante, Athènes)

9) Horváth Endre levele Bartoniek Gézához (Athén, 1920. június 21.)

Méltóságos Uram!

A hosszú 6 esztendei hallgatást rettenetes hangok szakították meg!

A Méltóságod nemes atyai szívét és a Collégiumunk valamennyi hű tagját mélységesen érintő gyász hírek, amelyek együtt és váratlanul juttattak el hozzám, megdöbbeneték egész bensőmet. – Sokan vagyunk, akik résztveszünk a gyászban, de kevesek és kicsinyek a csapás borzalmas súlya és nagysága előtt.

Siratja lelkem testvéri szeretettel szeretett jó barátaimat, akikkel annyi szép emlék fűz örökre össze attól a pillanattól kezdve, amióta a Collégium családi körébe fogadott bennünket, barátaimat, akiket annyi magasztos remény táplált, hogy szellemi erejünkkel és szorgalmukkal ők is hozzájáruljanak az ezeréves magyar kultúra továbbvirágoztatásához; néma tisztelet fog el emlékük előtt, az a tisztelet, amelyet hazánk minden fia érez a magyar történelem hősei neveinek hallatára. Mi, a hátramaradottak, magyar férfiak, magyar ifjak, tudjuk és érezzük nagy kötelességünket!

Nem tudom eltitkolni őszinte örömeimet a fölött, hogy a jó Isten a mi jóságos Igazgató Urunkat annyi viszontagság után megtartotta a Collégium mindenkori tagjainak, valamennyiünknek buzdítására, bátorítására a jövő nagy feladatainak teljesítésében. A nagy gyászban enyhülést ad az a tudat is, hogy szeretett Horváth János és Szabó Miklós tanár Urak is annyi veszedelem közepéből, hősie és dicső küzdelem után, visszatérhettek a Collégiumba, hogy a mi Igazgató Urunkat nagy nemzeti munkájában továbbra is segítsék.

Atyai jósággal megírt nagybecsű levelében kegyeskedett Méltóságod felszólítani arra, hogy a Collégium negyedszázados fennállásának évfordulója alkalmából kiadandó emlékkönyv számára megírjam utolsó éveim történetét. Nem szerénység, amidőn megvallom, hogy szavaim nem méltók arra, hogy nemzeti hőseink nevei mellett foglaljanak helyet s talán nem is írnam le őket, ha csaknem minden lépésem úgy praktikus, mint tudományos életben azóta nem volna kapcsolatban azzal, amit a Báró Eötvös József Collégiumtól kaptam.

A háború kitörése előtt, mítsem sejtve, indúltam el tanulmány útamra. Konstantinápoly bizánci régiségeinek megsejmlélése után Smyrnán

keresztül érkeztem meg Athénbe. Görögországban 2 hónapig szándékoztam maradni, hogy onnan Olaszországon át Münchenbe utazzam. A müncheni egyetemen óhajtottam 2 félévet hallgatni, hogy bizánci és újjörög tanulmányaimat magalapozzam. Azonban mire Athénbe értem, megkezdődött volt a háború s így kényszerültem utazásomat megszakítani. Athénben azonnal megkezdtem az újjörög nyelv tanulását s 4-5 hónap eltelte után egy ismert folyóiratban (Νουμάς) megjelent az első újjörögül írt cikkem : „Βλαστοῦ : Γραμματικῆς τῆς δημοτικῆς” című újjörög nyelvtan bírálata. Cikkemet figyelemre méltatták, mert később egy másik folyóiratban (Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδ. Ὁμίλου) válaszoltak rá. A Δελτίο τοῦ Ἐκπ. Ὁμίλου folyóirat szerkesztőjének a felszólítására írtam egy kis értekezést a magyar-görög vonatkozásokról, azonban távol a magyar könyvtáraktól, nem tudtam úgy kidolgozni, hogy közölni lehetett volna. Írtam felvilágosításért Dr. Gombocz Zoltán Tanár Úrnak, azonban a közlekedés nehézségei miatt semmi választ nem kaptam. A második cikkem, mely napvilágot látott, Hatzidakis egyetemi tanár „A görög nyelvtörténete” c. könyvbírálata. Ezelőtt néhány hónappal jelent meg a „Γράμματα” c. folyóiratban, holott körülbelül 4 évvel ezelőtt írtam meg. Meglátogattam s tanulmányoztam Görögország archäologiai érdekességeit. (Utazásom pontjai: Olympia – Phigalia – Kynosura – Megalopolis – Sparta – Mistra – Tegea – Mantinea – Argos – Epidaurus – Tiryns – Mycenae – Korinthus – Eleusis – Athén és környéke – Marathon – Sunion – Delphoi – Hosios Lukas (byzanci rég.) – a Parnassos és környéke – Orchomenos – Chaironeia.) A német archäologiai intézetben körülbelül egy évig dolgoztam az igazgató megbízásából Olympiáról. E munkám csaknem a befejezéshez ért, amikor a politikai állapotok miatt meg kellett szakítanom. (Esetleg most, ha a német intézet újra megnyílik, befejezhetem, amikor is a német kormány fogja a nevem alatt kiadni.) Különböző nyelvismereteim alapján alkalmam volt a „vörös kereszt” levelezésénél is hosszú időn át szolgálatokat tenni. – Az 1915–16. iskolai évben az egyik athéni iskolában mint francia és német nyelv tanára működtem. A módszerem nagyon megnyerte az igazgató tetszését. (Itt hálával kell gondolnom a Gyakorló főgimnáziumra, mert csak azt alkalmaztam, amit ott tanultam.) Így töltöttem az első 2 esztendő. Az azután következő 3 és fél esztendő úgy tekintem, mintha nem is éltem volna. Küzdelem a kenyérért! A politikai állapotok miatt kis családommal egy vidéki városban (Tripolis) kényszerültem megvonni magamat

s leckeóraadással (- német - francia részben angol -) keresni a kenyeremet; napi 9, 10, 11 sőt volt idő amikor napi 12 teljes órát tanítottam. S ez tartott 3 és fél évig télen-nyáron, ünnep és nem ünnep napon (vasárnap kivételével) megszakítás nélkül napról-napra, óráról-órára várva a szabadulást! S annyi kínos várás és türelem után ismét a küzdelem van előttem. Miután láttam, hogy a jelen körülmények között még mindig nem gondolhatok vágyva-vágyott hazánkba való visszatérésre, elhatároztam, hogy újra – legalább is ideiglenesen – Athénba telepedjem meg. Itt alkalmam van irodalmi és tudományos személyekkel érintkezésben állani. Itt különféle munkákkal foglalkozom. Adok német, francia (: sőt részben olasz :) leckeórákat. Kaptam az egyik minisztériumban fordítási munkát (újjörögöből franciára), amely nyomtatásban is megjelenik. Néhány héttel ezelőtt a Tengerészeti minisztérium kinevezett vizsgálóbizottsági tagnak mint a német nyelv tanárát. Az Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος nevű pedagógiai társaság titkárja vagyok. A társaság folyóiratának utolsó száma részben az én gondozásom alatt jelent meg. (Esetleg szeptembertől kezdve kineveznek egyik állami kereskedelmi iskolába.) Nagy elfoglaltságom mellett nehezen találok időt tudományos foglalkozásra. Jelenleg nagyjából megvan az anyagom egy értekezésre esetleg felolvasásra a legnagyobb újjörög költőről, Solomosról.

Hő óhajtásom az, hogy a Collégium ifjú tagjainak tudomására jusson, hogy hosszú éveken át francia és német nyelvi órák adásával tartom fenn családomat, hogy az idegen nyelvek ismerete nélkül anyagiilag teljesen elvesztem volna, s hogy az idegen nyelvek tudását a Báró Eötvös József Collegiumnak köszönöm. (aláhúзва nagyobb betűkkel az eredetiben – szerk.) Hasonlóképpen szeretném, hogy ifjú kollégáim azt is megtudják, hogy hosszú esztendőök nyomorgása nem bírta kiölni belőlem azt a tudományszomjat és önzetlen tudományszeretetet, amelyt a Báró Eötvös József Collégium oltott belém. (aláhúзва nagyobb betűkkel az eredetiben – szerk.)

Az életküzdelem zajának közepette mint valami oázisra gondolok a Collégium gazdag könyvtárának tudomány- és munkatisztelő csendjére.

Mielőtt soraimat befejezném, ki akarom fejezni nagy Köszönetemet Méltóságodnak azért, hogy sajátkezű levelére méltatott s kérem, hogy addig is, amíg a sors megadja, hogy szeretett hazánkat újra láthassam, jó emlékében megtartani szíveskedjék.

A legőszintébb hálám és legmélyebb tisztelem kifejezése mellett vagyok a Méltóságos Igazgató Úrnak legalázatosabb szolgálja:

Horváth Endre

(P.S. Társaimmal szemben kötelességemnek tartom kijelenteni, hogy Katonai Kötelességemnek eleget tettem. Midőn korosztályomat (a Katonai szolgálatra alkalmatlanokat) behívták, Konzulátusunknál előállottam.³ Azonban a Konzul (még esetleges bevállásom esetén is) az út bezárása miatt semmit sem tehetett. A követségünk részéről több esetben nyertem erkölcsi támogatást. Különösen ki kell emelnem Barcza György (jelenleg hollandiai magyar köv. tanácsos) és Tánczos tábornok (volt hadügyminiszter, azelőtt athéni Katonai attaché) irányomban kifejezett személyes jóindulatát. Idem)

10) Horváth Endre levele Bartoniek Gézához (Athén, 1920. július 28.)

Méltóságos Uram!

Nagyon szépen köszönöm becses képeslevelezőlapját, amely a Collegiumi szép esztendőket juttatta eszembe.

Nem tudom, a mai rendetlen postai viszonyok mellett eljuttotak-e a válaszsoraim Méltóságodhoz.

³ A családi dokumentumok között megmaradt az a hivatalos irat, amelyet 1914. június 27-én állított ki a magyar hatóság annak alátámasztására, hogy Horváth Endre katonailag alkalmatlan, így nősülésének nincs hadkötelezettségi akadálya. Mindemellett Balogh Jánosné dr. Horváth Terézia azt a pausz-papírra írt, vélhetően a nyilvánosságot kerülő iratot is rendelkezésemre bocsátotta, amelyben Horváth Endre 1916. évi önkéntes jelentkezéséről egy császári és királyi kadet-zászlós (neve bizonytalan) az athéni osztrák-magyar konzulátust értesítette.

Kopie

An das K.u.K. General-Konsulat *Athen*

Dem K.u.K. General-Konsulat erlaube ich mir die Meldung entgegen<zu>bringen, dass Endre Horváth, Professor von Budapest seinen Aufenthalt in Tripolis auf diesem Wege dem K.u.K. General-Konsulat zu melden wünscht. Seine Adresse ist: Andr. Horváth, Tripolis poste restante, oder durch die Adresse der K.u.K. Soldaten.

Ergebenst

Josef Kirel m[anu] p[propria]

K.u.K. Kdfn. (*Kadettenfähmrich*)

Tripolis, am 1. September 1916

A Collegium évkönyvét nagyon nagy érdeklődéssel várom, mert onnan is sok mindent meg fogok tudhatni szeretett volt társaimról.

Ha drága ideje engedné s nem esnék terhére, nagyon szépen kérném Méltóságodat, kegyeskedjék egy a Collégium pecsétjével ellátott papíron német vagy francia nyelven egy bizonyítványt adni arról, hogy az 1909 / 1910 tanévben, mint a B. Eötvös J. Collegium tagja a classica philologiai tanulmányok mellett német nyelvi tanulmányokat is végeztem. Dr. Hoffman Collegiumi tanár úr vezetése alatt. Ez a bizonyítvány esetleg segítségemre lenne az egyik görög minisztériumban.

Nagy szívességgéért előre is hálás köszönetemet fejezem ki.

A legmélyebb tisztelettel Méltóságodnak legalázatosabb szolgája

Horváth Endre

Horváth Endre minden bizonnyal
ilyen levelezőlapot kapott Bartoniek Gézától.

11) A vélhetően hazafelé tartó Horváth Endre a már szerb Nagytószegről üdvözölte a Collegium igazgatóját (1920. szeptember 17-i bélyegzővel).

12) Bartoniek Géza igazolása Horváth Endre franciatudásáról (Budapest, 1921. november 6.)

114/1921 szám

Ezennel hivatalból igazolom, hogy Dr. Horváth Endre tanárjelölt úr, ki 1891 évben Mindszent csongrádmegyei községben született, egyetemi tanulmányait mint a Báró Eötvös József-Collegium tagja elvégezte és a classica-philologiai szakból kítűnő minősítésű oklevelet szerzett. Bizonyítom, hogy Dr. Horváth Endre szaktanulmányai mellett nagy haladást tett a francia nyelvben és irodalomban, minek jutalmául 1912 évben a collegium segítségével Párisba küldetett, hol is a collegium ajánlása alapján a nyári hónapok tartamára az École Normale Supérieure-be bennlakóul felvétetett és az Alliance Française nyári tanfolyamát elvégezte. A tanfolyam végeztével a francia nyelv tanítására való képességet bizonyító oklevelet nyert. Az oklevéllel (Certificat d'aptitude à l'enseignement de la langue française) annak idején igazolta, hogy a collegium részéről nyújtott segítséget eredményesen használta fel. Az oklevelet láttam s létezéséről biztos tudomásom van.

Budapest, 1921. évi november hó 6-án

a B. Eötvös József-Collegium igazgatója

Horváth Endre „francia oklevele”

13) Horváth Endre Bartoniek Gézához írt levele, amelyben gyengélkedéséről vall. (Halmi, 1924. augusztus 19.)

Méltóságos Uram!

Június közepétől tartó hosszadalmas betegségem és a klinikáról való hazatértem után azonnal bekövetkezett elutazásom miatt sajnálatomra nem tehettem a félév végén búcsúlátogatást Méltóságodnál.

Mint reconvalescens Szatmár közelében egy szőlőhegyen nyaralok családommal együtt.

Budapestre szeptember 10. táján szándékozom visszatérni s akkor első kötelességemnek fogom tartani, hogy Méltóságodnál tiszteletemet tegyem.

A legmélyebb tisztelettel: Horváth Endre dr., leánygimn. tanár

23) Horváth Endre és a klasszika-filológus pályatárs igazgató, a néhány évvel idősebb Szabó Miklós szoros kapcsolatáról (megannyi közvetlen előadás-értesítés és meghívás mellett) a családi eseményekről történt tudósítások és az alábbi levél is egyértelműen tanúskodik. (Pócsmegyer, Surányi-telep, 1940. augusztus 16.)

Méltóságos Igazgató Úr!
Mélyen Tisztelt Kedves Barátom!

Házasságkötésem alkalmából kifejezett igaz baráti érzelmeid és jókívánásaid a legnagyobb hálával töltenek el.

Kérlek, fogadd a Méltóságos Asszonyommal együtt legőszintébb köszöneteinket.

A Méltóságos Asszony kezeit mély tisztelettel csókolom, Téged a legmélyebb tisztelettel köszönt: Horváth Endre

* * *

II. Tanulmányi előmenetelére vonatkozó szakvezetői jelentések. A Collegium szakvezető és tiszteletdíjas tanárai a Kurátornak, az Igazgatónak és a Tanári Értekezletnek ajánlva az egyes tanulmányi félévek végén jelentést írtak a növekedések munkáját és előmenetelét értékelve. Az alábbiakban néhány jellegzetes megjegyzést emelek ki az iratokból Horváth Endrére vonatkozóan.

Az 1909/1910. tanévből Gombocz Zoltán (MDKL 52. doboz 101/a dosz-szié) magyar szakos jelentése tömören jelzi, hogy Horváth I. és Horváth II. Endre egyaránt hallgatta a finn nyelvtan óráit. Horváth János 1910. június 2-án elégedetten ír – mások mellett – „mindkét Horváth”-ról. „Amennyire most ismerem őket, némely tekintetben egyaránt kitűnők s nem merném eldönteni, melyik a legkülönb.” Gyomlay Gyula a klasszika-filológusok között ekképpen fogalmaz: „tehetséges, de kissé gyenge előképzettségű ifj. Horváth Endre... Mindent összevetve a legtöbbet Bányaitól várok, aztán Weiszbergertől és Horváth Endrétől”.

1910/1911. tanév. Horváth János (magyar szak): „A klasszikusok (ti. filológusok) közül Bányai, Gál, Horváth Endre (érselindi) és Kardos a legjobbak.” Gyomlay Gyula: „Bányai Gézát, Horváth Endrét, Kardos Lajost pedig kiválónak (áthúзва – szerk.) kiváló tehetségűnek tartom... Horváth, mint gyanítom, kissé túlságosan ambitiosus, még pedig nem pusztán tudományos haladás dolgában”. Szabó Miklós (elsőévesek görögből): „Ifj. Horváth Endre és Jákó Károly szorgalmasak, de úgy látszik, inkább a magyar iránt érdeklődnek.”

1911/1912. Gyomlay Gyula (görög): „A legkiválóbbnak most már minden tekintetben Horváth Endre bizonyult.” Szabó Miklós (latin): „... E félévben talán a legderekabb munkát végezte. Ugyanez mondható egy részben ifj. Horváth Endréről is, akiben azonban ezen kiváló munka már régi erény.” „Ifj. Horváth Endre csak dicsérettel említhető. Munkája minden részében megbízható és mindig eredeti forrásokon alapszik.”

1912/1913. tanév. Gyérülő jelentések az immár szakdolgozatára készülő IV. évfolyam tagjairól. Horváth Endre Platónról tartott előadást a filozófiai gyakorlaton, és a francia és a német nyelv tanulásában jeleskedett. Aurél Digeon francia lektor (1912–1913): „Horvath a fait des progrès (*ism.* a fait) remarquables en français et s'efforce assidûment de se mettre au courant de l'histoire littéraire. Semble avoir d'excellentes qualités générales d'esprit, et beaucoup de caractère.” „Horváth. Etudiant dont les efforts et les résultats en français sont d'autant plus remarquables qu'il n'est pas spécialiste ; par sa bonne volonté, son application, son désir très manifeste d'apprendre et sa connaissance déjà solide du français , cet étudiant m' a donné plein et entière satisfaction.” Gombocz Zoltán: „A negyedévesek egy csoportja. Bányai, Kardos, ifj. Horváth Endre magánszorgalomból olaszul tanult: D'Annunzio, Trionfo della monte.”

* * *

III. Tanári tevékenységre vonatkozó iratok. Az MDKL 41. doboz 72/1. dossziéja tartalmazza azon dokumentumokat, amelyek Horváth Endre collegiumi tanári megbízásaira vonatkoznak. Horváth Endrét már 1914-ben BG Úr, majd a 1926/1927. tanév I. félévétől (valószínűleg Szabó Miklós javaslatára) Gombocz Zoltán a nem szakos francia nyelvórák tartására kérte fel. A húszas évektől a „klasszikus és modernista” frankofón növendékek között bizonyos párhuzamosság keletkezett, hiszen Gyergyai (Szegő) Albert a francia szakos hallgatók mellett nem szakos nyelvtanuló collegistákat is oktatott, sőt a mindenkori francia lektor mellett Treml Lajos is közreműködött. Szabó Miklós legelső igazgatói évében (1935-ben) felkérte Horváth Endrét. A figyelem, a kötődés és a tudatos megnyerési igyekezet a collegiumi tanítás számára kétségtelen. Szabó Miklós a páratlan nyelvi és filológiai tehetségű és megalapozott tudású Horváth Endrében, a klasszika-filológus pályatársban olyannyira megbízott, hogy kész volt a Collegium működésében szimbolikusan is kiemelkedő francia szak vezetését is rábízni. Szabó Miklós bizalma megrendült Gyergyai (Szegő) Albertben és a francia szakos hallgatók irányítására 1937-től bevallottan Gyergyai utódját kereste.

1) Gombocz Zoltán igazgató felkéri Horváth Endrét nem szakos francia nyelvórák tartására az 1929/1930. akadémiai évre.

92/1929

Felkérem, hogy a nem francia szakos kollégiumi hallgatók kezdő és haladó csoportja részére hetenként négy alkalommal, összesen heti négy órában a francia nyelv tanítását az 1929/30. tanévben elvállalni szíves legyen. A Collegium Tanár úr munkáját ezen tanévben évi 800 pengővel honorálhatja.

Budapest, 1929. október hó 10-én.

G. Z.

a B. Eötvös József-Collegium igazgatója

Nagyságos dr. Horváth Endre urnak, a B. Eötvös József-Collegium tiszteletdíjas tanárának.

2) Szabó Miklós igazgató felkéri Horváth Endrét nem szakos francia nyelvórák tartására az 1935/1936. akadémiai évre.

Budapest, 1935. szept. 14.

25/1935. sz.

Nagyságos

Dr. Horváth Endre tanár úrnak.

Budapest

Mélyen tisztelt Tanár Úr!

Tisztelettel van szerencsém felkérni, hogy az 1935/6. iskolai évben az Eötvös Collegiumban két külön alkalommal tartandó heti két óra francia nyelvtanítást vállalni méltóztassék.

Kiváló tisztelettel kész híve

Szabó Miklós

a B. Eötvös József-Collegium

igazgatója

(számozás nélkül) Horváth Endre kézírásos válasza, amelyet a felkérését követő napon keltezett.

Méltóságos Igazgató Úr!

Nagybecsű 125/1935 sz. levelére válaszolva mély tisztelettel van szerencsém Méltóságod szives tudomására hozni, hogy az 1935/6. iskolai évben az Eötvös Collegiumban a két külön alkalommal tartandó heti két óra francia nyelvtanítást készséggel vállalom.

Budapest, 1935. szept. 15. én

Mély tisztelettel:
Horváth Endre

3) Szabó Miklós igazgató ismét, csaknem azonos szövegezéssel felkérte Horváth Endrét nem szakos francia nyelvórák tartására az 1936/1937. akadémiái évre. A válasz elveszett a dokumentumok közül, de minden bizonnyal azonos volt a megelőzővel. Egy évvel később az igazgató harmadszor is felkívánta kérni Horváth Endrét, immár azonban francia szakvezetésre.

4) Horváth Endre kézírásos elutasító válasza a vélhetően francia szakvezetésre vonatkozó (elveszett) igazgatói felkérésre.

Budapest, 1937. IX. 4.

Méltóságos Igazgató Úr!

Mély tisztelettel jelentem Méltóságodnak, hogy az idén, sajátos körülményeim következtében, őszinte sajnálatomra, nem vehetek részt a Báró Eötvös József Collegium szakvezetői munkájában.

Mély tisztelettel:
Horváth Endre

Méltóságos Dr. Szabó Miklós Úrnak
a Báró Eötvös József Collegium igazgatója
Budapest

5) Szabó Miklós válaszelevele az elutasításra, amelyből egyértelműen kiderül, hogy Horváth Endrét szánta volna a francia szak vezetésére. A hivatalos levélváltás mellett minden bizonnyal személyesen is egyeztettek. Az elutasítást kényszerítő „sajátos körülmények” biztosan nem azonosíthatók. A háttérben talán az állt, hogy 1937-ben is egyszerre több feladatot látott el, hosszú tanári éveket követően címzetes gimnáziumi igazgatói kinevezést kapott, amely talán a későbbiekben biztosabb és jobban jövedelmező állással kecsegtetett a nagycsaládot eltartó, folyamatos megélhetési gondokkal küzdő tudósnek. Mindemellett ugyanebben az évben, 1937 kora tavaszán kapta meg az újjörög magántanári megbízást is a Pázmány Péter Tudományegyetemen (lásd alább: „érdemleges jelentés” magántanári felterjesztés ügyében – Szabó Miklós válaszelevelének címezése is hangsúlyosan erre utal), ráadásul 1935-től a Tanárképző Intézetben is tanfolyamokat vezetett. Horváth Endre életét a francia szakvezetés helyett az újjörög stúdiumok magyarországi művelésére tette fel. Szabó Miklós igazgató érezhetően az utókornak igyekszik igazolni, Horváth Endrét szakvezetőnek kívánta megtenni, órartatóként azonban a továbbiakban nem tudja alkalmazni.

Budapest, 1937. szeptember hó 7.

275/1937. sz.

Nagyságos
Dr. Horváth Endre
egyetemi magántanár úrnak.
Budapest.

Mélyen tisztelt Barátom!

Az Eötvös Collegium előadó tanárainak tiszteletdíjaira kiutalt összeg, mely a Collegium feladatainak időközben történt kibővülése ellenére sem emeltetett, oly csekély, hogy alig elégséges a tudományos /szakvezető/ órák díjazására. Minthogy pedig ez évben a régóta szünetelő természettudományi szakvezetést is újból meg akarjuk kezdeni, már egyáltalában nem futja arra, hogy nyelvi órákat is tudjunk belőle díjazni.

Megkísértem, hogy értékes közreműködésedet más irányban, a szakvezető munka keretében biztosítsam a Collegium részére. De felho-

zott érveiddel szemben meg kellett hajolnom s így – őszinte sajnálatomra – le kellett mondanom a Collegiumban eddig teljesített működéséről.

Ez alkalommal hálásan emlékezem meg arról az ügybuzgó, lelkes, ifjúságunkat mindenben támogató munkádról, melynek évről-évre oly szép eredményeit volt alkalmunk tapasztalni. Külön meg kell köszönnöm az irántam és kartársaim iránt tanúsított szíves, szolgálatkész barátságodat s azt a ragaszkodást, melyet Collegiumunkkal szemben – minden tevékenységemben és minden megnyilatkozásomban – kifejezésre juttattál.

Mindezerért mindnyájunk nevében hálás köszönetemet tolmácsolva, kérek, hogy a Collegiumhoz és hozzánk való baráti érzelmeidet a jövőben is tartsd meg s légy meggyőződve, hogy ezeket az érzelmeket mi is a legmelegebben viszonzni fogjuk.

Őszinte tisztelettel és igaz barátsággal kész híved

Szabó Miklós

a B. Eötvös József-Collegium igazgatója

Huszi József és Moravcsik Gyula a „magyar-érdekű”, azaz a magyarsághoz kötődő források feldolgozására összpontosító latin és görög kutatások, illetve a hazai oktatás két emblematikus alakja 1937 januárjában és februárjában „érdemleges jelentést” tett a Bölcsészettudományi Karhoz, hogy Horváth Endrét habilitációját követően az újjörög tanulmányok magántanárává fogadják. A felterjesztés a tudományos munkásság átfogó méltatását és a reményteljes jövő leírását egyaránt tartalmazza.

868/1936-37 D.sz.

Kéziratként!

Dr. Huszi József

és

Dr. Moravcsik Gyula

ny. r. tanár

érdemleges jelentése

Dr. HORVÁTH ENDRE

magántanári képesítése tárgyában.

(Az egyetemi ügyrendtartás 34.§-a értelmében e jelentés, mint belső kari hivatalos irat, hivatali titoktartás mellett közöltetik.)

KIVONAT

a Bölcsészettudományi Kar 1937. január 11-én tartott V. rendes ülésének jegyzőkönyvéből.

.....
868 D.sz. Dékán jelenti,
hogy Horváth Endre magántanári képe-
sítése ügyében dr. Moravcsik Gyula,
ny. r. tanár előzetes jelentését a Kar
tagjainak megküldötte. Dékán a javas-
lat fölött elrendeli a titkos szava-
zást. Beadatott 27 szavazat, ebből 26
igen, 1 nem.

A Kar tehát Horváth Endrét a továb-
bi magántanári cselekményekre bo-
csátja és az érdemleges jelentés el-
készítésére Huszti József és Morav-
csik Gyula ny. r. tanárokat kéri fel.

K.m.f.

A kivonatot hitelesíti:
Rybár (*István – aláírás*)
bölcészeti dékán

Tekintetes Bölcsészettudományi Kar!

Dr. Horváth Endre leánygimnáziumi tanár, karunkon az újgörög nyelv lektora „Újgörög filológia” című tárgykörből venia legendi-t kér.

Az a tudományos munkásság, amelyre a folyamodó a kérését alapozza, kettős irányú: az egyik rész az újjörög nyelv és irodalom alapos ismeretéről tanúskodik, a másik rész továbbmenőleg azt bizonyítja, hogy a folyamodó az újkori magyar–görög kapcsolatok terén tudományos feldolgozást kívánó fontos problémákat lát s ezeket megoldani is tudja. Kisebb fontosságú dolgozatainak méltatását mellőzve ez alkalommal csak a habilitációs iratnak szánt kitűnő munkára utalok: Ἡ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα, Zavirasz György élete és munkái. (Magyar–görög tanulmányok 3 kötet) Budapest, 1937. 118. l. A nagyterjedelmű dolgozat a legszélesebb alapokon indul el: a szerző felkutatta az idevágó kéziratot, rekonstruálta Zavirasz könyvtárát s az így nyert adatok segítségével a maga nemében páratlanul érdekes és fontos fejezetét írhatta meg a magyarországi görögség XVIII. századi szellemi életének. Kutatásaiból kiderül, hogy a hazánkban letelepedett görögök szellemi törekvéseit elsősorban az egykorú magyar törekvések determinálják. Megállapítja pl., hogy az első újjörög irodalomtörténeti alapvetés főleg Horányi ismert lexikonjából indult ki, s hogy még a nagy Sathas alapvető műve is közvetve a Horányi-féle törekvések szerves folytatása. Nagyon értékes bepillantást enged a magyarországi görög kolónia szellemi törekvéseibe az az adalék is, amelyet Horváth „Ismeretlen görög munka a magyar Szent Koronáról” címmel publikált. Kiderül ebből, hogy Zavirasz egyik kéziratot műve a Szent Koronáról összegyűjti s a maga sajátos felfogása szerint interpretálja azokat a tudományos kutatásokat, amelyeket a XVIII. századi magyar tudományos irodalomban e tárgyra vonatkozólag talált.

Tekintetes Kar! Az újjörög filológiában olyan fontos magyar vonatkozású tudományos feladatok várnak megoldásra, amelyek méltán sorakozhatnak a közép-görög filológia körébe tartozó sajátos magyar problémák mellé. A Magyarországon letelepedett, századokon át a magyarsággal együttélő, a magyar gazdasági, társadalmi és szellemi életben jelentős helyet elfoglaló görögség életjelenségeinek felkutatása szinte belekívánkozik abba a feladatkörbe, amelynek mentől teljesebb mértékben való művelése karunk egyik legfontosabb kötelességét alkotja. A magyar vonatkozású újjörög irodalmi termékek feldolgozása, a hazai görögség gazdaságtörténete, belső életmegnyilvánulásainak kutatása, az idevágó néprajzi, nyelvészeti tanulmányok, a településtörténet, a kéziratok és nyomdatermékek feldolgozása, a két nép életében nagyobb szerepet játszott vezető egyéniségek élettörténetének

tisztázása olyan feladatok, amelyek a munkaerők egész sorát kívánják. Dr. Horváth Endre bekapcsolódását Karunk munkájába éppen azért látnám fontosnak, mert személyében egy kitűnő képzettségű, a feladatokat tisztán látó, azokat megoldani tudó és azok megoldására új adeptusokat nevelni kész tudóst nyernénk arra a fontos munkakörre, amelynek főbb feladatait csak a legrövidebben vázolni próbáltam.

Az elmondottak figyelembe vételével mély tisztelettel javaslom a tekintetes Karnak, hogy dr. Horváth Endre kérését teljesíteni s őt további magántanári cselekvényekre bocsátani kegyeskedjék.

Budapest, 1937. február 6.

Huszt József s.k.
ny. r. tanár

Tekintetes Bölcsészettudományi Kar!

Dr. Horváth Endre a budapesti községi Gizella királyné leánygimnázium tanára, az újjörög nyelv lektora, karunkon magántanári képesítésért folyamodik az „Újjörög filológia” című tárgykörből.

Horváth Endre egyetemünk neveltje, boldogult Pecz Vilmos tanítványa, aki már doktori értekezésben (Romanos „veterum melodorum princeps”, Budapest, 1913), amely a középkori hymnus-költészet legnagyobb görög képviselőjével foglalkozik, elárulta, hogy érdeklődése a későbbi görög filológia felé irányul.

Amint előzetes jelentésemben már alkalmam volt rámutatni, hét évet töltött Görögország földjén, ahol a mai görög nyelv úgyszólván második anyanyelvévé lett és ahol alkalma volt behatóan megismerni Hellász földjét és népét, a mai görög irodalmat és szellemi életet és egyben alapos nyelvészeti és irodalomtörténeti tanulmányokat végezni.

Első dolgozatai, főleg a mai nyelvkérdésre vonatkozó kritikai cikkei, görög folyóiratokban láttak napvilágot. Ezek közül figyelmet érdemel 'Η Φεγγαρουτυμένη στον „Κρητικό” του Σολωμού (Δελτίο του Εκπαιδευτικού Όμίλου 1921. 169-176.) című értekezése, amelyben a XIX. század elején élő újjörög költő töredékekben ránk maradt művének rekonstrukcióját és értelmezését kísérli meg. Azáltal, hogy rá-

mutatott a műbe beleszótt népies elemekre és platonikus hatásokra, Szolomosz költészetének megértéséhez jelentős eredménnyel járult hozzá.

Hazatérése után, 1921 óta, folytatta munkásságát, amely két irányú. Az első csoportba tartoznak azok a dolgozatai, amelyek az újjörög irodalomtörténet egyes problémáira vonatkoznak, a másodikba azok, amelyek az újjörög irodalom magyar vonatkozásaival foglalkoznak.

Mellőzve kisebb cikkeit és bírálatait, melyek görög és magyar nyelven hazai és görögországi folyóiratokban jelentek meg, tudományos szempontból a következők jönnek tekintetbe.

Kosztisz Palamász, az újjörög költő (Debreceni Szemle 1930. 217–225) című dolgozatában, amelynek egy része Kairóban a „La Semaine Egyptienne” című folyóiratban is megjelent, a jelenleg élő legnagyobb újjörög költőnek a kritikai méltatását adja. Bár a dolgozatnak csak az a célja, hogy Palamász hazánkban ismeretlen műveiről összefoglaló képet nyújtson, a szerző értékesíti részletkutatásait is és Palamász főleg az újjörögségben élő antik hagyományokhoz s a nyelvkérdéshez való viszonyát illetőleg eredeti megvilágításban mutatja be.

Szolomosz (Debreceni Szemle 1935. 120–128., 219–222) című tanulmánya, amely könyvalakban újjörög nyelven is megjelent (O Σολωμός, Alexandria 1935. 31. l.), a XIX. század első felében élő újjörög költő költészetének analízise. Korábbi kutatásai körét kiszélesítve kimutatja, hogy Szolomoszra az olasz írókon kívül erős hatással volt a német idealizmus s hogy gondolatai főleg a hegeli filozófiával mutatnak rokonságot.

Az újjörög irodalom egészét ölelik fel ama cikkei, amelyek a Dézsi Lajos szerkesztette „Világirodalmi Lexikon”-ban (1930–1933) jelentek meg. Összefoglaló áttekintése és az egyes írókra és irodalmi alkotásokra vonatkozó cikkei, melyek kimerítő irodalmi utalásokkal és bibliográfiai apparátussal vannak ellátva, arról tanúskodnak, hogy Horváth Endre teljesen otthonos az újjörög irodalomtörténeti kutatás területén és hogy az egészre kiterjedő alapos ismeretei mellett önálló vizsgálódásokat is végzett.

Horváth Endre tudományos munkásságának súlypontja azonban az újjörög irodalom magyar vonatkozásainak körére esik. „*Újjörög tanulmányok Magyarországon*” című dolgozatának (Egyetemes Philológiai Közöny 1934. 84–88., 191–194.) nemcsak az ide vonatkozó eddigi kutatások eredményeit foglalja össze, hanem azt is, amelyek kutatásra várnak. Utal azokra a nyelvészeti, ethnográfiai, történeti és irodalom-

történeti problémákra, amelyek az újabb görög–magyar érintkezésekből kifolyólag még megoldásra várnak. Ebben az irányban értékes eredményekre vezettek Horváth Endrének legújabban végzett kutatásai.

A *kecskeméti görögbetűs házasságkötő-formulához* című kis cikkében (Magyar Nyelv 1930. 78–79.) e magyar nyelvemlék helyes olvasására vonatkozó becses észrevételeit közli.

A XVI. századi magyar történetnek egy eddig hazánkban ismeretlenül maradt forrását tárta fel „*Görög históriás ének Mihály vajdáról*” című dolgozatában (Egyetemes Philológiai Közlöny 1935. 10–12., 378–393.). Hegedüs István tanulmánya nyomán már régebben ismeretes volt egy bizonyos Sztavrinosznak ugyane tárgyról szóló görög költeménye. Horváth Endre Legrand egyik publikációjában felfedezte krétai Jorjisz Palamidisz hasonló művét, amelyről részletes nyelvi vizsgálódás alapján kimutatta, hogy keletkrétai nyelvjárásban íródott. Ami a munka történeti értékét illeti, a Szamosközy munkájával és Sztavrinosz költeményével való pontos egybevetés alapján arra az eredményre jutott, Palamidisz tudósításai egészében véve hitelesnek tekinthetők s hogy azok tárgyilagosabb alapokon állnak, mint Sztavrosz közlései. Bár a közép- és újjörög dialektikus vonások megállapítása terén a legújabb kutatások óvatosságra intenek s szélesebb alapokon való vizsgálódásokat tesznek szükségessé, el kell ismernünk, hogy Horváth biztos nyelvészeti ismeretei alapján e tekintetben is számottevő eredményekre jutott és egyben a várnai csatáról szóló költeményhez Pecz által adott magyarázatokat is több helyen helyesbítette. Dolgozata tehát nemcsak magyar történeti szempontból jelentős, hanem újjörög filológiai szempontból is értékes munka.

Horváth Endre legújabb kutatásainak tárgya a görög származású, hazánkban letelepedett Zavirasz György (1744–1804), aki Magyarországon jelentős irodalmi működést fejtett ki és így a Szinnyei-féle „Magyar írók” közt is helyet kapott. „*Ismeretlen görög munka a magyar Szent Koronáról*” című dolgozatban (Egyetemes Philológiai Közlöny 1936. 358–367.) Horváth Zavirasznak kéziratban lévő munkájával foglalkozik. Felderíti a görög munka magyarországi forrásait, megállapítja keletkezési idejét és kimutatja, hogy Zavirasz műve a maga sajátos orthodox álláspontjával a koronára vonatkozó gazdag irodalom termékei közt egyedül áll.

Zavirasz Györgyre vonatkozó összes kutatásai eredményét tárja elének Horváth Endre habilitációs irata: Ἡ ζῶη καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου

Zαβίρα, *Zavirasz György élete és munkái* (Magyar–görög tanulmányok 3. Budapest, 1937. 118. l. újjörög nyelven magyar kivonattal). Horváth az egykorú forrásanyag, főleg Zavirasz könyveinek bejegyzései alapján tisztázza Zavirasz életkörülményeit, miközben helyreigazítja a görög kézikönyvek ama olvasási hibán alapuló tévedését, mintha Zavirasz Kölnben tanult volna s kimutatja, hogy a kalocsai piaristák tanítványa volt. Bemutatja könyvtárát és rekonstruálja annak a budapesti görög alapítású görög-keleti magyar egyházközség birtokában lévő részét s Zavirasz kiadatlan végrendelete alapján megvilágítja a Zavirasz-féle könyvtár keletkezésének kérdését. A munka további fejezetei Zavirasz jórészt kiadatlan, a budapesti könyvtárban kéziratban őrzött fordításaival és önálló munkáival foglalkoznak. A szerző az egyes munkák ismertetésével kapcsolatban felderíti azok forrásait s így kimutatja, hogy Zavirasz a XVIII. század magyar szellemi élettel részben egyes személyek, részben pedig a megjelent könyvek útján szoros érintkezésben volt s művei jórészt magyar források felhasználásával készültek. Részletes vizsgálat alá veszi Zavirasz Νέα Έλλάς című művét, amely Zaviraszt Görögországban híressé tette, lévén ez az első újjörög irodalomtörténet. Horváth kutatásai e téren azzal a jelentős eredménnyel végződtek, hogy e munka, amelyet szerzője itt írt Magyarországon, az egykorú magyar irodalomtörténeti művek, főleg Horányi munkájának hatása alatt és azok mintájára készült. Bebizonyítja továbbá, hogy egy későbbi újjörög irodalomtörténeti mű szerzője, Szathasz, Zavirasz akkor még kéziratban lévő munkáját használta forrásul s ilyen módon a Magyarországon készült Zavirasz-féle irodalomtörténet az újjörög irodalomtörténeti kutatás alapja lett. A munka anyagát értékesítve azt is kimutatja, hogy a XVIII. században intenzív görög szellemi élet volt hazánkban s hogy az akkori görög litterátusok közül sokan éltek Magyarországon vagy legalább is fordultak meg a magyar földön.

Horváth Endre e habilitációs irata, amely évekig tartó elmélyedő, módszeres kutatás eredménye, nemcsak az újjörög irodalom-történetírás története szempontjából alapvető monográfia, hanem a hazai görögségre vonatkozó további kutatásoknak is szilárd bázisa lesz. A felkutatott nagy anyag és az azon felépülő pozitív eredmények lehetővé fogják tenni, hogy a további kutatás egyrészt magának Zavirasznak, másrészt itt élő görög társainak irodalmi tevékenységét az akkori szellemi élet még élesebb megvilágításában mutassa be.

Horváth Endre e tanulmánya meggyőződésem szerint méltó alapja lehet magántanári képezésének. De legyen szabad ezenkívül még arra is rámutatnom, hogy Horváth Endre nemcsak tudományos kutató munkája, hanem a mai görög nyelvre és életre vonatkozó kivételes ismeretei révén is hazánkban ez idő szerint az újjörög filológiára a legjobban felkészült szakember.

Minthogy tőle, főleg az újabb magyar–görög kapcsolatok kutatása terén, még további tudományos munkásságot várhatunk s egyben remélhetjük, hogy karunkon az ógörög filológia szempontjából is oly fontos újjörög filológia terén buzgó és eredményes nevelő tevékenységet fog kifejteni, kérését a legmelegebben támogatva tisztelettel javaslom a tekintetes Karnak, hogy Dr. Horváth Endrét a további magántanári cselekvényekre bocsátani szíveskedjék.

Budapest, 1937. január 25-én.

Dr. Moravcsik Gyula s.k.
ny. r. tanár

Moravcsik Gyula és Huszti József egyetemi ünnepi rendezvényen

* * *

IV. Horváth Endre tanári jelentései. Horváth Endrét a Collegium már a 1914. tanév második felében (!) francia óraadásra kérte fel. Idő kérdése volt csupán, hogy a tanári kar tagjává váljon... Későbbi, évtizeden átívelő jelentései (1926–1937) a szakvezető kollégák és tiszteletdíjas tanárok viszonylag bőbeszédű leírásaihoz képest jellegzetesen és lakonikusan szűkszavúak, az elvégzett tananyag jelzése mellett a résztvevő hallgatók munkájának jobbra egyszavas vagy érdemjeggyel jelzett értékelését tartalmazzák. Alább, végzős diákként írt első, majd az utolsó elkészült jelentését közlöm. *Hanyagsgágot nem tapasztaltam...* (MDKL 52. db. 101/1. és 53. db. 101/6. dosszié.)

*Jelentés a P. Eötvös József Collegium I. éves
tagjai részére tartott francia órákról.*

*Részvevők: Ardelean, Dornic, Huzsák, Lukács, Köttyös,
Pálóthy, Selley, Szegedea, Horágy.*

Óraszám: hetente 2 óra.

*Tananyag: Daudet: La dernière classe, Gustavsson,
Les vieux, L'agonie de la Se'millante; A. France:
Le joueur de Notre Dame, Les pains noirs; Paul
Verlaine: Chanson d'automne; H. Hugo: Saison
des semailles. Le soir. — Ex. olvasmányokkal
szaporlatban a nyelvtan elemei.*

Általános eredmény jó.

*Hétkintel: Dornic, Lukács, de a többiek is szorgalmasan
dolgoztak. Mindenyáján kelte érdeklődést mutatnak. Ta-
nyagágot nem tapasztaltam.*

Budapest, 1914. május hó 27. én.

Horváth Endre.

D. Eötvös J. Collegium.

4936/7.
II. felv.

Telentes

a nem szabórsz részbe tartott francia nyelvű tanfolyamról.

Hallgatók: Brodosky Pál
D. Suoth Kálmán
Habis György
Mayer Károly
Mikes László
Pulay Gábor
Rajnis István
Szauder József
Személyi Kálmán

Végzett anyag: Olvasmányok a francia prózából.
Társalgás magyarul előkészített szöveg alapján
A hallgatók általában orgonkészen résztvettek
a munkában.

Budapest, 4937. június hó.

Horváth Endre u.
francia ny. tanára.

Horváth László
igazgató
ELTE Eötvös József
Collegium

**MAGYAR-GÖRÖG
BIBLIOGRÁFIA**

*

**ΟΥΓΓΡΟΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**

ΠΡΟΣΦΕΡΕΤΑΙ ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΥΡΙΟΝ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΝ ΠΙΠΙΝΕΛΗΝ

ΕΚΤΑΚΤΟΝ ΑΠΕΣΤΑΛΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΟΝ
ΥΠΟΥΡΓΟΝ, ΕΝΘΕΡΜΟΝ ΦΙΛΟΝ ΚΑΙ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΗΝ ΤΩΝ
ΟΥΓΓΡΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

*

PANAJÓTISZ PIPINELISZ

RENDKÍVÜLI KÖVET ÉS MEGHATALMAZOTT MINISZTER ÚRNAK,
A MAGYAR-GÖRÖG SZELLEMI KAPCSOLATOK LELKES BARÁTJÁ-
NAK ÉS TÁMOGATÓJÁNAK

Előszó

E munkának, amelyet a „Magyar–Görög Tanulmányok” szerkesztőjének megbízásából készítettem, az a célja, hogy bibliográfiai összeállításban mutassa be a magyar–görög szellemi kapcsolatok írásos emlékeit. A „görög” szó munkámban e fogalomnak csak egy részét jelenti: a „Magyar–görög bibliográfia” csak az újabb görögséggel kapcsolatos nyomtatványokról nyújt tájékoztatást. Nemcsak az antik görögség szellemi termékeinek magyar kiadásait és az ide vonatkozó magyar munkákat mellőztem, hanem az „újabb görögség” köréből is kizártam a bizánci kort, annál is inkább, mert – ha az említett tudományos területekről teljes magyar bibliográfiai feldolgozás nincs is még – a klasszika filológia terén 1901–1925 közt megjelent magyar munkákról Moravek Endre bibliográfiája,¹ az 1914 óta végzett magyar bizantinológiai kutatásokról pedig Moravcsik Gyula

¹ A magyar klasszika-filológiai irodalom bibliográfiája 1901–1925. *Bibliographia philologiae classicae Hungaricae 1901–1925.*, Budapest 1930.

Πρόλογος

Τὸ ἔργο αὐτό, ποὺ χρωστάει τὴν ὑπαρξή του στὸ διευθυντὴ τῶν «Οὐγγροελληνικῶν Μελετῶν», ἔχει γιὰ σκοπὸ, νὰ παρουσιάσῃ σὲ βιβλιογραφικὸ πλαίσιο τὰ γραπτὰ μνημεῖα τῶν οὐγγροελληνικῶν πνευματικῶν δεσμῶν. Στὸ βιβλίο μου οἱ λέξεις «Ἕλλην, ἑλληνικὸς κλπ.» ἔχουν περιορισμένη σημασία: ἢ «Οὐγγροελληνικὴ Βιβλιογραφία» περιέχει πληροφορίες μόνον γιὰ τὰ ἔντυπα, ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ νεώτερο Ἑλληνισμό. Ἄφησα κατὰ μέρος ὄχι μόνον τὶς οὐγγρικές ἐκδόσεις τῶν πνευματικῶν προϊόντων τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ καὶ τὰ σχετικὰ οὐγγρικά ἔργα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ «νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ» ἀπέκλεισα τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, γιατί ὡς πρὸς τὰ ἔργα, ποὺ ἀνήκουν στὸ ἔδαφος τῆς κλασικῆς φιλολογίας, μεταξὺ 1901–1925 ἢ βιβλιογραφία τοῦ κ. Α. Moravek¹ ὡς πρὸς τὶς βυζαντινολογικές ἔρευνες ἀπὸ τὰ 1914 οἱ μελέτες τοῦ κ. Ἰ. Moravcsik² παρέχουν πληροφορίες διεξοδικές, ἂν καὶ πλήρης βιβλιογραφικὴ ἐπεξεργασία τῶν ἀναφερομένων

tanulmányai² kimerítő tájékoztatást nyújtanak.

Munkám első részében görög szerzők munkáit állítom össze ama kutatásaim alapján, amelyekről részletesebben a „Bevezetés”-ben számolok be. Hangsúlyoznom kell, hogy az itt felsorolt magyarországi görög nyomtatványok egy része mindezeideig nemcsak a magyar, hanem a görög bibliográfusok előtt is ismeretlen maradt. A magyarországi görög szerzők külföldön megjelent nyomtatványainak összeállításában nem törekedtem ilyen teljességre s inkább csak szemelvényeket nyújtottam. Munkám második részében magyar szerzők ama munkáinak jegyzékét adom, amelyek a fenti értelemben vett újabb görögségre vonatkoznak.

Munkám célja nemcsak az volt, hogy a további kutatások számára szilárd alapot teremtsék, hanem hogy egyben azt is dokumentáljam, hogy a magyar–görög szellemi kapcsolatoknak a gyökerei a meszsi múltba nyúlnak vissza és hogy a görög nyelv irodalmi használatának hazánkban régi hagyományai vannak. Minthogy az újkörög nyelv ismerete a legfiatalabb magyar

έπιστημονικῶν έδαφῶν δέν υπάρχει άκόμη.

Στό πρώτο μέρος τοῦ βιβλίου τοποθέτησα τὰ έργα τῶν Έλλήνων συγγραφέων στηριζόμενος στίς έρευνές μου, πού άναφέρω λεπτομερέστερα στήν «Είσαγωγή». Πρέπει νά τονίσω, πώς ένα μέρος τῶν έδώ άναφερομένων ελληνικῶν έντύπων τῆς Ούγγαρίας έμεινε μέχρι σήμερα άγνωστο όχι μόνον γιά τούς Ούγγρους, αλλά και γιά τούς Έλληνες βιβλιογράφους. Στή συλλογή βιβλίων Έλλήνων συγγραφέων τῆς Ούγγαρίας δημοσιευμένων στό έξωτερικό είχα σκοπό, νά δώσω μάλλον έκλεκτά τεμάχια μόνον χωρίς νά παρέχω πλήρη κατάλογο τῶν έντύπων. Στό δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου παρέχω τόν κατάλογο τῶν έργων τῶν Ούγγρων συγγραφέων, πού σχετίζονται μέ τό – κατά τήν άνω έξήγηση – νεώτερο Έλληνισμό.

Ο σκοπός τῆς εργασίας μου δέν ήταν μόνον νά δημιουργήσω μία στερεά βάση γιά τίς περαιτέρω έρευνες, αλλά και νά άποδείξω μέ τεκμήρια, πώς οί ρίζες τῶν ουγγρο-ελληνικῶν πνευματικῶν σχέσεων φθάνουν μακριά πίσω στό παρελθόν και άκόμη νά δείξω, πώς ή λογοτεχνική και έπιστημονική χρήση τῆς ελληνικής γλώσσας έχει παλαιές παραδόσεις στήν πατρίδα μας. Άφού ή γνώση τῆς νέας ελληνικής έπικρατεί κάθε μέρα περισσότερο στόν κύκλο τῆς νεωτάτης γενεάς τῶν Ούγγρων

² Les récentes études byzantines en Hongrie, Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes 1 (1923) 61–70.; Bulletins régionaux. Hongrie (1922–1931), Byzantion 6 (1931) 657–702.; Bulletin hongrois (1931–1938), Byzantion 14 (1939) 459–496.

filológus-nemzedék körében is egyre erősebben hódít, joggal remélhetjük, hogy e nemes tradíció a jövőben is folytatódni fog.

Budapest, 1940 tavaszán
Horváth Endre

φιολόγων Ἑλληνιστῶν, μὲ τὸ δίκαιό μας μποροῦμε νὰ ἐλπίσωμε, πὼς καὶ στὸ μέλλον θὰ συνεχισθῇ αὐτὴ ἡ ἀξίεπαινη παράδοση.

Βουδαπέστη, ἄνοιξη 1940.
Ἄνδρέας Χόρβατ

Rövidítések – Συντομίες

A = Magyar Tudományos Akadémia könyvtára – Βιβλιοθήκη τῆς Οὐγγρικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν.

β = ismertetés – βιβλιοκρισία.

B = Budapesti egyházközség könyvtára – Κοινοτική βιβλιοθήκη τῆς Βουδαπέστης.

Bianu–Hodosz = Bibliografia Românească Veche, București 1910, 1912–1936 (I–III. t.)

Bp = Παπαδοπούλου Βρετοῦ, Νεοελλ. Φιλολογία, ἐν Ἀθήναις, Α΄. 1854. Β΄. 1857.

E = Egyetemi Könyvtár – Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βουδαπέστης.
Ἑλλ. = Ἑλληνική Βιβλιογραφία. Τ. Α΄. 1800–1839. Δημ. Σ. Γκίνη καὶ Β. Γ. Μέξα, Ἀθήναις, 1939.

EPhK = Egyetemes Philologiai Közlöny (Archivum Philologicum).

Horváth = Horváth Endre, Zavirász György élete és munkái – Ἀνδρέα Horváth, Ἡ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα [Magyar–Görög Tanulmányok – Οὐγγροελληνικαὶ Μελέται 3.] Budapest 1937.

K = Kecskeméti egyházközség könyvtára – Κοινοτική βιβλιοθήκη τοῦ Κετσικεμὲτ τῆς Οὐγγαρίας.

Ka = Karcagi egyházközség könyvtára – Κοινοτική βιβλιοθήκη τοῦ Κάρτζαγ τῆς Οὐγγαρίας.

Ko = Kozányi városi könyvtár – Δημοτική βιβλιοθήκη τῆς Κοζάνης.

Legrand = Émile Legrand, Bibliographie hellénique . . . XV–XVI. s. : t. I–II. (1885), t. III. (1903), t. IV. (1906). XVII. s. : t. I–II. (1894), t. III. (1895), t. IV. (1896), t. V. (1903). XVIII. s. : (Legrand–Pernot) t. I. (1918), t. II. (1928).

μ = fordítás – μετάφραση.

M = Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtára – Βιβλιοθήκη τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τῆς Βουδαπέστης.

Mi = Miskolci egyházközség könyvtára – Κοινοτική βιβλιοθήκη τοῦ Μίσκολτς τῆς Οὐγγαρίας.

N = Γεωργίου Ζαβίρα, Νέα Ἑλλάς, ed. Κρέμος, Ἀθήνησι 1872.

Petrik = Petrik Géza: Magyarország bibliographiája 1712–1860. Bibliographia Hungariae 1712–1860. Budapest. I. (1888), II. (1890), III. (1891), IV. (1892).

Σάθας = Κ. Σάθα, Νεοελληνική Φιλολογία, ἐν Ἀθήναις 1868.

Szabó K. III. = Régi Magyar Könyvtár [= Παλαιά Ουγγρική Βιβλιοθήκη]
III. k. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem
magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Írták Szabó
Károly és Hellebrant Árpád. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest. I. r.
(1896), II. r. (1898).

*-gal láttuk el azokat a nyomtatványokat, melyeket autopsziából ismerünk – με
ἀστερίσκο σημειώνομε τὰ ἔντυπα, πὸν γνωρίζομε ἀπὸ αὐτοψία.

I.

GÖRÖG SZERZŐK MŰVEI

*

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Bevezetés

A csaknem négyszáz évig húzódó török hódoltság idején a görög szellem ki nem alvó életerejének tanúbizonyságai a diaszpóra különböző helyein megjelent újjörög könyvek, melyek a keleti egyház és az ógörög nyelv ápolásával a történelmi folytonosság és a térbeli egység – az összetartozás – tudatát tartják ébren a nemzetben s a felszabadulás előkészítésének jelentős tényezői.

A nemzeti kincshez méltó kegyelettel indul meg a XVIII. században ezeknek a munkáknak és szerzőiknek bibliografikus és biografikus összeírása. A Fabricius-féle Bibliotheca Graeca-ban 1740-ben jelent meg az akkor már 20 év óta készen álló első ilyen összefoglalás: a macedóniai Moschopoliszból származó Δημήτριος Προκόπιος „Rövid felsorolás”-a, az Ἐπιτετυμημένη Ἐπαρίθμησις a XVII. és részben a XVIII. században élő görög tudósokról. Méreteiben és értékben is messze felülmúlja e kezdeményezést a hazánk földjén – és minden valószínűség szerint magyarországi minták után – készült Νέα Ἑλλάς (Új Görögország), Zavírász Györgynek már az 1790-es években kiadásra váró tekintélyes biográfiai gyűjteménye, az újjörög irodalomtörténetírás alapja. Adatait kibővíti Παπαδόπουλος Βρετός kétkötetes műve 1854 és 1857-ből, amely Νεοελληνική Φιλολογία (Újjörög irodalom) címmel a Konstantinápoly bukása és a görög királyság megalapítása közti időben görögöktől élő vagy ógörög nyelven kiadott nyomtatványok rövid leírását tartalmazza. Elődeinek értesítéseit revideálja és kiegészíti Σάθας biográfiai gyűjteménye 1868-ban.

A felsorolt előmunkálatok kiindulópontul szolgáltak egyfelől az újjörög irodalomtörténetíráshoz: Rangavisz, Nicolai, Dieterich, Hesseling, Vutjeridisz és a többiek munkáihoz, másfelől alapot és indítást adtak újjörög bibliográfiai kutatásokhoz. Ez utóbbiak legértékesebb terméke Legrand monumentális munkája, a „Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des grecs...”, amely – későbbi köteteiben kissé megváltozott címmel – az újjörög görög írók és tudósok görög és más nyelvű nyomtatványait írja le és ismerteti. Legrand bibliográfiája 11 vaskos kötetben jelent meg 1885 és 1928 közt. A két utolsó kötetet Pernot, a Sorbonne tanára, adta ki. Csaknem 3400 nyomtatványt tartalmaz a XV. század közepétől

a XVIII. század végéig. Legrand munkájának méltó folytatása az athéni Akadémia kiadásában megjelenő 'Ελληνική Βιβλιογραφία 1800–1863 'Υπό Δ. Σ. Γκίνη και Β. Γ. Μέξα. . . . Τόμος πρώτος 1800–1839, έν Άθήναις 1939, mely mint alapos kutatásokra támaszkodó könyvészeti összeállítás nélkülözhetetlen segédeszköze lesz mindazoknak, akik a XIX. századi görög szellemi élettel foglalkozni kívánnak.

Tekintettel arra a körülményre, hogy az említett bibliográfiák a Magyarországon megjelent könyvek szempontjából részben hibásak, másrészt pedig – az 'Ελληνική Βιβλιογραφία kivételével – nagyon hiányosak, szükségessé vált a hazai újjörög nyomtatványok külön könyvészeti összeállítása. A magyarországi újjörög könyvek bibliográfiája ugyanis egyik kiindulópontul szolgál a hazai görög telepesek szellemi életére vonatkozó későbbi filológiai és történeti kutatásoknak, de természetesen már magában véve is több oldalról bepillantást nyújt ebbe a szellemi világba.

Összeállításunkhoz felhasználtuk a felsorolt bibliográfiákon kívül Szabó Károly, Petrik, Gulyás Pál, Veress, Bianu–Hodoş és mások könyvészeti munkáit (l. a rövidítések jegyzékét); bibliográfiánk alapját azonban azok a helyszíni kutatások alkotják, melyeket telepeseink nagyrészének szülőföldjén, Kozányi macedóniai város municipális könyvtárában és magyarországi könyvtárakban végeztünk. Itthon a pesti és a kecskeméti egyházközségek gyűjteményeiben és a Nemzeti Múzeum könyvtárában találtunk nagyobb számban hazai újjörög nyelvű nyomtatványokat. A rendelkezésünkre álló eddigi adatok szerint a magyarországi görög nyelvű nyomtatványok száma 91, de bizonyos, hogy újabb kutatások ezt a számot még növelni fogják.

Kronológiai szempontból összeállításunkban a sort Χρυσανθος Ζηταίος epiruszi származású szerzetes nyelvtani munkája nyitja meg 1713-ban, amely a nagyszombati egyetemi nyomda terméke. Címe magyar fordításban: „A helyes olvasás, írás, ragozás, szóképzés és mondatfűzés igen hasznos gyakorló szerve”. Utána a sorban adataink szerint csaknem háromnegyed százados szünet áll be. A legközelebbi évszám 1787: Zavirász György 3 könyvének kiadási esztendeje. Ez után az újabb megindulás után csaknem minden évben sűrűn követik egymást a görög nyelvű kiadványok egészen az 1830-as évekig. A következő évtizedekben fokozatosan gyérül a számuk. A sort Νικηφόρος Καλογεράς görög papnak Pesten 1867-ben a Trattner–Károlyi-nyomdában megjelent könyve zárja be „Az alexandriai első keresztény teológiai, úgynevezett katechetikus iskoláról”. Τιάλιος munkáját (1888) függetlennek tekintjük ebben a sorban.

A magyarországi újjörög könyvek virágkora tehát a XVIII. század végére és a XIX. század elejére esik. Például 1800 és 1810 közt 20 nyomtatvány látott napvilágot. Görög telepesek ugyan már a XVII. században éltek hazánkban, de a nagyobb arányú beözönlés a XVIII. században megy végbe. Évtizedeknek kellett eltelnie, míg az anyagi fellendülés olyan fokára jutottak, hogy szellemi igényeik kielégítéséről megfelelő módon gondoskodhattak. Így csak a század végén alapítanak az ország különböző vidékein – a szerbektől való különválás után – görög egyházközségeket, templomokat és iskolákat. A nyomtatványok megjelenése is – a nagyszombati nyelvtan izolált jelenségétől eltekintve – természetzerűleg a fenti intézmények létesítésével párhuzamos, azoknak természetes folyamánya és velejárója. Így nyerünk ezekben a nyomtatványokban újabb támpontot a magyarországi görög szellemi élet időbeli kereteinek a megállapítására.

Könyveink tárgykörét eleve megszabják bizonyos adottságok: a diaszpóra görögségének a századok folyamán kialakult – részben Bizánctól örökölt – szellemi hagyománya és az ezen szellemi légkörből kinőtt iskola és templom, vagyis azok az intézmények, amelyeknek létesítése szükségképpen maga után vonta ezeknek a nyomtatványoknak a kiadását, melyek a nevezett intézményekkel azonos vallási, nemzeti eszméket és didaktikai célokat szolgálnak. Tárgykörüket szimbolizálja az a körülmény, hogy a sort nyelvtankönyv nyitja meg és egyháztörténeti munka fejezi be.

Nem véletlen, hogy gyűjteményünk elején nyelvtani gyakorlókönyv áll, mint ahogy az sem véletlen, hogy Legrand idézett bibliográfiájában az egész újabb kori könyvtermelés élén Κωνσταντίνος Λάσκαρις Βυζάντιος-nak 1476-ban Milánóban kiadott nyelvtani munkáját találjuk Ἐπιτομή τῶν ὀκτῶ τοῦ λόγου μερῶν καὶ ἄλλων τινῶν ἀναγκαίων (A nyolc beszédrész és néhány más szükséges ismeret foglalata) cím alatt. Az antik görög grammatikára támaszkodó nyelvi készség megszerzése ugyanis az atticisták ideje óta – tehát csaknem két évezreden át – fennálló görög művelődési célkitűzés. Azonban az élő beszélt idiómák és a holt nyelv közt tátongó szakadék teljesen soha le nem győzhető akadályokat, nehézségeket gördít ezen eszmény elérésének útjába. Az áthidalhatatlan távolság a grammatika folytonos használatára kényszeríti az újabb görög nemzedékeket, melyek a nehézségek valódi okát félreismervén, sokszor a közlés módszerében és a rendszerben keresik a hibát s a sűrűn megjelenő újabb és újabb kézikönyveket hűségesen vásárolják. Az európai görög telepesek közt egy-egy új nyelvtan kiadása valószínűleg eseményszámba megy, melynek híre – még a megjelenése előtt – bejárja az egész diaszpórát. A könyvet

az előfizetők előre megszervezett tábora várja, amint erről a munkákkal együtt kinyomott hosszú lajstromok tanúskodnak. Ez az érdeklődés magyarázza meg azt a jelenséget, hogy a diaszpóra különböző helyein nagyszámban kiadott hasonló tárgyú könyvek mellett a magyarországi nyomdáknak több mint 20 olyan nyomtatvány látott napvilágot, amely az említett nyelvi célkitűzést szolgálja.

Egyéb vonatkozásban már másutt is rámutattunk, jelen könyvészeti kutatásaink pedig számos új adattal igazolják, hogy a török hódoltság idején a görögség a nemzeti ügy érdekében az ókori nyelv mellett azzal együtt ápolta és szolgálta a keleti egyházat és vallást: az ortodoxiát, mint a nemzet szétszórtan élő tagjait összetartó erőforrást. Ezt a szoros kapcsolatot szépen jelképezik az alfabetáriumok is. Így a Μέγα Ἀλφαβητάριον-nak a Széchenyi-könyvtárban őrzött, 1800-ból való pesti harmadik kiadása, valamint a budapesti görög egyházközségi és a kecskeméti görög könyvtárban is fellelhető negyedik kiadása (az egyetemi nyomda terméke 1818-ból), amint már a címlap is mutatja, egy kötetben és egy kézikönyv gyanánt tartalmazza a keleti egyház katekizmusát Σύντομος Χριστιανική Διδασκαλία címmel. Ugyanezt a felfogást tükrözi az 1787-ben Pesten megjelent Ἱερὰ Ἱστορία előszava, melyben a kiadó didaktikai okokból is arra buzdítja a szülőket és tanítókat, hogy a gyerekekkel mindjárt a betűk elsajátítása után a számukra összeállított iskolai bibliát olvassák. Az egyetemi nyomdából kikerült Νέον Ἀλφαβητάριον 1804-es kiadása közvetlenül az alfabéta után Προσευχαὶ τῶν Παιδιῶν címmel első olvasási gyakorlatok gyanánt imákat tartalmaz. Természetesen jelentékeny számban találunk nyomtatványaink közt olyan önálló kiadványokat is, amelyek a keleti egyházat és annak dogmarendszerét szolgálják. Van köztük egy egyháztörténeti munka, 4 egyházi énekeskönyv, 10 iskolai biblia és katekizmus és 3 imakönyv. Ez utóbbiak közé tartozik a kecskeméti egyházközség könyvtárában őrzött törpe fólió is, mely 1818-ban Sárospatakon jelent meg és Σύντομος Προσευχῆ cím alatt Szűz Máriához intézett könyörgést tartalmaz. A könyvecske mint az újjörög könyvészeti irodalomban teljesen ismeretlen vidéki magyar görög betűs nyomdatermék is figyelmet érdemel.

De az említett általános didaktikai célok szolgálatában és a kor szelleméből fakadó enciklopédikus tudásra való törekvés kielégítése végett a nyelv és a vallás mellett a szellemi élet egyéb ágaira is kiterjednek ezek a könyvek.

A számkivetett vagy elnyomásban élő görögséget elsősorban azok az események, azok a személyek érdeklik, amelyek és akik a századok óta várt felszabadításuk előkészítésével valamilyen kapcsolatba kerültek. Ennek megfelelőleg a nyomtatványaink közt található 9-10 történeti vonatkozású munkában ott

szerepel a görögökkel sorsközösségben élő szerbek története, Napóleon élete, Paszvanzóglu, a török ellen fellázadt szabadsághős életrajza, a szabadságharc elején tragikus véget ért görögországi Párga katasztrófájának és a navarinói ütközetnek a leírása.

A könyvek többi része a tudomány és irodalom különféle területeire vonatkozik. Van köztük botanikai szógyűjtemény, csillagászat, természetrajz, vannak földrajzi összefoglalások, orvosi könyvek, jogtudományi munkák, pedagógiai útmutatások, az uralkodó család tagjaihoz intézett alkalmi versezetek, vannak továbbá fordítások ógörögből, Comenius munkáiból, végül a francia, német és olasz egykorú szépirodalomból. Megjegyezzük, hogy a fenti ismeretterjesztő könyvek nagy része idegen munkák nyomán készült kompiláció vagy fordítás.

A szépirodalmat alig 7-8 nyomtatvány képviseli. Ennek oka az elnyomatás alól szabadulni akaró, küzdő görögség szigorúan nemzeti és vallásos beállítottságában keresendő. A pesti egyházközség könyvtárának alapítója a könyvtár gyarapítására hagyott összeg felhasználásáról szóló intézkedéseiben kifejezetten megtiltja „a színművek, regények és hasonló erkölcsrontó könyvek” vásárlását. Ennek a felfogásnak a jegyében választják ki az irodalmi műveket s kiadványaikon lehetőleg már a címben is hangsúlyozzák az illető könyv erkölcsnemesítő hatását.

Ha a nemzetközi érintkezések szempontjából tekintjük a hazai újgörög nyomtatványokat, megállapíthatjuk, hogy ezek – a külföldi nyomtatványokkal párhuzamban – beszédes tanúbizonyságai annak a szoros kapcsolatnak, amely a diaszpóra görögjeit az őket körülvevő népekhez és azok kultúrájához hozzáfűzte. Kitűnik ezekből a görögség kettős szellemi tevékenysége: egyrészt Nyugat felé az európai műveltség hordozóival – köztük a magyar szellemi élettel – az összeköttetés fenntartása, a nyugati kultúra asszimilálására irányuló állandó aktív törekvés, másfelől a sajátos görög-keresztény kultúrának és a Nyugattól átvett javaknak közvetítése és terjesztése a balkáni hitsorsosok, elsősorban az oláhok és szerbek közt hazánk területén is. A görögök nemcsak gazdasági vonatkozásban, a kereskedelemben, hanem a szellemi élet terén is összekötő kapcsot alkotnak Nyugat és a Balkán közt. Ezeket a megállapításokat gyűjteményünk számos példája igazolja.

A magyarországi görögöknek a nyugati szellemi élettel való érintkezéséről tanúskodik egyéb idegenből fordított, didaktikai és ismeretterjesztő könyvek mellett a Τύχαι Τηλεμάχου, Fénelon Télémaque-ja Govdelász fordításában, mely a budai egyetemi nyomda kiadványai közt 1801-ben látott napvilágot. Ugyanabban az évben Patzko Ferenc pesti nyomdájában készült a Χαριτώ

καὶ Πολύδωρος. A címlap szövege szerint a „könyv leírja, hogy szerette meg egymást ez a két előkelő athéni gyermek még a régi görögök idejében és azt a sok szenvedést, melyen keresztülmentek, míg végre megesküdték és igen boldogul éltek. Annak a híres nagyeszű franciának, Barthélemy abbé-nak műve, aki az Anacharsist írta . . .” Fordítója az egyéb irodalmi tevékenységéről is ismert Κωνσταντῖνος Γ. Κούτζικος. Barthélemy művei közt megtaláljuk könyvünk eredetijét „Amours de Carite et de Polydore” cím alatt, amelynek az az érdekessége, hogy maga is egy régi görög regény fordítása. Idetartozik Marmontel: „La Bergère des Alpes” újjörög fordítása (Pest, 1811.). A görög diaszpóra nyugati vonatkozású szépirodalmi könyvtermelésének egyik legértékesebb darabja az a hármaskönyv, melynek egyik ritka példányát a kecskeméti egyházközség őrzi. A munka, második kiadásban, 1815-ben a budai egyetemi nyomdában jelent meg Ἡθικὸς τρίπους (Erkölcsei háromláb) címmel. Az első része: Τὰ Ὀλύμπια, a görögöktől különösen kedvelt Metastasio „Olimpiade” drámájának fordítása. A hazai görögöknek Metastasio-val természetesen egyéb kapcsolata is volt. Pl. az egyik Bécsben kiadott újjörög Metastasio-fordítás előfizetői lajstroma szerint a pesti telepések több mint 60 példányt jegyeztek elő. Egyébként a XIX. század első évtizedeiben (az Ion szigeteken valamivel korábban) Odesszában, Bukarestben, majd Naupliában és végül az új és végleges görög fővárosban az újraéledő görög színpad műsorán első helyen szerepelnek Metastasio drámái. Az első athéni újjörög színházat 1835-ben Metastasio „Olimpiade” című darabjával nyitották meg újjörög fordításban, talán éppen a budai nyomtatvány szövege alapján (Vö. M. Lidorikis, Ein Jahrhundert Neugriechischen Theaters. Unsterbliches Hellas. Berlin, 1938. S. 148–159.). A második rész, Ἡ βοσκοπούλα τῶν Ἄλπεων, Marmontel „Contes moraux” elbeszélésgyűjteményének első darabja: „La bergère des Alpes”. A tripusz harmadik lába, a Ὁ πρῶτος ναύτης Gessner „Der erste Schiffer” című idilljének fordítása. Ez utóbbinak magyarországi népszerűségéről tanúskodik Vida Lászlónak, a híres magyar színpártólónak átdolgozása: „Az első hajós. Egy eredeti énekesjáték két felvonásban. Geszner után a nemzeti játékszínre szabadon készítette Vida László. A muzsikát készítette Pacha Gáspár, Pest 1809”, melyet a pesti színházban 1810-ben, 1811-ben és 1812-ben összesen 10-szer adtak elő. A megzenésített magyar fordítás a nemzeti opera történetében is szerepel. Nem kevésbé érdekes hazai újjörög nyomtatvány – ugyanebben a vonatkozásban – a pesti Trattner-nyomda 1826-ban készült terméke Ερμιόνη, ἢ ἡ Μεμνηστυμένη τοῦ Ἄιδου. . . ὑπὸ τοῦ κυρίου Ζιεγλέρου. Könnyű megállapítanunk, hogy a „Zieglerosz úr” névvel jelölt szerző nem más, mint Friedrich Wilhelm Ziegler

braunschweigi származású híres bécsi színész és népszerű színműíró, aki életének utolsó éveit – 1822 és 1827 közt – Magyarországon, Pozsonyban töltötte. Zieglernek magyarországi közkedveltségére jellemző, hogy a XIX. század első felében különböző darabjaival csaknem állandóan ott szerepelt a pesti színház műsorán. Nyomatványunk eredetije „Hermione, die Braut der Unterwelt. Pathetisches Trauerspiel” címmel Brünnbén 1823-ban jelent meg. A felsorolt példák azt igazolják, hogy telepeseinket a nyugati művek kiválogatásában az azokban szereplő görög motívumok is befolyásolták és hogy az egykorú magyar társadalom közizlése is hatással volt rájuk.

A magyar szellemi élettel közvetlen kapcsolatban álló hazai újjörög munkákkal más helyeken részletesen foglalkoztunk.³ Ebben az összefüggésben csupán a megalkotandó kép teljessége kedvéért és csak röviden utalunk a fontosabb példákra. Ilyenek: Rátz Sámuel „Orvosi oktatás”-ának fordítása 1787-ből; a négy nyelvű botanikai névszótár ugyancsak 1787-ből, melynek fő forrása és egyik mintája Csapó József „Új füves és virágos magyar kert” című könyve volt. A Μέθοδος Ἀστρογονωσίας címmel 1815-ben megjelent nyomatvány nem egyéb, mint Maróthi György „Methodus astrognosiae” című latin nyelvű csillagászati tankönyvének görög fordítása. Külön érdekessége az, hogy a munka eredetiben valószínűleg meg sem jelent, hanem nyomtatásban először görög nyelven a fenti fordításban látott napvilágot a pesti egyházközség könyvtárában ma is őrzött kézirat alapján. A Διατριβή ἢ Καθρέπτis τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης (A görög nyelv tükre) címet viselő könyv 1832-ből Péczeli József egyik tanulmányának újjörög fordítása, illetőleg átdolgozása.⁴ A magyar szellemi környezet hatásáról tanúskodik a pesti Trattner-nyomda kiadványa 1806-ból, az Ὀνομαστικὸν περὶ τοῦ Παντός, egy Ἄνθος nevű paptanító Comenius-fordítása. S hogy a magyarországi hagyományos Comenius-tiszteletnek a hazai görögségre gyakorolt befolyása nem izolált jelenség, igazolja egy másik kiadatlan Comenius-fordítás is: az Orbis Pictus újjörög kézirata a pesti egyházközség könyvtárában.

A magyarországi újjörög nyomatványok egy másik csoportja a diaszpóra görögségének műveltségterjesztő szerepéről tanúskodik a Balkán népei közt. A hazánkbaszakadt macedon-oláh Rosa György „Untersuchungen über die Romanier oder sogenanntes Wlachen” című, Pesten 1808-ban németül és görögül megjelent bilingvis könyvében hangsúlyozza, hogy az újjörög nyelvet a balkáni népek összekötő szervének tekinti és mint ilyet használja. A következő

³ Horváth E.: Zavirasz György élete és munkái, Bp. 1937.

⁴ L. Horváth, EPhK. 61 (1937) 361–368.

évben egy második bilingvis könyve is megjelenik Budán oláh és görög nyelven „A román nyelv kiejtésé”-ről Τέχνη τῆς Ῥωμανικῆς ἀναγνώσεως cím alatt. Ugyanebbe a körbe sorozhatók a nagyszzebeni és budai görög–oláh egyházi énekeskönyvek, egy görög–szerb szótár 1803-ból és egy újjörög–szerb bilingvis Πλούταρχος-fordítás 1808-ból Καθρέπτου τοῦ ἀνδρογύνου (A házaspár tükre) címen. Itt jegyezzük meg, hogy nyomtatványaink közt az antik irodalmat a fenti munkán kívül a Τα κατ’ Ἀσθειαν καὶ Ἀβροκόμην átdolgozása, továbbá az olvasókönyvek ógörög szemelvényei képviselik.

Az említett görög nyelvű példák mellett az újjörögből fordított szerb és oláh nyelvű magyarországi nyomdatermékek is telepeseink balkáni kultúrmissziós szerepét tükrözik. Ilyenek: Πολυζῶης Κοντός Ποικίλη Διδασκαλία (Tarka tudomány) című munkájának 1811-ben Nagyszzebenben kiadott oláh fordítása, továbbá Δημήτριος Δάρβαρις görög literátus egyik könyvének Budán 1818-ban megjelent szintén oláh fordítása. Idetartozik a Νέον Ἄνθος Χαρίτων és a híres krétai dráma, a Θυσία τοῦ Ἀβραάμ (Ábrahám áldozata) szerb fordítása Rakics Vincétől. Az utóbbi népszerűségére jellemző, hogy több kiadást ért el. Amint már említettük, a görögök saját műveltségükkel együtt a nyugati kultúrát is terjesztették szerb és oláh hitsorsosaik közt. Ennek a szerepnek egyik érdekes tanúbizonysága a Nagyszzebenben 1797-ben kiadott „Ahilefs la Schiro” című könyv: oláh nyelvű Metastasio-fordítás, melynek alapjául nem az eredeti olasz szöveg, hanem egy újjörög fordítás szolgált. A fordító ezt annyira természetesen tartja, hogy az olvasókhöz intézett bevezetőjét is lényegében a görög nyelv magasztalásának szenteli.

Külön helyet foglalnak el e fordítások közt a magyar nyelvűek: kizárólag imádságos- és hittankönyvek. Ezek az 1790-es évektől kezdve felbukkanó, újjörögből fordított magyar nyelvű vallásos kézikönyvek abból a szempontból is fontos könyvészeti emlékek, hogy belőlük a görögség egyes rétegeiben végbement változásokra következtethetünk. E nemű nyomtatványaink ugyanis első kézzelfogható bizonyítékai és útjelzői a XVIII. században megindult beolvasási folyamatnak, melynek beteljesedését egy évtizeddel ezelőtt telepeseink jogutódai a közös határozattal pecsételték meg, hogy testületeiket görög alapítású magyar egyházközségeknek nyilvánították.

Felhozott példáinkból láthatjuk, hogy a hazai görög nyomtatványok összeállítása jellemző adatokkal bővíti a magyarországi görög telepések szellemi életére és kulturális szerepére vonatkozó ismereteinket. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy még a kezdet kezdeténél tartunk. Nyomtatványaink filológiai átvizsgálása és feldolgozása a jövő feladatai közé tartozik. Csak ennek a munkának elvégzése után

fognak könyveink igazán világot vetni erre a mostanáig kevésé ismert területre.

A kronológiai, továbbá a tárgykör és a kulturális érintkezések szemszögéből végzett szemle után hátravan még, hogy könyveinket a kiadás helye és a nyomdák szerint csoportosítsuk. Közlendő adataink nem vonatkoznak az újjörögből fordított magyar és idegen nyelvű fent említett könyvekre, csupán a Magyarországon megjelent újjörög nyelvű nyomtatványokat ölelik fel. A vidéki nyomdák közül Nagyszében 3 nyomtatvánnyal, Brassó 2, Győr 1, Nagyszombat 1, Pozsony 1, Sárospatak 1 és Újvidék 2 nyomtatvánnyal szerepelnek. Budán 21 újjörög nyelvű kiadvány jelent meg, közülök 18 az egyetemi nyomdában, 3 a nyomda megjelölése nélkül. Pest különböző nyomdáiból 64 görög könyv került ki és pedig a Trattner–Károlyi-cég egyedül 44-et, Patzkó Ferenc 4-et, Lettner József 2-t, Beimel József és a Pallas-nyomda 1 újjörög könyvet adott ki. 12 a nyomda megnevezése nélkül jelent meg. Természetes, hogy ezek az adatok a későbbi kutatások folyamán némileg módosulhatnak. Az a körülmény, hogy nyomtatványaink zöme: szám szerint 80 Pesten és Budán jelent meg, mutatja, hogy a hazai görögség szellemi életének központja a fővárosban volt. Egyébként a fenti számok, továbbá város- és nyomdanevek a hazai idegen nyelvű könyvtermelés történetéhez is újabb, eddig nem ismert és nem értékesített adatokat szolgáltatnak. Mert ismételen hangsúlyoznunk kell, hogy jellemzett görög könyveink egy része mind a magyar, mind a külföldi bibliográfusok előtt ismeretlen.

Külön tanulmány tárgyát képezi könyveink további sorsának a vizsgálata: a hazai újjörög nyomtatványok terjedésének, vándorlásának és fennmaradásának története. Ezúttal csak a legszükségesebbek elmondására szorítkozhatunk. Ha meggondoljuk, hogy a török hódoltság idején a görög nyelvű könyvek voltak a szétszórt nemzet összekapcsolói, a görög nemzeti öntudat ébrentartói és a politikai felszabadulás előkészítői, akkor természetesnek kell találnunk, hogy a legkülönfélébb tárgyú könyveknek is bőven akadt vásárlóközönsége a gazdasági jólétnek örvendő diaszpóra minden rétegében. A magyarországi telepések a könyvpártolásban nem maradtak el a többiek mögött. Ezt nemcsak az ismertett nyomtatványok – önmagukban, hanem a hozzájuk csatolt vagy a külföldi könyvekben megjelent előfizetői lajstromok is bizonyítják. Kitűnik ezekből, hogy a hazánkban letelepedett görögök a könyvpártolást nemzeti ügynek tekintették és százsámra vásárolták a legdrágább kiadványokat is. A Patzkó Ferenc pesti nyomdájában 1800-ban kiadott „Nagy Alfabetárium” függeléke egy nyomtatott katalógust tartalmaz, mely a görög Pelengász-testvérek pesti könyvkereskedésében árusított görög könyveket közli alfabetikus sorrendben.

Ez a könyvjegyzék, amely mint ritka és igen értékes kultúrdokumentum egyfelől újabb adatokat szolgáltat görögjeink szellemi igényeinek és érdeklődési körének megismeréséhez, másfelől azt, a görög nyomtatványok terjesztése szempontjából fontos tény is igazolja, hogy az 1800-as évek körül a magyar fővárosban, mint a hazai görög szellemi élet centrumában, voltak görög jellegű könyvkereskedések. A görög könyvpártolásnak egyéb tanúbizonyságai a nagy szorgalommal és anyagi áldozatok árán létesült magánkönyvtárak. A legismertebbek közül megemlíthjük Gavriil Kalonász, Zavirász és Efróniosz Popovics egyházközségi iskolamester kézirat- és könyvgyűjteményét.

Ennek a nemzeti szellemtől áthatott, sokszorosan dokumentált könyvku-
ltúranak emlékét őrzik a magyarországi görög egyházközségek könyvtárai. A jellemzett hazai görög nyelvű kiadványok is – a már említett kozányi könyvtár és a Múzeum könyvtára mellett –, amint már fent megjegyeztük, ezekben az egyházközségi könyvtárakban található. Köztük első helyen áll a budapesti egyházközség könyvtára 57 kézirattal, 1632 kötet nyomtatvány-
nyal és levéltárral. 20 magyarországi újgörög nyomtatványa van. Rendezése és görög katalógusának közzététele Moravcsik Gyula kezdeményezésének köszönhető.⁵ Kívánatos lenne az egész könyvállomány katalógusának mielőbbi ki-
nyomatása.⁶ – A kecskeméti könyvtárat és levéltárat Hajnóczy Iván rendezte s a kecskeméti görögökről szóló monográfiájában a kéziratok és nyomtatványok katalógusát is közzétette.⁷ A könyvtárban őrzött 17 hazai görög nyomtatvány közül 3 csak Kecskeméten található meg. A könyvtár egyéb érdekességei kö-
zül kiemelendők: az I. számú pompás kiállítású kézirat Kalonász, gyöngyösi görög lelkész híres gyűjteményéből; a XV. számú Περιήγησις: Zavirász György elveszettnek tartott értékes útleírása 1800-ból, melyet a kutatások érdekében minél előbb ki kellene adni; a XVI-os számú: Zavirász könyvtárának 1801-ből való saját kezű katalógusa; a XVII-es számú: ugyanazon tudósnek Cantemir-
fordítása kéziratban. Értékét emeli az a körülmény, hogy egyetlen nyomta-
tott példányát ismerjük. A kecskeméti levéltár anyakönyvei a hazai görögség életére vonatkozó eddig ismeretlen adatokat őriznek. – Nem kevésbé fon-
tos a miskolci egyházközség könyvtára, melyet Popovics Konstantin rendezett. A könyv- és kéziratállományról mind ez ideig nyomtatott katalógus nem jelent meg, de a kéziratoss felsorolásból megállapítottuk, hogy gazdag gyűjtemény tartalmaz. – Futólagos látogatásunk alkalmával meggyőződünk arról, hogy

⁵ L. Graf A.: Jeórjiosz Zavirasz budapesti könyvtárának katalógusa, Bp. 1935.

⁶ L. Horváth, Magyar Könyvszemle 62 (1938) 33–40.

⁷ A kecskeméti görögség története, Bp. 1939.

a gyöngyösi és az egri görög alapítású, ma már elhagyott templomokban is elég nagy számban vannak görög könyvek különféle, a görögség életére vonatkozó levéltári anyag mellett, mind rendezetlen, elhanyagolt, pusztulásnak indult állapotban. – Bizonyára Karcag, Komárom, Szentés, Hódmezővásárhely és még sok más város görög alapítású egyházaiban is található görög könyvek, kéziratok, levelek és okmányok, melyek a hazai görögség múltjához adalékokat szolgáltathatnak.

A veszendőbe menő görög nyelvű könyvtári és levéltári anyagnak a felkutatása, rendezése és feldolgozása a hazai újgörög kutatás egyik legégetőbb feladata. Ennek a feladatnak elvégzéséhez azonban az egyéni kezdeményezés nem elégséges. Kívánatos országos bizottság megalakítása a magyarországi görög alapítású templomok, műemlékek, könyvtárak és levéltárak megmentésére. Kívánatos továbbá a kutatás, valamint az ide vonatkozó kiadványok anyagi alapjainak megszervezése. A magyarországi görög szellemi élet nyomtatott és egyéb emlékei ugyanis nem csupán a görögség törhetetlen életerejéről és nagyságáról tanúskodnak, hanem a szerb, oláh és egyéb példák mellett újabb bizonyítékokat szolgáltatnak ahhoz a történelmi tényhez is, hogy hazánk földjén a nemzetiségek sajátos kultúrájukat szabadon fejleszthették.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά την εποχή τής Τουρκοκρατίας τὰ νεοελληνικά βιβλία, – τυπωμένα στα διάφορα μέρη τής Διασποράς –, αποτελοῦν τεκμήρια γιὰ τὴν ἀκατάλυτη δύναμη τοῦ αἰεζώου ἑλληνικοῦ πνεύματος. Τὰ ἔντυπα αὐτά – ἐνῶ καλλιεργοῦσαν τὴ γλῶσσα, ὑποστήριζαν τὴ θρησκεία καὶ δυνάμωναν μέσα στὴ συνείδηση τοῦ Γένους τὴν ἱστορικὴ συνέχεια καὶ τὴν ἀδιαίρετη ἐθνικὴ ἐνότητα, – ἔγιναν σημαντικοὶ παράγοντες στὴν προπαρασκευὴ τοῦ Εἰκοσιένα.

Μὲ ζήλο καὶ στοργή, καθὼς ταίριαζε σ' αὐτὸ τὸν ἐθνικὸ θησαυρό, ἄρχισε ἤδη στὸ 18. αἰῶνα ἡ βιβλιογραφικὴ καὶ βιογραφικὴ καταγραφή τῶν ἔργων καὶ τῶν συγγραφέων αὐτῶν. Στὴ Bibliotheca Graeca τοῦ Fabricius στα 1740 βγήκε στὸ φῶς ἡ πρώτη συνοπτικὴ ἐργασία τοῦ εἴδους αὐτοῦ – ἔτοιμη γιὰ τύπωμα ἀπὸ τὰ 1720 – ἡ «Ἐπιτετημένη Ἐπαρίθμησις» τοῦ Δημητρίου Προκοπίου «τῶν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα λογίων Γραικῶν, καὶ περὶ τινων ἐν τῷ νῦν αἰῶνι ἀνθούτων.» Τὴν πρωτοβουλία αὐτὴ τοῦ Δ. Προκοπίου, ὡς πρὸς τὴν ἔκταση καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἀξία, ξεπερνάει πολὺ ἡ «Νέα Ἑλλάς» τοῦ Γ. Ζαβίρα – ἔτοιμη περίπου ἀπὸ τὰ 1790 –, τὸ θεμελιῶδες ἱστοριογραφικὸ ἔργο τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας καὶ ἐπιστήμης, πού ὡς προϊὼν τοῦ οὐγγρικοῦ πνευματικοῦ περιβάλλοντος εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ἀξιολογώτερα μνημεῖα τῆς οὐγγροελληνικῆς πνευματικῆς ἀλληλοεπιρροῆς. Πολύτιμα βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα συγκεντρώνει στὸ δίτομο ἔργο του – «Νεοελληνικὴ Φιλολογία» 1854, 1857. – ὁ Παπαδόπουλος Βρετὸς καὶ ἀργότερα στα 1868 ὁ Κ. Σάθας, πού στὴ βιογραφικὴ του συλλογὴ ἀναθεωρεῖ καὶ συμπληρώνει ὅλες τὶς προηγούμενες πληροφορίες.

Τὰ ἔργα αὐτὰ προετοίμασαν τὸ ἔδαφος ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος γιὰ τὴν ἱστοριογραφία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας τῶν Ραγκαβῆ, Nicolai, Dieterich, Hesseling, Καμπάνη, Βουτιεριδὴ καὶ ἄλλων, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἔγιναν ἀφετηρία γιὰ συστηματικώτερες βιβλιογραφικὲς ἔρευνες. Ὁ σημαντικώτερος καρπὸς τῶν τελευταίων εἶναι τὸ μνημειῶδες ἔργο τοῦ Legrand,⁸ πού σὲ ἔνδεκα τόμους

⁸ a) Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs aux XVe et XVIe siècles. Par Émile Legrand, répétiteur à l'École Nationale des Langues Orientales. Tome I. Paris, Leroux, 1885. Tome II. Ibidem. Tome III. B. h. . . . des ouvrages publiés par des Grecs . . . Paris, I. Maisonneuve, 1903. Tome IV. Paris, 1906. b) Bibliographie hellénique etc. XVIIe siècle. Tome I. et II. Paris, Alph. Picard 1894. Tome III. Paris, A. Picard, 1895. Tome

περιγράφει περί τὰ 3400 ἔντυπα ἑλληνικὰ καὶ ξενόγλωσσα, ἔργα Ἑλλήνων δημοσιευμένα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 15. ἴσα μὲ τὸ τέλος τοῦ 18. αἰ. Τὸ σπουδαῖο βιβλιογραφικὸ ἔργο μὲ τὴν ἐπιγραφή «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800–1863 . . . Ὑπὸ Δ. Σ. Γκίνη καὶ Β. Γ. Μέξα . . . Τόμος πρῶτος, 1800–1839, ἐν Ἀθήναις 1939» ἀποτελεῖ ἄξια συνέχεια τῆς συλλογῆς τοῦ Legrand.⁹

Ἡ διεξοδικὴ ἐξέταση τῶν ἀναφερωμένων καὶ ἄλλων σχετικῶν βιβλιογραφικῶν ἔργων μᾶς ἔπεισε, πῶς ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν νεοελληνικῶν ἐντύπων τῆς χώρας μας τὰ ἔργα αὐτὰ περιέχουν ἀρκετὰ λάθη καὶ δείχνουν ἐκτὸς ἀπὸ τὴν «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία» ἐλλείψεις πολὺ σημαντικές. Γιὰ αὐτὸ τὸ λόγο ἦταν ἐπιβεβλημένο νὰ γίνῃ μιὰ ἰδιαίτερη βιβλιογραφικὴ συλλογὴ τῶν νεοελληνικῶν βιβλίων τῆς Οὐγγαρίας. Ἡ βιβλιογραφικὴ καταγραφή τῶν νεοελληνικῶν ἐντύπων τῆς χώρας μας θὰ ἀποτελέσῃ μιὰ βάση καὶ νέα ἀφετηρία γιὰ εὐρύτερες φιλολογικὲς καὶ ἱστορικὲς ἔρευνες σχετικὰ μὲ τὸν πνευματικὸ βίον τῶν Ἑλλήνων ἐποίκων τῆς Οὐγγαρίας, ἀλλὰ ἡ συλλογὴ ἢ ἴδια καὶ μόνη της παρέχει πολὺτιμες καὶ διάφορες πληροφορίες γιὰ αὐτὸ τὸν πνευματικὸ κόσμον.

Ἐτοιμάζοντας τὴ συλλογὴ εἴχαμε ὑπ' ὄψη μας ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄνω βιβλία καὶ τὴ βιβλιογραφικὴ ἐργασία τῶν K. Szabó, G. Petrik, P. Guljás, E. Veress, Bianu–Hodosz καὶ ἄλλων (βλ. Συντομίες), ἀλλὰ ἡ βάση τῆς βιβλιογραφίας μας ἀποτελεῖται ἀπὸ τὶς ἐπιτόπιες ἔρευνες, ποὺ κάμαμε στὶς διάφορες βιβλιοθήκες τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Οὐγγαρίας. Στὴ δημοτικὴ βιβλιοθήκη τῆς Κοζάνης, στὶς κοινοτικὲς ἑλληνικὲς βιβλιοθήκες τοῦ Pest καὶ τοῦ Kecskemét τῆς Οὐγγαρίας καὶ στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τῆς Βουδαπέστης βρήκαμε σημαντικὸ ἀριθμὸ ἀπὸ νεοελληνικὰ ἔντυπα τῶν ἐγχωρίων τυπογραφείων μας.

Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα, ποὺ ἔχομε στὰ χέρια μας, ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν τῶν ἑλληνογλώσσων ἐντύπων ἀνέρχεται σὲ 91, ἀλλὰ εἴμαστε βέβαιοι, πῶς οἱ μεταγενέστερες ἔρευνες θ' αὐξήσουν αὐτὸ τὸν ἀριθμὸ.

Ἀπὸ ἄποψη χρονολογικὴ στὴ συλλογὴ μας ἡ σειρά ἀνοίγει μ' ἓνα γλωσσικὸ ἔργο τοῦ Ἡπειρώτη ἱερομονάχου Χρυσάνθου τοῦ Ζητῆταιοῦ στὰ 1713. Ὑστερα – κατὰ τὰ στοιχεῖα μας – ἡ σειρά διακόπτεται γιὰ 74 χρόνια. Ἡ ἀκόλουθη χρονιά εἶναι τὸ ἔτος 1787, ποὺ ὁ Γ. Ζαβίρας ἐδημοσίευσε 3 βιβλία του. Μετὰ τὸ νέο ξεκίνημα αὐτὸ σχεδὸν κάθε χρόνο βγαίνουν ἑλληνογλωσσα δημοσιεύματα

IV. Paris, A. Picard, 1896. Tome V. Paris, I. Maisonneuve et E. Guilmoto, 1903. c) Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième siècle. Par Émile Legrand. Oeuvre posthume complétée et publiée par Mgr Louis Petit archevêque d'Athènes et Hubert Pernot chargé de cours à la Sorbonne. Tome I. Paris 1918. Maisonneuve. Tome II. Paris 1928. Société d'édition Les Belles Lettres, 95 Boulevard Raspail.

⁹ Ἡ «Οὐγγροελληνικὴ Βιβλιογραφία» μας ἦταν ἡδη ἔτοιμη πρὸς ἐκτύπωση, ὅταν – ὡς πολὺτιμη νέα συμβολή – ἡ «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία» ἐφθάσε στὰ χέρια μας.

μέχρι περί τὰ 1830. Στις έπομένες δεκαετίες παρατηρούμε μιὰ βαθμιαία ἀραίωση. Τὸ τελευταῖο αξιόλογο ἔργο τῆς σειρᾶς εἶναι τὸ βιβλίον τοῦ Νικηφόρου Καλογερά από τὰ 1867. Τὸ ἔργο τοῦ Τιαλίου (1888) θεωροῦμε ὡς παράρτημα.

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα μας φαίνεται, πὼς ἡ ἀκμὴ τῶν νεοελληνικῶν ἐντύπων τῆς Οὐγγαρίας συμπίπτει μὲ τὴν τελευταία δεκαετηρίδα τοῦ 18. καὶ τὶς πρώτες τρεῖς δεκαετηρίδες τοῦ 19. αἰ. Μεταξὺ 1800 καὶ 1810, π. χ., 20 νεοελληνικά βιβλία δημοσιεύθηκαν στὴ χώρα μας. Τὸ λόγο πρέπει νὰ ζητήσωμε στὴν ἱστορία. Ξέρομε, πὼς Ἕλληνες ἔποικοι βρίσκονταν στὴν Οὐγγαρία ἤδη στὸ 17. αἰ., ἀλλὰ ἡ σημαντικώτερη διείσδυση ἔγινε κατὰ τὸ 18. αἰ. Ἔπρεπε καὶ τότε νὰ περάσουν πρώτα ἀρκετὲς δεκάδες χρόνια γιὰ νὰ φτάσουν στὸν ἀναγκαῖο βαθμὸ τῆς οἰκονομικῆς ἀκμῆς, πού νὰ τοὺς ἐπιτρέψη τὴν ἀνάλογη ἱκανοποίηση τῶν πνευματικῶν ἀπαιτήσεων. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἴσως ἡ ἐπιγραφή τοῦ «Συνταγματίου Ὁρθοδόξου» τυπωμένου στὰ 1746 στὴ Μοσχόπολη, ὅπου ὁ ἐκδότης λέγει μεταξύ ἄλλων: «Συντεθὲν . . . πρὸς χρῆσιν τῶν ἀπλῶν Χριστιανῶν, καὶ τῶν ἐν τῇ Οὐγκαρία εὐρισκομένων πραγματευτῶν, καὶ τύπῳ ἐκδοθὲν ἵνα παρέχεται αὐτοῖς δωρεάν.» Μόνον κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18. αἰ. – μετὰ τὸ χωρισμὸ ἀπὸ τοὺς Σέρβους – ἴδρυσαν οἱ Ἕλληνες στὰ διάφορα μέρη τῆς χώρας ἴδιες κοινότητες, ἐκκλησίες καὶ σχολεῖα.¹⁰ Ἐπίσης καὶ ἡ ἐμφάνιση τῶν ἐντύπων – ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μεμονωμένο φαινόμενο τοῦ 1713 – βαδίζει παράλληλα μὲ τὴν ἐγκατάσταση τῶν ἀναφερομένων ἑλληνικῶν ἰδρυμάτων ὡς φυσικὸ τους ἐπακολούθημα. Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὰ ἔντυπα αὐτὰ μᾶς παρέχουν νέα στοιχεῖα γιὰ νὰ καθορίσωμε τὰ χρονικὰ πλαίσια τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς ζωῆς στὴν Οὐγγαρία.

Τὰ θέματα τῶν βιβλίων προκαθορίζονται ἀπὸ μερικὰ δεδομένα καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν πνευματικὴ – ἀπὸ τὸ Βυζάντιο κληροδοτημένη – παράδοση τῆς ἑλληνικῆς διασπορᾶς, πού ἐνσαρκώνεται στὸ ναὸ καὶ στὸ σχολεῖο. Εἶναι φυσικό, πὼς τὰ ἔντυπα τῆς συλλογῆς μας ἐξυπηρετοῦν τὰ ἴδια θρησκευτικὰ καὶ ἔθνικα ἰδανικά, τοὺς ἴδιους διδακτικοὺς σκοποὺς, σὰν τὰ ἰδρύματα, πού ἀναφέραμε. Ὁ κύκλος τῶν ὑποθέσεων τῶν βιβλίων συμβολίζεται ἐκφραστικώτατα ἀπὸ τὸ γεγονός, πὼς ἡ σειρά τους ἀρχίζει μὲ μιὰ γραμματικὴ καὶ τελειώνει μὲ μιὰ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία.

Δὲν εἶναι δηλαδὴ τυχαῖο, πὼς στὴν ἀρχὴ τῆς συλλογῆς μας ἔνα «Ὁργανον Προγυμναστικόν» τῆς ἑλληνικῆς βρίσκεται, καθὼς δὲν εἶναι τυχαία σύμπτωση οὔτε αὐτό, πὼς μέσα στὴν ἀναφερομένη βιβλιογραφία τοῦ Legrand ἡ σειρά ὅλης τῆς νεοελληνικῆς τυπογραφικῆς παραγωγῆς ἀνοίγει στὰ 1476 μ' ἔνα ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Λάσκαρη τοῦ Βυζαντίου, πού ἐπιγράφεται: «Ἐπιτομὴ τῶν ὀκτῶ τοῦ λόγου μερῶν καὶ ἄλλων τινῶν ἀναγκαίων». Γιατὶ εἶναι γνωστό, πὼς

¹⁰ Βλ. Horváth: Ἡ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα σ. 37.

από σχεδόν 2 χιλιάδες χρόνια ή εκμάθηση της αρχαίας ελληνικής – με βάση την αρχαία γραμματική – είναι ο κεντρικός, ο ιδανικός σκοπός, που επιδιώκει ή ελληνική μόρφωση. Αλλά το χάσμα, που χωρίζει – ήδη από την εποχή των Αττικιστών – τα ζωντανά ιδιώματα από την παλαιά γλώσσα, αποτελεί εμπόδιο και παρουσιάζει δυσκολίες ανυπέρβλητες για εκείνους, που θέλουν να φθάσουν στο επιδιωκόμενο γλωσσικό ιδανικό. Η αγεφύρωτη απόσταση αναγκάζει τη νεώτερη γενεά να μεταχειρίζεται αδιάκοπα τη γραμματική. Και πολλοί – οί περισσότεροι – αφού δεν αντιλαμβάνονται την πραγματική αιτία των δυσκολιών, τα φορτώνουν όλα στη ράχη του δασκάλου: τ' αποδίδουν στη μέθοδο της διδασκαλίας, στο σύστημα και για αυτό το λόγο με νέες ελπίδες αγοράζουν τα κάθε τόσο εμφανιζόμενα νέα γλωσσικά έγχειρίδια. Μεταξύ των Έλλήνων έποίκων της Εύρώπης ή έκδοση μιιάς νέας γραμματικής της αρχαίας ελληνικής θεωρείται πραγματικό γεγονός, που ή φήμη της, προτού να βγῆ από το τυπογραφείο, περιέρχεται ὅλη τη διασπορά. Το νέο βιβλίο αναμένεται από το προδιοργανωμένο στρατόπεδο των συνδρομητών, καθώς το μαρτυρούν οί τυπωμένοι σχετικοί κατάλογοι. Απ' αυτό το ενδιαφέρον εξηγείται το φαινόμενο, πώς κοντά στις πολυάριθμες ὅμοιες εκδόσεις των διαφόρων μερών της διασποράς περισσότερα από 20 έντυπα των τυπογραφείων της Ούγγαρίας: ἀλφαβητάρια, γραμματικές, ἀναγνωστικά κλπ. ἐξυπηρετοῦν το γλωσσικό ιδανικό, που σημειώσαμε παραπάνω.

Από ἄλλη ἀφορμή και ἄλλοῦ εἶχαμε τήν εὐκαιρία νά τονίσωμε¹¹, ἀλλά ή παροῦσα μας συλλογή με πολλά νέα και ἄγνωστα τεκμήρια ἐπιβεβαιώνει το γεγονός, πώς κατά τήν ἐποχή της Τουρκοκρατίας ὁ Ἑλληνισμός κοντά στην ἀρχαία γλώσσα και μάλιστα μαζί της θεράπευε και τη θρησκεία, ὡς συνδετικό κρίκο μεταξύ των διεσπαρμένων μελών του Γένους. Αὐτή τήν ἐνότητα θρησκείας και γλώσσας συμβολίζουν και τὰ ἀλφαβητάρια. Το «Μέγα Ἀλφαβητάριον» (Πέστη, 1800 και Βούδα, 1818) π. χ., καθώς το δείχνει και το ἐξώφυλλο, περιέχει, στόν ἴδιο τόμο και σάν ἕνα ἐγχειρίδιο, τήν κατήχηση της Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας με τίτλο: «Σύντομος Χριστιανική Διδασκαλία». Η ἴδια ἀντίληψη κατοπτρίζεται στόν πρόλογο της «Περᾶς Ἱστορίας», ὅπου ὁ ἐκδότης – ὁ Γεώργιος Ζαβίρας – και για λόγους διδακτικούς προτρέπει τοὺς γονεῖς και τοὺς δασκάλους «νά ἀφήσωσι τήν παλαιάν συνήθειαν, και νά παραδώσωσιν εἰς τὰ παιδιά τοῦτο το βιβλίον . . . διὰ νά τὸ μανθάνουν τὰ παιδιά εὐθὺς μετὰ τὸ ἀλφάβητον . . .» Το «Νέον Ἀλφαβητάριον» (Βούδα, 1804) περιέχει μετὰ τὸ ἀλφάβητο «προσευχῆς τῶν παιδιῶν» για πρώτα ἀναγνώσματα. Πολυάριθμα (περὶ τὰ 20) εἶναι, βέβαια, μέσα στὰ έντυπα της συλλογῆς μας τὰ αὐτοτελῆ θρησκευτικά ή

¹¹ Horváth E.: ἔ. ἄ. 66–73.

εκκλησιαστικά βιβλία: προσευχητάρια, ψαλτήρια, ιερές ιστορίες, κατηχήσεις κλπ. Ίδιαίτερη μνεία αξίζει το βιβλιαράκι: «Σύντομος Προσευχή» (Sárospatak 1818.) ως άγνωστο προϊόν τής ούγγρικης έπαρχιακής τυπογραφικής παραγωγής, πού αποτελεί ένα από τὰ πιό αξιοπερίεργα κειμήλια τής έλληνικής βιβλιοθήκης του Kecskemét.

Ή γλώσσα και ή θρησκεία μοναχά δέν έξαντλούν, φυσικά, τὰ θέματα τών νεοελληνικών βιβλίων τής χώρας μας. Για τήν έξυπηρέτηση τών γενικών διδακτικών σκοπών και για τήν ίκανοποίηση του έγκυκλοπαιδικού πνεύματος τής έποχής τὰ έντυπα μας έπεκτείνονται σε όλους τούς κλάδους τής πνευματικής ζωής.

Όσο για τὰ ιστορικά βιβλία, ο ύπόδουλος ή εξόριστος Έλληνισμός ένδιαφέρεται πρώτ' άπ' όλα για τὰ πρόσφατα γεγονότα και πρόσωπα, πού σχετίζονται κάπως με τήν προπαρασκευή του άπελευθερωτικού άγώνα. Ή ιστορία τών Σέρβων – συντρόφων τής κοινής μοίρας και συναγωνιστών – ή βιογραφία του Μποναπάρτε, του Πασβαντόγλου ή καταστροφή τής Πάργας, τής ναυμαχίας του Ναυαρίνου, αποτελούν τήν υπόθεση τών σχετικών έντύπων τής συλλογής.

Τά άλλα βιβλία άφορούν τούς ποικίλους κλάδους τής έπιστήμης και τής λογοτεχνίας. Βρίσκομε μεταξύ τους: βοτανική, άστρογνωση, φυσική ιστορία, φυσιολογία, γεωγραφία, γιατρικά, νομικά και παιδαγωγικά έγχειρίδια, έπίκαιρα ποιήματα, μεταφράσεις από τήν άρχαία έλληνική και από τή σύγχρονη γαλλική, γερμανική και ίταλική φιλολογία. Έννοείται, πώς τὰ περισσότερά τους, και έάν άκόμη δέν τὸ δηλώνουν ρητά, είναι μεταφράσεις ή συνθέσεις από ξένα έργα.

Μόλις 7-8 βιβλία αντιπροσωπεύουν τή λογοτεχνία. Ό λόγος αυτού του φαινομένου πρέπει να ζητηθῆ στη γενική ψυχολογική κατάσταση του Έλληνισμού τής έποχής, πού έπρεπε να συγκεντρώνη άδιάκοπα όλες του τις δυνάμεις, όλη του τήν προσοχή στην έξυπηρέτηση τών έθνικοθρησκευτικών σκοπών του. Ό Γ. Ζαβίρας και για λόγους ήθικους άποφεύγει τὰ λογοτεχνικά έργα τής έποχής του. Στη διαθήκη του άπαγορεύει ρητά τήν άγορά «κομφιδιών, μυθιστορημάτων και άλλων αυτού του είδους άνηθίκων βιβλίων».¹² Σύμφωνα μ' αυτή τήν αντίληψη εκλέγουν οι Έλληνες τὰ βιβλία τους και οι εκδότες τονίζουν – πολλές φορές ήδη στο έξώφυλλο – τήν ήθοπλαστική δύναμη τών έντύπων.

Έάν έξετάσωμε τὰ ελληνόγλωσσα προϊόντα τών ούγγρικών τυπογραφείων από τήν άποψη τών διεθνών πνευματικών δοσοληψιών, μπορούμε να βεβαιωθούμε, πώς αυτά – μαζί με όμοια έντυπα του έξωτερικού – μαρτυρούν για τις στενές σχέσεις, πού ένωναν τούς Έλληνες τής διασποράς με τούς

¹² Horváth E.: έ. ά. 17-18.

λαούς και με τὸν πολιτισμὸ τοῦ περιβάλλοντος. Τὰ ἔντυπα αὐτὰ δείχνουν τὴ διπλὴ πνευματικὴ δράση τους, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος διατηροῦν τὴν ἐπαφὴ με τοὺς φορεῖς τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ – ἔτσι και με τὸν πνευματικὸ βίῳ τῆς Οὐγγαρίας! – και ἀναπτύσσουν ἀδιάκοπη προσπάθεια και δραστηριότητα γιὰ τὴν ἀφομοίωση τῶν πνευματικῶν προϊόντων τῆς Δύσεως, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μεταξὺ τῶν βαλκανικῶν ὁμοθρήσκων τους, προπάντων τῶν Ρουμάνων και τῶν Σέρβων – και μέσα ἀκόμη στὸ ἔδαφος τῆς Οὐγγαρίας – μεταδίδουν και ξαπλώνουν τὰ ἀγαθὰ τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ μαζί με τὰ δικά τους ιδιαίτερα ἑλληνοχριστιανικά πνευματικά προϊόντα. Ὡστε οἱ Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀποτελοῦν – ὄχι μόνον στὸ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο, ἀλλὰ και στὸν πνευματικὸ βίῳ – κρίκο συνδετικὸ μεταξὺ τῶν δυτικῶν και τῶν Βαλκανικῶν λαῶν. Τὰ παραδείγματα τῆς συλλογῆς μας εἶναι, και ἀπ’ αὐτὴ τὴν ἄποψη, ἐκφραστικώτατα.

Μεταξὺ τῶν πρώτων πρέπει νὰ ἀναφέρωμε τὴ μετάφραση τοῦ Γοβδελά ἀπὸ τὰ γαλλικά με τὸν τίτλο: «Τύχαι Τηλεμάχου» (Fénelon: Télémaque) τυπωμένη στὴ Βούδα στὰ 1801. Τὴν ἴδια χρονιά βγήκε στὴν Πέστη ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Φραγκίσκου Patzko τὸ βιβλίο με τὴν ἐπιγραφή: «Χαριτῶ και Πολύδωρος ποίημα ἐκείνου τοῦ περιφήμου Γάλλου, και ὑψιλοῦ νοδὸς Ἄββᾶ Βαρθολομαίου, ὅπου συνέγραψε, τὸν Ἀνάχαρσιν» Ὁ μεταφραστὴς Κωνσταντῖνος Γ. Κουτζίκος εἶναι γνωστὸς και γιὰ ἄλλες μεταφράσεις του. Τὸ πρωτότυπο βρίσκεται μεταξὺ τῶν ἔργων τοῦ Barthélemy με τὸν τίτλο «Amours de Carite et de Polydore», πού τὸ ἴδιο δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ μιὰ μετάφραση ἐνδὸς παλαιοῦ ἑλληνικοῦ μυθιστορήματος. Ἐδῶ ἀνήκει ἡ μετάφραση τοῦ ἔργου «La Bergère des Alpes» (1811). Ἡ κοινοτικὴ βιβλιοθήκη τοῦ Kecskemét ἔχει ἓνα σπανιώτατο ἀντίτυπο ἐνδὸς βιβλίου τῆς συλλογῆς μας, πού πρέπει νὰ θεωρηθῆ γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ ἀξιολογώτερα μνημεῖα – μεταξὺ τῶν τυπογραφικῶν προϊόντων – τῶν πνευματικῶν σχέσεων τῆς ἑλληνικῆς διασπορᾶς με τὴ Δύση. Εἶναι τὸ τριμελὲς βιβλίο, πού σὲ δευτέρη ἐκδοση τυπώθηκε στὴ Βούδα (ἡ πρώτη ἔγινε στὴ Βιέννη) στὰ 1815 και ἐπιγράφεται «Ἡθικὸς Τρίπους». Τὸ πρώτο μέρος τοῦ βιβλίου ἐπιγράφεται «Τὰ Ὀλύμπια» και εἶναι μετάφραση τοῦ ἰταλικοῦ δράματος: «Olimpiade» τοῦ Metastasio. Γιὰ τὴν προτίμηση τῶν ἔργων τοῦ Metastasio στοὺς κύκλους τῶν Ἑλλήνων τῆς Οὐγγαρίας μαρτυρεῖ μεταξὺ ἄλλων και ἡ «Ὀνοματογραφία τῶν φιλογενῶν και φιλοκάλων προκαταβολῆ ἀντιληπτῶρων τῆς ἐκδόσεως» τοῦ βιβλίου: «Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐν Πέρσαις» (Βιέννη 1838). Ἀπὸ τὸν κατάλογο αὐτὸ βλέπομε, πὼς οἱ Ἕλληνες τῆς Πέστης μοναχὰ ἀγόρασαν περισσότερα ἀπὸ 60 ἀντίτυπα. Στὶς πρώτες δεκαετηρίδες τοῦ 19. αἰ., ὅταν τὸ νεοελληνικὸ θέατρο – στὰ σπάργανά του ἀκόμη – πρωτοπαρουσιαζόταν στὴν Ὀδессα, στὸ Βουκουρέστι (ὑστερα ἀπὸ τις πρώτες νεοελληνικὲς παραστάσεις

στά Ἐφτάνησα!), ἀργότερα στοὺς Ναύπλιο καὶ τέλος στὴ νέα καὶ τελειωτικὴ πρωτεύουσα, τὰ δράματα τοῦ Metastasio κατεῖχαν πρώτη θέση μέσα στοὺς πρόγραμμα τῆς ἀναγεννημένης ἑλληνικῆς σκηνῆς. Στὰ ἐγκαίνια τοῦ πρώτου νεοελληνικοῦ θεάτρου τῆς Ἀθήνας στὰ 1835 ἐπαίχθηκε τὸ «Olimpiade» τοῦ Metastasio σὲ νεοελληνικὴ μετάφραση – ἴσως στὴ βάση τοῦ ἰδίου κειμένου, ποὺ περιέχει ὁ «Ἠθικὸς Τρίπους» τοῦ τυπογραφείου τῆς Βούδας. (Βλ. M. Lidorikis, Ein Jahrhundert Neugriechischen Theaters. Unsterbliches Hellas. Berlin, 1938. S. 148–159.) Τὸ δεύτερο μέρος: «Ἡ Βοσκοπούλα τῶν Ἄλπεων» εἶναι μετάφραση τοῦ πρώτου διηγήματος τῶν «Contes moraux» τοῦ Marmontel, ποὺ ἐπιγράφεται: «La bergère des Alpes». Τὸ τρίτο μέρος: «Ὁ πρῶτος ναύτης» εἶναι μετάφραση τοῦ «Der erste Schiffer», εἰδυλλίου τοῦ Gessner. Τὴ δημοφιλία αὐτοῦ τοῦ ἔργου μέσα στὴν οὐγγρικὴ κοινωνία δείχνει ἡ οὐγγρικὴ – μάλιστα μελοποιημένη! – μετάφραση τοῦ γνωστοῦ θεατροφίλου καὶ δραματοουργοῦ László Vida (Az első hajós . . . Pest, 1809), ποὺ παίχθηκε δέκα φορές στὸ Θέατρο τῆς Πέστης κατὰ τὰ χρόνια 1810, 1811 καὶ 1812 καὶ εἶχε κάποια θέση καὶ στὴν ἱστορία τοῦ οὐγγρικοῦ μελοδράματος. Ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἴδια ἄποψη εἶναι ἀξιωματικὸν τὸ ἑλληνικὸ ἔντυπο τοῦ τυπογραφείου Trattner τῆς Πέστης, ποὺ ἐπιγράφεται «Ἐρμιόνη, ἡ ἢ Μεμνησθευμένη τοῦ Ἄδου . . . ὑπὸ τοῦ κυρίου Ζιεγλέρου . . . 1826». Ὁ κύριος Ζιεγλέρος, καθὼς τὸ βλέπομε π. χ. στὸ Biographisches Lexikon τοῦ C. Wurzbach (Wien, 1891, LX. 47–50), εἶναι ὁ Friedrich Wilhelm Ziegler (1756–1827), ἠθοποιὸς καὶ συγγραφεὴς πολυαριθμῶν ἔργων θεατρικῶν, ποὺ τὰ τελευταῖα πέντε χρόνια τῆς ζωῆς του πέρασε στὸ Pozsony τῆς Οὐγγαρίας. Πὰ τὴν προτίμησιν, ποὺ εἶχε τὸ οὐγγρικὸ κοινὸν στὰ ἔργα του, εἶναι χαρακτηριστικὸν, πὼς τὸ ὄνομά του ἐβρισκόταν σχεδὸν διαρκῶς στὸ πρόγραμμα τοῦ Θεάτρου τῆς Πέστης κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 19. αἰ. Τὸ πρωτότυπον τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου δημοσιεύθηκε στὰ 1823 στὸ Brünn μὲ τὸν τίτλον: «Hermione, die Braut der Unterwelt. Pathetisches Trauerspiel». Τὰ παραδείγματα, ποὺ εἶδαμε, δείχνουν, πὼς κατὰ τὴν ἐκλογὴ τῶν δυτικῶν λογοτεχνικῶν ἔργων οἱ Ἕλληνας ἔποικοι τῆς χώρας μας εἶχαν ἐπηρεασθῆ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν τῶν βιβλίων καὶ ἀπὸ τὰς καλαισθητικὰς προτιμήσεις τοῦ οὐγγρικοῦ μορφωμένου κοινοῦ.

Σὲ ἄλλο μέρος εἶχαμε ἀσχοληθῆ διεξοδικώτερα μὲ τὰ νεοελληνικὰ ἔντυπα ἀπὸ τὴν ἄποψιν τῶν ἑλληνο-ουγγρικῶν πνευματικῶν σχέσεων.¹³ Ἐδῶ, μόνον γὰρ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς εἰκόνας μας, συντομώτατα ἀναφέρομε τὰ σπουδαιότερα παραδείγματα. Μεταξὺ αὐτῶν βρίσκονται: τὸ βιβλίον, ποὺ ἐπιγράφεται «Ἱατρικαὶ Παραινέσεις, Πέστη 1787» μετάφραση ἑνὸς ἔργου τοῦ γνωστοῦ

¹³ Horváth E.: Ἡ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα, Bp. 1937.

Ούγγρου καθηγητού τής ιατρικής Σ. Rátz· ή «Όνοματολογία βοτανική τετράγλωττος . . . Πέστη 1787», πού είχε για κύρια πηγή και ώς ένα από τὰ ύποδείγματά του τὸ «Uj füves és virágos magyar kert» (Νέος ούγγρικός βοτανικός κήπος) τοῦ Ούγγρου βοτανολόγου J. Csapó· ή «Μέθοδος Ἀστρογνωσίας . . . Πέστη, 1815», μετάφραση τής λατινικῆς διατριβῆς: «Methodus astrognosia» τοῦ Ούγγρου Γ. Maróthi, πού ἔχει ἀκόμη και αὐτὸ τὸ περίεργο, πὼς τὸ πρωτότυπο πιθανώτατα δὲν ἔχει τυπωθῆ ποτέ, ἀλλὰ πρώτη φορά ἑλληνικά δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸ λατινικὸ χειρόγραφο, πού διατηρεῖται και σήμερα στὴν κοινοτικὴ βιβλιοθήκη τής Πέστης· ή «Διατριβὴ ἢ Καθρέπτis τής ἑλληνικῆς γλώσσης . . . Πέστη, 1832», μετάφραση και μετασκευὴ μιᾶς μελέτης τοῦ Ούγγρου I. Réczeli.¹⁴ Στὴν ἐπιρροὴ τοῦ ούγγρικοῦ περιβάλλοντος πρέπει νὰ ἀποδοθῆ και τὸ «Όνομαστικὸν περὶ τοῦ Παντός . . . Πέστη, 1806.» τοῦ Ἀνθίμου, μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Comenius, τοῦ σοφοῦ παιδαγωγοῦ, πού στὴν Οὐγγαρία εἶχε ἰδιαίτερη ἐκτίμηση και διάδοση. Τὸ νεοελληνικὸ χειρόγραφο τοῦ «Orbis Pictus», ή ἀνέκδοτη μετάφραση τοῦ Γ. Ζαβίρα, δείχνει, πὼς ή ἐπιρροή, πού ἀναφέραμε, δὲν ἦταν μεμονωμένο φαινόμενο.

Μερικά ἀπὸ τὰ ἔντυπα τής συλλογῆς μας ἀποτελοῦν ἀπόδειξη για τὴν ἀπὸ ἄλλου πολὺ γνωστὴ, ἐκπολιτιστικὴ δράση τής ἑλληνικῆς διασποράς μεταξὺ τῶν ὁμοθρήσκων Βαλκανικῶν λαῶν. Ὁ Γ. Ῥόζια, Μακεδονοβλάχος ἔπικοικος τής χώρας μας, στὸ ἔργο του: «Εξετάσεις περὶ τῶν Ῥωμαίων ή τῶν ὀνομαζομένων Βλάχων . . . Πέστη, 1808.» τονίζει, πὼς ὁ ἴδιος θεωρεῖ τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα ὡς ὄργανο συνδέσμου μέσα στοὺς Βαλκανικοὺς λαοὺς και για τοῦτο τὴ μεταχειρίζεται στὰ ἔργα του. Ὁ ἴδιος ἐκδίδει στὰ 1809 στὴ Βούδα και ἄλλο ἑλληνογλωσσο βιβλίο με τὸν τίτλο: «Τέχνη τής Ῥωμανικῆς ἀναγνώσεως». Στὸν ἴδιο πνευματικὸ κύκλο ἀνήκουν ἀκόμη μερικά ἑλληνορουμανικά ψαλτήρια, τὸ «Λεξικὸν Ῥωμαϊκοσλαβωνικόν» (1803) και μιὰ μετάφραση ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Πλουτάρχου σὲ γλῶσσα ἀπλοελληνικὴ και σερβικὴ με τὸν τίτλο: «Καθρέπτis τοῦ ἀνδρογύνου» (1808). Ἐδῶ ἀναφέρομε, πὼς μεταξὺ τῶν ἐντύπων μας ή ἀρχαία λογοτεχνία ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ ἐλάχιστα τεμάχια, σὰν τὴν ἄνω μετάφραση, τὸ ἀρχαῖο μυθιστόρημα: «Τὰ κατ' Ἄνθειαν και Ἀβροκόμην» και μερικά ἐκλεκτὰ κομμάτια μέσα στὰ σχολικὰ ἀναγνωστικά.

Ἐξαιρετικὴ σημασία ἔχουν μέσα στὰ βιβλία τῶν τυπογραφείων τής Οὐγγαρίας οἱ σερβικὲς και ρουμανικὲς μεταφράσεις ἀπὸ τὰ νεοελληνικά. Καὶ αὐτὰ ἀποτελοῦν σπουδαῖες μαρτυρίες για τὸν ἐκπολιτιστικὸ ρόλο τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὰ Βαλκάνια. Ἐδῶ ἀνήκουν: ή ρουμανικὴ μετάφραση τής «Ποικίλης Διδασκαλίας» τοῦ Πολυζῶη Κοντοῦ (Nagyszeben 1811), ή ρουμανικὴ μετάφραση ἐνὸς ἔργου

¹⁴ Horváth E., Archivum Philologicum 61 (1937) 361–368.

του Δημ. Δάρβαρη (Buda 1818), καθώς τὸ «Νέον Ἄνθος Χαρίτων» καὶ ἡ «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ» σὲ μετάφραση τοῦ Σέρβου Βικέντιου Rakics. Τὸ Κρητικὸ δρᾶμα, μάλιστα, εἶχε πολλὰ ἐκδόσεις – σὲ μετάφραση σερβικὴ – στὴν Οὐγγαρία. Οἱ Ἕλληνες, καθὼς τὸ ἀναφέραμε, ἐφρόντισαν νὰ διαδίδουν μεταξὺ τῶν Σέρβων καὶ Ρουμάνων ὁμοθρήσκων τους μαζί με τὴ δική τους παιδεία καὶ τὰ ἀγαθὰ τοῦ δυτικῆς πολιτισμοῦ. Ἀξιοπερίεργη μαρτυρία αὐτοῦ τοῦ ρόλου ἀποτελεῖ μέσα στὰ βιβλία τῆς συλλογῆς μας τὸ «Ahilefs la Schiro» (Nagyszeben, 1797): ρουμανικὴ μετάφραση ἑνὸς ἔργου τοῦ Metastasio, ποῦ εἶχε γιὰ βάση ὄχι τὸ πρωτότυπο ἰταλικὸ κείμενο, ἀλλὰ μιὰ νεοελληνικὴ μετάφρασή του. Ὁ μεταφραστὴς τὸ θεωρεῖ φυσικώτατο. Ἀκόμη καὶ ὁ ρουμανικὸς πρόλογός του πρὸς τὸν ἀναγνώστη δὲν εἶναι, οὐσιαστικά, ἄλλο παρὰ ἓνας ἔπαινος τῆς ἐλληνικῆς.

Ἐχωριστὴ θέση ἀνήκει μέσα στὰ βιβλία αὐτὰ στὶς οὐγγρικὲς μεταφράσεις ἀπὸ τὰ νεοελληνικά. Εἶναι βιβλία ἀποκλειστικὰ θρησκευτικῆς περιεχομένου. Αὐτὲς οἱ μεταφράσεις, ποῦ ἐμφανίζονται ἀπὸ τὰ 1790, εἶναι σημαντικὲς καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, πὼς ἡ παρουσία τους ἀποτελεῖ τεκμήριο γιὰ τὴ μεταβολή, ποῦ ἄρχισε νὰ συντελεῖται ἀπὸ τότε σὲ μερικὰ στρώματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Οὐγγαρίας. Πατὶ καὶ ἀπ' αὐτὰ τὰ ἔντυπα μποροῦμε νὰ συμπεράνωμε, πὼς ἤδη κατὰ τὸ 18. αἰ. ἄρχισε ἡ ἀφομοίωση τῶν Ἑλλήνων ἐποίκων τῆς χώρας μας, ποῦ τὸ ἀποτέλεμά της ἀποκρυσταλλώθηκε πρὸ ὀλίγων ἐτῶν σὲ μιὰ κοινὴ ἀπόφαση τῶν ἀπογόνων. Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν ἀπόφαση τ' ἀπομεινάρια τῶν παλαιῶν κοινοτήτων ὀνομάζονται στὸ ἐξῆς: «Οὐγγρικὲς κοινότητες ἐλληνικῆς προελεύσεως».

Βλέπομε ἀπὸ τὰ παραδείγματα, ποῦ ἀναφέραμε, πὼς ἡ συλλογὴ τῶν νεοελληνικῶν ἐντύπων τῆς Οὐγγαρίας πλουτίζει με χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τὶς γνώσεις μας ὅσο γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωὴ καὶ τὸν ἐκπολιτιστικὸ ρόλο τῶν Ἑλλήνων τῆς χώρας μας. Πρέπει ὅμως νὰ σημειώσωμε, πὼς εἴμαστε ἀκόμη στὴν ἀρχή. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐξέταση καὶ ἐπεξεργασία τῶν ἐντύπων εἶναι ἔργο τοῦ μέλλοντος. Τὰ βιβλία αὐτὰ μόνον μετὰ τὸ τέλος αὐτῶν τῶν ἐρευνῶν θὰ ρίξουν ἀληθινὸ καὶ ἀφθονώτερο φῶς ἀπάνω στὸ ἔδαφος, ποῦ λίγο γνωρίζομε ἴσα με σήμερα.

Ἵστερα ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν βιβλίων ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς χρονολογίας, τοῦ περιεχομένου καὶ τῶν πνευματικῶν διεθνῶν δοσολήψεων μένει ἀκόμη νὰ τὰ κατατάξωμε κατὰ τοὺς τόπους καὶ τὰ τυπογραφεῖα, ὅπου δημοσιεύθηκαν. Τὰ στοιχεῖα, ποῦ θ' ἀναφέρωμε παρακάτω, ἀφοροῦν ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον τὰ ἑλληνόγλωσσα ἔντυπα τῆς Οὐγγαρίας χωρὶς νὰ λάβωμε ὑπ' ὄψη μας τὶς μεταφράσεις. 11 βιβλία τυπώθηκαν σὲ διάφορα ἐπαρχιακὰ τυπογραφεῖα τῆς Οὐγγαρίας: 3 στὸ Nagyszeben, 2 στὸ Brassó, ἀπὸ ἓνα στὶς πόλεις Győr,

Nagyszombat, Pozsony, Sárospatak, και 2 στο Ύνιδέκ. 21 έντυπα βγήκαν στη Βούδα (μεταξύ αυτών 18 από το βασιλικό τυπογραφείο του πανεπιστημίου, 3 δε σημειώνουν το όνομα του τυπογραφείου), 64 τυπώθηκαν στην Πέστη (44 στο τυπογραφείο Trattner-Károlyi, 4 στο κατάστημα του Φραγκίσκου Patzkó, 2 στο Ίωσήφ Lettner, 1 στο Ίωσήφ Beimel, 1 στο Pallas, 12 χωρίς το όνομα του τυπογράφου). Οί αριθμοί αυτοί, φυσικά θα τροποποιηθούν λίγο κατά την πορεία των περαιτέρω έρευνών. Άλλα από το γεγονός, πώς τα περισσότερα (περί τα 80) έντυπα είναι τυπωμένα στην Πέστη και στη Βούδα, φαίνεται, πώς το κέντρο του πνευματικού βίου των Έλλήνων έποίκων της χώρας βρισκόταν στην πρωτεύουσα. Έξ άλλου οί άνω αριθμοί, τοπωνυμίες και όνόματα τυπογράφων παρέχουν άγνωστα στοιχεία σχετικά προς την ιστορία της ξενόγλωσσης τυπογραφικής παραγωγής της χώρας μας. Γιατί πρέπει να τονισθή, πώς ένα μέρος των έντύπων της συλλογής μας είναι άγνωστο και στους ξένους και στους Ούγγρους βιβλιογράφους.

Αντικείμενο ειδικής μελέτης πρέπει να αποτελέση ή εξέταση της περαιτέρω τύχης των έντύπων μας: ή διάδοση, οί περιπέτειες και ή διατήρησή τους. Έδω περιοριζόμαστε στο να αναφέρωμε συντομώτατα τα κυριώτερα σημεία αυτής της ιστορίας. Έάν συλλογισθούμε, πώς κατά την έποχή της Τουρκοκρατίας τα έλληνικά βιβλία, καθώς το αναφέραμε παραπάνω, αποτελούσαν κρίκο συνδέσμου μέσα στα σκορπισμένα μέλη του Γένους, ξυπνούσαν την έθνική συνείδηση και προπαρασκεύαζαν την πολιτική άπελευθέρωση, πρέπει να θεωρήσωμε φυσικό, πώς τα έλληνικά έντυπα με όποιοδήποτε περιεχόμενο έβρισκαν κοινό και αγοραστές σε όλα τα στρώματα της διασποράς, άφου, μάλιστα, δεν έλειπε και ή ύλική βάση: ή οικονομική ευημερία των έποίκων. Στην προστασία του έλληνικού βιβλίου οί Έλληνες της Ούγγαρίας δεν έμειναν πίσω από τους έξω συναδέλφους τους. Αυτό άποδεικνύεται όχι μόνον από την ύπαρξη των έντύπων της συλλογής μας, άλλα και από τους καταλόγους των συνδρομητών, που τυπώθηκαν έδω ή στις εκδόσεις του έξωτερικού. Βλέπομε από τα όνόματα και την πατρίδα των συνδρομητών, πώς οί δικοί μας έπαικτοι θεωρούσαν την προστασία του έλληνικού βιβλίου ως έθνική υπόθεση και αγοράζαν και τις πιο ακριβές εκδόσεις ανά εκατοντάδες αντίτυπα. Όσο για τη διάδοση των βιβλίων, το παράρτημα του «Μ. Άλφαβηταρίου» (Πέστη, 1800) περιέχει ένα τυπωμένο κατάλογο με τον τίτλο: «Έλληνικά και άπλα βιβλία όπου πωλούνται παρά τοίς κυρίοις Πελεγκάδες εις Πέσταν». Ο κατάλογος αυτός είναι από το ένα μέρος ένα από τα σπανιώτερα τεκμήρια για την πνευματική ζωή και κίνηση των Έλλήνων και παρέχει νέα στοιχεία ως προς τις πνευματικές απαιτήσεις και τον κύκλο του πνευματικού ενδιαφέροντος των

εποίκων μας, από το άλλο μέρος αποτελεί σχεδόν μοναδική απόδειξη για το σπουδαίο γεγονός, πώς περί τα 1800 στην ουγγρική πρωτεύουσα – ως κέντρο του πνευματικού βίου της χώρας μας – υπήρχαν ελληνικά βιβλιοπωλεία. Άλλη απόδειξη για την προστασία και διάδοση του ελληνικού βιβλίου παρέχουν οι ιδιωτικές βιβλιοθήκες και συλλογές χειρογράφων μερικών μορφωμένων σαν των Γ. Καλλονά, Γ. Ζαβίρα, Εύφρ. Πόποβιτς και άλλων, που με αξιοθαύμαστη ύλική θυσία εφρόντισαν να ίκανοποιούν την άσβεστη δίψα τους για μόρφωση και πνευματική τελειοποίηση.

Τη μνήμη αυτής της – από έθνικό αίσθημα ποτισμένης – καλλιέργειας του βιβλίου φυλάττουν ακόμη και σήμερα οι διάφορες ελληνικές κοινοτικές βιβλιοθήκες της Ούγγαρίας. Και τα έντυπα της συλλογής μας βρίσκονται σε μεγάλο μέρος – κοντά στη βιβλιοθήκη του Δήμου Κοζάνης και του Έθνικού Μουσείου μας – σ' αυτές τις κοινοτικές βιβλιοθήκες. Μεταξύ των βιβλιοθηκών αυτών πρώτη θέση κατέχει η ελληνική βιβλιοθήκη της Πέστης με 57 χειρόγραφα, 1632 τόμους έντυπα και πλούσια αρχεία. Κατέχει 20 από τα νεοελληνικά έντυπα της Ούγγαρίας. Η τακτοποίησή της καθώς και η δημοσίευση του καταλόγου των χειρογράφων και των ελληνικών εντύπων όφειλεται στην πρωτοβουλία του κ. Ίουλιού Moranvsik.¹⁵ Χρειάζεται ακόμη η δημοσίευση του καταλόγου και των ξενογλώσσων εντύπων ως τεκμηρίων της έπαφής των Έλλήνων με την πνευματική ζωή του περιβάλλοντος. – Στόν κ. Ί. Hajnóczy όφειλεται η τακτοποίηση και η διατήρηση της κοινοτικής βιβλιοθήκης και των αρχείων του Kecskemét.¹⁶ Από τον κατάλογο, που δημοσιεύθηκε στη σχετική μονογραφία του κ. Ί. Hajnóczy, βλέπομε πώς 3 από τα 17 ουγγροελληνικά έντυπα της βιβλιοθήκης υπάρχουν μόνον στο Kecskemét. Από τα αξιοπερίεργα της βιβλιοθήκης του Kecskemét έξαιρομε: το ύπ' άρ. I κομψό χειρόγραφο από την περίφημη συλλογή του Γ. Καλλονά, έφημερίου στο Gyöngyös της Ούγγαρίας· το ύπ' άρ. XV. χειρ., που έπιγράφεται «Περίγησις», έργο ανέκδοτο του Γ. Ζαβίρα, που το είχαμε θεωρήσει για χαμένο, αξιο να δημοσιευθί ως σπάνιο τεκμήριο για τή μόρφωση των Έλλήνων της έποχής εκείνης· το ύπ' άρ. XVI χειρ. είναι πολύτιμο ως αυτόγραφος κατάλογος της βιβλιοθήκης του ίδιου σοφού από τα 1801· το ύπ' άρ. XVII χειρ. περιέχει τή μετάφραση ενός ιστορικού έργου του Cantemir γραμμένη από το Γ. Ζαβίρα, που τήν άξία του ύψώνει και το περιστατικό, πώς τα τυπωμένα άντίτυπα είναι σχεδόν όλα ζαφανισμένα. Άκόμη και τα μητρώα της βιβλιοθήκης του Kecskemét περιέχουν σπουδαία και άγνωστα στοιχεία σχετικά με τους Έλληνες της χώρας μας. Άρκει να αναφέρωμε ένα

¹⁵ Βλ. Α. Graf: Κατάλογος της έν Βουδαπέστη βιβλιοθήκης Γεωργίου Ζαβίρα, Βρ. 1935.

¹⁶ Βλ. Ί. Hajnóczy: Ίστορία του Έλληνισμού του Kecskemét. Budapest, 1939.

μόνον παράδειγμα. Στὰ μητρῶα I. Γ' ἀρ. 79 διαβάζομε τ' ἀκόλουθα (σὲ γλῶσσα σλαβική): «Ο δοῦλος τοῦ Θεοῦ, Γεώργιος Ζαβίρας, κάτοικος τοῦ Szabadszállás, τῆς Ἀνατολικῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, ἀπεβίωσε τὴν 28 Αὐγούστου 1804. Τὸν ἐκήδευσαν στὸ δημοτικὸ νεκροταφεῖο τοῦ Kecskemét, τὴν ἐπομένη μέρα τοῦ θανάτου του στὶς 29 Αὐγούστου ἐγὼ ὁ ἐφημέριος τοῦ ἐδῶ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ναοῦμ Πόποβιτς, ἐφημέριος τοῦ Kecskemét, ἰδιοχείρως». – Ἐπίσης πολὺ πλούσια εἶναι ἡ κοινοτικὴ βιβλιοθήκη τοῦ Miskolc, τακτοποιημένη ἀπὸ τὸν κ. Κ. Πόποβιτς. Δὲν ὑπάρχει ἀκόμη τυπωμένος κατάλογος τῶν βιβλίων καὶ τῶν ἀρχείων, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ χειρόγραφα στοιχεῖα φαίνεται ἡ μεγάλη ἀξία τῆς συλλογῆς. – Κατὰ μιὰ περαστικὴ ἐπίσκεψη εἶδαμε στοὺς σήμερα ἐρήμους ναοὺς τῶν πόλεων Gyöngyös καὶ Eger διάφορα ἑλληνικὰ βιβλία καὶ παλαιὰ χαρτιά ἀναφερόμενα στὴ ζωὴ τῶν ἐποίκων: ὅλα σὲ ἀταξία, σὲ κατάσταση ἐλλεινῆ. Πιθανώτατα καὶ στὶς πόλεις Karcag, Komárom, Szentes, Hódmezővásárhely καὶ στὶς ἑλληνικὲς ἐκκλησίες ἄλλων μερῶν τῆς Οὐγγαρίας βρῖσκονται ἑλληνικὰ ἢ καὶ ξενόγλωσσα ἔντυπα, χειρόγραφα, ἐπιστολὲς καὶ ἐπίσημα χαρτιά, ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς χώρας μας.

Ἡ ἐξερεύνηση, τακτοποίηση καὶ ἐπεξεργασία αὐτοῦ τοῦ πολυτίμου ὑλικοῦ – προτοῦ νὰ χαθῆ – εἶναι ἀπὸ τὰ ἐπείγοντα καθήκοντα τῶν νεοελληνιστῶν τῆς Οὐγγαρίας. Ἀλλὰ ἡ ἀτομικὴ πρωτοβουλία μόνη τῆς δὲν ἀρκεῖ γιὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Ἐπιβάλλεται ἡ σύσταση μιᾶς μεγάλης ἐπιτροπῆς γιὰ τὴ διάσωση καὶ διατήρηση τῶν ἑλληνικῶν ναῶν, μνημείων, βιβλιοθηκῶν καὶ ἀρχείων τῆς Οὐγγαρίας. Καὶ χρειάζεται νὰ βρεθῆ ἡ ὑλικὴ βάση γιὰ τὶς σχετικὲς ἔρευνες καὶ δημοσιεύσεις.

Πρέπει νὰ τονίσωμε, πὼς τὰ διάφορα τυπωμένα καὶ ἄλλα μνημεῖα τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων ἐποίκων μας δὲν ἀποτελοῦν μόνον πολῦτιμα τεκμήρια γιὰ τὴν ἄθραυστη ζωτικότητα καὶ τὸ μεγαλεῖο τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ μαζὶ μὲ τὰ σερβικά, ρουμανικά καὶ ἄλλα παραδείγματα παρέχουν νέες ἀποδείξεις γιὰ τὸ ἱστορικὸ γεγονός, πὼς στὴ χώρα μας οἱ διαφορὲς μειονότητες εἶχαν πληρεστάτη ἐλευθερία νὰ καλλιεργοῦν τὸν ἰδιαίτερο ἔθνικὸ πολιτισμὸ τους.

I. GÖRÖG SZERZŐK MAGYARORSZÁGON MEGJELENT MŰVEI

*

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ ΤΥΠΩΜΕΝΑ ΣΤΗΝ ΟΥΓΓΑΡΙΑ

a) Görög nyelvű nyomtatványok – Έντυπα ελληνικά

1. (Nagyszombat 1713). – Όργανον προγυμναστικόν πάνυ ώφέλιμον, τοῦ ὀρθῶς ἀναγινώσκειν, γράφειν, κλίνειν, σχηματίζειν, συντάττειν, ὃ συνετέθη μὲν παρὰ τοῦ ἱερολογιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κυρίου κυρίου Χρυσάνθου Ἡπειρώτου Ζηταίου, τοῦ ἐκ σεβασμίας μονῆς τοῦ ἁγίου ἐνδόξου προφήτου Ἡλιοῦ τοῦ Θεσβίτου. Ἐτυπώθη δὲ κοινῆς ὠφελείας εἵνεκα ἀναλώμασι τοῦ εὐγενεστάτου κυρίου κυρίου Ἐμμανουὴλ καπιτανέου Μακεδόνοσ Νικολιοῦ τοῦ Παιστινιώτου. Ἐν τῇ τῆς Παννονίας τύποισ ἀκαδημικοῖσ Τυρναευία σωτηρίῳ ἔτει αἰγι Πιανεψιῶνοσ ἐβδόμη φθίνοντοσ.
8°, 3 + 194. – Cf. Legrand (XVIII. s. I tome) 110.
- *2. (Pest 1787). – Ἱατρικαὶ Παραινέσεισ εἰσ τὰσ ὁποίασ περιέχονται τὰ πλέον συνεχέστερα καὶ κοινότερα ἐσωτερικὰ πάθη, τὰ σημεῖα, καὶ αἱ Ἱατρεῖαι αὐτῶν. Ἄσ ἐξέδοτο εἰσ οὐγγαρικὸν ἰδίωμα ὁ Ἐξοχώτατοσ, καὶ ἐν Ἱατροφιλοσόφοισ ἄριστοσ Ῥάτζ Σαμουήλ, ὁ καὶ τῆσ Ἀνατομίασ τῆσ ἐν Πέστα Ἀκαδημίασ διδάσκαλοσ. Νῦν δὲ πρῶτον διὰ κοινὴν ὠφέλειαν τοῦ Γένουσ ἡμῶν μεταφρασθεῖσαι εἰσ τὴν ἀπλήν ἡμῶν διάλεκτον παρὰ Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα τοῦ Σιατιστέωσ. Τύποισ δὲ ἐκδοθεῖσαι σπουδῆ καὶ δαπάνη τοῦ αὐταδέλφου αὐτοῦ Κυρίου Κωνσταντίνου Ζαβίρα. Ἐν Πέστα, α ψ π ζ', ἐν τῇ Τυπογραφία τοῦ Ἰωσήφου Λέττνερ.
8°, 16 + 224. – B, K, M, Mi. – Cf. Horváth 37–40, 106–107.

- *3. (Pest 1787). – Ἱερὰ ἱστορία τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Διαθήκης εἰς χρῆσιν τῶν ἀρχαρίων νέων. Τύποις ἐξεδόθη ἐν Πέστα τῷ ἔτει 1787. 12°, 42. – K (csonka példány – κολοβωμένο ἀντίτυπο.) – Az iró előszava – Πρόλογος τοῦ συγγραφέα: «ἠθέλησα νὰ ἐκδώσω εἰς φῶς τὸ μικρὸν τοῦτο βιβλιάριον τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἄλλο, εἰμὴ μία συλλογὴ ἤτοι ἓνα ἀπάνθισμα τῶν Ἱστοριῶν τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς, διὰ νὰ τὸ μανθάνουν τὰ παιδιά εὐθὺς μετὰ τὸ ἀλφάβητον· ποῖον γὰρ ἄλλο βιβλίον εἶναι ὠφελιμώτερον, ἢ ἀναγκαιότερον ἀπὸ τὴν Ἱερὰν Γραφήν; ὅθεν παρακαλῶ τοὺς διδασκάλους, ὁμοῦ καὶ τοὺς πατέρας, τῶν παιδιῶν (ἐὰν ἀγαποῦν τὴν προκοπὴν των) νὰ ἀφήσωσι τὴν παλαιὰν συνήθειαν, καὶ νὰ παραδώσωσιν εἰς τὰ παιδιά τοῦτο τὸ βιβλιάριον, μετ' ὀλίγον γὰρ θέλουσιν ἰδῆ ὅτι καταλαμβάνοντα τὰ παιδιά, ἐκεῖνα ὅπου ἀναγινώσκουσιν, θέλουσιν ἀποκτήσῃ μίαν καλλιτέραν προθυμίαν εἰς τὴν μάθησιν. ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος φυσικᾶ ἀγαπᾷ ἐκεῖνο ὅπου καταλαμβάνει καὶ ἀποστρέφεται ἐκεῖνο ὅπου ἀγνοεῖ. Γ. Ζ.» – Cf. Σάθας 541: «Γεώργιος Ζαβίρας, Ἱερὰ Ἱστορία, ἐκ τοῦ γερμανικοῦ μεταφρασθεῖσα. Ἐν Πέστη 1787, ἀνετυπώθη δις ἐν Βιέννῃ, καὶ ἐν Βούδῃ».
- *4. (Pest 1787). – Ὀνοματολογία βοτανικὴ τετραγλωττος. Ἦγουν βιβλιάριον ὅπου περιέχει τὰ ὀνόματα διαφόρων βοτανῶν εἰς τέσσαρας διαφόρους διαλέκτους τουτέστιν ἑλληνικὴν, ἀπλῆν, λατινικὴν καὶ οὐγγαρικὴν. Συντεθὲν ἐκ διαφόρων βοτανικῶν συγγραφέων παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου Ἰωάννου Ζαβίρα εἰς ὠφέλειαν τοῦ Ἑλληνικοῦ μας Γένους. Ἐν Πέστα 1787 αψπζ'. Παρὰ Ἰωσήφ Λέττνερ. 8°, 8 + 87. – B, K. – Cf. Horváth 55–59, 109–110.
5. (Pest 1788). – Μιχαὴλ Παπαγεωργίου, Τὸ μέγα ἀλφαβητάριον, ὅπερ ἐξέδοτο ἐν Βιέννῃ τῷ ἔτει 1771 καὶ δευτέρους τύποις ἐν Πέστα τῆς Οὐγγαρίας τῷ ἔτει 1788. Cf. N 461–6., Σάθας 525.
- *6. (Pest 1792). – Πρόχειρος, καὶ εὐπόριστος διδάσκαλος, τῶν πρωτοπειρίων Ρωμελιτῶν, τῆς γερμανικῆς γλώσσης. Τουτέστι, βιβλίον ἐπωφελέστατον, καὶ ἀναγκαιότατον, εἰς ἐκείνους τοὺς Ρωμελίτας ὅπου ποθοῦσι, διὰ νὰ μάθωσι τῶν Γερμανικῶν Γραμμάτων τὴν Ἀνάγνωσιν, διαφόρων πραγμάτων ὀνομασίας. Καὶ Συνομιλίας ἀναγκαιοτάτας, ὡσὰν ὅπου περιέχει πρῶτον, Γερμανικὸν Ἀλφαβητάριον, δεύτερον, Ρωμαϊκογερμανικὸν Λεξικόν, καὶ τρίτον, Γερμανορωμαϊκοδιαλόγους, διὰ περισσοτέραν δὲ ὠφέλειαν τῶν ἀρχαρίων τῆς Γερμανικῆς Γλώσσης, συγγραφέντα μὲν τὰ Γερμανικά, καὶ μὲ Γερμανικά καὶ Ἑλληνικά Γράμματα, καὶ ἐρανισθέντα, παρὰ τοῦ Μιχαὴλ Παπαγεωργίου, τοῦ

Σιατιστέως. Τύποις δὲ ἐκδοθέντα, νῦν τὸ δεύτερον, δι' ἐξόδων, καὶ δαπάνης, τοῦ τιμιωτάτου, καὶ χρησιμωτάτου, Κυρίου, Γεωργίου Κωνσταντίνου Πέλεγκα, τοῦ ἐκ Καστορίας. Ἐν Πέστα. 1792. Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Φρανκίσκου Πάτζκο.

8°, 8 + 236. – Budapesti egyetemi Görög Filológiai Intézet [= Πανεπιστημιακὸν Ἰνστιτούτον Ἑλληνικῆς Φιλολογίας στὴ Βουδαπέστη], Κο. – Címlepteírás – Σημείωση στὸ ἐξώφυλλο: «Καὶ τόδε τοῦ Γεωργίου Δημητρίου Κλή.»

- *7. **(Buda 1795).** – Πανηγυρικὸν ποίημα προσφωνηθὲν εἰς τὴν κοσμοσωτήριον ἑορτὴν τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ οὕτως εἰ δὲ παραφρασθὲν χάριν ὠφελείας τῶν νέων. Καὶ ἀφιερωθὲν τῇ ἐν Πέστα φιλοχρίστῳ κοινότητι τῶν ἀνατολικῶν ὀρθοδόξων. Ἐν τῇ Βασιλικῇ Τυπογραφίᾳ τῆς κατὰ Πέσταν Ἀκαδημίας. Ἔτει ,αψ/ε Δεκεμβρίῳ κγ'.

8°, 12. – Β. – Cf. Inventarium librorum Bibliothecae Georgii condam Zabira, Székesfőv. levéltár [= Δημοτικὰ Ἀρχεῖα Βουδαπέστης] Intim. A. M. 4294: «Expositio Historica Nativitatis Christi. Graece. Pest 1755». (Ἀντὶ 1795 helyett!)

8. **(Pest 1795).** – Πολυζῶη Κοντοῦ, Πένθιμον εἰς τὴν ἄωρον θανὴν τοῦ ὑψηλοτάτου πρίγκιπος καὶ ἀρχιδουκὸς Ἀλεξάνδρου Λεοπόλδου Παλατίνου πάσης Οὐγγαρίας ἐκ μέρους τῶν κατὰ τὴν Οὐγγαρίαν Βλάχων καὶ Ἑλλήνων. Ἐν Πέστα κατὰ τὸ 1795 Ἰουλ. 20.

4°, 3 lev. – 3 φύλλα. – N 520, Petrik II. 440.

- *9. **(Buda 1796).** – Θησαυρὸς γραμματικῆς. Συντεθειὸς μὲν ὡς οἶον τε εὐμεθόδως παρὰ τοῦ ἐπιστημονικωτάτου ἰατροφιλοσόφου Κωνσταντίνου Καραϊωάννου περιέχων ἀνελλειπῶς ἐκ πάντων τῶν γραμματικῶν τὸ κάλλιστον. Ἀφιερωθεὶς δὲ τοῖς ἐκλαμπροτάτοις καὶ ἔλλογίμοις υἱοῖς τοῦ ὑψηλοτάτου εὐσεβεστάτου καὶ σοφωτάτου ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας κυρίου Ἰωάνου Ἀλεξάνδρου Κωνσταντίνου Μουρούζη Κωνσταντίνῳ, Γεωργίῳ, Δημητρίῳ, Νικολάῳ, καὶ τῷ ἐκλαμπροτάτῳ αὐταδέλφῳ αὐτοῦ κυρίῳ Παναγιώτῃ. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδίδεται μετὰ προσθήκης πολλῶν Κανόνων ἀνεκδότων, καὶ ἀναγκαίων παραδειγμάτων φιλοπόνῳ σπουδῇ, καὶ ἀκριβῆ διορθώσει τοῦ ἐν Ἱερεῦσιν ἐλαχίστου Πολυζῶη Κοντοῦ διδασκάλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων. Ἐν Βούδα. Ἐν τῇ Βασιλικῇ Τυπογραφίᾳ τῆς κατ' Οὐγγαρίαν Ἀκαδημίας 1796.

8°, I. 8 + 371, II. 16 + 441 + 101. – Β, Κ, Μί. – Értékes előfizetési névsorral – Περιέχει ἀξιοσημείωτο κατάλογο συνδρομητῶν.

- *10. **(Buda 1800)**. – Βιογραφία τοῦ Μποναπάρτε ἀπὸ τὸ γερμανικὸν εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλὴν διάλεκτον. Ἐν Βουδα, τύποις τοῦ Καισαροβασιλικοῦ Πανδιδακτηρίου 1800.
8°, 43 + 3. – Β. – Az előszó után – Ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὸν πρόλογο: «Ο ὑπογεγραμμένος Κωνσταντῖνος Γεωργιάδης Κούτζικος ἑρμηνευτὴς εἰς τὰ τῆς πραγματείας καὶ διαλέκτων.» Σ. 46 I.: «Σημείωσις. Τὸ παρὸν ἐγχειρίδιον, ὁμοίως ἢ ἱστορία τοῦ ἀειμνήστου πρίγκιπος Σουβαρόφ, ἔτι ὁ βίος τοῦ Πασβανζόγλου, καὶ ἄλλα διάφορα βιβλία ῥωμαϊκὰ πωλοῦνται διὰ λογαριασμόν μου εἰς τὸ μαγαζὶ τοῦ τιμιωτάτου κυρίου Νικολάου Μαυρίκη εἰς τὴν νέαν πιάτζαν ἐδῶ εἰς Πέστην ὁμοίως καὶ ὅποιος ἀγαπήσῃ ἀπὸ μακρύτερα διὰ νὰ παραγγείλῃ ἄς γράψῃ εἰς ὄνομα τοῦ ἄνω εἰρημένου φίλου, ἐμβάζωντας καὶ τὸ κῶστος διὰ μὲν τοῦ Μποναπάρτε 10 γροσσίκια, διὰ τοῦ Σουβαρόφ 12 γροσσίκια, καὶ διὰ τοῦ Πασβανζόγλου 4 γροσσίκια, ἓνα γροσσίκι κάμνει 3 παράδες Τουρκίας. Ὁ ποιητὴς Κ. Γ. Κούτζικος.»
- *11. **(Pest 1800)**. – Βιογραφία τοῦ Πασβαντόγλου τριῶν τοιῶν Πασιᾶ τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, καὶ πληρεξουσίου ἀρχηγοῦ εἰς Βιδίνι καὶ ὄλον τὸ Παραδούναβο· συλλεχθεῖσα ἀπὸ τὰ Γερμανικά. Ἐν Πέστη· τύποις Φραγκίσκου Πάτζκου. 1800.
8°, 16. – Μί.
Βιβλιοθήκη Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας. I 112666. A Román Akadémia Könyvtára. I 112666. Cf. Τὸ Νέον Κράτος 4 (1940) 894.
- *12. **(Pest 1800)**. – Ἠθοποιῖα δραματικὴ ἐπιθαλάμιος ἐγκωμίων τε καὶ εὐχῶν ὑπόθεσιν ἔχουσα τοῖς ἐκλαμπροτάτοις, Γαληνοτάτοις, Θεοσηρῖκοις τε καὶ χαριτωνύμοις μεγάλοις ἡγεμόσι Ἰωσήφ Παλατίνω Οὐγκαρίας, καὶ Ἀλεξάνδρῳ Παυλοβίδι μεγάλῃ πρίγκιπι τῶν Ῥώσων ἐπὶ τῇ ἐκλάμπρῳ αὐτῶν Συζυγίᾳ τῇ γενομένη ἐν τῇ τῆς Μοσχοβίας Μητροπόλει. Πονηθεῖσα (ἐντὸς νυκθήμερου) παρὰ Δημητρίου Παναγιώτου τοῦ Γοβδελλᾶ τοῦ ἐκ Ῥαφάνης τῆς ἐν Θετταλία, ἀκροατοῦ τε τῶν ἐν τῇ τῆς Πέστης Βασιλικῆ Ἀκαδημίᾳ Παραδιδομένων Φιλοσοφικῶν Μαθημάτων. Διὰ προτροπῆς τοῦ περιβλέπτου κυρίου κυρίου Στεφάνου Σμιτζ ἐγκλίτου Δεκάνου καὶ περιωνύμου διατεταγμένου δημοσίου καθηγητοῦ τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐν Πέστη Βασιλικῆς Ἀκαδημίας. Ἐν Πέστη MDCCC. Τύποις Φραγκίσκου Πάτζκου.
4°, (κατὰ τὸ «Ἑλλ.» 8°) VIII. – Β, Ε, Μ.
- *13. **(Buda 1800)**. – Ὁ ἐξωστρακισμὸς τοῦ ἀσεβοῦς Χριστοδούλου τοῦ Μονοφθάλμου τοῦ ἐξ Ἄκαρνανίας ἦτοι τὸ κατὰ τῆς ἀσεβείας αὐτοῦ ἐξενεχθέν, καὶ ἐν Πάσαις ταῖς Ὀρθοδόξων ἐκκλησίαις ἀναγνωσθὲν

φρικτὸν συνοδικὸν ἤδη πρώτον τυπωθὲν μετὰ τοῦ προοιμίου δαπάνη φιλοχρίστων. «Διηγῆσαντό μοι Παράνομοι ἀδολεσχίας, ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ Νόμος σου Κύριε. Πᾶσαι αἱ ἐντολαί σου ἀλήθεια – » Ψαλμ. ριη' 85, 86. Ἐν Βούδα, Τύποις τοῦ κατ' Οὐγκαρίαν Βασιλικοῦ Πανδιδακτηρίου. 1800.

8°, 42. – Κ, Κο. – Σ. 35–42. I. «Δημήτριος Παναγιώτου ὁ Γοβδελάς Γαῖψ τῷ Ἑλλογιμωτάτῳ, Χαίρειν. . . . Ἐκ Πέστης, Μαιμακτηριῶνος ὀγδοῆ ἰσταμένου κατὰ τὸ ,α ψ 4 θ' ἔτος τὸ σωτήριον».

- *14. (Pest 1800). – Τὸ Μέγα Ἀλφαβητᾶριον καὶ σύντομος Χριστιανικὴ Διδασκαλία. Νῦν τὸ τρίτον, τύποις ἐκδοθέντα, ἀναλώμασι τῶν χρησιμωτάτων ἐμπόρων κυρίων Γεωργίου καὶ Διαμαντῆ Πελεγκάδων, τῶν ἐκ Καστορίας. αω'. Ἐν Πέστη 1800. Τύποις Φραγκίσκου Πάτζκου. 8°, 99. – Μ. – Σ. 3–5. I.: «Ὁμογενεῖς. Τοῦτο τὸ ἐπωφελέστατον μέγα Ἀλφαβητᾶριον πόνημα τοῦ μακαρίτου Μιχαῖλ παπᾶ Γεωργίου τοῦ σιατιστέως, τὸ ὁποῖον πρὸ πολλῶν χρόνων ἐν Βιέννῃ κατὰ πρώτον εἰς φῶς ἐδόθη προτροπῇ καὶ δαπάνῃ τοῦ τότε ἐκλαμπροτάτου ἱππέως, καὶ αὐτοκρατοροβασιλικοῦ συμβούλου ἡμῶν ὁμογενοῦς Κωνσταντίνου Ἀλεξάνδρου Φιλιππίδου τοῦ Γαῖου, καὶ μετ' οὐ πολὺ διὰ τοῦ ἰδίου πονητοῦ αὐξηθέν, καὶ μετὰ περισσότερα ἀναγκαῖα καὶ θεοσεβῆ πράγματα πλουτισθέν, τὸ δεύτερον ἐδῶ εἰς Πέστην ἀναλώμασι τοῦ τιμωτάτου κυρίου Γεωργίου Πέλεγκα εἰς τύπον ξανεδόθη. Αὐτὸ λέγω τὸ χρησιμωτάτον ἐγχειρίδιον, μετ' ὅλον ὅπου τότε εἰς πολλὰς χιλιάδας ἐκδόθη, διὰ τὴν κοινὴν ὁμωσ εὐαρέσκειαν ὅπου ἀπ' ἀρχῆς ἦυρεν, ἀφ' οὗ εἰς φῶς ἐφάνη, καὶ διὰ τὸ μέγα ὄφελος, ὅπου καθημερινῶς βλέπωμεν νὰ λαμβάνουν οἱ Ἀλφαβητικοὶ τοῦ Γένους μας εἰς ὅλα τὰ παιδαγωγεῖα ὅπου τὸ μεταχειρίζονται, δὲν ἄργησεν εἰς ὀλίγον καιρὸν διὰ νὰ γίνεται σπάνιον, τῶρα δὲ ὀλοτελῶς νὰ λείπῃ. Ἐν τοιοῦτον παρατηροῦντες οἱ νῦν χρησιμωτάτοι ἐμποροὶ κύριοι Πελεγκάδες, ἀπὸ ἔνθεον ζῆλον παρακινούμενοι, ἠθέλησαν νὰ ἀποπληρώσουν αὐτὴν τὴν κοινοζήμιον ἔλειψιν, καὶ πλουσίᾳ τῇ χειρὶ ἐξοδεύοντες, ἰδοὺ τὸ ξανατυπώνουν εἰς ἀρκετὰς χιλιάδας, κάμνοντές τοις πᾶσιν εὐπόριστον, καὶ καλῶς προμηθεύοντας ἢ αὐτῶν χρησιμότης διὰ νὰ μὴ γίνῃ γεμάτον παραδρομῶν, μοὶ ἐπρόβαλλαν νὰ ἐπιστατήσω καὶ προσέξω τὸ τύπωμά του. Ὅπως ἐγὼ ἐνθερμος διὰ νὰ κοπιᾶσω κἄν εἰς ὀλίγον τι πρὸς ὄφελος τοῦ γένους μου, ἐδέχθην μετὰ χαρᾶς τὸ πρόβλημα βάνωντας κάθε προσοχὴν, καὶ ἐπιμέλειαν ὅπου νὰ γίνῃ πλέον παστροκώτερον, καθαρώτερον ἀπὸ τὰς πρώτας ἐκδόσεις καὶ ὅσον τὸ δυνατόν, ἐλεύθερον ἀπὸ τυπικὰ σφάλματα χωρὶς νὰ ἀποτολήσω διὰ νὰ ἀδικήσω εἰς τὸ παραμικρὸν τὸ σύγγραμμα τοῦ καλοῦ πονητοῦ αὐξάνωντας, ἢ ὀλιγοστεύωντας, προσθέτωντας, ἢ ἀφαίρωντας τίποτε ἀπὸ μέσα, καθὼς ὅλοι οἱ περιέργοι ἀναγνώσται θέλουν τὸ εὔρει κατὰ πάντα ὁμόφωνον μετὰ τὴν δευτέραν ἐκδοσιν. Δεχθῆτε το λοιπὸν, ἀδελφοί, φιλοφρόνως, κάθε πατέρας ἄς μὴν ἀμελήσῃ νὰ τὸ ἀποκτήσῃ διὰ τὰ τέκνα του καὶ πάλιν ὅσοι ἔχετε τὴν τιμὴν νὰ εἰσθε διδάσκαλοι, μεταχειρισθῆτε το εἰς τὰ σχολεῖα σας ὅλοι

μέ ἄοκνον ἐπιμέλειαν, καί ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς παρά κυρίου. Ὅλοι δὲ τέλος πάντων ὁμοθυμαδὸν ἀνταποκριθῆτε λόγῳ εὐχαριστίας τὴν φιλογένειαν τούτων τῶν εὐσεβῶν ἐκδοτῶν κυρίων Πελεγκάδων, καὶ αὐξήσατε τὸν ζῆλον τοὺς ἀγαυοὺς ἀφειδόλως τὸ παρὸν Βιβλίον, ἂν θέλετε νὰ εἰδῆτε εἰς φῶς ὀλίγη ἄλλα ἐπωφελεστέρας καὶ ψυχοσωτηρίου ἐκδόσεις ἀπὸ τὴν προθυμίαν ὅπου ἔχουν διὰ τὴν προκοπὴν τῶν ὁμογενῶν των. Ἐμένα δὲ τὸν ἐλάχιστον ἀξιῶσατε εὐμενῶς τῆς ὑμετέρας κοινῆς εὐνοίας, καὶ ἔβρωσθε ἐν κυρίῳ. Ὁ ὑπογεγραμμένος Κωνσταντῖνος Γεωργιάδης Κούτζικος ἐρμηνευτὴς εἰς τὰ τῆς πραγματείας, καὶ διαλέκτων, ἀπὸ Τζεπέλωβον τοῦ Ζαγαρίου τῶν Ἰωαννίνων τῆς Ἠπείρου.» – Σ. 33–96 I.: «Χριστιανικὴ Διδασκαλία». – Σ. 97–99. I.: «ἑλληνικὰ καὶ ἀπλᾶ βιβλία ὅπου πωλοῦνται, παρὰ τοῖς κυρίοις πελεγκάδες εἰς πέσαν».

Πελέγκα: Λάμπρος, [Σπ.: Ἐρευναὶ ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις καὶ ἀρχείοις Ῥώμης, Βενετίας, Βουδαπέστης καὶ Βιέννης. *in*: Νέος Ἑλληνομῆμων 17/2,] 1923, 133.

A.	λατινοελληνικά
Ἁγιασματάριον μέγα	Βούλλαις τοῦ πάππα
Ἁγιασματάριον μικρόν	
Αἰσώπιοι ἀπλοελληνικοί	Γ.
Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου	Γεωπονικὸν ἀγαπίου
Μανδυλίου	Γλυζώνιος διὰ λογαριασμούς
Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου	Γνώμαι ἠθικαὶ καὶ πολιτικά
Χαραλάμπου	Γραμματικὴ Λασκάρεως
Ἀκολουθία τοῦ ἀναγνώστου	Γραμματικὴ Βησαρίωνος
Ἀκολουθία τῆς Ἁγίας	Γραμματικὴ τοῦ Γαζῆ
Αἰκατερίνης	Γραμματικὴ λατινοελληνικὴ
Ἄμαρτωλῶν σωτηρία	Γραμματικὴ τεχνολογικὴ τοῦ
Ἄμιντας Τάσσου	Μοσχοπούλου
Ἄνθος χαρίτων ἀπλοελ. καὶ	Γραμματικὴ Σουγδουρῆ
ἰταλικά	Γραμματικὴ τοῦ Καραϊωάννη εἰς
Ἄνθολόγια	2 τόμους
Ἀπόστολοι	
Ἀποθήκη τῶν παιδῶν εἰς 3	Δ.
τόμους	Διάγνωσις τινῶν ζῶων ἐκ τῶν
Ἀπόκοπος	παλαιῶν φιλοσόφων
	Διαταγαὶ τῆς ἐν Λιβόρνῳ
B.	ἐκκλησίας
Βίβλος ἐνιαύσιος	Διδασκαλία περὶ τοῦ θρόνου τῆς
Βίος τοῦ Ἁγίου Βενεδίκτου	Ῥώμης

- Διδαχαὶ τοῦ μήλια
 Διδαχαὶ τοῦ Μηναίτη
- Ε.
 Ἐγκυκλοπαιδεία εἰς 4 τόμους
 Ἐγχειρίδιον τοῦ Πισσοῦτ περὶ
 ὑγείας
 Ἐγχειρίδιον τοῦ παρακλητικοῦ
 κανόνος
 Εἰρμολόγιον
 Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία εἰς 3
 τόμους
 Ἐξομολογητάριον
 Ἐπιστολάριον μέγα
 Ἐπιστολάριον μικρόν
 Ἐρμηνεία Αἰκατερίνης Β΄
 αὐτοκρατορίσσης Ῥωσσίας
 Ἐρμηνείαι τοῦ Πισσοῦτ περὶ ὑγείας
 εἰς 3 τόμους
 Ἐρωτόκριτος
 Εὐαγγέλιον μέγα
 Εὐαγγέλιον μικρόν
 Εὐχολόγια
- Ζ.
 Ζυγόμετρα
 Ζητήματα θεολογικά
- Η.
 Ἡ θεία λειτουργία ἀπλοελληνικά
 Ἡ θεία λειτουργία
 λατινοελληνικά
- Θ.
 Θεωρία χριστιανική
 Θηκαράς
 Θρησκεία τῶν ἑβραίων
- Ι.
 Ἰδέαι τοῦ μετανοοῦντος
 Ἱστορία τοῦ Σταυράκη
 Ἱστορία τοῦ Μωρέως
 Ἱστορία Ἀλεξάνδρου τοῦ
 Μακεδόνοσ
 Ἱστορία τῆς κυρίας Ἰουστινιανῆς
 Ἱστορία Βελισσαρίου
 Ἱστορία τῆς Σωσάνης
 Ἱστορία τοῦ Ἐρωτοκρίτου
 Ἱστορία τοῦ πολέμου ἀναμεταξὺ
 Ῥωσσίας, Λεχίας καὶ Τουρκίας εἰς
 5 τόμους
- Κ.
 Καλοκαιρινά
 Κυριακοδρόμιον
- Λ.
 Λεξικὸν τοῦ Βλάχου
 Λεξικὸν ἰταλοελληνικόν
 Λεξικὸν ἀπλοελληνικά καὶ
 γερμανικά
- Μ.
 Μαργαρίται τοῦ Χρυσσοστόμου
 Μέθοδος τοῦ Θεολογίτου διὰ
 ταῖς μονέδαις
 Μηνέα
 Μηνολόγια
 Μυθολογικὸν τοῦ Συντίπα
 Μυθολογικὸν τοῦ Πιλπαίδος
- Ν.
 Νέα κλίμαξ
 Νέος θησαυρός
 Νέος παράδεισος

Ο.	Τ.
Ὁκτώηχος εἰς μέγα χαρακτήρα	Τραγωδία τῆς Ἐρωφίλης
Ὁκτώηχος εἰς μικρόν	
Ὁμήρου βατραχομουμαχία	Χ.
Ὁρθόδοξος ὁμολογία	Χρονογράφοι
	Χρυσολωράδες
Π.	Ψ.
Πανθέκτη	Ψαλτήριον μέγα
Πεντηκοστάρια	Ψαλτήριον μικρόν
Περὶ παίδων ἀγωγῆς	
Πίστις	Ω.
Σ.	Ὁρολόγιον μέγα
Σύνοψις	Ὁρολόγιον μικρόν
Σπανοί	Τέλος καὶ τῷ θεῷ δόξα ἀμήν».

15. (**Buda 1801**). – Γεωργίου Ζαβίρα(ς), Ἱερὰ ἱστορία τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Διαθήκης, ἐν Βούδα 1801.

Cf. Κατάλογος τῶν ὄσον(!) βιβλίων ἀφιερῶθησαν εἰς τὸ Ἀρχιεβον τῆς τιμίας κοινότητος τῶν Γραικῶν τῶν καὶ Βλάχων παρὰ τοῦ μακαρίτου Ναοῦμ Γραμποβάν ἦτοι Τζετήρη. (A pesti görög egyházközség könyvtárában – Στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Πέστης).

- *16. (**Győr 1801**). – Μικρὰ Κατήχησις ἦτοι Σύντομος ὀρθόδοξος ὁμολογία τῆς ἁγίας Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τῶν Γραικῶν συντεθῆσα καὶ ἐκδοθῆσα ἐν τῇ Μητροπόλει Καρλοβίτσης. Ἐν ἔτει α΄ ψ' οδ'. Νῦν δὲ παρὰ τοῦ ἐφημερίου τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας Γγιουρίου Ἀαρῶν Γεώργιεβιτς ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ Ἰδιώματος εἰς τὴν οὐγγαρικὴν μεταφρασθῆσα καὶ εἰς χρῆσιν τῶν τῆς ἄνω εἰρημένης Ἐκκλησίας τέκνων ἐκδοθῆσα. Ἐν Γγιουρι. Τύποις Ἰωσήφ Στραϊμπιγ. α' ω' α'. Kis katekizmus avagy rövidre vett igaz-hitű vallás-tétele a' napkeleti görög Anyaszentegyháznak. Öszve szerkeztetett és ki-adattatott a' kárlovitzai érsekségben 1774 esztendőben. Most pedig a győri szentegyháznak lelki pásztora Georgievits Aaron által Görög Nyelvből Magyarra fordítatott, és a' fent nevezett Anyaszentegyház Ifjúságának hasznára közrebotsáttatott. Győrben, Streibig József betűivel 1801. [Görögül és magyarul – Ἑλληνικὰ καὶ οὐγγρικά].

8° (κατὰ τὸ «Ἑλλ.» 16°.), 181. – M. – Az «Ἑλλ.» jegyzete hozzászeli: „A legnagyobb valószínűség szerint Koraisz munkája” – Κατὰ σημείωση τοῦ «Ἑλλ.»: «Πιθανώτατα ἔργον τοῦ Κοραῆ.»

17. **(Buda 1801).** – Τὰ κατὰ Κλεάνθην καὶ Ἄβροκόμην. Ποίημα ποιμενικόν. Κωνσταντίνου Μάνου ἀναλώμασι τε καὶ σπουδῇ πρὸς τέρψιν τῶν φίλων ἐκδοθέν. Ἐν Βούδα, τύποις τοῦ κατ' Οὐγγαρίαν Βασιλικοῦ Πανδιδακτηρίου. αῶα'.
- 8°. – Cf. Br. B'. 119. – Παπαδόπουλος Βρετός jegyzete – Σημείωσις Παπαδοπούλου Βρ.: «Μετετυπώθη τὸ 1802 ἔτος ἐν Τεργέστη παρὰ τῷ τυπογράφῳ Βαίς, σπουδῇ καὶ συνδρομῇ τῶν αὐτόθι Πραγματευτῶν πρὸς Χρήσιν τῶν φίλων». – Az őgötög eredetire vonatkozólag – Γιὰ τὸ ἀρχαῖο ἑλλην. πρωτότυπο cf. Christ-Schmid-Stählin: Gesch. der griech. Litt. II. 2. (München 1924⁶) 810.: «Τῶν κατ' Ἀνθειαν καὶ Ἄβροκόμην Ἐφρειακῶν λόγων βιβλία ε'». – Cf. Ἑλλ. N° 100.: «Τὰ κατὰ Κλεάνθην Πόνημα Εἰς 8^{ov}, σ. 78 »
- *18. **(Buda 1801).** – Τύχαι Τηλεμάχου υἱοῦ τοῦ Ὀδυσσεῶς συντεθεῖσαι μὲν γαλλιστὶ παρὰ τοῦ σοφωτάτου κυρίου Φραγκίσκου Σαλινιακ Δὲ Λὰ Μόττε Φενελόν. Μεταφρασθεῖσαι δὲ πλείστοις σημειώμασιν ἐπηυξήθησαν παρὰ Δημητρίου Παναγιώτου τοῦ Γοβδελά. Τόμος πρῶτος. Δαπάνη Φιλελλήνων. Ἐν Βούδα. Τύποις τοῦ κατ' Οὐγκαρίαν Βασιλικοῦ Πανδιδακτηρίου αῶα'.
- 8°, XX + 397 + 3, Π. 401-866 + 14. (Προσθήκη καὶ Ἔλεγχος). – Β. Κ. Κα.
- *19. **(Pest 1801).** – Χαριτῶ καὶ Πολύδωρος ἦτοι βιβλίον, ὅπου γράφει πῶς νὰ ἀγαπήθησαν τοῦτα τὰ δύο ἀρχοντόπουλα: ἀπὸ τὰς Ἀθήνας τὸν καιρὸν τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ἀκόμι, καὶ τὰ τόσα πάθη ὅπου ἐδοκίμασαν ἕως ὅπου τέλος πάντων ὑπανδρεύθησαν, καὶ ἀπέρασαν τὴν ζωὴν τους εὐτυχέστατα. Ποίημα ἐκείνου τοῦ περιφήμου Γάλλου, καὶ ὑψηλοῦ νοοῦ ἀββᾶ Βαρθολομαίου ὅπου συνέγραψε, τὸν Ἀνάχαρσιν, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδοθὲν εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλὴν διάλεκτον. Ἐν Πέστη, Τύποις Φραγκίσκου Πάτζκου. 1801.
- 8°, 84. – Κο. – Σ. I. I.: «Ἀγαπητοὶ Ἕλληνες. Ποθώντας ἐκψυχῆς τὸν στολισμὸν τοῦ γένους μου, ἰδοῦ σας προσφέρω καὶ ἕτερον καρπὸν τῆς ἐπιμελείας μου: ποίημα ὠραιότατον, ἠθικώτατον εἰς τὸ νόημα, καὶ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν γλυκύτατον. Ἡ καλὴ προθυμία ὅπου ἐδείξατε διὰ τὰ ἐγχειρίδια, τὰ ὅποια πρὸ ὀλίγου ἐξέδοσα μὲ κάμνει νὰ ἐλπίσω καὶ διὰ τὸ παρὸν περισσότερο. Συσταίνομαι δὲ ἐν τῷ μεταξὺ ἐκ νέου εἰς τὴν ἐράσμιον μοι ἀγάπην σας, καὶ ἔβρωσθε. Ὑμέτερος ὁμογενὴς Κωνσταντίνος Γ. Κούτζικος Ἀφιερωμένον τῷ εὐγενεστάτῳ ἀρχοντι Πιτάρη κυρίῳ Νικολάφ Δαλαμάνη εἰς Βοδωσάνι τῆς Μολδαυίας.»
20. **(Nagyszeben 1803).** – Catavasier grecesc și romănesc, Sibiiu 1803.
- 8°, 3 + 232. – Cf. Bianu-Hodos II. 445. – Görög szöveg – Ἑλληνικὸ κείμενο: σ. 3-43. I.

- *21. (Buda 1803). – Λεξικὸν «Ρωμαϊκοσλαβωνικόν. Περιέχον τὰς ἀναγκαϊοτέρας καὶ χρησιμότερας λέξεις, αἱ ὁποῖαι ἀπαντῶσι καθ' ἑκάστην ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλους διαλέξεσι καὶ ὁμιλίαις, ἐρανισθὲν μὲν εἰς χρῆσιν τῶν φιλορωμαίων Νέων ὑπὸ Γεωργίου Παπᾶ Ζαχαρίου ἑλληνοδιδασκάλου τοῦ Ζέμονος. Τύποις δὲ ἐκδοθὲν δαπάνη τῆς τιμιωτάτης Ἀδελφότητος τῶν ἐν Ζέμονι Ῥωμαίων. Ἐν Βούδα. Τύποις τοῦ κατ' Οὐγκαρίαν Βασιλικῆ Πανδιδακτηρίου. 1803. 8°, φύλλα 2 level + 4 + 136. – Β.
- *22. (Buda 1804). – Νέον Ἀλφαβητᾶριον, ἥτοι Σύντομος καὶ ἀκριβὴς μέθοδος νὰ μανθάνωσι τὰ παιδία εὐκόλως καὶ ὀρθῶς νὰ ἀναγινώσκωσι. Νῦν πρῶτον τυπωθὲν καὶ ἐκδοθὲν πρὸς χρῆσιν τῶν κοινῶν Σχολειῶν τοῦ γένους δαπάνη τῆς τιμιωτάτης Ἀδελφότητος τῶν ἐν Ζέμονι Ῥωμαίων. Ἐν Βούδα, τύποις τοῦ κατ' Οὐγκαρίαν Βασιλικῆ Πανδιδακτηρίου. 1804. 8°, 16. – Ε, Μ. – Σ. 1–7. I.: «Τὰ εικοσιτέσσερα Γράμματα διαφόρως γεγραμμένα.» – Σ. 8–15. I.: «Προσευχαὶ τῶν παιδιῶν.» – Σ. 16. I.: «Πυθαγορικὸς πίναξ.»
23. (Újvidék 1805). – Δοκίμιον τῆς κατὰ τὴν ἐν Νεοφύτῳ τῇ Ἐλευθέρᾳ τε καὶ Βασιλικῇ πόλει σχολὴν διδακτικῆς μεθόδου τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων, ἀπὸ τῆς πρώτης μὲν μαΐου τοῦ παρόντος ἔτους κατὰ νεωτέρους ἀρχομένης, μέχρι δὲ λήγοντος αὐγούστου διαρκούσης· καὶ γε τῆς ἐν γένει ἀνακρίσεως περὶ τῆς τῶν ἐν αὐτῇ μαθητευόντων κατὰ τὰ μαθήματα προκοπῆς τε καὶ ἐπιδόσεως, καὶ τῆς ἐκάστου τῶν Φοιτητῶν δοκιμασίας. Τύποις ἐκδοθὲν δαπάνη τοῦ χρησ. κυρίου Ἰωάννου Σταΐκη. 1805. Ἐν Νεοφύτῳ ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ Ἰωάννου Πιάννοκοβίκη. 4°, 7. – Cf. Ἑλλ. Ν° 331.
24. (Pest 1805). – Τριανταφύλλου Δούκα Καστοριανοῦ. Ἱστορία τῶν Σέρβων διὰ στίχων ἀπλῶν. Ἐν Πέστη 1805. 8°. – Cf. Βρ. Β' 236.; Ἑλλ.: Ν° 473.: «Ἱστορία τῶν Σλαβενο-Σέρβων, συντεθεῖσα διὰ στίχων πολιτικῶν χάριν τῶν ὁμογενῶν φιλοιστόρων ὑπὸ Τριανταφύλλου Δούκα τοῦ ἐκ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ Καστορίας, προσφωνηθεῖσα δὲ τῷ εὐγενεστάτῳ κυρίῳ Πέτρῳ Ἰτζκόγλη. Πέστη 1807. Εἰς 16^{ον}, σ. 124. Πρβλ. Ἡπειρ. Χρονικὰ 5, 420.»
25. (Pest 1806). – Ὀνομαστικὸν περὶ τοῦ Παντὸς Ἰωάννου Ἀμώσου Κομενίου. Μεταφρασθὲν ἐκ τῆς Λατινικῆς διαλέκτου, εἰς τὴν Ἑλληνικὴν παρὰ τοῦ ἐν Ἱεροδιακόνοις ἐλαχίστου Ἀνθίμου, Παπᾶ, τοῦ ἀπὸ τῆς Τρίκκης τῆς Θεσσαλίας. Διδασκάλου δὲ τοῦ κατὰ τὸν Νεόφυτον

- Σχολείου (πόλιν τῆς Πανονίας ἐλευθέραν). Τύποις ἐκδοθὲν φιλοτίμῳ δαπάνῃ τοῦ ἐκ τῶν κατὰ τὴν αὐτὴν πόλιν Νεόφυτον Γραικῶν χρησιμωτάτου ἐν πραγματευταῖς Κυρίου Ἰωάννου Στάικη, τοῦ Μακεδόνοσ. Ἐν Πέστη, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Ματθαίου Τράττνερ, 1806.
8°. – Cf. Br. Β' 142. – Παπαδόπουλος Βρετός jegyzete – Σημείωση τοῦ Παπ. Βρετοῦ: «Ἀπέναντι τῆς Ἑλληνικῆς μεταφράσεως εἶναι καὶ Γερμανικὴ μετάφρασις.» – Cf. Ἑλλ.: Ν° 431.: «Εἰς 8°, σ VIII. + 137. + 1. ἄ. ἄ.»
- *26. **(Pest 1808)**. – Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen; auf alte Urkunden gegründet von Georg Constantin Rosa Zuhörer der Physiologie und Geburtshülfe auf der medizinischen Universitäts-Fakultät zu Pesth in Hungarn. Ἐξετάσεις περὶ τῶν Ῥωμαίων ἢ τῶν ὀνομαζομένων Βλάχων ὅσοι κατοικοῦσιν ἀντιπέραν τοῦ Δουνάβεωσ ἐπὶ παλαιῶν μαρτυριῶν τεθεμελιωμένα παρὰ Γεωργίου Κωνσταντίνου Ῥόζια. Ἄκροατοῦ τῆσ φυσιολογίας, καὶ Μαμμικῆσ ἐν τῷ τῆσ Ἱατρικῆσ Σχολείῳ μέρει τοῦ ἐν τῇ κατ' Οὐγγαρίαν Ἐλευθεροπόλει Πέστη κειμένου Πανδιδακτηρίου. Pesth, gedruckt bey Mathias Trattner. 1808.
8°, 159 + 1. – M. – Némethl és görögül – Γερμανικὰ καὶ ἑλληνικά. – Σ. 7. 1.: «. . . ἴσως εἰσ μερικοὺσ θέλει γένη αἴτιον σκανδάλου, διὰ τὶ εἰσ ἀπλοελληνικὸν κείμενον; διὰ νὰ βοηθήσω εἰσ τὴν ἐδικὴν μου εὐάρεστον γνώσιν τοὺσ ὁμογενεῖσ μου, τόσων τοὺσ ἐν τῇ Οὐγγαρία, Τουρκία καὶ γειτονικοῖσ τόποισ, ὅσων τελευταῖων καὶ ὄλους τοὺσ ἄλλουσ. Ὅχι δι' ἀδυναμίαν καὶ ἀτέλειαν τῆσ Ῥωμαϊκῆσ διαλέκτου ὄχι, ἀμὴ ἐπειδὴ ἀποβλέπει ὁ σκοπὸσ μου νὰ χρησιμεύσῃ ὄχι μόνον εἰσ τοὺσ Ῥωμαίουσ, ἀμὴ καὶ εἰσ ὄλους τοὺσ ἄλλουσ, ὅσοι ἐννοοῦσι τὴν ἀπλοελληνικὴν, καὶ ἀναγινώσκουσιν.»
- *27. **(Buda 1808)**. – Καθρέπτῃσ τοῦ ἀνδρογύνου, ἤτοι Πλουτάρχου Χαιρωνέωσ Λόγοσ περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνδρογύνου. Μετενεχθεῖσ ἐκ τῆσ Ἑλληνικῆσ εἰσ τὴν καθ' ἡμᾶσ κοινοτέραν διάλεκτον ὁμοῦ δὲ καὶ εἰσ τὴν Σλαβωνικὴν ὑπὸ Γεωργίου Ζαχαριάδου καὶ ἐκδοθεισ φιλοτίμῳ δαπάνῃ τοῦ ἐντιμωτάτου κυρίου Μάρκου Ἰωάννου ἐκ Ζέμονοσ. Ἐν Βούδα, τύποισ τοῦ κατ' Οὐγκαρίαν Βασιλικῷ Πανδιδακτῆριου 1808. (Ugyanaz szerbül is – Τὸ ἴδιο καὶ σερβικά.)
8°, 101. – M. – Σ. 6–16. 1.: «Τῷ ἐντιμωτάτῳ κᾶμοι δὲ λιάν περιποθήτῳ Κυρίῳ Δημητρίῳ Κώνστα Σκύβρου τὸν ἀδελφικὸν μου ἀσπασμόν, Τίνι ἄλλῳ σεβάσμιε Ἀδελφέ! ἔπρεπε νὰ ἀφιερῶσω τὴν παροῦσαν μικρὰν μὲν, ἠθικὴν δὲ καὶ πᾶσι τοῖσ Ἀνδογύνουσ εἰσ τὰ μάλιστα ὠφέλιμον βιβλίον; Τίνι ἄλλῳ, λέγω, ἦτον δίκαιον νὰ προσφωνήσω τὸν παρόντα περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ Ἀνδρογύνου ἐπιγραφόμενον λόγον τοῦ Πλουτάρχου; Οὐδενὶ βέβαια ἄλλῳ, εἰμὴ τῇ Ὑμετέρα

ἐντίμῳ Κορυφῇ. Διότι ἐὰν τὰ σοφὰ τοῖς σοφοῖς, καθὼς καὶ τὰ ἔνδοξα τοῖς ἐνδόξοις δίκαιον κρίνεται παρὰ πᾶσι νὰ ἀνατίθενται, ἄρα καὶ ἐγὼ καθιερώων Ὑμῖν, ὅπερ εἰς μέσον ὡπὲρ τῆς τῶν Ἀνδρογόνων ὠφελείας ἄγων καθοισιῶ, εὐλόγῳ τῷ τρόπῳ θέλω νομισθῆ πᾶσιν, ὅτι ποιῶ τὰ δίκαια. Τὰ εἰς τοῦτο κινήσαντά με αἷτια, αἶναι μὲν καὶ ἄλλα πολλὰ Ἀδελφῶν εἰλικρινέστατε! ἔμφυτα, λέγω, καὶ ἐπίκτητα Ὑμῶν προτερήματα, τὰ ὁποῖα σιγὴν παρατρέχω πολλῶν ἔνεκα, κατ' ἐξοχὴν ὅμως τὸ φιλόμουσον Ὑμῶν, καὶ τὸ πρὸς πάντας τοὺς φιλομούσους φιλόστοργον. Πᾶς τις ὁμολογεῖ, ὅτι τὸ πρῶτον καὶ κινήτικόν αἷτιον τοῦ νὰ κατασταθῇ Ἑλληνικὸν Σχολεῖον ἐν Ζέμονι, νὰ καλλιεργηθῇ καὶ νὰ προικισθῇ μὲ πολυειδῆ βιβλία διαφόρων σοφῶν Συγγραφεῶν Ὑμεῖς ἐγεγόνατε. Ὁμολογῶ τέλος καὶ ἐγὼ, ὅτι τοῦ νὰ μεταφρασθῇ ὁ παρῶν λόγος καὶ εἰς τύπον νὰ ἐκδοθῇ, Ὑμεῖς αἷτια ἀπεκατέστητε, μὲ τὸ νὰ μὴν ἐλείψατε διηνεκῶς παρακινούντες με μὲ τὴν πειθῶ τῶν λόγων Σας εἰς τὴν τούτου μετάφρασιν. Δὲν ἀμφιβάλλω λοιπόν, ὅτι θέλετε δεχθῆ εὐμενῶς τοῦτον μου τὸν κόπον, ὅχι διὰ τοῦτο καὶ μόνον, καθ' ὅτι ὑπεραγαπᾶτε τοιαῦτα ἠθικὰ βιβλία, ὁποῦ ὠφελοῦσιν εἰς ἄκρον εἰς τὴν προκοπὴν καὶ τελειότητα, καὶ ἀκολουθῶς εἰς τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ὅτι ἠθέλησα ἐν ταῦτῳ νὰ ἦναι τὸ παρὸν βιβλιάριον καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς ἐν ἀνεξάλειπτον ὑπόμνημα τῆς πρὸς ἀλλήλους μας φιλαδέλφου καὶ γνησίας ἀγάπης. Κύριος ὁ Θεὸς διαφυλάττοι Ὑμᾶς ἐν ἄκρα ὑγείᾳ καὶ ἀμεταπτώτῳ εὐδαιμονίᾳ, ἐγὼ δὲ μένω, εἰμίτε καὶ διὰ βίου ἔσομαι τῆς ὑμετέρας ἀκραίφνους ἀγάπης Ἐξηρητημένος ἀδελφὸς Γεώργιος Ζαχαριάδης ἐκ Θεσσαλίας».

- *28. (Pest 1808). – Νέος Λάσκαρις ἦτοι τὸ ἐτυμολογικὸν μέρος τῆς τοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρως τοῦ Βυζαντίου Γραμματικῆς τῆς πάνυ ὠφελίμου καὶ ἀναγκαιοτάτης, ὅπερ ἐπαυξηθὲν ἑτεροκλίτοις ὀνόμασιν, Ἀνωμάλοις τε Ῥήμασι, καὶ τισιν ἀναγκαίαις ἀπλαῖς Σημειώσεσι πρὸς κατάληψιν τῶν Περιεχομένων. Τύποις ἐξεδόθη παρὰ τοῦ ἐν Διδασκάλους ἐλαχίστου Εὐφρονίου Ραφαὴλ τουπίκην Πόποβιτς, τοῦ ἐκ Κοζάνης τῆς Μακεδονίας. Ἐν Πέστη τῆς Οὐγκαρίας, ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Ματθία Τράτνερ. 1808.

8°, φύλλο 1 levél + 2 + 282 + Πίναξ τοῦ βαρυτόνου ρήματος. – Β, Κο, Μ.

29. (Buda 1809). – Τέχνη τῆς Ῥωμανικῆς ἀναγνώσεως μὲ Λατινικὰ γράμματα, τὰ ὁποῖα εἶναι τὰ παλαιὰ γράμματα τῶν Ῥωμάνων, πρὸς καλλιπισμόν παντὸς τοῦ ἐπὶ τάδε, καὶ ἀντιπέραν τοῦ Δουνάβεος κατοικοῦντος Ῥωμανικοῦ Γένους πεπονημένη παρὰ Γεωργίου Κωνσταντίνου Ῥωζα Πολίτου Ἀκαδημικοῦ, καὶ Φιλιατροῦ Κλινηκοῦ ἐν τῷ Νοσοκομείῳ τοῦ ἐν Πέστη τῆς Οὐγγαρίας κειμένου Πανδιδακτηρίου. [1809. Románul és görögül – Ρουμανικὰ καὶ ἑλληνικά.]

8°, 56. – Cf. Bianu–Hodoş III. 13, N° 771. – Ἑλλ. N° 566 nem említí a forrást – Ἑλλ. N° 566 δὲν ἀναφέρει τὴν πηγὴν.

- 29A. (Pest 1809).** – Ἡμερολόγιον τοῦ τρέχοντος χρόνου 1809. ... Τύποις ἐκδοθὲν ἐν τῇ κατ' Οὐγγαρίαν ἐλευθερουπόλει Πέστη. Παρὰ τῷ Μαθθία Τραττνέρῳ.
16°, 239. Cf. Τὸ Νέον Κράτος 4 (1940) 887.
- *30. (Űjvidék 1810).** – Ταμεῖον Γραμματικῆς Ἑλληνικῆς, ἐκ διαφόρων μὲν παλαιῶν τε, καὶ νεωτέρων Γραμματικῶν μεθ' ὅτι πλείστης τῆς φιλοπονίας καὶ ὡς οἶόντε εὐμεθόδως συντεθείσης ὑπὸ Ἀνθίμου Π.: Ἱεροδιακόνου. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδίδωται φιλοτίμῳ δαπάνῃ τῆς ἐν Νεοφύτῳ φιλογενοῦς ἀδελφότητος τῶν Γραικῶν, καὶ Γραικοβλάχων. Τόμος Α'. Ἐν Νεοφύτῳ τῆς Οὐγγαρίας. Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ Ἰωάννου Πανκοβίικη. 1810.
8°, 8 + 144. – Κ. – Σ. 2. I. : «Στεφάνῳ Στρατιμυροβίτζη ἀπὸ Κουλιπίν, τῆς Ἀν. Ἐκκλ. Ἀρχιεπισκόπῳ Καρλοβίτζης.»
- 30A. (Pest 1810).** – Ἡμερολόγιον τοῦ τρέχοντος χρόνου 1810. ...
Cf. Τὸ Νέον Κράτος 4 (1940) 887.
- 31. (Pest 1811).** – La Bergère des Alpes Tirée de Contes moraux de Monsieur Marmontel de l'Academie Françoise et traduite en vers en Grec actuel. Dedié aux amateurs de la Litterature Grecque moderne. Pesth chez Mathias Trattner, Imprimeur privilegié. MDCCCXI.
8°, 176. – Cf. Ἑλλ. Ν° 654. «Ἡ μετάφρασις εἶναι ἴσως τοῦ Ρῆγα. Ἄρχεται: Εἰς τὰ ὄρη τῆς Σαβόγιας μεταξὺ τῆς Βριανσὸν καὶ τῆς πόλεως Μοδένης ἀμαξίου δρόμος ὧν»
- 32. (Nagyszeben 1812).** – Catavasier grecesc și românesc, Sibiu 1812.
Cf. Bianu-Hodos III. 56, N° 804.
- *33. (Pest 1812).** – Ἑλληνικὸν Πάνθεον· ἢ Συλλογὴ τῆς μυθικῆς ἱστορίας τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι μυθολογουμένων Θεῶν, καὶ τῆς κατ' αὐτὴν ἀλληγορίας, ἐπιμελῶς φιλολογηθεῖσα ἐκ διαφόρων Ποιητῶν, καὶ Συγγραφέων, καὶ φιλοπόνως καὶ εὐτάκτως συντεθεῖσα παρὰ Χαρισίου Δημητρίου Μεγδάνου, τοῦ ἐκ Κοζάνης πρὸς χάριν καὶ ὠφέλειαν τῶν φιλομαθῶν νέων τοῦ γένους, καὶ τῶν τὴν ποιητικὴν μετερχομένων. Πέστη, ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ Μαθθία Τράτνερ. 1812.
8°, 24 + 605 + 4. – Κ, Κο.
- *34. (Pest 1815).** – Μέθοδος ἀστρογνωσίας ἣτις διδάσκει ἄνευ Σφαίρας, ἢ πίνακος Οὐρανοῦ τὴν γνῶσιν τῶν διασημοτέρων Ἀστέρων τῶν ἐν

τῷ τῆς Οὐγγαρίας ὀρίζοντι φαινομένων. Συνεγράφη μὲν ποτὲ παρὰ Γεωργίου Μαρότου ἐκ τῆς Λατινίδος δὲ ἐξελληνισθεῖσα παρὰ Γεωργίου Ἰωάν. Ζαβεΐρα τοῦ Σιατιστέως. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα παρὰ Ἐμμανουὴλ Δημητριάδου. Δαπάνη τοῦ ἐντιμοτάτου Ἐφόρου τῆς ἐν Πέστη Ἑλλ. Σχολ. Κυρίου Κυρίου Νικολάου Μπεκέλλα. Ἐν Πέστη τῆς Οὐγγαρίας, ἐν τῷ Τυπογραφείῳ Τ. Τράττνερ. 1815.
8°, 23 + 5. – Β, Κο. – Cf. Horváth 23–24, 103.

- *35. (Buda 1815).** – Ὁ Ἡθικὸς Τρίπους.
- I. Τὰ Ὀλύμπια. Δράμα τοῦ Ἀββᾶ Μεταστασίου τοῦ Ἰταλοῦ. Μεταφρασθὲν εἰς τὴν ἡμετέραν διάλεκτον. Ἐν Ὁφένῃ, ἐν τῷ τυπογραφείῳ τοῦ Πανδιδακτηρίου 1815. (Σ. 1–96. 1.)
- II. Ἡ Βοσκοπούλα τῶν Ἄλλεων* (Σ. 97–158 1.)
* Ἄλπεα ὀνομάζονται τὰ ὄρη ὅπου διαχωρίζουν τὴν Γαλλίαν ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν. Verso: «Ὁ Πολίτης Μαρμοντέλ περίφημος τοῦ παρόντος αἰῶνος φιλόσοφος, ἀφ' οὗ ἐκόσμησεν ἐκ νεότητός τοῦ ὡς πρῶτον μέλος τὴν ἀκαδημίαν τῆς Γαλλίας πατρίδος του, ἐκλέχθη καὶ ἑβδομηκοντούτης μέλος τῆς τῶν γερόντων βουλῆς τῷδε τῷ ἔτει. ἐν τῷ εἰσέρχεσθαι εἰς τὸ σεπτὸν αὐτὸ τάγμα, μεταξὺ ἄλλων ἀρίστων γνησίων, εἶπε καὶ ταύτην: «Ὁ ἱερός τῆς πατρίδος ἔρωσ ἐμφωλεύει εἰς τὴν καρδίαν, καὶ ἡ καρδία δὲν γηράσκει ποτέ.» Τοιοῦτου ἀνδρός ποίημα εἶναι ἡ Ἡθικὴ διήγησις αὐτῆ, ἐν ἧ ὡς ἔσοπτρον εἰκονίζεται ἡ γυναικεία σωφροσύνη. ὅθεν καὶ μετεφράσθη εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλὴν διάλεκτον.»
- III. Ὁ Πρῶτος Ναύτης. Ποίημα εἰς δύο ἄσματα Γεσνέρου γερμανοῦ ποιητοῦ. Μεταφρασθὲν εἰς τὴν ἡμετέραν παρὰ Ἀντωνίου Κορωνίου Χίου. (Σ. 159–204. 1.)
8°, 2 címlap – 2 ἐξώφυλλα + 4 + 204. – Κ. – Cf. Ἑλλ. Ν° 877.: «Εἰς 8°, σ, 8 ἄ. ἄ. + 204. Ἐκ τῶν τριῶν ἐμπεριεχομένων δραματίων, τὰ μὲν Ὀλύμπια καὶ ἡ Βοσκοπούλα τῶν Ἄλλεων μετεφράσθησαν ἴσως ὑπὸ τοῦ Ρήγα, ὁ δὲ Πρῶτος Ναύτης τοῦ Gesner ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου Κορωνιοῦ. Φέρει τὸν ἐξῆς ψευδοτίτλον: Ὁ ἠθικὸς Τρίπους.»
- *36. (Pest 1815).** – Βικεντίου Δαμωδοῦ Πράξις κατὰ συντομίαν εἰς τὰς ῥητορικὰς ἐρμηνείας ἐκδοθεῖσα μὲν χάριν τῶν εὐσεβῶν Ἱεροκηρύκων παρὰ Ἐμμανουὴλ Δημητριάδου προσφωνηθεῖσα δὲ τῷ ἐντιμοτάτῳ ἐφόρῳ τῆς ἐν Πέστη ἑλληνικῆς σχολῆς κυρίῳ κυρίῳ Νικολάῳ Μπεκέλλα. Ἐν Πέστη τῆς Οὐγγαρίας ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ Τ. Ἰωάννου Τράττνερ. 1815.
8°, φύλλα 8 levél + 3–111 + 1. – Β, Κο.
- 37. (Buda 1816).** – Ἀκολουθία τοῦ Μικροῦ Ἁγιασμοῦ. [Προηγεῖται ρουμανικὴ καὶ σερβικὴ ἐπιγραφή. Ἔπεται, μὲ σλαβικά γράμματα: Βούδα, τυπογρ. τοῦ πανεπιστημίου. 1816.]

- 8°, φ. 100 levél. – Cf. Bianu–Hodoș III. N° 918. – Román, szerb és görög nyelvű előszót tartalmaz „Ioanu Theodorovici, a pesti román-görög templom parochusa” tollából – Περιέχει πρόλογο σὲ ρουμανική, σερβική καὶ ἑλληνική γλώσσα ἀπὸ τὸ «Ἰωάννη Θεοδοροβίτς, ἐφημέριο τῆς ρουμανο-ελληνικῆς ἐκκλησίας τῆς Πέστης.»
- *38. **(Pest 1816).** – Διατριβὴ εἰς τὴν Ἀνακήρυξιν τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ καὶ εἰς τινὰ τῶν προλεγομένων τοῦ Ταρτούφου. Ἐν Πέστη τῆς Οὐγγαρίας ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ Τ. Ἰωάννου Τράττνερ. 1816.
8°, 45. – Κο, Μ. – Σ. 45. I.: «ἡ συνέχεια ἀκολουθήσει, ἂν δὲν παύση ὁ Ἑρμῆς ψεῦματα ἀνακηρύττων· κατὰ τῆς Ἑλλάδος προπετῶς.»
- *39. **(Pest 1816).** – Σύνοψις Ἱερὰ διηρημένη εἰς Β' μέρη. Ὦν τὸ μὲν Α' περιέχει τινὰς Ἀκολουθίας ἑκαστοῦ Χριστιανοῦ, τὸ μυνολόγιον, Πασχάλιον καὶ ἄλλα πρὸς τοῦτοις ὠφέλιμα. Τὸ τὲ Β' περιέχει Ἑβδομαδευχάρων, καὶ ἑτέρας εὐχὰς ὡς ἐν τῷ πίνακι φαίνεται. Μέρος Α'. ,αὡς' ENETIMEIN, 1816. Ἐν Πέστη τῆς Οὐγγαρίας. Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ Τ. Ἰωάννου Τράττνερ. (Sic!)
12°, 256. – Μ. – Cf. Petrik II. 721. (Hibás címszó alatt – Ὑπὸ λανθασμένο λήμμα: «Meros, A.»); Ἑλλ. N° 39.
40. **(Nagyszeben 1817).** – Catavasier grecesc și româneșc, Sibiiu 1817. [Cirill betűs görög szöveg – Τὸ ἑλληνικὸ κείμενο εἶναι τυπωμένο με Κυριλλικοὺς χαρακτῆρες.]
8°, 270 + 1. – Cf. Bianu–Hodoș III. 183, N° 935.
41. **(Buda 1817).** – Γενεαλογία τῶν Βασιλέων καὶ Ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης ἢ Τολεράντζα τοῦ Αὐτοκράτορ: Ἰωσήφ Β'. Καὶ Ἡμερολόγιον τοῦ παρόντος χρόνου. 1817 καὶ ἄλλα ἀξιόλογα, ὡς ὁ ἐπόμενος πίναξ διδάσκει, ὁμοῦ μὲ 5 εἰκονογραφίας. Ἐν Βούδα, Ἐκ τῆς Βασιλικῆς Τυπογραφίας. 16°, φύλλα 32 levél + 158. – Cf. Bianu–Hodoș III. 198, N° 960.
- *42. **(Sárospatak 1818).** – Αὐτὴ ἡ σύντομος προσευχὴ εὐρέθῃ εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον. Ἥτις πρὸς ἡμᾶς μετεκομίσθη, νῦν δὲ προτροπῇ καὶ δαπάνῃ τοῦ Ἀρχιμανδριτοῦ Ἱερομονάχου Κυρίου Ἰγνατίου Καλλονᾶ, τοῦ ἐξ Ἄνδρου, τύποις ἐξεδόθη εἰς χρῆσιν τῶν Ὁρθοδόξων Χριστιανῶν. Ἐν Πατάκῳ. 1818.
Törpe folio – Σχήμα: φύλλο μικρὸ 7.5 × 7 cm, σ. 19, I. – Κ. – Előszó – Πρόλογος: «Ἐτούτῃ ἡ εὐχὴ εὐρέθῃ εἰς τὸν ἅγιον τάφον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, καὶ ὅποιος τὴν διαβάξει μίαν φορὰν τὴν ἡμέραν, καὶ νὰ τὴν

βαστάζει ἐπάνω του, νὰ ἡξεύρητε ὅτι δὲν φοβάται νὰ ἀποθάνῃ κακὸν θάνατον, οὔτε εἰς πόλεμον, οὔτε εἰς ποταμόν, οὔτε εἰς θάλασσαν, οὔτε ἀπὸ τὸν ἐχθρόν του· κράζωντας τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Ἰοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τῆς Παναγίας. Ἀκόμα ἔχει καὶ ἄλλην χάριν. Ἡ γυναῖκα ὅπου δὲν ἠμπορεῖ νὰ γέννησῃ νὰ διαβάσουν τὴν εὐχὴν ταύτην, ἐκείνη τῇ ὥρᾳ πεύτει τὸ παιδίον. Ἀκόμη ἔχει καὶ ἄλλην χάριν. Ἐὰν πειράζηται ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν του, παίρνει εὐθὺς τὸ δίκαιόν του. Ἀκόμη ἔχει καὶ ἄλλην χάριν. Ταύτην δηλαδὴ ὅποιος τὴν διαβάζει καὶ τὴν βαστάζει ἐπάνω του προτῆτερα τρεῖς ἡμέραις πρὶν τοῦ θανάτου αὐτοῦ, θέλει ἰδῆ τὴν παναγίαν εἰς τὸν ὕπνον του. Ἀκόμη ἔχει καὶ ἄλλην χάριν, ὅπου τὴν διαβάζει εἰς ἀσθενῆς τῆς ὥρας ὑγιαίνει. Τούτην τὴν εὐχὴν τὴν ἔφεραν ἀπὸ τὸν ἅγιον τάφον τῆς παναγίας εἰς πίστωσιν καὶ βεβαίωσιν ἡμῶν τῶν χριστιανῶν, καὶ εἰς βοήθειαν τῶν δούλων τῆς. Ἀμήν.»

43. **(Buda 1818).** – Catavasier, Buda 1818. [Görögül és románul – Ἑλληνικὰ καὶ ρουμανικά. Cirill betűs görög szöveg – Τὸ ἑλληνικὸ κείμενο μὲ Κυριλλικοὺς χαρακτήρες.]
8°, 4 + 311. – Cf. Bianu–Hodosz III. 216, N° 975.
- *44. **(Buda 1818).** – Νέον Ἀλφαβητάριον ἤτοι Σύντομος καὶ ἀκριβῆς μέθοδος νὰ μανθάνωσι τὰ παιδία εὐκόλως καὶ ὀρθῶς νὰ ἀναγινώσκωσι. ἐν Βούδα, 1818.
8°, 16. – E.
- *45. **(Buda 1818).** – Τὸ μέγα ἀλφαβητάριον καὶ σύντομος χριστιανικὴ διδασκαλία. Νῦν τὸ τέταρτον τύποις ἐκδοθέντα, ἀναλώμασι τοῦ χρησιμωτάτου Κυρίου Δημητρίου Σακελλαρίου τοῦ ἐκ Καστορίας. Ἐν Βούδα. Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Πανδιδακτηρίου 1818.
8°, 96. – B, K. – Cf. Ἑλλ. N° 1102: «Συγγραφεὺς ὁ Μιχαὴλ Παπᾶ Γεωργίου Σιατιστεύς.»
46. **(Pest 1822).** – Ἡ Πάργα· Ποίημα Ἰ. Ἀ. Βεννέτου, ἑκατοντάρχου, χάριν τῶν Παργίων, ἐν Παρισίοις ἐκδοθὲν καὶ ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ εἰς τὴν καθομιλουμένην ἡμῶν γλῶσσαν ἐλευθέρως μετενεχθὲν καὶ τὸ πρῶτον τύποις ἐκδοθὲν ὑπὸ Γεωργίου τοῦ Ῥουσιάδου. Ἐν Πέστα. Ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ τυπογραφείου τοῦ εὐγενοῦς Ματθαίου Τράττνερ ἐκ Πετρόζης. αωκβ'.
8°, 36. – Cf. Bp. B' 218.
47. **(Pest 1822).** – Συνοπτικὴ περὶ αἰτίων ἀσθενείας προξενούντων διαλαμβάνουσα πονηθεῖσα παρὰ Δημ. Παναγιώτου τοῦ ἐκ τῆς κατὰ Μακεδονίαν σιατιστῆς, ἀκροατοῦ τῆς Ἰατρικῆς ἐν τῷ ε' ᾠ χρόνῳ. Ἡ τιμὴ τῆς παρουσίης βίβλου εἶναι ἕν ταλλήρι· τῆς ἐπιγραφομένης δὲ Συνοπτικῆς Φυσιολογία

διαλαμβάνουσα και περι Μαγνητισμοῦ, ἐν φοιρίνι εἰκοσάρι. Ἐν Πέστα Τύποις ἐξεδόθη παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ἰωαν. Θωμᾷ Τράττνερ ἐκ Πετρόζας. 1822. 16°, VIII + 9-52. – Cf. Ἑλλ. Ν° 1367.

47.A I[ásd] 129. I[ap]

48. **(Pest 1822).** – Τῷ Πανοσιότατῳ ἀγίῳ ἀρχιμανδρίτῃ καὶ προηγουμένῳ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ Νέας Μονῆς τοῦ ἀγίου Γεωργίου Κυρίῳ Κυρίῳ Γαβριήλ εἰς τεκμήριον εὐγνωμοσύνης ἀνατίθησι τὴν βίβλον ταυτηνί, ὄνομα φέρουσαν. Συνοπτικὴ Φισιολογία διαλαμβάνουσα και περι Μαγνητισμοῦ. Ὁ ἐκδότης Δημ. Παναγ[ιώτου] ὁ ἐκ τῆς κατὰ τὴν Μακεδονίαν Σιατιστής ἀκροατῆς τῆς Ἰατρικῆς ἐν τῷ δ' ῶ χρόνῳ. Ἐν Πέστα Τύποις ἐξεδόθη παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ἰωάν. Θωμᾷ Τράττνερ ἐκ Πετρόζης 1822. 16°, 96. – Cf. Ἑλληνικά 10 (1938) 185 καὶ Ἑλλ. Ν° 1369.

49. **(Pest 1823).** – Πραγματεῖαι φυσιολογικῆς. Τόμος Α'. Περιέχον ἐπίτομον ἱστορίαν τῆς φυσιολογίας ἐκ τοῦ λατινικοῦ μεταφρασθεῖσαι ὑπὸ Γρηγορίου Πουλίου τοῦ ἐκ Τυρνάβου τῆς Θετταλίας, τοῦ δ' χρόνου ἱατροῦ. Ἐν Πέστα τύποις ἐξεδόθη παρὰ τῷ εὐγενεῖ Θωμᾷ Τράττνερ ἐκ Πετρόζης. 1823. 8°, 112. – Cf. Ἑλλ. Ν° 1395.

*50. **(Pest 1824).** – Διδασκαλία Χριστιανική. Περιέχουσα τὰ ἀναγκαϊότερα ἄρθρα τῆς ὀρθοδόξου Πίστεως· τὰ ὁποῖα κάθε χριστιανὸς ἔχει χρέος νὰ ἰξεύρῃ, ἂν θέλῃ διὰ νὰ σωθῆ· καὶ μάλιστα οἱ κατηχηταὶ χρεωστοῦσι νὰ διδάσκωσι δι' ἐρωταποκρίσεως τὰ τῶν χριστιανῶν παιδία· μέρος Α' καὶ Β' ἢ διδασκαλία αὕτη εἶναι καὶ ἀπὸ τοὺς τέσσαρας Πατριάρχας βεβαιωμένη. Ἐν Πέστα. Ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ Τυπογραφείου τοῦ εὐγενοῦς Ματθαίου Τράττνερ ἐκ Πετρόζας. 1824. 8°, IV + 5-56. – B.

51. **(Pest 1824).** – Δρομοδείχτης τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Πέστη 1824. 8°. – Cf. Βρ. Β' 220. – Παπαδόπουλος Βρετὸς jegyzete – Σημείωση Παπαδοπούλου Βρετοῦ: «Συντάκτης τοῦ πονηματίου τούτου εἶναι ὁ Γεώργιος Ῥουσιάδης.» Cf. *Τὸ Νέον Κράτος 4 (1940) 895. Konstantin[os] Ziavas.*

*52. **(Buda 1824).** – Μικρὰ κατήχησις ἢ σύντομος ὀρθόδοξος ὁμολογία εἰς χρῆσιν τῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τέκνων ἐκ τετάρτου ἐκδοθεῖσα δαπάνῃ τῶν Αὐταδέλφων Σακελλαρίου ἐκ Καστορίας. Ἐν Βούδα, ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ πανδιδασκῆτου 1824. 8°, 93. – B, K.

- *53. **(Buda 1825).** – Ἀδάμου Γοργίλα Σκαμνελίτου Δόκτορος τῶν Ἐλευθέρων Τεχνῶν, Φιλοσοφίας τε, καὶ ἀκροατοῦ τοῦ πέμπτου χρόνου τῆς Ἱατρικῆς, Εἰσαγωγή εἰς τὸ Δημόσιον Καθολικὸν Δικαίωμα, ἐξαχθὲν ἐκ τῶν γνησίων ἀρχῶν τοῦ δικαίωματος τῆς φύσεως, καὶ ἐφαρμοσθὲν εἰς χρῆσιν τοῦ δημοσίου εἰδικοῦ δικαίωματος οἰωνδήποτε δημοκρατιῶν, εἴτε πολιτειῶν. *Ius Publicum Universale*. Ἐν Βούδα ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Πανδιδακτηρίου 1825. Δαπάνη τοῦ Εὐγενεστάτου Ἄρχοντος Σπαθάρη, Ἀποστόλου τοῦ Πετρινοῦ. 8°, 332. – Β, Κο. – Σ. 12. 1.: «Ἐγραφον (sc. τὸ Προοίμιον!) ἐν Πέστη τῆς Οὐγκαρίας Μηνὶ φεβρουαρίῳ 1824. Ὁ Συγγραφεὺς.»
- *54. **(Buda 1825).** – Μικρὰ Κατήχησις ἢ Σύντομος Ὁρθόδοξος Ὁμολογία εἰς χρῆσιν τῶν Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τέκνων ἐκ τρίτου ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Δημητρίου Νικολάου Δαρβάρεως. Δαπάνη Αὐταδέλφων Δαρβάρων Ἰωάννου καὶ Μάρκου. Ἐν Βούδα ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ πανδιδακτηρίου. 1825. 16°, 95. – Κο.
- *55. **(Buda 1826).** – *Dissertatio inauguralis medica sistens ideam generalem hominis physiologicè et pathologicè considerati, quam annuentibus Magnifico Domino Praeside et Directore spectabili Domino Decano ac Clarissimis D. D. professoribus in alma ac celeberrima regia scientiarum universitate Hungarica pro doctoris medicinae laurea rite consequenda publicae disquisitioni submittit Demetrius Bekella Hellenus Macedoniensis. Theses adnexae publice defenduntur in aedibus Facultatis Medicae die Martii 1826. Budae, Typis Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae.* Διατριβὴ ἀφοσιωμένη Ἱατρικῆ συνιστώσα Ἰδέαν Γενικὴν τοῦ Ἀνθρώπου φυσιολογικῶς τε, καὶ παθολογικῶς θεωρουμένου ἦν κατανεύσει τοῦ Μεγαλοπρεπεστάτου Κυρίου Προέδρου καὶ Ἐφόρου τοῦ Περιβλέπτου Κυρίου (Δεκάνου) Ἀρχεπόπου καὶ τῶν Περιωνύμων Κυρίων Καθηγητῶν ἐν τῷ Τιθηνῷ καὶ διασημοτάτῳ τῶν Ἐπιστημῶν βασιλικῷ Πανεπιστημονίῳ τῆς κατ' Οὐγγαρίαν Πέστης ὑπὲρ τοῦ ἐννόμως τῆς τοῦ Ἱατροῦ ἀξιώματος ἀναρρήσεως ἐπιτυχεῖν δημοσίᾳ κρίσει καθυποβάλλει Δημήτριος Μπεκέλλας Ἕλληνας ἐκ Βερόβοιας τῆς ἐν Μακεδονίᾳ αἰ θέσεις συνημμέναι δημοσίᾳ ἀμύνονται ἐν τῇ τῆς Ἱατρικῆς Ἀκαδημίᾳ κατὰ τὴν . . . Μαρτίου 1826 ἐν Βούδα ἐν τῇ Βασιλικῇ Τυπογραφίᾳ τῆς κατ' Οὐγκαρίαν Ἀκαδημίας. [Latinul és görögül – Λατινικὰ καὶ ἑλληνικά.]

8°, 52 + 2. – Μ. – Verso: «nosse hominem maxima sapientia. Γνώμαι τὸν ἄνθρωπον Σοφία μεγίστη.» – Σ. 4–5. I. Ajánlás anyjának görög nyelven – Αφιέρωση στη μητέρα του ελληνικά. – Σ. 5. I.: Aláírás – Υπογραφή: «Τῆς Ὑμετέρας φιλοστοργωτάτης μοι κορυφῆς τέκνον εὐπιθέστατον ὁ Δημητράκης».

- *56. (Pest 1826). – Ἐπιτομή Φυσικῆς Ἱστορίας μεταφρασθεῖσα μὲν ἐκ τοῦ Λατινικοῦ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ὁμιλουμένην ἀπλοελληνικὴν Γλῶσσαν παρὰ Γεωργίου Δ. Κλήδους τοῦ ἐκ Κοζάνης τῆς Μακεδονίας, σχολαρχοῦντος ἐν τῷ κατὰ Ζέμονα Ἑλληνικοῦ Γυμνασίου. Τύποις δὲ ἐξεδόθη δαπάνη τοῦ ἐν ἐμπόροις τιμιωτάτου Κυρίου Γεωργίου Δ. Ζήση τοῦ ἐκ Κοζάνης. 1826. Ἐν Πέστη. Παρὰ τῷ εὐγενῆ Ματθαίῳ Τράτνερ τῷ ἐκ Πετρόζας.

8°, 4 + 94 + 24. – Κο.

57. (Pest 1826). – Ἑρμιόνη, ἢ ἡ Μεμνηστευμένη τοῦ Ἄιδου. Τραγωδία παθητικὴ εἰς πέντε Τμήματα ὑπὸ τοῦ Κυρίου Ζιεγλέρου. Μετενεχθεῖσα δὲ εἰς τὴν Καθομιλουμένην ἡμῶν ὑπὸ Ζ. Μ. διὰ ῥυθμικῶν Ἰάμβων. Ἐν Πέστη, ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ τυπογραφείου τοῦ εὐγενοῦς Ματθαίου Τράτνερ ἐκ Πετρόζας, 1826.

8°. – Cf. Βρ. Β' 222. – Μ. Τριανταφυλλίδης szerint – Κατὰ τὸ Μ. Τριανταφυλλίδη: «Μετενεχθεῖσα εἰς τὴν καθομ... ὑπὸ Ζ. Γ. . . . Πέστη 1820.» (Νεοελλ. Γρ. I. 383.) – Cf. Ἑλλ. 245: «Εἰς 8^{ov}, σ. 127. Στίχοι.»

58. (Pest 1827). – Στεφάνου Κομμητᾶ τοῦ ἐκ Φθίας, Παιδαγωγικὰ μαθήματα. Ἀναγνωστικά. Ἀλφαβητάριον κτλ. Βουδαπέστη (sic!) 1827. Cf. Μ. Τριανταφυλλίδη, Νεοελλ. Γραμματικὴ I. 388. – Helyesen – Σωστά Ἑλλ. Ν° 1690: «Παιδαγωγικὰ Μαθήματα Συντεθέντα παρὰ Στεφάνου Κομμητᾶ τοῦ ἐκ Φθίας. Ἐκ Χωραρχίας μὲν Κοκοσίου, Κώμης δὲ Κωφῶν. Ἀναγνωστικά. Ἀλφαβητάριον, περιέχον ὅσα συμβάλλουσιν εἰς γνώσιν τῶν Γραμμάτων, τοῦ συλλαβίζειν, καὶ τῆς ἀπλῆς Ἀναγνώσεως τῶν πρωτοπερίων. Ἐν Πέστη, Παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ματθαίῳ Τράτνερ τῷ ἐκ Πετρόζας. αωκζ. 1827. Εἰς 8^{ov}, σ. 76.»

59. (Pest 1827). – Παιδαγωγικὰ Μαθήματα, Συντεθέντα παρὰ Στεφάνου Κομμητᾶ τοῦ ἐκ Φθίας. Ἐκ Χωραρχίας μὲν Κοκοσίου, Κώμης δὲ Κωφῶν. Ἀναγνωστικά. Ἐκλογάριον, περιέχον ὅσα συμβάλλουσιν εἰς εὐχερῆ ἀνάγνωσιν ἐν ἐπιγνώσει· οἶον, Ἄστεϊα, Μύθους, Ἱστορίδια ἠθικά, καὶ τῶν ἐνδοξοτέρων Ἑλλήνων τοὺς βίους ἐν ἐπιτομῇ. Ἐν Πέστη. Παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ματθαίῳ Τράτνερ τῷ ἐκ Πετρόζας αωκζ'. 1827.

8°, 131. – Cf. Ἑλλ. Ν° 1691.

60. (Pest 1827). – Παιδαγωγικά Μαθήματα, Συντεθέντα παρὰ Στεφάνου Κομμητᾶ τοῦ ἐκ Φθίας. Ἐκ Χωραρχίας μὲν Κοκοσίου, Κώμης δὲ Κωφῶν. Ἀναγνωστικά. Ἰερὰ Ἱστορία περιέχουσα ἐν ἐπιτομῇ τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Γραφῆς τὴν ἱστορίαν, διηρημένην ἑκατέραν εἰς ἱστορίας ἐξήκοντα καὶ δύο. Ἐν Πέστη, Παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ματθαίῳ Τράττνερ τῷ ἐξ Πετρόζας αὐκζ' 1827.
8°, 179 + 5. – Cf. Ἑλλ. Ν° 1692.
61. (Pest 1827). – Στεφάνου Κομμητᾶ τοῦ ἐκ Φθίας, Παιδαγωγικά μαθήματα . . . Ἀναγνωστικά. Ὀνομαστικὸν περιέχον ὅσα συμβάλλουσιν οὐ μόνον εἰς ἔτι εὐχερεστέραν ἀνάγνωσιν ἐν ἐπίγνωσει, ἀλλὰ καὶ εἰς γνῶσιν πραγμάτων οἰκιακῶν τε καὶ φυσικῶν. Βουδαπέστη (sic!) 1827. Cf. Μ. Τριανταφυλλίδη, Νεοελλ. Γραμματικὴ Ι. 388.; Ἑλλ. Ν° 1693: «Παιδαγωγικά Μαθήματα, Συντεθέντα παρὰ Στεφάνου Κομμητᾶ τοῦ ἐκ Φθίας. Ἐκ Χωραρχίας μὲν Κοκοσίου Κώμης δὲ Κωφῶν . . . Ἐν Πέστη, Παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ματθαίῳ Τράττνερ τῷ ἐκ Πετρόζας. αὐκζ' 1827. Εἰς 8°, σ. 6 ἄ. ἀ. + 142.»
62. (Pest 1827). – Παιδαγωγικά Μαθήματα, Συντεθέντα παρὰ Στεφάνου Κομμητᾶ τοῦ ἐκ Φθίας, ἐκ Χωραρχίας μὲν Κοκοσίου, Κώμης δὲ Κωφῶν. Ἀναγνωστικά Χρησιμοίθεια περιέχουσα Ὅσα συμβάλλουσιν ἐκάστω οὐ μόνον εἰς γνῶσιν τῶν Καθηκόντων, ἀλλὰ καὶ τῆς Συμπεριφορᾶς, τῶν χρησιμωτάτων ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ. Ἐν Πέστη, Παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ματθαίῳ Τράττνερ τῷ ἐκ Πετρόζας. αὐκζ'. 1827.
8°, 78. – Cf. Ἑλλ. Ν° 1694.
63. (Pest 1827). – Παιδαγωγικά Μαθήματα, Συντεθέντα παρὰ Στεφάνου Κομμητᾶ τοῦ ἐκ Φθίας, ἐκ Χωραρχίας μὲν Κοκοσίου, Κώμης δὲ Κωφῶν. Διδακτικά. Ἀριθμητικὴ περιέχουσα, Ὅσα συμβάλλουσιν εἰς ἐπίγνωσιν τῶν λογαριασμῶν, ὅσοι εἰσὶ χρήσιμοι ἐν τῷ βίῳ. Ἐν Πέστη, παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ματθαίῳ Τράττνερ τῷ ἐκ Πετρόζας αὐκζ' 1827.
8°, 71. – Cf. Ἑλλ. Ν° 1695.
64. (Pest 1827). – Παιδαγωγικά Μαθήματα, Συντεθέντα παρὰ Στεφάνου Κομμητᾶ τοῦ ἐκ Φθίας. Ἐκ Χωραρχίας μὲν Κοκοσίου, Κώμης δὲ Κωφῶν. Διδακτικά. Ἰερὰ Κατήχησις. περιέχουσα Ὅσα συμβάλλουσιν εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς εἰς Θεὸν λατρείας τῶν Ὁρθοδόξων Χριστιανῶν. Ἐν Πέστη, Παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ματθαίῳ Τράττνερ τῷ ἐκ Πετρόζας. αὐκζ'. 1827.
8°, 87. – Cf. Ἑλλ. Ν° 1696.

- *65. (Pest 1827). – Παιδαγωγικά μαθήματα. Συντεθέντα παρὰ Στεφάνου Κομμητᾶ τοῦ ἐκ Φθίας, ἐκ χωραρχίας μὲν Κοκοσίου, κώμης δὲ Κωφῶν. Ἑκκλησιαστικὴ Ἱστορία, περιέχουσα, τὰ ἀναγκαϊότατα συμβεβηκότα εἰς τὴν ἱερὰν Ἑκκλησίαν· οἶον τὸ κήρυγμα τῆς πίστεως, τοὺς διωγμούς, τὰς αἱρέσεις, τὰς συνόδους, καὶ τλ. Ἐν Πέστη, παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ματθαίῳ Τράττνερ τῷ ἐκ Πετρόζας· αὐκζ' 1827.
8°, XIV + 257 + 1. – B.
66. (Pest 1827). – Παιδαγωγικά Μαθήματα, Συντεθέντα παρὰ Στεφάνου Κομμητᾶ τοῦ ἐκ Φθίας, Ἐκ Χωραρχίας μὲν Κοκοσίου, Κώμης δὲ Κωφῶν. Μυθολογία περιέχουσα τὴν ἱστορίαν τῶν θεῶν τὴν ἱεροπραξίαν τὴν πρὸς αὐτοὺς καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἡρωϊκῶν αἰώνων. Ἐν Πέστη, Παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ματθαίῳ Τράττνερ τῷ ἐκ Πετρόζας. αὐκζ'. 1827.
8°, XX + 594 + 2. – Cf. Ἑλλ. N° 1698.
67. (Pest 1828). – Παιδαγωγικά Μαθήματα, Συντεθέντα παρὰ Στεφάνου Κομμητᾶ. τοῦ ἐκ Φθίας, Ἐκ Χωραρχίας μὲν Κοκοσίου, Κώμης δὲ Κωφῶν. Γενικὴ Ἱστορία, περιέχουσα τὴν τε ἀρχαίαν ἱστορίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν παλαιῶν ἐνδόξων ἔθνων, καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν νῦν κρατούντων ἔθνων. Ἐν Πέστη, Παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ματθαίῳ Τράττνερ τῷ ἐκ Πετρόζας. αὐκη' 1828.
8°, 6 + 415 + 2. – Cf. Ἑλλ. N° 1778.
- *68. (Pest 1828). – Παιδαγωγικά μαθήματα, συντεθέντα παρὰ Στεφάνου Κομμητᾶ τοῦ ἐκ Φθίας, ἐκ χωραρχίας μὲν Κοκοσίου, κώμης δὲ Κωφῶν. Γεωγραφία Νέα. Περιέχουσα τὰς ἐν γένει γεωγραφικὰς θεωρίας ἐν ἐπιτομῇ· καὶ ἐκάστου τῶν γενικῶν μερῶν τῆς γῆς τὰ διάφορα μέρη, Ἐπικρατείας, Ἐπαρχίας, ποταμούς, θαλάσσας, πόλεις, καὶ εἴ τι τοιοῦτότροπον. Ἐν Πέστη, παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ματθαίῳ Τράττνερ τῷ ἐκ Πετρόζας· αὐκη'. 1828.
8°, XVI + 222 + 1. – B, Ko.
69. (Pest 1828). – Παιδαγωγικά Μαθήματα, Συντεθέντα παρὰ Στεφάνου Κομμητᾶ. τοῦ ἐκ Φθίας, Ἐκ Χωραρχίας μὲν Κοκοσίου, Κώμης δὲ Κωφῶν. Γεωγραφία Παλαιά, Περιέχουσα τὰς ὀνομασίας τῶν τόπων, καὶ πόλεων, καὶ διαφόρων μερῶν τῆς γῆς οἶον, ἐπικρατειῶν, ἐπαρχιῶν, ποταμῶν, θαλασσῶν, καὶ τῶν τοιούτων, καθὼς τὰ ὠνόμαζον οἱ παλαιοί. Ἐν Πέστη, Παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ματθαίῳ Τράττνερ τῷ ἐκ Πετρόζας. αὐκη' 1828.
8°, 147 + 1. – Cf. Ἑλλ. N° 1780.

- *70. (Pest 1828). – Παιδαγωγικά μαθήματα, συντεθέντα παρὰ Στεφάνου Κομμητᾶ τοῦ ἐκ Φθίας, ἐκ χωραρχίας μὲν Κοκοσίου, κώμης δὲ Κωφῶν. Ἑλληνικά. Γραμματική, περιέχουσα τοὺς Τύπους, τοὺς ἀναγκαίους κανόνας τῆς Τεχνολογίας, τῆς Ἑτυμολογίας, τῆς Συντάξεως, καὶ τῆς Συνθέσεως· καὶ περὶ ἀνωμάτων ρημάτων. Ἐν Πέστη, παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ματθαίῳ Τράττνερ τῷ ἐκ Πετρόζας. αὐκῆ'. 1828.
8°, XVI + 313 + 7. – Β, Κο.
71. (Pest 1828). – Παιδαγωγικά Μαθήματα, Συντεθέντα παρὰ Στεφάνου Κομμητᾶ. Τοῦ ἐκ Φθίας. Ἐκ Χωραρχίας μὲν Κοκοσίου, Κώμης δὲ Κωφῶν. Ἑλληνικά, συλλεγέμενα μετ' ἐκλογῆς ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἀρίστων Συγγραφέων· οἷς προσετέθησαν καὶ ἀναγκαῖαι ὑποσημειώσεις, καὶ λεξικά, ὀνοματικόν τε λεκτικόν, εἷς τε τῶν δυσχερῶν σαφήνειαν, καὶ τῶν Λέξεων ἐξήγησιν. Τόμος Α' Περιέχων ἐκ διαφόρων συγγραφέων διάφορα, οἶον· ἀστεῖα, μύθους, διηγήματα, διαλόγους καὶ τὰ τοιαῦτα, χρήσιμα διὰ τοὺς πρωτοπείρους. Ἐν Πέστη, Παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ματθαίῳ Τράττνερ τῷ ἐκ Πετρόζας. αὐκῆ' 1828.
8°, VIII + 463 + 1. – Cf. Ἑλλ. Ν° 1782.: «Τῷ αὐτῷ ἔτει: Τόμος Β' Περιέχων ἐκ τοῦ Λουκιανοῦ διαλόγων ε', ἐκ τῶν Πλάτωνος γ', τὸν Πίνακα τοῦ Κέβητος, καὶ ἐκ τῆς Κύρου Παιδείας τοῦ Ξενοφώντος. σ. VIII + 443 + 1 ἄ. ἄ. Τόμος Γ' Περιέχων ἐκ τῶν παλαιῶν ἀρίστων ρητόρων λόγους τινὰς κατ' ἐκλογὴν, καὶ ἐκ τῶν μεγάλων διδασκάλων τῆς ἐκκλησίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. καὶ Βασιλείου τοῦ μεγάλου σ. 6 ἄ. ἄ. + 428 + 2 ἄ. ἄ.».
72. (Pest 1289). – Εἴδησις δευτέρα. Ὅτι τὰ Παιδαγωγικά Μαθήματα ἐξεδόθησαν. αὐκῆ' Ἀπριλλίου α' ἐν Πέστη. Στέφανος Κομμητᾶς.
Μονόφυλλο 0-20 × 0-23. – Cf. Ἑλλ. Ν° 1851.
- *73. (Pest 1829). – Νέον Ἀλφαβητᾶριον καὶ Ἀναγνώσεως Προπαιδεία. Εἰς χρῆσιν τῶν στοιχειωτικῶν Σχολείων διὰ Τέκνα ἀπὸ 5 ἔως 10 ἐτῶν συντεθέν καὶ Τύποις τὸ πρῶτον ἐκδοθὲν ὑπὸ Γεωργίου τοῦ Ρουσιάδου. Δαπάνη τοῦ φιλογενεστάτου κυρίου Ζήση Σωτήρη. Ἐν Πέστη τῆς Οὐγγαρίας. 1829. Παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ἰ. Μ. Τράττνερ καὶ Στεφάνῳ ἀπὸ Καρόλου.
8°, 88. – Κο.
74. (Pest 1829). – Περιγραφή τῆς ἐν Ναυαρίνῳ Ναυμαχίας καὶ τῶν ἀμέσως προηγησαμένων περιστάσεων, μεταφρασθεῖσα ἐκ τῆς Γερμανικῆς γλώσσης καὶ ἐκδοθεῖσα δαπάνη τοῦ Κυρίου Ζήση Σωτήρη τοῦ Ἑλλήνος ἔρωτι πρὸς τὸ Γένος. Ἐν Πέστη 1829. Παρὰ τῷ εὐγενεῖ Ματθαίῳ Τράττνερ τῷ ἐκ Πετρόζας.
8°, 52. – Cf. Ἑλλ. Ν° 1882.

- *75. **(Pest 1832).** – Διατριβή, ἢ Καθρέπτῃς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐν ᾧ βλέπει πᾶς τις: πόσον ἀναγκαία ἐστὶν ἡ σπουδὴ αὐτῆς πρὸς τὴν τελείαν Παιδείαν. Συνεγράφη, καὶ ἐξεδόθη παρὰ Ἰωασάφ Παπᾶ Ῥάλλη τῶν ἐν Πέστη Γραικῶν Παρόχου. Ἐν Πέστη, ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Ἰωσήφ Βαϊμέλ 1832.
8°, φύλλα 2 levél + 8 + 75 + 4. – Β, Κ. – Cf. Horváth E.: Péczeli József görög fordításban [=Ὁ Ἰωσήφ Péczeli σὲ μετάφραση ἑλληνική], Archivum Philologicum 61 (1937) 361–368. – Σ. 76–79 I.: «Κατάλογος τῶν ἐν Πέστη Εὐγενῶν, καὶ ἐντίμων συνδρομητῶν. Ὁ ἐντιμώτατος Κύριος Ἀλέξανδρος Δορμούση 6, Χρῆστος Ῥ Δορμούση 3, Ἰωάννης Τέρτζη 1, Ἀργυρὸς Βραυῆ 10, Κωνσταντῖνος Βραυῆ 6, Γεώργιος Τακάτζη 6, Γεώργιος Παπαφῆ ὁ Θεσσαλονικεὺς 10, Κύριοι Ἀυτάδελφοὶ Σακελλαρίου 6, Κωνσταντῖνος Γκραβόσκη 3, Γεώργιος Τζήκος 2, Γεώργιος Βλαχοῦτζης 2, Ἐμμανουὴλ Τέρτζη 2, Ἀναστάσιος Δέβρα 2, Γεώργιος Τέρπκου 5, Δημήτριος Ὅτβες 4, Παναγιώτης Μουράτη 3, Ἀλέξανδρος Λέπωρα 4, Ἡλίας Βλάνα 2, Γεώργιος Κοεμτζῆ 2, Κωνσταντῖνος Τέρτζη 2, Εὐφρόνιος Ραφαὴλ Πόποβιτς 3, Ἀλέξανδρος Παναγιώτου 3, Δημήτριος Ἀξεντιάδης 2, Γεώργιος Ζωγράφου 2, Ἀναστάσιος Ζαράλη 2, Ἀλέξανδρος Ἀγοραστοῦ 2, Κωνσταντῖνος Χαρισίου 2, Ἀναστάσιος Μαλέτζκου 2, Γεώργιος Μάτζου 2, Γεώργιος Μούτζου 2, Κωνσταντῖνος Ἀργύρου καὶ Ἀνεψιοῖ 2, Γεώργιος Σταμιάδης 2, Κωνσταντῖνος Μπάμπονα 2, Κωνσταντῖνος Ῥάικοβιτς 2, Ἰωάννης Μουράτη 2, Γεώργιος Λιόκανου 2, Ἰωάννης Ζλάτκου 2, Διονύσιος ὁ Στασινός 2, Χρῆστος Νίκοιτις 2, Ἀναστάσιος Λύκα 2, Νικόλαος Ἀρμενούλη 2, Ἀρσένιος Καραντζούτσα 2, Παῦλος Πόποβιτς 1, Δημήτριος Λακοβά 1, Ἰγνάτιος Πόποβιτς 1, Ἀθανάσιος Ζωγράφου 1, Κωνσταντῖνος Νικολάου 1, Στογιάνος Γεωργίου 1, Μανόλης Δημητρίου 1, Μίλος Μιροσάυλεβιτς 1, Ἀθανάσιος Βέλκο 1, Κωνσταντῖνος Λαζάρου 1, Δημήτριος Μιχαήλοβιτς 1, Ναοὺμ Μπουγιουκλῆ 1, Γεώργιος Κόντα 1, Ἰωάννης Ἀρμενούλη 1, Ἀναστάσιος Ῥώμουλους 1, Ἀναστάσιος Σταύρου 1, Ἐμμανουὴλ Κωνσταντῖνου 1, Γεώργιος Γκοῦδα 1, Χρυσάφης Παπᾶ Κώστα 1, Θεόδωρος Φόρου 1, Μιχαὴλ Τζαντζαφῆλ 1, Ναοὺμ Μούτζου 1, Κωνσταντῖνος Κονσταντῖνου 1, Νικόλαος Λάτζκοβιτς 1, Διαμαντῆς Ῥίγα 1, Ναοὺμ Γγεὸν καὶ Στάμος 1, Δημήτριος Λακατάρη 1, Στέφανος Μιχάλοβιτς 1, Ῥάλης Τζατζαπᾶ 1, Πέτρος Χρήστου 1, Ἀναστάσιος Ζέγγου 1, Ἰωάννης Ῥάικοβιτς 1, Δημήτριος Κ. Σήμου 1, Δημήτριος Γγεὸν 1, Παναγιώτης Δέλιο 1.»
76. **(Pest 1833).** – Στοιχεῖα Παιδαγωγίας. Ἐρανισθέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Δημητρίου Γκανῆ, τοῦ ἐκ Κώμης Ραψάνης. Διηρημένα εἰς τρία Τμήματα: Τμῆμα Γ', περιέχον· Πραγματεῖαν περὶ Ἄτμοσφαιρας, καὶ τῶν κατὰ καιροὺς φυσικῶν φαινομένων· περὶ γῆς, καὶ τῶν ἐπ' αὐτῆς Ζώων, φυτῶν, καὶ Ὅρυκτῶν καὶ ἐπιτομὴν φυσικῆς τε καὶ πολιτικῆς Γεωγραφίας, καὶ Ἀριθμητικῆς μὲ ἴκανοὺς καὶ ἀναγκαίους Κανόνας, καὶ Παραδείγματα. Ἐν Πέστη, Παρὰ τῷ εὐγενεῖ Τράττνερ τε καὶ Καρόλῳ. 1833.
8°, 102 + 2. – Cf. Ἑλλ. Ν° 2316.

77. (**Pest 1835**). – Στοιχεία Παιδαγωγίας. Ἐρανισθέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Δημητρίου Γκανῆ, τοῦ ἐκ Κώμης Ραψάνης. Διηρημένα εἰς τρία Τμήματα: Τμήμα Γ'. περιέχον, Πραγματεῖαν περὶ Ἄτμοσφαιρας, καὶ τῶν κατὰ καιρῶν φυσικῶν φαινομένων· περὶ γῆς, καὶ τῶν ἐπ' αὐτῆς Ζώων, φυτῶν, καὶ Ὀρυκτῶν, καὶ ἐπιτομὴν φυσικῆς τε καὶ πολιτικῆς Γεωγραφίας, καὶ Ἀριθμητικῆς μὲ Ἰκανοὺς καὶ ἀναγκαίους Κανόνας, καὶ Παραδείγματα. Ἐκδοσις Δευτέρα. Ἐν Πέστη. Παρὰ τῷ εὐγενεῖ Τράττνερ τε καὶ Καρόλω 1835.
8°, 102 + 2. – Cf. Ἑλλ. 377. N° 2568.
- 77A. (**Pest 1835**). – Εὐφρόνιος Ραφαήλ Πόποβιτς, ... ποιημάτων τι πρὸς τὴν σύζυγον φίλου τοῦ τινὸς ἐπιθαλάμιον, τυπωθὲν ἐν Πέστη 1835.
Cf. Παναγ. Ν. Λιούφη: Ἱστορία τῆς Κοζάνης. Ἐν Ἀθήναις, 1924. σ. 301.
- *78. (**Pest 1836**). – Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας Χωρογραφία. Συνταχθεῖσα κατ' ἰδιαιτέραν τινὰ μέθοδον γεωγραφικῶς καὶ περιηγητικῶς ὑπὸ Ἰωάννου Ἀναστασίου Λεονάρδου τοῦ ἐκ τοῦ Κισσάβου ὄρους ἐκ πόλεως Ἀμπελακίων τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Μαγνησίας τοῦ νῦν χρηματίζοντος ἐν τῷ κατὰ Ζέμονα Ἑλληνομουσεῖῳ Ἄπλοελληνοδιδασκάλου. Τύποις ἐκδοθεῖσα δαπάνῃ τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν. Ἐν ἧ προσετέθησαν 6 Εἰκονογραφαὶ καὶ 1 Γεωγραφικὸς Χάρτης συμβάλλοντα εἰς καλλωπισμὸν τῆς Βίβλου καὶ ζωηροτέραν παράστασιν τῆς περιγραφομένης ἐπαρχίας τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Πέστη τῆς Οὐγγαρίας. Ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ Τυπογραφείου τοῦ εὐγενοῦς Τράττνερ τε καὶ Καρόλου. 1836.
8°, 1δ' + 190 + 31. – Ko. – Figyelemre méltó eldfizetői lajstromot tartalmaz – Περιέχει ἀξιόλογο κατάλογο συνδρομητῶν.
79. (**Pest 1836**). – Στοιχεία Παιδαγωγίας Ἐρανισθέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Δημητρίου Γκανῆ τοῦ ἐκ Κώμης Ραψάνης· Διηρημένα εἰς Τρία Τμήματα· Τμήμα Δεύτερον· Περιέχον. Ἐπιτομὴν τῆς ἱεράς Ἱστορίας, καὶ ἄλλα, ὡς ἐν τῷ Πίνακι Διαλαμβάνονται· ὁμοῦ καὶ Δευτέραν ἔκδοσιν τῆς ἱεράς Κατηχήσεως τοῦ Μ. Στ. Κομμητᾶ· ἐκδοθείσης ἐν Πέστη κατὰ τὸ ἀωκζ'. ἔτος. Ἀδεία καὶ Εὐλογία τοῦ Πανιερωτάτου Κυρίου Κυρίου Νεοφύτου Ριμνίκου, Ἐκδοσις Δευτέρα. Ἐν Πέστη, Παρὰ τῷ εὐγενεῖ Τράττνερ τε καὶ Καρόλω 1836.
8°, 32 + 88. – Cf. Ἑλλ. N° 2722.
- 79A. (**Pest 1836**). – Παιδαγωγία Νέα ... 8°, VIII + 48. (Trattner-K.) Cf. Τὸ Νέον Κράτος 4 (1940) 893.

- *80. **(Pozsony 1837)**. – Μέθοδος εὐκαρπος τὸν τοῦ σέβεσθαι Θεόν, ὑπεραγίαν τε Παρθένον Μαρίαν, καὶ τοὺς ἁγίους, Φιλελλήνων ἕνεκα ἐξ ἄλλοίων συνειλεγμένη. *Methodus fructuosa Deum, B. Virginem, et Sanctos colendi. In gratiam Graecophilorum ex variis collecta. Posenii typis haeredum Belpay 1837.* [Latinul és görögül – Λατινικά καὶ ἑλληνικά.]
12°, 71. – Μ.
- *81. **(Pest 1837)**. – Παιδαγωγικὰ μαθήματα, συντεθέντα παρὰ Στεφάνου Κομμητᾶ τοῦ ἐκ Φθίας, ἐκ χωραρχίας μὲν Κοκοσίου, κώμης δὲ Κωφῶν. Ἑλληνικὴ Γραμματικὴ, περιέχουσα τοὺς Τύπους, τοὺς ἀναγκαίους κανόνας τῆς Τεχνολογίας, τῆς Ἑτυμολογίας, τῆς Συντάξεως, καὶ τῆς Συνθέσεως· καὶ περὶ Ἀνωμάτων Ῥημάτων. Ἐν Πέστη, παρὰ τῷ εὐγενεῖ Τράττνερ καὶ Κάρολῃ. αὐλζ. 1837.
8°, 14 + 287. – Μ. – «Προειδοποίησις . . . μετὰ ὠρίμου καὶ ἀπαθοῦς σκέψεως ἐνεκρίθη παρὰ διαφόρων τῶν ἐγκριτοτέρων λογίων καὶ διδασκάλων, ὡς πλέον εὐχρηστος καὶ αὐτῆς τῆς Τερψιθέας, ἢ γραμματικὴ τοῦ ἐν μακαρία τῇ λήξει κυρίου Στεφάνου Κομμητᾶ, ἥτις συμπεριλαμβάνεται εἰς τὴν νεωστὶ παρ' αὐτοῦ ἐκδοθεῖσαν νέαν Ἑγκυκλοπαιδεῖαν εἰς τόμους 16. Ἄλλ' ἔπειδὴ καὶ ἡ Ἑγκυκλοπαιδεῖα αὕτη κατήνησεν ἤδη δυσεὔρετος, ἢ δὲ γραμματικὴ, ὡς μὴ χωριζομένη ἀπὸ τὸ ὅλον σῶμα, πλέον δυσἀπόκτητος, διὰ τοῦτο ἀπεφασίσθη ἡ ἐκτύπωσις μόνης τῆς γραμματικῆς . . .» – Az Ἑλλ. N° 2866 nem jelöli meg a forrást – Ἑλλ. N° 2866 δὲν ἀναφέρει τὴν πηγή.
82. **(Brassó 1837)**. – Παιδαγωγικὴ Γραμματικὴ, Πρακτικὴ τῆς παλαιᾶς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐρανοσθειῖσα μὲν ἐκ πολλῶν κατὰ τε τὸ εὐσύνοπτον καὶ εὐληπτον ὑπὸ Ἑμμανουήλου Βασκίδου, τοῦ ἐκ τῆς κατὰ τὴν Μακεδονίαν Πόλεως Μελενίκου. Εἰς χρῆσιν τῶν ἐν Σιστοβίῳ αὐτοῦ Μαθητῶν. Τὰ νῦν δὲ τύποις ἐκδοθεῖσα φιλοτίμῳ καταβολῇ τοῦ Εὐγενεστάτου Ἄρχοντος Σερδάρη Κυρίου Ἀθανασάκη Ξενοκράτη. Ἐπιστασίᾳ δὲ τοῦ Μαθητοῦ αὐτοῦ Κωστάκη Θεοδώρου. Ἐν Στεφανουπόλει. Ἐν τῷ Τυπογραφείῳ τοῦ Ἰωάννου Gölt. 1837.
8°, XVI + 180. – Cf. Ἑλλ. N° 2867.
- *83. **(Pest 1840)**. – Ἐκλόγιον, περιέχον. Τὴν Χρηστοθήθειαν Ἄντωνίου τοῦ Βυζαντίου. Τὴν Παραίνεσιν πρὸς τοὺς Νέους Βασιλείου τοῦ Μεγάλου. Τὸ Ἐνύπνιον, καὶ τὸ, τί γελᾷς, ὦ Χάρων, τοῦ Λουκιανοῦ. Τὴν πρὸς Δημόνικον παραίνεσιν τοῦ Ἴσοκράτους. Τὸν κατὰ μεθούνων λόγον Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, καὶ ἄλλους τρεῖς λόγους τοῦ αὐτοῦ. Τὸν

περὶ προσευχῆς λόγον, καὶ τὸ Ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἀπόστολον Παῦλον Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Τὴν προσευχὴν τοῦ σοφοῦ Σολομώντος. Τὸν ῥητορικὸν λόγον Ἐσδρα τοῦ Ἱερέως. Τοὺς Ἀσπασμοὺς Ἀνθίμου τοῦ Ἱεροδιακόνου. Τὰ γνωμικὰ δίστιχα Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, καὶ τὰ παραινεντικά Κεφάλαια τοῦ Ἀγαπητοῦ Ἱεροδιακόνου. Τὰ πάντα ἐξηγηθέντα εἰς τὴν καθομιλουμένην ἀπλοελληνικὴν Γλῶσσαν μετὰ κόπου καὶ ἰδρωτός χάριν τῶν φιλομαθῶν παρὰ τοῦ ταπεινοῦ Ἰωάννου Συμεωνίδου, τοῦ ἐκ τῆς κατὰ Μακεδονίαν χώρας Ταρλιζίου, καὶ πρώην Διδασκάλου τῆς ἐν μεγάλῳ Τουρνόβῳ Σχολῆς, ὅπερ ἀφιερώθη εἰς τὸ Γένος τῶν Ἑλλήνων. Νῦν δὲ πρῶτον ἐτυπώθη συνδρομῇ τῶν ὁμοπίστων καὶ φιλοκάλων ἀνδρῶν. Ἐν Πέστη τῆς Οὐγγαρίας, παρὰ τῷ Εὐγενεῖ Τράττνερ τε καὶ Καρόλῳ. 1840.

8°, 298. – Κο.

- *84. (Pest 1840). – Κήπος πολυανθῆς, ὅστις περιέχει φυτὰ πολυποίκιλα, τριαντάφυλλα ἀμάραντα, ἄνθη ἄφθαρτα, δένδρα θεοφύτευτα, μαθήματα οὐράνια, γνωμικὰ ἀθάνατα, ἅπερ ἠρانیσθησαν ἀπὸ τὰ συγγράμματα τῶν ἁγίων Πατέρων καὶ Φιλοσόφων παρὰ τοῦ ταπεινοῦ Ἰωάννου Συμεωνίδου, τοῦ ἐκ τῆς κατὰ Μακεδονίαν χώρας Ταρλιζίου, καὶ πρώην Διδασκάλου τῆς ἐν Μεγάλῳ Τουρνόβῳ Σχολῆς. Τὰ ὁποῖα καὶ ἐξηγήθησαν παρὰ τοῦ ἰδίου εἰς τὴν ἀπλὴν καθομιλουμένην γλῶσσαν διὰ τὴν κοινὴν ὠφέλειαν τῶν Χριστιανῶν, καὶ διωρθώθησαν μετὰ πλείστης ἐπιμελείας. Καὶ ἀφιερώθη ἡ Βίβλος εἰς τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων, ἵνα μελετῶσιν αὐτήν. Νῦν δὲ πρῶτον ἐτυπώθη διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν ὁμοπίστων καὶ φιλοκάλων Ἀνδρῶν. Ἐν Πέστη τῆς Οὐγγαρίας, παρὰ τῷ εὐγενεῖ Τράττνερ τε καὶ Κάρολῳ. 1840.

8°, 4 + 224. – Β, Κ.

- *85. (Pest 1846). – Ἑλληνικὴ Γραμματικὴ. Στεφάνου Κομμητᾶ, τοῦ ἐκ Φθίας, ἐκ Χωρραχίας μὲν Κοκοσίου, κώμης δὲ Κωφῶν. Περιέχουσα τοὺς Τύπους, τοὺς ἀναγκαίους κανόνας τῆς Τεχνολογίας, τῆς Ἑτυμολογίας, τῆς Συντάξεως, καὶ τῆς Συνθέσεως· καὶ περὶ ἀνωμάτων ρημάτων. Ἐκδοσις τρίτη. Ἐν Πέστη. 1846.

8°, 286. – Κο.

- *86. (Pest 1847). – Ἐκλογάριον Γραικικὸν εἰς χρῆσιν τῶν πρωτοπέριων τῆς ἀπλῆς διαλέκτου συλλεχθὲν ὑπὸ Δημητρίου Νικολάου τοῦ Δαρβάρεως, τοῦ ἐκ Κλεισούρας τῆς Μακεδονίας, τύποις δὲ τὸ πέμπτον ἐκδίδοται δαπάνῃ καὶ ἐπιδιορθώσει φιλογενοῦς τινός καὶ φιλομούσου. Ἐν Πέστη

- τῆς Οὐγγαρίας. Ἐκ τῆς Τυπογραφίας τοῦ εὐγενοῦς Τράττνερ τε καὶ Καρολίου 1847.
8°, 244. – Μ. – Σ. 5. 1.: «Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας τῆ 26. Ἀπριλίου 1804.»
- *87. **(Pest 1850)**. – Διδασκαλία Παιδικὴ πρὸς συλλαβισμόν καὶ ἀνάγνωσιν τῆς ἐν Ῥωσσιάβῃ Νεολαίας φιλοπονηθεῖσα ὑπὸ Ἐμμανοήλου Βασκίδου, καὶ τύποις ἐκδοθεῖσα δαπάνῃ τῆς Ἀδελφότητος τοῦ ἐν Ῥωσσιάβῃ Ἑλληνικοῦ Σχολείου Φούντου. Ἐν Πέστη, παρὰ τῷ Τράττνερ τε καὶ Καρολίῳ 1850.
4°, 32. – Μ. – Verso: «Τῆ Ἐντιμοτάτῃ καὶ Σεβαστῇ μοι διμελεῖ Ἐπιτροπῇ τῆς ἐν Ῥωσσιάβῃ Ἑλληνικῆς Κοινότητος δεῖγμα εὐγνωμοσύνης ἀνατίθησιν ὁ Συντάκτης. Στίχοι τοῦ αὐτοῦ. Πρὸς Νέον σπουδάζοντα· Ἄν ἦσαι πτωχός, ἢ πλουτῆς Νεανία, λάβε προκοπὴν κ' εἶναι εὐδαιμονία. Πρὸς νέαν σπουδάζουσαν. Ἄν ἦς ὠραία, καὶ δὲν εἶσαι νέα, ὅταν προκόψῃς εἶσαι ἢ μόν' ὠραία.»
- *88. **(Brassó 1858)**. – Κρηπὶς θεσπισμάτων. Ἐκ τοῦ λατινικοῦ, ἐν μὲν τῇ γερμανίδι ὑπὸ Ἐνρίκου Ναϊγκεμπόρεν καθηγητοῦ, ἐν δὲ τῇ ἑλληνίδι μετενεχθέντων φωνῇ, ὑπὸ Ἄντ. Μοσχάτου διδάκτορος φιλοσοφίας. Ἐν Στεφανουπόλει τὴν 1. Ἰουλίου 1858. Τύποις Ἰβάνου Γκέτ.
8°, 87. – Cf. Petrik II. 502.
Brassóban az egyházközség levéltárában van példány belőle. Leírja Κλ. Τσοῦρκα, Ἐλευθερον Βῆμα, 1932. Δεκ. (Tartalmi kivonat!)
- *89. **(Pest 1866)**. – Ἐγκόλιον περὶ τῆς τῶν τέκνων ἀνατροφῆς. Συντεθὲν ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Ἰωασάφ Μαυρομμάτη τοῦ ἐξ Αἴνου, παροχέως παρὰ τῇ ἐν Πέστη τῶν Γραικῶν τε καὶ Βλάχων ἐκκλησίᾳ. Πέστη, τυπογραφία Τράττνερ. Καρόλου. 1866.
8°, 120. – Β, Κ.
- *90. **(Pest 1867)**. – Ἀλεξανδριναὶ θεολογικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ μελέται. Πραγματεία Α' Περὶ τῆς ἐν Ἀλεξανδρίᾳ πρώτης Χριστιανικῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, τῆς καὶ Κατηχητικῆς λεγομένης. Συγγραφεῖσα παρὰ Νικηφόρου Καλογεῖρα ἱερέως. Ἐν Πέστη, Τύποις Τράττνερ–Καρόλου 1867.
8°, VII + 2 + 148. – Μ. – Σ. III. 1.: «Τῷ ἐν Καῖρῳ μεγαλεμπόρῳ Νικολάῳ τῷ Τηλεμαχίδῃ ἀνδρὶ φιλοπάτριδι καὶ τῶν γραμμάτων ἐραστῇ τήνδε τὴν βίβλον τῆ δαπάνῃ αὐτοῦ ἐκδοθεῖσαν εὐγνωμῶνως ἀνέθηκεν ὁ γράψας».
91. **(Budapest 1888)**. – Γεωργίου Τιαλίου, Βουδαπέστη, ἢ πρωτεύουσα τῆς Οὐγγαρίας. Budapest 1888. Pallas.

Cf. Δελιαλή Άναμνηστική εικονογραφημένη έκδοση Παύλου Χαρίση, Κοζάνη 1935. σ. 66.

b) Idegen nyelvű nyomtatványok – Έντυπα ξενόγλωσσα

92. (**Brassó 1558**). – Arbor illustrissimae Heraclidarum familiae, quae et Diasorina, Basilica ac Despotica vocatur, iustificata, comprobata, monumentisque et insignibus adaucta ab invictissimo Carolo V, Rom. Imp. et ab imperiali consistorio, anno MDLV. Impressum Coronae anno MDLVIII.

Folio, 2 levél – 2 φύλλα. – Cf. Legrand (XV–XVI. s.) IV. 73–74.: «Genealogia quae sequitur edita est ab ipso Iacobo Despota eo tempore quo ex Moldavia, ob insidias Alexandri, ibidem reguli, profugus exulavit in Transylvania».

93. (**Nagyszeben 1679**). – I. N. I. Defensio Disputationis de Processione Spiritus S. a Patre et Filio ni qua ea, quae reverendissimus dominus Ilarius Zygala, archiepiscopus Cypri, modeste satis et erudita regessit, pari modestia ad exactiorem veritatis limam revocantur et ad discutiendum Praeside Isaaco Zabanio, AA. LL. et Phil. doctore eiusdemque et sacrae Theol. in Gymnasio Cibiniensi P. P. respondente Iohanne Krempserio S. S. Theol. et Phil. Studioso proponuntur anno 1679, die 1 iul. hac solum fini ut sublata ista difficultate praecipua pax desideratissima ecclesiarum evangelicarum et graecarum denuo palmae instar revirescat. Cibinii excusa per Stephanum Iüngling.

4°, 10 levél – 10 φύλλα. – Cf. Legrand (XVII s.) II. 356–357.

- *94. (**Pozsony–Kassa 1780**). – Samuelis Köleseri de Keres-eer Auraria Romano-Dacica, una cum Valachiae Cis-alutanae subterraneae descriptione Michaelis Schendo, R. G. Equ. Vanderbech, iterum edita curis Ioannis Seivert. Posonii, et Cassoviae. Sumptibus Ioan. Michaelis Landerer Typographi, et Bibliopolae. 1780.

8°, 10 + 295 + 33. – E. – Cf. Magyar Nyelv 34 (1938) 322–323.

95. **(Buda 1823).** – Popovics Dénes [Διονυσίου Πόποβιτς] Istinnaja, povjest Kyrillé i Methodii. Buda 1823.
Cf. Szinnyei: Magyar írók XI. 11–12.
- *96. **(Pest 1828).** – Balassa Konstantin [Κωνσταντίνου Μπάλασα από την Όχρίδα της Μακεδονίας], Az erőszak nélkül való patkolás, okosságon és a lónak lélektudományán alapodott értekezés. Németből fordítva Hoffner József által. (Μετάφραση του γερμ. έργου: «Der Hufbeschlag ohne Zwang. Wien 1828.»)
8°, 54. – E, M. – Cf. Szinnyei: Magyar írók I. 396–397.
- *97. **(Pest 1830).** – Jakovaky Rizo Nerulos, Geschichte des neuern Griechenlands seit der Zeit des Befreiungskrieges. Aus dem Französischen . . . übersetzt durch H. E. Eisenbach. Leipzig (Pest) 1830. Hertleben's Verlags-Exped.
8°, VIII + 168. – M.
- *98. **(Pest 1836).** – Argenti Döme, Dissertatio medico-practica de cephalalgia. Pestini 1836. Typis L. Landerer de Füstkut.
8°, 16. – M.
- *99. **(Buda 1837).** – Cosmas Trandaphill, Bases et acida plantarum acrium. Dissertatio inauguralis pharmacologico-medica. Budae 1837. Typ. Gyurián et Bagó.
8°, 46. – M.
100. **(Pest 1840).** – Naum Oeconom, Clemens Latwer. Trauerspiel in 3 Acten. Pesth (Trattner–Károlyi) 1840.
8°. – Cf. Petrik II. 912.
101. **(Pest 1844).** – Naum Oeconom, Agnes Sorel. Trauerspiel in 5 Acten. Pesth (Trattner–Károlyi) 1844.
12°, 107. – Cf. Petrik II. 912.
- *102. **(Kecskemét 1844).** – Görög olvasó-könyv, nyelvtani jegyzetekkel és görög-magyar szótárral, Gedike Fridrik után. Függelékül hozzáadva Plutos, színmű Aristophanestól. Magyar tanuló ifjúság számára kidolgozta Papp György. Pesten, Kilian György tulajdona 1844. Nyomtatta Szilády Károly Kecskeméten. [Ελληνικό Άναγνωσμάτριο].
8°, X + 281 + 1. – A, E, K, M. – Cf. Szinnyei: Magyar írók X. 286–287.

- *103. (**Budapest 1846**). – Naum Oeconom, Schwert und Myrthe IV. act, 1 Scene. Jahrbuch des deutschen Elements in Ungarn . . . hgegeben von Carl Maria Benkert. I. Jahrg.
8°, 192. – E, M.
- *104. (**Pest 1847**). – Argenti Döme, Különféle betegségek hasonszenvi gyógyítása. Pesten 1847. Ny. Trattner–Károlyi. [Όμοιοπαθητική θεραπεία διαφόρων νόσων]
8°, XXXV + 3 + 208. – E, M.
105. (**Pest 1854**). – Dudumi Demeter, Belletristischer Damenkalender. 1854 Pest. [Lewitschnigg Henrik lovaggal együtt – Μαζι με τόν ιππότη Έρρίκο Lewitschnigg.]
Cf. Szinnyei: Magyar írók II. 1113.
- *106. (**Pest 1854**). – Dudumi Demeter, Immortellen der Liebe. Pesth 1854. Herm. Geibel.
16°, 166. – M.
107. (**Pest 1855**). – Dudumi Demeter, Ungarische Dichtungen, frei übersetzt von D. D. Pesth 1855. Herm. Geibel.
16°, XII + 186. – Cf. Petrik II. 401.
- *108. (**Pest 1855–56**). – Dudumi Demeter, Pester Briefe über Literatur, Kunst, Theater und gesellschaftliches Leben. 2 Lfgen. Pest, 1855–56. Lauffer und Stolp.
8°, 79, 91. – M.
109. (**Pest 1857**). – Const. Agorasztó, Theses ex scientiis juridicis et politicis, quas in e. r. sc. universitate Pestana superatis examinibus rigorosis Consensu incltyae facultatis jurid. politicae pro consequenda laurea doctoris juris universi publice propugnandas suscepit. Pestini, 1857. Typ. Ios. Gyurián.
Cf. Petrik I. 29.
110. (**Pest 1860**). – Konstantin Balassa, Die militärische Fechtkunst. Pest 1860. Herm. Geibel.
4°, 4 + 67. – Cf. Petrik I. 162–163.
111. (**Pest 1862**). – Argenti Döme, Különféle betegségek hasonszenvi gyógyítása. Nem orvosok és kezdő hasonsz. orvosok számára. IV. kiadás

- (= έκδ. IV.). Pest 1862. Geibel A. V. k. (έκδ. V.) 1864. VI. k. (έκδ. VI.) 1869. [Όμοιοπαθητική θεραπεία διαφόρων νόσων] 8°, VII + 675. – Cf. Petrik: Magyar Könyvészet 1860–1875. Bpest, 1885, 11.
- 112. (Pest 1863).** – Argenti Döme, Hasonszenvi útitárs rögtön támadt betegségek elhárítására. Pest 1863. Grill K. [Όμοιοπαθητική Σύντροφος]. 8°, 336. – Cf. Petrik: Magyar Könyvészet 1860–1875. Bpest, 1885, 11.
- 113. (Miskolc 1880).** – Margó Emilian, Gyiko Katalin felett mondott gyászbeszéd és ima. Miskolc 1880. [Νεκρολογία.] Cf. Szinnyei: Magyar írók VIII. 564.
- 114.** – Margó Tivadar (a M. Tud. Akadémia r. és tiszt. tagja – μέλος της Ούγγρικης Άκαδημίας τών έπιστημών) 1816–1896. Munkáinak felsorolását I. – Τόν κατάλογο τών έργων του βλ.: Szinnyei: Magyar írók VIII. 565–571. Λάμπρος, [Σπ.: Έρευναι εν ταϊς βιβλιοθήκαις και αρχείοις Ήώμης, Βενετίας, Βουδαπέστης και Βιέννης. *in*: Νέος Έλληνομνήμων 17/2,] 1923, 132. l.
- 115.** – Pomperý János (a M. Tud. Akadémia I. tagja – μέλος της Ούγγρικης Άκαδημίας τών έπιστημών) 1819–1884. Munkáinak felsorolását I. – Τόν κατάλογο τών ούγγρικών έργων του βλ.: Szinnyei: Magyar írók X. 1380–1384.
- 116.** – Χántus János (a M. Tud. Akadémia I. tagja – μέλος της Ούγγρικης Άκαδημίας τών έπιστημών) 1825–1894. 12 magyar nyelví munkájának felsorolását I. – Τόν κατάλογο τών ούγγρικών βιβλίων του βλ.: Szinnyei: Magyar írók XIV. 1663–1669.

II. MAGYARORSZÁGON MEGJELENT ÚJGÖRÖGBŐL FORDÍTOTT MAGYAR, ROMÁN ÉS SZERB NYELVŰ NYOMTATVÁNYOK

*

ΕΝΤΥΠΑ ΟΥΓΓΡΙΚΑ, ΡΟΥΜΑΝΙΚΑ ΚΑΙ ΣΕΡΒΙΚΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΤΥΠΩΜΕΝΑ ΣΤΗΝ ΟΥΓΓΑΡΙΑ

- *117. (Pest 1791). – (Mogilas Péter) Igaz vallástétele a napkeleti közönséges és apostoli ekklesiának, a mely görög nyelvből magyar nyelvre fordítottat Miskolczi István által. Most pedig a nem egyesült napkeleti görög vallást és hitet tartó keresztyéneknek lelki hasznokra és épületekre maga költségén ki-nyomtattatta Miskolczi Miklós. Pesten, 1791. Nyomt. Patzkó Ferentz betűivel. [Ορθόδοξος ὁμολογία.]
8°, 10 + 275. – B, K, M.
- *118. (Pest 1795). – Imádságos könyvetske, melyet a napkeleti Anyaszentegyház, nemes Magyar Országban lakó némely hiveinek lelki hasznokra görögből magyarra fordítottatta és maga költségével kinyomtattatta Karapács Demeter gyulai kereskedő Pesten, Fűskúti Landerer Mihály betűivel 1795. [Προσευχητάριο.]
12°, 84. – M. – Σ. 3–4. l.: „A' görög szent rituson lévő keresztyén olvasóhoz. Mivel igen szép, hasznos, sőt szükséges dolog, hogy a' Keresztyén Ember azon a' nyelven könyörögjön, a' melyet jól ért: a' Görög Anyaszentegyház, Nemes Magyar Országban lakó Hivei közzül pedig találkoznak nem kevesen, a' kik Magyar nyelven kívül, Görög, Oláh vagy Orosz nyelveket tökéletesen, vagy éppen nem értvén, és Magyar nyelven irt nékiek való könyvek nélkül szükölködvén; az ő Anyaszentegyházok szokása, és kívánságok szerint nem

- imádkozhatnak: ezen imádságos kis könyvet Görögből Magyarra fordítottam; és magam költséggemmel ki-nyomtattattam, kinek tettzik élyen vélle. – Azonban kérem a' Kristus Jésuban és az Anyaszentegyházban lévő Atyámfiaimat, ezen igyekezetemben keresztyéni, s Atyafi szeretettel ítéljenek felőlem, könyörgéseikben pedig rólam megemlékezni, és valami szives fohászzkodásokat értem az Istenhez, és az Isteni Szent Szűz Anyához tenni ne sajnállyanak. Ugyanazon Anyaszentegyháznak, érdemetlen legkisebbik Fia Karapács Demeter.”
- 119. (Nagyszeben 1797).** – Ahilefs la Skiro. Fapta lui kir Metastasio Kesaricescului poetic. Acum întăio tălmăcită depe Grecie de cătră dumnealui Jordache Slătienan. Vel. Păharnic. In Bucureștii Țării Rumunești la A. 1797. Jară La sfârșit s'au adăugat Istoria lui Sofronim Greca Noao. S'au tipărit în Sibiiu in tipografia lui Martin Hohmais-ter, cu priv. împeretești Krăeșt măririi. [Metastasio „Achille in Sciro” újjörög fordítása alapján – από τῆ νεοελληνικῆ μετάφραση τοῦ «Achille in Sciro» τοῦ Metastasio.]
8°, 5 + 120. – Cf. Bianu–Hodoș II. 394, N° 611.; Ramiro Ortiz, Per la Storia della Cultura Italiana in Rumania. Bucarest, 1916, 260–265.
- 120. (Buda 1799).** – Δημ. Νικ. Δαρβάρεως, Kebita Tivejskago Íkona. Buda 1799. [Χριστ. Καθρέπτης; fordítás görögből – μετάφραση από τὰ ἑλληνικά.]
Cf. Szinnyei: Magyar írók II. 638.
- 121. (Buda 1799).** – Zsrtva Avramova (Buda 1799). [Θυσία τοῦ Ἀβραάμ; ford. Rakics Vince – μετάφρ.: Βικέντιος Ράκιτς].
Cf. Νέα Ἑστία 12 (1938) 884–885. – Inventarium librorum Bibliothecae Georgii condam Zabira, Székesfőv. levéltár – Δημοτικά Ἀρχεῖα Βουδαπέστης: Intim. A. M. 4294.
- *122. (Buda 1800).** – Cvjet dobrodjeteli prevedeno sz grecseszkago na szlaveno szerbszkij jazjik Vikentiem Rakicsem Proigumenom Fenecskim, urozsencem Zemunszkim: Pri cerkvi szvjasago Szpyridona, v Szvobodnom Gradje i Prisztaniscsje Triesztje szuscsim. V Budimje, Pecsatanó pizszenji Szlaveno-Szerbszkija Pecsataní Kravevszkago Vszsucsilisca Pestanszkago. 1800. [Νέον Ἄνθος Χαρίτων].
8°, 112. – M. – Cf. Νέα Ἑστία 12 (1938) 884–885.

- *123. (Vác 1801). – A' Jeruzsálemi Görög Anyaszentegyháznak Szent Miséje alatt való imádságok. Vátzon. Nyomtatott Maramarosi Gottlieb Antal betűivel. A' Vátzi Görög Templom' számára. 1801.
B.
- *124. (Vác 1802). – Evangyeliomok és epistolák melyeket esztendő által olvastat a nap-keleti nem egyesült görög keresztény anyaszentegyház vasárnapokon és némely jeles ünnepeken. Magyar nyelven kibotsájtotta Steriady Theodor tataji kalmár Vátzon 1802.
B, M. – Cf. Σπ. Λάμπρος, Νέος Ἑλληνομνήμων 8 (1911) 73: «Περὶ τῶν κατ' ἔτος ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ τὰς τε Κυριακὰς καὶ κυριωτέρας ἑορτὰς ἀναγιγνωσκομένων Εὐαγγελίων καὶ Ἐπιστολῶν καὶ περιγραφῆ τοῦ βίου τῆς Θεοτόκου καὶ τινων ἁγίων. Ἐξέδωκεν εἰς οὐγγρικὴν γλῶσσαν Θεόδωρος Στεριάδης πραγματευτῆς ἐν Τάτῃ. Ἐν Βάτς. Τύποις Ἀντωνίου Gottlieb von Máramaros 1802».
125. (Nagyszeben 1811). – Polyzois Kontos, Invățături de multe științe, trad. de Nicodim Greceanul, Sibiu 1811. [«Ποικίλη Διδασκαλία»];
4°, 4 + 157 + 2. – Cf. Bianu–Hodoș III. 41, N° 791.
- *126. (Buda 1811). – Žertva Avramova i sobesëdovanie grëšnika s Bogomateriju. Prevedeno s Grečeskago na Cerbskij jazyk Vikentiem Rakičem proigumenom fenečkim, obrëtajuštimsja nynë pri Cerkvi s(vja)tago Spiridona suštej v Svobodnom Gradë i Pristaništi Triestë. Izdiveniem G. Damiana Kaulicyj, graždanina i vinoprodavca novosadskago (3.) Tretie izdanie. V Budimë. Pismeny Kr. Vseučilišta Peštanskago 1811. [Θυσία τοῦ Ἀβραάμ].
8°, 64. – M.
- *127. (Buda 1812). – Žertva Avramova i sobesëdovanie grëšnika s Bogomateriju. Prevedeno s Grečeskago na Cerbskij jazyk Vikentiem Rakičem proigumenom fenečkim, obrëtajuštimsja nynë pri Cerkvi (svja)tago Spiridona suštej v Svobodnom Gradë i Pristaništi Triestë. Izdiveniem že Gospodarov Fomy i Michaila Stošič kupcov iz Prizrena grada v Serbii V Budimë, Pečatano pismeny Kralevszkago Vseučilišta. 1812. [Θυσία τοῦ Ἀβραάμ].
8°, 64. – M.
- *128. (Újvidék, év nélkül – χωρίς χρον.) – Zsrtva Avramova. Preveo sz grcskog Vitjentije Rakitj nekadasniji igumen u manasztiry Feneky.

- Csetverto popravljeno izdanje-po danasjem szrpszkom narodnom jeziku. Izdanje szrpszke knizsare bratje M. Popovitja u Novom Szady. Cena 20 novcsinja. [Θυσία τοῦ Ἀβραάμ.].
8°, 48. – M. – Cf. Νέα Ἑστία 12 (1938) 884–885.
- *129. **(Buda 1814).** – Imádságos könyvetske, melyet a napkeleti anyaszentegyház nemes Magyar országban lakó némelly híveinek lelki hasznára görögből magyarra fordítottatott és maga költségénn kinyomtatattott Karapács Demeter. Budán 1814. A kir. magyar univer. bet. [Προσευχητάριο].
12°, 93. – E. – Cf. Petrik II. 483.
130. **(Buda 1818).** – Darvar Dim., Mai nainte gătire spre Cunoștința de Dumnezeu, traducere de Eufrosin Poteca, Buda 1818. (Egyetemi nyomda – Τυπογρ. Πανεπιστημίου).
8°, 16 + 179. – Cf. Bianu–Hodoș III. 218, N° 977.
- *131. **(Nagyvárad 1832).** – Imádságos könyvecske a napkeleti anyaszentegyház híveinek hasznára. Nagyváradon 1832. [Προσευχητάριο].
16°, 82. – M.
- *132. **(Nagyvárad 1854).** – Imádságos könyvecske a napkeleti anyaszentegyház híveinek hasznára. (4. kiadás.) Nagyváradon 1854. [Προσευχητάριο].
16°, 105. – E. – Cf. Petrik II. 482.
- *133. **(Debrecen 1859).** – Imádságos könyvecske a napkeleti anyaszentegyház híveinek hasznára. (5. kiadás.) Debrecen 1859. [Προσευχητάριο].
16°, 115. – M.
- *134. **(Nagyvárad 1861).** – Orthodox hitvallók imakönyve, vagy a görög synopsis magyarja; mely tartalmaz minden alkalmi imákat és könyörgéseket; hótárt a keleti egyház rendszerén; száz évre szóló hűsvégi táblázatot, és függelékül: keresztyéni útmutatást. Fordította göröggrül Popovics János, g. n. e. lelkész, Karczagon 1861. Nagy-Várad, Tichy Alajos nyomtatása 1861. [Προσευχητάριο].
8°, XVI + 333. – K.

III. MAGYARORSZÁGI GÖRÖG SZERZŐK KÜLFÖLDÖN MEGJELENT MŰVEI

*

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΗΣ ΟΥΓΓΑΡΙΑΣ ΤΥΠΩΜΕΝΑ ΕΞΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΥΓΓΑΡΙΑ

a) Görög nyelvű nyomtatványok – Έντυπα ελληνικά

135. (Bukarest 1719). – Περί τῶν καθηκόντων βίβλος . . . Ἰωάννου Νικολάου Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου βοεβόδα . . . Βουκουρ. 1719.
4°, 176. – Cf. Legrand (XVIII. s.) I. 153–162, N° 126. Γ. Τραπεζούντιος kiadó verses előszavából – Ἄπὸ τοῦς στίχους τοῦ ἐκδότη Γ. Τραπεζουντίου:
«δόλω ἀπήχθη (sc. ὁ Μαυροκορδάτος) ἐς γέαν Τρανσυλβάνων. . . .
ἐνθ' ἄρα τήνδε ξυνέγραψε τὴν βίβλον,
ἐν τῇ γε λευκῇ καὶ κλυτῇ Ἰουλίᾳ,
σοφὴν σοφῶς γε τῶν καθηκόντων πέρι . . .
- A marosvásárhelyi kollégium könyvtárában őrzött példány bejegyzése – Σημείωση ἀπάνω στοῦ ἀντίτυπο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Marosvásárhely τῆς Τρανσυλβανίας: «Celsissimus princeps auctor hujus libri misit Bukuresto Samueli Köleseri, secretario guberniali Transilvanico, cum annexa epistola hujus tenoris: Ut amicitia et existimatio mea quam erga honoratam ipsius foveo personam clarius pateat, mitto illustriss. D. vstr. libellum a me in Transilvania compositum, hic autem de facto typis mandatum, pergratum expectans responsum quod acceptus fuerit, et utrum eruditam mentem delectare valeat. Bucuresti, die 18 januarii 1720. Illustr. D. vstr. ad officia paratissimus Io. Nicolaus Maurocordatus de Scarlatti.» Legrand I. c.

- *136. (Μοσχόπολις 1746). – Συνταγμάτιον Ὁρδόδοξον περιέχον ἐν αὐτῷ ἐρωταποκρίσεις λίαν ἐπωφελεῖς κατὰ τὴν γνώμην τῆς Ἁγίας καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολικῆς. Συντεθὲν μὲν παρὰ τοῦ ἐν Ἱερομονάχοις Κωνσταντίνου τοῦ Ἁγιοναουμίτου, πρὸς χρῆσιν τῶν ἀπλῶν Χριστιανῶν, καὶ τῶν ἐν τῇ Οὐγκαρία εὕρισκομένων πραγματευτῶν, καὶ τύπῳ ἐκδοθὲν ἵνα παρέχηται αὐτοῖς δωρεάν. Διορθωθὲν παρὰ τοῦ Κυρίου Μιχαὴλ Ὑπισχιώτου. Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Ὁσίου καὶ Θεοφόρου Πατρὸς ἡμῶν Ναοῦμ τοῦ Θαυματουργοῦ. Τοῦ ἐν τῷ Λιβανίσκῳ Διαβόλεως κειμένου. ,αψμς: ἐν Μοσχοπόλει. 8°, 3 + 104. – Κ. – Cf. N. 388.
137. (Halle 1756). – Σύντομος ἐρμηνεῖα περὶ τῆς ἐνεργείας καὶ ὠφελείας μερικῶν ἐκλεκτῶν καὶ δοκιμασμένων Ἱατρικῶν, ὅπου πιστῶς καὶ εὐστόχως συσκευάζονται, καὶ ἐτοιμῶς διαπλοῦνται εἰς τὸ Ὀρφανοτροφεῖον τῆς ἐν τῇ Σαξονίᾳ Μαγδεβουργικῆς Ἄλλης παρὰ τοῦ ἐξοχωτάτου ἐν Ἱατροῖς, καὶ ἐπιφανεστάτου κυρίου Δαβίδ Σαμουήλ Μαδαΐ ἀρχιατροῦ καὶ αὐλικοῦ συμβουλάτωρος τοῦ Ὑψηλοτάτου Πρίγγιπὸς τῆς Ἑνορίας Κόθεν καλουμένης καὶ ἐν τῷ εἰρημένῳ Ὀρφανοτροφείῳ ἱατροῦ ἐξαιρέτου. Μὲ τὰ ὁποῖα Ἱατρικά, κατὰ τὴν πολλὴν πράξιν καὶ δοκιμὴν, οὐ μόνον αἱ ἐλαφραῖς, ἀλλὰ καὶ αἱ βαρύτεραις Ἀσθένειαις σὺν Θεῷ εὐτυχῶς θεραπεύονται. Μεταφρασθεῖσα ἀπὸ τὸ Λατινικὸν εἰς τὴν ἀπλὴν τῶν σημερινῶν Γραικῶν διάλεκτον παρὰ τοῦ ἐλάχιστου ἐν σπουδαίοις Ἰωάννου Ἀδάμη. Ἐντυπωθεῖσα δὲ δι' ἐξόδων καὶ δαπάνης ἰδίας τοῦ ἐντιμοτάτου καὶ χρησιμοτάτου Πραγματευτῆ ὁμοπατρίου, Κυρίου κὺρ Ζαφύρη Δημητρίου τοῦ ἐξ Ἀλβανιτοχωρίου Τουρνόβου τῆς Βουλγαρίας, Ἐν τῷ Ὀρφανοτροφείῳ τῆς Ἄλλης, Ἔτει σωτηρίῳ 1756. 8°, 12 + 180 + 21. – Cf. Legrand (XVIII. s.) I. 463–4, N° 491. – A fordító levelének kelte – Ἡμερομηνία τῆς ἐπιστολῆς τοῦ μεταφραστῆ: «Dabat Hermanopoli seu Cibinii in Transylvania Die tertia septembris, Anno Salutis 1755.» – Σ. 159. I.: «Ἐπίμετρον τριπλοῦν ἦγον Μιὰ προσθήκη τριδίπλος, I. Διὰ τὴν χρεῖαν καὶ τὴν χρῆσιν τῆς Διαφορητικῆς ἀλίνης ἐσσεντζίας. II. Διὰ τὴν χρῆσιν τῆς ἐτέρας ἐσσεντζίας κοραλλίνης. III. Διὰ κάποιαν πρόχειρον, ἀκίνδυνον, καὶ Γληγορωτάτην θεραπείαν τοῦ τριταίου πυρετοῦ κατὰ τὴν ἔννοιαν καὶ τὸν λογαριασμὸν τῶν Κρυμῶδων Πυρετῶν, ἦγον ἐκείνων τῶν Θερμασιῶν, ὅπου τινάζουν καὶ κρυώνουν τὸν Ἄνθρωπον. Προσετέθη εἰς τὸ τέλος τοῦ Ἑλληνικοῦ βιβλίου Παρὰ τοῦ ἐξοχωτάτου Δαβίδ Σαμουήλ Μαδαΐ, Πρακτικοῦ Ἱατροῦ τῆς Χάλλας.» – Ἰωάννης Ἀδάμης ἐλετέρθλ és munkáíról értékes adatok olvashatók Vécsey cikkekben – Πὰ τῆ ζωῆ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Ἰ. Ἀδάμη πολῦτιμα στοιχεῖα ὑπάρχουν στὸ ἄρθρο τοῦ Vécsey: Századok 28 (1894) 485–489.

- 138. (Leipzig 1767).** – Καλενδάριον ἤτοι προγνωστικὸν παντοτινὸν μεταφρασθὲν ποτὲ ἐκ τῆς οὐγγρικῆς γλώσσης εἰς τὴν ἡμετέρον ἀπλὴν παρά τινος ἀνωνύμου. Ἐν λειψία τῆς Σαξωνίας ἔτει 1767 ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Βρεϊτκόπφ.
Cf. Ἀρχεῖα καὶ βιβλιοθήκη Δυτικῆς Μακεδονίας ὑπὸ Ἀ. Σιγάλα. Θεσσαλονίκη 1939 σ. 145. 1.
- 139. (Halle 1772).** – Σύντομος ἐρμηνεία περὶ τῆς ἐνεργείας etc. Παρὰ τοῦ ἐλαχίστου ἐν σπουδαίοις Ἰωάννου Ἀδάμη. Ἐν τῷ Ὀρφανοτροφείῳ τῆς Ἄλλης, ἔτει σωτηρίῳ 1772.
8°, 12 + 180 + 21. – Cf. Legrand (XVIII. s.) II. 161, N° 772. – A munka latin és német kiadásairól – Τῆς λατινικῆς καὶ γερμανικῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου βλ. Petrik II. 633, III. 224. – Má dai Dávid Sámuel életrajzi adatairól – Τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Δ. Σ. Μαδαί βλ. Szinnyei: Magyar írók VIII. 241–242.
- 140. (Wien 1795).** – Δημητρίου Καντεμῆρ, ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας, συμβεβηκότα τῶν ἐν τῇ Βλαχίᾳ Καντακουζηνῶν καὶ Βραγκοβάνων. Μεταγλωττισθέντα ἐκ τῆς Γερμανικῆς γλώσσης εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλὴν διάλεκτον παρὰ τοῦ λογιωτάτου Κ. Γεωργίου Ζαβείρα, τοῦ ἐκ Σιατίστης, 1795. Ἐν Πέστη (sic!) ,αψ/έ.
12°. – Cf. Βρ. Β' 99. – N 249: «Δημητρίου Καντεμῆρ Ἠγεμόνος τῆς Μολδαβίας Συμβεβηκότα ἀξιωμακόμενευτα τῶν ἐν τῇ Βλαχίᾳ Καντακουζηνῶν καὶ Βραγκοβάνων, μεταγλωττισθέντα ἐκ τῆς Γερμανικῆς γλώσσης· ἐξεδόθησαν τύποις ἐν Βιέννῃ τῷ 1795 παρὰ Μαρκίδαις Πούλιου.» – Bianu–Hodosz II. 374: «Δημητρίου Καντεμίρου, Ἀξιωμακόμενευτα ἐν Βλαχίᾳ συμβεβηκότα, μεταφρασθέντα ἐκ τοῦ γερμανικοῦ. Ἐν Βιέννῃ 1795.» – Cf. Horváth 43. – G. Pascu szerint egy példány van a göttingeni könyvtárban – Κατὰ τὸν G. Pascu ἕνα ἀντίτυπο ὑπάρχει στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Göttingen. Cf. Istoria Literaturii Romîne din secolul XVIII. III. Iași 1927. 67. p. A fordítás kézírata megvan a kecskeméti könyvtárban – Τὸ χειρόγραφο τῆς μεταφράσεως σώζεται στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Kecskemét. Cf. Hajnóczy: A kecskeméti görögség története. – Ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ Kecskemét. Budapest 1939. 41.
- *141. (Wien 1795).** – Πολυζῶη Κοντοῦ, Ὕμνος ἡρωϊκὸς προσφωνηθεὶς τῷ ὑψηλοτάτῳ πρίγκιπ καὶ ἀρχιδουκί Ἀουστρίας Ἰωσήφ υἱῷ Λεοπόλδου Καίσαρος καὶ ἀδελφῷ Φραγίσκου β', ἱμπεράτορος, τῷ τοποτηρητῇ τοῦ βασιλείου Οὐγγαρίας. Ἐν Βιέννῃ 1795 ὀκτ. ἐ. [Görögül és latinul – Ἑλληνικὰ καὶ λατινικά].
4°, 19. – K.

- *142. (Wien 1797). – Ποιημάτων συντεθὲν καὶ στιχουργηθὲν παρὰ τοῦ ἐν ἱερεῦσι Πολυζῶη Κοντοῦ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων παραπλησίον θανάτου νοσήσαντος καὶ ἰαθέντος παρὰ τοῦ ἐπιστημονικωτάτου ἰατροφιλοσόφου Φερδινάνδου Στίψης περιωνύμου καθηγητοῦ τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης τῆς ἐν Οὐγγαρία Βασιλικῆς Ἀκαδημίας. Ἐν Βιέννῃ, 1797. Παρὰ Μάρκ. Πούλιου. *Carmen heroicum compositum a praesbytero Polizoi Kondus dum morti iam proximus valetudinem recuperasset cura sapientissimi et celeberrimi viri Caroli Ferdinandi Stipsics, artium liberalium, philosophiae, ac medicinae doctoris in Regia Regni Hungariae Universitate pathologiae, therapeutiae, et pharmacologiae professoris publici ordinarii, facultatis medicae emeriti decani, ac Regiae Universitatis H. T. Rectoris. Viennae, 1797. Typis Markidum Pulio.*
4°, 35. – Μ. – Σ. 32–33. 1.: «Εὕγε δὲ Οὐγκαρή τοῦ Ἥρωος! τὸ γὰρ αὐχεῖς. Τῶν σῶν δ' οὖν Πόλεων ναῦ πλεῦνον λαμπομένη κεν Ἀφνεόσσα τ' ἀγάλλετ' ἀρίκλυτος ἄρτι γε Πέστα. Laetare Ungaria magno viro hoc! tuum enim ille est decus. Tuas vero inter urbes nunc magis splendescens Opulentum gloriatur nunc inclitum Pestinum».
143. (XVIII. s.). – Ἀπανθίσματα ποιητικά. [A szerzők közt találjuk – Μεταξὺ τῶν συγγραφέων βρίσκονται: Ἰωάννης Σχένδος, Μιχαήλ Σχένδος . . .] Cf. Legrand (XVIII. s.) I. 67, Πανδώρα 1868, 1 Δεκ.
- *144. (Wien 1800). – Παιδαγωγία περιέχουσα πάνυ ὠφελίμους νοουθεσίας τε καὶ οἶον δὴ κανόνας, περὶ τοῦ πῶς δεῖ ἀνατρέφεσθαι τὰ παιδιά. Συντεθεισα μὲν παρὰ τοῦ ἐν Ἱεροδιδασκάλοις Ἀρίστου Κυρίου Γαβριήλ Καλλονᾶ, τοῦ ἐξ Ἄνδρου. Μεθ' ὅσης δὲ πλείστης ἐπιμελείας διορθωθείσα, καὶ νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα, παρὰ Ἰγνατίου Ἀρχιμανδρίτου, καὶ Γεωργίου Καλλονᾶ τῶν Αὐταδέλφων. Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, παρὰ τῷ Φράντζ Ἄντωνίω Σχραϊμβλ. 1800.
8°, XVI + 534 + 2. – Κ.
- *145. (Wien 1819). – Εἰς τὴν ἀποβίωσιν τοῦ προσηνοῦς καὶ φιλογενοῦς Δημητρίου Ἰωάννου Τακιατζῆ κατὰ τὴν 21. 7βρίου – 3. 8βρίου περὶ ὥραν 9½–2½ ἑσπέρας. Ἐν Βιέννῃ 1819. Γεώργιος ὁ Ῥουσιάδης τοῖς Συγγενέσι καὶ Συμπολίταις αὐτοῦ.
8°, 37. – Μ. – Σ. 25–37. 1.: «Θρήνοι Ῥουσιάδου Εἰς τὴν μετὰ τοῦ Θανάτου ἀλήν του Δημητρίου, ἐν τῇ Νυκτὶ τῆς 20. Σεπτ. 1819.»
146. (Αἴγυα 1828). – Τῇ σεπτῇ σκιᾷ τοῦ μεγαλωνύμου καὶ μεγαλοδόξου Μεσολογγίου ἀφιέρωται παρὰ Γεωργίου Σεροῖου Κεῖου. Ἐκ

Στεφανουπόλεως τῆς Τρασιλβανίας αἰκιστ. Ἐν Αἰγίνῃ, ἐκ τῆς Ἐθνικῆς
Τυπογραφίας 1828.

16°, φύλλα 2 levél + 60. – Cf. Ἑλλ. 274.: «Στίχοι ὁμοιοκατάληκτοι. Ἄρχ.

Ἦ Σὺ Παλλάδιον τῆς Ἑλλάδος!

Τὸν ὄλεθρόν σου δεῦρο ὑμνήσω·

Ἀπὸ τῆς σ. 45: Ἦδὴ εἰς τὸν στόλον τῶν Ἑλλήνων. Ἄρχ.

Ἦ σεῖς τὰ μέληθρα δι' αἰῶνα

τῆς Καλλιόπης καὶ Πολυμνίας.»

Magyarországi görög szerzőkkel, illetőleg hazai újkörög nyomtatványokkal állnak kapcsolatban az Ἑλλ. következő számai – Μὲ Ἑλληνες τῆς Οὐγγαρίας ἢ μὲ νεοελληνικά ἔντυπα οὐγγρικών τυπογραφείων σχετίζονται οἱ ἀκόλουθοι ἀριθμοὶ τῆς «Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας»: 124, 240, 379, 395, 883, 900, 922, 1036, 1165, 1282, 1283, 1661, 1799, 1995, 2052, 2735, 3042.

b) Idegen nyelvű nyomtatványok – Ἐντυπα ξενόγλωσσα

147. (**Losci Litauorum 1580**). – Defensio verae sententiae de magistratu politico in ecclesiis Christianis retinendo, contra quosuis eius impugnatores: nominatim vero contra Racouiensium scriptum, ex diuinis scripturis simpliciter collecta. Iacobo Palaeologo autore. . . . Losci Litauorum . . . 1580.

Cf. Legrand (XV–XVI. s.) IV. 221, N° 740. – Fraknói Vilmos Palaeologus Iacobus alábbi munkáit idézi anélkül, hogy megjegyezné, hogy nyomtatásban megjelentek-e – Ὁ Γ. Fraknói ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα ἔργα τοῦ Ἰ. Παλαιολόγου χωρὶς νὰ μᾶς πληροφορήσῃ, ἐὰν βγῆκαν τυπωμένα: **1.** De Sacramentis. Claudiopoli 1573. **2.** Ad quaesita pro Thesibus ad Dissolutionem Quaestionis pro Iustitia Reverendi Domini Francisci Davidis et Dni Nicolai Parutal. Claudiopoli 1. Februarii 1573. **3.** Refutatio libri Petri. **4.** Examinatio scripti Rdi Dni Davidis de Iustitia. **5.** Commentarius in Apocalypsin operosus et diffusus Helcionibus. 25. Decembris 1574. **6.** Responso ad Quaestiones XXXII. Helcionibus Anno 1574. 31. Decembris. Cf. Századok 8 (1874) 48.

148. (**Ursel 1594**). – Epistola Iacobi Palaeologi De rebus Constan. et Chii cum eo actis, lectu digna. Gedruckt zu Ursel, durch Nicolaum Henricum,

- im Jahr 1594. (Datum: Claudiopoli, die 10 decemb. 1573.)
Cf. Legrand (XV–XVI. s.) 326, N° 845.
- 149. (Augustae Vindelicorum 1723).** – Michael Schendo, *Empirica illustris . . . Addita authoris apologica adversus Mavrocordati sycophantias.* (Ed. IV.) August. Vindelic. 1723.
8°, 62. – Cf. Legrand (XVIII. s.) I. 190.; Schelhorn: *Amoenitates literariae*, 1725, p. 385.: «Haud ita pridem nonnemo peregrinus per nostras oras transiens in vicinia praelo subiecit libellum aliquem Michaelis Schendi Vanderbeck, medic. doctoris, cui praemissa est satyra mordacissima in Maurocordatum, Wallachiae principem: is quingenta circiter exemplaria typis exscribi voluit, eaque omnia secum in Hungaria forte aut Transylvania disseminanda abstulit, ut eius curam paucula vix effugere potuerint».
- 150. (Norimbergae 1727).** – *Epistolae duae Doctoris Michaelis Schendo R. C. Eq. van der Beck, militarium nosocomiorum, nunc Russici Imperii exercituum medici, Acad. Nat. Curios. Collegae dicti Critodemi. Epistula prima (p. 11–124). Epistula altera (p. 124–131). Ad virum dignitate et literis illustrissimum Samuelem Koeleseri de Keres-eer, principatus Transilvaniae secretarium. Praesens Russiae Literariae Status in epistolam adumbratus. A Michaele Schendo . . .* (Mint a következő munka függeléke – ως παράρτημα του ἑξῆς βιβλίου: *Acta Physico-medica Academiae Caesareae naturae curiosorum . . . V. I. Norimbergae 1727.*)
Cf. Legrand (XVIII. s.) I. 203, N° 170.
- 151. (Wien 1789).** – Dankrede, welche der hochwürdigste Erzbischof von Belgrad und Metropolit von Servien, Herr Dionisius Popovich den 11-ten October 1789 nach glücklicher Eroberung derselben Stadt in seiner Metropolitankirche illyrisch abgehalten hat. Wien 1789.
Cf. Szinnyi: *Magyar írók* XI. 11–12.
- 152. (Vindobonae 1841).** – Ioh. Haris, *Dissertatio inaug. medica de off. circa gravidas Vindobonae 1841.*
Cf. Szinnyi: *Magyar írók* IV. 465.

ΡÓΤΛÁS – ΠΡΟΣΘΗΚΗ

- 47a. (Pest 1822.) – Δημήτριος Παναγιώτου, Πραγματεία περὶ τῶν τῆς ψυχῆς ἐνεργειῶν. Ἐν Πέστη 1822. Cf. Στ. Κουμανούδης, Βιβλιογραφία [kézirat – χειρόγρ.], τόμος Α' σ. 10. [Δημ. Γκίνης úr szíves levélbeli közlése alapján – Κατὰ τὴν εὐγενικὴ ἀνακοίνωση τοῦ κ. Δημ. Γκίνη].
Talán – ἴσως Δημ. Π. Γοβδελά

SZERZŐK ÉS FORDÍTÓK NÉVJEGYZÉKE

*

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΩΝ

(A számok a nyomtatványok számaira vonatkoznak. –
Οί αριθμοί αναφέρονται στους αριθμούς των εντύπων.)

Άγιοναουμίτης Κωνσταντίνος 136.	Δούκας Τριαντάφυλλος Καστοριανός 24.
Agorasztó Const. 109.	Dudumi Demeter 105, 106, 107, 108.
Ἀδάμης Ἰωάννης 137, 139.	Ζαβίρας Ἰ. Γεώργιος 2, 3, 15, 34, 140.
Ἄνθιμος ἀπὸ τῆς Τρίκκης 25, 30.	Ζαβίρας Ἰ. Κωνσταντίνος 4.
Ἀνώνυμος – Névtelen 7, 17, 20, 22,
23, 32, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 50,
52, 57, 74, 80, 118, 120, 123, 129, 131,
132, 133, 138, 143.	Ζαχαριάδης Γεώργιος 27.
Argenti Döme 98, 104, 111, 112.	Ζηταῖος (Ἠπειρώτης) Χρῦσανθος 1.
Balassa Konstantin 96, 110.	Ζιεγλέρος (Ziegler Friedrich
Wilhelm) 57.
Βαρθολομαῖος (Barthélemy) 19.	Lygala Parius 93.
Βασκίδης Ἐμμανουήλ 82, 87.	Jacobus Despota 92.
Βέννετος Ἰ. Ἄ. (Bennet?) 46.	Jordache Slătinean 119.
Γεωργιεβίτς Ἁαρών (Georgievits
Aaron) 16.	Καλλονάς Γαβριήλ 144.
Gedike Fridrik 102.	Καλλονάς Γεώργιος 144.
Γέσνερος (Gessner) 35.	Καλλονάς Ἰγνάτιος 144.
Γκανῆς Δημήτριος 76, 77, 79.	Καλογεράς Νικηφόρος 90.
Γοβδελλάς Δημήτριος Π. 12, 13, 18.	Καντεμῆρ Δημήτριος 140.
Γοργίλας Ἄδαμος 53.	Καραϊωάννης Κωνσταντίνος 9.
Δαμωδὸς Βικέντιος 36.	Κλήδης Γεώργιος Δ. 56.
Δάρβαρις Δημήτριος Νικολάου 54,
86, 120, 130.	Κöleseri Samuel 94, 135.
Δημητριάδης Ἐμμανουήλ 36.	Κομένιος (Comenius) 25.
	Κομμητᾶς Στέφανος 58, 59, 60, 61,
62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71,
72, 81, 85.
	Κοντὸς Πολυζῶης 8, 9, 125, 141, 142.

- Κορωνιός Ἀντώνιος 35.
 Κούτζικος Κωνσταντίνος Γεωργιάδης 10, 11, 14, 19.
 Λάσκαρις Κωνσταντίνος 30.
 Λεονάρδος Ἰωάννης Ἀναστασίου 78.
 Madai Dávid Sámuel (Μαδάϊ Δαβίδ Σαμουήλ) 137, 139.
 Margó Emilian 113.
 Margó Tivadar 114.
 Marmontel 31, 35.
 Μαρóτος Γεώργιος (Maróthi György) 34.
 Μαυροκορδάτος Ἰ. Ν. Α. 135.
 Μαυρομματίης (= Παπᾶ Ράλλης) Ἰωασάφ 89.
 Μεγδάνης Χαρίσιος Δημ. 33.
 Μεταστάσιος (Metastasio) 35, 119.
 Miskolczi István 117.
 Mogilas Péter 117.
 Μοσχάτος Ἀντώνιος 88.
 Μπεκέλλας Δημήτριος (Bekella Demetrius) 55.
 Ναϊγκεμπόρεν Ἐνρίκος (Neugeboren Heinrich) 88.
 Nicodim Greceanul 125.
 Χάνтус János 116.
 Oeconom Naum 100, 101, 103.
 Palaeologus Jacobus 147, 148.
 Παναγιώτου Δημήτριος 47, 48.
 Παπαγεωργίου Μιχαήλ 5, 6, 14, 45.
 Παπᾶ Ζαχαρίου Γεώργιος 21.
 Παπᾶ Ράλλης Ἰωασάφ 75.
 Papp György 102.
 Πλούταρχος 27.
 Rompéry János 115.
 Πόποβιτς Διονύσιος (Popovics Dénes) 95, 151.
 Πόποβιτς Εὐφρόνιος Ραφαήλ 30.
 Popovics János 134.
 Poteca Eufrosin 130.
 Πούλιος Γρηγόριος 49.
 Rakics Vince 121, 122, 126, 127, 128.
 Ράτζ Σαμουήλ (RácZ Sámuel) 2.
 Ρήγας 31, 35.
 Rizo Nerulos Jakovaky 97.
 Ρόζιας Γ. Κ. (Rosa Georg Konstantin) 26, 29.
 Ρουσιάδης Γεώργιος 46, 51, 73, 145.
 Σεροΐος Γεώργιος 146.
 Σχένδος Ἰωάννης 144.
 Schendo Michaël 94, 143, 149, 150.
 Σιμεωνίδης Ἰωάννης 83, 84.
 Στεριάδης Θεόδωρος (Steriady Theodor) 124.
 Theodorovici Joanu 37.
 Τιάλιος Γεώργιος 91.
 Trandaphill Cosmas 99.
 Τραπεζούντιος Γ. 135.
 Ὑπισχιώτης Μιχαήλ 136.
 Φενελόν (Fénelon) 18.
 Haris Joh. 152.

II.

MAGYAR SZERZŐK MŰVEI

*

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΟΥΓΓΡΩΝ
ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Bevezetés¹⁷

A mai görögök szellemi életére Télyf Iván hívta fel a magyar tudományos körök figyelmét. Akadémiai méltatója szerint „tudós pályájának két vezérlő csillaga” volt: a „magyarság és görögség között való kapcsolat létesítésének és az ó- és újkori görögség azonosságának gondolata”. Rendszertelen és sokszor tévedéseken alapuló újjörög próbálkozásait és törekvéseit tanítványának, Pecz Vilmosnak fellépésével a módszeres tudományos munka korszaka váltotta fel. Pecz Vilmos hatására ébredt hazánkban komolyabb érdeklődés a mai görögség iránt. Újjörög nyelvészeti és irodalomtörténeti vonatkozású ismertetések, Chrisztópulosz, Szolomosz és más újjörög költőkből végzett műfordítások mellett megírta tudományos szempontból értékes és megjelenése idején csaknem páratlanul álló újjörög nyelvtanát. A görög dialektusról írt tanulmányának nagy részét is az újjörögnek szentelte. Ő írta meg az első magyar nyelvű újjörög irodalomtörténetet. Külön tanulmányokat szentelt a nyelvkérdésnek és újjörög szempontból is fontos akadémiai székfoglaló értekezése. Ezenkívül az egyetemen – már kolozsvári tanár korában is, a pesti egyetemen pedig megbízatása értelmében – állandóan tartott újjörög filológiai előadásokat is és művei jó részét görög nyelven írta.

Télyf és Pecz nyomán és mellettük megindul a munka minden irányban.

A nyelvészetet különféle ismertetések mellett etimológiai és nyelvtörténeti, továbbá a nyelvharccal foglalkozó kisebb-nagyobb cikkek képviselik.

Az irodalomtörténeti tárgyú tanulmányok Szolomosz, Valaorítisz, Palamász költészetét és a népdalokat ismertetik. Van egy-két általános irodalomtörténeti áttekintésünk is. Számos műfordító vállalkozott a mű- és népköltés jelesebb termékeinek az átültetésére. Az irodalmi vonatkozású tanulmányok és fordítások mellett megjelennek itt-ott a művészetről (zenéről, színészetről) szóló közlemények is.

Az újabb kori görögség történetéből elsősorban a szabadságharc érdeklí kutatóinkat.

¹⁷ L. bővebben EPhK. 58 (1934) 84–88 és 191–194.

Van általános összefoglalásunk a modern Görögország nemzetiségi, közgazdasági és politikai viszonyairól. Idevonatkozó ismereteinket kiegészítik az újabb kori görögségre is kiterjeszkedő útirajzok.

A magyarországi újjörög tanulmányok külön fejezetét alkotja az újabb kori magyar–görög kapcsolatok feltárása. Ennek a munkakörnek egyik kisebb területére: a magyar vonatkozású újjörög irodalomra Hegedüs István hívta fel a figyelmet. Azóta akadt ugyan követője, de még mindig van – itt is – feltárni való. Sokkal jelentékenyebbek az előbbieknél azok a tanulmányok, melyek a magyarországi görög telepesek történetével foglalkoznak. Horváth Mihály és Thallóczy Lajos hívták fel a figyelmet a hazai görögség kutatására. Szendrei, Tagányi, Takáts Sándor, Kerekes György, Hodinka és mások ilyen irányú részletmunkáinak eredményeit Schäfer László ügyes áttekintése foglalja össze. Czebe Gyula mutatott rá arra, hogy neogréciista filológusaink feladatai közé tartozik görögjeink belső életének tanulmányozása. A „Magyar–Görög Tanulmányok” sorozatának több kiadványa foglalkozik ebben az értelemben a hazai görögség szellemi életével. Ezek a kiadványok – mint jelen könyvészeti összeállításunk is – tájékoztatnak a kutatás mai állásáról és az elvégzendő munka részleteiről.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ¹⁸

Ὁ πατέρας τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν στὴν Οὐγγαρία εἶναι ὁ Ιβάν Τέλφϋ. Ἀπὸ τὰ 1846 ἐδίδασκε τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πέστης, ἀλλὰ συνάμα ἐφρόντιζε γιὰ τὴ διάδοση καὶ τῶν νεοελληνικῶν. Ἰσαμε τὰ 1898 – εἶναι ἡ χρονιά πού πέθανε – ἔγραψε παραπάνω ἀπὸ ἑκατὸ διάφορα δημοσιεύματα οὐγγρικά καὶ ἑλληνικά, – βιβλία, μελέτες, βιβλικρισίες, μεταφράσεις καὶ λοιπὰ γιὰ τὴ νεοελληνικὴ πνευματικὴ ζωὴ. Παντοῦ καὶ πάντα διακήρυττε τὴν ἀκράδαντη πεποίθησή του γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ ἀρχαίου καὶ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ. Τὸν ἐθέρμαινε ἀδιάκοπα ὁ πόθος νὰ δημιουργήσῃ στερεοὺς πνευματικοὺς δεσμοὺς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Οὐγγρων. Ἐπίσης ὁμοίος του στὰ φιλελληνικὰ αἰσθήματα καὶ στὴ δραστηριότητα ἦταν ὁ Vilmos Pecz, τὸν ξεπέρασε ὅμως πολὺ μὲ τὸν ἐπιστημονικὸ καταρτισμὸ καὶ τὴ μεθοδικότητά του.

Ὁ Pecz εἶναι ὁ θεμελιωτὴς στὴν Οὐγγαρία τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπίδραση, πού εἶχε ἀπάνω του ὁ I. Τέλφϋ, εἶχε ἐπηρεασθῆ καὶ ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἐπαφή του μὲ τοὺς Ἑλληνας τῆς Οὐγγαρίας. Τίς πιὸ βαθιεῖς ὅμως ἐντυπώσεις τίς εἶχε στὰ 1892 ἀπὸ τὸ ταξίδι του στὴν Ἑλλάδα. Τότε γνωρίσθηκε μὲ τὸ μεγάλο Ἑλληνα γλωσσολόγο Γεώργιο Χατζιδάκι, μὲ τὸν ὁποῖο συνδέθηκε μὲ φιλία, πού τὸν συνώδεψε ἴσαμε τὸν τάφο του. (Ὁ V. Pecz πέθανε στὰ 1923). Σπουδαῖος συντελεστής ἦταν ἀκόμη στὴν ἐπιστημονικὴ ζωὴ τοῦ Pecz ὁ θεμελιωτὴς τῆς βυζαντινολογίας καὶ βαθὺς γνώστης καὶ τῶν νεοελληνικῶν πραγμάτων K. Krumbacher. Ὁ V. Pecz ἐξακολούθησε τὴν παράδοση τοῦ Τέλφϋ καὶ προσπαθοῦσε νὰ κἀνῃ γνωστὰ τὰ πνευματικὰ προϊόντα τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων στὴν Οὐγγαρία. Τίς ἐργασίες του, καθὼς ὅλη τὴ δράση τοῦ Pecz, χαρακτηρίζει ἡ ἐπιστημονικὴ ἀκρίβεια. Μετέφρασε στὴν οὐγγρικὴ γλῶσσα ποιήματα τοῦ Χριστοπούλου καὶ τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἔγραψε στὰ 1894 μιὰ ἀξιολογώτατη γραμματικὴ τῆς νεοελληνικῆς γιὰ τοὺς Οὐγγρους μὲ εἰσαγωγὴ στὴ νεοελληνικὴ γλωσσολογία καὶ μ' ἓνα παράρτημα ἀπὸ ἐκλεκτὰ τεμάχια τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι ἄρτιο καὶ μὲ ἐλάχιστες ἐπιφυλάξεις εἶναι καὶ σήμερα ἀκόμη πολὺ χρήσιμο. Ἐδημοσίευσε ἐπίσης ἓνα βιβλίο γιὰ τίς ἑλληνικὲς διαλέκτους,

¹⁸ Βλ. διεξοδικά: Νέα Ἑστία 11 (1937) 651–661.

στο όποιο σ' ένα μεγάλο μέρος ασχολείται με τον επιστημονικό χαρακτηρισμό των ιδιωμάτων της νεοελληνικής. Ο Pecz έγραψε επίσης την πρώτη στην ούγγρική γλώσσα ιστορία της νεοελληνικής φιλολογίας. Έκτος απ' όλ' αυτά ασχολήθηκε – μάλιστα σε πολλά άρθρα – και με το γλωσσικό ζήτημα. Στο πανεπιστήμιο, ως καθηγητής της ελληνικής φιλολογίας, έδιδασκε, μαζί με τα αρχαία και τα βυζαντινά, και τη νεοελληνική γλώσσα και φιλολογία. Σ' όλη την επιστημονική δράση του, ο V. Pecz έτόνιζε την ένότητα και την ταυτότητα των αρχαίων και συγχρόνων Έλλήνων, και ως φυσική συνέπεια των ιδεών του αυτών άπαιτούσε την επέκταση της μελέτης και των σπουδών του πνευματικού βίου του Έλληνισμού ίσαμε την τελευταία περίοδο της ιστορίας του. Έκτος από τα ιστορικά, γλωσσικά και λαογραφικά στοιχεία, που άποτελούν άσφαλέστατη άπόδειξη για την ελληνική ένότητα, ο V. Pecz ως συνδετικό κρίκο μεταξύ του αρχαίου ελληνικού και του νεοελληνικού κόσμου θεωρεί και τη λογοτεχνία. Η νέα ελληνική λογοτεχνία στα μάτια του συνεχίζει τις έκδηλώσεις του ίδιου δημιουργικού πνεύματος του ελληνικού έθνους, πλουτισμένου από το χριστιανισμό. Ο Pecz έτόνιζε πολλές φορές πόσο βαθειά καταλαβαίνει τις παλαιότερες περιόδους της ελληνικής εκείνος που γνωρίζει τη νέα γλώσσα, και πόσο ζωντανά νιώθει τα αρχαία κείμενα ό φιλόλογος, που ξέρει και τα νέα ελληνικά. Ο ίδιος επίσης έδημοσίευσε πολλά από τα έργα του σε ελληνική γλώσσα.

Όσο για τις νεοελληνικές μελέτες, ό V. Pecz, ως Ούγγρος, είχε και κάποιο ιδιαίτερο έθνικό για μās λόγο να τις υποστηρίξει, γιατί έξ αίτίας των γνωστών σχέσεων μας με το Βυζάντιο, ή έρευνα της ούγγρικής ιστορίας δέν μπορεί να χωριστή από τη βυζαντινή ιστοριογραφία. Έπειδή όμως ή βυζαντινολογία έπρεπε να περιλαμβάνη και τη μελέτη και τη γνώση του πνευματικού βίου των νεωτέρων Έλλήνων, ό V. Pecz, έκτος από τους άλλους λόγους άπαιτούσε τη μελέτη των νεοελληνικών και ως άπαραίτητο βοήθημα της βυζαντινολογίας. Σύμφωνα με τις ιδέες του Pecz, άρχισε – από σαράντα χρόνια – ή εργασία των Ούγγρων νεοελληνιστών.

Καθώς φαίνεται από τον κατάλογό μας, έκοντοντάδες βιβλία, άρθρα, μελέτες ή μεταφράσεις ασχολούνται με τη γλώσσα, τη λογοτεχνία, την ιστορία και γενικά με τη ζωή του μεταβυζαντινού ελληνισμού.

Τό σπουδαιότερο και τό ειδικότερο κεφάλαιο της ούγγροελληνικής έπιστήμης είναι εκείνο που καταγίνεται με τη ζωή των Έλλήνων έποίκων της Ούγγαρίας. Η προκοπή και ή άκμή των Έλλήνων αυτών έφτασε στο κορύφωμά της κατά τό 18. αί. Οι διάφορες σχετικές δημοσιεύσεις Ούγγρων έρευνητών έξετάζουν την ιστορία τους και τη γεωργική, βιομηχανική, έμπορική

καὶ γενικὰ οἰκονομικὴ δράση τους στὴν Οὐγγαρία. Τὸ σημαντικώτερο ὅμως μέρος τῆς ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων τῆς Οὐγγαρίας εἶναι σχεδὸν ἄγραφο ἀκόμη. Ἐννοοῦμε τὴν ἱστορία τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν ἐποίκων Ἑλλήνων τῆς χώρας μας. Καὶ ὅμως ἡ ἐργασία αὐτὴ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ εἰδικώτερα καθήκοντα τῶν Οὐγγρων μελετητῶν τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἀρκετὰ τεύχη τῶν «Οὐγγροελληνικῶν Μελετῶν» εἶναι ἤδη ἀφιερωμένα στὴν ἐξέταση τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων τῆς Οὐγγαρίας. Ἀπ’ αὐτὲς τίς δημοσιεύσεις – ὅπου ἀνήκει καὶ ἡ παρούσα βιβλιογραφία μας – ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ σχηματίσῃ μιὰ εἰκόνα γιὰ τὴ σημερινὴ κατάσταση καὶ γιὰ τὰ προβλήματα τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν.

AZ ÚJABB GÖRÖGSÉGRE VONATKOZÓ MUNKÁK

*

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΑ ΣΤΟ ΝΕΩΤΕΡΟ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ

1. *Anonim.* – Ἀνώνυμος: Constantinapoly Várossának, és ahoz tartozando részeinek az ő veszedelmének az Görög Birodalommal együtt rövid leírása [Ἡ Πόλι καὶ ἡ καταστροφή της]. Lőtse 1688. [cf. Szabó K.: RMK. Bp. 1879. 554, N° 1368].
2. — — Eines freymüthigen und unpartheyischen Ungarns Erörterung der Fragen: Welche Rücksicht verdienen die Griechen in Ungarn unter anderen hier wohnenden Nazionen und in welcher Verbindung sie da mit der raitzischen, oder sogenannten illyrischen Nazion stehen? Zur gründlichen Wiederlegung der unlängst unter den Titel: Dissertatio de Gente Serbica perperam Rasciana erschienenen Brochure, in soweit darinn die griechische Nazion angegriffen ist. 1791. [Cf. Horváth E.: Ἡ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γ. Ζαβίρα 32, 105.].
3. — — Der Aufstand der Griechen in Epirus, ihr Land, ihre Sitten und Gebräuche, ihre Lage unter der türkischen Regierung, nebst einem geschichtlichen Rückblicke auf die Schicksale der Griechen seit dem 18. Jahrh. bis auf unsere Zeit. Mit 1 Karte. Pest 1854.
4. — — Versezet a Nméltgú báró Sina Simon és neje Desánfalvai Gyika Iphigenia ezüst házassági életének emlékére, mellyet szavalt a szódi elemi ifuság január 22. 1860. [Ποίημα γιὰ τὴν εικοστὴ πέμπτῃ ἐπέτειο τῶν γάμων τοῦ κ. Σ. Σίνα καὶ τῆς κ. Ἰφιγ. Γίκα, ποὺ ἀπαγγέλθηκε στὶς 22 Ἰαν. 1860 ἀπὸ τὴ νεολαία τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τοῦ Szód]. Vác 1860.
5. — — Újgörög dalok [Νεοελληνικά τραγούδια]. Külföld 1894. 124, 216. 262. [μ]
6. — — Egy krétai költő [Ἄρωτόκριτος]. Nemzet 1897. N° 101. ápr. 10.
7. — — Erdélyi görög kereskedők szabadalomlevelei [Προνόμια Ἑλλήνων ἐμπόρων τῆς Τρανσυλβανίας]. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 5 (1898) 402–405.

8. *Asztalos Lajos*: Koraisznak Vasziliihoz intézett levelei [Γράμματα τοῦ Κοραΐ πρὸς τὸ Βασιλείου]. EPhK. 36 (1912) 450–457, 503–514.
9. *Balajthi I.*: A' közép-évi Görögök [Οἱ νεώτεροι Ἕλληνες], Felső Magyar-Országi Minerva 5 (1829) 1. 145–166.
10. *Berzeviczy Albert*: Görögországi utirajzok [Εντυπώσεις ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα]. Budapesti Szemle 153 (1913) 1–22, 177–206; 154 (1913) 1–28, 321–337.
11. — — Impressions de Grèce. Revue de Hongrie 6 (1913) 17–43, 173–192, 257–274, 417–430; 12 (1913) 93–108, 256–272.
12. *Bors Emil*: Görögország közgazdasági viszonyai 1901-ben [Ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ 1901]. Budapest 1902.
13. *Csengeri János – Pasteiner Gyula*: Görög földön [Στὴν Ἑλλάδα]. Emlékkönyv a magyar tanárok 1893-ik évi tanulmányújtjáról. Budapest, 1895. – Cf. *Hegedüs I.*, EPhK. 19 (1895) 480–487.
14. *Cserép József*: A mai görög középiskolák [Τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδύσεως στὴ σημερινὴ Ἑλλάδα]. Magyar Paedagogia 3 (1894) 257–264, 329–349, 394–407.
15. *Csiszár Sámuel*: Kolosvári hites polgár és boltos kereskedő Trandafir György úrnak halotti végtisztelete megadásakor tartott rövid elmélkedés a kereskedés hasznos voltáról a statusra nézve, és a nemes indulatú kereskedőt illető megbecsültetéséről. Kolosvárt a t. görög eklésia temploma körében december 2. napján 1833. eszt. kolosvári ev. ref. pap által [Ἐπιμνημόσυνος λόγος τοῦ Γ. Τριανταφύλλου, Ἕλληνας ἐμπόρου στὸ Kolozsvár] Kolosvárott 1843.
16. *Czebe Gyula*: J. Kalitsunakis, Neugriechisch-deutsches Gesprächsbuch mit besonderer Berücksichtigung der Umgangssprache. Berlin–Leipzig 1912. EPhK. 36 (1912) 884–885. [β]
17. — — Sp. P. Lambros, Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐν Οὐγγαρία καὶ Αὐστρία μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ. Történeti Szemle 3 (1914) 588–592. [β]
18. — — Görög kereskedők nyugtái Bornemisza Anna gazdasági naplóiban [Αποδείξεις Ἑλλήνων ἐμπόρων στὰ οἰκονομικὰ ἡμερολόγια τῆς Ἄννας Bornemisza]. Századok 49 (1915) 456–462.
19. — — I. E. Kalitsunakis, Neugriechisches Lesebuch. Berlin–Leipzig 1914. EPhK. 39 (1915) 795. [β]
20. — — Vértesy Dezső [Χαρακτηρισμὸς τοῦ D. Vértesy]. EPhK. 41 (1917) 587–588.
21. — — Görög irodalom [Ἑλληνικὴ λογοτεχνία]. Irodalmi Lexikon, Budapest 1927. 399–428 és más cikkek – καὶ ἄλλα ἄρθρα.
22. *Dankovszky Greg. Aloys*: Die Griechen als Stammverwandte der Slaven. Pressburg 1828.

23. — — Die Götter Griechenlands. Pressburg 1841.
24. *Darkó Jenő*: Az újgörög νερό szóról [Για τὴ νεοελληνικὴ λέξι «νερό»]. EPhK. 26 (1902) 114–117.
25. — — K. Krumbacher, Das Problem der neugriechischen Schriftsprache. München 1903. EPhK. 28 (1904) 253–255. [β]
26. — — Droszinisz, Az öröm fénye [Ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Δροσίνη]. Erzsébetvárosi Hírlap 1906. [μ]
27. — — A görög nyelv thesaurusának terve [Τὸ σχέδιο τοῦ Θεσαυροῦ τῆς ἑλληνικῆς]. Nyelvtudomány 2 (1909) 291–302.
28. — — Valaoritis újgörög költő [Βαλαωρίτης ὁ Νεοἑλλήν ποιητής]. Budapesti Szemle 144 (1910) 100–113.
29. — — Nyelvharc a görögökknél [Ἡ γλωσσικὴ διαμάχη τῶν Ἑλλήνων]. Uránia 1912. 353–356.
30. — — Pecz Vilmos r. tag emlékezete. [Επιμνημόσυνος λόγος γιὰ τὸ Γουλιέλμο Pecz]. (A Magyar Tudományos Akadémia elhúnyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XVIII. 18.) Budapest 1925.
31. — — Ἑλληνοσυγγραφικαὶ σχέσεις κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς καὶ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους. Νέα Ἑστία 5 (1931) 120–125, 195–198.
32. *Dercsényi Móric*: A kyprosi nyelvjárás története a legrégebbről időkől napjainkig. I. Hangtan. [Ἱστορία τῆς Κυπριακῆς διαλέκτου ἀπὸ τὰ παλαιότερα χρόνια ἴσα μὲ σήμερα. Α΄. Φωνητικὴ]. Budapest 1902.
33. — — Görögország válsága [Ἡ κρίσις τῆς Ἑλλάδος]. Budapesti Szemle 142 (1910) 287–313.
34. — — Sp. Lampros, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος μετ' εἰκόνων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τόμος ἕκτος ἀπὸ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ μέχρι τῆς Ἀλώσεως. Ἐν Ἀθήναις 1908. Történeti Szemle 2 (1913) 425–439. [β]
35. — — A Balkán [Τὰ Βαλκάνια]. Budapesti Szemle 159 (1914) 466–478.
36. — — Gyula Czebe. Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher 8 (1931) 221–224.
37. — — A görög szabadságharc [Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις τοῦ Εἰκοσιένα]. Parthenon 6 (1932) 5–20.
38. *Eckhart Ferenc*: Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században [Οἱ μεσίται τοῦ ἐμπορίου μας κατὰ τὸ XVIII. αἰ.]. Századok 52 (1918) 356–391.
39. *Erdélyi Károly*: Utazás Görögországban [Περιήγησις τῆς Ἑλλάδος]. Temesvári kegyesrend. főgymn. értesítője 1893/4. – Cf. EPhK. 20 (1896) 80.

40. *Erdős Tivadar*: Görögországi tanulmányutam [Τὸ ταξίδι μου στὴν Ἑλλάδα]. 1912. – Cf. Magyar Középiskola 1913. 52.
41. — — A modern nyelvek tanításának módszere Görögországban [Διδακτικὴ μέθοδος τῶν συγχρόνων γλωσσῶν στὴν Ἑλλάδα]. Gyöngyös 1938.
42. *Erődi Béla*: Az új görög Anakreon [Ὁ Νεοέλλην Ἀνακρέων]. Figyelő 1871. N° 147.
43. — — Új görög népköltészet [Νεοελληνικὴ λαϊκὴ ποίηση]. Figyelő 1871. N° 353, 380.
44. — — Az Arta hídjá. Görög népdal [Τὸ γιοφύρι τῆς Ἄρτας]. EPhK. 6 (1882) 474–5. [μ]
45. — — Khristopoulos Elhatározás [Ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Χριστοπούλου] EPhK. 6 (1882) 441. [μ]
46. — — A fülmile panasza [Τὸ παράπονο τ' ἀηδονιοῦ]. Budapesti Szemle 60 (1889) 80. [μ]
47. — — Az újgörög költészetből [Ἀπὸ τῆ νεοελληνικὴ ποίηση]. A balkán-félszigeti népek költészetéből [Ἀπὸ τὴν ποίηση τῶν Βαλκανικῶν λαῶν]. (Olcsó Kt. 844–845.) Budapest 1892. 84–121.
48. *Fehér Géza*: Mikes «kéráczá»-ja és «rolatéti»-je [Οἱ λέξεις «κεράτσα» καὶ «πολλατέτη» στὸ ἔργο τοῦ Μikes]. EPhK. 44 (1920) 85–86.
49. *Földy József*: Mai görög elbeszélők [Σύγχρονοι Ἕλληνες διηγηματογράφοι]: Hermes-himnusz és egyéb műfordítások. Pápa 1935. 104–135. [μ]
50. *Fraknoi Vilmos*: K. Landsteiner, Jacobus Palaeologus. Mit noch nicht gedruckten Urkunden und Briefen aus dem Archive des K. K. Ministeriums des Inneren. Wien 1873. Századok 8 (1874) 45–50. [β]
51. *Fray Jenő*: A francia forradalom Koraisznak Dimitriosz Lotoszhoz írt leveleiben [Ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση στὰ γράμματα τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸ Δημήτριο Λοτό]. Magyar Művelődés 8 (1929) 31–32.
52. *Freész Endre*: Fotiadisz S., Nyilt titok [Ἐνα ποίημα τοῦ Φωτιάδη]. Az Ujság 1910. N° 210. [μ]
53. *Gáldi László*: Fidé [‘φιδέζ’]. Magyar Nyelv 34 (1938) 44–45.
54. — — Fátzol [‘φακιόλι’]. Magyar Nyelv 34 (1938) 105–107.
55. — — Problemi di geografia linguistica nel rumeno del Settecento. (Biblioteca dell’Accademia d’Ungheria di Roma, 13.) Roma 1938.
56. — — A XVIII. századi oláh nyelv jövenényszavai [Δανεικὲς λέξεις τῆς ρουμανικῆς]. Magyar Nyelv 35 (1939) 8–17.
57. — — Le origini italo-greche della versificazione rumena. (Biblioteca dell’Accademia d’Ungheria di Roma, 25–26.) Roma 1939.

58. — — Les premiers verbes d'origine française dans la langue roumaine. *Zeitschrift f. französische Sprache und Literatur* 43 (1939) 176–189.
59. — — Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes. (Magyar–Görög Tanulmányok – Ούγγροελληνικαὶ Μελέται 9.) Budapest 1939. – Cf. *Horváth E.*, *EPhK.* 63 (1939) 210–213. (μὲ ἑλληνικὴ περίληψη); (*Lionello Fiumi*), *Dante* 8 (1939) 373–374; *G. L. A.*, *Messenger d'Athènes* 4, 9, 12 Août 1939; *A. Graur*, *Bulletin Linguistique* (Bucarest) 7 (1939) 188–192; *Horváth E.*, *Archivum Europae Centro-Orientalis* 5 (1939) 332–336, *N. Jorga*, *Revue des Études Sud-Est Européennes* (1940) → *G. Soyter*, *Philologische Wochenschrift* 60 (1940) 275–276.
60. *Gárdonyi Albert*: Pest város keleti kereskedelme a XVIII. században [Τὸ ἀνατολικὸ ἐμπόριο τῆς πόλεως Pest κατὰ τὸ 18. αἰ.]. *Historia* 1930. N° 1–3.
61. *Graf András*: *Jeorjiosz Zavirasz budapesti kõnyvtárának katalógusa* – Κατάλογος τῆς ἐν Βουδαπέστη βιβλιοθήκης Γεωργίου Ζαβίρα. (Magyar–Görög Tanulmányok – Ούγγροελληνικαὶ Μελέται 2.) Budapest 1935. – Cf. *Horváth E.*, *EPhK.* 60 (1936) 73–74.; *R. Janin*, *Échos d'Orient* 40 (1937) 253.
62. *Hadzsega Gyula*: Πρὸχειρον ὀρθογραφικὸν λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Athén 1913. *EPhK.* 37 (1913) 142. [β]
63. *Hajnóczzy Iván*: Görögbetűs magyar házasságkötő forma [Ούγγρικὸ κείμενο τῆς τελετῆς τοῦ γάμου μὲ χαρακτηριστῆρες ἑλληνικούς]. *Magyar Nyelv* 25 (1929) 380–381.
64. — — A görögök hazánkban és városunkban [Οἱ Ἕλληνες στὴν Οὔγγαρία καὶ στὴν πόλη μας]. A Szegedi Alföldkutatató Bizottság kecskeméti közgyűlése 1929 május hó 29–30-án. Szeged 1930. 6–7.
65. — — A kecskeméti görög iskola [Τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο τοῦ Kecskemét τῆς Οὔγγαρίας]. *Kereskedelmi Szakoktatás* 1930/1. 445–6.
66. — — A kecskeméti görögség története – Ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ Kecskemét. (Magyar–Görög Tanulmányok – Ούγγροελληνικαὶ Μελέται 8.) Budapest 1939. – Cf. *Graf A.*, *EPhK.* 63 (1939) 209–210.
67. *Hardy Laura*: *Újgörög elemek az albán nyelvben* – Gli elementi neoellenici nella lingua albanese. Budapest, 1935. [μὲ ἰταλικὴ περίληψη].
68. *Havass Rezső*: Szaloniki [H Θεσσαλονίκη]. *Budapesti Szemle* 43 (1885) 372–385.
69. *Hegedüs István*: Görög históriás ének Mihály vajdáról [Νεοελληνικὸ ἱστορικὸ ποίημα γιὰ τὸ Μιχαὴλ Βοηβόδα]. *Irodalomtörténeti Közlemények* 3 (1893) 37–66.

70. — — Krisztus és a gyermek. Paraskhos Akhilles után újgörögből [Ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Ἄ. Παράσχου]. Vasárnapi Ujság 40 (1893) 246. [μ]
71. — — Paraskhos Achilles, Az áruló sírja [Ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Ἄ. Παράσχου]. Vasárnapi Ujság 41 (1894) 723. [μ]
72. — — Paraskhos Achilleus, Hellas és a nyugat. A krétai árva [Ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Ἄ. Παράσχου]. Vasárnapi Ujság 44 (1897). N° 4. [μ]
73. — — Paraskhos Achilleus, Krisztus és a gyermek [Ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Ἄ. Παράσχου]. Tanulók Lapja 8 (1901). N° 40. [μ]
74. — — Karthaios K., A harcok halála [Ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ K. Καρθαίου]. Vasárnapi Ujság 52 (1915) 267. [μ]
75. *Hintz Johann*: Geschichte des Bisthums der griech. nicht unirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen. Hermannstadt 1850.
76. *Hodinka Antal*: A tokaji görög kereskedőtársaság kiváltságsevele [Προνομιακὸ ἔγγραφο τῆς ἑλληνικῆς ἐμπορικῆς κομπανίας τῆς Τοκαΐας]. Akadémiai Értesítő 22 (1911) 542–547.
77. — — A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságainak az ügye 1725–1772 [Ἡ ὑπόθεση τῶν προνομίων τῆς ἑλληνικῆς ἐμπορικῆς κομπανίας τῆς Τοκαΐας 1725–1772]. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XXIII. 4.) Budapest, 1912.
78. *Horváth Endre*: Πέτρου Βλαστοῦ, Γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς. Νουμάς 13 (1915) 74–76. [β]
79. — — Γιὰ ἓνα βιβλίον τοῦ Γ. Ν. Χατζιδάκη. Γράμματα 5 (1919) 205–210. [β]
80. — — Ἡ Φεγγαροντυμένη στὸν Κρητικὸ τοῦ Σολωμοῦ. Δελτίον τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου, 9 (1921) 169–176. — Cf. *Moravcsik Gy.*, EPhK. 46 (1922) 60–61.
81. — — Újgörög népmesék magyar nyelven [Νεοελληνικά παραμῦθια σὲ οὐγγρική μετάφραση]. Napkelet 3 (1925) 476–77. [β]
82. — — Γιὰ τὴ γιορτὴ τοῦ Κωστή Παλαμά. Νέα Ζωή (1926) N° 6. 35–37.
83. — — Ὁ Ἀχιλλεὺς τοῦ Ραζέλου. Ἀλεξανδρινὴ Τέχνη 1 (1927) 29–30. [β]
84. — — Ἡ οὐσία τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Φιλότεχνος 1 (1927) 279.
85. — — Αἱ πνευματικαὶ παραδόσεις περὶ Ἑλλάδος εἰς Οὐγγαρίαν. Ἐλευθερον Βῆμα 1927. N° 1834. 16 Μαΐου. [= Ν. Π. Δελιαλῆ: Ἀναμνηστικὴ εἰκονογραφημένη ἔκδοσις Παύλου Χαρίση, Κοζάνη, 1935. 36–41.]
86. — — A delfibeli ünnepi játékok [Οἱ Δελφικὲς ἑορτές]. A bp. Gizella királyné leánygimnázium értesítője 1926/7. 43–48.
87. — — Λόγος τοῦ Οὐγγρου καθηγητοῦ κ. Ἀνδρέου Χόρβατ. Ἐκφωνηθεὶς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Λευκοῦ Πύργου τὴν 25 Σεπτεμβρίου 1927. Ἠχώ τῆς Μακεδονίας 1927. N° 784. 11 Ὀκτ. 1927.

88. — — A Parnassoson [Στὸν Παρνασσό]. *Ifjúság és Élet* 4 (1929) 380–382.
89. — — Az újjöreg zene [Ἡ νεοελληνικὴ μουσικὴ]. *Zenei Lexikon*, Budapest, 1929. I. 403–405.
90. — — A kecskeméti görögbetűs házasságkötő formához [Παρατηρήσεις στὸ κείμενο τῆς τελετῆς τοῦ γάμου τοῦ Kecskemét]. *Magyar Nyelv* 26 (1930) 78–79.
91. — — Kosztisz Palamász az újjöreg költő [Κωστής Παλαμάς ὁ Νεοέλληνας ποιητής]. *Debreceni Szemle* 4 (1930) 217–225.
92. — — Ἑλληνοουγγαρικαὶ οικονομικαὶ σχέσεις. *Οἰκονομολόγος* 1930. Νοέμβρ.
93. — — Az újjöreg színezet [Ἡ δραματικὴ τέχνη τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων]. *Σζίνμῦνέζετι Lexikon*, Budapest 1930. I. 288–290.
94. — — Vélemény Palamászról [Γνώμη γιὰ τὸν Παλαμά]. *La Semaine Egyptienne* 4 (1930) 40.
95. — — Ἐνέργειαὶ ὑπὲρ τοῦ κ. Παλαμά διὰ τὸ βραβεῖον Νόμπελ. Ἐλεύθερον Βῆμα 11. Σεπτ. 1930.
96. — — Le prix Nobel à M. Costis Palamas. *Indépendant (Salonique)* le 9 Sept. 1930.
97. — — Az újjöreg irodalom [Ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία]. *Világirodalmi Lexikon*, III. 1680–1683 és más cikkek – καὶ ἄλλα ἄρθρα. Budapest 1930–33.
98. — — A mai Görögország és a magyar-görög kapcsolatok [Ἡ σημερινὴ Ἑλλάς καὶ οἱ οὐγγροελληνικὲς σχέσεις]. *Katholikus Tanítónők és Tanárnők Lapja* 18 (1933) 87–94.
99. — — Újjöreg tanulmányok Magyarországon [Ἡ μελέτη τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων στὴν Οὐγγαρία]. *EPHK.* 58 (1934) 84–88, 191–194.
100. — — Szolomosz [Ὁ Σολωμός]. *Debreceni Szemle* 9 (1935) 120–128., 219–222.
101. — — Ὁ Σολωμός (Ἔρευνα 80.) Ἀθῆναι – Ἀλεξάνδρεια (1935). – Cf. M. Ροδάς, Ἑλ. Βῆμα 6. Ἀπρ. 1936; I. M. Παναγιωτόπουλος, *Νέα Ἔστια* 10 (1936) 731–2.
102. — — Görög históriás ének Mihály vajdáról [Νεοελληνικὸ ποίημα γιὰ τὸ Μιχαὴλ Βοηβόδα]. *EPHK.* 59 (1935) 378–393. [μὲ ἑλληνικὴ περίληψη].
103. — — Ismeretlen görög munka a magyar szent koronáról [Ἄγνωστη νεοελληνικὴ μελέτη γιὰ τὸ ἱερὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας]. *EPHK.* 60 (1936) 358–367. [μὲ γαλλικὴ περίληψη].
104. — — Νεοελληνικὲς μελέτες στὴν Οὐγγαρία. *Νέα Ἔστια* 11 (1937) 651–661. – Cf. *L. Gáldi*, *Archivum Europae Centro-Orientalis* 3 (1937) 247–248.

105. — — L'idéalisme de Solomos. Le Messenger d'Athènes. N° 4661 et 4662., le 5 et 6 mai 1937.
106. — — Ὁ ἰδεαλισμὸς τοῦ Σολωμοῦ. Πρωῖα N° 12–167. 19 Ἀπρ. 1937.
107. — — Ἡ ζῶη καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα – Zavirász György élete és munkái. (Magyar-Görög Tanulmányok – Οὐγγροελληνικαὶ Μελέται 3.) Budapest 1937. – Cf. *Dercsényi M.*, EPhK. 61 (1937) 399–400. (μὲ ἑλληνικὴ περίληψη); *R. Janin*, Échos d'Orient 40 (1937) 253.; *K. Ἀ(μαντος)* Ἑλληνικά 10 (1938) 190–191.; *M. B. Σακελλάριος*, Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher 14 (1937) 142–143.; *A. Eckhardt*, Nouvelle Revue de Hongrie, Avril 1938. 352–354.; *K. Θ. Δημαράς*, Νέα Ἑστία 11 (1937) 553–555.; *M. Ροδᾶς*, Ἐλεύθερον Βῆμα 15. Φεβρ. 1937; *Γ. Ζ. Πρωῖα* 22. Φεβρ. 1937; *G. L. A.*, Messenger d'Athènes 5, 6, 11. Mars 1937; *Keresztury D.*, Magyar Szemle 30 (1937) VII–VIII. l. (Κönyvszemle); *Pukánszky B.*: Ungarische Jahrbücher 18 (1938) 62.
108. — — Haris Pál [Ὁ Παῦλος Χαρίσης]. EPhK. 61 (1937) 227–229. [μὲ γαλλικὴ περίληψη].
109. — — Péczeli József görög fordításban [Ὁ Ἴωσήφ Péczeli σὲ μετάφραση ἑλληνικῆ]. EPhK. 61 (1937) 361–368. [μὲ γαλλικὴ περίληψη].
110. — — Egy magyarországi görög könyvtára a XVIII. században [Ἡ βιβλιοθήκη ἑνὸς Ἑλλήνου τῆς Οὐγγαρίας στὸ 18. αἰ.]. Magyar Könyvszemle 62 (1938) 33–40. [μὲ γαλλικὴ περίληψη].
111. — — Egy erdélyi görög orvos nyilatkozata a finn-magyar nyelvrokonságról 1725-ben [Γνώμη Ἑλλήνου Γιατροῦ ἀπὸ τὴν Τρανσυλβανία γιὰ τὴ φιννο-ουγγρική γλωσσική συγγένεια στὰ 1725]. Magyar Nyelv 34 (1938) 322–323.
112. — — Ἡ φιλελληνικὴ δραῖσις ἐν Οὐγγαρία. Πρωῖα N° 13–194. 18 Μαΐου 1938.
113. — — Οὐγγροελληνικαὶ Μελέται. Καθημερινή N° 7956. 5 Σεπτ. 1938.
114. — — Ἡ 150-ετηρὶς τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τῆς Βουδαπέστης. Καθημερινή N° 7935. 15 Αὐγ. 1938.
115. — — Griechen in Ungarn. Pester Lloyd, 6. Novemb. 1938.
116. — — Ὁ φιλελληνισμὸς τοῦ Βύρωνος καὶ ἡ Οὐγγαρία (Ἔρευνα 97.) Ἀθήναι – Ἀλεξάνδρεια, 1938.
117. — — Μ. Τριανταφυλλίδη, Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ. Ἀθήνα 1938. EPhK. 62 (1938) 424–427. [β μὲ γαλλικὴ περίληψη].
118. — — Magyarországi újgörög könyvek és könyvtárak [Νεοελληνικὰ βιβλία καὶ ἑλληνικὲς βιβλιοθήκες στὴν Οὐγγαρία]. Magyar Könyvszemle 63 (1939) 136–141. [μὲ γαλλικὴ περίληψη].

119. — — Görög könyvtárak és levéltárak magyarországi vonatkozásai [Στοιχεῖα ἀναφερόμενα στὴν Οὐγγαρία εὐρισκόμενα στὰ ἀρχεῖα καὶ στὶς βιβλιοθήκες τῆς Ἑλλάδος]. EPhK. 63 (1939) 390–396. [μὲ ἑλληνικὴ περίληψη].
- 119a. — — Az athéni Akadémia «Görög Könyvészet» és a magyarországi nyomdák újkörög könyvei (Ἡ «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία» τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὰ νεοελληνικὰ ἔντυπα τῶν οὐγγρικών τυπογραφείων). Magyar Könyvszemle 64 (1940) 72–74.
- 119b. — — Hodos Klebelsberg az Olympos alatt (Ὁδὸς Klebelsberg πλησίον τοῦ Ὀλύμπου). Nemzeti Ujság. 1940. II. 15.
- 119c. — — Μία ἐπιστολὴ ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων «καπετανέων» ἀπὸ τὰ 1805. Ἑλληνικά 11 (1939) 331–332.
120. *Horváth György*: Lukis Laras. Irta Bikélas Dömötör [Δ. Βικέλα: Λουκῆς Λάρας]. (Olcsó Könyvtár 307.) Budapest 1892. [μ]
121. — — Az újkörög nyelv [Ἡ νεοελληνικὴ γλῶσσα]. Kecskeméti kegyesrendi főgymn. értesítője 1893/4. – Cf. *Pecz V.*, EPhK. 19 (1895) 145–147.
122. *Horváth Jenő*: Hellas [Ἡ Ἑλλάς]. Budapest 1921.
123. *Horváth Zsigmond*: A görög dialectusok rövid ismertetése nyelvtörténeti szempontból [Σύντομη μελέτη τῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων ἀπὸ γλωσσολογικῆς ἀποψῆς]. A pesti ág. hitv. gymn. 1862–3. és 1863–4. évi ért.
124. — — Kínánatos-e a most élő görögök néprnyelvének tudása a régi írók helyes megértésére és magyarázására? [Ἐὰν χρειάζεται ἡ γνώση τῆς δημοτικῆς γλώσσας τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴ σωστὴ κατανόηση καὶ ἐξήγηση τῶν ἀρχαίων συγγραφέων]. A pesti ág. hitv. gimnázium értesítője 1860/61. 13–18.
125. *Jámbor György*: Christopulosz és Anakreon [Ὁ Χριστόπουλος καὶ ὁ Ἀνακρέων]. Budapest 1906.
126. — — Görögország iskolaügye [Τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα]. Magyar Művelődés 8 (1929) 56–63.
127. *Józsa I.*: A piaristák bukaresti letelepedésének kísérlete és Mavrokordat Konstantin [Ἡ προσπάθεια τῶν εὐσεβιστῶν (Piaristes) νὰ ἐγκαταστηθοῦν στὸ Βουκουρέστι καὶ ὁ Κ. Μαυροκορδαῖος]. Erdélyi Múzeum 36 (1931) 406–408.
128. *Kállay Béni*: Galátea, egy újkörög dráma [Βασιλειάδη: Γαλάτεια]. Budapesti Szemle 15 (1877) 267–309. [μ]
129. *Kemény Lajos*: Görög kereskedők Kassán [Ἑλληνες ἔμποροι στὴν Kassa τῆς Οὐγγαρίας]. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 9 (1902) 142.

130. *Kerekes György*: Jövenény alföldiek és görögök Kassán 1660–1662-ben [Προσήλυδες από την πεδιάδα και Έλληνες στην Kassa της Ούγγαρίας στα 1660–1662]. *Századok* 45 (1911) 289–291.
131. — — Görögök Kassán a XVII. században [Έλληνες στην Kassa της Ούγγαρίας κατά τὸ 17. αἰ.]. *Századok* 45 (1911) 366–369.
132. — — A kassai kereskedők életéből harmadfélszázad 1687–1913 [250 χρόνια από τὴ ζωὴ τῶν ἐμπόρων τῆς πόλεως Kassa]. Budapest 1913. – Cf. *Századok* 49 (1915) 432–434.
133. *Kerényi Károly*: Lesbosi utazás [Ταξίδι στὴ Λέσβο]. *Sziget* II. (1936) 104–126.
134. *Kont Ignác*: Beaudouin, Étude du dialecte chypriote moderne et médiéval. *EPhK.* 10 (1886) 210–11. [β]
135. — — Beaudouin, Quid Korais de neo-hellenica lingua senserit. *EPhK.* 10 (1886) 211. [β]
136. — — Psichari, Essais de grammaire historique néo-grecque. (L'article féminin au moyen-âge et de nos jours et la première déclinaison moderne). *EPhK.* 16 (1892) 142. [β]
137. *Kovács Sámuel*: Mint kezdett a görög nyelv a XV. században napnyugoton fölelevenedni [Πῶς ἄρχισε ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα νὰ ἀναζωογονηθῆ στὴ Δύση κατά τὸ 15. αἰ.]. *Tudományos Gyűjtemény* 11 (1826) 99–108.
138. *Kúnos Ignác*: A török nyelv idegen elemei [Τὰ ξένα στοιχεία τῆς τουρκικῆς]. *Nyelvtudományi Közlemények* 26 (1896) 438–454; 27 (1897) 52–63, 211–216, 386–403; 28 (1898) 34–54.
139. — — Hellász tündérbirodalma [Ελληνικὰ παραμύθια]. Budapest 1925. – Cf. *Horváth E.*, *Napkelet* 3 (1925) 476–77. [μ]
140. *Krausz Sámuel*: Görög vendégszók az örményben [Ελληνικὲς λέξεις στὴν Ἀρμενικῆ]. *EPhK.* 22 (1899) 336–347.
141. *Máthé Elek*: Utazás Hellászban [Ταξίδι στὴν Ἑλλάδα]. *Magyar Szemle* 31 (1937) 289–296.
142. *Moravcsik Gyula*: A. Thumb, Οἱ Νεοέλληνες καὶ ἡ καταγωγὴ τους. Μετάφραση Φ. Δραγοῦμη. Ἀθήνα 1916. *EPhK.* 44 (1920) 72–73. [β]
143. — — A. Heisenberg, Neugriechenland. Leipzig 1919. *EPhK.* 45 (1921) 53–55. [β]
144. — — Pecz Vilmos [Ἐπικήδειος λόγος γιὰ τὸ Γ. Pecz]. *EPhK.* 47 (1923) 242.
145. — — Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher. *Körösi Csoma-Archivum* 1 (1921–25) 250. [β]
146. — — Pecz Vilmos (1854–1923) [Μνημόσυνο τὸν Γ. Pecz]. *EPhK.* 50 (1926) 158–167.

147. — — Görög tudósok tagajánlása [Πρόταση για έκλογή Ἑλλήνων ἐπιστημόνων ὡς μελῶν τῆς Φιλολογικῆς Ἑταιρείας]. EPhK. 54 (1930) 65–66.
148. — — S. A. Choudaberdoglou-Theodotos: Ἡ τουρκόφωνος Ἑλληνικὴ φιλολογία. EPhK. 55 (1931) 21. [β]
149. — — Il Caronte bizantino. Studi bizantini e neoellenici 3 (1931) 47–68.
150. — — Koukoumion ein altbulgarisches Wort? Kőrösi Csoma-Archivum 2 (1926–32) 436–440.
151. — — Adamandiosz Koraisz [Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραΐς]. Parthenon 8 (1934) 13–21.
152. — — A grenoblei triptychon görög felirata. Adalék II. Rákóczi Ferenc rodostói görög karcsolataihoz [Ἐπιγραφή τοῦ ἑλληνικοῦ τριπτύχου τῆς Grenoble. Συμβολὴ στὶς ἑλληνικὲς σχέσεις τοῦ Φραγκίσκου II. Rákóczi στὴ Ραιδεστό]. Rákóczi-Emlékönyv, Budapest 1935. II. 375–386.
153. — — Inscription grecque sur le triptyque de Grenoble. Contribution aux rapports de François II. Rákóczi avec le monde grec à Rodostó. Revue des Études Hongroises 13 (1935) 193–203.
154. — — Préface-Bibliographie de Jean Sykoutris Magyar-Görög Tanulmányok – Οὐγγροελληνικὰ Μελέται 6. Budapest 1938. 3–17.
155. — — Λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Α'. Ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς νέας ἑλληνικῆς τῆς τε κοινῶς ὀμιλουμένης καὶ τῶν ιδιωμάτων. EPhK. 62 (1938) 274–275. [β]
156. *Nagy Ferenc*: Μνημοσύνη τοῦ Σοφωτάτου Ἄνδρὸς Ἰωάννου Ἀποστόλοβιτς Διδασκάλου τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης ἐν Μισκόλτς. Ἐγραψε Φραγκίσκος Νάγυ Διδάσκαλος ἐν τῷ κατὰ Πάτακον Γυμνασίῳ. Ἐν Σ. Πατακ, αἰωα'.
157. *Novák József*: A görög szabadságharc és Ypsilanti Sándor (1820–21). [Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης]. Budapest, 1912.
158. *Pecz Vilmos*:¹⁹ Rangavis, A tavasz, Mióta láttalak. Christopolos: Boldogság, Vágy, kibékülés. (Ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Ραγκαβῆ καὶ τοῦ Χριστοπούλου). Hunfalvy-Album, 1891. 246–248. [μ]
159. — — Hymnus (Eroshoz) [Ὑμνος τοῦ Ἀ. Χριστοπούλου]. Budapesti Szemle 69 (1892) 441–442. [μ]
160. — — Ἑλλάς, περιοδικὸν τοῦ ἐν Ἀμστελοδάμῳ Φιλελληνικοῦ Συλλόγου. IV. 1. 1892. Erdélyi Múzeum 9 (1892) 70. [β]

¹⁹ Petz Vilmos munkáinak jegyzékét összeállította Moravcsik Gy. (kéziratban) – Tõn πλήρη κατάλογο τῶν ἔργων τοῦ Petz συνέταξε ὁ κ. I. Moravcsik (χειρόγρ.)

161. — — Christopulos, Látomány, Nyilazás, Hordóthéka, Átok, Részségesség [Ποιήματα τοῦ Χριστοπούλου]. Erdélyi Múzeum 9 (1892) 32–34. [μ]
162. — — Konstandinos Rigas [Κ. Ρήγας]. Erdélyi Múzeum 9 (1892) 208–211.
163. — — Rigasból, Hellas a gyermekeihez, A gyermekek Hellashoz, Az újgörög Marseillaise [Ποιήματα τοῦ Ρήγα: Ἡ Ἑλλάς πρὸς τὰ τέκνα, Τὰ τέκνα πρὸς τὴν Ἑλλάδα, Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων]. Erdélyi Múzeum 9 (1892) 211–213. [μ]
164. — — Rangavisból Kérések, A galamb [Ποιήματα τοῦ Ραγκαβῆ: Αἱ αἰτήσεις, Ἡ περιστέρα]. Erdélyi Múzeum 9 (1892) 213–214. [μ]
165. — — Zalakostasból. A csók [Ζαλακώστα: Τὸ φίλημα]. Erdélyi Múzeum 9 (1892) 214. [μ]
166. — — Christopulos élete és munkássága [Ἡ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Χριστοπούλου]. Akadémiai Értesítő 3 (1892) 140–141.
167. — — Szerelmi és bordalok Christopulostól [Χριστοπούλου Ποιήματα ἐρωτικά καὶ τραγούδια τοῦ κρασιοῦ]. Erdélyi Múzeum 9 (1892) 28–32.
168. — — Constantinides, Neellenica. London, 1892. Erdélyi Múzeum 10 (1893) 349–350. [β]
169. — — Az újgörög nyelv [Ἡ νεοελληνικὴ γλῶσσα]. Erdélyi Múzeum 10 (1893) 291–322.
170. — — Hatzidakis újgörög nyelvtudományi munkája [Τὸ νεοελληνικὸ γλωσσολογικὸ ἔργο τοῦ κ. Χατζιδάκι] Erdélyi Múzeum 10 (1893) 473–474. [β]
171. — — Ἀθηνᾶ, σύγγραμμα περιοδικόν. Erdélyi Múzeum 10 (1893) 139. [β]
172. — — Ἀρχεῖα τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης. Erdélyi Múzeum 10 (1893) 139. [β]
173. — — Christopulosból. A költő, Öregség, Vigasz, Boröntés, Tanulás, A béke [Ποιήματα τοῦ Χριστοπούλου]. Erdélyi Irodalmi Társaság Énkönyve 1893. [μ]
174. — — Az újgörög nyelv [Ἡ νεοελληνικὴ γλῶσσα]. Akadémiai Értesítő 4 (1893) 459–463.
175. — — Meyer Gusztáv újgörög tanulmányai [Νεοελληνικὲς μελέτες τοῦ G. Meyer]. Nyelvtudományi Közlemények 24 (1894) 489–492. [β]
176. — — Εἰκοσιπενταετηρίς τῆς καθηγεσίας Κωνσταντίνου Σ. Κόντου. Ἐν Ἀθήναις 1893. EPhK. 18 (1894) 701–703. [β]
177. — — Az analogia az újgörög szavak képződésében [Ἡ ἀναλογία στὸ σχηματισμὸ τῶν νεοελληνικῶν λέξεων]. Akadémiai Értesítő 5 (1894) 30–31.

178. — — Die Analogie in der Bildung neugriechischer Wörter. Ungarische Revue 14 (1894) 214–215.
179. — — Bevezetés az újgörög nyelvtanba [Εἰσαγωγή στὴ νεοελληνικὴ γραμματικὴ τοῦ Χατζιδάκι]. Nyelvtudományi Közlemények 24 (1894) 240–245. [β]
180. — — Rhoides az újgörög nyelvkérdésről [Ὁ Ροΐδης γιὰ τὸ νεοελληνικὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Τὰ εἶδωλα, Ἀθ. 1893.]. Erdélyi Múzeum 11 (1894) 47–49. [β]
181. — — Die neugriechische Sprache. Ungarische Revue 14 (1894) 209–213.
182. — — Christopulostól. Szerelmi és bordalok. A lelkiismeret, Elhatározás, Akarat, Nyugalom, Telve legyen, Telt kancsó [Ποιήματα ἐρωτικὰ καὶ τραγούδια τοῦ κρασιοῦ τοῦ Χριστοπούλου. Συνειδός, Ἀπόφαση, Θέληση, Ἀταραξία, Γεμᾶτο, Ποτήρα]. Erdélyi Múzeum 11 (1894) 465–467. [μ]
183. — — Újgörög nyelvtan olvasmányokkal és bevezetéssel az újgörög nyelvtudományba [Γραμματικὴ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης μετ' ἀναγνωσμάτων καὶ εἰσαγωγῆς εἰς τὴν νεοελληνικὴν γλωσσολογίαν]. Budapest 1894. – Cf. *Hegedüs J.*, Nyelvtudományi Közlemények 24 (1894) 492–496; *Pozdner K.*, EPhK. 19 (1895) 323–326.
184. — — Az analógia az újgörög szavak képződésében [Ἡ ἀναλογία ἐν τῇ διαπλάσει τῶν νεοελληνικῶν λέξεων]. EPhK. 18 (1894) 22–34.
185. — — Thumb, Handbuch der neugriechischen Volkssprache. Strassburg, 1895. Nyelvtudományi Közlemények 26 (1896) 247–249. [β]
186. — — Körting, Neugriechisch und Romanisch. Nyelvtudományi Közlemények 27 (1897) 109–113. [β]
187. — — Télfy Iván [Ὁ Ἰωάννης Τέλφυ]. EPhK. 26 (1902) 264–267.
188. — — Emlékbeszéd Télfy Iván levelező tag felett [Ἐπιμνημόσυνος λόγος εἰς Ἰωάννην Τέλφυ ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Οὐγγρικῆς Ἐπιστημονικῆς Ἀκαδημίας]. (A Magyar Tudományos Akadémia elhúnyt tagjai felett tartott emlékbeszéddek. XI. 3.) Budapest, 1902.
189. — — Dieterich, Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Literatur. Leipzig, 1902. EPhK. 27 (1903) 876–879. [β]
190. — — Hellének. Újkor [Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας]. Egyetemes irodalomtörténet, szerk. Heinrich G., Budapest 1903. I. 699–722. fordításokkal – μετὰ μεταφράσεις: Szolomosz, Hymnus a szabadsághoz [Σολωμοῦ: Ὕμνος], Panajótisz Szúcosz: Míaulisz halálára [Π. Σούτσου: Θάνατος τοῦ Μιαούλη], Kapodisztriász öngazoló

- beszéde a nemzetgyűléshez [Λόγος τοῦ Καποδίστρια]. – Cf. *R. Vári*, *Byzantinische Zeitschrift* 13 (1904) 576–577.
191. — — Χατζιδάκις: Ἀκαδημεικὰ ἀναγνώσματα εἰς τὴν ἑλληνικὴν, λατινικὴν καὶ μικρὸν εἰς τὴν ἰνδικὴν γραμματικὴν. Ἀθῆναι, EPhK. 29 (1905) 57–59. [β]
192. — — A mai görögségről [Ὁ σημερινὸς Ἑλληνισμός]. EPhK. 29 (1905) 436–437.
193. — — Brugmann a mai görögök nyelvkérdéséről [Ὁ Brugmann γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων]. *Nyelvtudomány* 1 (1907) 156–157.
194. — — Krumbacher és Hacsidákisz [Τὸ πρόβλημα τῆς νεωτέρας γραφομένης ἑλληνικῆς ὑπὸ K. Krumbacher καὶ ἀπάντησις εἰς αὐτὴν ὑπὸ Γ. N. Χατζιδάκι]. *Nyelvtudomány* 1 (1907) 55–58. [β]
195. — — A görög nyelv dialectusai [Τὰ ἰδιώματα τῆς ἑλληνικῆς]. EPhK. 31 (1907) 273–369. – Cf. *Gyomlay Gyula*, *Nyelvtudomány* 1 (1907) 278–287.
196. — — A közép- és újkori görög philologia [Ἡ μεσαιωνικὴ καὶ νέα ἑλληνικὴ φιλολογία]. EPhK. 33 (1909) 775–776.
197. — — A mai görögök irodalmi nyelvének kérdéséről [Πὰ τὸ ζήτημα τῆς γραφομένης γλώσσας τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων]. EPhK. 33 (1909) 709.
198. — — S. Menardos, *The value of Byzantine and modern Greek in Hellenic studies*. Oxford 1908. EPhK. 33 (1909) 455. [β]
199. — — Dieterich, *Taschenwörterbuch der neugriechischen Umgangs- u. Schriftsprache*. EPhK. 33 (1909) 762–763. [β]
200. — — Thumb, *Die neugriechische Literatur*. Leipzig 1908. EPhK. 33 (1909) 761–762. [β]
201. — — A görög nyelv új thesaurusa [Περὶ τοῦ νέου θησαυροῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας]. EPhK. 33 (1909) 454–455, 707–709.
202. — — A közép- és újkori görögnek fontosságáról [Πὰ τὴ σημασία τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νέας ἑλληνικῆς]. EPhK. 33 (1909) 455.
203. — — E. Brighenti, *Crestomazia neoellenica*. Milano 1908. EPhK. 33 (1909) 381. [β]
204. — — Τὸ ζήτημα τῆς γραφομένης παρὰ τοῖς σημερινοῖς Ἑλλησιν. EPhK. 33 (1909) 241–250. = Ἐμπρός, 18, 19 καὶ 21 Ἀπρ. 1909.
205. — — Az irodalmi nyelv kérdése a mai görögöknél [Τὸ ζήτημα τῆς γραφομένης παρὰ τοῖς σημερινοῖς Ἑλλησιν]. EPhK. 33 (1909) 1–16. – Cf. *Akadémiai Értesítő* 20 (1909) 8–14.

206. — — Τεσσαρακονταετηρίς τῆς καθηγεσίας Κ. Σ. Κόντου. Ἀθῆναι 1909. EPhK. 34 (1910) 367–369. [β]
207. — — Az egyetemes görög philologia és a καθαρεύουσα mint annak nemzetközi nyelve – Vizontválasz Vári Rezsőnek [Ἡ γενικὴ ἑλληνικὴ φιλολογία καὶ ἡ καθαρεύουσα ὡς διεθνῆς γλῶσσα τῆς – Ἄνταπάντηση στὸν κ. Ἰ. Vári]. EPhK. 35 (1911) 705, 783.
208. — — Újgörög bibliographiai munka [Νεοελληνικὸ βιβλιογραφικὸ ἔργο]. EPhK. 35 (1911) 148.
209. — — Az újgörög irodalmi nyelvi kérdése [Τὸ ζήτημα τῆς νεοελληνικῆς γραφομένης γλῶσσας]. EPhK. 35 (1911) 434.
210. — — Drerup és Heisenberg az újgörög irodalmi nyelvi kérdéséről [Ὁ Drerup καὶ ὁ Heisenberg γιὰ τὸ ζήτημα τῆς νεοελληνικῆς γραφομένης γλῶσσας]. EPhK. 35 (1911) 706.
211. — — Az ó- és újgörög philologia kapcsolatairól [Γιὰ τὶς σχέσεις τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς φιλολογίας]. EPhK. 36 (1912) 60.
212. — — Az egyetemes görög irodalom története [Ἡ ἱστορία τῆς γενικῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας]. EPhK. 36 (1912) 381–382.
213. — — Klassische und mittel- u. neugriechische Philologie. Byzantinische Zeitschrift 21 (1912) 377–378.
214. — — Die Frage der Schriftsprache bei den heutigen Griechen. Ungarische Rundschau 2 (1913) 218–221.
215. — — A. Heisenberg, Der Philhellenismus einst und jetzt. München 1912. EPhK. 37 (1913) 706. [β]
216. — — Az athéni egyetem alapításának ünnepe [Ἐορτασμός τῆς ιδρύσεως τοῦ πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν]. EPhK. 37 (1913) 627–628.
217. — — Johannes Kalitzunakis és Czebe Gyula [Ὁ Ἰ. Καλιτσουνάκης καὶ ὁ Ἰούλιος Czebe]. EPhK. 37 (1913) 139.
218. — — Melos (Milo) Afroditéi [Ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου]. Budapesti Hírlap 1913. jún. 28. [μ]
219. *Rhousos A. Rhousopoulos* (ord. Prof. a. d. Orientalischen Handelsakademie in Budapest): Wörterbuch der neugriechischen und deutschen Sprache mit einem Verzeichnisse griechischer Eigennamen. Athen–Leipzig 1900. – Cf. *Pecz V.*, EPhK. 25 (1901) 753–755.
220. *Sarudy György*: Fordítások újgörög költőkből [Μεταφράσεις νεοελληνικῶν ποιημάτων]. Bemutatta Fináczy Ernő 1895. I. 9-én a Bp. Phil. Társ.-ban. EPhK. 19 (1895) 168. [μ]

221. — — Újabb adatok Kőmives Kelemenné mondájához [Νέα στοιχεία για την παράδοση τῆς παραλογῆς Κόμισες Kelemenné = Τὸ γιοφύρι τῆς Ἄρτας]. *Irodalomtörténeti Közlemények* 15 (1905) 174–192, 293–316.
222. *Schäfer László*: A görögök vezetőszerere Magyarországon a korai kapitalizmus kialakulásában. Budapest, 1930. Cf. *Közgazdasági Szemle* 54 (1930) 32–54, 109–141, *Inhaltsauszüge*: Jan. 3–4, Febr. 3–5.
223. — — Ἡ ἐν τῇ ἐξειλίξει τῆς κεφαλαιοκρατίας πρωτεύουσα δρᾶσις τῶν Ἑλλήνων ἐν Οὐγγαρίᾳ. I. Βιομηχανικὴ καὶ Βιοτεχνικὴ Ἐπιθεώρησις 17 (1930) 10–13. Μετάφρ. τοῦ Φ. Μουράτνυ.
224. *Solymossy Sándor*: P. Kretschmer, Neugriechische Märchen. Jena 1919. *Ethnographia* 31 (1921) 118–119. [β]
225. — — Kőmives Kelemenné [Τὸ γιοφύρι τῆς Ἄρτας]. *Ethnographia* 34–35 (1923/4) 133–143. [Cf. *Ortutay Gyula*: Székely népballadák. Budapest 1935, 279–281.]
226. *Szádeczky Béla*: I. Arafí Mihály fejedelem udvartartása. I. Bornemisza Anna gazdasági naplóí (1667–1690) [Ἡ αὐλὴ τοῦ ἡγεμόνα Μ. Αραφί. Οἰκονομικὰ ἡμερολόγια τῆς Ἄννας Βornemisza]. Budapest 1911. – Cf. *Századok* 49 (1915) 456–462.
227. *Szegfi Mór*: Az újkörög irodalom Petőfije [Ὁ Πετέφνυ τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας]. *Szépirodalmi Közlemények*. 1857. I. 53.
228. *Szende Zoltán*: A görög királyság bukása és feltámadása 1915–1935 [Ἡ πτώσις καὶ ἡ ἀνάστασις τῆς Ἑλληνικῆς Μοναρχίας 1915–1935]. *Magyar Szemle* 26 (1936) 5–16.
229. *Szendrei János*: Egy megbukott görög boltos a XVII. században [Χρεοκοπημένος Ἑλλήν ἐμπορος στὸ 17. αἰ.]. *Századok* 22 (1888) 533–540.
230. *Szomjas Lajos*: Hagion Oros. Budapest 1932.
231. *Tagányi Károly*: Országos felügyelőség a görög kereskedők fölött [Υπηρεσία γενικῆς ἐπιθεωρήσεως τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων]. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 2 (1895) 79–80.
232. *Takáts Sándor*: Erdélyi görög kereskedők 1701-iki szabadsomlevele [Προνομιακὸ ἐγγραφο Ἑλλήνων ἐμπόρων τῆς Τρανσυλβανίας ἀπὸ τὰ 1701]. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 6 (1899) 286–287.
233. — — A székelyhidi és diószegi görög kereskedők kiváltsága [Προνόμιο τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων τῶν κωμοπόλεων Székelyhid καὶ Diószeg τῆς Οὐγγαρίας]. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 9 (1902) 287.

234. Gróf *Teleki Emma* (De Gerandó Ágostonné): Görögországi levelei és a régi Attikának hiteles kútfők utáni leírása [Γράμματα από την Ἑλλάδα]. Budapest 1873. – Cf. Budapesti Szemle 7 (1875) 434–437.
235. *Télfy Iván*:²⁰ Gyakorlati ó- és újjörög nyelvtan. Összehasonlítva mintegy 70 nyelvvel. I. [Πρακτικὴ γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας καὶ νέας ἑλληνικῆς]. Budán 1848.
236. — — A görög betűk kiejtéséhez [Γιὰ τὴν προφορὰ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων]. Pesti Napló 1852. N° 643, 645, 646.
237. — — Studien über die Alt- und Neugriechen und über die Lautgeschichte der griechischen Buchstaben. Leipzig 1853.
238. — — Zur Recension meiner Studien über die Alt- und Neugriechen. Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik 70 (1854).
239. — — Jelenkori görög irodalom [Σύγχρονη ἑλληνικὴ φιλολογία]. Budapesti Szemle 3 (1858) 474–487; 4 (1858) 147–152.
240. — — Grammatik der griechischen Vulgärsprache von Mullach. Magyar Nyelvészet 3 (1858). [β]
241. — — A legújabbkori görög irodalom [Ἡ ἑλληνικὴ λογοτεχνία τῶν νεωτάτων χρόνων]. Budapesti Szemle 4 (1858) 369–371.
242. — — Történelmi népdalok a jelenkori görögöknél [Ἱστορικὰ δημοτικὰ τραγούδια τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων]. Szépirodalmi Figyelő 1861. N° 3, 4, 6. 1862. N° 3, 4, 6.
243. — — A hellén költészet a jóniai szigeteken [Ἡ ἑλληνικὴ ποίηση στὰ Ἐφτάνησα]. Szépirodalmi Figyelő 1861. N° 29, 30, 32, 33.
244. — — Πρὸς τὴν τῶν ἑλληνικῶν στίχων ἱστορίαν. Πανδώρα 1863. N° 169, 193, 217, 249.
245. — — Váratlan találkozás. Irta görögül Ramphosz. [Ποίημα τοῦ Ῥάμφου]. Koszorú 1863. N° 8. [μ]
246. — — A foltozó varga. Irta görögül Vallindasz. [Ποίημα τοῦ Βάλληνδα]. Koszorú 1864. N° 14. [μ]
247. — — Az újévi ajándék. Elbeszélés Angelosztól. Újjörögéből. [Διήγημα τοῦ Ἀγγελου]. Fővárosi Lapok 1864. N° 4, 5. [μ]
248. — — Hellen irodalmi ügyek [Ἑλληνικὴ φιλολογία]. Új Korszak 1865. N° 9, 11.
249. — — A «Times» cikkei a hellén kiejtésről [Ἄρθρα τῶν «Times» γιὰ τὴν προφορὰ τῆς ἑλληνικῆς]. Hon (1865) N° 45. [β]

²⁰ Télfy munkáinak teljes felsorolását l. – Tõn πλήρη κατάλογο τῶν ἔργων τοῦ Τέلفυ βλ. *Petz*, A Magyar Tudományos Akadémia elhúnyt tagjai felett tartott emlékezésedek. XI. 3. Budapest, 1902. 24–43.

250. — — Τὸ Σολώνειον τίμημα. Κλειώ, 1868. N° 351.
251. — — A jelenkori görög irodalomról [Για τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ φιλολογία]. Nyelvtudományi Közlemények 7 (1869) 159–183.
252. — — Levél Athénből [Επιστολὴ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα]. Fővárosi Lapok 1869. N° 203.
253. — — A tervező. Beszély. Hellénből Logiotatides Spyridon után [Διήγημα τοῦ Σπ. Λογιοτατίδη]. Hazánk 1869. N° 3–10. [μ]
254. — — Jegyzetek a mai Athénről [Σημειώσεις γιὰ τὴ σημερινὴ Ἀθήνα] az «Athén harminc zsarnoka. Regény. Pest, 1871» c. m. függelékében. = Anmerkungen über das heutige Athen. Παράρτημα στο ἔργο: «Athens dreissig Tyrannen. Roman. Verlag von W. Lauffer, 1871.»
255. — — Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti néprnyelv [Τὰ ποιήματα τοῦ Δ. Σολωμοῦ καὶ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα στὰ Ἐφτάνησα]. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. II. 5.) Budapest 1871.
256. — — Therianos Eustáthios és a görög zene [Ὁ Εὐστάθιος Θεριανὸς καὶ ἡ ἑλληνικὴ μουσικὴ]. Életképek 1876. N° 27–28. – Cf. EPhK. 1 (1877) 291. [β]
257. — — Π. Καλλιβούρσου ἰατροῦ νησιώτικα ἔπη. EPhK. 1 (1877) 292–293. [β]
258. — — Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις ὑπὸ Ν. Δραγούμη. EPhK. 1 (1877) 293–294. [β]
259. — — Ἀθήναιον, σύγγραμμα περιοδικόν. EPhK. 1 (1877) 467–468. [β]
260. — — Θηραϊκῆς γλωσσολογικῆς ὕλης τεῦχος α΄ ὑπὸ Ν. Πεταλᾶ. EPhK. 1 (1877) 468–469. [β]
261. — — Drámai irodalom az újkörögöknél [Ἡ δραματικὴ ποίηση τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων]. Budapesti Szemle 15 (1877) 392–417.
262. — — Δοκίμιον ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὑπὸ Δ. Μαυροφύδου. EPhK. 1 (1877) 71. [β]
263. — — Φιλολογικὰ Πάρεργα Φιλίππου Ἰωάννου Θετταλομάγνητος. EPhK. 1 (1877) 400–402. [β]
264. — — Λόγιος Ἐρμῆς, σύγγραμμα φιλολογικόν. EPhK. 1 (1877) 402–403. [β]
265. — — Hírek a görög világból [Εἰδήσεις ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ κόσμον]. EPhK. 1 (1877) 74–75, 140–141, 218–219, 295–296; 2 (1878) 193–195, 240–242.
266. — — Julian der Abtrünnige, von Kleon Rhankavis. Literarische Berichte aus Ungarn 2 (1878). [β]
267. — — Az európai Törökország néprajzához [Για τὴ λαογραφία τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας]. Ellenőr 1878. N° 341.

268. — — Görögország fejlődéséről [Για την πρόοδο της Ἑλλάδος]. *Ellenőr*, 1878. N° 356.
269. — — Hírek a görög világból [Νέα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα]. *EPhK.* 2 (1878) 193–195, 240–242.
270. — — Görög jelentés a Galatea magyar előadásáról [Ἑλληνική εἶδηση γιὰ τὴν οὐγγρική παράσταση τῆς «Γαλατείας»]. *Hon* 1878. N° 20. [μ]
271. — — Ἰουλιανός ὁ Παραβάτης ὑπὸ Κλέωνος Ῥ. Ραγκαβῆ. *EPhK.* 2 (1878) 324–328. [β]
272. — — A görög világból [Ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ κόσμος]. *EPhK.* 2 (1878) 344–349.
273. — — Τὰ δάκρυα τῆς χήρας τοῦ Μάρκου Βότζαρη. *EPhK.* 2 (1878) 422–424. [β]
274. — — Τιμούρ. *EPhK.* 2 (1878) 483–487. [β]
275. — — Schliemann és neje a görög nyelvről [Ὁ κ. καὶ ἡ κ. Σλήμαν γιὰ τὴν ἑλληνική γλῶσσα]. *EPhK.* 2 (1878) 163–165. [β]
276. — — Rankavis Kleon újgörög drámája [Νεοελληνικὸ δράμα τοῦ Κλ. Ραγκαβῆ]. (*Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.* VII. 6.) Budapest 1879. [β]
277. — — A görög kérdéshez. *Havi Szemle*, 1879. N° 8. = Τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα. Κλείω, 1879. N° 963–964.
278. — — A görög világból [Ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ κόσμος]. *EPhK.* 3 (1879) 32–42, 327–332, 554–558.
279. — — Dodone et ses ruines par Const. Carapanos. *EPhK.* 3 (1879) 395. [β]
280. — — Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας . . . ὑπὸ Ν. Κοτζιά. *EPhK.* 3 (1879) 396. [β]
281. — — Μ. Τ. Κικέρωνος Λαίλιος εἰς τὴν ἑλληνικὴν φωνὴν μετενεχθεὶς ὑπὸ Β. Ἀντωνιάδου. *EPhK.* 3 (1879) 396–398. [β]
282. — — Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου ἐπιστολαί. *EPhK.* 3 (1879) 571. [β]
283. — — Államtudományi irodalom az újgörögökknél [Πολιτική ἐπιστήμη στοὺς σημερινοὺς Ἕλληνας]. *Budapesti Szemle* 24 (1880) 90–107, 320–352.
284. — — Συγγράμματα ἑλληνικά, ἃ πρότερον μὲν ἐν ἑλληνικαῖς ἐφημερίσι συνέγραψε, νῦν δὲ ἀγομένης τῆς ἑκατονταετοῦς τοῦ ἀνακαινισθέντος Οὐγγρικοῦ Βασιλικοῦ Πανεπιστημίου ἑορτῆς συλλεχθέντα ἐξέδωκεν — —. *Opuscula graeca, quae primum in Graecorum ephemeridibus scripsit, nunc autem sollemniter celebrato saeculari restauratae Regiae Scientiarum Universitatis Ungaricae festo collecta edidit* — —. Budapestini 1880. – Cf. *EPhK.* 4 (1880) 624–627.

285. — — A Karmániták levele, vagy a szatirák szatirája [Επιστολή τῶν ὀπαδῶν τοῦ Κάρμαν ἢ ἡ σάτυρα τῶν σατυρῶν]. Közoktatás, 1882. N° 23.
286. — — Újgörög irodalmi termékek [Νεοελληνικά λογοτεχνικά προϊόντα]. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XI. 2.) Budapest 1883.
287. — — Οὐγγρική ἔκθεσις περὶ νεοελληνικῶν συγγραμμάτων. Κλειώ, 1883. N° 48.
288. — — Ἐπιστολή τοῦ καθηγητοῦ Τέλφου. Νέα Ἡμέρα. 1884. N° 518.
289. — — Újgörög népdalok [Νεοελληνικά λαϊκά τραγούδια]. Vasárnapi Ujság 31 (1884). N° 1. [μ]
290. — — Ἐκ τῶν ὀδοιπορικῶν τοῦ καθηγητοῦ Ἰωάννου Τέλφου. Ἔσπερος. 1885. N° 100.
291. — — «Theodóra». Rankavis Kleon görög drámai költeménye [Θεοδώρα. Ἑλληνικὸ δράματ. ποίημα τοῦ Κλ. Ραγκαβῆ]. Fővárosi Lapok, 1885. N° 72–73. [β]
292. — — Théodora. Poème dramatique en grec moderne de Cléon Rancavis. Revue Internationale 2 (1885). [β]
293. — — Sardou levele Rankavis Kleonhoz [Γράμμα τοῦ Sardou πρὸς τὸν Κλ. Ραγκαβῆ]. Fővárosi Lapok 1885. N° 119. [β]
294. — — Ἄ. Μομφερράτου Πραγματεία περὶ προγαμιαίας δωρεᾶς. Berliner Philologische Wochenschrift 5 (1885) 935–939. [β]
295. — — Κ. Κόντου Γλωσσικαὶ Παρατηρήσεις. Berliner Philologische Wochenschrift 5 (1885) 939–940. [β]
296. — — Σ. Κουμανούδης, Συναγωγή λέξεων ἀθησαυρίστων. Berliner Philologische Wochenschrift 5 (1885) 940–942. [β]
297. — — Nyelvészeti mozgalmak a mai görögökknél [Γλωσσολογικά ζητήματα στους σημερινούς Ἑλληνες]. (Értekezések a nyelv-és széptudományok köréből. XII. 8.) Budapest 1885.
298. — — Ἀπάντησις τῷ Κ. Βάση. Ἐβδομάς. 1886. N° 88.
299. — — Görögország a keleti kérdésben [Ἡ Ἑλλάς στὸ ἀνατολικὸ ζήτημα]. Egyetértés 1886. N° 6. [β]
300. — — A görög nevek írása [Ἡ γραφή τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων]. Egyetértés 1886. N° 108.
301. — — Heraclius, Rankavis Kleon hellén drámája. Nyelvészeti jegyzetekkel. [Ἡράκλειος Κλέονος Ραγκαβῆ ἑλληνικὸν δράμα. Μετὰ γλωσσικῶν σημειώσεων]. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIII. 12.) Budapest 1886. – Cf. EPhK. 11 (1887) 210.

302. — — Engel és az erasmusi czorff [Ο Engel και ἡ Ἐρασμιακὴ παράδοση].
Közoktatás 1887. N° 14. [β]
303. — — Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον πρωθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος, Χαρίλαον
Τρικούπην. Νέα Ἡμέρα 1887. N° 634.
304. — — Ὁ ἐγγελιανὸς ἐργάτης ὑποδηματοποιοῦ ἢ τὸ ἀπόλυτον ὑπόδημα.
Νέα Ἡμέρα, 1887. N° 634. [β]
305. — — Οὐγγρική ἔκθεσις περὶ νεοελληνικῶν συγγραμμάτων. Νέα Ἡμέρα
1887. N° 677.
306. — — Τῷ κυρίῳ Ἀγγέλῳ Καππύτῃ πρώην γυμνασιάρχῃ εἰς Τρίπολιν τῆς
Ἑλλάδος. Ἄρκαδία 1887. N° 978.
307. — — Jelentés új-hellén munkákról. [Ἔργα νεοελληνικά]. (Értekezések a
nyelv- és széptudományok köréből. XIV. 4.) Budapest 1887. – Cf. Ábel J.,
EPHK. 12 (1888) 86–87. [β]
308. — — Egy görög úti parlóbból [Ἀπὸ ἓνα ἑλληνικὸ ταξιδιωτικὸ
σημειωματάριο]. Egyetértés 1888. N° 96. [β]
309. — — A hellének és a világnyelv [Οἱ Ἕλληνες καὶ ἡ διεθνὴς γλῶσσα].
Egyetértés 1888. N° 286. [β]
310. — — Görögországi utam [Τὸ ταξίδι μου στὴν Ἑλλάδα]. Egyetértés 1888.
N° 309, 310, 322, 327, 332.
311. — — A görög király albumába [Γιὰ τὸ λεύκωμα τοῦ βασιλιᾶ τῶν Ἑλλήνων].
Ἔστία 1888.
312. — — Συνάφεια Ἑλλήνων καὶ Οὐγγρων. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει
Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. Εἰκοσιπενταετηρίς. Παράρτημα
τοῦ ιη' τόμου. 1888. 92–95. [= N. Π. Δελιαλῆ: Ἀναμνηστικὴ εἰκονογρ.
ἔκδοσις Παύλου Χαρίση, Κοζάνη. 1935. 32–35.]
313. — — A dalnok és a táncosnő. Hellén mese Drossinis Györgytől [Παραμῦθι
τοῦ Γ. Δροσσίνη]. Fővárosi Lapok 1889. N° 300. [μ]
314. — — Meine Erlebnisse in Athen. Budapest–Wien–Leipzig 1890.
315. — — Újabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás [Νεώτερα ἑλληνικὰ
ἔργα καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλωσσικὴ διδασκαλία]. (Értekezések a nyelv- és
széptudományok köréből. XV. 6.) Budapest 1890. – Cf. Némethy G.,
EPHK. 15 (1891) 184–188.
316. — — Komnénéi Alexius. Hellén dráma Pervanoglos Jánostól [Ι. Περβάνογλους,
Ἄλ. Κομνηνός. Ἑλλ. δράμα]. Fővárosi Lapok 1890. N° 31. [β]
317. — — Brassai Bácsinak. A mai hellén nyelv tárgyában [Στὸ μᾶρμαπα
Brassai. Γιὰ τὴν ὑπόθεσις τῆς σημερινῆς ἑλληνικῆς]. Budapesti Hírlap
1890. N° 137.

318. — — Zwei philhellenische Damen. Pester Lloyd 1890. N° 279.
319. — — Παρατηρήσεις εις τὸ ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ Κ. Πολίτου ἐκδιδόμενον ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικόν. Νέα Ἡμέρα 1890. N° 797.
320. — — Magyarok és oláhok [Οὐγγροὶ καὶ Βλάχοι. Ἀπὸ τοὺς «Καιροὺς» τῆς Ἀθήνας]. Budapesti Hírlap 1891. N° 307.
321. — — Hellén irodalom és hellén nyelvtanítás [Ἡ ἑλληνικὴ λογοτεχνία καὶ ἡ διδασκαλία τῆς ἑλληνικῆς]. EPhK. 15 (1891) 454–470.
322. — — A görög kiejtésről [Γὰ τὴν ἑλληνικὴν προφοράν]. Nemzet 1891. N° 182.
323. — — Die hellenische Aussprache in der Ungarischen Akademie. Ἑλλάς 1891. N° 3.
324. — — Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐν Οὐγγαρίᾳ. Ἀκρόπολις 1891. N° 3233.
325. — — Különvélemény a görög kiejtés tárgyában [Χωριστὴ γνώμη στὴν ὑπόθεσιν τῆς ἑλληνικῆς προφορᾶς]. Akadémiai Értesítő 2 (1891) 445–448, 570–576.
326. — — Chronologie und Topographie der griechischen Aussprache. Nach dem Zeugnisse der Inschriften. Leipzig 1893. – Cf. Pecz V, EPhK. 18 (1894) 700–701.
327. — — A pálmák árnyékában. Görögbiől Metaxas után [Ποίημα τοῦ Μεταξᾶ]. Fővárosi Lapok 1893. N° 175. [μ]
328. — — Újgörög munkák ismertetése [Βιβλιοκρισία νεοελληνικῶν ἔργων]. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVI. 5.) Budapest 1894.
329. — — Két újgörög nyelvtan magyarul és a mai görög verstan [Δυὸ οὐγγρικὲς γραμματικὲς τῆς νεοελληνικῆς καὶ ἡ σημερινὴ ἑλληνικὴ μετρικὴ]. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVI. 6.) Budapest 1895. [β]
330. — — Egy görög polgármester kinszenvedései. Anninosz Harlampnak «Attikai napok» cz. görög munkájából. [Τὰ βάσανα ἐνὸς Ἑλληνοσ δημάρχου. Ἀπὸ τὸ ἑλλ. ἔργο «Ἀττικαὶ Ἡμέραι» τοῦ Ἀ. Χαραλάμπου]. Magyar Hírlap 1895. N° 270. [μ]
331. Ponori *Thewrewk Emil*: A. Jannarakis: Deutsch-Neugriechisches Handwörterbuch. Hannover 1883. EPhK. 7 (1883) 1033–35.
332. — — Elnöki megnyitó. Újgörög nyelvn, újgörög kiejtés. [Ἐναρκτήριος λόγος. Νεοελλ. γλῶσσα, νεοελλ. προφορά]. EPhK. 15 (1891) 344–350.
333. — — Emlékbeszéd Télfy Ivánról [Ἐπιμνημόσυνος λόγος γιὰ τὸν Ἰ. Τέλφου]. EPhK. 23 (1899) 165–174.

334. *Vári Rezső*: Az egyetemes görög philologia és a καθαρεύουσα mint annak nemzetközi nyelve [Η γενική ἑλληνική φιλολογία καὶ ἡ καθαρεύουσα ὡς διεθνῆς γλῶσσα τῆς]. EPhK. 35 (1911) 783.
335. *Vay, Graf de* —: Hellas einst und jetzt. Deutsche Revue 1913 Sept.
336. *Vécsey Tamás*: Werbőczy görögül [Ἐπιφώνημα πρὸς τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν]. Századok 28 (1894) 485–489.
337. *Vértessy Dezső*: Naçr-eddin hodsa egyik tréfája s egy újgörög költemény [Μία φάρσα τοῦ χοτζᾶ Νασερεδίν καὶ ἓνα νεοελληνικὸ ποίημα]. EPhK. 29 (1905) 296–301.
338. — — Rankavisz A. K., Május szép virága [Ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Ραγκαβῆ]. Keresztény Magyar Ifjúság 6 (1908) N° 4. [μ]
339. — — A görög szabadságharcok költészete. [Η ποίηση τῶν ἑλληνικῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων]. Βρ. III. ker. főgimn. ért. 1907/8. 3–14.
340. — — Nyelvészeti mozgalom a mai Görögországban [Γλωσσικὰ κινήματα στὴ σημερινὴ Ἑλλάδα]. Magyar Nyelvőr 38 (1909) 213–217.
341. — — Nyelvészeti viták a görög kamarában [Γλωσσικὲς συζητήσεις στὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων]. Magyar Nyelvőr 40 (1911) 278–280.
342. — — Anthologia az újgörög nép költészetéből. Száz görög dal. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta —. [Ἀνθολογία ἀπὸ τῆ νεοελληνικῆ δημοτικῆ ποίησης. Ἑκατὸ ἑλληνικὰ τραγούδια. Μετάφραση, εἰσαγωγή καὶ σημειώσεις τοῦ —]. Budapest 1913. — Cf. *Czebe Gy.*, EPhK. 37 (1913) 607–611.
343. *Wagner Bálint*: Κατήχησις Οὐαλεντίνου τοῦ Οὐαγνήρου Κορωνέως. Μ. Δ. Λ. Ἐτυπώθη ἐν Κορώνῃ τῆς Τρανσυλβανίας. Ἔτει ἀπὸ τῆς Θεογονίας μετὰ τοῦς χιλίους καὶ πεντηκοσίους πεντηκοστῶ. [Wagner Bálint a latin ajánlásban említi, hogy könyvét a görögök számára írta — Ὁ Βαλεντίνος Wagner στὴ λατινικὴ του εἰσαγωγή ἀναφέρει, πὼς τὸ βιβλίον εἶναι γραμμένον γιὰ τοὺς Ἕλληνας.]
344. *Zoltai Lajos*: Debrecen város százados küzdelme a görög kereskedőkkel [Μακροχρόνια πάλη τοῦ δήμου Debrecen τῆς Οὐγγαρίας με τοὺς Ἕλληνας ἐμπόρους]. (Acta classis I. Societatis scientiarum Debrecinensis de Stephano Tisza nominatae. VI. 4.) Debrecen 1935.

ΡÓΤΛÁS – ΠΡΟΣΘΗΚΗ

ad 59.: Cf. N. Γ. *Σβορώνος*, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 15 (1939) 473–476.

-
- 119/d. *Horváth Endre*: Ἡ «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία» καὶ τὰ νεοελληνικὰ ἔντυπα τῆς Οὐγγαρίας. Νέα Ἑστία 14 (1940) 386–387.
- 155/a. *Moravcsik Gyula*: Antik görögség – élő görögség – Hellénisme antique – hellénisme vivant. Parthenon 14 (1940) 24–45.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

*

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

(A számok a munkák számaira vonatkoznak. –
Οί αριθμοί αναφέρονται στους αριθμούς τῶν ἔργων.)

- Ábel J. 307.
Ἄγγελος 247.
albán nyelv – αλβανική γλῶσσα 67.
államtudomány – πολιτική ἐπιστήμη 283.
Ἄννινος Χαράλαμπος 330.
anthologia – ἀνθολογία 342.
Ἀντωνιάδης Β. 281.
(I.) Arafí Mihály 226.
Ἀποστόλοβιτς Ἀ. Ἰ. 156.
Ἀθηνᾶ (περιοδ.) 171.
Ἀθήναιον (περιοδ.) 259.
athéni egyetem – πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν 216.
Βαλαωρίτης 28.
Balkán – Βαλκάνια 35.
Βάλληνας 246.
Βάσης Κ. 298.
Βασιλειάδης 128, 270.
Βασιλείου 8.
Βικέλας Δ. 120.
Βλαστός Πέτρος 78.
Βότζαρης Μάρκος 273.
Bornemisza Anna 18, 226.
Brassai 317.

- Brugmann 193.
Brighenti E. 203.
budapesti templom – ἐκκλησία Βουδαπέστης 114, 115.
Byron 116.
Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher 145.
Χατζιδάκις Ν. Γ. 79, 170, 179, 191, 194.
Χουδαβερδόγλου-Θεόδοτος 148.
Χριστόπουλος 42, 45, 125, 158, 159, 161, 166, 167, 173, 182.
Czebe Gyula 36, 217.
Debrecen 344.
dialektusok – διάλεκτοι 32, 123, 134, 195, 260.
Dieterich 189, 199.
Δραγούμης Ν. 258.
Δραγούμης Φ. 142.
Dreerup 210.
Δροσίνης 26, 313.
elbeszélők – διηγηματογράφοι 49.
Ἑλλάς (περιοδ.) 160.
Ἐρωτόκριτος 6.
Fanarióták – Φαναριώτες 59.
fátyol – φακιόλι 54.
fidé – φιδές 53.
filhellénizmus – φιλελληνισμός 116, 215, 318.
filológia – φιλολογία 196, 207, 211, 213, 334.
finn–magyar nyelvrokonság – φιννοουγγρική γλωσσική συγγένεια 111.
fordítások – μεταφράσεις 26, 44, 45, 46, 47, 49, 52, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 81,
109, 120, 128, 139, 158, 159, 161, 163, 164, 165, 173, 182, 190, 218, 220,
245, 246, 247, 253, 281, 289, 313, 327, 330, 336, 342.
Φωτιάδης Ἄ. 52.
Γκίκα Ἴφιγ. 4.
Görögország – Ἑλλάς 143, 268, 299, 335.
Haris Pál – Χαρίσης Παῦλος 108, 119b.
Hagion Oros 230.
Heisenberg A. 143, 210, 215.
irodalom – λογοτεχνία 5, 6, 21, 26, 28, 42, 49, 52, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 80, 82,
83, 91, 94, 95, 96, 100, 101, 102, 105, 106, 120, 125, 128, 148, 158, 159, 161,
162, 163, 164, 165, 166, 167, 173, 182, 190, 203, 227, 239, 241, 243, 245, 246,

- 247, 248, 251, 253, 257, 260, 266, 270, 271, 274, 276, 286, 287, 291, 292, 293, 301, 305, 307, 313, 315, 316, 321, 327, 328, 330, 337, 338, 339, 342.
- irodalomtörténet – ιστορία λογοτεχνίας 21, 97, 107, 162, 166, 167, 189, 190, 200, 212, 243.
- iskolák – σχολεία 14, 41, 65, 126, 127, 156.
- Καλιτσουνάκης Ί. 16, 19, 217.
- Καλλίβουρσος Π. 257.
- kapitalizmus – κεφαλαιοκρατία 222, 223.
- Καποδίστριας 190.
- Καππύτης Ά. 306.
- Καραπάνος Κ. 279.
- Καρθαίος Κ. 74.
- Kassa 131, 132.
- καθαρεύουσα 135, 207, 334.
- Kecskemét 63, 64, 65, 66.
- kérácza – κεράτσα 48.
- kereskedelem – εμπόριο 7, 15, 18, 38, 60, 76, 77, 131, 132, 222, 223, 229, 231, 232, 233, 344.
- kiejtés – προφορά 90, 236, 249, 302, 321, 322, 323, 325, 326, 332.
- Klebensberg 119b.
- Κόμισες Kelemenné – Το γιοφύρι τής Άρτας 221, 225.
- Konstantinápoly 1.
- Κόντος Κ. 176, 206, 295.
- könyvészet – βιβλιογραφία 119a, 119d, 154, 208.
- könyvtárak – βιβλιοθήκες 110, 118, 119.
- Κοραής 8, 51, 135, 151.
- Körting 186.
- Κοτζιάς Ν. 280.
- κουκούμιον 150.
- Κουμανούδης Σ. 296.
- közgazdaság – οικονομία 12.
- Kretschmer P. 224.
- Krumbacher 194.
- kyprosi nyelvjárás – κυπριακή διάλεκτος 32, 134.
- Λάμπρος Σπ. Π. 17, 34.
- Lesbos 133.
- Λόγιος Έρμης (περιοδ.) 264.

- Λογιοτατίδης Σπ. 253.
Λοτὸς Δημήτριος 51.
magyar-görög kapcsolatok – ούγγροελληνικαὶ σχέσεις 31, 48, 69, 84, 85, 86,
87, 92, 98, 99, 102, 104, 107, 109, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 119a,
119b, 147, 152, 153, 312.
Magyar-Görög Tanulmányok – Ούγγροελληνικαὶ Μελέται 113.
Μαυροκορδάτος Ἀ. 282.
Μαυροκορδάτος Κ. 127.
Μαυροφρύδης Δ. 262.
Μενάρδος Σ. 198.
Μεταξᾶς 327.
Meyer G. 175.
Mihály vajda – Μιχαήλ Βοηβόδας 69, 102.
Mikes 48.
Miskolc 156.
Μομφερράτος Ἀ. 294.
Naṣr-eddin 337.
Némethy G. 315.
népköltészet – λαϊκὴ ποίηση 5, 43, 44, 47, 221, 242, 289, 342.
népmesék – λαϊκὰ παραμύθια 81, 139, 224.
népryelv – δημοτικὴ 124, 185, 240, 255.
néprajz – λαογραφία 267.
νερό 24.
nevek írása – γραφὴ ὀνομάτων 300.
nyelv – γλῶσσα 16, 19, 121, 137, 168, 169, 172, 174, 181, 183, 185, 192, 198,
202, 235, 275, 296, 309, 317, 324, 332.
nyelvészet – γλωσσολογία 24, 27, 32, 48, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 63, 67, 78, 79,
111, 117, 121, 123, 124, 134, 135, 136, 138, 140, 142, 150, 169, 170, 172,
174, 175, 177, 178, 179, 183, 184, 185, 186, 191, 195, 235, 237, 238, 260,
262, 295, 329, 340, 341.
nyelvkérdés – γλωσσικὸ ζήτημα 8, 25, 29, 180, 193, 194, 197, 204, 205, 209,
210, 214, 297, 340, 341.
örmény nyelv – ἀρμενικὴ γλῶσσα 140.
Παλαιολόγος Ἰάκωβος 50.
Παλαμᾶς 82, 91, 94, 95, 96.
Παράσχος Ἀ. 70, 71, 72, 73.
Pecz Vilmos 30, 144, 146.

- Réczeli József 109.
Περβάνογλους Ί. 316.
Πεταλᾶς Ν. 260.
rolatéti – πολλατέτη 48.
Πολίτης Κ. 319.
politikai történet – πολιτική ιστορία 1, 3, 9, 33, 34, 35, 37, 119c, 122, 157, 228, 258, 282, 299.
Ψυχάρης 136.
Ραγκαβῆς Κλ. 158, 164, 266, 271, 276, 291, 292, 293, 301, 338.
Ραζέλος 83.
II. Rákóczi Ferenc 152, 153.
Ράμφος 245.
Ρήγας Κ. 162, 163.
Ροῖδης 180.
román nyelven – ρουμανική γλώσσα 55, 56, 59.
Schliemann 275.
Sina Simon – Σίνας Σ. 4.
Σούτσος Π. 190.
Σολωμός 80, 100, 101, 105, 106, 190, 227, 255.
Συκουτρῆς Ί. 154.
szabadságharc – Τὸ Εἰκοσιένα 37, 116, 157.
Szaloniki – Θεσσαλονίκη 68.
származás – καταγωγή 22, 142, 155a.
Szent Korona – Ἱερὸ Στέμμα 103.
színpészet – δραματική τέχνη 93.
szótárak – λεξικά 27, 59, 62, 67, 155, 172, 199, 201, 219, 296, 331.
telepések – ἔποικοι 2, 4, 7, 15, 17, 18, 38, 50, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 75, 76, 77, 103, 107, 108, 110, 114, 115, 118, 119, 119a, 119b, 131, 132, 156, 222, 223, 229, 231, 232, 233, 336, 343, 344.
Télfy Iván 187, 188, 333.
Θεριανὸς Εὐστάθιος 256.
Θετταλομάγνης Φ. Ί. 263.
(Ponori) Thewrewk Emil 331, 332, 333.
Thumb A. 142, 185, 200.
Tokaj – Τοκαῖα 76, 77.
török nyelven – τουρκική γλώσσα 138.
Trandafir György – Τριανταφύλλου Γ. 15.

Τριανταφυλλίδης Μ. 117.

újjörög tanulmányok – νεοελληνικές μελέτες 99, 104, 113.

útleírás – περιήγηση 10, 11, 13, 39, 40, 68, 88, 133, 141, 234, 254, 290, 308, 310, 314.

Ύψηλάντης Α. 157.

Vári Rezső 207.

verstan – στιχουργική 57, 244, 329.

Vértesy Dezső 20.

Werbőczy 336.

Zavirász György – Ζαβίρας Γ. 61, 103, 107, 109, 110.

Ζαλακώστας 165.

zene – μουσική 89, 256.

FÜGGELÉK

Horváth Endre további publikációi (1940–1945)

Cikkek, tanulmányok folyóiratokban

Miért tanulunk görögül? *Parthenon. A Klasszikus Műveltség Barátai Egyesületének Közleményei*. XIV. füzet. Budapest 1940. 46–51.

Titkári jelentés az 1940. március 5-én tartott közgyűlésen. *Parthenon. A Klasszikus Műveltség Barátai Egyesületének Közleményei*. XIV. füzet. Budapest 1940. 52–55.

Πῶς καθρεφτίζονται οἱ Ἑλληνοουγγρικές σχέσεις στὰ ἀρχεῖα καὶ στὶς βιβλιοθήκες τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας; *Τὸ Νέον Κράτος* 4 (1940) 548–557.

Ἐκπολιτιστικὴ δράση τῆς Ἑλληνικῆς διασπορᾶς. *Νέα Ἑστία* 14 (1940) 926–931.
Ἐκπολιτιστικὴ δράση τῆς Ἑλληνικῆς διασπορᾶς. *Νέα Ἑστία* 14 (1940) 1005–1010.

Magyar vonatkozások újkorbeli görög feljegyzésekben. *EPhK.* 65/3 (1941) 339–341.

Magyarországi vonatkozású újkorbeli görög kéziratok a bukaresti akadémia könyvtárában. *EPhK.* 66/1 (1942) 115–117.

Magyarországi görögök kapcsolata a görög nemzeti mozgalmakkal. *EPhK.* 66/1 (1942) 118–119.

Magyar–görög kapcsolatok az újkorban. *Láthatár* 10/5 (1942) 102–103. = Magyar–görög kapcsolatok az újkorban. In: Gál István (szerk.): *Magyarország és a Balkán. A magyar tudomány feladatai Délkelet Európában.* (Balkán-könyvtár 1.). A Magyar Külügyi Társaság Balkán-bizottsága, Budapest 1942. 44–46.

Ἰωάννης Ἀποστολίδης ὁ Αἰτωλός. Adalék a magyar–görög kapcsolatok történetéhez. *EPhK.* 68/1 (1944) 37–40.

- Διονύσιος budai püspök sírfelirata. *EPhK*. 69 (1946) 91–92.
Magyar vonatkozások Legrand újjörög bibliográfiájában (XVI. sz.). *EPhK*. 69 (1946) 92–93.

Könyvek és könyvrészletek

- Az igazgató évnnyitó beszéde (1940. szeptember 9-én.). In: Horváth Endre (szerk.): *A budapesti IV. kerületi községi Gizella Királyné Leánygimnázium évkönyve az 1940–41. iskolai évről az iskola fennállásának 41. évében*. Budapest 1941. 6–7.
- Székesfővárosi községi Gizella Királyné Leánygimnázium évkönyve az 1941–42. iskolai évről az iskola fennállásának 42. évében*. Szerk.: Horváth Endre. Budapest 1942.
- A székesfővárosi községi Gizella Királyné Leánygimnázium évkönyve az 1942–43. iskolai évről az iskola fennállásának 43. évében*. Szerk.: Horváth Endre. Budapest 1943.
- Az újjörögök*. (Kincsestár – A Magyar Szemle Társaság Kis Könyvtára 21.). Magyar Szemle Társaság, Budapest 1943.
- Ungarn und die Neugriechen. In: Stefan Gál (Hrsg.): *Ungarn und die Nachbarvölker*. Danubia Verlag, Budapest [1943]. 172–192.
- A székesfővárosi községi Gizella Királyné Leánygimnázium évkönyve az 1943–44. iskolai évről az iskola fennállásának 44. évében*. Szerk.: Horváth Endre. Budapest 1944.

Recenziók

- Magyar–görög tanulmányok. Szerkeszti Moravcsik Gyula. – Οὐγγροελληνικαὶ Μελέται Διευθυνόμεναι ὑπὸ Ἰουλίου Moravcsik. 1. Görög költemény a várnai csatáról. Kiadta Moravcsik Gyula. Budapest, 1935, K. M. Egyetemi Nyomda könyvesboltja. 56 + II. 1. Ἑλληνικὸν ποίημα περὶ τῆς μάχης τῆς Βάρνης. Ἐκδιδόμενον ὑπὸ Ἰουλίου Moravcsik. Budapest, 1935, σελ. 56 + II. „Ἐλευθερουδάκης” διεθνὲς βιβλιοπωλεῖον. Ἀθῆναι, πλατεῖα Συντάγματος. 2. Jeórziosz Zavírasz budapesti könyvtárának katalógusa. Összeállította Graf András. Budapest, 1935, K. M. Egyetemi

- Nyomda. kb. 31 l. Κατάλογος τῆς ἐν Βουδαπέστη βιβλιοθήκης Γεωργίου Ζαβίρα, συνταχθεὶς ὑπὸ Ἀ. Graf. σελ. 31. „Ελευθερουδάκης”, Ἀθῆναι. *EPHK*. 60/1–3 (1936) 71–75.
- Der Philhellenismus. (A filhellenizmus). Von Klara Csia. *Minerva* XX. 5. Verlag Danubia, Budapest 1941. 69 S. *Donaueuropa. Zeitschrift für die Probleme des europäischen Südostens* 2/4 (1942) 315–316.
- Byzantinoturcica. I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen. Von Gyula Moravcsik. Bd. 20–21 der „Ungarisch-griechischen Studien”, herausgegeben vom Institut für Griechische Philologie an der Peter Pázmány-Universität in Budapest mit Unterstützung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Budapest, 1943. 378 S. *Donaueuropa. Zeitschrift für die Probleme des europäischen Südostens* 3/3 (1943) 233–234.
- Gyóni Mátyás: A magyar nyelv görög feljegyzései szórványemlékei. – Die Streudenkmäler der ungarischen Sprache in griechischen Texten. (Magyar–Görög Tanulmányok 24.). Budapest, 1943. 8°, 220 l. (Német kivonattal; magántanári habilitációs irat.). *EPHK*. 68/1 (1944) 70–75.
- Franz Dölger: Wien und Neugriechenland. Wien, 1943. 39 l. *EPHK*. 68/1 (1944) 92–93.

Nekrológ

Eugen Darkó. *Byzantinische Zeitschrift* 40 (1940) 351.

További kiegészítés

Ödön Füves: Προσθήκες στην Ουγγροελληνική βιβλιογραφία του Ανδρέα Horváth. *Ελληνικά* 34 (1982–83) 495–505.

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΑ ΕΡΓΑ
ΤΟΥ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΖΑΒΙΡΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΥΦΗΓΗΣΙΑΣ

*

ZAVÍRASZ GYÖRGY
ÉLETE ÉS MUNKÁI

MAGÁNTANÁRI HABILITÁCIÓS IRAT

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΛΑΜΠΡΟΥ

(1851–1919)

ΕΡΕΥΝΗΤΟΥ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΟΥΓΓΡΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

*

LÁMBROSZ SZPIRÍDON

(1851–1919)

AZ ÚJABB MAGYAR–GÖRÖG KAPCSOLATOK

GÖRÖG KUTATÓJA EMLÉKÉNEK

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά την εποχή τής δουλείας πολυάριθμοι Έλληνες ήρθαν για μόνιμη εγκατάσταση στις διάφορες πόλεις τής Ούγγαρίας. Ή ακμή τους σ'αυτή τή χώρα έφτασε στην κορυφή της κατά τὸ 18^{ον} αἰώνα. Μερικές σύγχρονες – μὰ καὶ σχεδὸν ἄγνωστες – πληροφορίες ἀποτελοῦν σπουδαία μαρτυρία γιὰ τὸν πνευματικὸ βίον αὐτοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐνα τέτοιο – γιὰ τὸ ρόλο τῶν Οὐγγροελλήνων – σπουδαῖο στοιχεῖο διαβάζομε στὶς ἀνέκδοτες σημειώσεις τῆς ὑπὸ μορφῆ χειρογράφου διατηρημένης ἑλληνικῆς μετάφρασης τῆς γερμανικῆς διατριβῆς ποὺ ἐπιγράφεται: «Eines freymüthigen und unpartheyischen Ungarns Erörterung der Fragen: Welche Rücksicht verdienen die Griechen in Ungarn unter anderen hier wohnenden Nationen κλπ. . . .» Ἡ σημείωση λέει: «. . . ἄρχησεν νὰ αὐξάνη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑλληνικῶν ναῶν . . . σήμερον ἐν πολλοῖς τόποις . . . ἀνηγέρθησαν οἷον ἐν Várad, Vác, Gyarmat, Zimony, Karcag, Kecskemét, Léna, Miskolc, Békés, Ungvár, Pest, Szentes, Tokaj καὶ ἴσως καὶ ἄλλαχοῦ.¹ Ὡσαύτως καὶ ναῖδια ἔχουσιν . . . οἷον ἐν Gyöngyös, Diószeg, Kanizsa, Szeben, Sopron καὶ Nagyszombat.» Μία ἄλλη πληροφορία ὑπάρχει στὰ ἀρχεῖα τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τοῦ Miskolc μέσα στὴν ἐπιστολὴ ποὺ στὶς 2 Φεβρουαρίου 1792 ὁ Ἑλλην ἐπίσκοπος τῆς Βούδας Διονύσιος Πόποβιτς ἀπέθυσσε πρὸς τὸν ὀρθόδοξο ἐφημέριο τοῦ Miskolc, Παπᾶ Χαρίσιο. Ὁ ἐπίσκοπος γνωστοποιεῖ στὸν ἱερέα, πὼς στὴν Πέστη πρόκειται νὰ συσταθῆ Ἀκαδημία μὲ καθηγητὲς τὸ Δημήτριο Δάρβαρι γιὰ τὴν ἔδρα τῆς φιλοσοφίας καὶ τὸν Ἀθανάσιο Ψαλίδα τῆς θεολογίας, ποὺ θὰ παίρνουν ἀπὸ «τὴν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα» ἀνὰ χίλια φιορίνια ὡς ἐτήσιες ἀποδοχές. Γιὰ τὴν πλήρωση τῆς φιλολογικῆς ἔδρας δὲν εἶχαν ἀκόμη ἀποφασίσει . . . Σ'αὐτὸ τὸ σημεῖο λήγει ἡ ἐπιστολή. Καθὼς γνωρίζομε, τὸ σχέδιο τῆς Ἀκαδημίας δὲν πραγματοποιήθηκε ποτέ, ἀλλὰ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Πόποβιτς μένει κι' ἔτσι σπουδαῖο τεκμήριο γιὰ τὴ δίψα ἀνώτερης παιδείας, ποὺ αἰσθάνονταν οἱ Ἕλληνες τῆς Οὐγγαρίας ἐκείνη τὴν ἐποχὴ. Μία ἄλλη πολύτιμη πληροφορία βρίσκεται μέσα στὴν ἀπόφαση τοῦ «Ἀντικαταστατικοῦ Συμβουλίου» τῆς Βούδας² ἀπὸ τὶς 30 Ἰανουαρίου 1795

¹ Ὁ μεταφραστὴς (ὁ Γ. Ζαβίρας) ἀναγράφει τὰ ὀνόματα μ' ἑλληνικοὺς χαρακτήρες.

² Budai Helytartótanács. Βλ. στ' Ἀρχεῖα τῆς κοινότητος τῆς Βουδαπέστης. Τὰ σχετικὰ στοιχεῖα

για σύσταση – με χρήματα τών ἑλληνικῶν κοινοτήτων – μιᾶς θέσης γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ τών ἑλληνορθοδόξων σχολείων (πολιτῶν ἑλληνικῆς καταγωγῆς) σὲ δεκαεπτὰ πόλεις τῆς Οὐγγαρίας πού εἶναι οἱ ἀκόλουθες: Békés, Belényes, Eger, Gyöngyös, Győr, Gyula, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Komárom, Miskolc, Nagyváradi, Oravica, Pest, Tokaj, Újvidék, Ungvár, Vác. Σπουδαία στοιχεῖα παρέχει ὁ Πολυζῶης Λαμπινιτζίωτης, – ἐκδότης τῆς ἀπὸ τὸ Γεώργιο Βεντότη φροντισμένης ἔκδοσης τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Μελετίου, μητροπολίτου Ἀθηνῶν – στὸν πρόλογο τοῦ ἐξαιρετοῦ τριτόμου ἔργου. Ἀναφέρει ἐκεῖ τις περιποιήσεις, πού τοῦ ἔκαμαν οἱ ΟὐγγροἝλληνες τότε πού γιὰ συλλογὴ συνδρομῶν ἔκαμε τὸ γύρο τών κυρίων πόλεων τῆς Οὐγγαρίας. Ἀπὸ τὸν τυπωμένο κατάλογο τών συνδρομητῶν βλέπομε, πὼς μεταξὺ τών Ἑλλήνων τών πόλεων: Gyöngyös, Kecskemét, Kúnszentmárton, Miskolc, Pancsova, Pest, Sopron, Szeben, Szentes, Temesvár, Tokaj καὶ Zimony βρέθηκαν περὶ τοὺς 170 συνδρομητὲς γιὰ 200 σώματα. Μεταξὺ τών συνδρομητῶν τῆς Πέστης πρῶτος γράφεται «ὁ Λογιώτατος Γ. Ἰωάννου Ζαμπίρα» πού μόνος ἀγόρασε τρία σώματα.

Ἀυτὰ τὰ στοιχεῖα – ἀφήνοντας κατὰ μέρος τις εἰδήσεις πού ἀναφέρονται εἰδικὰ στὴν Τρανσυλβανία – μποροῦμε ἀκόμη νὰ τὰ συμπληρώσωμε καὶ ἀπ' ἄλλοῦ, μὰ πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ζαβίρα. Ἀπὸ κεῖνα βλέπομε, πὼς κατὰ τὸ 18^{ον} αἰῶνα πολλοὶ «πεπαιδευμένοι» Ἕλληνες ζοῦσαν στὰ διάφορα μέρη τῆς Οὐγγαρίας πού μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ, ἱερατικὴ ἢ διδασκαλικὴ τους δράση ἀποτελοῦσαν τὸ πνευματικὸ πλαίσιο τών πολλῶν χιλιάδων Ἑλλήνων τῆς χώρας. Ἀπὸ τις ἴδιες εἰδήσεις μαθαίνομε ἀκόμη, πὼς οἱ ἐκδηλώσεις τῆς οὐγγρικῆς πνευματικῆς ζωῆς εἶχαν ἄμεση εὐεργετικὴ ἐπιρροὴ ἀπάνω σ' αὐτοὺς τοὺς «πεπαιδευμένους» Ἕλληνες.

Τών ἑλληνοουγγρικῶν πνευματικῶν σχέσεων τούτων κλασσικὸ παράδειγμα παρέχει μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Ὁ γ ε ρ γ ι ο ς Ζ α β ί ρ α ς, ὁ πρωταθλητῆς τῆς πνευματικῆς ζωῆς τών Ἑλλήνων τῆς Οὐγγαρίας κατὰ τὸ 18^{ον} αἰῶνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΖΩΗ ΤΟΥ Γ. ΖΑΒΙΡΑ

Στὴν αὐτοβιογραφία ποὺ βρῖσκεται στὴ «Νέα Ἑλλάδα» (Ζ 246–250)¹ διαβάζονται τ' ἀκόλουθα: «Γεώργιος Ζαβίρα. Οὗτος ἐγεννήθη ἐν Σιατίστη τῆς Μακεδονίας τῷ ἔτει 1744 μαΐου 28 ὑπὸ Πατρὸς μὲν Ἰωάννου ἐπωνομαζομένου Ζαβίρα,² Μητρὸς δὲ Ἀγνῆς. τῷ τετάρτῳ ἔτει τῆς αὐτοῦ Ἠλικίας ἤρξατο μανθάνειν τὰ στοιχεῖα τῶν Γραμμάτων, τῷ ἕκτῳ ἔτει τὰ Γραμματικά, καὶ τῷ ὀγδόῳ ἔτει τὰ ἐγκύκλια μαθήματα παρὰ τῷ πρὸς Μητρὸς αὐτοῦ θεῖῳ Μιχαῆλ τοῦ πατῆ Γεωργίου, τὰ δὲ ποιητικά, παρὰ τῷ κλεινῷ ἐκείνῳ πατῆ Μιχαῆλ τῷ τότε ἐν Σιατίστη σχολαρχοῦντι καὶ ὕστερον ἐν Βενετία τὰ ζῆν ἐκμετρήσαντι· τὴν δὲ λογικὴν τοῦ Γερασίμου Βλάχου, καὶ τὴν τοῦ Βαουμαϊτέρου, καὶ ὕστερον τὴν Μεταφυσικὴν τοῦ Γενουησίου, παρὰ τῷ ἐπισήμῳ Διδασκάλῳ Νικολάῳ Βάρκοση τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. μετὰ ταῦτα χαίρειν ἐάσας τὴν σχολὴν, ἀπολιπὼν τὴν πατρίδα, τῷ ἔτει 1760 ἀνῆλθεν εἰς τὴν Οὐγγαρίαν καὶ τὸν ἐμπορικὸν ἠσπάσατο βίον· τῷ ἔτει 1770 ἐν Καλοκία (Καλότζια) ὦν, ἠκροάσατο παρὰ τοῖς ἐκεῖ Πιαιρίσταις λεγομένοις τῶν λατίνων Μοναχοῖς τινὰ φιλοσοφικὰ τῶν νεωτέρων μαθήματα ἐν ὅσῳ αὐτῷ τὰ τῆς ἐμπορίας ἐπετρέψαντο· ὕστερον δὲ ὑπὸ τῆς φιλομαθείας οἰστραλατούμενος καὶ μὴ συγχωροῦντος αὐτῷ τοῦ Ἑρμοῦ ἐν τοῖς σχολείοις ἐνδιατρίβειν, μετὰ καιρὸν κατ' ὀλίγον συνεστήσατο ἑαυτῷ μίαν μικρὰν βιβλιοθήκην ἐν ἧ κατηνάλωσε σχεδὸν περὶ τοὺς πέντε χιλιάδων στατήρας (φιορίνια). οὗτος εἰ καὶ λίαν ἐπιπόλαιος ὦν ἐν πᾶσι, καὶ οὐ θέμις αὐτὸν συναριθμῆσαι τοῖς λοιποῖς τοῦ γένους ἡμῶν πεπαιδευμένοις συγγραφεῦσι, ἀλλ' ἔμπης ἐπεὶ λίαν φιλογενῆς καὶ φιλόπρονος, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἐξηκανθωμένῳ καὶ πολυταράχῳ ἐμπορικῷ βίῳ, εἰ καὶ πελάτης τοῦ Ἑρμοῦ, ἀλλ' ὅλων διάπυρος λάτρης τῆς Παλλάδος μὴ διαλείπων ἀνελίττειν ἐνδελεχῶς τοὺς ἐγκριτωτέρους τῶν συγγραφέων, ἃς προσθέσωμεν καὶ αὐτὸν (ὅστις τανῦν διάγει τὸ ἐξηκοστὸν ἔτος) οἰοῖνι περιττόν τι παράρτημα καὶ προσθήκην τοῖς λοιποῖς.»

Μποροῦμε νὰ συμπληρώσωμε τὴν αὐτοβιογραφία του μὲ μερικά ἰσχνὰ στοιχεῖα – ἐννοοῦμε τὶς πληροφορίες ποὺ βρῖσκονται σκορπισμένες στὰ

ἔργα τοῦ στὶς σημειώσεις του, στὶς πρώτες εἰδήσεις μετὰ τὸ θάνατό του ἢ στὰ διάφορα ἀρχεῖα τῆς Οὐγγαρίας.

Ἡ Σιάτιστα,³ ἡ πατρίδα του εἶναι μαζί με τὴ γειτονικὴ Κοζάνη μιὰ ἀπὸ τὶς πόλεις τῆς Μακεδονίας, ἀπ' ὅπου κατὰ τὴν προεπαναστατικὴν ἐποχὴ πολλοὶ Ἕλληνες ἔρχονταν στὴν Οὐγγαρία – γιὰ λόγους οἰκονομικο-πολιτικούς.⁴ Στὴ νέα πατρίδα ἀποτελοῦσαν «κομπανίες» ἐμπορικὲς καθὼς καὶ κοινότητες ἐκκλησιαστικὲς καὶ ὡς συνδετικοὶ κρίκοι τῆς ἐμπορικῆς συναλλαγῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσης – σημαντικὰ προώθησαν τὸν οἰκονομικὸ βίον τῆς χώρας.⁵

Γιὰ τὴν οἰκογένειά του δὲ γνωρίζομε σχεδὸν τίποτε. Μιὰ φορὰ μόνον μνημονεύει τὸν πατέρα του σὲ μιὰ δογματικὴ διατριβὴ του πού τὴν ἀπεύθυνε σ' αὐτόν.⁶ Στὸ περιοδικὸ «Magyar Kurir» 1805, σ. 370 διαβάζομε, – στὴ νεκρολογία τοῦ –, τ' ἀκόλουθα: «... ὁ πατέρας του ἐσπούδασε στὴν Ἰταλία, ἦταν φαρμακοποῖος καὶ ἔμπορος. Τὸ γιό του ἔστειλε γιὰ μελέτη στὴ Θεσσαλονίκη. . .» Τὶς πληροφορίες αὐτὲς πρέπει νὰ τὶς παραδεχθοῦμε, γιὰτὶ ὁ πληροφορητὴς ἦταν καλὸς φίλος τοῦ Ζαβίρα καὶ θὰ τὶς ἄκουσε ἀπὸ τὸν ἴδιον.⁷

Τοὺς τόπους τῆς διαμονῆς του στὴν Οὐγγαρία μποροῦμε νὰ τοὺς ἐξακριβώσωμε ἀπὸ τὶς σημειώσεις τοῦ ἰδίου. Ἡ πρώτη του διαμονὴ στὴ νέα πατρίδα ἦταν – κατὰ πᾶσαν πιθανότητα – τὸ Κοβίνιον (= Ráckeve). Τὸ συμπεραίνομε ἀπὸ μιὰ σημείωση σ' ἓνα βιβλίον του στὰ 1764.⁸ Ἀπὸ κεῖ ἔφυγε γιὰ τὴν Καλοκία (= Kalocsa).⁹ Στὰ ἀρχεῖα τοῦ νομοῦ Πέστης (στὴ «Conscriptio Nobilitaria Processus Kecskeméth 1730–1820» τεύχος ἀρ. 29 τοῦ-ἔτους 1770) βρίσκεται ἡ ἀκόλουθη σημείωση: «Georg Zabra, religione graecus, annorum 25, consocius in Fornice, natus in Ottomannia. Civitate Szatsán in Provincia Macedonia. Novem anni a quo intravit Hungariam. Literae, penes quas exivit cum socio, sunt apud eundem Graecum consocium eiusdem in minori Cumania. Manet in Archiepiscopali civitate Coloca. Adhuc Ottomanicus est». Στὴν ἐρώτηση: «Quomodo excepit novas passuales litteras in Ditione . . .?» ἔτσι ἀπαντᾷ ἡ Conscriptio: «Zimony, uti dictum est». Ὡστε στὴν Καλοκία (Kalocsa) εἶχε ἐμπορικὸ κατάστημα μαζί μ' ἓνα Ἕλληνα συνétaίρό του.¹⁰

Τὸ οὐγγρικὸ περιοδικὸ τῆς ἐποχῆς «Magyar Kurir» (ἐνθ' ἂν.) μᾶς παρέχει τὴν ἀκόλουθη πληροφορία ὡς πρὸς τὴ διαμονὴν του στὴν Καλοκία: «... τῶρα καὶ σαράντα χρόνια ἦρθε στὴν Οὐγγαρία ὡς νέος ἐμποροῦπάλληλος. Κοντὰ στὴ δουλειά του ὀλοένα διάβαζε χάρι στὴ φιλία πού εἶχε με τοὺς παπᾶδες τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τῆς Καλοκίας καὶ στὴν Ἀρχιεπισκοπικὴ Βιβλιοθήκη. Στὴν ἐκμάθησιν τῶν Εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν καὶ στὴ μελέτη τῶν ἐπιστημῶν ἔκαμε – χάρι στὴν ἀπαραδειγμάτιστη ἐπιμέλειά του – προόδους καταπληκτικὰς. Γιὰ τοὺς ὁμοθρήσκους του ἄνοιξε σχολεῖον καὶ ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα ἀγόραζε

βιβλία. Απόκτησε φίλους άπειραρίθμους όλων τών θρησκευιών και όλων τών επαγγελματών: στρατιωτικούς, ίερείς και πολίτες.» Άπό τó κείμενο δέ φαίνεται καθαρά, πού άνοιξε σχολείο για τούς συμπατριώτες του. Οί βιογράφοι του πού τó αναφέρουν, τοποθετούν τó σχολείο του στην Καλοκία. Άπό τούς Καλοκιανούς φίλους του δυò αναφέρει ó ίδιος. Ό ένας είναι «ó αιδέσιμος Πεκάρι», πού τού έχάρισε ένα ιστορικό έγχειρίδιο (τò ύπ' άρ. 714 βιβλίο τής βιβλιοθήκης του) ó άλλος είναι «ó έκλαμπρότατος και παναιδεσιμώτατος Άλέξανδρος Βαρκότζι». Στòν τελευταίο άφιέρωσε τή – σήμερα πιά χαμένη – μελέτη του «Περί τής νηστείας τής τετράδος και σαββάτου» (Ζ 248). Ό Άνδρέας Ρεκάρικ ήταν έφημέριος σέ διάφορα μέρη τής άρχιεπ. διοικ. τής Καλοκίας (Πέθανε στá 1785 στην Καλοκία. Βλ. S. Katona: *Historia Metropolitanæ Colocensis Ecclesiae. Colocae 1800, pars II, σ. 451.*) Ό Barkóczy (Br. Szalai Barkóczy Sándor József) ήταν άνώτερος κληρικός («μεγάλος praepositus» και «κανονικός έφημέριος») στην Καλοκία στá 1747–1780. (Βλ. Katona, II, σ. 418.)

Η έπόμνη διαμονή του ήταν – πιθανώτατα – τó Kúnszentmiklós. Για τούτο μαρτυρούν οί σημειώσεις τών βιβλίων 82, 89 και τού χειρ. XX. από τá έτη 1780, 1781. – Άπό τίς σημειώσεις τών έτών 1782-3-4-5-6-7¹¹ συμπεραίνομε, πώς από τó Kúnszentmiklós έφυγε για τó Dunavecse κ' έκει έμεινε άρκετά χρόνια. Άπό τούς φίλους ή γνωστούς του στó Dunavecse ένα μόνον αναφέρει: τόν I. Κονάς.¹² Τá τελευταία χρόνια τής ζωής του τá πέρασε στó Szabadszállás. Κοντá σ' άλλες πληροφορίες τó ξέρομε και από τίς σημειώσεις του τών έτών 1795, 1797, 1798 και 1801.¹³ Μεταξύ τών φίλων του στó Szabadszállás βρισκόταν κάποιος F. Tormássy.¹⁴ Ίσως αυτός ήταν ó συγγραφέας τής νεκρολογίας του στó «Magyar Kurir» (ένθ άν.) πού τελειώνει με τ' άκόλουθα συγκινητικά λόγια: «Άς είναι τó χώμα έλαφρό για τήν τέφρα τού άγαπημένου Φίλου μου.» Κατá τή μαρτυρία τής ίδιας νεκρολογίας ó Γεώργιος Ζαβίρας πέθανε στó Szabadszállás στις 9 Σεπτεμβρίου 1804 (ν. ή.).¹⁵ Η νεκρολογία μιλάει άκόμη και για τήν οικογενειακή κατάσταση τού Ζαβίρα: «Έκαμε κληρονόμο του τó γιο τού άδερφού του, γιατί ó ίδιος ήταν άνύπανδρος».

Ό κατάλογος τών συνδρομητών τής Έκκλησιαστικής ιστορίας τού Μελετίου (1783–4) τοποθετεί τó Ζαβίρα μεταξύ τών συνδρομητών τής Πέστης. Άπό τούτη τήν πληροφορία και μόνον δέν μπορούμε νά βεβαιώσωμε εάν ó συγγραφέας μας πραγματικά κατοικούσε στην Πέστη ή έμεινε εκεί μόνον περαστικός τότε πού έγραφαν τούς άνω συνδρομητές. Γιατί ó Ζαβίρας και έξ αίτίας τού επαγγέλματός του και για τίς έμφυτες διαθέσεις πού είχε κληρονομήσει, ταξίδευε πολύ, πάντως περισσότερο άπ' όσο ξέρομε θετικά από σκορπισμένους ύπαινηγούς και σημειώσεις του. Π. χ. για κάποιον Ίερεμία

γράφει: «Τούτω ἐνέτυχόν ποτε ἐν Αἰγοπόλει τῆς Οὐγγαρίας» (Ζ 347). Εἶναι πολλὸ πιθανό, πὼς ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Αἰγόπολη (= Kecskemet) ἐπισκέφθηκε καὶ ἄλλους – ἀπὸ Ἑλληνες κατοικημένους – τόπους τῆς Οὐγγαρίας.

Ὅσο γιὰ τὰ ταξίδια του στὸ ἐξωτερικὸ ἔχομε ἀρκετὲς θετικὲς πληροφορίες. Πολλὲς φορὲς ἦταν στὴ Βιέννη.¹⁶ Ἡ ἔμμετρη μετάφρασή του¹⁷ παρέχει μαρτυρία γιὰ τὴ διαμονή του στὸ Βουκουρέστι στὰ 1786. Στὰ 1800 ἔκαμε ἓνα μεγάλο ταξίδι στὸ ἐξωτερικὸ. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ του ἔφθασε στὴν Αὐστρία, Μοραβία, Βοημία, Σαξονία καὶ «Βορουσσία». Μεταξὺ ἄλλων εἶδε τὶς ἐξῆς πόλεις: Wien, Leipzig, Frankfurt a. d. O., Berlin, Potsdam, Halle, Jena. Τὸ ξέρομε ἀπὸ τὶς σημειώσεις τῶν βιβλίων, πού τ' ἀγόρασε στὶς ἄνω πόλεις στὰ 1800.¹⁸ Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς σημειώσεις αὐτὲς ἔχομε κι' ἄλλα στοιχεῖα, πού μᾶς δείχνουν, πὼς αὐτὸ τὸ ταξίδι ἦταν ταξίδι μελέτης. Ἔτσι, π. χ. διαβάσαμε στὸ «Magyar Kurir»: «. . . Στὰ γεράματα . . . ἐπισκέφθηκε τὰ Πανεπιστήμια τῆς Γερμανίας. . .» Αὐτὴ ἡ πληροφορία μόνο μὲ τὸ ἄνω ταξίδι μπορεῖ νὰ σχετισθῆ. Ὅμοια παρατήρηση βρισκομε στὴ Νέα Ἑλλάδα (Ζ 552–3): «. . . ἐγὼ διατριβῶν ἐν Λειψία καὶ ἐξελθὼν εἰς διατριβὴν ἐν τῷ ἐκεῖ δάσει λεγόμενον ρόζεντάλ μετὰ καὶ ἄλλων ἀξιοτίμων φίλων, μοι ἔδειξαν ἐκεῖ τὸ μνημα αὐτοῦ κείμενον μονώτατον εἰς μίαν πλατεῖαν ἐν ᾧ ἀνέγνων τοιαύτην ἐπιγραφὴν τεθεῖσαν παρά τινων δυστυχῶν μαθητῶν αὐτοῦ «ἐνταῦθα κεῖται ὁ φιλοσοφικῆ σπουδῆ καὶ τῆ τῶν ὄντων θεωρία τὸν ἑαυτοῦ βίον ἀφοσιώσας λογιώτατος Χριστόδουλος Εὐσταθίου ὁ ἐξ Ἀκαρνανίας γεννηθεὶς μὲν τῷ ἔτει 1733 θανὼν δὲ τῷ 1793 αὐγ. 15.» Καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς βιογραφίας του εἶναι κρίμα, πὼς ἡ σχετικὴ του περιήγησις ἐχάθηκε (Ζ 247).

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πρόσωπα, πού ἀναφέραμε, λίγους ἄλλους γνωρίζομε ἀκόμη ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς ἢ φίλους του. Μεταξὺ τους βρίσκεται πρῶτα-πρῶτα ὁ ἀδερφός του Κωνσταντῖνος καὶ ὁ ὁμώνυμος γιὸς τοῦ τελευταίου πού κατὰ τὴ διαθήκη του ἔγινε γενικός κληρονόμος του. Στὴν Οὐγγαρία ζοῦσαν ἀκόμη οἱ ἀπὸ μητέρα θεῖοι του: Ἰωάννης, Κωνσταντῖνος καὶ Μιχαὴλ Παπᾶ Γεωργίου¹⁹ καὶ ὁ ἀνεπιός του Νικόλαος.²⁰ Καλοὶ του φίλοι ἦταν: ὁ Δημήτριος Παναγιώτου ὁ Γοβδελάς²¹ καὶ ὁ Γεώργιος ὁ Βεντότης.²² Γνωστοὶ του ἦταν: ὁ Σωφρόνιος,²³ ὁ Γαβριὴλ ὁ Καλλονᾶς (Ζ 240), ὁ γνωστὸς συλλέκτης χειρογράφων, ὁ Ἀλέξιος Λαζαρίδης «ἐκ Κοβνίνου» (= Ráckeve), ὁ Νικόλαος Δημητριάδης «ἐκ τοῦ Πέτζιβαрад» (= Pécsvárad),²⁴ ὁ Θεόδωρος Ρούσης,²⁵ ὁ Ι. Βάκι ὁ νεώτερος²⁶ καὶ κάποιος Hollósi.²⁷

Ὅσο γιὰ τὴν ἐπιρροή πού ἐξασκοῦσε ἀπάνω στοὺς δικούς του, εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ἀντίγραφο τῆς «Βιβλιοθήκης Πολεμικῆς»²⁸ γραμμένο στὰ 1789 – ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ ἐμποροῦπαλλήλου τοῦ μαγαζιοῦ του Ἰωάννη Θωμᾶ

Ίακουμη. Καθώς με τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ἄνω πρόσωπα τὸν συνέδεε – ἐκτὸς ἀπὸ τὶς συγγενικές, φιλικές καὶ κοινωνικές σχέσεις – καὶ κάποιοι ἐπιστημονικὸς δεσμὸς, ἔτσι καὶ στὸ κέντρο ὅλης του τῆς ζωῆς στεκόταν ἡ ἐπιστήμη καὶ τὸ βιβλίο. Μὲ τὴν ἀδιάκοπη μελέτη ἀπόκτησε τόσο μεγάλη γλωσσομάθεια, ὥστε τοῦ ἔγιναν προσιτὰ ὅλα τὰ πνευματικὰ προϊόντα τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνική, λατινική, νεοελληνική, οὐγγρική, γερμανική καὶ γαλλικὴ γλῶσσα ἤξερε – κατὰ τὴ μαρτυρία τῆς βιβλιοθήκης του – τὴν ἰταλικὴ καὶ τὴ σερβική. Τὴν τελευταία χρονιά τῆς ζωῆς τοῦ ἄρχισε νὰ μαθαίνει τ' ἀγγλικά, καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἀνταποκριτὴς τοῦ «Magyar Kurir» (ἔνθ. ἀν.): «... δὲν ἔχει πιά ἀνάγκη ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα, ποὺ πέρσυ εἶχε ἀρχίσει νὰ μαθαίνει.» Εἶναι φυσικὸ, πὼς εἶχε ἐντελῶς ἰδιαίτερους δεσμοὺς πρὸς τὴν οὐγγρική γλῶσσα, διερμηνέα τοῦ – γιὰ τὸ Ζαβίρα τόσο πολυτίμου – οὐγγρικοῦ πολιτισμοῦ. Μιὰ ἰδιόχειρη σημείωσή του, ποὺ βρίσκεται μέσα σ' ἓνα ἀπὸ τὰ βιβλία τῆς βιβλιοθήκης του δείχνει, πόσο ἐκτιμοῦσε τὴ γλῶσσα τῆς θετῆς πατρίδας του: «Ἡ οὐγγρική γλῶσσα εἶναι τόσον ἔξοχος καὶ μετὰ τὰ στοιχεῖα τῶν γραμμάτων πλημυρεῖ, ὅπου δὲν εἶναι εἰς τὸν κόσμον ὅπου νὰ μὴν ἠμπορεῖ νὰ τὴν (τὸ) γράψῃ μετὰ τοὺς χαρακτήρας της. Καὶ οἱ ξένοι τὸ ὁμολόγησαν ὅτι δὲν εἶναι τέτοια γλῶσσα εἰς τὴν εὐρώπην ὅπου νὰ πρέπη οὕτως εἰς τὴν κωμωδίαν (ἐννοεῖ τὴ «σκηνή») ὡς αὐτή» (βιβλ. 745).

Τὴ βιβλιοθήκη του τὴν ἄφησε στὴν κοινότητα τῆς Πέστης. Μ' αὐτὴ του τὴ χειρονομία μπῆκε κι' αὐτὸς μέσα στὴν τάξη τῶν εὐγενικῶν εὐεργετῶν τῆς πατρίδας καὶ τοῦ γένους, ποὺ τοὺς καρποὺς τοῦ ἔργου τῆς ζωῆς τους προσέφεραν στὸ βωμὸ τοῦ ἔθνους κι' ἔδωκαν σημαντικὴν ὠθηση στὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ. Ἀλλὰ εἶναι ἀκόμη πιὸ πολυτίμη καὶ στὴν ἱστορία τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ Ἑλληνισμοῦ πολὺ σημαντικώτερη ἐκεῖνη ἡ κληρονομία, ποὺ ὁ Ζαβίρας ἄφησε στὸ Γένος του μέσα στὴ – μετὰ τὴ σφραγίδα τοῦ οὐγγρικοῦ πολιτισμοῦ ἐφοδιασμένη – λογοτεχνικὴ ἐργασία του.

Στ' ἀκόλουθα κεφάλαια θὰ μιλήσωμε διεξοδικώτερα γι' αὐτὴ τὴν πνευματικὴ κληρονομία: γιὰ τὴ βιβλιοθήκη καὶ τὰ ἔργα του.

Σημειώσεις

¹ Z = Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον, ἔκδ. Γ. Π. Κρέμου, Ἀθήνησι 1872. Διατηροῦμε παντοῦ τὸ ἀρχικὸ κείμενο τοῦ Z. μαζὶ μετὰ τὸ ὀρθογρ. κλπ. λάθη.

- ² Ὅσο γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ζαβίρα πρέπει νὰ παρατηρήσωμε τὰ ἑξῆς. Κατὰ τὸν Παπαδόπουλο Βρετό (Νεοελληνικὴ Φιλολογία II. 82, πβ. Ζς') γράφεται «Ζαβείρας», κατὰ ἓνα νεώτερο συγγραφέα (βλ. Λεύκωμα νομοῦ Κοζάνης... 1930, σ. 138.) ὀνομάζεται «Ζαβέρας». Ὑπάρχουν καὶ ἄλλες παραλλαγές. Γενικὰ γράφεται «Ζαβίρας». Ὁ ἴδιος ὁμως – καθὼς φαίνεται, καὶ τ' ἄλλα μέλη τῆς οἰκογένειας – ἔγραφε τ' ὄνομά του διαφορητικὰ ἀπὸ τὶς ἄνω μορφές. Δηλαδή δὲ μεταχειρίζοταν ποτὲ τὴν ὀνομαστικὴ. Στὸ χειρόγραφο τῆς «Νέας Ἑλλάδος» (ΖΛζ') ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη σημείωση: «1804, αὐγ: 28 ἐτέθνηκεν ὁ συγγραφεὺς τῆς βιβλίου ταύτης: ὁ κύρ γεώργιος Ζαβίρα· θεῖος (sic!) μου». Στὸν ἀλφαβητικὸ πίνακα τοῦ ἴδιου ἔργου (Ζ 4), ὅπως καὶ στὴν ἀρχὴ τῆς αὐτοβιογραφίας γράφεται: «Γεώργιος Ζαβίρα». Στὰ βιβλία του μεταχειρίζεται ὁ ἴδιος δύο μορφές: «Ζαμπίρα» (βλ. τὰ ὑπ' ἄρ. 803, 814, 826 κλπ. βιβλία τῆς βιβλιοθήκης του.) καὶ «Ζαβίρα» (βλ. ἄρ 714, 746, 838 κλπ.). Ἡ οὐγγρικὴ μορφή τοῦ ὀνόματός του εἶναι: I. κατὰ τὴν ἰδιόχειρη σημείωσή του (βιβλ. ἄρ. 614.) «Zabira Györgyi», 2., κατὰ τὴ γραφὴ τοῦ F. Tormássy, φίλου του ἀπὸ τὸ Szabadszállás: «Zabira György», 3. στὸ σύγχρονο οὐγγρικὸ περιοδικὸ «Magyar Kurir» (1805, σ. 370): «Zabira György», καθὼς καὶ στὸ νεώτερο ἔργο τοῦ Szinnyei: Magyar írók élete és munkái, τόμ. XIV. 1914, σ. 1863 γράφεται Zabira György. Εἶναι χαρακτηριστικὸ γεγονός, πῶς ὁ Οὐγγρος ἱστοριογράφος τοποθετεῖ τὸ Ζαβίρα μετὰ τῶν Οὐγγρων συγγραφέων! Οἱ νεώτεροι τὸ γράφουν συνηθέστερα «Zavirász» (βλ. Gy. Czebe, Történeti Szemle III. 1914, σ. 588 κλ.). Γερμανικὰ γράφεται «Georg Zabra» (βλ. τὴν παρακάτω ἀναφερομένη conscriptio, ὅπου ἴσως πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπροσεξία τοῦ ὑπαλλήλου, ποὺ ἔγραψε τὴν conscriptio καὶ «Georg Zabira» (Intelligenzblatt der Allg. Lit. Zeitung N° 79, σ. 636, Wurzbach: Biogr. Lexikon, Wien, 1890, σ. 63). Μ' ὅλα ταῦτα πρέπει νὰ παραδεχθῶμε τὴ μορφή ποὺ τὴ μεταχειρίζονται γενικὰ, δηλαδή ἑλληνικὰ: Γεώργιος Ζαβίρας, οὐγγρικὰ: «Zavirász György». Ἐνισχύει τὴ χρῆση αὐτὴ καὶ ἡ ἀναλογία τοῦ ὀνόματος τοῦ Σολωμοῦ. Ὁ ἔθνικὸς ποιητὴς τῶν Ἑλλήνων, καθὼς τὸ ξέρομε ὅλοι, δὲν ἔγραφε ποτὲ τ' ὄνομά του ἔτσι, ὅπως τὸ γράφομε ἕμεις σήμερα.
- ³ Βλ. Λεύκωμα τοῦ νομοῦ Κοζάνης ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τῆς Ἑλλάδος. Κοζάνη, 1930, σ. 138.
- ⁴ Ἴσως ἀκόλουθοῦσαν τοὺς Σέρβους προδρόμους. Βλ. I. K. Βογιατζίδη: Αἱ ἑλληνικαὶ κοινότητες τῆς Αὐστροουγγαρίας. Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, Ἀθήναι, 1926, σ. 71–78.
- ⁵ Βλ. L. Schäfer: A görögök vezetőszerere Magyarországon a korai kapitalizmus kialakulásában, Budapest 1930. Βλ. ἑλληνικὰ–κατὰ μὲτάφραση τοῦ F. Murati–στὴ «Βιομηχανικὴ καὶ Βιοτεχνικὴ Ἐπιθεώρηση» 1930 Ἰούλιος καὶ Αὐγούστος.
- ⁶ «... Εἰ τὰ τῶν ὀρθοδόξων ἀβάπτιστα νήπια σώζονται», βλ. A. Graf: J. Z. budapesti könyvtárának katalógusa. Κατάλογος τῆς ἐν Βουδαπέστη βιβλιοθήκης Γεωργίου Ζαβίρα, Budapest 1935. [Magyar–görög tanulmányok 2. sz. Szerkeszti Moravcsik Gyula = Οὐγγροελληνικαὶ μελέται διευθυνόμεναι ὑπὸ Ἰουλίου Moravcsik ἄρ. 2.]–, χειρόγραφο XX.
- ⁷ Τὶς εἰδήσεις ποὺ βρίσκονται στὸ «Magyar Kurir» τὶς ἐπαναλαμβάνει τὸ Intelligenzblatt der Allg. Zeitung N° 79, σ. 636 καὶ ὕστερα σχεδὸν ὅλοι, ποὺ ἔγραψαν γιὰ τὸ συγγραφέα μας.
- ⁸ Βλ. τὸ βιβλίον ἄρ. 826 τῆς σημερινῆς βιβλιοθήκης, ὅπου διαβάζομε: «... ἐν πῶλει Κοβινίω...» Τὸ «Κοβινίον» ἀνταποκρίνεται πιθανώτατα στὶς λέξεις Kobin, Kevni, Keve, στὴν περίπτωσή μας Ráckeve.
- ⁹ Στὰ βιβλία 764, 714, 174, στὸ χειρόγρ. IV., στὰ βιβλία 444 καὶ 185 ὑπάρχουν σημειώσεις μετὰ τὴν τοπωνυμία Kalocsa ἀπὸ τὰ 1769, 1770, 1771, 1772 καὶ 1773.
- ¹⁰ Αὐτὲς οἱ πληροφορίες ἀνταποκρίνονται στὰ στοιχεῖα ποὺ περιέχονται στὴν αὐτοβιογραφία του.
- ¹¹ Βλ. χειρ. XI, XVIII, XXXIV, βιβλ. 147, 443, χειρ. XXXVI, βιβλ. 185, 212, 68, 268, χειρ. LII, βιβλ. 70 καὶ χωρὶς χρονολογία: βιβλ. 25, 245, χειρ. XXI.
- ¹² Βλ. τὰ βιβλ. 25 καὶ 326 «Παρὰ τοῦ Κοβάτζι Ἰστιφάν».

- ¹³ Βλ. βιβλ. 734 («... εἰς τὸ Σαμπατ Σαλασί») 748, 821, 745.
- ¹⁴ Βλ. βιβλ. 721, 745, 748.
- ¹⁵ Πολλὰ λάθη ὑπάρχουν μέσα στὰ διάφορα ἄρθρα, μελέτες κλπ. ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ Γ. Ζαβίρα. Τὸ σπουδαιότερο ἀπ' αὐτὰ εἶναι τὸ λάθος τοῦ Κ. Σάθα σχετικὰ μὲ τὴν οὐγγρική πόλη Kalocsa. (Ζ λζ'). Κοντὰ στὰ λάθη ὑπάρχει καὶ ἡ ἔλλειψη συμφωνίας ὡς πρὸς τὸν τόπο καὶ τὸ χρόνο τοῦ θανάτου τοῦ Ζαβίρα. (Βλ. Ζ νδ'). Οἱ διάφοροι βιογράφοι π. χ. δὲν μποροῦν νὰ διαλέξουν μεταξὺ Pest, Szabadszállás, Árokszállás καὶ Dunavecse, ἐνῶ τὰ ἀναμφισβήτητα στοιχεῖα τῆς νεκρολογίας ὀρίζουν καθαρὰ καὶ τὸν τόπο καὶ τὴ χρονολογία.
- ¹⁶ Βλ. Ζ 204, 347, 510 κλπ.
- ¹⁷ «Ἱστορία τοῦ θησαυροῦ . . .» κλπ. Ζ 247, Graf ἔνθ' ἂν. χ. XIII α-β.
- ¹⁸ Βιβλ. 23, 24, 80, 247, 655, 659, 654, 725.
- ¹⁹ Μὲ τοῦτον εἶχε σχέσεις στενωτάτες καὶ ἀλληλογραφία, πβ. Ζ 463.
- ²⁰ Στὸ δέσιμο τοῦ βιβλίου 821 Α, ὑπάρχει ἕνα ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς, ὅπου ὁ Ζαβίρας παραπονεῖται γιὰ τὴ σιωπὴ τοῦ ἀνεψιοῦ του Νικολάου. Τὴν ἀποδίδει στὴν παύση τῆς συγγενικῆς ἀγάπης. Ἀπὸ τὴ – μὲ ρητορικὲς φράσεις – γραμμένη ἐπιστολὴ μαθαίνομε ἀκόμη καὶ τὸ περιστάτικὸ πῶς ὁ Ζαβίρας εἶχε στείλει στὸν ἀνεψιὸ του μαζὶ μὲ μιὰ ἄλλη ἐπιστολὴ του κάποιου γερμανικοῦ βιβλίου. Καὶ ἀπ' αὐτὸ βλέπομε, πῶς πάντα καὶ παντοῦ ἦταν ὁ ἀνθρωπος τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ βιβλίου.
- ²¹ Ζ 280: «φίλος ἐμοῦ ἀκραιφνέστατος».
- ²² Ὁ Βεντότης ἔφυγε ἀπὸ τὴν Οὐγγαρία γιὰ τὴ Βιέννη, ὅπου καὶ πέθανε. Ὁ Ζαβίρας ἀναφέρει στὴ Νέα Ἑλλάδα τὸν ἄωρο θάνατό του: «... οὐκ οἶδα ποία φθονερά ἄτροπος ἐβίασθη νὰ κόψη τόσον ταχέως καὶ ἄωρος τὸν μίτον τῆς ζωῆς τοῦ κοινωφελοῦς καὶ χρησίου ἀνδρὸς καὶ νὰ τὸν ἀρπάξῃ βιαίως ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τοῦ γένους ἡμῶν καὶ ἐμοῦ τοῦ εἰλικρινοῦς αὐτοῦ φίλου». Ζ 245.
- ²³ Ἀπ' αὐτὸν ἔλαβε τὸ ὑπ' ἀρ. 325 βιβλίο. Ὡς ἀντάλλαγμα τοῦ ἔδωκε 2 ἀντίτυπα ἀπὸ τὴ μετάφραση «Ἱατρικαὶ παραινέσεις».
- ²⁴ Οἱ τελευταῖοι ἔκαμαν ὁ καθένας τους ἀπὸ ἕνα ἀντίγραφο χειρογράφων ἔργων τοῦ Ζαβίρα. Βλ. Graf ἔνθ. ἂν.
- ²⁵ Κατὰ τὴ χειρόγραφη μαρτυρία τοῦ βιβλ. 174 γιὰ κάποιο χρέος τοῦ ἔδωκε ἕνα βιβλίο στὸ Ζαβίρα.
- ²⁶ Ἐχάρισε στὸ Ζαβίρα τὸ βιβλίο 838.
- ²⁷ Δὲ σημείωσε τὸ μέγαλο του τ' ὄνομα. Ἀπ' αὐτὸν ἀγόρασε τὸ βιβλίο 318, ὅταν αὐτὸς – κατὰ τὴ σημείωση – ἦταν ἄρρωστος.
- ²⁸ Graf : ἔνθ. ἂν. χειρ. LIII.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ Γ. ΖΑΒΙΡΑ

Στὴν αὐτοβιογραφία του, καθὼς τὸ εἶδαμε, γράφει γιὰ τὸν ἑαυτό του:¹ «. . . ὑπὸ τῆς φιλομαθείας οἰστραλατούμενος καὶ μὴ συγχωροῦντος αὐτῷ τοῦ Ἑρμοῦ ἐν τοῖς σχολείοις ἐνδιατρίβειν, μετὰ καιρὸν κατ' ὀλίγον συνεστήσατο ἑαυτῷ μίαν μικρὰν βιβλιοθήκην ἐν ἧ κατηνάλωσε σχεδὸν περὶ τοὺς πέντε χιλιάδων στατήρας (φιορίνια)». Στὴ νεκρολογία του στὸ περιοδικὸ «Magyar Kurir»² γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴ βιβλιοθήκη αὐτή: «Μὲ τὸ Ζαμπίρα χάσαμε μιὰ τέτοια βιβλιοθήκη, πού, ὅταν τὴν ἐπισκέφτηκε μιὰ μέρα ἡ Ἄ. Ἐξοχ. Ἰωσήφ Τέλεκι, κόμης τοῦ Ἱεροῦ Βασιλείου τῆς Ῥώμης καὶ φύλαξ τοῦ στέμματος, εἶπε, πῶς: «Χάρη σ' αὐτὴ τὴ βιβλιοθήκη θὰ ἦταν ἄξιο αὐτὸ τὸ χωριὸ νὰ ὀνομάζεται πόλη.» Καὶ περιεῖχε ἡ βιβλιοθήκη του βιβλία ἐκλεκτὰ γραμμένα στὴν οὐγγρική, λατινική, γερμανική, ἀρχαία καὶ νέα ἑλληνική, ρωσική, γαλλική, ἰταλική καὶ σερβική γλῶσσα».

Εἶναι χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴν τάξη τοῦ Ζαβίρα, πῶς ἐσημείωσε συχνὰ μέσα στὰ βιβλία του, πῶς, πότε καὶ πού τ' ἀπόκτησε, ἀναφέροντας ἀκόμη τὴν τιμὴ τοῦ βιβλίου καὶ τοῦ δεσίματος καὶ πρῶτα-πρῶτα τ' ὄνομα τοῦ ἰδιοκτήτη, δηλαδὴ τ' ὄνομα τὸ δικό του. Εἶχε καὶ μιὰ σχετικὴ σφραγίδα. Ἡ πιὸ συνηθισμένη σχετικὴ σημείωση εἶναι: «Καὶ τόδε ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα, τοῦ ἐκ Σιατίστης τῆς Μακεδονίας.»

Μετὰ τῶν 952 ἔργων (57 χειρογράφα καὶ 895 ἔντυπα – σὲ 1632 τόμους) κατὰ τὴ μαρτυρία αὐτῶν τῶν χειρογράφων σημειώσεων μόνον 552 ἀνήκαν στὴν ἀρχικὴ βιβλιοθήκη τοῦ Γ. Ζαβίρα. Ἡ ἐξέταση τῶν τελευταίων ρίχνει φῶς στὸ πνευματικὸ περιβάλλον, πού αὐτὸς ὁ περίεργος Οὐγγροἕλληνας ἔμπορος πέρασε τὴ ζωὴ του. Τὸ μεγαλύτερο μέρος αὐτῶν τῶν ἔργων καταγίνεται μὲ θρησκεία, φιλοσοφία, ἱστορία καὶ γεωγραφία ἢ μὲ τις συγγενεῖς ἐπιστῆμες. Ὑπάρχουν μεταξὺ αὐτῶν τῶν βιβλίων ἐγκυκλοπαιδικὰ καὶ γλωσσικὰ λεξικά, μέθοδοι ξένων γλωσσῶν καὶ διάφορες γραμματικές. Εἶναι ἀρκετὰ πού καταγίνονται μὲ τοὺς διαφόρους κλάδους τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Κατὰ τρόπο πολὺ ἀδύνατο

άντιπροσωπεύεται ή δημιουργική λογοτεχνία στη βιβλιοθήκη του. Έκτός από τους άνω κλάδους υπάρχουν εκεί μέσα μερικά διδακτικά έργα, λίγα έμπορικά, κάνα δυο άλμανάχ, έφημερίδες και περιοδικά κλπ.³

Δέν μπορούμε, – δέν έχομε τὰ αναγκαία στοιχεία, – ν' αναπαραστήσωμε όλόκληρη τήν άρχική κατάσταση τής βιβλιοθήκης, γιατί ό ιδιόγραφος κατάλογος του ιδιοκτήτη χάθηκε. Άλλά τὰ υπάρχοντα στοιχεία και μόνα τους εΐναι πολύ διδακτικά.

Έάν αναλογισθοΰμε, πώς από τὰ 552 έργα τής σημερινής βιβλιοθήκης που άνήκαν ασφαλέςτατα στη βιβλιοθήκη του Γεωργίου Ζαβίρα, σχεδόν τὸ ένα πέμπτο μέρος – δηλαδή 106 έργα εΐναι ούγγρικά (έργα ούγγρόγλωσσα ή ξενόγλωσσα γραμμένα από Ούγγρο συγγραφεία ήτε ξένα έργα σε μετάφραση ούγγρική ήτε προϊόντα ούγγρικων τυπογραφείων τών πόλεων Pest, Buda, Rozsony, Nagyszombat, Kassa, Komárom, Győr, Debrecen, Kolozsvár, κλπ.) – τότε μπορούμε – άπάνω στη βάση του καταλόγου τής βιβλιοθήκης – να σχηματίσωμε μιá ιδέα για τή στενή έπαφή, που εΐχε ό Γεώργιος Ζαβίρας με τήν πνευματική ζωή τής Ούγγαρίας.⁴

Στὸ χειρόγραφο έργο του Ζαβίρα, που έπιγράφεται «Σύνταγμα περι τής ένωσης . . .» (σ. α' και β') διαβάζομε τις δυσκολίες και τὰ παράπονα του συγγραφεία σχετικά με τήν έλλειψη τών αναγκαίων έπιστημονικών βιβλίων: «. . . ή ένδεια δέν με έσυγχώρησε να έχω τόσους συγγραφεία, όσους τουτέστιν έγω έχρειάσθηκα εις τούτο μου τὸ πόνημα. Όθεν έπρεπε με πολλούς πόνους, ιδρώτας και έξοδα να περιπατῶ εις τών άλλων τὰς βιβλιοθήκας δια να έρανίζωμαι τὰ χρήσιμα . . .» Άπό τήν παρατήρησή του φαίνεται, πώς για τήν έπιστημονική του έργασία χρειαζόταν πολλά βιβλία, αλλά οι οικονομικοί του πόροι δέν ήταν πάντα άρκετοι να ικανοποιήσουν τις άνάγκες του. Δέν ξέρομε πολλά για τις έμπορικές ύποθέσεις του, φαίνεται όμως, πώς από τὰ εισοδήματά του δέν του περισσευαν πολλά χρήματα για τήν άγορά έπιστημονικών βιβλίων. Κατά τις πληροφορίες, που βρίσκονται στη νεκρολογία του «Magyar Kurir» για τὸ σκοπὸ τούτο έδημιούργησε ξεχωριστή πηγή χρημάτων: «. . . για τούς όμοθρήσκους του άνοιξε σχολείο και τὰ εισοδήματα του σχολείου έξόδεψε για βιβλία . . .» Κι' έτσι κατά τὸν ίδιο καιρὸ έδούλευε για δυὸ σκοπούς ιδανικούς.

Άπό τις ιδιόχειρες σημειώσεις τών βιβλίων εΐναι ή πιὸ παλαιά έκείνη που χρονολογείται από τὰ 1764 και βρίσκεται στο βιβλίό ύπ άρ. 826 «Januae linguarum . . . vestibulum . . . a J. A. Comenio: «Δεδώρηταί μοι . . . παρὰ του έν διδασκάλοισ και ιατροφιλοσόφοις άρίστου κυρίου Μιχαήλ θείου μου . . . έν πόλει Κοβινίφ (= Ráckeve) τής ούγκαρίας.»⁵ Η έπόμενη σημείωση (άρ. 838) γράφηκε έπίσης – κατά πᾶσαν πιθανότητα – στο Ráckeve: «. . . 1765

δώρον τοῦ μπάκι Ἰστιφαν τοῦ νέου.⁶» Στὸ βιβλίο ἀρ. 764 βρίσκεται ἡ ἐξῆς σημείωση: «ἐν Κολοκία 1769» στὸ βιβλίο Pauli Gregoriantzii Breviarium rerum Hungaricarum (ἀρ. 714) διαβάζομε: «Δεδώρητό μοι τὸ παρὸν ὁ αἰδέσιμος Πεκάρι ἐν Κολοκία».⁷ Στὴν Καλοκία ἀπόκτησε ἀκόμη τὰ βιβλία ἀρ. 10, 444 καὶ 185 (στὰ 1771, 1772 καὶ 1773). Γιὰ τὸ βιβλίο ἀρ. 174 γράφει: «μοὶ τὸ ἔδωσε διὰ χρέος ὁ κύρ θεόδωρος Ρούση 1775». Κατὰ τὶς σημειώσεις του στὸ Kúnszentmiklós ἀπόκτησε τὰ ὑπ' ἀρ. 82 καὶ 89 βιβλία (στὰ 1780 καὶ 1781). Ἡ σημείωση τοῦ βιβλίου J. Gerlaci Lexicon trilingue (ἀρ. 112) δείχνει, πὼς κάποτε ἀπόκτησε νέα βιβλία μὲ ἀνταλλαγὴ παλαιῶν δικῶν του: «τὸ λεξικὸν τοῦτο μοὶ ἔδωσεν ὁ ἔλλογιμώτατος θεῖος μου κύρ Μιχαήλ διὰ τὸ Λεξικὸν τοῦ Βλανκάρδου ὅπου τῷ ἔδωκα . . .» (1781). Ὁ ἴδιος θεῖος συναντᾶται στὸ βιβλίο 538 «1783 Δῶρον δὲ τοῦ ἔλλογιμώτατου κυρίου Μιχαήλ παπᾶ Γεωργίου (θεῖος μου) . . .» Τὸ ὄνομα τοῦ οὐγγρικοῦ χωριοῦ Dunavecse ἀναφέρεται στίς σημειώσεις τῶν βιβλίων ἀρ. 147, 443 (1784), 185, 212 (1785), 68, 268 (1786), 70 (1787). Στὸ βιβλίο ἀρ. 431 διαβάζομε: «Βιέννη 1794» στὸ 734: «εἰς τὸ Σαμπατ Σαλασί 1795 [= Szabadszállás]». Στὸ βιβλίο ἀρ. 748 Pesti s Posonyi Új és Ó Magyar Kalandariom 1797 [= Ἡμερολόγιον] κοντὰ σὲ λογαριασμοὺς καὶ ἄλλες σημειώσεις ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη οὐγγρική ἀφιέρωση: «Kedves Barátjának Z. Gy. úrnak ajándékozta T. F. Szabadszállásán . . .» [= Τὸ χαρίζει ὁ Τ. F. στὸν ἀγαπημένο τοῦ φίλο Γ. Ζ. στὸ Szabadszállás.] Ἡ σημείωση τοῦ βιβλίου ἀρ. 821: «A tanítók kötelességei . . .» [= Τὰ καθήκοντα τῶν διδασκάλων . . .] γράφει οὐγγρικά: «A' Tudományok szeretőjének Zabira György kedves Barátja Urának szívesen ajándékozta Tormássy Ferenc Szabadszállásán 1798. 22. Maj.» [= Τὸ χαρίζει ὁ Φραγκίσκος Tormássy, στὸν ἀγαπημένο φίλο του κ. Γ. Ζαμπίρα ἐραστή τῶν ἐπιστημῶν στὸ Szabadszállás 1798 22 Μαΐου.] Φαίνονται τὰ ἴχνη τοῦ ταξιδιοῦ του, πού ἔκαμε στὴ Γερμανία κατὰ τὰ 1800: στὰ ὑπ' ἀρ. 23, 24, 80 «Leipzig 1800», στὸ 247 «Franckfurt a. d. Oder 1800», στὸ 654 «Halle 1800», στὸ 655 «Berlin 1800», στὸ 659 «Potsdam 1800», στὸ 725 «Jena 1800». Στὸ ἡμερολόγιον τῆς Πέστης (ἀρ. 745) 1801 διαβάζομε οὐγγρικά: «Az Úrnak Tudománnyal Nemes Zabira György Kedves Barátja urának Új századi ajándékul ajánlja T. F. Szabadszállásán» [= Τὸ προσφέρει ὡς δῶρο γιὰ τὸ νέον αἰῶνα ὁ Φ. Τ. στὸ θεοφιλῆ εὐγενῆ σοφὸ καὶ ἀγαπημένο του φίλο κ. Γ. Ζαμπίρα.] Ὑπάρχουν καὶ ἄλλες σημειώσεις, ἀλλὰ χωρὶς χρονολογία. Τέτοιες εἶναι: «Μιχαήλ θεῖος» (ἀρ. 2) «Κοβάτζι Ἰστιφαν Βέτζι» (ἀρ. 25), «ἐδωρήσατο . . . Σωφρόνιος ἀντὶ δὲ ταύτης ἔδωκα αὐτῷ 2 Ἰατρικὰς Παραινέσεις» (ἀρ. 325), «παρὰ τοῦ Κοβάτζι Ἰστιφαν» (ἀρ. 326), «τὸ ἡγόρασα παρὰ τοῦ Χόλοσι ὅταν ἦτον ἀσθενής» (ἀρ. 318). Τὸ ὑπ' ἀρ. 782 ἔλαβε ἀπὸ τὸ θεῖο του. Στὸ ὑπ.

άρ. 800 υπάρχει ή σημείωση: «Δεδωρητό μοι ό τυπογράφος» . . . Τό ύπ. αρ. 751 φέρει τήν περίεργη έπιγραφή: «μέ τό φοϋντι» (Δηλαδή τό άγόρασε μέ τά παλιόχαρτα περιτυλίγματος). Στο 245 μόνον τό όνομα τοϋ χωριοϋ «Vecse» είναι γραμμένο. Χαρακτηριστική είναι για τό συγγραφέα μας ή σημείωση του στο κολοβωμένο βιβλίο 746: «Λιμῶ τακήση βρῶσις όρνέων ἔση ός έξέκοπας έν άρχή τās μεμβράνας, και κέρδος ἔσχες πλήρες κακοβουλίας τοϋ Γραφέως τήν κλήσιν έξαφανίσας Γεώργιος Ίωάννου Ζαβίρα ό έκ Σιατίστης τής Μακεδονίας . . .»

Ό πληροφορητής τοϋ «Magyar Kurir» (1805) λέγει μεταξύ άλλων: «Όλα τά βιβλία του και όλους τοϋς γεωγραφικούς χάρτες του άφησε διά διαθήκης στο Γένος του, στην Έλληνική Έκκλησία τής Πέστης, πού τά πήρε κι' όλας στην κατοχή της». Είναι πολϋ διδακτικό και χρήσιμο νά διαβάση κανεις τό σχετικό μέρος τής διαθήκης του όχι μόνον για τίς πολύτιμες πληροφορίες, πού περιέχει, αλλά και γιατί μάς δείχνει τή νοοτροπία και τά πνευματικά ιδανικά τοϋ σοφοϋ πατριώτη, πού νοιάζεται για τόν πολιτισμό και τήν παιδεία τών όμοφύλων του.⁸

«1804 május 1. Szabadszállás. Zabira Georg Johann.

5. Meine Bücher aber, welche ich alle in einem Catalog (in blauem Papier als Buch eingebunden) registriert habe, wünsche und verordne, dass selbe von meinen Testaments Executoren, somit den oberwähnten Catalog in die Hände griechischer Vorsteher der in Pest griechischen Kirche mit Wissen seines bischöflichen Gnaden und der dortigen Vorgesetzten eingehändigt werden sollen, mit der Darzuschreibung des Catalogs (wenn er für gut befunden würde) in dem Kirchenprotocoll, dass selbe dorten in einer besondern Kammer ewig stehen und nicht von jemandem Gottesverräther entfremdet würden, sondern sie sollen dorten als eine öffentliche Bibliothek unter der Aufsicht eines bestimmt verständigen Verwalters seyn, damit selbe in bestimmten Stunden (nach der Ordnung und Art der Europäer) frey und ungehindert von allen unserer Nation Bücherfreunden, wie auch von den Schülern der griechischen Schule gelesen werden sollen ohne jemand . . . (wessen immer auch Charakters Mann) erlaubt zu seyn, selbe von der Bibliothek herauszunehmen. – Sechstens.

Die Bibliothek soll unabhängig seyn, und weder der Kirche, noch der Schule unterliegen, damit nicht jemand entweder von den Geistlichen . . . , sondern diejenigen, welche selbe zu lesen wünschen, sollen sich (so wie die Gelehrten der deutschen und anderer Nationen zu thun pflegen) hingeben und selbe zu wissenschaftlichem Vorschritte und Geistesbildung lesen. Siebentes. Mein oberwähnter Erbe Constantin Zabira ist schuldig den oberwähnten Vorstehern der ehrsamten Gemeinde alle Pester Jahrmärkte sieben und dreissig Gulden u. Kr(euzer) 50 d. i. jährlich Ein hundert fünfzig Gulden zu bezahlen, von denen soll der Verwalter der Bibliothek ein Hundert empfangen, die übrigen fünfzig aber sollen an griechischen oder auch anderen Sprachbüchern verwendet werden, jedoch an keine Comödien, Romane u. andere dergleichen Bücher, welche die guten Sitten verderben, wie auch an keine Kirchen Bethbücher als Breviarien, Anthologien etc. sondern an die der Kirchenväter, der älteren und jüngeren Theologen, der älteren Autoren Griechenlands, Geschichtsschreiber, Geographen, Philosophen u. an alle jene, welche erforderlich sind, unsere Nation auf den Gipfel des Musenburgs Helikon u. Gottesfurcht zum Wegeweiser zu dienen und zu befördern, derjenige aber, der selbe kauft, soll der ehrsamten Gemeinde jährlich die Rechnung ablegen, nichts destoweniger auch der Verwalter der Bibliothek, ob alle Bücher, welche ihm eingehändigt worden sind, sich in der Bibliothek befinden. Achters. Sollte mein erwähnter Erbe Constantin die von mir jährlich angeordneten f. 150 zu bezahlen nicht zufrieden seyn, oder ein ausschweifendes Leben zu führen und mein Vermögen zu verschwenden anbeginnen, dann sollen die Vorsteher der Gemeinde die Erlaubniss haben, selbes von ihm wegzunehmen und es einem anderen sicheren Subjecte laut meinem Handlungsbuche zu übertragen, damit die Bibliothek nicht ohne Einkünfte bleiben möchte. Sollte aber Gott in dem Herzen anderer Nationsfreunde oder der ehrsamten und edlen Gemeinden andere Mittel zur Vermehrung der Bibliothek und ihrer Einkünfte einflößen, dann bleibt mein Erbe unbelästigt. Neuntens. Sollte nach dem Ableben meines Erben, mein Vermögen sein Sohn erben, so soll er wie sein Vater das Obengeordnete bezahlen ausser, wenn Ihnen ein unglücklicher Schaden durch Feyer, Wasser oder Diebe zustossen sollte, dann bleiben sie unbelästigt: Sollte er aber ohne Kinder oder nur mit Töchtern bleiben, dann sollen sie nur das von ihrem Vater erworbene erben, mein Vermögen aber sollen, wie ich vorgesagt habe, die Vorsteher der Gemeinde übernehmen und solches auf ein sicheres Ort elocieren, damit die erwähnten f. 150 einkommen, sollte aber etwas weniger einkommen, so soll es dann proportionsmässig auf die erwähnte Art

eingetheilt werden. Sollte ich widrigenfalls (aus Zulassung Gottes) zu einem hohen Alter kommen, oder bei einer langwierigen Krankheit mein ganzes Vermögen verzehren, dann soll mein Erbe als nicht davon Theilnehmender auch unbelästigt bleiben. Ich bitte die ehrsame und edle Pester Gemeinde flehend diese meine geringe Gabe so gütig, als . . . anzunehmen und auf selbe patriotische Ansicht zu haben. Gott gebe, dass auch andere Nationsfreunde meinem Eifer nachahmen möchten um die Bibliothek, und ihre Einkünfte zum Ruhm, Zunehmen und Fortschritte unserer Nation zu vermehren, welche (Gott weiss durch welche Verurtheilung) von ihrem Glanz u. von allen jenen, die jede andere mit guten Gesetzen und Verfassungen versehene Nation zieren, beraubt geblieben ist . . . Mein übriges Vermögen, was immer verbleiben sollte d. i. in meinem Gewölbe u. Hause, vermache ich dem Sohn meines Bruders Constantin Zabira ausser den Büchern, mit dieser Condition aber, solange er noch nicht Majorär ist, unter der Verwaltung meines Bruders, seines Vaters u. meines Testaments Executoren zu stehen».

Πα̑ τὴν ὑστερώτερη τύχη τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ζαβίρα λίγα στοιχεῖα ὑπάρχουν στὰ χέρια μας. Κατὰ τὴν πληροφορία τοῦ «Magyar Kurir», ἡ βιβλιοθήκη στὰ 1805 κατὰ τὸ μῆνα Μάρτιο βρισκόταν πα̑ στὴν κατοχὴ τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Πέστης. Ἐνα ἔγγραφο ἀπὸ τὴς 9. VI. 1806, ποῦ σήμερα φυλάγεται στὰ ἀρχεῖα τῆς κοινότητος μαζί μ' ἄλλα χαρτιὰ μὲ τὴν ἐπιγραφὴ «Βιβλιοθήκη Γεωργίου Ζαβίρα», ἀναφέρει τὴ διαθήκη: «. . . Testament des zu Szabadszállás wohnhaftig gewesenen Georg Zabyra», μιλάει καὶ γιὰ τὸν κηδεμόνα: «im Monath 9/1804 bestellten Tutor Stephan Papp». Ἀπὸ ἕνα χωρίο τοῦ ἐγγράφου φαίνεται πὼς ὕστερα ἀπὸ τὴν παραλαβὴ δὲν εἶχαν μετρήσει ἀκόμη τὰ βιβλία: «. . . das bis solche (scil. die Bücher) gehörig registriert . . . sein werden, nichts gewisses darüber bestimmt werden kann . . .». Τὴν ἄνω κατάσταση βεβαιώνει κ' ἕνα ἄλλο – οὐγγρικό – ἔγγραφο, ποῦ κ' αὐτὸ βρίσκεται στὰ ἴδια ἀρχεῖα.⁹ Κατὰ τὸ ἔγγραφο τοῦτο κάποιος Γεώργιος Papp γράφει στὴς 9. VI. 1806 σ' ἕνα ἀνώνυμο, πὼς οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς κοινότητος δὲν εἶχαν ἀκόμη ἐξακριβώσει ἐὰν ὁ κατάλογος καὶ τὰ βιβλία συμφωνοῦν πραγματικά.

Ἀπὸ κάποιες ἐνδείξεις συμπεραίνομε, πὼς ἡ πρωτότυπη διαθήκη καθὼς καὶ ὁ κατάλογος τῶν βιβλίων τοῦ Ζαβίρα χάθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σχετικῶν διαδικασιῶν. Σ' αὐτὸ ἀναφέρονται τὰ παρακάτω ἔγγραφα τῶν ἰδίων ἀρχείων: «Pest, den 29, 8^{br} 1822. An . . . Lóbl. g . . . Schulenfondsverwaltungende Deputation. Die Pester gr. walachische Gemeinde bittet um die Verabfolgung

des Georg Zabyraischen Original Testaments in Hinsicht dieser Gemeinde vermachten Bibliothek . . . » Πβ. τὴν ἀπάντησιν τῆς Ἐφορείας: «N 675, 30. 8^{bris} 822 . . . Siquidem Communitas Nationis Graecae Pesthiensis in obsequium . . . intimati . . . 17. Maji 819 A 13301 quoad Bibliothecam Georgio-Zabyrianam emanati Deputationi huic, ope peculiaris Declarationis, sub Augusti 819 medio Spectabilis Domini Senatoris a Magistris Commissarii B o r a r o s exhib. . . . ad litteram H. non originale Testamentum Zabyrianum, verum ejus in Germanicum Versionem submiserit, adeoque Originale apud se retinuerit, supplicantem Communitatem de his edoceri, atque ut ab illis qui versionem procurarunt, originale exigat, medio Extractus Protocollaris inviari . . . Ex sessione Deputationali, Budae, die 30, 8^{br} 822». Γιὰ τὴ βραδύτητα τῆς διαδικασίας μαρτυρεῖ καὶ ἡ συνέχεια τοῦ ἄνω γερμανικοῦ ἐγγράφου: «. . . Nachdem die Georg Zabyraische Bibliothek vermög dessen Testament der hiesigen griechischen Gemeinde vermacht und infolge einer hoch löbl. Statthalterey Verordnung 23. April 822 N° 10102 als Eigenthum der hiesigen griechischen Gemeinde auch anerkannt worden ist . . .». Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν πληροφορία μόνον ὕστερα ἀπὸ 18 χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ζαβίρα ἔγινε ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση τῆς παραλαβῆς ἐκ μέρους τῶν νέων κατόχων τῆς βιβλιοθήκης του.

Μέσα στὰ χαρτιά τῶν ἀρχείων τῆς κοινότητος τῆς Πέστης μετὰ τὴν ἐπιγραφή «Βιβλιοθήκη Γ. Ζαβίρα» βρίσκεται ὁ – σήμερα – πιὸ ἀρχαῖος κατάλογος τῆς βιβλιοθήκης (ἡμερομ. 11. VII. 1820.). Ὁ συντάκτης του καταλόγου ὀνομάζεται Σεβαστιανὸς Οἰκονόμου (Sebastian Oeconom). Χωριστὰ κατατάσσει τὰ βιβλία, ποὺ ἔχουν ιδίόχειρη σημεῖωση τοῦ Γ. Ζαβίρα, καὶ χωριστὰ βάζει τὰ ἄλλα. Ὡς πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ συντάκτη τοῦ καταλόγου μαθαίνομε ἀπὸ ἓνα ἔγγραφο (Ἀρχεῖα τῆς κοιν. Πέστης), πὼς – κατὰ μιὰ κοινοτικὴ ἀπόφαση – 19. II. 1824 – διορίσθηκε ἄμισθος βιβλιοθηκᾶριος τῆς βιβλιοθήκης.¹⁰

Ὁ ἀκόλουθος κατάλογος¹¹ γράφηκε στὰ 1824 μετὰ τὸν τίτλο: «Κατάλογος τῆς βιβλιοθήκης τῆς κοινότητος Γραικῶν τε καὶ Βλάχων». Ἀναφέρει – σὲ 18 τμήματα – (43 σελ.) 673 ἔργα καὶ 31 χάρτες γεωγρ. Ἐνας συμπληρωματικὸς μικρὸς κατάλογος – ἀπὸ 11. Ἀπρ. 1845 – ἀναφέρει 46 ἔργα, ποὺ ἀργότερα κατατάχθηκαν στὴ βιβλιοθήκη¹². Μεταξὺ τῶν δωρητῶν τῆς βιβλιοθήκης βρίσκονται ὁ Ναοὺμ Γραμποβάν, ὁ Γαβριήλ Καλλονᾶς, ὁ Szebetbovsky iurat. Caesarum advoc., ὁ Σ. Οἰκονόμου κλπ.

Στὰ 1911 ὁ Σπ. Π. Λάμπρος ἀφιερώνει ἓνα ξεχωριστὸ ἄρθρο στὴ βιβλιοθήκη, ὅπου ἀναφέρει καὶ περιγράφει τ' ἀξιολογώτερα βιβλία καὶ χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης.¹³

Τῆ βιβλιοθήκη – πού τὸ περιεχόμενό της ἄλλαξε ἄρκετὰ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν 130 ἐτῶν, πού εἶχαν περάσει ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ζαβίρα – στὰ 1934, κατὰ τὴν πρωτοβουλία καὶ ὁδηγία τοῦ κ. Ἰουλίου Μογανςικ τὴν τακτοποίησαν καὶ ἔκαμαν τὸν κατάλογο τῶν ἐντύπων καὶ χειρογράφων της οἱ κύριοι: Ἀνδρέας Γραφ καὶ Φίλιππος Τιάλιος. Ὁ τυπωμένος κατάλογος τοῦ Α. Γραφ περιλαμβάνει μόνο τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἔντυπα.

Ἡ τακτοποίηση τῆς βιβλιοθήκης ἦταν μιὰ προϋπόθεση κάθε σοβαρῆς ἐργασίας σχετικὰ μὲ τὴ μελέτη τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὴν Οὐγγαρία καὶ μὲ τὶς οὐγγροελληνικὲς πνευματικὲς σχέσεις κατὰ τὴν προεπαναστατικὴν ἐποχὴ.

Σημειώσεις

¹ Z 246.

² 1805, σ. 370. Ἡ νεκρολογία αὐτὴ ἔχει ἡμερομηνία 2 Μαρτίου καὶ γράφηκε στὸ Szabadzsállás.

³ Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα, πού βρίσκονται στὴ «Νέα Ἑλλάδα», μποροῦμε ν' ἀναπαραστήσωμε κάτι ἀπὸ τὸ χαμένο μέρος τῆς βιβλιοθήκης. Τὰ παρακάτω – ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον – χειρόγραφα ἔργα, πού κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ ἰδίου τοῦ Ζαβίρα κάποτε εἰρίσκονταν στὴ βιβλιοθήκη του, σήμερα δὲν ὑπάρχουν πιά μέσα στὰ βιβλία τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Βουδαπέστης: Γερασίου Βλάχου: Εἰσαγωγή τῆς λογικῆς (Z 219), Σουγδούρη: Εἰσαγ. τῆς λογικ. (Z 213), Βικ. Δαμωδοῦ: Πράξις κατὰ συντομίαν εἰς τὰς ῥήτορ. ἐρμην. (Z 208). (Πβ. Γραφ σ. 22. Τὸ ἔντυπο αὐτὸ ἴσως ἐξεδόθηκε κατὰ τὸ χειρόγραφο, πού σήμερα εἶναι χαμένο). Εὐγ. Βούλυ: Ἴκετηρία κλπ. (Z 294), τοῦ ἰδίου: Θεολογία . . . (Z 296), τοῦ ἰδίου: Περί τῶν μετὰ τὸ σχίσμα ἁγίων . . . (Z 296), τοῦ ἰδίου: Ὁρθόδοξος ὁμολογία . . . (Z 296), τοῦ ἰδίου: Ἐπιστολαί . . . (Z 296–7), Γ. Ζαβίρα: Νέα Ἑλλάς (Z 247, χειρόγρ. σήμερα βρίσκεται στὴν «Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη»), Θ. Α. Καβαλιώτη: . . . Ἐτη τινα (Z 320), Ἀγαθαγγέλου Ἰερομ.: Προφητεία . . . (Z 321), Ἰ. Ματθ. Καρυοφύλλου: Ἱστορία τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου, ἣν συνέγραψε Θεόδωρος ὁ Ξανθόπουλος κλπ. (Z 354), Κυρίλλου τοῦ Λεσβίου: . . . Αφωριστικόν . . . (Z 384), Μιχαὴλ Ὑψισιώτης: . . . Ἐτη τινα . . . (Z 456), Μιχαὴλ Παπᾶ Γεωργίου: Γραμματικὴ γερμανικὴ . . . (Z 463), τοῦ ἰδίου: . . . Ἀπόκρισις . . . (Z 463), τοῦ ἰδίου: Περί τῆς τοῦ κόσμου πλάσεως . . . (ἔμμετρ., Z 463), τοῦ ἰδίου: Ἀπόκρισις . . . περὶ τοῦ Θεσπιν κατεβρόντησε . . . (Z 463), τοῦ ἰδίου: . . . Λόγοι διάφοροι (Z 463), Νικολάου Μαλαξοῦ: Ἑρμηνεῖα τοῦ τερερε . . . (Z 488), Νικολάου Βάρκοση: Μετάφρ. Λογικ. τοῦ Βαουμαϊστέρου (χειρ. Z 489, Πβ. Γραφ σ. 20, ὅπου ἀναφέρεται ἡ τυπωμένη ἔκδοσις τοῦ ἔργου), τοῦ ἰδίου: Ἡρωελεγεῖον ἐπίγραμμα . . . (Z 489), Νικηφόρου Θεοτόκη: Ἀνάπτυξις τοῦ «πᾶς γὰρ πυρὶ ἀλισθήσεται . . .» (Z 494), Νικολάου Κούρσολλα: . . . Σύνοψις τῆς ἱερᾶς θεολογίας . . . (Z 495), Πέτρου Μογίλα: Ἐκθεσις τῆς τῶν Ῥώσσων πίστεως . . . (Z 516, 197, 18–197, 21), Παγκρατίου Δημάρου: . . . Κατάλογος τῶν Πατριαρχῶν τῆς Κωνσταντ. . . ἀπὸ τοῦ 1732 ἔτους μέχρι τοῦ 1780 (Z 521), Σεβαστοῦ Λεοντιάδη: Ἐπίγραμμα ἠρωελεγεῖον . . . (Z 531), Συμεῶνος τοῦ ἐξ Ἀκαρνανίας: . . . Ἐπιστολὴ . . . πρὸς τὸν Μαργουῖνιον . . . καὶ

- . . . ένα έπίγραμμα (Z 539), Νικοδήμου Μοναχοῦ: 1. Έγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Σίμωνα . . . 2. Ποιήματα διάφορα . . . (Z 500).
- ⁴ Εἶναι χαρακτηριστικὸ καὶ γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς Οὐγγαρίας κατὰ τὸ 18^ο αἰ. πὼς στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ζαβίρα κοντὰ στὰ πολυάριθμα ἑλληνικά, λατινικά καὶ γερμανικά βιβλία κατέχει ἐξέχουσα θέση ἡ γαλλικὴ ἐπιστημονικὴ φιλολογία. Ὑπάρχουν ἐκεῖ ἀκόμη ἀρκετὰ γαλλικά ἔργα μεταφρασμένα στὴν οὐγγρικὴ, στὴν ἑλληνικὴ ἢ στὴ γερμανικὴ γλῶσσα.
- ⁵ Κοντὰ στὴν ἴδια σημείωση δημοσιεύει ἀκόμη τὴ σύντομὴ βιογραφία κοὶ τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ δωρητῆ. Τὶς πληροφορίες του τὶς χρησιμοποιεῖ καὶ στὴ Νέα Ἑλλάδα (Z 461).
- ⁶ Πὰ τὸν J. Báki δὲν ξέρομε τίποτε.
- ⁷ Εἶναι πιθανόν, πὼς ἀπ' αὐτὸ τὸ βιβλίον ἄντλησε τὶς πρώτες γνώσεις του γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Οὐγγρων.
- ⁸ Ὁ σεβασμιώτατος κ. Στέφανος Friedreich, Οὐγγρος ἱστοριογράφος εἶχε τὴν καλοσύνη, νὰ μοῦ παραχώρηση γιὰ δημοσίευση τὸ παρακάτω ἀντίγραφο, ποῦ πρὸ περίπου 15 ἐτῶν ἔκαμε στὰ Ἀρχεῖα τοῦ Δήμου τῆς Βουδαπέστης. Ὁ κ. Friedreich ἀντέγραψε μόνον τὸ μέρος, ποῦ ἀναφέρεται στὰ βιβλία του. Τὸ πρωτότυπο δὲν κατορθώσαμε νὰ τὸ ξαναβροῦμε στὰ ἴδια ἀρχεῖα κατὰ τὶς ἔρευνές μας στὰ 1936. Τὸ κείμενο τὸ ἀναδημοσιεύομε στὴν ἀρχικὴ του μορφῇ, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντιγραφὴ τοῦ κ. Friedreich, ἐκτὸς ἀπὸ λίγες ἀπαραίτητες διορθώσεις στὴ γλωσσικὴ μορφῇ.
- ⁹ Τὸ ἔγγραφο ἀρχίζει ἔτσι: «Minekutánna Pap István Bátyád . . .»
- ¹⁰ Σύμφωνα μὲ τὴν ἀναφορὰ του 22. X. 1824 ὁ Σ. Οἰκονόμου παρέλαβε 1296 τόμους. Ἀπὸ τὴν ἴδια ἀναφορὰ βλέπομε, πὼς ἡ βιβλιοθήκη ἦταν ἀνοικτὴ κάθε σάββατο 3–6 γιὰ ὅλο τὸν κόσμον χωρὶς θρησκευτικὴ διάκριση.
- ¹¹ Πβ. Graf, χ. LVII. σ. 16.
- ¹² «Κατάλογος τῶν ὄσον (sic!) βιβλίων ἀφιερῶθησαν εἰς τὸ Ἀρχῖβον τῆς τιμίας κοινότητος τῶν Γραικῶν τῶν καὶ Βλάχων παρὰ τοῦ μακαρίτου Ναοῦμ Γραμποβάν ἤτοι Τζετήρη». Ἡ ἐκεῖ ἀναφερόμενη «Ἱερὰ ἱστορία τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Διαθήκης ἐν Βούδα 1801» ἴσως εἶναι ἴδια μὲ τὴν «Ἱερὰ ἱστορία», ποῦ ὁ Ζαβίρας ἀναφέρει γιὰ δικὴ του μετάφραση. Βλ. Z 250.
- ¹³ Ἡ βιβλιοθήκη τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος Βουδαπέστης καὶ οἱ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ σωζόμενοι ἑλληνικοὶ κώδικες. Νέος Ἑλληνομνήμων, Ἀθῆναι 1911, σ. 70–79.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ Γ. ZABIRA

α'. Μέθοδος Ἀστρογνωσίας

Ἡ αὐτοβιογραφία ὑπὸ τὸν τίτλο «τὰ μεταφρασθέντα» στὴν πρώτη θέση βάζει ἓνα ἀστρονομικὸ ἔργο τοῦ Οὐγγρου György Maróthi χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα (Z 248.).¹ Ἡ μετάφραση αὐτὴ τυπώθηκε 14 χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του μὲ τὴν ἐπιγραφή: «Μέθοδος Ἀστρογνωσίας ἣτις διδάσκει ἄνευ Σφαίρας ἢ Πίνακος Οὐρανοῦ τὴν Γνώσιν τῶν διασημοτέρων Ἀστέρων τῶν ἐν τῷ τῆς Οὐγγαρίας ὀρίζοντι φαινόμενων. Συνεγράφη μὲν ποτὲ παρὰ Γεωργίου Μαρότου ἐκ τῆς Λατινίδος ἐξελληνισθεῖσα παρὰ Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβεΐρα τοῦ Σιατιστέως. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα παρὰ Ἐμμανουὴλ Δημητριάδου. Δαπάνη τοῦ ἐντιμοτάτου Ἐφόρου τῆς ἐν Πέστη Ἑλλην. Σχολ. Κυρίου Κυρίου Νικολάου Μπεκέλλα. Ἐν Πέστη τῆς Οὐγγαρίας ἐν τῷ Τυπογραφείῳ Τ. Τράττνερ 1815.»²

Γιὰ δεῖγμα τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τοῦ βιβλίου παραθέτομε τὰ παρακάτω ἀποσπάσματα: σ. 7: «Πρὸ πάντων ἔστω γνωστὸς ὁ Πολικὸς ἀστήρ ὃς ἐφόδω θηρεύεται. Ἡ μείζων Ἄρκτος, ἣτις καὶ ἅμαξα μείζων λέγεται . . . ἐξ ἑπτὰ ἴσων ἀστέρων συνίσταται, δευτέρου μεγέθους ἔστι δ' αὕτη. καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀγρικοῖς ἀρίδηλος, οὐδέποτε δὲ αὕτη δύνει, διὰ τῶν ὀπισθίων τοίνυν δύο τροχῶν ταύτης ἄξον εὐθεῖαν γραμμὴν, ἣτις ἀποπερατοθήσεται, ἐν μονήρει τινὶ ἀστέρι ἴσῳ σχεδὸν τοῖς εἰρημένοις τροχοῖς, καὶ ἐν μεσουρανήματι κείμενος, ἀναμέσον τοῦ κατὰ κορυφὴν σημείου, καὶ τοῦ ὀρίζοντος. αὐτὸς τοίνυν ἔστι ὁ πολικὸς ἀστήρ, μεγέθους δευτέρου, οὗτος ἔν τε ὄρθρῳ καὶ ἐσπέρῳ τὸν αὐτὸν αἰεὶ ἐπέχει τόπον. οἱ δὲ γειτνιάζοντες αὐτῷ ἀστέρες, πάντες περὶ αὐτὸν περιπολοῦσι.» Σ. 18: «Ἐκ

της λαμπρᾶς λύρας ἀγαγέσθω εὐθεΐα γραμμὴ διὰ τοῦ ἀετοῦ ἐν ἴσῳ σχεδὸν διαστήματι, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς τὸν Αἰγόκερων, οὗ τοῖς κέροσιν εἰσὶ δύο ἀστέρες μεγέθους τρίτου ὑποκάτω δὲ αὐτῶν εἰσὶ τινες νεφελῶδεις γειτνιαζόντες.» Τὰ παραδείγματα δείχνουν πὼς ἡ μετάφραση ἦταν προορισμένη γιὰ τὰ σχολεῖα. Σύμφωνα μὲ τὴν πατροπαράδοτη τυπολατρεία τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, ὁ κύριος σκοπὸς τῆς διδασκαλίας δὲν ἦταν ἡ παράδοση πρακτικῶν γνώσεων, ἀλλὰ ἡ ἄσκησις – στὸ πλαίσιο ὄλων τῶν μαθημάτων – τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς.

Στὴ βιβλιοθήκη του βρίσκεται ἀκόμη τὸ λατινικὸ πρωτότυπο ποῦ ἐπιγράφεται: «*Methodus astrognosiae quae sine globo aut chartis coelestibus praecipuorum siderum in Horizonte Hungarico conspicuorum nomina cognosci possunt in Auditorum Suorum gratiam concinata a Georgio Marothi A^o 1744. Cui accedere quaedam, ex Aegidii Stranchii Professoris Vittembergensis Astrognosia Synoptica et methodice adornata, praemissa quidem ea quae (NB) notata sunt de fabulosis asterismorum denominationibus S S Auctoris annexa sunt.*» (Graf, χ. XLVI). Ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή τοῦ λατινικοῦ χειρογράφου δὲ φαίνεται, ἐὰν τυπώθηκε ἢ ὄχι.³

β'. Βιβλιοθήκη πολεμική

«Βιβλιοθήκη πολεμικὴ διαλαμβάνουσα σχεδὸν περὶ πάντων τῶν διδασκάλων καὶ θεολόγων τοῦ γένους ἡμῶν, ὅπου κατὰ τῆς τῶν λατίνων δόξης περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως συνέγραψαν, περὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν, περὶ τῶν ἐκδοθέντων καὶ ἀνεκδότων ἀντιγράφων καὶ εἴ τι ἄλλο ὠφέλιμον καὶ περιέργον. Μεταφρασθεῖσα ἐκ τῆς λατινίδος εἰς τὴν ἡμῶν ἀπλὴν διάλεκτον παρὰ Γ. Ι. Ζ. καὶ ἀφιερωθεῖσα τῷ τιμιωτάτῳ καὶ χρησιμωτάτῳ μητραδέλφῳ αὐτοῦ κυρίῳ Κωνσταντίνῳ παπᾷ Γεωργίου ἔτει τῷ σωτηρίῳ 1779». (Ζ 248 γ, Graf, χ. LIII.).

Στὸν πρόλογο – ὅπου ἀποτείνεται στὸ θεῖο τοῦ – ἀναφέρει τὶς πηγές, ποῦ εἶχε μελετήσει κι' ἐξακολουθεῖ: «διὰ νὰ σοῦ σχηματίσω ὡσὰν ἐγχειρίδιον ὅπου νὰ διαλαμβάνῃ τοῦ καθ' ἑνὸς τὸν χρόνον, ἐν ᾧ ἤκαμαζε, τὴν πατρίδα, τὸ ἐπάγγελμα, τὸν σκοπὸν, τὰς αἰτίας ὅπου τοὺς ἐπαρακίνησαν εἰς συγγραφὴν, τὰς ἐκδόσεις τῶν ἐκδοθέντων, τὸν χρόνον, τὸν τόπον, τὰς βιβλιοθήκας, ἐν αἷς σώζονται τὰ ἀντίγραφα . . . καὶ ἐσχεδίασα πολλούς, ὅμως ὄχι ὅλους,

ἐπειδὴ συμβεβηκός τι μοῦ ἀναχαίτισε τὴν πρόθεσιν». Τὸ «συμβεβηκός» τοῦτο ἦταν, πὼς κατὰ τὶς προετοιμασίες τοῦ βρήκε – ἀπρόοπτα – ἓνα λατινικὸ ἔργο, ποῦ περιεῖχε ὅλο τὸ θέμα του. Τὸ μετέφρασε ἑλληνικά. Στὶς σημειώσεις ποῦ συνοδεύουν τὴ μετάφραση, κάνει χρῆση ὅλης τῆς βιβλιογραφικῆς προπαρασκευῆς τοῦ σχεδιαζόμενου ἔργου. Στὸ τέλος ἀπαριθμεῖ τὰ ὀνόματα τῶν ἐιδικῶν συγγραφέων (σ. 289–298). Μεταξὺ τῶν πηγῶν βρίσκεται καὶ ἡ οὐγγρική μετάφραση τοῦ ἐγκ. λεξικοῦ τοῦ LAdvocat.⁴

γ'. Στοιχεῖα τῆς Γεωγραφίας

«Στοιχεῖα τῆς Γεωγραφίας, ἥτοι μέθοδος σύντομος καὶ ραδία πρὸς κατάλειψιν (sic!) τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς Γεωγραφίας χάριν τῶν ἐν τοῖς ἡμετέροις σχολείοις μαθητευομένων νέων» (Z 248, Graf, χ. XXVII.)

Τὸ ἔργο στὸ πρῶτο μέρος πραγματεύεται σὲ μορφή ἐρωταποκρίσεων τὶς γενικὲς ἐννοιες τῆς γεωγραφίας. Ὑστερα ἐκθέτει τὶς σπουδαιότερες γεωγραφικὲς πληροφορίες γιὰ τὴ Γερμανία καὶ τὴν Αὐστρία. Ὁ μεταφραστὴς παρατηρεῖ σὲ μιὰ ὑποσημείωση, πὼς γιὰ τὴν Οὐγγαρία θὰ γίνῃ λόγος ἀργότερα. Ἡ μετάφραση ὁμως διακόπηκε προτοῦ νὰ φθάσῃ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Πὰ νὰ δοῦμε τὴ γλωσσικὴ μορφή τῆς μετάφρασης παραθέτομε τ' ἀκόλουθο ἀπόσπασμα: «Ποσαχῶς εἶναι ὁ τρόπος τῆς διοικήσεως εἰς τὴν Εὐρώπην; Τριχῶς τουτέστι μοναρχικῶς, ὅπου εἷς καὶ μόνος ἐστὶν ὁ κρατῶν, ἀριστοκρατικῶς ὅπου οἱ ἄριστοι τῶν μεγιστάνων κυριεύουσι. Δημοκρατικῶς, ὅπου τὸ πλῆθος κυβερνεῖ ἢ τουλάχιστον ἐξ αὐτῶν ἐκλέγονται οἱ ἄρχοντες τοῦ λαοῦ . . .» (σ. 73).

δ'. Τρία κατὰ Λατίνων συγγραμμάτια

«Ἀρχαῖα ἀπομνημονεύματα ἥτοι τρία κατὰ λατίνων συγγραμμάτια τουτέστιν Μιχαὴλ τοῦ Κηρουλλαρίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κλήμεντος Ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν, καὶ Νικήτα Στηθάτου κατὰ τῶν λατινικῶν Ἀζύμων·

ἐκ τῆς τῶν λατίνων φωνῆς εἰς τὴν ἡμετέραν μετενεχθέντα διάλεκτον» (Z 249, Graf, χ. XLII).

Τὸ προοίμιο (1–22 σ.) ἀπαριθμεῖ τὶς δογματικὲς ἀντιθέσεις τῆς Δυτικῆς καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὸ Ἅγιο Πνεῦμα καὶ γιὰ ἄλλα θρησκευτικὰ ζητήματα. Ἀναφερόμενος σὲ πηγὲς διάφορες περιγράφει τὴν ἱστορία τοῦ σχίσματος. Πὰ τὴν ὠφέλεια τῶν ὁπαδῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μεταφράζει 3 ἀπὸ τὶς σχετικὲς ἐπιστολές. Μὲ λύπη ἀναφέρει, πὼς τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν σχετικῶν τεκμηρίων χάθηκε. Ὑστερα ἀπὸ τὸ προοίμιο παραθέτει λατινικὰ καὶ ἑλληνικὰ τὴν πρώτη ἐπιστολή (σ. 24–53): «Michael Archiepiscopus novae Romae et universalis Patriarcha et Leo Archiepiscopus Achridae Metropolis Bulgariae dilecto fratri Johanni episcopo Tranensi». Μετὰ ἀκολουθεῖ: (σ. 55–73) «Epistola Beatissimi Joannis Papae VIII ad Sanctissimum Photium Archiepiscopum Constantinopolitanum».⁵

ε'. Ἰωάννου Κομενίου Γραπτὸς Κόσμος

«Ἰωάννου Κομενίου Γραπτὸς Κόσμος, μεταφρασθεὶς ἐκ τῆς λατινικῆς εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλὴν διάλεκτον, προστεθείσης κατ' ἀντικρὺν καὶ τῆς οὐγγαρικῆς μεταφράσεως» (Z 249. – Graf, χ. XXVI: «Ἰωάννου Ἀμῶς τοῦ Κομενίου Κόσμος ἐζωγραφισμένος»).

Ὁ πασίγνωστος παιδαγωγὸς J. A. Comenius (1592–1670) στὸ Σάροspatak τῆς Οὐγγαρίας ἔγραψε τὸ διδακτικὸ τοῦ βιβλίου⁶ ποὺ παρουσιάζει σὲ εἰκόνες ὅλα τὰ πράγματα, ποὺ τὸ παιδί δὲν μπορεῖ νὰ τὰ δῆ στὴν πραγματικότητα. Ὁ Ζαβίρας ποὺ ἔδειχνε πάντα ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ διδακτικὰ βιβλία, κατεῖχε μέσα στὴ βιβλιοθήκη του ἓνα ἄλλο περίφημο ἔργο τοῦ ἰδίου συγγραφέα σ' ἑλληνικὴ μετάφραση: «Comenii A. J.: Janua linguarum. In linguam Graecam a Theodoro Simonio conversa . . . Lipsiae 1789». Στὴ σημερινὴ βιβλιοθήκη τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Βουδαπέστης βρίσκεται ἡ οὐγγρικὴ ἔκδοση τοῦ Orbis pictus – χωρὶς ὅμως τὴ γνωστὴ σημείωση τοῦ Ζαβίρα.⁷ Τὸ οὐγγρικὸ κείμενο ποὺ βρίσκεται μέσα στὸ χειρόγραφο τοῦ Ζαβίρα, εἶναι ἀπαράλλακτα τὸ ἴδιο μ' ἐκεῖνο, ποὺ περιέχει ἡ οὐγγρικὴ ἔκδοση τῆς σημερινῆς βιβλιοθήκης. Εἶναι ἀναμφίβολο πὼς ὁ Ζαβίρας πῆρε τὸ σχετικὸ μέρος ἀπ' αὐτὴ τὴν ἔκδοση. Ὁ Ζαβίρας θὰ προόρισε τὸν οὐγγροελληνικὸ «Orbis Pictus» γιὰ τὰ ἑλληνόπουλα

τῶν ὀρθοδόξων σχολείων τοῦ τόπου, λαμβάνοντας, μάλιστα, ὑπ' ὄψη τοῦ κι' ἐκεῖνα, πού εἶχαν πιὰ ἀφομαιωθῆ πρὸς τὸ οὐγγρικό περιβάλλον καὶ μιλοῦσαν στὸ σπίτι οὐγγρικά. Θὰ ἦταν τὸ βιβλίο τοῦ πολὺ ὠφέλιμο, ἐὰν εἶχε τυπωθεῖ τότε ἀκόμη.

Ἡ γλῶσσα του – ὅπως στὴ μετάφραση τῆς ἀστρονομίας τοῦ Maróthi – ἐξυπηρετεῖ τοὺς ἴδιους γλωσσοεκπαιδευτικούς σκοπούς: τὴν ἐκμάθηση τῶν ἀρχαίων τύπων. Γιὰ παράδειγμα ἰδοὺ ἓνα μικρὸ ἀπόσπασμα: «Ὁ Κόσμος. Ὁ οὐρανὸς ἔχει Ἀστέρας. Αἱ Νεφέλαι κρέμονται εἰς τὸν Ἄέρα. Τὰ πετεινὰ πετώσιν ὑπὸ τῶν νεφελῶν. Οἱ ἰχθύες πλέουσιν ἐν τῷ ὕδατι. Ἡ Γῆ ἔχει ὄρη, δάση, πεδιάδας, ἄλογα ζῶα καὶ Ἄνθρώπους. Ὁλος ὁ κόσμος συνίσταται ἐκ τεσσάρων Στοιχείων. Τὰ ὁποῖα εἰσιν ὁ Ἄηρ, τὸ Πῦρ, τὸ ὕδωρ, καὶ ἡ Γῆ» (σ. 3).

ζ'. Ἱστορία τοῦ ἡ' αἰῶνος

«Ἱστορία τοῦ ἡ' Αἰῶνος περὶ ἐπιστροφῆς των ἔθνῶν εἰς τὸν χριστιανισμόν ἐν τε τῇ Εὐρώπῃ, Ἀσίᾳ, Ἀφρικῇ τε, καὶ Ἀμερικῇ ἐκ τῆς λατινίδος εἰς τὴν ἀπλὴν ἡμῶν διάλεκτον μετὰ τῆς συνεχείας τοῦ μεταφραστοῦ». (Ζ 249, Graf, χ. XXXIII).

Τὸ πρῶτο μέρος, – ἡ μετάφραση, – πραγματεύεται – μὲ βάση τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, – γιὰ τὴν κατάστασιν τῶν χριστιανικῶν ἀποστολῶν κατὰ τὸ 18^{οῦ} αἰῶνα. Ὁ ἴδιος προσθέτει γιὰ ἐπίμετρο μιὰ ἀξιοπερίεργη σύννοση (σ. 82–93) ὑπὸ τὸν τίτλο: «Περὶ τῶν Ἀποστολῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας». Περιγράφει τὴν ἐπιστροφή τῶν Ὀστιάκων τῆς Ρωσσίας. Διηγεῖται τὰ ἔθιμα καὶ τὰ ἥθη τους καὶ τὴν ἱστορία τῆς ἐπιστροφῆς τους ἀπὸ τὴν εἰδωλολατρεία στὸ Χριστιανισμό.⁸

ζ'. Συμβεβηκότα ἀξιωμαθόμενευτα τοῦ ῥωσσοτουρκικοῦ πολέμου

«Συμβεβηκότα (συνοπτικά) ἀξιωμαθόμενευτα (τοῦ ῥωσσοτουρκικοῦ πολέμου) τῶν ἐτῶν 1769 καὶ 1770 (νῦν πρῶτον) ἐκ τῆς Γαλλικῆς εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλὴν διάλεκτον. (χειρόγρ.: σύντομον.) Μεταφρασθέντα παρὰ τοῦ Γεωργίου Ἰωάννου

Ζαβίρα τοῦ ἐκ Σιατίστης Μακεδονίας. Ἔτει τῷ σωτηρίῳ 1783. μηνὶ Μαΐῳ ἡμέρα α' ἐν τῷ Δούνα Βέτζι (Dunavecse)». (Z 149, Graf, χ. XXXIV α-β.)

Τὸ πρῶτο ἀντίτυπο εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Ζαβίρα (29 σ.). Τὸ δεῦτερο εἶναι ἀντίγραφο (54 σ.) ἀπὸ ξένο χέρι. Ἀπ' ἀριστερὰ εἶναι ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση, ἀπὸ δεξιὰ τὸ γαλλικὸ κείμενο. Περιέχει σημειώσεις – εἶδος ἡμερολογίου – ἀναφερόμενες στὰ κυριώτερα γεγονότα τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1769 ἴσα μὲ τὸ Νοέμβριο τοῦ 1770. Αὐτὰ τὰ γεγονότα εἶχαν μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ ὄλους τοὺς τουρκοκρατημένους χριστιανούς, μὰ πρῶτα-πρῶτα γιὰ τοὺς Ἕλληνες, ὅπως τὸ μαρτυροῦν καὶ οἱ σχετικὸι πολυάριθμοι τόμοι τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ζαβίρα.

η'. Ἱστορία Στεφάνου τοῦ Μικροῦ

I. «Ἱστορία Στεφάνου τοῦ Μικροῦ· τοῦ τρίτου Ψευδοπέτρου Αὐτοκράτορος τῆς Ῥωσσίας . . . Μεταφρασθεῖσα ἐκ τῆς Γαλλικῆς εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλὴν διάλεκτον παρὰ Γ. Ζ. τοῦ Σιατιστέως». – II. «Σημειώσεις Ἱστορικοπολιτικαὶ περὶ τοῦ Μέλανος ὄρους καὶ τῶν Μελανορίτων». – III. «Ἀπόλογος πεμφθεὶς τῇ 10. τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1784 ἔτους . . . πρὸς τὸν πατριάρχην τῆς Μητροπόλεως τῆς Μεγάλης Ἡγεμονίας τοῦ Μέλανος ὄρους». (Z 249, Graf, χ. XXV μὲ τὴ σημείωση: «Καὶ τότε ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης Γ. Ζ. τοῦ Σ. 1785»).

Τὸ πρῶτο μέρος περιέχει ἓνα πολὺ ἀξιοπεριεργὸ κεφάλαιο τῆς ἱστορίας τῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων τοῦ ὑποδούλου χριστιανισμοῦ ἐναντίον τῶν Τούρκων. Στὰ 1767 κάποιος Μαυροβούνιος, τύπος τυχοδιώκτη, μὰ ἄφοβος, μάλιστα μὲ στρατιωτικὸς ἀρετὲς προικισμένος ἄνθρωπος, ποὺ σὰν κομπογιαννίτης ψευτόγιατρος καὶ προφήτης εἶχε ἀποκτήσει μεγάλη δημοφιλία τοῦ ἀξεστοῦ πληθυσμοῦ τῶν βουνῶν, διέδωσε γιὰ τὸν ἑαυτό του, πὼς ἦταν ὁ αὐτοκράτορας τῆς Ῥωσσίας: Πέτρος ὁ Γ', ὁ ἄνδρας τῆς Αἰκατερίνης Β', κ' ἔκαμε νὰ πιστέψουν, πὼς ψέμματα ἦταν οἱ διαδόσεις γιὰ τὸ θάνατό του στὰ 1762. Κατόρθωσε νὰ σηκώσῃ τὴ σημαία τῆς ἐπανάστασης σὲ μερικὰ μέρη τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας, στὴν Ἀλβανία καὶ στὸ Μαυροβούνιο. Τὴ δημοφιλία καὶ τὸ θάρρος του αὐξήσαν οἱ νίκες του ἀπάνω στὰ ἐνετικὰ καὶ τὰ τουρκικὰ στρατεύματα. Ἐτοιμαζόταν γιὰ νέα ἐκστρατεία πρὸς κατάληψη τῆς Σερβίας – κατασκευάζοντας δρόμους καὶ φρούρια, – ὅταν κατὰ μιὰ

έκρηξη τυφλώθηκε. Άλλά και τυφλός ακόμη θεωρήθηκε επικίνδυνος από τους Τούρκους και σκοτώθηκε από ένα βαλμένο στις 25 Αυγούστου του 1769. Όπως κάθε αντιοθωμανικό κίνημα, έτσι κι αυτή ή επανάσταση των Μαυροβουνίων ήταν σπουδαίο γεγονός για τὸ Ζαβίρα, αφού, μάλιστα, κατά τὴ διήγηση γινόταν λόγος και για τὸς Έλληνες: «... εἰς αὐτὰς τὰς φωνὰς οἱ Έλληνόθησκοι (στὸ πρωτότυπο «A cette voix les Grecs établis dans le Royaume de Naples à Raguse etc.») οἱ ὄντες εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Νεαπόλεως εἰς τὴν Ύραγουζαν και εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Ἄουστρίας και εἰς τὴν Διοίκησιν τῶν Ἐνετῶν, ἐπίστευσαν ὅτι Στέφανος ὁ Μικρὸς εἶναι ὁ Σωτὴρ και Μεσσίας αὐτῶν και ὄντες εἰς τοιαύτην ὑπόληψιν, τῷ ἔπεμπον διάφορα δῶρα και περιπλέον (surtout) ὄπλα και χρήματα. Ἐνας τοιοῦτος ἐνθουσιασμός τυφλός και φανερά ἐναντίος εἰς τοὺς νόμους ὅπου οἱ περισσότεροι αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων ὑποτάσσοντο, δὲν ἠδύνατο ἄλλο νὰ προξενήσῃ, εἰμὴ νὰ δυσαρραστήσῃ και νὰ ἐγείρῃ τὴν ἐκδίκησιν τῶν Διοικήσεων. Ὅθεν ἕνας μέγας ἀριθμὸς τῶν εὐπίστων αὐτῶν ἐνθουσιασμένων ἐξωρίσθησαν και ἀπεδιώχθησαν· πολλοὶ ἀπολέσθησαν εἰς αὐτὰς τὰς παιδεΐας, ἀλλ' οὔτε ὁ διωγμὸς οὔτε τὰ δεσμοτήρια, οὔτε αὐτὸς ὁ θάνατος ὅπου ἦτον συνοδευμένος μὲ ὄλα τὰ τρομακτικὰ κολαστήρια και βασάνους, ἐδυνήθησαν νὰ κρατήσουν τὴν ὄρμην τοῦ λαοῦ, ὅστις ὑπέταξεν ἑαυτὸν εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐθεντείαν τοῦ κραταιοῦ Πέτρου τοῦ γ'» (σ. 45). Εἶναι θλιβερὴ εἰρωνεία τῆς τύχης, πῶς τὸν ἀρχηγό, – ποὺ για τ' ὄνομά του μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς ἐλευθερίας τόσοι Ἑλληνες πατριῶτες πέθαναν σὰ μάρτυρες – τὸν ἐσκοτώσε, για 15 μπούρσες χρυσά – κάποιος Ἑλληὴν ἀπὸ τὸ Μοριά, ἐνῶ τοῦ εἶχε τραγουδήσει προηγουμένως τ' ἀγαπημένο τοῦ ἑλληνικὸ τραγούδι: «Καλησπέρα μάτια μου» («Callispera, mattia mû»).

Τὸ II. μέρος περιγράφει τὴ ζωὴ τῶν Μαυροβουνίων.

Τὸ III. μέρος εἶναι μιὰ ἀλληγορικὴ ἐπιστολὴ μὲ πολιτικὸ περιεχόμενο. Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ φαίνεται, πῶς οἱ Μαυροβούνιοι ζητοῦσαν τότε τὴ συμμαχία κάποιου δυνατοῦ μονάρχη τῆς Εὐρώπης.

Τὸ πρωτότυπο ὑπάρχει και σήμερα μέσα στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ζαβίρα (ὑπ' ἀρ. 765). Ἐπιγράφεται: «Stiepan Mali c'est à dire Etienne Petit ou Stefano Piccolo Le Pseudo-Pierre III, Empereur de Russie, qui parut dans le Grand-Duché de Montenegro, situé entre la Mer Égée, l'Albanie Turque et le Golfe Adriatique, en 1767, 1768 et 1769». Τὴν ἐπιγραφή ἀκολουθεῖ τὸ λατινικὸ ῥητό: «Aude aliquid brevibus gyaris et carcere dignum Si vis esse aliquid. Juven. Sat. I.» (Cinquième édition. A Mengalor Forteresse du Nabab Hyder-Haly, sur les Côtes du Malabar MDCCLXXXIV). Στὸ περιθώριο τοῦ γαλλικοῦ βιβλίου διακρίνονται αὐτόγραφες σημειώσεις τοῦ Ζαβίρα.⁹

Θ'. Θεολογία Αστρονομική

«Θεολογία Αστρονομική· ἤτοι ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως καὶ τῶν προσόντων τοῦ θεοῦ διὰ τῆς ἐρέυνης καὶ περιγραφῆς τῶν οὐρανῶν συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ Γουίλιέλμου Δερχάμ Κανονικοῦ τοῦ Βινδσῶρ, καθηγητοῦ τοῦ Οὐπμινστερ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ, τοῦ Ἑσεξ, καὶ μέλους τῆς βασιλικῆς ἐταιρίας τοῦ Λονδίνου. Τὸ πρῶτον μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ εἰς τὸ Γαλλικὸν ἰδίωμα. Νῦν δὲ ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ εἰς τὴν ἀπλὴν ἡμῶν τῶν ἐλλήνων διάλεκτον. Ἄλλ' ἐνταῦθα σημειώσον ὅτι μόνον τὰ προλεγόμενα, τὸ α' καὶ β' καὶ μέρος τι ἐκ τοῦ γ' βιβλίου μετεφράσατο, τὰ δὲ λοιπὰ ἐμείνασιν ἀτελεῖ διὰ τὴν νόσον ὅπου τότε αὐτὸν δεινῶς κατετρύχασε». (Ζ 249, Graf, χ. III.).

Τὸ πρωτότυπο βρίσκεται σὲ δυὸ ἐκδόσεις στὴ βιβλιοθήκη του. 1. Guillaume Derham: Théologie astronomique (Paris 1729). Φαίνεται, πὼς αὐτὴ ἡ ἐκδοσις ἦταν ἡ βάση τῆς ἐλληνικῆς μετάφρασης. 2. Derham Viliam: Physico-theologia, azaz Az Isten létének és tulajdonságainak megmutattatása. Angolból magyar nyelvre fordította Segesvári István Bétsben 1793. (οὐγγρ.) Εἶναι χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴ στενὴ ἐπαφὴ τοῦ Ζαβίρα πρὸς τὸν οὐγγρικὸ πνευματικὸ βίον, πὼς ἐφρόντισε ν' ἀπόκτησιν καὶ τὴν οὐγγρικὴν μετάφραση τοῦ ἀγγλικοῦ βιβλίου. Τὶς πρῶτες 10 σελίδες τῆς μετάφρασης γεμίζει ὁ «Πίναξ τῶν περιεχομένων». Τὸ πρῶτο μέρος τελειώνει μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ λόγια τοῦ μεταφραστῆ: «ἡμεῖς πρέπει νὰ ἐπιθυμοῦμεν τῆς ἀληθοῦς ἡμῶν κατοικίας ἣτις ἔστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν». Τὸ δεῦτερο μέρος (σ. 1–27) περιέχει τὸ «Λόγο προοιμιακὸ» τοῦ συγγραφέα.¹⁰ Ὁ Ζαβίρας μετέφρασε τ' ἀκόλουθα καφάλαια τοῦ ἀπολογητικοῦ ἔργου: Βιβλίον πρῶτον (σ. 1–17) περὶ τῆς μεγαλειότητος τοῦ παντὸς καὶ τῶν σωμάτων ὅπου περιέχονται εἰς αὐτό. Βιβλίον δεύτερον (σ. 17–24) περὶ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν οὐρανίων σωμάτων. Βιβλίον τρίτον (σ. 25–26) περὶ ἀρμοδίου θέσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων. Ἡ μετάφραση διακόπτεται στὴ σ. 26.

Ἀπὸ τίς πρῶτες φράσεις τῆς εἰσαγωγῆς μποροῦμε νὰ σχηματίσωμε μιὰ ἰδέα γιὰ τὴ μορφή τῆς μετάφρασης: «Ἡ πώλησις τῆς φυσικῆς μου θεολογίας, ἣτις ἐγένετο τοσοῦτον προθύμως, ὥστε πρὸ τοῦ τέλους τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐγένετο μιὰ τρίτη ἐκδοσις, καὶ ἐξαιρέτως αἱ παρακινήσεις πολλῶν σοφῶν ἀνδρῶν ὅσον γνωστῶν καὶ τοσοῦτον καὶ ἀγνώστων, ἐγένοντο τόσα αἷτια, ὅπου μὲ ἐπαρακίνησαν καὶ ἐγκαρδίωσαν νὰ ἀναπληρώσω τὴν ὑπόσχεσιν μου, καὶ νὰ ἐκδώσω εἰς τὸ κοινὸν αὐτὸ τὸ δεῦτερον μέρος ὅπου πραγματεύεται περὶ τῶν οὐρανῶν . . .»

ι'. Περὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Λισβώνης

«Ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Αἰδεδίμου πατρὸς τοποτηρητοῦ Λισβώνης πεμφθεῖσα πρὸς τὸν πατέρα τὸν Γενικόν. Μεταγλωττισθεῖσα ἐκ τῆς Λατινίδος εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλὴν διάλεκτον παρὰ τοῦ Γ. Ζ. 1790.»

Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ – σταλμένη στὶς 3 Νοεμβρίου 1755 ἀπὸ κάποιο Frater Modestus a Spiritu Sancto περιγράφει μὲ κτυπητὰ χρώματα τὴν τότε κατάσταση τῆς Λισβώνης, ποὺ τὴ χάλασαν ὁ σεισμός καὶ ἡ πυρκαϊά. Διψασμένοι καὶ πεινασμένοι γύριζαν στοὺς δρόμους οἱ κάτοικοι κι' ἦταν φόβος, ν' ἀλληλοσκοτωθοῦν μέσα στὴν ἄθλια κατάστασή τους.

Ἡ γλώσσα τῆς μετάφρασης εἶναι ἀρκετὰ ζωντανή, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ μικρὸ ἀπόσπασμα, ποὺ παραθέτομε: «... Μεταξὺ τῶν δακρῶν καὶ στεναγμῶν παντὸς τοῦ λαοῦ, μεταξὺ τῶν βουνῶν τῶν λίθων, μεταξὺ τῶν φλογωδῶν σφαιρῶν τῶν περικυκλούντων ἡμᾶς μεταξὺ τῶν παλευομένων πτωμάτων τρέμων γράφω ἐπιστολὴν τῷ ἡμετέρῳ πατρί, πρὶν ἐπέλθῃ ὁ θάνατος εἰς πάντας ἡμᾶς, ὡς καθ' ὥραν μᾶς φοβίζει ἡ Μοίρα. Ἐν γὰρ τῇ ἑορτῇ τῶν ἁγίων πάντων ἐν τῷ καιρῷ ὅπου μὲ μεγάλην δαψίλειαν συναγεται τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ εἰς τοὺς ναοὺς, ἔδοξε τῇ ἀνωτάτῃ θεῖα βουλή, ἵνα ἐπιφέρῃ τοιαύτην πληγὴν εἰς τοῦτο τὸ βασιλεῖον, ὡς καὶ ἐγένετο. Εἰς γὰρ τὴν ἐννάτην ὥραν καὶ τρία τέταρτα πρὸ τοῦ γεύματος, τόσοσιν μέγας σεισμός ἐγένετο, ὥστε ὅπου οὐχὶ μόνον πᾶσα ἡ πόλις, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τόποι καὶ χωρία ὅπου εὐρίσκοντο πλησίον καὶ μακρὰν αὐτῆς, κατεστράφησαν μετὰ πάντων τῶν παλατιῶν αὐτῶν δημοσίων καὶ ἰδίων, μονῶν καὶ Μοναστηρίων, ναῶν καὶ βασιλικῶν καὶ ἐγένοντο εἰς δύο ἢ τριῶν λεπτῶν καιροῦ εἰς σωροὺς λίθων . . .»

ια'. Διάλογοι οὐγγαρικοὶ καὶ ἀπλοελληνικοὶ

«Διάλογοι Ρωμαϊκοὶ καὶ οὐγγαρικοί.» (Ζ 250, Graf, χ. Χ.)

Τὸ πρῶτο μέρος περιλαμβάνει λεξικολογικὲς κατηγορίες ποὺ μέσα τους βρίσκονται ἀπ' ὅλα: ζωὴ, θάνατος, ἐνδυμασία, χρώματα, σπίτι, μέτρα, νομίσματα, ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα, ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, κοσμικὰ ἀξιώματα, στρατιῶτες, διάφορα ἐπαγγέλματα, τέχνες, ζῶα, δένδρα, εἶδη

όπωρικά, Θεός, ναός, Άγια Γραφή, Μυστήρια, γιορτές, στοιχειά, γεωγραφικά όνόματα, χρόνος, εποχές, φαγητά και ποτά, μέλη του σώματος, συγγένεια. Το δεύτερο μέρος (61–144) περιέχει διαλόγους καλά επεξεργασμένους, γραμμένους στη δημοτική. Κρίμα, πώς ή πολύτιμη αυτή συλλογή δέ βρήκε έκδοτη. Θα έξυπηρετούσε καλά τὰ ήθικὰ και οικονομικά συμφέροντα τών Ούγγροελλήνων τής εποχής εκείνης.

ιβ'. Μεταφράσεις έργων άναφερομένων στη ζωή τών Σέρβων και τών Έλλήνων τής Ούγγαρίας

I.

«Διάλεξις σύντομος και εύλικρινής Ούγγρου τινός συγγραφέως περί του γένους τών Σέρβων τών κακώς λεγομένων Ρασκιανών και περί τών κατορθωμάτων και περιπετειών αυτών εις την Ούγγριαν, μεταφρασθείσα παρά του Γεωργίου Ίωάννου Ζαβίρα του Σιατιστέως εκ τής λατινικής γλώσσης» (Z 248, Graf, χ. L.).

Το πρωτότυπο δέν υπάρχει μέσα στη βιβλιοθήκη του¹¹. Η από μονομερή σερβική άποψη γραμμένη διατριβή ένδιέφερε το Ζαβίρα για τις παρατηρήσεις της που σχετίζονται με τους Έλληνες τής Ούγγαρίας. Ο άνώνυμος – πιθανότατα Σέρβος – συγγραφέας περνάει τους Σέρβους για άδελφους τών Ούγγρων και προσθέτει (σ. 8): «όταν ήμεϊς οί Ούγγροι ζώμεν άμέριμοι και άφοβοι, φυλάττουσι τὰ σύνορα. – Άλλ' οϋτε νομιστέον, ότι οί Σέρβοι μετοίκησαν την πρώτην φοράν εις την Ούγγριαν τῷ έτει 1690 τουτέστι περί τὸ τέλος του προπαρελθόντος και έν τῇ άρχῇ του ένεστῶτος αϊώνος. άπαγε! αύτη γάρ ήν ή τελευταία αυτών μετοίκησις. Άλλ' άπ' άρχῆς τής Ούγγαρίας. Μάλιστα δέ (ως άσφαλώς δύναται δειχθῆναι) και πρὸ τής έλεύσεως τών Ούγγρων άναριθμηται πατριά (φαμηλία) τών Σέρβων και Βοσινών τουτέστι Ρασκιανών έκατοίκουν άναμφιβόλως εις διάφορα μέρη τής Ούγγαρίας.» Ποιός μπορεί να άρνηθῆ – έξακολουθεϊ ο άνώνυμος συγγραφέας – την έγκατάσταση πολυαριθμων γειτονικών λαών – σαν τους Σέρβους – ύστερα από τις δηώσεις τών Ταρτάρων και άλλων έπιδρομέων. Σέρβοι και Βόσνιοι ύπήρχαν σ' όλους τους αϊώνες στα έδάφη τής Ούγγαρίας. Και τοπωνυμίες μαρτυροϋν για την παλαιότητα τών Σερβικών έγκαταστάσεων (Rácalmás, Ráckanizsa, Ráckeresztúr, Ráckeve). Στα 1690 μπήκαν στα έσωτερικά μέρη τής χώρας. Τέτοια μέρη εϊναι: Buda,

Szentendre, Eger (Άγρία), Gýr. (Γγιούρ). «Ούτε ήλθασι εις τήν Ούγγριαν ως ξένοι, ἀλλ' ως οικειακοί πρὸς τοὺς ἐδικούς των ως υἱοὶ πρὸς τήν Μητέρα, καὶ ως ἀδελφοὶ πρὸς τοὺς ἀδελφούς» Ἦταν λοιπὸν ἄξιοι ν' ἀποκτήσουν τὸ δικαίωμα τῆς οὐγγρικῆς ἰθαγενείας. «Ἀλλὰ . . . σφάλουσι ἐκείνοι ὁποῦ συγγέουσι τοὺς Ρασκιανούς μετὰ τῶν Ἑλλήνων ὁποῦ ὅταν ἰδῶσι εις ἐκάστην πόλιν ἢ χωρίον τοῦ βασιλείου τῆς Οὐγγρίας ἓνα ἢ δυὸ ἢ καὶ παραπάνω Ἑλληνας (Ρωμαίους) ὁποῦ ἔχωσιν ἐργαστήρια καὶ πραγματεύονται μὲ μικρὰς τινὰς πραγματείας (λιανόματα) καὶ κοινῶς μὲ διαφόρους τρόπους καὶ δόλους ἀποκτῶσι τὰ ἄσπρα καὶ τέλος πάντων ἢ τὰ εὐγένουσιν εις τήν Τουρκίαν, ἢ τὰ πέμπουσι μὲ διαφόρους προφάσεις, μεγάλη ὄντως ἢ διαφορὰ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων (Ρωμαίων) καὶ Ρασκιανῶν. Πρῶτον. Ἐπειδὴ ἡ Ἑλλάς οὐδέποτε ἀνῆκε ἢ ἀνήκει εις τὸ τῆς Οὐγγρίας Στέμμα ἄρα οἱ Ἑλληνες δὲν δύνανται νὰ λεχθῶσι ἢ νὰ νομίζωνται ἐγχώριοι (ἐντόπιοι), εἰμὴ ἀφ' οὗ φέρωσι τὰς γυναίκας αὐτῶν καὶ τὰ παιδιά των ἀπὸ τῆς Τουρκίας, ἢ κάμωσι τὸν τῆς ἐμπιστοσύνης ὄρκον, καὶ ὕστερον ἀπὸ μίαν μακρὰν διατριβὴν εις τήν Οὐγγρίαν νὰ λάβωσι τὸ δικαίωμα διὰ νὰ ἀποκτήσωσι κάμμίαν κατοικίαν. Οἱ δὲ Σέρβοι καὶ Βόσνοι, ἤτοι Ρασκιανοὶ καταγόμενοι ἀπὸ τῶν ἐπαρχιῶν τῶν ἀνηκουσῶν εις τὸ Στέμμα τοῦ βασιλείου τῆς Οὐγγρίας, πρέπει νὰ νομίζωνται πάντοτε διὰ οικειακοὶ ἤτοι Οὐγγροὶ ἤτοι εις τήν Βόσναν ἢ Σερβίαν διάγουσιν, ἤτοι εις ὄντινα δήποτε καιρὸν ἠθέλασι διέβη εις τήν Οὐγγρίαν.» 2. Ἡ θρησκεία τους εἶναι μόνη κοινή, στὴ γλώσσα, στὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμα διαφέρουν. «Τρίτον. Οἱ ἐν τῇ Οὐγγρίᾳ κατοικοῦντες Ἑλληνες μόλις σχηματίζουσι εις τινὰ τόπον κα' μμίαν ξεχωριστὴν κοινότητα (χωρίον) οἱ δὲ Ρασκιανοὶ ὀλοκλήρους περιοχὰς (Districtus) οὐκ ὀλίγας πόλεις, κωμοπόλεις πολλώτατας. Τέταρτον. Οἱ Ἑλληνες μόνον ἀπὸ τῆς πραγματείας ζῶσι, οἱ δὲ Ρασκιανοὶ, ἄλλοι μὲν μὲ τὰ ὄπλα δουλεύουσιν εις τὰ σύνορα, ἄλλοι δὲ εις τὰς ἐλευθέρους καὶ βασιλικὰς πόλεις γυμνάζονται, ἕτεροι μετέρχονται τήν Γεωργικὴν εις τὰ χωρία, καὶ ζῶσιν ως ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς γεωργίας καὶ τῶν κτηνῶν καθὼς καὶ οἱ Οὐγγροὶ . . . ἀλλ' οὔτε εὐγάνουσιν αὐτοὶ τὰ ἄσπρα ἀπὸ τήν Οὐγγρίαν . . .» Ὁ συγγραφέας διαμαρτύρεται ἐναντίον τῶν ὀνομάτων: Ρασκιανός κλπ. Κατὰ τὴ γνώμη του «Σέρβος» ἢ «Σλάβος» εἶναι οἱ σωστὲς ὀνομασίες. – «Οὔτε πρέπει νὰ νομίζῃ τις ὅτι τὸ γένος τῶν Ρασκιανῶν μόνον ἐκ τῆς χάριτος τῶν Οὐγγρων ἀπόκτησαν τὸ νὰ κατοικήσωσι εις τήν Οὐγγρίαν, ἢ καὶ τὰ νῦν κατοικῶσι ὅσοι οὕτω δοξάζουσι, πάλιν φανερώνουσι μίαν ἄγνοϊαν τῶν ἱστοριῶν τῆς πατρίδος αὐτῶν· ἀνίσως γὰρ ἠθέλασιν ἀναγνώσῃ ποτὲ τὰ χρονικὰ τῶν ἀπερασμένων αἰῶνων ἢ ἠθέλασιν ἀναπολήσῃ ἐσκεμμένως κατὰ νοῦν, ἠθέλασι καταλάβῃ εὐκόλως τὸ σφάλμα των.» (σ. 32). Ὑστερα ὁ συγγραφέας ἀναφέρει τίς στρατιωτικὲς ἀρετὲς, ποῦ φανέρωσαν πολλὰς

φορὲς κατὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς χώρας. Στὸ τέλος ζητάει ἀγάπη ἐκ μέρους τῶν Οὐγγρων πρὸς τοὺς Σέρβους ἀδελφούς.

II.

Κάποιος ἀνώνυμος – πιθανότατα ἓνας Ἕλλην ἀπὸ τὴν Οὐγγαρία – ἔγραψε μὴ ἀπάντηση γερμανικὰ στὴν ἄνω διατριβή, ποὺ ἦταν ἄδικη καὶ γιὰ τοὺς Οὐγγρους καὶ γιὰ τοὺς Ἕλληνας. Ὁ τίτλος τῆς ἀπάντησης εἶναι:

«Eines freymüthigen und unpartheyischen Ungarns Erörterung der Fragen: Welche Rücksicht verdienen die Griechen in Ungarn unter anderen hier wohnenden Nazionen und in welcher Verbindung sie da mit der raitzischen, oder sogenannten illyrischen Nazion stehen? Zur gründlichen Wiederlegung der unlängst unter den Titel: Dissertatio de Gente Serbica perperam Rasciana erschienenen Brochure, in soweit darinn die griechische Nazion angegriffen ist 1791 (45 σ.)» Στὴν πρώτη σελίδα φαίνεται μὴ εἰκόνα, ποὺ ἀπὸ τὴ μὴ μεριά παρουσιάζει ἓνα φορτωμένο γαῖδαρο, ἀπὸ τὴν ἄλλη μὴ καμῆλα μὲ τὴν ἐπιγραφή: «Κάμηλος εἰ καὶ ψωριῶσα πολλῶν τοιοῦτων – ἀνατίθηνιν φορτία.»¹² Στὴ βιβλιοθήκη του βρίσκεται καὶ ἡ λατινικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου μὲ τὸν τίτλο: «Ingenui cuiusdam et ab omni partium studio vacantis Hungari disceptatio quaestionis quis locus Graecis in Hungaria inter reliquas nationes tribuendus et in quibus cum Rascianisca gente alias Mysica conveniant . . . Ex Germanico idiomate Latine redditum, scriptum a Constantino Emmanuel.» (Graf, χ. XXIX. Τὸ χειρόγραφο ἔχει τὴν ἐξῆς σημείωση: «Καὶ τότε ἐκ τῆς βιβλιοθήκης Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα 1793. δῶρον δὲ τοῦ μεταφραστοῦ.»)

Ἡ μετάφραση τοῦ Ζαβίρα φέρει τὸν ἀκόλουθο τίτλο: «Ελευθερίου τινὸς καὶ ἀπροσωπολήπτου Οὐγγρου Διάγνωσις τοῦ ζητήματος περὶ τοῦ εἰς τίνα ὑπόληψιν πρέπει νὰ εἶναι οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Οὐγγαρίαν μεταξὺ τῶν ἐδῶ κατοικούντων λοιπῶν γενεῶν, καὶ τίνα συνάφειαν ἔχουσι μετὰ τῶν Σέρβων ἦτοι τῶν λεγομένων Ἰλλυριῶν. Εἰς ἐντελὴ ἀνατροπὴν τοῦ οὐ πρὸ πολλοῦ ἐκδοθέντος βιβλιαρίου, τοῦ τοιαύτην ἐπιγραφὴν ἔχοντος: Διατριβὴ περὶ τοῦ Σερβικοῦ Γένους, τοῦ κακῶς λεγομένου Ῥασκιανικοῦ, καθ' ὅσον ἀντιστρατεύεται κατὰ τοῦ Γένους τῶν Ἑλλήνων. Μεταφρασθεῖσα ἐκ τῆς Γερμανικῆς εἰς τὴν ἀπλὴν ἡμῶν διάλεκτον, καὶ ἀναγκαίαις (δαψιλέσιν) σημειώσεσι καλλωπισθεῖσα παρὰ Γεωργίου Ζαβίρα τοῦ ἐκ Σιατίστης τῆς Μακεδονίας.» (Ζ 249, Graf, χ. XXX.).

Ὁ σκοπὸς τῆς διατριβῆς συνοψίζεται στὰ ἐξῆς: ν' ἀποδείξη, πὺς οἱ Ἕλληνες τῆς Οὐγγαρίας διατηροῦν τὸν εὐγενικὸ ἀρχαῖο χαρακτῆρα τους, ὠφελοῦν τὴ χώρα, δὲν εἶναι ξένοι γιὰ τὸν τόπο καὶ ἀξίζουσι μὴ ἰδιαίτερη ἐκτίμηση.

Ὑπερασπίζεται τὸ Μακεδονικὸ Ἑλληνισμό. Ἐξαίρει τὰ ἑλληνικὰ αἰσθήματα τῶν Κουτσοβλάχων. Ὑστερα δίδει ἀπάντηση στὶς κατηγορίες τῆς προηγούμενης διατριβῆς. Ἀναφέρει, πὼς οἱ Ἕλληνες δὲν μποροῦν ν' ἀποτελέσουν ὀλόκληρα χωριὰ δικά τους, γιατί τὸ ἐμπόριο τοὺς ἀναγκάζει νὰ κάθονται σὲ μεγάλα κέντρα. Μέσα στὶς πόλεις ὅμως ἀπαρτίζουν «Κομπανίας» ὅπου καὶ οἱ Σέρβοι βρίσκουν εἴσοδο. Ἐπιτρέπουν στοὺς Σέρβους νὰ λειτουργοῦντι στὶς ἑλληνικὲς ἐκκλησίες, γιατί οἱ Ἕλληνες εἶναι κοινωνικοὶ καὶ πολιτισμένοι ἄνθρωποι. Ὡς πρὸς τὰ προνόμια, ποὺ κατὰ τὴ γνώμη τῆς μισελληνικῆς διατριβῆς μόνον οἱ Σέρβοι ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ τ' ἀπολαμβάνουν, ὁ συγγραφέας ἀναφέρει, πὼς οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ μονάρχου Γεωβιτζᾶ κατὰ συνέχεια κατοικοῦν, σ' ἄρκετὰ μεγάλο ἀριθμὸ, στὴν Οὐγγαρία. Δὲ μιλάει, βέβαια γιὰ κείνους τοὺς περαστικοὺς ἐμπορευομένους, ποὺ ἀφήνουν στὴν Ἑλλάδα τὶς οἰκογένειές τους, ἀλλὰ γιὰ κείνους, ποὺ εἶναι πραγματικὰ ντόπιοι (einheimisch). Ἀποκρούει τὴν κατηγορία, πὼς οἱ Ἕλληνες εἶναι μικρέμποροι «λιανομάτων», ἀφοῦ π. χ. γιὰ ὅλη τὴν Εὐρώπη οἱ Ἕλληνες μεγαλέμποροι διεκπεραιώνουν τὸ ἐμπόριο τοῦ βαμβακιοῦ. Οἱ ΟὐγγροἝλληνες («unsere ungarisch-griechische Nation») – ἐξακολουθεῖ ἢ ἀπολογία – μόνον γιὰ ἐμπορικοὺς σκοποὺς στέλνουν τὰ λεπτά τους στὸ ἐξωτερικόν. Ἡ ἐμπορικὴ δράση τους ἔχει τὸ καλὸ ἀποτέλεσμα, πὼς ὑψώθηκε ἡ ἀξία τῶν ἀκινήτων καὶ αὐξήσε ἡ κυκλοφορία τῶν χρημάτων στὴν Οὐγγαρία. – Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν οικονομικὸ ρόλο, ποὺ παίζουν, ἔχουν οἱ Ἕλληνες καὶ ἐκπολιτιστικὴ ἀποστολή. Ὅχι μόνον στὴν ἀρχαιότητα καὶ στοὺς βυζαντινοὺς ἢ τοὺς οὐμανιστικοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ ἀργότερα κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς δουλείας φαίνεται ἡ πνευματικὴ ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων. Στὴν Τουρκία π. χ. ἡ κατασκευὴ δρόμων, γεφυρῶν, διωρύγων κλπ. εἶναι ἔργο Ἑλλήνων μηχανικῶν. Ἡ λογοτεχνικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ παραγωγή τῶν τελευταίων αἰῶνων μαρτυρεῖ γιὰ τὴν ἴδια πνευματικὴ ζωτικότητα.

Ὁ συγγραφέας τῆς γερμανικῆς διατριβῆς ἐπεκτείνεται ὕστερα στὶς αἰωνόβιες ἑλληνοουγγρικὲς σχέσεις. Ἀναφέρει τοὺς δυναστικοὺς γάμους, τὸ ἱερὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας, τὴν ἀπὸ Ἕλληνες ἱερωμένους διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν Οὐγγαρία, τὰ ἑλληνικὰ μοναστήρια καὶ τὶς παλαιᾶς εὐγενεῖς ἑλληνικὲς οἰκογένειες τῆς χώρας. Ἐξαίρει τὴν εὐεργετικὴ ἐπιρροὴ τῶν Ἑλλήνων πάνω στὴν οικονομικὴ ζωή.¹² Δὲν μποροῦν βέβαια, νὰ εἶναι μαζὶ καλοὶ ἔμποροι καὶ καλοὶ στρατιῶτες. Ὅσο γιὰ τοὺς Σέρβους παρατηρεῖ, πὼς κάποτε ἔζησαν μαζὶ στὰ Βαλκάνια. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ παρελθὸν τοὺς συνδέει ἀκόμη καὶ ἡ κοινὴ θρησκεία. Μάλιστα οἱ Σέρβοι σὰ φτωχότεροι ἀναγκάζονται κι' ὅλας νὰ διατηροῦν κοινὲς ἐκκλησίες μαζὶ τους. Μοιάζουν ἀκόμη καὶ στὴν ἐνδυμασία καὶ στὰ ἔθιμα. Οἱ οἰκογένειές τους ἔχουν κοινωνικὲς σχέσεις ἀναμεταξύ τους,

τις συνδέει πολλές φορές και ό γάμος. Οί Σέρβοι προτιμοῦν τοὺς Ἑλληνας παπᾶδες. Πολλές φορές, μάλιστα, Ἑλληνες ὁδηγοί ἔφεραν τοὺς Σέρβους στὴν Οὐγγαρία.¹³ Τέλος τονίζει, πὼς οί Σέρβοι ὀφείλουν στοὺς Ἑλληνας τὴ θρησκεία, τὸν πολιτισμὸ καὶ τὸ ἐμπόριό τους, πρέπει λοιπὸν νὰ ζοῦν μαζί τους σὲ καλές σχέσεις. Μ' αὐτὸ τελειώνει ἡ ἀπάντηση.

Ὁ Γεώργιος Ζαβίρας συνόδεψε τὴ μετάφρασή του μὲ πολύτιμες ὑποσημειώσεις. Οί σημειώσεις του ἀναφέρονται στοὺς Οὐγγρους, Ἑλληνας καὶ Σέρβους ἢ στὶς οὐγγροελληνικὲς καὶ ἑλληνοσερβικὲς σχέσεις. Μᾶς ἐνδιαφέρουν ὄχι μόνο, γιατί δείχνουν κάτι ἀπὸ τὸν πνευματικὸ κόσμο τοῦ Ζαβίρα, ἀλλὰ καὶ γιατί περιέχουν πολύτιμες πληροφορίες γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς διασπορᾶς κατὰ τὸ 18^{ον} αἰῶνα. – Ἡ πρώτη σημαντικὴ τοῦ ὑποσημείωση (σ. 3–9.) πραγματοποιεῖται γιὰ τὸ ἐθνικὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ὀνομασία «Ρωμαῖος» – κατὰ τὴ γνώμη του ταιριάζει ἀποκλειστικὰ στοὺς Κωνσταντινουπολίτες. Ὅσο γιὰ τὸ ὄνομα «Γραικός» ἀναφέρει τ' ἀκόλουθα: «οὐδεὶς τῶν ἐγκρίτων ἢ δοκίμων συγγραφέων τοῦ Γένους μας οἶον ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Πλάτων, ὁ Δημοσθένης, ὁ Πausanίας καὶ οἱ λοιποί, ὠνόμασε ποτὲ τὸ Γένος μας Γραικούς, ἀλλὰ οὔτε κοινῶς ποτὲ τὸ Γένος ἡμῶν ὠνόμασε ποτὲ τὸν ἑαυτὸν τοῦ Γραικούς, ἀλλὰ πάντες ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος Ἑλληνας». Μιλαεὶ διεξοδικὰ γιὰ τὴ γλῶσσα: «. . . ἡ γλῶσσα ὅπου ὀμιλοῦμεν δὲν εἶναι ρωμαϊκὴ, . . . ἀλλὰ εἶναι ἑλληνικὴ, ἐξαιρουμένων μόνον τινῶν βαρβαρικῶν λέξεων ὅπου ἐξ αἰτίας τινῶν ἀπαιδευτῶν τοσοῦτον οἰκτρῶς ὡς μὴ ὠφελε παρεισέφρησαν καὶ ἡμαῦρωσαν τὴν καλλονὴν αὐτῆς. Ἀληθῶς, ὅτι ἡμεῖς δὲν ὀμιλοῦμεν τώρα κατὰ τὴν φράσιν καὶ τρόπον τῶν προπατόρων μας, ἀλλὰ ποῖον γένος ὀμιλεῖ νῦν ὡς ὀμιλοῦν οἱ προπάτορες αὐτῶν; ἀνάγνωθι τοὺς παλαιοὺς συγγραφεῖς τῶν Γερμανῶν, τῶν Γάλλων καὶ ἄλλων Γενῶν καὶ εὐθὺς θέλεις ἰδῆ τὴν μεγάλην διαφορὰν αὐτῶν, ἂν ἓνας Οὐγγρος ἀναγνώσῃ παρὰ τῷ Πραῦ, Χοράνῃ ἢ Σεγεσβάρι Στεφάνῳ τινὰ δείγματα τῆς παλαιᾶς αὐτῶν γλώσσης, οὐχὶ μόνον δὲν θέλει καταλάβῃ τι ἀλλὰ καὶ θέλει νομίσῃ ὅτι ἀναγινώσκει Ἀραβικά, Ἰαπωνικά ἢ Σινικά. Ὁ γὰρ πανδαμάτωρ χρόνος πάντα καταναλίσκει καὶ μεταβάλλει αὐτά. Ἀλλὰ παρ' ἡμῖν δὲν εἶναι τόση διαφορὰ, πᾶσαι γὰρ αἱ λέξεις ἡμῶν παράγονται ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς ἤτοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰσὶ Ἑλληνικαὶ ὅπου μὲ τὰς ὁποίας ὀμιλοῦν οἱ προπάτορες ἡμῶν οἶον λέγω, γράφω, δίδω, φέρω, παίζω, βαστάζω, ἔρχομαι, κάθομαι, χαίρω, κλαίω, τρώγω, πίνω, διψῶ, πεινῶ, κοιμοῦμαι, καὶ ἐκ τῶν ὀνομάτων θεός, ἄγγελος, ἅγιος, οὐρανός, γῆ, ἥλιος, σελήνη, ἀστέρες, ἄνεμος, ἀήρ, φύσις, ἄνθρωπος, κεφαλὴ, μέτωπον, ὀμμάτιον, ὀφρύδιον, στόμα, γλῶσσα, λαϊμός, στήθος, καρδιά, νεφρά, κοιλία, ἔντερα, λόγος, φωνή, ὕπνος, ζῶον, θηρίον, λύκος, λαγός, πρόβατον, χοῖρος,

χῆνα, νύσσα, ξύλον, δένδρον, κρέας, τόπος, παιδίον καὶ τὰ παραπλήσια, τὰ ὅποια εἰσι καὶ αὐτοῖς τοῖς νηπίοις γνωστά. Ἄν καὶ εἰς τινὰς λέξεις ἔστιν ὀλίγη διαφορὰ, ἀλλ' ἡ αὐτὴ διαφορὰ ἦτον καὶ εἰς τοὺς προπάτορας ἡμῶν. Ἄλλως γὰρ ὠμίλουσι οἱ Ἄττικοί, ἄλλως οἱ Αἰολεῖς, ἄλλως οἱ Ἴωνες καὶ ἄλλως οἱ Δωριεῖς. Ὅθεν αὐτὴ ἡ νῦν γλῶσσα ἡμῶν εἶναι ἕνας Κλώνος, ἕνας βλαστὸς καὶ μία διάλεκτος τῆς παλαιᾶς ἡμῶν γλώσσης». Ὁ Ἑλληνισμὸς εἶναι ἀρχαιότερος ἀπ' ὅλα τὰ ἔθνη τῆς Δύσης. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰνάχου ἴσα μὲ τὴν Κλεοπάτρα (1970–30 π. Χρ.), ὕστερα κατὰ τὴ διάρκειά τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας (330–1453 μ. Χρ.) – ὅλα μαζὶ 3063 χρόνια ἔπαιξε σπουδαῖο ρόλο μεταξὺ τῶν ἄλλων λαῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων – λέει ὁ Ζαβίρας – ἀνέρχεται σ' ἑκατομμύρια. Μόνον στὴν Πόλὴ μέσα ὑπάρχουν 400 χιλιάδες, μὰ καὶ στὰ νησιά ὁ ἀριθμὸς τοὺς ξεπερνᾷ τὸν ἀριθμὸ τῶν δυναστῶν. Δὲ φυτοζωοῦν μόνον, ἀλλὰ διακρίνονται κί' ὅλας μὲ τὴν ἐπιστήμη τοὺς στὸν πολιτισμένον κόσμον.

Ὁ Ζαβίρας ἀφιερώνει ὀλόκληρον κεφάλαιο στὴν ἱστορία τῶν Οὐγγρων. Τὶς βιβλιογραφικὰς του σημειώσεις ἀρχίζει μὲ τὸν Ἡρόδοτον. Καθὼς καὶ ἄλλου, ἔτσι κί' ἐδῶ συνταυτίζει τοὺς Οὐγγρους μὲ τοὺς Οὔννους. Μιλᾷ γιὰ τὴν πρώτην πατρίδα, γιὰ τὴν κατάληψιν τῆς νέας, γιὰ τὴ διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ κλπ. Στὶς σημειώσεις καὶ τὶς παραπομπὰς του ἀναφέρονται οἱ γνωστότεροι Οὐγγροι χρονικογράφοι καὶ ἱστορικοί: ὁ Ἀνώνυμος,¹⁴ Turóczi, Bonfini, Segesvári, G. Pray, J. Katona, A. Horányi, J. Szekér, K. Pálma, P. Wallaszky. Ἀναφέρει τὴν περιήγησιν «Γραμματικὴ τοῦ Debrecen» (σ. 104), τὴν περιήγησιν τοῦ κόμου Teleky κλπ. Στὴ σημείωσίν του, ποὺ σχετίζεται μὲ τὸ Ἱερὸ Στέμμα τῆς Οὐγγαρίας παραπέμπει – κοντὰ στὰ ἔργα τοῦ Horányi καὶ τοῦ Veszprémi – καὶ στὴ δική του τὴ διατριβή.

Οἱ ἄνω σημειώσεις καὶ παραπομπὰς του, τὰ πολυάριθμα ἱστορικὰ ἔργα τῆς βιβλιοθήκης του καὶ μιὰ – χαμένη – μετάφρασί του (Z 250 «Πολιτικὴ κατάστασις τῆς Οὐγγαρίας») δείχνουν, πὼς ὁ Γεώργιος Ζαβίρας ἦταν ἐνήμερος τῆς ἱστορίας τῆς νέας πατρίδας του. Ἀλλὰ καὶ μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιον τὸν ἐνδιέφερε φυσικὰ πρῶτα-πρῶτα ἡ κατάστασις καὶ ἡ θέσις τῶν Ἑλλήνων. Ἀπαντώντας στὴν κατηγορίαν τῶν Σέρβων, προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ, πὼς οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς χώρας ἦταν οἱ Ἕλληνες (σ. 115–118, σ. 44): «Τὸ ὄνομα . . . τῆς Παιονίας κατὰ παραφθορὰν ἐγένετο ὕστερον Παννονία τὸ ἰ τραπὲν εἰς ν. Ὅθεν ἠκολούθησεν ὅτι ἕτεροι τῶν συγγραφέων νὰ γράψωσιν αὐτὴν Παννονίαν διὰ τοῦτο καὶ ὁ Στράβων ποτὲ μὲν Παιονίαν ποτὲ δὲ Παννονίαν λέγει αὐτὴν . . . καὶ μεθ' ἱκανὸν χρόνον ἀπὸ τῶν οὔνων τουτέστι τῶν Οὐγγρων τῶν αὐτὴν κατοικησάντων μετωνομάσθη Οὐγγαρία. Ἐκ τῶν ρηθέντων γοῦν γίνεται δῆλον, ὅτι οἱ Παῖονες ταυτὸν εἰπεῖν οἱ Ἕλληνες (οἱ γὰρ Παῖονες ἦσαν

μία φυλή τῶν Ἑλλήνων οἶον οἱ Αἰολεῖς, οἱ Δωριεῖς, οἱ Ἴωνες κτλ.) ἦσαν οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Οὐγγαρίας, καὶ οὕτω . . . ἀρχαιότεροι εἰσὶ . . . πασῶν τῶν Γενεῶν τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ». Μὲ νέα παραδείγματα ἀποδείχνει, πῶς οἱ Ἕλληνες ἔδωσαν σοβαρώτατη ὥθηση στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς Οὐγγαρίας (σ. 21). Αναφέρει, πῶς πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἔγιναν εὐγενεῖς, γιατί ἀγόρασαν ἀπὸ τὰ βασιλικά κτήματα. Θὰ κατεῖχαν ὁμως – κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Ζαβίρα πολὺ πιὸ σημαντικὴ θέση στὴ νέα πατρίδα, ἐὰν ζοῦσε μέσα τους πιὸ δυνατὰ τὸ ἐθνικὸ αἶσθημα: «. . . οἱ Ἕλληνες (ἵνα σιωπήσω τοὺς τόσους αἰῶνας ὁποῦ κατοικοῦσιν εἰς τὴν Οὐγγαρίαν ὡς ἀνωτέρω σαφῶς ἀποδέδεικται) ἀπὸ τοῦ καιροῦ μόνον τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ Γένους μας ὁποῦ ἦδη παρήλθον 346 ἔτη, ἐὰν ὠμίλουν πρὸς τὰς Συζύγους καὶ τέκνα αὐτῶν τὴν γλῶσσαν των μέχρι τοῦδε πόσοι ἠθέλασι γέννη; εἰς αὐτὴν μάλιστα τὴν Μητέρα τῆς ἀνοχῆς, τουτέστι εἰς ἓνα τοιοῦτον χριστιανικώτατον, καὶ φιλέλλην βασιλεῖον; . . . ἠθέλασιν ἦσται ἐδῶ, καθὼς καὶ αἱ ἐδῶ κατοικοῦσαι ἄλλαι Γενεαί, ἓνα Γένος ὀλόκληρον ἐστολισμένον μὲ χριστιανικά καὶ χρηστὰ ἦθη μὲ κώμας, μὲ πόλεις, μὲ τεχνίτας, μὲ ναοὺς, μὲ σχολεῖα, μὲ ἄνδρας σοφοὺς καὶ πεπαιδευμένους, μὲ ἀξιωματικούς, τουτέστι μὲ ἑκατοντάρχους, χιλιάρχους καὶ Στρατηγούς, μὲ Ἱερεῖς, Ἀρχιερεῖς καὶ Μητροπολίτας. Ἴσως καὶ μὲ Δυνάστας (Βαρῶνους) καὶ Κόμητας καὶ οὕτω δουλεύοντες τῷ κραταωτάτῳ ἡμῶν Ἄνακτι, ἠθέλαμεν ἀποκτησῆν μεγαλητέραν εὐνοιαν τῆς αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς μεγαλειότητος». – Ὁ Ζαβίρας ἔχει πολλὰ νὰ πῆ ἀκόμη καὶ γιὰ τὶς σερβοελληνικὰς σχέσεις στὸ ἔδαφος τῆς Οὐγγαρίας (σ. 10): «Τὸ γὰρ φιλοτάραχον αὐτῶν καὶ τὸ ἀναίτιον μῖσος κατὰ τῶν Ἑλλήνων, τοσοῦτον ἠρέθισαν αὐτούς, ὥστε ὁποῦ ἄρχισαν εἰς πολλὰ μέρη νὰ κατατρέχῳσι δεινῶς τοὺς εὐεργέτας (ἴν' οὕτως εἶπω) αὐτῶν. Οἱ γὰρ Ἕλληνες, ἀπανταχοῦ καὶ πάντοτε συνέτρεχον καὶ συντρέχουσι δαψιλεστάτῃ χειρὶ καὶ δεκαπλασίως (ἵνα μὴ εἶπω πεντηκονταπλασίως) αὐτῶν τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν Σέρβων ἐχορήγουν εἰς τὰς οἰκοδομὰς καὶ διατήρησιν τῶν ναῶν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς Ἱερῶν Ὑπουργῶν τοῦτο μόνον ζητοῦντες ἐπὶ συμφωνίᾳ, ὅτι νὰ ψάλλωσιν ἐκ τοῦ ἐνὸς μέρους Ἑλληνιστὶ καὶ ἐκ τοῦ ἄλλου Σερβιστὶ ἢ καὶ νὰ λειτουργῶσιν ἐνίοτε ἐν ταῖς ἑορταῖς καὶ Ἑλληνιστὶ. Αἱ συμφωνίαι ὁμως καὶ αἱ ὑποσχέσεις κατ' ὀλίγον ὡς ἰστὸς ἀράχνης διελύοντο καὶ ἀπηγορεύοντο αὐτοῖς οἱ τε ψαλμοὶ καὶ λειτουργίαι, οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἐν τισὶ πόλεσι αἱ Ἱεραὶ τῶν Ἑλλήνων ἐκκλησιαστικαὶ βίβλοι ἐν ἀτίμοις τόποις ἐρρίπτοντο . . . ἐν ἄλλαις οἱ Χριστιανοὶ τῶν στασιδίων αὐτῶν . . . οἱ διδάσκαλοι αὐτῶν ἐδιώκοντο. Περί τῶν καθ' ἑκάστην ἐν τοῖς Ἱεροῖς ναοῖς συναγόμενων χρημάτων οὐδέποτε ἔδιδον τὸν προσηκόντα λογαριασμόν, ἀλλὰ κακῶς ταῦτα διέφθειρον. Ἀφήνω νὰ λέγω ἄλλας δεινὰς κακοπαθείας, τὰς ὁποίας ἐκουσίως περικαλύπτω τῷ πέπλῳ τῆς σιωπῆς. Ἐκ τούτων οὖν καὶ τῶν

τοιούτων δυσχερειών, ἔν τισι πόλεσι βασισθέντες οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν χωρισθῆναι . . . καὶ ἀνεγείραι ἑαυτοῖς . . . ναοὺς. . . Ἄρχησεν νὰ αὐξάνῃ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑλληνικῶν ναῶν. Ὅθεν τὴν σήμερον ἐν πολλοῖς τόποις . . . ἀνηγέρθησαν οἶον ἐν τῷ Βάρατ, ἐν τῷ Βάτζ, ἐν Βιέννῃ, Γιάρματ, Ζέμονα, Κάρτζαγ, Κέτζκεμετ, Λέβα, Μισκόλτζ, Μπίκες, Οὐγγβάρ, Πέστα,¹⁵ Σέντες, . . . Τοκαῖα καὶ ἴσως καὶ ἀλλαχοῦ. Ὡσαύτως καὶ ναῖδια ἔχουσιν ἀλλαχοῦ τὰ κοινῶς λεγόμενα καπέλλαι· οἶον ἐν Γιγιόγγιος, Διοσέγ, Κανίσια, Σιμπίνι, Σιοπρὸν καὶ ἐν Τυρναυῖα . . . Παρατρέχω ἐκείνας τὰς χαλεπὰς καταδρομὰς καὶ τὰ ἀνύποιστα ἀναλώματα ὅπου ἡ Ἰλλυρικὴ Καγκελαρία (Ἀρχεῖον) (ἥτις ὡς πομφόλυξ διήρηκε) προεξένησε τοῖς ἐν πέστα χριστιανοῖς περὶ τοῦ ἐκεῖ τότε κτιζόμενου ναοῦ, ἵνα ἐμποδίσῃ τὴν πρόοδον αὐτοῦ». – Μὲ πικρία ἐπιπλήττει ἐκείνους τοὺς Ἕλληνες ποὺ ἀφοῦ εἶχαν πάρει Σερβίδα γυναῖκα, παραμελοῦν τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα (σημ. 45), καὶ προσκολλοῦν στὸ ὄνομά τους τὴν κατάληξιν «βίτζι» (σημ. 46).¹⁶

ιγ'. Ἱατρικαὶ Παραινέσεις

«Ἱατρικαὶ παραινέσεις εἰς τὰς ὁποίας περιέχονται τὰ πλεον συνεχέστερα καὶ κοινότερα ἐσωτερικὰ πάθη, τὰ σημεῖα καὶ αἱ ἱατρεῖαι αὐτῶν. Ἄς ἐξέδοτο εἰς τὸ Οὐγγαρικὸν ἰδίωμα ὁ Ἐξοχώτατος καὶ ἐν ἱατροφιλοσόφοις ἄριστος Ῥάτζ Σαμουήλ ὁ καὶ τῆς Ἀνατομίας τῆς ἐν Πέστα Ἀκαδημίας διδάσκαλος. Νῦν δὲ πρῶτον διὰ κοινὴν ὠφέλειαν τοῦ Γένους ἡμῶν Μεταφρασθεῖσαι εἰς τὴν ἀπλὴν ἡμῶν διάλεκτον παρὰ Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα τοῦ Σιατιστέως. Τύποις δὲ ἐκδοθεῖσαι σπουδῆ καὶ δαπάνῃ τοῦ αὐταδέλφου αὐτοῦ κυρίου Κωνσταντίνου Ζαβίρα. Ἐν Πέστα ἀσπ' ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Ἰωσήφου Λέτνερ» (Ζ 250. Γιὰ τὴ μετάφραση γράφει καὶ ὁ Κρέμος. Βλ. Ζλς').

Ἐνα ἀπὸ τὰ ἀντίτυπα, ποὺ βρίσκονται στὴ βιβλιοθήκη του εἶναι δεμένο σ' ἕνα τόμο μὲ τὴν «Ὄνοματολογία Βοτανική». Ὁ ἴδιος τόμος περιέχει στὴν ἀρχὴ μιὰ σελίδα ἀπὸ ξένο βιβλίον μὲ τὸν τίτλον: «Μιχαὴλ Παπαγεωργίου Εἴσοδος ῥαδία εἰς τὴν γερμανικὴν . . . Βιέννη 1767». Ἐκεῖ βρίσκεται ἀκόμη κ' ἕνα ἐπίγραμμα γιὰ τὸ Θεόδωρο Δούκα, τὸν ἐκδότη, μὲ τὴν ὑπογραφή: «ὁ Γεώργιος Ἰωάννου Γεωργίου Ζαμπίρα». Στὴ σ. 2. ὑπάρχει μιὰ σημείωσις: «Τοῦτο μοι δῶρον τοῦ τυπογράφου Λέτνερ ἀσπη Γεώργιος ὁ τοῦ Ζαβίρα.

Ἄλλ' ἔδωκα τῇ συζύγῳ αὐτοῦ ἀχλ». Ὑστερα ἀκολουθεῖ μιὰ σελίδα μὲ τὸν τίτλο τοῦ βιβλίου καὶ μὲ μιὰ φράση τοῦ Cicero: «Οὐ διὰ τοῦτο λεκτέον μὴ εἶναι τέχνην τὴν Ἱατρικὴν ἐπεὶ οὐ πάντες ἰώνται. Κικέρων βιβλ. β' περὶ φύσεως θεῶν κεφ. δ'». Ὁ μεταφραστὴς συνιστᾷ τὸ βιβλίον στὸ συγγραφέα, σὲ λατινικὴ κι' ἑλληνικὴ γλῶσσα: «Τῷ περικλεεστάτῳ κυρίῳ Σαμουήλῳ Ῥάτζ τῷ εὐγενεῖ οὐγγάρῳ τῷ τῶν ἐλευθεριῶν τεχνῶν τῆς τε φιλοσοφίας καὶ ἱατρικῆς διδασκάλῳ τῷ τῆς ἐν Πέστα βασιλικῆς Ἀκαδημίας δημοσίῳ διετεταγμένῳ τῆς Ἀνατομίας καὶ Φυσιολογίας καθηγητῇ τῷ ἀρίστῳ καὶ ἀξιοπρεπεστάτῳ τῆς τῶν σοφῶν πολιτείας καὶ φυσιολογίας ἀνδρὶ ταύτην τὴν μετάφρασιν ὁ Μεταφραστὴς ἀνατίθεισιν». Λατινικά: «Clarissimo Domino Samueli Rátz nobili Hungaro artium liberalium, philosophiae et medicinae doctori. In Reg. Hungarica Universitate Anatomes et Physiologiae publico ordinario professori viro optime de republica literaria merito. Hunc suum laborem sacrum esse voluit versionis auctor.» Ἐπεταὶ κατόπιν καὶ μιὰ ἄλλη ἀφιέρωση ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ στὸ συγγραφέα μὲ τὴν ὑπογραφή: «Γεώργιος Ζαβίρα Georgius Zavira» μὲ ἡμερομηνία 1. Νοβ. 1787. Μέσα στὴν ἀφιέρωση μεταξὺ ἄλλων διαβάζομε τ' ἀκόλουθα: «... Patere, igitur, ut praesens hic Tuus Liber primum ad Te, ut Patrem suum sine metu properet, eam a Te obtenturus facultatem, ut deinceps graece incedere, et totam . . . Graeciam . . . Perlustrare queat . . . ostensurus Tibi . . . se tale in animis Graecorum sua praestantia excitasse sui aestimationem, et desiderium, ut illi et eum suum esse fecerint, et Te ea cum laude, gloriave, quae Tuis meritis debetur, per universam Graeciam celebrare decreverint, immo nec desinent ob restitutam multorum sanitatem aeternas Tibi grates agere, et ad Deum Optimum Maximum pro Tua felicitate supplices constanter fundere preces.» Τὴν ἀφιέρωση συνοδεύουν οἱ ἀκόλουθοι στίχοι:

«Ἐπίγραμμα Ἡρωελεγεῖον εἰς τὸν Σοφώτατον ἰατροφιλόσοφον Σαμουήλον τὸν Ῥάτζ τὸν τῆς παρουσίας βίβλου συγγραφέα Ἀωνοῦμου τίνος,

«Ἐσχ' ποθ' Ἑλλάς ἀριπρεπὲς Ἴπποκράτην κλέος οἴη,
 Κῶνον ἀκεστορίας· νῦν δὲ Σαμουῖλον αὔ,
 Παννονία τὸ κλέος, μέγα εὐχεται ἔνδικα Ῥάτζον
 Φῦναι· ἀκεστορίῃ δεύτερον Ἴπποκράτην.
 Ὡς γὰρ ἐκείνου βίβλοι ἔδειξαν ἅπασιν ὄνειαρ·
 Οὔτω καὶ τούτου Παννονίοις τε κ' ἄλλοις·
 Οὐδέ τε οὖν, καὶ χαῖρε, μέγ' εὐχος τῆς Παννονίας.
 Καὶ Ἑλλήνων εὐεργέτα, φαίδιμ' ἄνερ.»

Μετά τούς στίχους ἔρχεται τὸ «Προοίμιον τοῦ μεταφραστοῦ» μὲ τὴν ὑπογραφή Γ. Ζαβίρα. Παραθέτομε ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ προοίμιον: «ὀμιλῶ . . . διὰ τινὰς κυκλοφόρους τοὺς λεγομένους κοινῶς σακκουλιάρεους· οἵτινες . . . ἐπαγγέλλονται . . . ἀναιδῶς καὶ ἀσυνειδότης τὰ τῆς ἰατρικῆς. ὅθεν καὶ γίνονται τόσον ἐπιζήμιοι, καὶ λοιμοὶ εἰς τὸ δυστυχὲς γένος μας, ὅπου περισσοτέρους πρὸ καιροῦ πέμπει εἰς τὸ στόμα τοῦ θανάτου ἢ θρασεῖα καὶ ἄλογος αὐτῶν ἀμάθεια, παρὰ ὅλαι αἰ ἀλεθριώταται ἀσθένεια». Ἐπαινεῖ ἀκόμη τὶς ἀρετὲς τοῦ βιβλίου καὶ ἐκφράζει τὴν πεποίθησή του, πὼς μὲ τὴ μετάφραση ἐξετέλεσε πατριωτικὸ καθήκον. – Μετὰ τὸ προοίμιον βρῖσκομε τὸν πίνακα τῶν περιεχομένων καὶ κατόπιν τούτου τὶς ἰατρικὲς παραινέσεις (σ. 1–141, σὲ 470 §). Στὸ τέλος ὑπάρχουν 183 ἑλληνο-λατινικὲς ἰατρικὲς συνταγὲς καὶ ἓνας Ἐλεγχος, ποὺ περιέχει 173 λέξεις ἰατρικὲς καὶ φαρμακολογικὲς καὶ μοιάζει λίγο μὲ τὴν «Ὄνοματολογία Βοτανικὴ» χωρὶς νὰ τὴν ἀναφέρῃ πουθενά.

Τὴ μετάφραση τὴν προόρισε πρῶτα-πρῶτα γιὰ τὴ χρῆση τῶν Ἑλλήνων τῆς Οὐγγαρίας. Αὐτὸ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς, πὼς στὸ ἑλληνικὸ κείμενον μέσα μεταχειρίζεται καὶ λέξεις οὐγγρικὲς γραμμένες μὲ ἑλληνικὸς χαρακτήρες ἢ καὶ οὐγγρικοὺς: «μέγα φῶμα (tályog)» (σ. 47), «τεινάζοντα ἢ σείοντα πυρετόν. Rázó hideg . . .» (σ. 91), «Ἀθάρη. Τὸ τζακισμένον κεχρί, οὐγγαριστὶ κάσια» (σ. 215), «Γογγύλη – τὸ γογγύλιον οὐγγαριστὶ ῥεπα» (σ. 217), «Κιμωλία γῆ, ἢ Κρέτα οὐγγαριστὶ» (σ. 220).

Ἡ γλῶσσα του εἶναι μιὰ «καθαρεύουσα», ποὺ πλησιάζει τὴ δημοτικὴ. Συχνὰ ἀναφέρει δυὸ σημασίες γιὰ τὴν ἴδια ἔννοια: «Τῆς ῥίνος (μῦτης, σ. 12), τὰ μάγουλά των (αἰ παρειαί, σ. 63), θαλάμους (ὄντάδες, σ. 74), ὀρεινόν (βουνώδη, σ. 75), λυγμόν (λυγγιασμόν, σ. 95), ὁ ἐπιληπτικός (ἐκείνος ὅπου σεληνιάζεται, σ. 100), τὸ γλεῦκος (μοῦστον, σ. 103), ἡ κήλη (τὸ σπᾶσιμον, σ. 104), τὸ ἦπαρ (σικότι, σ. 105), συστέλλεται (μαζώνεται, σ. 114), τὸ πιθάριον (βαγένι, σ. 115), γρῦζει (γρυνιάζει, σ. 127), πνεύμοινον (ράκη, σ. 133). Σ' ἓνα μέρος μεταφράζει τὴν τοπωνυμία Nagybánya: «. . . πέριξ τοῦ μεγάλου μεταλλείου (σ. 127)». Ἐὰν συγκρίνωμε τὴ μετάφραση, ὡς πρὸς τὴ γλῶσσα, μὲ ἔργα, ποὺ ἦταν προορισμένα γιὰ σχολικὴ χρῆση (π. χ. σὰν τὴ μετάφραση τῆς ἀστρογνωσίας τοῦ Μαρόθθι), παρατηροῦμε, πὼς στὰ σχολικὰ βιβλία ὁ Ζαβίρας μεταχειρίζεται τὴν ψεύτικη ἀρχαία γλῶσσα – σύμφωνα ἄλλωστε μὲ τὰ ἰδανικὰ τῶν ἑλληνικῶν σχολείων – ἐνῶ, στὶς ἰατρικὲς παραινέσεις, γιὰ λόγους πρακτικῶς, προσφεύγει στὴ ζωντανή, ἀφοῦ ὁ μοναδικὸς σκοπὸς του εἶναι, νὰ τὸν καταλαβαίνουν. Ἄς δοῦμε καὶ παραδείγματα! «Περὶ τῆς φλεβοτομίας (452 §). Ὁ χειρουργὸς συχνάκις φλεβοτομεῖ καὶ ἐκεῖ ὅπου δὲν πρέπει. Μέρος μὲν ἐπειδὴ δὲν ἰξεύρει τὴν ὠφέλειαν καὶ ζημίαν τῆς

φλεβοτομίας, μέρος δέ, ἐπειδὴ ἀγαπᾶ τὴν πληρωμὴν. Ὅθεν ὠφέλιμον εἶναι νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ πότε εἶναι χρειαζομένη καὶ ὠφέλιμος ἡ φλεβοτομία (453 §). Ἡ φλεβοτομία διχῶς εἶναι ἀναγκαῖα καὶ ὠφέλιμος, πρῶτον μὲν εἰς τὴν πληθώραν τοῦ αἵματος, δεύτερον δὲ ὅταν πυκνωθῶσι τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος τὰ ὑγρά, καὶ κλίνουσιν εἰς τὴν φλόγωσιν, ἢ ἤδη καὶ ἐφλογώθησαν . . .» Ὁ Σαμουήλ Rátz (1744–1807)¹⁷ ἦταν ἀπὸ κείνους τοὺς σοφοὺς Οὐγγυροὺς, ποῦ μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐργασία τοὺς ζητοῦσαν νὰ ἐξυπηρετοῦν καὶ ἐθνικοὺς σκοποὺς σὰν τὸν Ἑλληνα Ζαβίρα.¹⁹ Στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ζαβίρα ὑπάρχουν δυὸ ἔργα του: 1. A physiológiának rövid summája. [= Σύνοψη τῆς φυσιολογίας] Πέστη 1789, 2. Orvosi Praxis [= Ἡ ἐξάσκηση τῆς γιατρικῆς] Βούδα 1801. Δὲν ὑπάρχει ἐκεῖ τὸ πρωτότυπο,²⁰ ποῦ εἶχε τὸν ἴδιο ἐθνικὸ διδακτικὸ σκοπὸ σὰν τὴ μετάφραση.

Ἡ μετάφραση προσέφερε καλὲς ὑπηρεσίες τότε στοὺς Ἑλληνας ἰατροὺς καὶ στὸ μορφωμένο κοινό. Ἀλλὰ καὶ σήμερα ἔχει ἀξία ὡς ἓνα σπουδαῖο τεκμήριο τῶν ἐλληνοουγγρικῶν σχέσεων καὶ γενικώτερα τοῦ ἐκπολιτιστικοῦ ρόλου τῆς Οὐγγαρίας.

ιδ'. Ἱστορία τῶν Καντακουζηνῶν καὶ Βραγκοβάνων τοῦ Καντεμίρ

«Δημητρίου Καντεμῆρ Ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας Συμβεβηκότα ἀξιοινημόνευτα τῶν ἐν τῇ Βλαχίᾳ Καντακουζηνῶν καὶ Βραγκοβάνων, μεταγλωττισθέντα ἐκ τῆς Γερμανικῆς γλώσσης· ἐξεδόθησαν τύποις ἐν Βιέννῃ τῷ 1795 παρὰ Μαρκίδαι Πούλιου.» (Ζ 249.)

Δὲν κατόρθωσα νὰ βρῶ κανένα ἀντίτυπο στὶς βιβλιοθηκὲς τῆς Βουδαπέστης. Οἱ J. Bianu καὶ N. Hodos ἀναφέρουν τὸ βιβλίον στὴ «Bibliografia Românească veche 1508–1830» σ. 374: «Δημητρίου Καντεμίρου, Ἀξιοινημόνευτα ἐν Βλαχίᾳ συμβεβηκότα, μεταφρασθέντα ἐκ τοῦ γερμανικοῦ. Ἐν Βιέννῃ 1795.»²¹

ιε'. Ἱερὰ ἱστορία τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης

«Ἱερὰ ἱστορία τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Διαθήκης εἰς χρῆσιν τῶν ἀρχαρίων νέων. Τύποις ἐξεδόθη ἐν Πέστα τῷ ἔτει 1787, ἔπειτα ἐν Βιέννῃ τῷ ἔτει 17... ὕστερον πάλιν ἐν Πέστα ἢ Βούδα, τῷ ἔτει 17... καὶ αὖθις ἐν Βιέννῃ τῷ ἔτει...»

Ἄνκαι κατὰ τὶς ἄνω πληροφορίες τῆς αὐτοβιογραφίας τὸ βιβλίον εἶχε πολλὰς ἐκδόσεις, δὲν κατορθώσαμε νὰ βροῦμε κανένα ἀντίτυπο στὶς βιβλιοθηκὲς τῆς Βουδαπέστης. Ἴσως βρίσκονται κάπου σὲ βιβλιοθηκὲς τοῦ ἐξωτερικοῦ.

ις'. Μεταφράσεις, ποὺ χάθηκαν

1. «Κορνηλίου Νέπωτος περὶ τῶν ἐπισήμων στρατηγῶν τῶν Ἑλλήνων μεταγλωττισθὲν ἐκ τῆς τῶν λατίνων φωνῆς εἰς τὸ Ἡμέτερον ἄπλοῦν ἰδίωμα.» (Z 249.) Ὁ Ζαβίρας ἔκανε τὴ μετάφρασή του ἀπὸ ξένο ἀντίτυπο, γιὰ τὸ ἀντίτυπο (ἀρ. 743) τῆς βιβλιοθήκης του – ἀγορασμένο στὰ 1804 – ἔμεινε ἄκοβο.

2. «Ἱστορία Χρονολογικὴ τῶν Παπῶν τουτέστι τῶν ἐπισκόπων τῆς παλαιᾶς Ῥώμης· ἀρχομένη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου καὶ λήγουσα εἰς τὸν νῦν Ἀρχιερατεύοντα Πίον τὸν ζ'. Μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ γερμανικοῦ εἰς τὸ ἡμέτερον ἄπλοῦν ἰδίωμα.» (Z 249, χειρόγρ.)

3. «Διατριβὴ περὶ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ ἐτέρων τινῶν γλωσσῶν συγγραφείσα παρὰ Ἰωσήφου τοῦ Πέτζεελι, καὶ ἐκ τῆς οὐγκαρικῆς εἰς τὴν ἀπλοελληνικὴν ἡμῶν διάλεκτον μεταφρασθεῖσα.» (Z 250, χειρόγρ.)

Ὁ J. Péczeli (1750–1792) καὶ ὡς πρὸς τὴν σταδιοδρομίαν του καὶ ὡς πρὸς τὰ ἔργα του μοιάζει πολὺ μὲ τὸς συγχρόνους «παιδευμένους» Ἕλληνας. Σὰν τοὺς Ἕλληνας καὶ ἄλλους συγχρόνους λογίους καὶ κείνος γύριζε σ' ὅλες τὶς σπουδαῖες πανεπιστημιακὰς πόλεις τῆς Εὐρώπης. Σταθμοὶ του ἦταν: Leipzig, Jena, Bern, Genf, Utrecht. Μετὰ τὶς σπουδὰς του ἦρθε πίσω εἰς τὴν πατρίδα του καὶ βρῆκε μόνιμη κατοικίαν εἰς τὴν ἐπαρχιακὴν πόλιν Komárom ὡς παπὰς τῶν διαμαρτυρουμένων. Σὰν τοὺς συγχρόνους Ἕλληνας καὶ ὁ Péceli προσπαθοῦσε νὰ προωθήσῃ τὴν ἐθνικὴν παιδείαν μὲ μεταφράσεις ἔργων διαφόρων Ἑλλήνων, Λατίνων, Γερμανῶν, Γάλλων καὶ Ἄγγλων συγγραφέων. Καὶ ὡς πρὸς τὴν θεραπεία καὶ καλλιέργειαν τῆς ἐθνικῆς γλώσσας ἦταν ὁμοίος πρὸς

τοὺς Ἑλληνας «πεπαιδευμένους». Εἶχε τὴν πεποίθησι, πὼς ἡ οὐγγρική γλῶσσα εἶναι ἄρκετὰ πλούσια κί' εὐλύγιστη γιὰ τὴ διερμίνευση ὄλων τῶν βιβλίων, πὸν διαβάζονται σὲ ξένες γλῶσσες. Εἶναι φυσικὸ κί' εὐνόητο, πὼς τὸ πρόσωπο τοῦ J. Péczeli ἦταν συμπαθητικὸ γιὰ τὸ Γεώργιο Ζαβίρα. Ἦξερε καλὰ τὴν ἐργασία τοῦ Οὐγγρου συναδέλφου του. Στὴ «Διατριβὴ περὶ τοῦ ἱεροῦ στέμματος τῆς Οὐγγαρίας» ἀναφέρει καὶ τὸ σχετικὸ ἔργο τοῦ Péczeli. Ὁ Ζαβίρας ἦταν μεταξὺ τῶν συνδρομητῶν τοῦ ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ «Mindenes Gyűjtemény» [Ἐγκυκλοπαιδικὴ Συλλογὴ] τοῦ J. Péczeli, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη του. Καὶ τὸ πρωτότυπο τῆς ἄνω μετάφρασης τυπώθηκε σ' αὐτὸ τὸ περιοδικὸ στὰ 1791 (V. 36–63) ὑπὸ τοὺς ἀκόλουθους τίτλους: A görög nyelvről, A sidó nyelvről, A Deák Poésisről, A magyar nyelvről, Az indiai Mogorokról, avagy magyarokról, A frantzia nyelvről, A spanyol nyelvről, A Grammaticáról [= Γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, Γιὰ τὴν ἑβραϊκὴ γλῶσσα, Γιὰ τὴ λατινικὴ ποίηση, Γιὰ τὴν οὐγγρική γλῶσσα, Γιὰ τοὺς Μογκόρους ἢ Μαγκιάρους τῶν Ἰνδιῶν, Γιὰ τὴ γαλλικὴ γλῶσσα, Γιὰ τὴν ἰσπανικὴ γλῶσσα, Γιὰ τὴ γραμματικὴ.] Στὸ ἀντίτυπο τῆς βιβλιοθήκης του ὑπάρχει ἡ στερεότυπη σημείωσι: «Ἐκ τῶν τῆς βιβλιοθήκης Γεωργίου Ζαβίρα τοῦ ἐκ Σιατίστης τῆς Μακεδονίας 1801».

4. «Πολιτικὴ κατάστασις τῆς Οὐγγαρίας. Τουτέστι βιβλιάριον ὅπου περιέχει ἐν συντομίᾳ πάντα ἐκεῖνα ὅπου εἰσὶν ἀναγκαῖα διὰ νὰ καταλάβῃ τις τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς Οὐγγαρίας μεταλωττισθεῖσα ἐκ τοῦ οὐγγρικοῦ ιδιώματος καὶ ἀναγκαῖαις ὑποσημειώσεσι καλλυνθεῖσα.» (Z 250, χειρόγρ.)

Σημειώσεις

- ¹ Ὁ Γεώργιος Maróthi (1715–1744) ἦταν καθηγητὴς τῆς ἀνωτέρας σχολῆς στὸ Debrecen, πὸν ὡς διακεκριμένος ἐπιστήμονας καὶ παιδαγωγός, ἐδίδασκε μαθηματικά, ἱστορία καὶ λατινικὴ φιλολογία. Ἐφρόντισε νὰ δοθῇ μεγαλύτερος χώρος στὰ – ἴσα μὲ τότε – παραμερισμένα πρακτικὰ μαθήματα καὶ ἔκανε πῶς συστηματικὴ τὴ διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας. Στὴ σχολὴ ἔφερε ριζικὴ πνευματικὴ μεταρρύθμιση καὶ οἱ διάδοχοί του καὶ μετὰ τὸ θάνατό του γιὰ πολὺν καιρὸν ἀκολουθοῦσαν τὴν κατεύθυνση, πὸν αὐτὸς τοὺς ὑπέδειξε. Πβ. Szinyeyi: Magyar írók κλπ. – Τίς πληροφορίες αὐτὲς ἀναφέραμε, γιὰ νὰ δεῖξωμε, πὼς ὁ Ζαβίρας ἐγνώριζε τοὺς καλλίτερος ἀντιπροσώπους τῆς οὐγγρικῆς πνευματικῆς ζωῆς.
- ² Τὸ χειρόγραφο ὑπάρχει στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη στὴν Ἀθήνα (N°. 1250).
- ³ Ὁ Szinyeyi δὲν ἀναφέρει αὐτὴ τὴν ἀστρονομία μέσα στὰ ἔργα τοῦ Maróthi. Εἶναι πολὺ πιθανόν, πὼς τὸ ἀστρονομικὸ βιβλιαράκι τοῦ G. Maróthi τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ σ' ἑλληνικὴ γλῶσσα, στὴν ἀρχαιστικὴ μετάφραση τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα.

- ⁴ Μεταξύ τῶν ἀντιγραφῶν τοῦ ἔργου εἶναι καὶ ὁ «πρωτόπειρος» τοῦ Ἱ. Θ. Ἰακουμῆς. Φαίνεται, πὼς καὶ κείνος σὺν τὸν κύριό του «εἰ καὶ πελάτης τοῦ Ἑρμοῦ» ἦταν συγχρόνως καὶ «διάπυρος λάτρης τῆς Παλλάδος» (Ζ 246). Βλ. Graf, χ. LIII: «ἀντιγραφθεῖσα παρ' ἐμοῦ τοῦ ἐν ἐλαχίστοις Ἰωάννου Θωμᾶ».
- ⁵ Πρέπει, νὰ σημειώσωμε, πὼς τὸ περιεχόμενο δὲν καλύπτει σ' ὅλα ἐκεῖνο, ποῦ γράφει ὁ τίτλος τοῦ χειρογράφου.
- ⁶ Τυπώθηκε στὸ Nürnberg στὰ 1658, εἰκονογραφημένο μὲ τὶς ξυλογραφίες τοῦ Jónás Bubenka ἀπὸ τὸ Lőcse τῆς Οὐγγαρίας.
- ⁷ J. A. Com.: O. p. in Hungaricum et Germanicum translatus et hic ibique emendatus. A' Világ Lefestve. Magyarra fordítottat Sz. J. által S. Patakon 1796-ik eszt. . . . Nyomtatottat Rozsonyban, . . . 1798.
- ⁸ Ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Σιβηρίας, ὁ Φιλόθεος, ἀνέλαβε – κατὰ τὸ Ζαβίρα – αὐτὴ τὴν ἀποστολή. Δυὸ μεγάλες ὁμάδες ἔπεισε ν' ἀσπασθοῦν τὸ Χριστιανισμό. Μ' ἔνθερους λόγους ἀνέφερε τὸ παράδειγμα τῶν Ρώσων, ποῦ κι' ἐκεῖνοι ἦταν κάποτε εἰδωλολάτρες. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀποστολικῆς ἐργασίας του ἦταν – καθὼς τὸ βεβαιώνει ὁ Ζαβίρας, – πὼς οἱ ὀστιάκοι ἔκασαν τὰ εἰδωλά τους καὶ παραπάνω ἀπὸ 5 χιλιάδες βαφτίστηκαν στὰ 1713–4.
- ⁹ Ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση διαδόθηκε σ' ἀντίγραφα. Τ' ὄνομα ἐνὸς τῶν ἀντιγραφῶν διατηρεῖ ἢ σημείωση τοῦ χ. XXV. τῆς βιβλιοθήκης του: «ἀντέγραψεν αὐτὸ Παῦλος Δημητριάδης ἐκ τοῦ Πέτζι-βάραδ (Pécsvárad)».
- ¹⁰ Μία σημείωση τοῦ προλόγου (σ. 26) δίδει μερικὲς πληροφορίες γιὰ τὸ Derham: «Ὁ κύριος Δερχάμ, ὁ συγγραφεὺς τῆς φυσικῆς θεολογίας τῆς ὁποίας αὐτὴ ἡ ἀστρονομικὴ θεολογία εἶναι μία συνέχεια, ἀναπληροῖ τὴν καθέδραν θεμελιωθεῖσαν παρὰ τοῦ κ. Boyle δι' ἀπόδειξιν τῆς υπέρσεως τοῦ θεοῦ καὶ νὰ καταπέιση τοὺς ἀπίστους καὶ φιλελευθέρους (λιβερτινοὺς) διὰ τῆς ωραιότητος καὶ τῶν θαυμάτων τῆς φύσεως. Ἡ φυσικὴ αὐτοῦ θεολογία καὶ ἡ ἀστρονομικὴ θεολογία εἰσι μία ἐπιτομὴ τῶν λόγων ὅπου ἐξεφώνησεν εἰς αὐτὴν τὴν καθέδραν.»
- ¹¹ Ἐπιγράφεται: «Dissertatio brevis ac sincera Hungari auctoris de Gente Serbica perperam Rasciana dicta, eiusque meritis ac factis in Hungaria, cum Appendice Privilegiorum eidem Genti elargitorum 1790».
- ¹² Ἀπὸ τὸ γερμανικὸ κείμενο ὑπάρχουν 3 ἀντίτυπα στὴ βιβλιοθήκη τῆς ἑλληνικῆς κοινότη. Βουδαπέστης.
- ¹³ «. . . verschaffen den inländischen rohen Materialien grösseren Preis, den Industrieprodukten Absatz; selbst den Häusern, und unbeweglichen Gütern höheren Werth, statt dass man vormals alles aus fremden Ländern für baares Geld beziehen musste, fiengen sie nun an sowohl den Stoff als die Kunstprodukte aus dem Lande zu verföhren und daneben noch aus anderen Ländern den Durchzug des Handels durch unser Vaterland zu befördern, wodurch sich das baare Geld im Lande so vermehret hat, dass man jetzt von unseren griechischen Handelsleuten sogar ausser Landes reiche Wechsler aufweisen kann: sie haben also den Nazionalreichthum ungemein vermehrt . . . dabey sind sie freundlich, ruhig und mit allen Nazionen verträglich. (σ 33.)»
- ¹⁴ «. . . selbst mehrere ihrer Führer bei den Einwanderungen sind gebohrene (sic !) Griechen gewesen, weil die Einwanderungen aus Servien in die k. k. Erbländer meistens durch die Griechen ist bewirket worden».
- ¹⁵ «Πλὴν τοῦ ἐν τοῖς ὑστέροις χρόνοις ἀνωμόμου Σημεωγράφου τοῦ Βασιλέως Βέλα, ἀλλὰ καὶ οὗτος ἰσχνὸν καὶ ἐπιτόμον αὐτοῖς ἐγκατέλειψε σύγγραμμα . . .»
- ¹⁶ Ὑποσημ. «Τοῦ ἐν τῇ πέστᾳ περικαλλοῦς ναοῦ τοῦ ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τιμομένου τὰ θεμέλια κατεβλήθησαν τῷ ἔτει 1791 ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ ἐν Βούδα Δυναστού Βικεντίου Βάρκου, ταξίαρχου τῆς Ἴππικῆς καὶ τῶν ἐκεῖσε λοιπῶν ἐγκρίτων τῆς

- πόλεως.»
- ¹⁷ Στη σελίδα 148 βρίσκομε μιὰ ἡμερομηνία «α ω' Ἐλαφιβολιῶνος α' Ἰσταμένου». Ὡστε ὁ Ζαβίρας τελείωσε τὴ μετάφραση τοῦ ἔργου στὰ 1800.
- ¹⁸ Κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ περίφημος γιατροῦ, καθηγητῆς τοῦ πανεπιστημίου.
- ¹⁹ Εἶναι γνωστὴ ἡ «Προσφώνηση» του «πρὸς τὸ εὐγενικὸ οὐγγρικὸ ἔθνος» στὴν ὑπόθεση τῆς οὐγγρικῆς γλώσσας. Βλ. *Beszéd a nemes magyar nemzethez . . .* 1790. Πβ. Βιβλιογρ. τῆς Οὐγγαρίας τοῦ Petrik III. σ. 168–169.
- ²⁰ Orvosi oktatás, mellyben a leggyakrab és legközönségesebb belső nyavalyáknak jelei és orvosságai röviden leiratnak (Budán 1776, Landerer kat. bet.), 2. kiadás, mellyet az autor magáénak ismert, szaporított és megjobbított. Az orvosságoknak magyar és deák lajstromával. Pozsony és Kassa 1778. Πβ. Petrik.
- ²¹ Πβ. ἀκόμη Ζ κε' – λδ', λς', *Intelligenzblatt der Allg. Lit. Zeitung* N° 79 σ. 636. *Wurzbach: Biogr. Lexikon* σ. 63. *Szinnyei: Magyar írók élete κλπ.* XIV. (1914) 1863.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

ΕΡΓΑ ΤΟΥ Γ. ΖΑΒΙΡΑ

α΄. Σύνταγμα περί τῆς ἐνώσεως καὶ κράσεως τοῦ ἱεροῦ ποτηρίου

«Σύνταγμα περί τῆς ἐνώσεως καὶ κράσεως τοῦ ἱεροῦ ποτηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας κατὰ Ἰωσήφ τοῦ Βανδάλε καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῦ τῶν λεγόντων, ὅτι ἡ κρᾶσις αὕτη ἦν πάντῃ ἄγνωστος τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ· ὅθεν συμπεραίνουσι τὸ, ἄρα ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία παραφθείρει τὴν ὕλην τοῦ Μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας. Συντεθὲν παρὰ τοῦ ἐν ἐλαχίστοις Γεωργίου . . . Ἰ. Ζαβίρα Σιατιστέως καὶ Μακεδόνοσ . . . οὐδὲν ἴδιον αὐτοῦ συγγράψαντος, ἀλλ’ ἅπαντα ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν ἱερῶν διδασκάλων ἐρανισθέντος κατὰ δύναμιν, εἰς τὴν τῆς ἀληθείας ἀπόδειξιν. Ἐν ἔτει τῷ σωτηριῷ χιλιοστῷ ἑπτακ.» (Ζ 247, Graf, χ. XX.)

Ἡ διατριβὴ ἔχει 259 χειρόγραφες σελίδες. Ἀπ’ αὐτὲς 10 εἶναι ὁ πρόλογος καὶ 28 ἡ εἰσαγωγή. Στὸν πρόλογο παρατηρεῖ, πὼς εἶναι ἄπειρος καὶ στῆ θεολογία καὶ στῆ λογοτεχνία, ἀλλὰ τὸ ἔθνικὸ καὶ θρησκευτικὸ του φιλότιμο τὸν ἀνάγκασαν νὰ συντάξῃ τὸ ἔργο του: «Περιεργαζόμενος ποτὲ τὰς βιβλιοθήκας τῶν λουθηροκαλουϊνιστῶν ἱερέων πραιδικατόρων τουτέστι κηρύκων λεγομένων συνέβη μοι λαβεῖν ἀνὰ χεῖρας ἓν θεολογικὸν αὐτῶν σύγγραμμα Ἰωσήφου τινὸς βὰν δάλλε τὸ ὄνομα ἐπιφερόμενον τυπωμένον ἐν πόλει Γερμανικῇ λεγομένην Gissa Hassorum Γίσσα ἀσσῶν τῷ ἔτει 1746. Εἰς τὸ δεῦτερον οὖν τεῦχος . . . ἀνέγνων ἐπὶ λέξεως τάδε *Orientalis Ecclesia dividitur* κτλ. τουτέστιν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία διαιρεῖται εἰς Αἰρέσεις δέκα . . . Ἡ διάλεκτος – λέγει – ὁποῦ μεταχειρίζονται (οἱ Ἕλληνες) εἶναι συνθεμένη ἀπὸ ἐβδομήκοντα σχεδὸν διαλέκτους. Εἰς πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα – λέγει – εἶναι

ἀμφίβολον ἂν εὐρίσκωνται πέντε ἄνθρωποι ὁποῦ νὰ καταλαμβάνωσι τὴν μητρικὴν αὐτῶν παλαιὰν διάλεκτον. Οἱ ἴδιοι αὐτῶν – φησὶν – Ἐπίσκοποι, μόλις ἰξεύρωσι νὰ ὀρθογράψωσι τὸ ὄνομά των. Οἱ Ἕλληνες . . . τὴν πορνείαν . . . δὲν τὴν ἔχουσι διὰ ἀμάρτημα. Εἰς τοὺς Ἑλληνας – φησὶν – εἶναι συγχωρημένο τὸ ν' ἀπατώσι τοὺς ἐχθρούς των . . . Σελ. λη' φλυαρεῖ πολλὰ ὁ τοῦ Καλουῖνου φοιτητῆς περὶ τῆς μετουσιώσεως τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου τῆς εὐχαριστίας. Λέγει δὲ ὅτι τὴν ἐλάβαμεν παρὰ τῶν ἐν Λουγδούνῳ χαλκευσάντων λατίνων αὐτὴν τὴν μετουσίωσιν. Πρῶτος δὲ εἰσηγητῆς ταύτης εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἡμῶν εἶναι – λέγει – Γαβριὴλ Σεβήρος ὁ Φιλαδελφίας . . . τὸν μὲν . . . ἄρτον ὃν ὁ Χριστὸς διέταξεν εἰς ὕλην τοῦ μυστηρίου τὸν ἐφύλαξεν, τὴν δὲ ὕλην τοῦ ποτηριοῦ – λέγει – τὴν διέφθειρεν (τ. ἔ. ἢ Ἄνατ. Ἐκκλησία) . . . Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἤγουν οἱ πατέρες αὐτῶν οὐδέποτε ἐμεταχειρίζοντο ὕδωρ ἐν τῷ ποτηρίῳ, εἰμὴ οἶνον μοναχά. . . τὴν κρᾶσιν . . . τὴν ἐλάβαμεν . . . τώρα εἰς τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα ὁμοῦ μὲ τὴν λέξιν τῆς μετουσιώσεως καὶ τὰς ἄλλας καινοτομίας. . . Τοῦτο τὸ βλάσφημον καὶ τερατῶδες σύγγραμμα βλέπωντας ἐγὼ ἄνκαλα καὶ ἀμαθῆς . . . ἔκλαυσα . . . διὰ τὴν τόσῃ . . . ἀμάθειαν αὐτοῦ τοῦ θεολόγου . . . καὶ ἀποφάσισα νὰ ἀποδείξω παντελῶς βλάσφημον, ἀμαθῆ, ἀνιστόρητον καὶ ἀναλφάβητον αὐτὸν τὸν καλὸν ἐκ τρίβωνος θεολόγον . . . μόνον τὸ περὶ τῆς ἐνώσεως καὶ κράσεως τοῦ Ἰεροῦ Ποτηρίου ἐδιάλεξα εἰς συγγραφὴν. Ἄλλ' εἰς ταύτην τὴν ἄτριτον καὶ τραχεῖαν ὁδὸν ὁποῦ πρῶτος (ὅσον ἐγὼ ἰξεύρω) ἔκλεξα νὰ εἰσέλθω ἐσυναπάντησα πολλὰς ἀνωμαλίας ἀκάνθας καὶ τριβόλους. Τουτέστι πρῶτον τὴν ἐμὴν ἀμάθειαν, β' ὅτι δὲν ἐσυναπάντησα κανένα συγγραφέα ὁποῦ νὰ εὐγῆκεν εἰς αὐτὸ τὸ στάδιον διὰ νὰ τὸν ἔχω βοηθὸν ἢ καὶ ὀδηγόν. γ' ὅτι ἡ ἔνδεια δὲν μὲ ἐσυγχώρησε νὰ ἔχω τόσους συγγραφεῖς ὅσους τουτέστιν ἐγὼ ἐχρειάσθηκα . . . καὶ μάλιστα ὁποῦ ἐπιμελήθηκα νὰ γένω αὐτόπτης εἰς ὅλας τὰς μαρτυρίας ὁποῦ φέρω καὶ ὄχι νὰ δανισθῶ αὐτὰς ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς. Διὰ τοῦτο ἐπρόσθεσα καὶ τοὺς τόμους καὶ τὰς σελίδας καὶ τὰς ἐκδόσεις σχεδὸν πάσας τῶν συγγραφέων καὶ τέταρτον ὅτι ἔπρεπε πολλώτατα συγγράμματα νὰ φυλλολογήσω ἕως ὁποῦ νὰ εὕρω καμμίαν μαρτυρίαν περὶ ταύτης τῆς ὑποθέσεως. Ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι σχεδὸν κατὰ τὴν κοινὴν παροιμίαν τὸ νὰ γυρεῖ τινὰς βελόνι εἰς τὸ ἄχυρον, δέξαι εὐμενῶς τουτί τὸ μικρὸν πονημάτιον τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ πρώτη ἀπαρχὴ τῶν ἰδρώτων ἐμῶν . . .»

Ἦστερα ἀπὸ τὸν πρόλογο καὶ τὴν εἰσαγωγὴν ὁ συγγραφέας ἀπαριθμεῖ τίς αἰρετικὲς διαφορὲς ὡς πρὸς τὴν εὐχαριστία καὶ ἐπαινεῖ τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν. Ἐπειτα ἀφιερώνει παραπάνω ἀπὸ 200 σελίδες στὴν ἀπόδειξιν τῆς γνώμης του μὲ τὴ βοήθεια τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων, τῶν

ἀγίων πατέρων, τῶν σχετικῶν ἔργων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ τέλος ἀκόμη μὲ «πιθανοὺς λόγους». Γιὰ ἐπίμετρο – ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἐλεγχος Χρονολογικός» ἀναφέρει τὴν εἰδικὴ βιβλιογραφία μὲ 154 ὀνόματα. Μεταξύ τους βρῖσκομε καὶ Οὐγγρους συγγραφεῖς: 1. «Ἐμβερ Παῦλος Ember Pál ἐν κλαυδιουπόλει 1700 οὐγγαριστί. Τέθνηκε 1710.» 2. «Melianus Gnatereth ὃς ἐστὶν ἐν Μιαβούρ, τὸ ὁποῖον εἶναι πλαστὸν ὄνομα 1741 . . .» Στὶς σελίδες 37 καὶ 38 – καθὼς τὸ γράφει καὶ σὲ μιὰ σημειώσή του στὸ περιθώριο – ἐκεῖ, ποῦ ἀναφέρει τὶς διάφορες ἐξηγήσεις γιὰ τὶς «παροιμίες» τῆς Π. Δ. παραπέμπει στὴν ἐξήγηση τοῦ P. Debreczeni Ember (1660–1710) πνευματικῶν τῶν διαμαρτυρουμένων καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἱστοριογράφου στὸ βιβλίον: «Ἅγιος Siklus ἀνυψούμενος στὴ σκηνὴ τοῦ Θεοῦ ὡς δῶρο ἐορτάσιμο» = «Innperi ajándékul az Isten sátorába felvitt szent Siklus» Kolozsvár, 1700 (Οὐγγρ.). Στὴ σ. 201 ἀναφέρει τὴν ἄλλη οὐγγρικὴ πηγὴ καὶ μάλιστα πρῶτα τὸ οὐγγρικὸ κείμενο καὶ ὕστερα τὴν μετάφραση: «Első lón (λέγει τὸ βιβλίον τὸ ἐπιφερόμενον ψευδῶς τοῦ Μελιάνου Γυάρεθ) a' napnyúgoti keresztyénség között Paschasius Radbertus, Corbár Apátúr, aki tanitá, hogy a' kenyér és bor állatja a szentelés után Krisztus igaz testéné és véréné változik. Τούτέστι: Πρῶτος ἐγένετο εἰς τοὺς ἐν δύσει Χριστιανοὺς ὁ Πασχάσιος Ῥαδβέρτος Ἠγούμενος τῆς Κουρδουβάς ὁποῦ ἐδίδαξεν ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου μετὰ τὴν Ἱερουργίαν εἰς ἀληθὲς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ μεταβάλλεται». Προηγουμένως παρατηρεῖ, πῶς οἱ Λουθηρανοὶ τὸ δισχυρίζονται χωρὶς καμμιά βάση. Ὁ Ζαβίρας πῆρε τὸ ἄνω ἀπόσπασμα ἀπὸ ἓνα ἔργο τοῦ J. Helmecki (1670–1752) ἐπισκόπου διαμαρτυρουμένου, ποῦ ἐπιγράφεται «Igazság Paizsa» (οὐγγ.) [= «Ἀσπίδα Ἀληθείας»] καὶ φέρει γιὰ συγγραφέα τὸ ψεύτικο ὄνομα Melianus Gnatereth (Miaburg, Utrecht 1741).

Τὸ «Σύνταγμα» – πρῶτο ἔργο τοῦ Ζαβίρα – εἶναι μιὰ θεολογικὴ μελέτη γραμμένη μ' εὐσυνειδησία ἀπάνω σὲ μιὰ βάση ἐπιστημονικὴ. Ὡς πρὸς τὴ γλώσσα οἱ δημοτικοὶ τύποι εὐρίσκονται ἐδῶ σὲ μεγαλύτερο ἀριθμὸν παρὰ στὰ ὑστερότερα ἔργα του. Εἶναι χαρακτηριστικὸ γιὰ ὅλη τὴν πνευματικὴ σταδιοδρομία τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα, πῶς ἀμέσως στὸ πρῶτο ἔργο του λαμβάνει ὑπ' ὄψη του καὶ τὴν οὐγγρικὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ὑποθέτομε πῶς τὸ Σύνταγμα γιὰ λόγους οἰκονομικοὺς δὲ μπόρεσε νὰ βρῆ ἐκδότη.

β'. Βίος Ἰωάννου τοῦ Καλβίνου

«Βίος Ἰωάννου τοῦ Καλβίνου ἐρανισθεὶς ἐκ διαφόρων Λατινο-Γαλλο-Γερμανῶν συγγραφέων παρὰ τοῦ Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα τοῦ ἐκ Σιατιστῆς τῆς Μακεδονίας τῷ ἔτει χιλιοστῶ ἑπτακοσιοστῶ 80 ἐβδόμῳ ἐν τῷ Δούνα Βέτζιε τῆς Οὐγγαρίας» (Graf, χ. LII., Z 247).

Τῇ στάσει τοῦ ἀπέναντι τοῦ Καλβινισμοῦ τὴν ἐξωτερικεῦει ἀμέσως στὶς πρῶτες σειρὲς τοῦ ἔργου του ὀνομάζοντας τὸ μεταρρυθμιστὴ τῆς Γενεύης «ἀλλόκοτον τέρας» («Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀλλοκότων τεράτων τῶν αἰρέσεων, ὅπου ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις ἡ Γαλλία ἐβλάστησεν, ὁ πλέον περιβόητος ἐχρημάτισεν Ἰωάννης ὁ Καλβίνος»). Κατὰ μιὰ ἄλλη παρατήρησή του . . . «ἡ νίκη ἔκαμε τὸν Καλβίνον λίαν ὑπέρογκον καὶ προθυμώτερον εἰς τὸ νὰ τρέχη εἰς τὰ τῆς ἀπωλείας βάραθρα» (σ. 23). Ἄλλου ἀρνεῖται τὴν ἱερατικὴ του ἐξουσία: «. . . δύο ἐφημερίους, οὓς ἔπεμψεν αὐτῷ ὁ Καλβίνος ὅς τις δέδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν (ἢς αὐτὸς ὑστερεῖτο) ἵνα ἱεουργῶσι . . .» γιὰ τὸ θάνατό του ἔτσι ἐκφράζεται: «. . . τὴν ἀθλίαν αὐτοῦ ψυχὴν ἀθλίως ἀπεπέμψατο» (σ. 31). Γιὰ χαρακτηρισμὸ του γράφει: «. . . ἦν λίαν πεφυσιωμένος καὶ ἀγέρωχος, τὴν γνώμην ἀνένδοτος, ὅθεν ὁ φίλος αὐτοῦ Βουκέρως ὠνόμαζεν αὐτὸν κύνα λυσώδη . . .» Στὴ βάση πηγῶν ἀφθονων – με συχνότατες παραπομπές – διηγεῖται τὴ ζωὴ τοῦ Καλβίνου ἀπὸ τῆ γέννηση ἴσα με τὸ θάνατό του, ἀπαριθμεῖ τὰ ἔργα του, γνωστοποιεῖ τὴ διδασκαλία του, ἐξαίρει – με τὴ βοήθεια ἀκριβῶν παραπομπῶν – τὶς γνώμες του, ποὺ εἶναι ἀντίθετες με τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας. Τελειώνοντας προσθέτει: «. . . Αὐταὶ εἰσὶν αἱ Αἰρέσεις καὶ κακόνιοι τοῦ Αἰρεσιάρχου τούτου, ἀλλὰ καὶ ἄλλας μυρίας εὐρέση ὁ ἐπιμελὴς ἀναγνώστης ἐν τοῖς συγγράμμασι αὐτοῦ». Στὶς βιβλιογραφικὰς σημειώσεις ἀναφέρει τὸν Οὐγγρο I. Katona¹ (σ. 27: Κάτονα τόμ. γ . . .) καὶ τὴν οὐγγρικὴν μετάφραση τοῦ L'Advocat («τὸν Λαδβοκάτον ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτοῦ λεξικῷ τόμ. β. σ. 25»). Οἱ σημειώσεις τῶν ἀντιγραφῶν μαρτυροῦν γιὰ τὴ διάδοση τοῦ θεολογικοῦ ἔργου.¹

γ'. Διατριβὴ περὶ τοῦ ἱεροῦ στέμματος τῆς Οὐγγαρίας

Τὸ χειρόγραφο XV. – ἀπὸ 56 σελίδες – τῆς βιβλιοθήκης του φέρει τὴν ἄνω ἐπιγραφὴν. Ἡ διατριβὴ εἶναι προῖον τῆς πολεμικῆς φιλολογίας, ποὺ κατὰ τὸ

18^{ον} αιώνα σχηματίστηκε γύρω από το ιερό στέμμα της Ούγγαρίας.

Είναι γνωστό, πώς ο πρώτος επιστημονικός έρευνητής του ζητήματος, ο P. Révay, μετασχημάτισε ριζικά την αρχική διατριβή του,² πού – στη νέα μορφή της – τυπώθηκε μόνο μετά το θάνατό του – σε μιὰ μοναδική έκδοση στα 1659.³ Κατά το τέλος αυτής της μετασχηματισμένης έκδοσης υπάρχει μιὰ περίεργη υπόθεση για την προέλευση του ιερού στέμματος της Ούγγαρίας.⁴ Ο Révay, καθώς το διηγείται ο ίδιος, ενώ συλλογιζόταν την εξήγηση τών επιγραφών του στέμματος, κυρίως του όνόματος και της εικόνας του Κωνσταντίνου πού φαίνονται στο στέμμα, θυμήθηκε έξαφνα ένα χωρίο από το ιστορικό έργο του Platina για τον πάπα Σίλβεστρο Α'. Έκει ο ιστοριογράφος αναφέρει, πώς ο Κωνσταντίνος ο Μέγας – από αγάπη προς το Χριστιανισμό – έχρισε στον πάπα Σίλβεστρο Α' μεταξύ άλλων δώρων κι' ένα πολύτιμο και ωραίο διάδημα. Ο πάπας – από μετριοφροσύνη δέ φορούσε το διάδημα. Αυτό το χωρίο ενέπνευσε στο Révay την ξαφνική ιδέα, πώς το ούγγρικό στέμμα είναι το ίδιο με το διάδημα του Κωνσταντίνου, πού από τον καιρό του Σιλβέστρου Α' ίσα με το Σίλβεστρο Β' είχε φυλαχθή στο ποντιφικικό θησαυροφυλάκιο και ο Σίλβεστρος Β' το έστειλε ως δώρο στον (Άγιο) Στέφανο της Ούγγαρίας. Ο Révay προσπαθεί με διάφορες αποδείξεις να υποστηρίξη την υπόθεσή του.

Η διατριβή του Ζαβίρα παίρνει την άφετηρία της απ' αυτή την υπόθεση του Révay. Σφοδρά επιτίθεται έναντιόν όλων εκείνων, πού μαζί με το Révay σχετίζουν το ούγγρικό στέμμα με το όνομα του Κωνσταντίνου. «Πώς ο μέγας Κωνσταντίνος ο έν τῷ 306 έτει βασιλεύσας έπεγράψατο Στεφάνω τῷ της Ούγγαρίας Ήγεμόνι το Κωνσταντίνου του πορφυρογέννητου όνομα έν τῷ Στέμματι του τῷ 912 έτει βασιλεύσαντος; . . . Τί δέ βούλεται έν τῷ στέμματι και το του Μιχαήλ Δούκα όνομα ήμίν έπισημάναι; όσαύτως και το κράλης Τουρκίας τουτέστι Ούγγαρίας, άπερ έν τοίς χρόνοις του μεγάλου Κωνσταντίνου ήσαν άγνωστα και άνήκουστα. Όθεν πάντα ταύτα εισίν άδολεσχίας κυήματα και άμαθείας και παραλογισμών έρεύγματα.» Αλλά – έξοκολουθεί – ο Κωνσταντίνος δέν έστειλε διάδημα στον πάπα. Για να απόδειξη τή γνώμη του, αναλυτικά εξετάζει το «θέσπισμα» (το Constitutum Constantini) πού συνόδευσε τάχα το δώρο. Το θέσπισμα αυτό είναι πολυ δυσάρεστο για το Ζαβίρα, γιατί – καθώς το αναφέρει και ο ίδιος – ο μισέλλην Aeneas Parisiensis το μνημονεύει για πρώτη φορά σ' ένα έργο, πού ήταν γραμμένο κατά τών Έλλήνων. Για ένα Έλληνα το Constitutum – εκ τών προτέρων – δέν μπορούσε να είναι άλλο από κίβδηλο κατασκευάσμα. Ο Ζαβίρας έπαναλαμβάνει τα κείμενο της Έλληνικής Βιβλιοθήκης του Fabricius. Κατά τα κείμενο ο Κωνσταντίνος – στο όνομα και τών διαδόχων του χαρίζει στον πάπα και στους διαδόχους του βασιλική έξουσία, πολύτιμο διάδημα και

διάφορα ἄλλα δῶρα. Ὁ Ζαβίρας ἀρνεῖται τὴ γνησιότητα τοῦ θεσπίσματος ἀναφέροντας πολλὰς ἀποδείξεις, «α΄ Οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἐμνήσθη τῆς πλασματώδους δόσεως τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου. Εὐσέβιος γὰρ ὁ Παμφίλου καὶ πάντες οἱ λοιποὶ ἱστορικοὶ οἱ περὶ τοῦ Κωνσταντίνου ἐξιστορικότες, καὶ τὰ περὶ ἐκείνου λεπτομερῶς ἐγχαράξαντες (καὶ μάλιστα τὰς πρὸς τοὺς ἐπισκόπους εὐεργεσίας) οὐδὲ γρὺ περὶ ταύτης ἐσήμανον. β΄. Οὐδεὶς περὶ τῶν πάπων ἰδίως συγγραψάντων τοῦ θεσπίσματος τούτου ἐμνημόνευσεν . . . γ΄. Οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων πάπων τῶν τῶν βασιλέων καὶ Αὐτοκρατόρων πρὸς τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν εὐεργετημάτων διεκδικησάντων ὑπὲρ τῆς ὑπεροχῆς αὐτῶν, τῆς τοιαύτης εὐεργεσίας τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐμνήσθησαν καίπερ πολλῆς ἂν ὠφελείας ἐγένετο αὐτοῖς πρόξενος. δ΄. Τίνος ἔνεκεν οὐ προεβάλλετο τὸ θέσπισμα τοῦτο Λιβέριος ὁ πάπας ὅτε κατεφρονήθη καὶ ἐξορίσθη ἐν βερόρια ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος Κωνσταντίου υἱοῦ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου . . . ε΄ ἐν οὐδὲ μῖα συνόδῳ οἰκουμενικῇ ἢ τοπικῇ ἠξιώθη λόγου τοῦτο τὸ θέσπισμα . . . ζ΄. Ὅτι πλάσμα ἐστὶ καὶ προφανέστατον ψεῦδος τὸ θέσπισμα τοῦτο, πρόδηλον . . . ὄσαι εἰσὶν αἱ ἐκδόσεις, τοσαῦται εἰσὶ καὶ αἱ διαφοραὶ τοῦ θεσπίσματος . . . ιβ΄. Οὐ μόνον νόθον, ἀλλὰ καὶ ἄτοπον τὸ θέσπισμα. Ἀπονέμει γὰρ τῷ πάπα ἄμφια καὶ στολὴν κατὰ διάμετρον ἀντικειμένην τοῖς ἀποστολικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς ἐνδύμασι . . . ιγ΄. Ἐν τισιν ἐκδόσεσι τοῦ θεσπίσματος τὸ Βυζάντιον λέγεται Κωνσταντινούπολις. Τὸ δὲ Βυζάντιον ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις τουτέστι τῷ 315 οὐκ ἦν ἔτι κεκοσμημένον τούτῳ τῷ ὀνόματι . . . ιδ΄. Ἡ φράσις αὐτοῦ ἐστὶ βάρβαρος καὶ πολλοῖς παρασάγγαις ἐστὶ διεστῶσα τῶν τοῦ Κωνσταντίνου γνησίων θεσπισμάτων, ἔστι δὲ πλήρες λέξεων, αἰτινες οὐκ ἦσαν τότε ἐν χρήσει ἐν τοῖς δημοσίοις γράμμασι, εἰμὴ μετὰ πολλοὺς αἰῶνας ἐγένοντο χρήσιμοι . . . ιδ΄. Συγχωρεῖ τῷ πάπα ὁ μέγας Κωνσταντίνος χρυσοῦν στέμμα φορεῖν . . . ἐν δὲ τοῖς χρόνοις ἐκείνοις . . . οἱ βασιλεῖς καὶ Αὐτοκράτορες οὐχὶ Στέμματα, ἀλλὰ διαδήματα ἐφόρουσαν ὡς καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων νομισμάτων δῆλον γίνεται. β΄. . . γράφει ὡς βέβαιον ἐν τισὶ ἐκδόσεσι τὸ παρὰ τοῦ Σιλβέστρου βάπτισμα τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου περὶ οὗ τ' ἀναντία γράφουσι οἱ ἀρχαῖοι οἱ τὰ περὶ τοῦ Κωνσταντίνου συγγράψαντες . . . Πέντε πατριρχικὰς ἐκκλησίας διαγράφει, ὁ δὲ Κωνσταντινουπόλεως θρόνος ἐν ἄλλαις ἐκδόσεσι τὸν δεῦτερον ἐπέχει τόπον. Ἀλλὰ ταῦτα εἰσὶ καὶ τοῖς παισὶ γνωστά, ὅτι μετὰ πολλὰ ἔτη διετάχθησαν . . . Οἱ . . . πάπαι πάντα τὰ τῆς κοσμικῆς αὐτῶν ἐξουσίας κτήματα ὀφείλουσι τῷ βασιλεῖ Πιπίνῳ . . . τῷ μεγάλῳ Καρόλῳ, . . . ὡσαύτως καὶ τῇ κομιτίσῃ Ματίλδῃ . . . Σημειωτέον δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι πρῶτος πάντων ἐποιήσατο μνεῖαν τοῦ θεσπίσματος τούτου Αἰνεῖας ὁ Παρίσιος, ὅστις τῷ ἐννάτῳ αἰῶνι ἔγραψε βιβλίον καθ' ἡμῶν *Adversus obiectiones Graecorum* . . .»

Αὐτὸ τὸ κεφάλαιο τῆς διατριβῆς τοῦ Ζαβίρα ἀνήκει στὴ σειρά τῶν μελετῶν ποῦ σχηματίσθηκε γύρω ἀπὸ τὸ *Constitutum Constantini*.⁵ Ἡ ἀνασκευὴ τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ *Constitutum Constantini* καὶ ἡ ἀνατύπωση τῶν ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν τοῦ ἱεροῦ στέμματος τῆς Οὐγγαρίας ἐκμηδένισαν τὴν ὑπόθεση τοῦ Révay – γιὰ μεγάλη ἱκανοποίηση τοῦ συγγραφέα μας. Γιατὶ ὁ Ζαβίρας – ὅπως ὅλοι οἱ Ἕλληνες τῆς διασπορᾶς γενικά – ἦταν πιστὸς ὀπαδὸς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Τὴν Ἐκκλησία τὴ θεωροῦσε ὡς σπουδαιότατο ἱστορικὸ παράγοντα, ποῦ κατὰ τὴ διάρκεια πολλῶν αἰῶνων συγκρατοῦσε τὸ ὑπόδουλο ἢ ἐξόριστο Ἑλληνικὸ Γένος. Ὁ Ζαβίρας λοιπὸν ἐνέργησε σύμφωνα μὲ τὸν – ἀπὸ θρησκευτικὰ καὶ ἔθνικα στοιχεῖα ἀποτελούμενο – πατριωτισμὸ του, ὅταν προσέφερε κί' αὐτὸς κάτι γιὰ τὴν ἀναίρεσὴ τῆς γνώμης, πὼς τάχα ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μεγάλος, ὁ θεωρούμενος ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ὡς ἐθνικὸς μονάρχης, εἶχε ὑποστηρίξει συστηματικὰ τὴν παπικὴν ἔδρα: – ἓνα θεσμὸ δηλαδὴ, ποῦ ἀργότερα ἡ ἐλληνικὴ Ἀνατολικὴ ὀρθοδοξία τὸ θεωροῦσε γιὰ ἀδιάλλακτο ἐχθρὸ τῆς. Στὴ φιλολογία, ποῦ σχηματίστηκε περὶ τὸ ἱερὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας – ἡ διατριβὴ τοῦ Ζαβίρα εἶναι ἡ μόνη μελέτη, ποῦ τὸ ζήτημα τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ *Constitutum Constantini* τὸ ἐξέτασε διεξοδικὰ σὰ νὰ ἀνῆκε κί' αὐτὸ ὀργανικὰ στὸν κύκλο τῶν προβλημάτων τῆς ἱστορίας τοῦ ἱεροῦ στέμματος τῆς Οὐγγαρίας. Τίς δυσκολίες τίς σχετιζόμενες μὲ τὰ ἐλληνικὰ ὄνοματα καὶ τίς εἰκόνες τοῦ στέμματος τίς βρῆκε ὁ Ζαβίρας σ' ἄλλους συγγραφεῖς προπάντων στὰ ἔργα τῶν Schwarz,⁶ Horányi,⁷ Péczeli⁸ καὶ Katona.⁹

Στὶς γνώμες αὐτῶν τῶν συγγραφέων ἐπανερχετα ὁ Ζαβίρας στὸ δεῦτερο μέρος τῆς διατριβῆς του, ὅπου καταγίνεται μὲ τίς σχέσεις τοῦ Σιλβέστρου Β' πρὸς τὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας. Τὸν ἀπασχολεῖ κί' ἐδῶ πρῶτα-πρῶτα «τὸ τοῦ Σιλβέστρου δίπλωμα ἢ θέσπισμα»: «Ἡ . . . δευτέρα δόξα ἐστὶ τῶν λεγόντων ὅτι Σίλβεστρος ὁ β' ὁ τῆς Ῥώμης ἄκρος Ἀρχιερεὺς τοῦτο κατεσκεύασεν, ἵνα πέμψη . . . Μικισλάβω . . . τῷ τῶν Πολόνων Ἡγεμόνι . . . ἀλλ' ἄγγελος κυρίου φανεῖς τῷ Σιλβέστρω ἐνετείλατο αὐτῷ λέγων μὴ παραπέμψαι τῷ Μικισλάβω τὸ Στέμμα, ἀλλὰ τῷ τῶν Οὐγγρων Ἡγεμόνι Στεφάνω τῷ υἱῷ τοῦ Γεῦζα, διὰ τοῦ ἐν Ῥώμῃ τότε ὄντος Ἀστερίκου, τοῦ τῆς Κολοκίας (Καλοτζίας) Μητροπολίτου, τοῦ ὑπὲρ Ἀποστολικῆς εὐλογίας καὶ βασιλικοῦ Στέμματος ἐκέισε πεμφθέντος παρὰ τοῦ Στεφάνου . . . ὁ ἄγγελος κυρίου εἶπε τῷ πάπα: . . . Τὸ ποιηθέν σοι τοίνυν Στέμμα πέμψον τῷ ἡγεμόνι αὐτῶν (τουτέστι τῷ Στεφάνω), οὐκὶ δὲ τῷ Μικισλάβω. Προστίθησι δὲ καὶ αἰτίαν ὁ Ἄγγελος λέγων: τοῦτο τὸ γένος (τουτέστι τῶν Λέχων) μᾶλλον ἀγαπᾷ τὴν διαβολὴν ἢ τὴν δικαιοσύνην, τὴν δασύτητα τῶν δρυμόνων καὶ τὴν κυνηγεσίαν τῶν θηρίων ἢ τὴν ὁμαλότητα τῶν πεδίων καὶ τὴν εὐφορείαν τῶν καρπῶν. Μᾶλλον φιλεῖ

τοὺς κύνας ἢ τοὺς ἀνθρώπους. Μᾶλλον τὴν κατάθλιψιν τῶν πτωχῶν ἢ τοὺς θεοὺς νόμους . . . , ἀλλ' ὅς τις ἂν βουληθεῖ παραβαλλεῖν τοὺς τότε πολῶνους μετὰ τῶν Οὐγγρων, πολλῶ μᾶλλον ἠπιωτέρους εὐρήσῃ τοὺς Πολῶνους . . . » Ὁ Ζαβίρας ἀναφέρει τὶς κατηγορίες τῶν χρονικογράφων ἐναντίον τῶν Οὐγγρων καὶ Οὐννων γιὰ ν' ἀποδείξῃ, πὼς ἡ παράδοση στηρίζεται σὲ ψέμματα. – Ὑστερα ἐξετάζει τὸ ὄνομα καὶ τὸ πρόσωπο τοῦ πάπα. Ὁ Χαρτουίτιος (ὁ χρονικογράφος), – λέγει, – ἀποσιωπᾷ τὸ ὄνομα. Ὁ Caesar Baronius (1538–1607) ἦταν ὁ πρῶτος πού σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ Χαρτουίτιου ἀποδίδει τὴ «δόση» αὐτὴ στὸν Σίλβεστρο Β'. Τοῦτον ἀκολουθεῖ ὁ Fleury καὶ ἄλλοι. Ἐπειτα – σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ Platina¹⁰ χαρακτηρίζει ὁ Ζαβίρας τὸ ἄτομο τοῦ Σιλβέστρου Β'. Κατὰ τὸ χαρακτηρισμό του «. . . διαβολικῆ ἀλαζονεία καὶ ἐπιθυμία, κυριότητος ὑπεραρθεῖς, πρῶτον δόσει χρημάτων ἔλαβε τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Ῥενίας, ἔπειτα τὴν τῆς Ῥαβένης καὶ τέλος διαβόλου συνάρσει εἰς θρόνον τὸν τῆς Ῥώμης ἀναβέβηκεν. . . . τὶς ἂν τῶν ἐχεφρόνων πιστεύσειεν ἀληθῆ εἶναι τὰ παρὰ τοῦ Χαρτουίτιου . . . πλαττόμενα περὶ τούτου τοῦ ποντίφηκος; τίς ἂν τῶν νουνεχῶν πεισθεῖ ἄγγελον φωτὸς πρὸς ἄγγελον σκότους παραγενέσθαι; . . . » Ὁ Ζαβίρας, ἐνῶ ἐπαναλαμβάνει τὶς ἄδικες κατηγορίες τοῦ Platina, θέλει νὰ κλονίσῃ τὴν κοινὴ πεποίθησιν ὡς πρὸς τὴ Ῥωμαϊκὴ καὶ παπικὴ προέλευσιν τοῦ οὐγγρικοῦ στέμματος. Στὰ περαιτέρω ἐξετάζει «τὸ τοῦ Σιλβέστρου δίπλωμα ἢ θέσπισμα» πού συνόδευσε τὸ στέμμα. Πρῶτα ἀναδημοσιεύει τὸ κείμενον στὴ δική του ἑλληνικὴ μετάφρασιν. Ἐπειτα συνοψίζει τὸ περιεχόμενό του: «Τοῦ διπλώματος τούτου ἡ περίληψις ἐστὶν αὕτη: α'. Ὅτι τὸ διάδημα ἐσκεύασεν ὁ Σίλβεστρος ὑπὲρ τοῦ Ἡγεμόνος τῶν Πολῶνων. Χρηματισθεὶς δὲ δι' ἀγγέλου, ἔπεμψεν αὐτὸ τῶν Οὐγγρων Ἡγεμόνι Στεφάνῳ τὸν δὲ Πολῶνον ἀπέβαλε, β'. δέχεται ὁ μέγας πόντιφεξ τὸ προσφερόμενον αὐτῷ τῆς Οὐγγαρίας βασιλείον ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ἁγίας Ῥωμάνας ἐκκλησίας, καὶ τοῦτο αὐθις παρέχει γενναίως καὶ ἐλευθερίως τῷ Στεφάνῳ καὶ τοῖς διαδόχοις αὐτοῦ, γ'. συγχωρεῖ Στεφάνῳ καὶ τοῖς διαδόχοις αὐτοῦ διατάττειν καὶ διευθύνειν τὰς ἐκκλησίας τοῦ βασιλείου, δ'. δωρεῖται Στεφάνῳ καὶ τοῖς διαδόχοις αὐτοῦ ἀήθες τι προνόμιον Σταυρὸν τουτέστι φορεῖν ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ ἀποστολικὸν σημεῖον καὶ ταῦτα πάντα, διὰ τὴν εὐσέβειαν πρὸς τὸν θεὸν καὶ τὴν εὐλάβειαν πρὸς τὸν ἀποστολικὸν θρόνον καὶ διὰ τὴν δαψίλειαν τῆς ἐλευθεριότητος αὐτοῦ ἣν προσήγαγεν τῷ κορυφαίῳ τῶν Ἀποστόλων, τουτέστι τὸ βασιλείον αὐτοῦ καὶ τὸ ἔθνος εἰς τὸ διηνεκὲς καὶ πάντα τὰ αὐτοῦ καὶ τὸν ἑαυτὸν του. Ἐπὶ τοιαύτῃ ὁμως συνθήκῃ ὅτι ὡς ἐκλεχθῶσιν οἱ διάδοχοι τοῦ Στεφάνου παρὰ τῶν ἐγκρίτων, ὀφείλουσι τῷ Σιλβέστρῳ καὶ τοῖς αὐτοῦ διαδόχοις ἀποδοῦναι δι' ἑαυτῶν ἢ διὰ πρέσβευον

αὐτῶν τὴν ὀφειλομένην ὑπακοὴν καὶ εὐλάβειαν καὶ ἀποφῆναν ἑαυτοὺς ὑποκειμένους καὶ ὑπηκόους τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Τοῦτο τὸ χθίζον καὶ ὑποβολιμαῖον δίπλωμα ἀναγνώσαι ταῦτο ἐστὶ τῷ ἀνατρέψαι, ἢ γὰρ ἀναγνώσις αὐτῷ ἀνατροπὴ ἐστὶν ἄντικρυς. Ἀριδῆλως γὰρ σαφηνίζει τὸν σκοπὸν τοῦ χθῆς καὶ πρότριτα αὐτὸ ῥαψωδῆσαντος ἵνα τουτέστι καθυποβάλλῃ ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ ἄκρου ποντίφηκος πάντας τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ ἀποδείξαι ὅτι πᾶσαι αἱ ἐξουσίαι εἰσὶ παρὰ τοῦ πάπα . . . ἄγε . . . ἀνιχνεύσωμεν τὴν αὐτοῦ γνησιότητα, ἵν' ἔπειτα ταῖς ἐλεπόλεσιν ἡμῶν κατασεῖσωμεν τῆς ἀκροπόλεως ταύτης τὰ θεμέλια καὶ α' φαμέν. Οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἐν ἑξακοσίοις τεσσαράκοντα ἔτεσιν ἐμνήσθη αὐτοῦ, εἰμὴ μετὰ τόσους αἰῶνας, χθῆς καὶ πρότριτα ἐξέδοτο τύποις ὁ Ἰησοῦιτης Ἰνχόφερος¹¹ καὶ ἐξ αὐτοῦ Στέφανος ὁ Ταρνότζις,¹² . . . κλπ. . . ἄρα χθίζον ἐστὶ καὶ κίβδηλον καὶ τοῦ Ἰησοῦιτου Ἰνχοφέρου ἢ καὶ ἄλλου συγχρόνου αὐτῷ ἐξάμβλωμα καὶ πλαστούργημα. Ἄλλ' οὐδὲν θαυμαστὸν τοῖς τοιοῦτοις· εἰ γὰρ τὰς περιφήμους Δεκρετάλεις ἐπιστολάς τῶν ἀρχαίων πάπων μῆτε τὸν θεὸν φοβηθέντες μῆτε τοὺς ἀνθρώπους αἰσχυνθέντες ἐθελοκακούργως ἐῤῥαψώδησαν ὡς καὶ τὸ ἄνω ῥηθὲν θέσπισμα τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἵνα συστήσωσι τὴν τοῦ Ῥωμάνων ποντίφηκος θρυλλουμένην ὑπεροχὴν, πῶς αἰσχυνθήσονται τὸ παρὸν δίπλωμα εἰς φῶς προβαλλεῖν τὸ τοσοῦτον μεθοδικῶς μηχανοραψωδηθὲν ὑπὲρ τῆς αὐτῆς ὑπεροχῆς. β' Ὁ Ἰνχόφερος φησὶν ὅτι πρῶτος ἐστὶν ὁ ἐκ τοῦ Ἀρχείου τῆς ἐν Τραγούρφ ἐκκλησίας ἀντιγράψας Ἀντώνιος ὁ Βεράντιος, ὅστις ἔπειτα ἐχρημάτισε Ἀρχιεπίσκοπος Ἰστρογωνίου . . . Ὁ δὲ μέγας ἀνιχνευτὴς τῆς ἀρχαιότητος Ἰωάννης ὁ Λούκιος . . .¹³ φησί: . . . ἡ ἐπιστολή . . . οὐ σώζεται ἐν τῷ Ἀρχεῖφ τῆς ἐν Τραγούρφ [Trau] ἐκκλησίας . . . Ἄλλὰ καὶ τίνος ἔνεκεν σώζεσθαι ἐν τῷ Ἀρχεῖφ τοῦ Τραγούρου καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐν τοῖς Ἀρχείοις τῆς Οὐγγαρίας; εἰπέτωσαν ἡμῖν οἱ ἀντικείμενοι.¹⁴ γ' Ὁ . . . Χαρτουίτιος¹⁵ μνεῖαν ἐποίησατο τῶν τοῦ ποντίφηκος γραμμάτων πρὸς τὸν Στέφανον. Ἄλλὰ τὸ τοῦ ποντίφηκος ὄνομα τοῦ ταῦτα ἐγχαράξαντος καὶ ἐπιστειλαντος οὐκ ἐτόλμησεν εἰπεῖν. Ὁρθῶς ἄρα συμπεραίνεται τὸ ὅτι ὁ Χαρτουίτιος οὔτε εἶδε, οὔτε ἀνέγνω, τὸ παρὸν τοῦ Σιλβέστρου δίπλωμα, ἐπεὶ οὔτε ἦν ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις. Ἐν αὐτῷ γὰρ ἀριδῆλως κεῖται τὸ τοῦ Σιλβέστρου ὄνομα.» δ' Ὁ Ζαβίρας ἀναφέρει πῶς ἴσα μὲ τὸν Βαρονίους δὲ μνημονεῦουν τὸ ὄνομα τοῦ Πάπα, γιὰ τὸ δίπλωμα εἶναι νεώτερο κατασκευάσμα . . . ε'. «Ἄξιον θαυμάσαι τὴν ἀνυπόστολον θρασύτητα τῶν δύο Ἰησοῦιτῶν, Μιχαὴλ τοῦ Βομβαρδίου καὶ Στεφάνου τοῦ Ταρνότζι. Ὁ μὲν γὰρ γράφει: . . . τὸ πρωτότυπον τοῦ διπλώματος σώζεται τὰ νῦν παρὰ τῷ ἱερῷ τοῦ βασιλείου διαδήματι . . . , ὁ δὲ: . . . τὸ πρωτότυπον αὐτοῦ σώζεται σὺν τοῖς λοιποῖς κειμηλίοις . . . παρὰ τῷ ἱερῷ Στέμματι . . . ὁ . . . κόμης

Ῥεβαΐ φύλαξ τοῦ στέμματος . . . περὶ τοῦ διπλώματος τούτου οὐδὲ γὰρ ἡμῖν ἐπισήμανε . . . Οὕτε ἐν τῇ πέρυσιν πομπῶδει ἀνακομιδῇ τοῦ ἱεροῦ τούτου Στέμματος (ὅτε συγκαταβάσει τῶν προυχόντων καὶ Μεγιστάνων τοῦ βασιλείου ἐξετέθη εἰς πάνδημον θεωρίαν ἐν ἡμέραις ἰκαναῖς) ἐφάνη τὸ Δίπλωμα αὐτό, οὔτε ὁ ἀκριβῆς μαστευτής . . . ὁ ἐπιμελῶς τὰ πάντα θεωρήσας καὶ ἀνιχνεύσας αἰδεσιμώτατος Χοράνης (Horányi) ἐν τῷ ὑπομνήματι τῷ περὶ τοῦ ἱεροῦ Στέμματος τῆς Οὐγγαρίας ἐδυνήθη τι περὶ τούτου ἡμῖν ἐπισημᾶναι, οὔτε ὁ ἀντίφρων αὐτῷ αἰδεσιμώτατος Στέφανος ὁ Κάτονα ἐν τῇ κριτικῇ αὐτοῦ διαλέξει μνειάν περὶ τούτου ἐποιήσατο, καίτοι προασπιστῆς διάπυρος τοῦ προνομίου ὦν. ζ' . . . ὁ . . . Χαρτουϊτιος ἐστὶν ὁ πρῶτος καὶ μόνος ὃς τις μετεπέμψατο τὸ στέμμα, τὸν σταυρὸν καὶ τὰ λοιπὰ παρὰ τοῦ τῶν Ῥωμάνων ποντίφηκος ὃν οἱ μεταγενέστεροι ἀντέγραψαν ἐκ μὲν τῶν Οὐγγρων ὁ Βονφίνιος [= Bonfini] ἐκ δὲ τῶν Πολώνων ὁ Δλούγοσσοσ [= Dlugossius], καὶ ἐξ αὐτῶν ἄλλοι . . . ζ'. Ὁ Χαρτουϊτιος οὕτως οὐχὶ μόνον τοῦτο ἀλλὰ καὶ ἄλλας μυθοπλαστίας ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ ἐξερεύξατο. Πόθεν γὰρ τοῦτο δεῖξαι ὅτι ὁ ἅγιος Στέφανος ἔκτισεν ἐν Ἱεροσολύμοις κοινόβιον μοναχῶν δώδεκα κανονικῶν σύλλογον, οἴκους καὶ πανδοχεῖα λίθοις περιτετελισμένα χάριν τῶν ἐκεῖσε ὀδοιπορούντων καὶ προσκνητῶν Οὐγγρων. Ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ ναὸν μιᾶς ἐξαίρετου οἰκοδομῆς καὶ ἄλλα. Πῶς ταῦτα διέλαθον τοὺς τῆς Βυζαντίδος καὶ τοὺς λοιποὺς συγχρόνους ἱστορικοὺς καὶ οὐδὲ γὰρ περὶ τούτων ἐδυνήθησαν ἡμῖν ἐπισημᾶναι. Ἀλλὰ καὶ τὸν θάνατον τοῦ Ἁγίου Στεφάνου τίθησι τῷ ἔτει 1034, ὅστις κατὰ . . . τὴν κοινὴν τῶν συγγραφέων γνώμην ἐτελεύτησε τῷ ἔτει 1038 . . . η' . . . Πᾶσα ἡ Οὐγγαρία ἀγνοοῦσεν, ἀπαναίνετο καὶ ἀνθίστατο εἰς τὴν πεπλασμένην αὐτὴν δόξαν. Τῷ γὰρ ἔτει 1308 Γέντιλις Μονφλορίδος ὁ Καρδινάλιος ὁ εἰς τὴν Οὐγγρίαν ἀποκρισάριος τοῦ πάπα συναγαγὼν μεγάλην ὁμήγυριν πλησίον τῆς πόλεως Βούδα, ἐν ἧ ἦσαν πάντες οἱ μεγιστᾶνες καὶ ἔγκριτοι τοῦ τε κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ . . . ἤρξαντο ὁ καρδηνάλιος δημηγορεῖν . . . οἱ δὲ μεγιστᾶνες καὶ εὐγενεῖς καὶ πᾶσα ἡ ὁμήγυρις ταῦτα ἀκούσαντες ἤρξαντο γογγύζειν καὶ λέγειν ὅτι οὐδὲν δικαίωμα ὁ τῆς Ῥώμης Ἀρχιερεὺς ἐν τῷ τῆς Οὐγγαρίας βασιλείῳ, ὅθεν οὐδαμῶς στέρξωσι λαβεῖν βασιλεία ἐκ τῆς Ῥωμᾶνας ἐκκλησίας καὶ παρὰ τοῦ πρέσβευος ἐξ ὀνόματος ταύτης . . .» Ἀπὸ τοῦτο τὸ γεγονός ὁ Ζαβίρας θέλει νὰ βγάλη τὸ βεβιασμένο συμπέρασμα, πῶς τὸ στέμμα δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸν Πάπα. θ'. «Ἀλλὰ τί τὰ πολλὰ; ἀκουσόμεθα τὸν τῆς πρώτης δόξης ὑπασπιστὴν κόμητα Ῥεβαΐ ὅστις γενναίως ἀνθίσταται κατὰ τῶν ὑπερασπιζομένων τὴν δευτέραν ταύτην δόξαν· εἰ ὁ Ῥώμης, λέγει, ἢ ὁ ζ' Βενέδικτος ἦν ἐκεῖνος, ἦτοι ὁ β' Σίλβεστρος ὁ ποιήσας τὸ ῥηθὲν διάδημα, εἶχεν ἰκανὴν αἰτίαν νὰ μὴ μεταχειρίζεται τοὺς τῶν Ἑλλήνων

χαρακτήρας ἐν τῷ ἰδίῳ ποιήματι. Τὸ γὰρ γένος τῶν Ἑλλήνων, μᾶλλον δὲ καὶ τὴν γῆν αὐτῶν δεινῶς ἐμίσει καὶ ἐβδελύττετο διὰ τὸ σχίσμα αὐτῶν ἀπὸ τῆς Ῥωμάνας ἐκκλησίας. Καὶ . . . διὰ τὴν τοσσάκις πειραθεῖσαν παρὰ τῶν ποντιφῆκων ἔνωσιν, ἦν οὐδαμῶς ἠδυνήθησαν κατορθῶσαι καὶ ἐλκῦσαι αὐτοὺς πρὸς ὁμόνοιαν τῆς πίστεως. Δι' ὃ μᾶλλον ὁ ἄκρος Ἀρχιερεὺς ἴδιον ἔργον ὄν κατεκόσμησεν ἂν αὐτὸ λατινικοῖς χαρακτήρσι καὶ ὀνόμασι καὶ λατινικαῖς εἰκόσι, ὅπερ ἐπισημότερον ἂν εἶπτο εὐεργέτημα καὶ δῶρον τοῦτο καὶ μᾶλλον σύμμορφον τῇ Ῥωμαϊκῇ ἐξουσίᾳ καὶ γένει . . .»¹⁶ Προχωρώντας ἀσχολεῖται μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Χαρτουϊτίου. «Ἄλλ' ἴδωμεν καὶ περὶ τοῦ θρυλλουμένου καὶ πολλακίς ἡμῖν μνημονευθέντος Χαρτουϊτίου καὶ ἐρωτήσωμαν αὐτῷ λέγοντες: ξεῖνε, τίς εἶ; πόθεν ἦλθες ἐπ' ἠόνα; τίς δὲ σ' ὀ φύσας; πάντα δ' ἀλήθευσον, μὴ ψευδόμενόν σε νοήσω. Ἄλλ' ὁ Χάρτινος ἡμῶν οὗτος Χαρτουϊτίος οὐδαμῶθεν προκύπτει, καὶ πᾶσαν τις τὴν ἀρχαιότητα πάσῃ δυνάμει ἀναμαστεύσῃ . . .» Μὲ τὴν ἄρνηση τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Χαρτουϊτίου διακόπτεται τὸ χειρόγραφο.

Ἡ διατριβὴ – καθὼς τὸ εἶδαμε – διαιρεῖται σὲ δυὸ μέρη. Στὸ πρῶτο μέρος ἀνασκευάζει τὴ γνησιότητα τοῦ Constitutum Constantini καὶ ἀποκρούει τὴν ὑπόθεση τοῦ Révay γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ διαδήματος τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ οὐγγρικοῦ στέμματος. Στὸ δεύτερο μέρος θέλει ν' ἀποδείξῃ, πῶς τὸ «Θέσπισμα» τοῦ Σιλβέστρου εἶναι ψεύτικο κατασκευάσμα νεώτερης ἐποχῆς. Ὑστερα ἀμφισβητεῖ τὴν ἀξιοπιστία τῶν πληροφοριῶν τοῦ χρονικογράφου Χαρτουϊτίου ἀκόμη καὶ τὴν ὑπαρξη τοῦ ἰδίου. Στηριζόμενος στὶς ἀποδείξεις του καὶ στὶς ἑλληνικὲς ἐπιγραφὰς θεωρεῖ ἀδύνατη τὴν παπικὴ προέλευση τοῦ ἱεροῦ στέμματος τῆς Οὐγγαρίας.

Μὲ τίς παραπομπὲς τοῦ ὀ ἴδιος μᾶς βοηθεῖ γιὰ νὰ βροῦμε τίς πηγὲς τῆς διατριβῆς του. Ἀναφέρει τοὺς γνωστοὺς ἐρευνητὲς τοῦ προβλήματος: P. Révay, M. Schmeizel, G. Schwarz, E. Horányi, J. Péczeli, S. Katona κλπ. Σ' ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ἔργου τοῦ ἀκολουθεῖ – πολλὰς φορὰς καὶ στὶς ἐκφράσεις τοῦ ἀκόμη – τὸ Schwarz, ὥστε ἡ πιὸ σπουδαία πηγὴ του εἶναι ἡ μελέτη τοῦ τελευταίου: Initia Religionis κλπ. (σ. 43–60). Μὰ καὶ ἦταν φυσικὸ, ν' ἀσπασθῇ τίς γνώμες τοῦ Schwarz, ποὺ προσπάθησε ν' ἀποδείξῃ πῶς ὁ Χριστιανισμὸς στὴν Οὐγγαρία καὶ τὸ Στέμμα τῆς Οὐγγαρίας ἔχουν ἑλληνικὴ προέλευση.

Ὁ συγγραφέας μᾶς παρέχει μερικὲς πληροφορίαι γιὰ τὰ περιστατικά, ποὺ τὸν παρότρυναν νὰ γράψῃ τὴ μελέτη του. Στὴν εἰσαγωγὴ ἀναφέρει – χωρὶς τίτλο καὶ ὄνομα – ἓνα βιβλίον γιὰ τὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας, ποὺ ἔγινε ἀφορμὴ νὰ μελετήσῃ καὶ αὐτὸς τὸ ζήτημα. Φαίνεται, πῶς δὲ συμφωνεῖ μὲ τὸ συγγραφέα τοῦ βιβλίου ἐκεῖνου.

Σ' ένα μέρος μιλάει για την επιστροφή του στέμματος από τη Βιέννη και την αναφέρει σαν ένα γεγονός, που είχε γίνη τὸ προηγούμενο ἔτος. Εἶναι γνωστὸ πὼς ἡ επιστροφή τοῦ στέμματος ἔγινε στὰ 1790. Ὡστε ἡ διατριβὴ τοῦ Ζαβίρα γράφηκε στὰ 1791. Τὸ ἐπιβεβαιώνουν καὶ οἱ παραπομπές του πὸν φτάνουν μόνον ἴσα μὲ τὰ 1790. Σχεδὸν ὅλα τὰ ἔργα, πὸν καταγίνονται μὲ τὸ ἱερὸ στέμμα, σχετίζονται μὲ τὴν «ἔκθεση» τοῦ στέμματος, πὸν γίνεται σπανιώτατα. Κάθε μιὰ τέτοια εὐκαιρία ἔφερε στὸ φῶς πάντα ἀρκετὲς εἰδικὲς μελέτες. Τὸ ἔργο τοῦ Ζαβίρα ἀνήκει στὶς μελέτες, πὸν φύτρωσαν γύρω ἀπὸ τὴν ἔκθεση τοῦ 1790.

Ὁ Ζαβίρας ἔγραψε πιθανώτατα τὴ διατριβὴ του πρὸς χρῆση τῶν συμπατριωτῶν του. Ἡ γλῶσσα τῆς διατριβῆς εἶναι ἡ ἀρχαῖζουσα τῆς ἐποχῆς. Τὸ χειρόγραφο εἶχε ἀρκετὰ ἀντίγραφα Ὡς σημαντικὸ προτέρημά του ἀναφέρομε πὼς διέκρινε ἀμέσως τὶς δυσκολίες καὶ τὰ προβλήματα, πὸν σχετίζονται μὲ τὴν προέλευση τοῦ στέμματος. Οἱ προηγούμενοι καὶ οἱ μεταγενέστεροι ἱστορικοὶ σχεδὸν ὅλοι – ἴσα μὲ τὶς μέρες μας – ἀντιμετωπίζουν τὰ ἴδια προβλήματα. Ὁ ἴδιος ὅμως δὲ δίδει θετικὴ ἀπάντηση στὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς. Οὔτε τὸν ἔμελε ἡ θετικὴ λύση τοῦ ζητήματος. Γιὰ τὸ Ζαβίρα ἓνα πράμα ἦταν σπουδαῖο: ν' ἀποδείξει, πὼς τὸ στέμμα δὲ βγήκε ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ πάπα. Ὡς πιστὸς γιὸς τῆς ὀρθόδοξης ἀνατολικῆς ἐκκλησίας δὲν μπόρεσε νὰ παραδεχθῆ ποτέ, πὼς ὁ πάπας τῆς Ῥώμης στέκεται πίσω ἀπὸ τὸ Ἱερὸ Στέμμα – τὸν τόσο σπουδαῖο παράγοντα στὴν ἱστορία τοῦ οὐγγρικοῦ συντάγματος. Ἡ θρησκευτικὴ προκατάληψη σκεπασμένη μὲ τὸ μανδύα τοῦ ρασιοναλισμοῦ τῆς ἐποχῆς χαρακτηρίζει τὴ μελέτη του. Κοντὰ στὶς δογματικοθρησκευτικὲς ἀπόψεις τῶν καθολικῶν καὶ διαμαρτυρουμένων πὸν διακρίνονται, ἀκόμη καὶ στὶς ἱστορικὲς μελέτες τῶν χρόνων ἐκείνων στὶς ἀναφερόμενες στὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας, ὁ Ζαβίρας ἔρχεται νὰ προσθέσῃ τὴ δική του ἑλληνορθόδοξη ἀποψη ἐνισχύοντας μὲ τὴ γνώμη του τὸ μέρος τῶν διαμαρτυρουμένων.

Ἡ διατριβὴ του λοιπὸν ἀξίζει τὴν προσοχή μας ὄχι μόνον, γιατί εἶναι ἓνα – ἴσα μὲ τώρα ἄγνωστο – προϊόν τῆς – μὲ τὸ ἱερὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας – σχετιζομένης ἱστοριογραφίας – καὶ μάλιστα ἑλληνόγλωσσο προϊόν, ἀλλὰ, γιατί – ἀκριβῶς ἐξ αἰτίας τῆς καταγωγῆς τοῦ συγγραφέα – εἰσάγει στὸν κύκλο τῶν σχετικῶν προβλημάτων καινούργιες λεπτομέρειες (ἐννοοῦμε κυρίως τὸ *Constitutum Constantini*), πὸν κανεὶς ἄλλος δὲν τὶς ἔφερε μέσα στὸ ἴδιο πλαίσιο, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μὲ τὸ πνεῦμα του ἀντιπροσωπεύει μιὰ θρησκευτικὴ ἀποψη μοναδικὴ στὰ προϊόντα τῆς σχετικῆς φιλολογίας. Ὡστε χάρις στὶς ἐθνικοθρησκευτικὲς του ιδιότητες τὸ ἔργο τοῦ Ζαβίρα κατέχει μιὰ ξεχωριστὴ θέση σ' ὅλη τὴ βιβλιογραφία πὸν καταγίνεται μὲ τὸ ἱερὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας.¹⁷

δ'. Πατριαρχική ιστορία

«I. Πατριαρχική ιστορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιέχουσα κατὰ σειράν τὸν βίον ἐκάστου Πατριάρχου ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων θλιβερᾶς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. II. Ἐτέρα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τοῦ 1600 ἔτους» (Z 248, Graf, χ. V.)

Ὁ τελευταῖος πατριάρχης τοῦ πρώτου μέρους εἶναι ὁ Νεκτάριος. Τὴ σειράν τοῦ δευτέρου τελειώνει ὁ Διονύσιος (Μητροπολίτης Νικομηδείας). Ὁ Ζαβίρας ἐπεξεργάσθηκε μ' ἐξαιρετικὴ ἐπιμέλεια καὶ τὰ δύο μέρη, σχεδιογραφώντας, μάλιστα, μὲ καλαισθησίαν τὰ ἀρχικὰ γράμματα. Τὸ ἔργο στηρίζεται ἀπάνου σὲ μιὰ εὐρεία βιβλιογραφία καὶ περιέχει ἀφθονες παραπομπὲς σύμφωνα μὲ τὴ συνηθισμένη εὐσυνειδησίαν του. Σχετικὰ μὲ τὸν Πλούταρχο ἀναφέρει καὶ μιὰ οὐγγρικὴ πηγή: «. . . βότ πέτρος ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ.» (σ. 9 I. μ.) καὶ στὸ περιθώριον οὐγγρικά: «Bod Peter Anya sz. egyh . . .»¹⁸

ε'. Ὀνοματολογία βοτανική

«Ὁ συγγραφέας στὴν αὐτοβιογραφία γιὰ δικό του ἔργο ἀναφέρει καὶ τ' ἀκόλουθο: «Ὀνοματολογία βοτανική τετράγλωττος, ἥτις τύποις ἐξεδόθη ἐν Πέστα τῆς Οὐγγαρίας τῷ ἔτει 1787· παρὰ τῷ Ἰωσήφ Λέτνερ» (Z 247 ζ'). Στὴν πρώτη σελίδα τοῦ βιβλίου βρίσκεται ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή: «Ὀνοματολογία βοτανική τετράγλωττος ἧγουν Βιβλιάριον ὅπου περιέχει τὰ ὀνόματα διαφόρων βοτανῶν εἰς τέσσαρας διαφόρους διαλέκτους τουτέστιν ἑλληνικὴν, ἀπλήν, λατινικὴν καὶ οὐγγρικὴν. Συντεθὲν ἐκ διαφόρων βοτανικῶν συγγραφέων παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου Ἰωάννου Ζαβίρα εἰς ὠφέλειαν τοῦ Ἑλληνικοῦ μας Γένους. Ἐν Πέστα 1787, α ψ π ζ' Παρὰ Ἰωσήφ Λέτνερ.» – Τὸ βιβλίον: «Bibliographia Oeconomica Hungariae¹⁹ ἀναφέρει λατινικὰ τὴν ἐπιγραφήν τῆς «Ὀνοματολογίας». Γιὰ συγγραφέα μνημονεῦει τὸν Κωνσταντῖνον Ἰ. Ζαβίρα μὲ τὴ σημείωση: «δὲν κατορθώσαμε νὰ μάθωμε τίποτε γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν καταγωγὴν του». Κατὰ τὸν Κρέμο (Ζλς') ὁ Γεώργιος εἶναι ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου καὶ αὐτὸς ἔδωκε τὴν ἄδεια στὸν ἀδερφό του τὸν Κωνσταντῖνον, νὰ τὸ ἐκδώσῃ ὑπὸ τὸ δικό του τὸ ὄνομα. Ἄς ἐξετάσωμε τὸ ἔργο ἀπὸ πῶς κοντά. Τὸ

αποτέλεσμα τής έρευνάς μας ίσως θα δώση ικανοποιητική απάντηση στο άνω ζήτημα.

Τò βιβλιάριο διαιρείται σè τρία μέρη. Περιέχει: τὸν πρόλογο (σ. 1–7), τὴν ὀνοματολογία (σ. 7–64) καὶ δυὸ πίνακες, – ἓνα οὐγγρικό καὶ ἓνα λατινικό (σ. 64–87). Στὸν πρόλόγὸ του διαβάζομε μερικές πολὺτιμες πληροφορίες ἀναφερόμενες στὴ γένεση τοῦ βιβλίου. Μεταξὺ ἄλλων γράφει: «. . . Αἱ ἀλλεπάλληλοι καὶ πολυχρόνιοι ἀσθένειαὶ ὅπου μοῦ κατηνάλωσαν τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς ζωῆς μου, μοὶ ἔγεναν διδάσκαλοι, καὶ οἰονεὶ ἐργοδιώκται εἰς τὴν σύνθεσιν τούτου, πολλάκις γὰρ ἀναγινώσκων τὰ βιβλία τῶν ἱατρῶν, ἧ οἱ ἱατροὶ γράφοντές μοι γραμματεῖα (ρέτζέττες) εἰς λατινικὴν διάλεκτον, ἔπρεπε νὰ ἀγοράζω διάφορα βότανα εἰς τὰ φαρμακοπωλεῖα, μὲ βαρυτάτην τιμὴν καὶ ταῦτα τίνα; πολλάκις ἐκεῖνα ὅπου καθ' ἑκάστην βλέπομεν εἰς τοὺς ἀγρούς μας καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς καταπατῶμεν μὲ τὰ ποδάρια μας, ἐπειδὴ μὴν ἰξεύρων τὴν σημασίαν τῶν ἑλληνικῶν, ἧ λατινικῶν ὀνομάτων, ἐνόμιζον ὅτι ἐκεῖνα εἰσιν εἰς τοὺς τόπους τούτους δυσεύρετα, καὶ ἴσως φέρονται ἀπὸ τὰς Ἰνδίας ἀπὸ τὴν Ἀραβίαν, ἧ καὶ ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴν . . . ὅθεν ἐστοχάσθην νὰ βάλω τινὰ ἀπὸ αὐτὰ εἰς τάξιν, καὶ νὰ γράψω τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς τέσσαρας γλώσσας, ὅπου εἰς ὅποιαν δὴποτε γλώσσαν ἀπὸ αὐτὰς ἀναγνώσῃ τις κανένα ἱατρικὸν βιβλίον, ἧ οἱ ἱατροὶ τῷ γράψωσι γραμματεῖα (ρέτζέτας) νὰ καταλαμβάνῃ αὐτὰ μὲ ἄλλην γλώσσαν ὅπου ἀπ' αὐτὰς ἰξεύρῃ, καὶ οὕτω νὰ τοῦ γίνηται τὸ καθ' ἓνα εὐπόριστον, καὶ ὀλίγης τιμῆς . . . (ὅσον ἐγὼ ἰξεύρω) τοῦτο εἶναι· μία ἀρχή, καὶ πρώτη ἀπόπειρα ὅπου ἔγενεν εἰς τὸ γένος μας περὶ Βοτανικῆς . . .» ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὸν πρόλογο βρίσκεται ἡ ὑπογραφή: «Κωνσταντῖνος Ἰωάννου Ζαβίρα ὁ Σιατιστεὺς». Τὸ λεξικό – μὲ μερικές ἐπαναλήψεις – περιλαμβάνει 771 λήμματα. Ἀναφέρομε δυὸ-τρία παραδείγματα: 37. ἀκτὴ – κουφοζυλέα – sambucus – bodzafa, – 285. Κάλαμος ἀρωματικός – τεμεσβαρινὸ βοτάνι – calamus aromaticus – kálmos, 311. καψικόν – λοβίδια, κόκκινα πιπέρια – capsicum – paprika, 776. κῦφι – θυμιάμά τι – cyphi – temjen.²⁰ Ὁ «Οὐγγρικός Ταχυδρόμος» (Magyar Kurir 1805.) γράφει γιὰ τὸ Ζαβίρα: «. . . ὁ πατέρας του, ὁ ὁποῖος ἐσπούδασε στὴν Ἰταλία, ἐχρημάτισε φαρμακοποῖδς καὶ ἔμπορος . . .» Αὐτὴ ἡ πληροφορία ἐξηγεῖ τὸ οἰκογενειακὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ζαβιραίων γιὰ τὴ βοτανικὴ. Τοῦτο τὸ κληρονομικὸ ἐνδιαφέρον τὸ δυνάμωσε μέσα στὸ Γεώργιο ἢ ἐγκυκλοπαιδικὴ του ἐπιστημονικὴ περιέργεια.

Ὅσο γιὰ τὸ ζήτημα τῶν πηγῶν τοῦ ἔργου ἢ βιβλιοθήκη τοῦ Ζαβίρα μᾶς παρέχει συγκεκριμένα στοιχεῖα. – Ἡ βιβλιοθήκη περιέχει τ' ἀκόλουθα σχετικὰ ἔργα: Theophrasti Eresii: De historia plantarum, Amstelodami 1644, Dioscoridis libri octo, Parisiis 1549, τὸ ὑπ' ἀρ. IV. χειρόγραφο μὲ τὴν ἐπιγραφή.

«Ἐκ τῶν τοῦ Remberti Dodonai Antwerpiae 1616 . . . Dicitur et Herbarium» (Graf), Eustathii Athanasii Graeci: *Historiae radice scillae marinae . . . Halae 1764*, *Onomatologia Botanica* Frankf. u. Leipzig 1772–78, J. Csapó: *Új füves és virágos magyar kert*, Pozsonyban 1775 [= Νέος οὐγγρικός βοτανικός κήπος], *Nomenclator botanicus enumerans plantas omnes . . . a Linné descriptas*, Lipsiae 1782, Ad. Loniceri: *Vollständiges Kräuterbuch*, Augsburg 1783. Ἀνωνύμου: *De historia, natura ac viribus arborum et fruticum etc.* (XVII. αἰ;) A. Veszelszki: *A növényeny plánták országából való erdei és mezei gyűjtemény* Pestben 1798 [= «Συλλογή φυτῶν ἀπὸ τὰ δάση κ' ἀπὸ τοὺς κάμπους»] Ἐδῶ ἀνήκουν ἀκόμη – γιὰ τὴ σχέση τους μὲ τὴ βοτανική: Szenczi Molnár Albert etc.: *Dictionarium quadrilingue Latino-Ungarico-Graeco-Germanicum etc.*, Noribergae 1708, Comenii: *Janua linguarum, Leutschoviae 1722*. – Ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα βιβλία – ἐννοεῖται – μόνον ἐκεῖνα λαμβάνομε ὑπ' ὄψη, ποὺ ἔγιναν ἰδιοκτησία τοῦ Ζαβίρα – σύμφωνα μὲ τὶς σημειώσεις τῶν βιβλίων – πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῆς «Ὀνοματολογία»-ς. 1. Κατὰ σειρὰ χρονολογικὴ πρῶτο εἶναι τὸ βιβλίον τοῦ Κομενίου, ποὺ μόλις 20 ἐτῶν νέος τὸ ἔλαβε στὰ 1764 στὸ Κοβίνιο (Ráckeve) ἀπὸ τὸ θεῖο του Μιχαὴλ Παπα γεωργίου. Οἱ σημειώσεις, ποὺ μέρος τους προέρχεται ἀπὸ τὸ θεῖο, δείχνουν πῶς τὸ *Janua linguarum* ἦταν μιὰ ἀπὸ τὶς πηγές τῆς «Ὀνοματολογίας». 2. Στὰ 1772 στὴν Καλοκία (Kalocsa) ἀντέγραψε τὸ ἔργο τοῦ Rembertus Dodonaeus ἀπὸ τὴν ἔκδοση, ποὺ ἐπιγράφεται: «*Stirpium historiae pemptades VI. sive libri XXX, Antwerpiae 1616*». Στὰ ἑλληνικά, λατινικά, γερμανικά, ἰταλικά, ἰσπανικά καὶ τσέχικα ὀνόματα ὁ Ζαβίρας προσέθεσε ἀρκετὰ οὐγγρικά ὀνόματα. Ἐκάναμε λεπτομερῆ σύγκριση τῶν δυὸ ἔργων καὶ βρήκαμε γιὰ ἀποτέλεσμα πῶς 345 λήμματα εἶναι τὰ ἴδια στὴν «Ὀνοματολογία» καὶ στὸ χειρόγραφο ἀπόσπασμα τοῦ βιβλίου τοῦ Dodonaeus. Εἶναι φανερό, πῶς τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο βοήθησε τὴν προετοιμασία τῆς «Ὀνοματολογία»-ς. 3. Στὰ 1782 ἀγόρασε ὁ συγγραφέας τὸ βιβλίον, ποὺ ἐπιγράφεται: «*Dioscoridis libri octo graece (Parisiis 1549)*». Οἱ ἰδιόγραφες σημειώσεις του στὸ περιθώριον δείχνουν, πῶς καὶ τοῦτο ἀνήκει στὶς πηγές τοῦ ἔργου του. 4. Τὸ λεξικὸν τοῦ Szenczi Molnár Albert ἦρθε στὴν κατοχὴ του 2 χρόνια νωρίτερα ἀπὸ τὴν ἐκτύπωση τῆς βοτανικῆς του, ὥστε μεταχειρίστηκε καὶ τοῦτο στὴ σύνθεση τοῦ βιβλίου. 5. Πολὺ πῶς σπουδαία πηγὴ του εἶναι τὸ βιβλίον ποὺ βρίσκεται στὴ σημερινὴ βιβλιοθήκη ὑπ' ἀρ. 388 κ' ἔχει μιὰ σημείωση ἑλληνική: «Ἐκ τῶν τῆς Βιβλιοθήκης Γεωργίου Ζαβίρα τοῦ Σιατιστέως 1785.» Εἶναι τὸ βιβλίον τοῦ Csapó, ποὺ ἀναφέραμε παρὰ πάνω. Στὸ περιθώριον τοῦ οὐγγρικοῦ βιβλίου διακρίνομε τὶς ἑλληνικὰς ὀνομασίες γραμμένες ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Ζαβίρα. Μετρήσαμε 201 τέτοιες σημειώσεις. Ὅποτε

– εκτός από τις νεοελληνικές δημοτικές ονομασίες – ένα μεγάλο μέρος των δυο βοτανικών λεξικών είναι το ίδιο. Ο J. Csaró στην εισαγωγή του αναφέρει την ιαματική δύναμη των φυτών και προχωρώντας λέει: «Μέ πολλούς κόπους και μόχθους έτοιμασα και τακτοποίησα τούτο το «Νέο ούγγρικό βοτανικό κήπο» για να μπορέσουν να βρούν εύκολα τα βότανα εκείνοι που τα χρειάζονται...» Τα λόγια του μάς θυμίζουν τον πρόλογο της «Ονοματολογία»-ς. Στο τέλος έβαλε ο Csaró ένα ούγγρο-λατινο-γερμανικό αλφαβητικό πίνακα. Έτσι έκανε και ο Ζαβίρας (σ. 77–87). – Είναι αναμφίβολο, πώς ο – κατά την εποχή εκείνη ξακουσμένος – «Βοτανικός κήπος» του J. Csaró ήταν κύρια πηγή και υπόδειγμα για την «Ονοματολογία» του Ζαβίρα. Η σύγκριση των δυο έργων μάς παρέχει μια πολύτιμη απόδειξη για την ούγγροελληνική πνευματική αλληλοεπιρροή.

– 6. Στά 1786 απέκτησε το πολύτιμο έργο, που επιγράφεται «Adams Lonicers der Arzneikunst Doctors . . . vollständiges Kräuter-Buch . . . Augsburg 1783.» Ο Ζαβίρας έγραψε μέσα στο βιβλίο τούτο 39 ελληνικές ονομασίες και 18 ούγγρικές. Τις τελευταίες πήρε από το έργο του Csaró. Αυτές οι σημειώσεις αποτελούν απόδειξη για το γεγονός, πώς η Όνοματολογία είχε για πηγή και το «Kräuterbuch». Σε πολλά μέρη συμφωνούν και οι τρεις τους: ο Lonicerus, ο Csaró και ο Ζαβίρας. Στο βιβλίο του Lonicer βρήκε ο Ζαβίρας το μεγαλύτερο μέρος των ελληνικών ονομάτων των φυτών.

Βλέπομε λοιπόν, πώς οι σημειώσεις, που βρίσκονται στα βοτανολογικά βιβλία της βιβλιοθήκης του συγγραφέα μας, δίδουν απάντηση στα ερωτήματα, που σχετίζονται με την Όνοματολογία του. Σύμφωνα μ' αυτά, που είδαμε παραπάνου οι ιδιόχειρες σημειώσεις του Γεωργίου Ζαβίρα δείχνουν, πώς αυτός ο ίδιος – και όχι ο αδερφός του – από τα 1764 μέχρι 1787 – δηλαδή κατά τη διάρκεια 23 ετών – προετοίμαζε το βιβλίο με μεγάλη κι' εύσυνειδητη έπιστημονική εργασία, ώστε μ' όλο το δίκιο του έβαλε και τούτο το βιβλίο μεταξύ των δικών του των έργων στην αυτοβιογραφία του.

Πρέπει ίσως σε λόγους υλικούς ν' αποδώσωμε το γεγονός, πώς η «Όνοματολογία» τυπώθηκε υπό το όνομα του Κωνσταντίνου (Ζ λς'). Στά 1787 δηλαδή – τότε που τυπώθηκε η «Όνοματολογία» – βγήκε κι' ένα άλλο βιβλίο του Γεωργίου Ζαβίρα: η μετάφραση του ιατρικού έργου του Sámuel Rátz με τα έξοδα του αδερφού του Κωνσταντίνου, καθώς το βλέπομε στην πρώτη σελίδα του βιβλίου, που επιγράφεται: «Ιατρικά Παραινέσεις». Στο ίδιο έτος τυπώθηκε – κατά την πληροφορία του Ζ. (Ζ 250) – και τ' ακόλουθο βιβλίο του: «Ίερά ιστορία της παλαιάς και νέας Διαθήκης εις χρήσιν των αρχαρίων νέων τύποις έξεδόθη έν Πέστα τῷ έτει 1787». Φαίνεται, πώς ο Κωνσταντίνος έδωσε τα λεπτά για την έκτύπωση και αυτού του έργου. Υποθέτομε, πώς γί

ἀνταπόδοση τῆς οἰκονομικῆς βοηθείας, πὺ τοῦ παρεῖχε ὁ ἀδερφός του, ἔδωκε τὴν ἄδεια νὰ τυπωθῆ τὸ βιβλίον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου. Ὁ τελευταῖος ἴσως μὲ τὴ συλλογὴ δημοτικῶν ὀνομασιῶν καὶ ὁ ἴδιος προσέφερε κάτι στὴ σύνθεση τῆς «Ὀνοματολογίας». Ἴσως σ' αὐτὸ ἀναφέρεται μιὰ παρατήρησή του, πὺ βρίσκεται στὸ «Προοίμιον» τῶν «Ἱατρικῶν Παραινέσεων»: «Πρὸς τούτοις ἠθέλησα νὰ μεταφράσω τὰ ὀνόματα τῶν βοτάνων εἰς τὴν ἀπλὴν μας διάλεκτον· ἢ ἔλλειψις ὁμῶς τῶν ἀπλῶν ὀνομάτων μοῦ ἀνεχαίτισε τὴν πρόθεσιν». Πάντως ἢ ἐπιστημονικὴ συνεισφορά τοῦ Κωνσταντίνου θὰ ἦταν τόσο ἀσήμαντη, ὥστε – ὁ ἄλλωστε πολὺ εὐσυνείδητος συγγραφέας δὲ θεώρησε ἀναγκαῖον νὰ τὸν κατατάξῃ στὸν κατάλογο τῶν «πεπαιδευμένων» τοῦ «Ἑλληνικοῦ Θεάτρου», ἐνῶ καὶ ἢ οἰκογενειακὴ περὶ φάνεια καὶ τὸ αἶσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης θὰ τὸν παρότρυναν νὰ τὸ κἀνῃ, ἐὰν ὁ ἀδερφός του θὰ εἶχε ἀναπτύξῃ ἐπιστημονικὴν ἐργασία ἄξια γιὰ νὰ διαιωνισθῆ τ' ὄνομά του στὸν Παρνασσὸ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων.

ς'. Ἱστορία τοῦ θησαυροῦ τοῦ Μάρια Τζέλ

«Ἱστορία τοῦ θησαυροῦ ὁποῦ εὐρέθη τώρα νεωστί, εἰς τὸ ἐν τῇ Στιρίᾳ Μοναστήριον, τὸ λεγόμενον Μάρια Τζέλ. Ἐν Βουκορεστίῳ 1786.» (Graf, χ. XIII., Z 247.)

Στὴν πρώτη σελίδα διαβάζομε τὴν ἀκόλουθη ἔμμετρη ἐπιστολὴ:

«Μοὶ ἔπεμψας ὦ φίλε μου ἀπὸ τὴν Οὐγγαρίαν,
 μικρὰν ἀλλὰ περιέργον καὶ νέαν Ἱστορίαν.
 καὶ μὲ ἐπαρακάλεσας διὰ νὰ τὴν μεταφέρω
 εἰς γλώσσαν τούτην τὴν ἀπλὴν καθ' ὅσον ἢμπορέσω
 διατὶ εἶναι εἰς διάλεκτον, ἀλλογενῆ γραμμῆν.
 καταλογάδην εὐρίσκειται, εὐμορφα συνθεμένη:
 μὰ δὲν δύναται πᾶς τις, ἀπὸ τοὺς ἡμετέρους,
 νὰ καταλάβῃ νόημα, ἂν δέναί μαθημένος.
 Ἴδου λοιπὸν δι' ἀγάπην σου, ὁποῦ μετέφρασά την,
 καὶ εἰς στίχους τοὺς πολιτικούς, πὺ λέγουν ἔβαλά την.
 Πρὸς τούτοις ἐστοχάσθηκα, διὰ νὰ τὴν τυπώσω,

καί εἰς κοινήν ἀνάγνωσιν τύποις νά τήν ἐκδώσω.
 Ὑπήγα καί τήν ἔδωσα εἰς τήν τυπογραφίαν,
 ὅπου φυλάττεται ἐδῶ ἀπό τήν αὐθεντίαν.
 Καί ἰδοῦ ποῦ τήν ἐτύπωσαν, ἐδῶ εἰς τήν Βλαχίαν,
 δόξα νά ἔχη ὁ θεός καί χάριν ἡ αὐθεντία.
 Λάβε λοιπόν καί ἀνάγνωθι, ἂν πουθενά καί σφάλω,
 πραγματευτοῦ ναι ποίημα καί ὄχι διδασκάλου·
 συνέβησαν παραδρομαί καί αὐτοῦ τοῦ τυπογράφου,
 συγχώρησόν με καί ἐμέ καί αὐτόν τόν χαλκογράφο·
 1786, ἐν τῷ Βουκορέστι τῆς Βλαχίας.»²¹

Στίς πρώτες σελίδες (1–4) ὁ συγγραφέας – ἴσως προσέθεσε κάτι καί ὁ μεταφραστής! – βρίζει τοὺς καθολικοὺς ἱερωμένους. “Ὑστερα εὐλογεῖ τὸν αὐτοκράτορα Ἰωσήφ Β΄, γιατί ἐσκόρπισε τοὺς μοναχοὺς. Ὁ αὐτοκράτορας – ἐξακολουθεῖ ὁ ἄγνωστος ἐχθρὸς τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας – διέταξε νά κάμουν ἔρευνα στοῦ μοναστήριου Μάρια Τζέλ. Κατὰ τήν ἔρευνα βρέθηκαν διάφορα πράγματα: διαμαντικά, ροῦχα, προπάντων ἄπειρα «τάματα». Ἀπαριθμεῖ τὰ – ἀπὸ μάλαμα ἢ ἀσημί φτιαγμένα – μέλη τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, ποὺ οἱ γιατρεμμένοι προσέφεραν στήν Παναγία ἀπὸ εὐγνωμοσύνη. Ὁ συγγραφέας σχετικὰ μὲ μιὰ ἀπὸ τίς ἄνω κατηγορίες γράφει:

«θαυμάζω πῶς δὲν πάϊσαν εἰς τήν Μακεδονίαν
 στήν Βέρροϊαν νά πήγεναν, εὔρισκον ἰατροίαν.
 Κι’ ἂν ὠκνευαν νά πάν ἐκεῖ, ἰδοῦ τὸ Μπελιγράτι
 ὁποῦναι εἰς τὰ σύνορα, κι’ ἐκεῖ εὔρισκον βοτάνι.»

Ἄξιο προσοχῆς εἶναι κι’ ἐκεῖνο τὸ μέρος, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τήν καταπίεση τῶν φτωχῶν καί τῶν ὀρφανῶν (σ. 11, σημ.):

«αὐτῖα ἦσαν περισσά, ὑπὲρ τὰ πεντακόσια,
 μαλαματεῖνο φκιάσιμον, σωστὰ καί ἦσαν τόσα.
 καί χίλια ἀσημένια ἦσαν στήν ἐκκλησία
 ὅπου τὰ ἀφιέρωσεν ἀνθρώπων ἡ πενία
 διὰ ν’ ἀνοίξη ἡ Δέσποινα, αὐτῖα ἀφεντάδων,
 ν’ ἀκούουν τὰ παράπονα πτωχῶν καί ὀρφανάδων.
 ὁ ποῦ τοὺς ἔθλιβον πολὺ καί ἐλιμοκτονοῦσαν,
 δυστυχισμέν’ εὔρισκονταν καί ἐθρηνολογοῦσαν.»

Τὴν πίστη του καὶ τὴν ἀφοσίωσή του πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησία τὴν ἐκφράζει μὲ τις βρισιές τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἢ τῶν ἱερέων της. Π. χ. στὴ σ. 12 διαβάζομε: «Κ' αὐτοὶ οἱ ἀρχιεπίσκοποι, λύκοι οἱ πολυφάγοι». Σὲ μιὰ παρέκβαση (σ. 12–14) θέλει νὰ ἀποδείξῃ, πὼς οἱ καθολικοὶ ἀπατοῦν τὸν κόσμον, γιὰ τὸν ἴδιον καιρὸ σὲ πολλὰς ἐκκλησίες διατείνονται, πὼς ἐκεῖ βρίσκονται τὰ λείψανα τοῦ ἴδιου ἁγίου. Γενικὰ κοροϊδεύει τοὺς καθολικοὺς γιὰ τὸ σεβασμὸ τῶν λειψάνων. Μὲ πικρὴ εἰρωνεία παρατηρεῖ ὁ Ἑλληὴν πατριώτης καὶ πιστὸς γιὸς τῆς Ὁρθοδοξίας κατὰ τὴν περιγραφὴ ἑνὸς θαύματος πὼς ἐνῶ ἔγινε τὸ θαῦμα, μόνο δυτικοὶ ἅγιοι βρέθηκαν κοντά (σ. 16):

«Τέσσαρες λατίνοι ἅγιοι ἐκεῖ συλλειτουργοῦσαν,
 ὁμοῦ μὲ τὸν Χριστὸν ἡμῶν ἐκεῖ μυσταγωγοῦσαν.
 ἅγιοι δὲν ἦσαν ἐκεῖ κανένας τῶν ἐλλήνων
 διατὶ ἡ Ἑλλὰς εἶναι μακρὰν, χρειάζεται κινδύνων.
 Πολλοὶ κλέπται εὐρίσκονται, τούρκοι καὶ κισιτζίδες,
 ἢ στράτα εἶναι μακρινὴ κι' ἔχει καὶ ἀλβανίταις.
 Καὶ τόσα κονάκια νὰ κάμωσιν ἐκεῖ διὰ νὰ πηγαίνουν
 ἔξοδα ἔχρειαζαν πολλὰ, πεζοὶ δὲ ἀποσταίνουν.»

Τελειώνοντας, ὁ συγγραφέας – ἢ ὁ μεταφραστής! – ἐκφράζει τὴν εὐχή του, ν' ἀνοίξῃ ἡ γῆ καὶ νὰ καταπιῇ αὐτοὺς τοὺς καθολικοὺς μοναχοὺς. Μέσα στοὺς στίχους βρίσκεται καὶ μιὰ οὐγγρικὴ ἔκφραση γραμμμένη μ' ἑλληνικοὺς χαρακτῆρες: «δὲν ψεύδονται, ὅσοι σὰς λέν, ἀκιάμ οὐράμ καὶ πάτερ» [= atyám uram! = πατέρα μου καὶ κύριέ μου!]. Ἀπὸ τοῦτο συμπεραίνομε, πὼς τὸ ἀρχικὸ κείμενο, ποῦ ἔστειλαν ἀπὸ τὴν Οὐγγαρία στὸ Ζαβίρα γιὰ νὰ τὸ μεταφράσῃ, ἦταν μιὰ σάτυρα γραμμμένη οὐγγρικά. Τὸ πρωτότυπο αὐξήσε μὲ τις δικές του προσθήκες ὁ μεταφραστής, ποῦ δὲν ἀγαποῦσε, φαίνεται, τοὺς παπᾶδες, τοὺς μοναχοὺς καὶ τις καλόγριες τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἴσως γι' αὐτὲς τις προσθήκες ἔβαλε τὴν μετάφραση μέσα στὰ δικά του τὰ ἔργα.

Αὐτὴ ἡ μετάφραση – ἢ μετάπλαση – διακρίνεται πολὺ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐργασία τοῦ Ζαβίρα ἐξ αἰτίας τῆς μορφῆς: δηλαδὴ ἡ γλῶσσα καὶ ἡ στιχοιουργία, ποῦ μεταχειρίζεται, εἶναι δημοτικὴ. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη μοιάζει μὲ τὰ ἱστορικὰ στιχοιουργήματα τῆς προεπαναστατικῆς ἐποχῆς σὰν τὰ ποιήματα γιὰ τὸ Μιχαὴλ Βοηβόδα κλπ.

ζ'. Ὀνομαστικὸν ἐμπορικόν

«Ὀνομαστικὸν ἐμπορικὸν συλλεχθὲν ἐκ διαφόρων ἀρχαιοτέρων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων παρὰ τοῦ Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα τοῦ ἐκ Σιατιστῆς τῆς ἐν Μακεδονίᾳ ἐν τῷ Δούνα Βέτζιε τῆς Οὐγγαρίας 1785» (Graf, χ. XXXVI., Z 248, ιε').

Ἡ συλλογὴ περιέχει – σ' ἀλφαβητικῆ σειρᾶ – λέξεις ἀπὸ πολλοὺς κλάδους τῆς ἐμπορικῆς ζωῆς. Τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ λέξι ἐξηγεῖ συχνότατα μὲ μιὰ νεοελληνικὴ δημοτικὴ, πολλὰ φορὰς ἀναφέρει τὴν οὐγγρικὴ σημασία- μ' ἑλληνικοὺς χαρακτήρες, κάποτε μεταχειρίζεται – γιὰ τὴν ἐξήγησιν – λέξεις γερμανικῆς, τουρκικῆς κλπ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κύρια συλλογὴ ὑπάρχει ἓνα ξεχωριστὸ εἰδικὸ λεξιλόγιον, ποὺ περιλαμβάνει π. χ. τὰ μέρη τοῦ ἀμαξιοῦ ἑλληνικὰ καὶ οὐγγρικά. Οἱ στῆλες φέρουν τὴν ἀκόλουθη ἐπιγραφή: «Ἑλληνικὰ- Ἀπλᾶ ἢ Βαρβαρικά». Ἀναφέρομε μερικὰ λήμματα, ποὺ περιέχουν οὐγγρικὰς ἐξηγήσεις γραμμένες μ' ἑλληνικὰ γράμματα: 1. ἡ ἀζάπα = τὸ κριθόριζον, ἄρπα κάσια οὐγγαριστί (= ágra kása σ. 1), 2. τὸ ἄμυλον = τὸ κεμεντιο οὐγγαρ. (= keményítő, σ. 2), 3. ἡ ἀρβάλη = τέντζερης . . . οὐγγ. λάμπος (= lábos, σ. 3), 4. τὸ ἔλκειον = τὸ χάμ οὐγγ. (= hám, σ. 9), 5. ἑτερόμαλλον σηρικόν = τὸ μπάρσιον οὐγγ. (= bársony, σ. 10), 6. ἰστὸς φαιὸς = σοῦρκε βάσον οὐγγ. (= szürke vászon, σ. 14), 7. ἰστὸς κνίδης = τζιαλὰν πακιολὰτ οὐγγ. (= csalán patyolat, σ. 15), 8. ἡ καδμεία = τὸ φόραστο κιού οὐγγαρ. (= forrasztó kő, σ. 16), 9. τὸ κομώτριον = . . . χᾶϊ τιοῦ οὐγγ. (= hajtű, σ. 16), 10. τὸ μόδιον = ἡ βίκα οὐγγ. (= néka, σ. 23), 11. ἡ πόρπη = τζιάτι οὐγγ. (= csat, σ. 29), 12. πρωτόπειρος = ἰνας οὐγγ. (= inas, σ. 29), 13. λευκοπόλεως = φεῖρβαριάνικο οὐγγ. (= fehérvári, σ. 30), 14. σιγγίβερικς = τὸ γγιομπήρι (= gyömbér, σ. 33). 15. κυματῶδες = χάμπος (= habos, σ. 37). – Τὰ παραδείγματα δείχνουν, πὼς τὸ «Ὀνομαστικὸν Ἐμπορικόν» ἔγινε γιὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν Οὐγγροελλήνων ἐμπόρων.

η'. Ἡ σωτηρία τῶν ἀβαπτίστων νηπίων

«Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα Σιατιστέως καὶ Μακεδόνοος πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα αὐτὸν πατέρα εἰ τὰ τῶν ὀρθοδόξων ἀβάπτιστα νήπια σώζονται» (Graf, χ. XX., μέρ. Β' σ. 247–257).

Στή βάση τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας γνωστοποιεῖ τὴν ἀντίληψη τῶν διαμαρτυρουμένων καὶ τῶν ἀνατολικῶν ὀρθοδόξων θεολόγων σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα. Στὸ τέλος ὑπογράφει: «ὁ σὸς γνήσιος υἱὸς Γεώργιος ἐν τῷ Κοῦν σέντ Μικλοῦς (Kúnszentmiklós) τῆς Οὐγγαρίας α ψ' π' α' νοεμβρίου δ'» Οἱ σημειώσεις, ποὺ βρίσκονται ἀπάνω στὸ χειρόγραφο, δείχνουν, πῶς γιὰ τὸ ζήτημα ἐνδιαφέρονταν κι' ἄλλοι ἀπὸ τοὺς συμπατριῶτες τοῦ Ζαβίρα.²²

θ'. Ἔργα, ποὺ χάθηκαν

1. «Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων· ἀρχομένων ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ γενέσεως αὐτῶν, καὶ λήγουσα εἰς τὸν θάνατον τῆς τελευταίας βασιλίδας Κλεοπάτρας· συγγραφεῖσα χάριν τῶν ἐν τοῖς ἡμετέροις σχολείοις διδασκομένων νέων, καὶ ἱκαναῖς ὑποσημειώσεσι πλουτισθεῖσα δι' ἀνάμνησιν καὶ ὠφέλειαν τῶν διδασκόντων» (Ζ 247).

Μποροῦμε νὰ σχηματίσωμε μιὰ ἰδέα γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ χαμένου ἔργου ἀπὸ τίς σημειώσεις, ποὺ βρίσκονται στὴ μετέφροση «Ἐλευθερίου τινος . . .» σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορία τῶν Ἑλλήνων.

2. «Περιήγησις (ἐκ τῆς Βιέννης κινήσας τῷ ἔτει 1800) εἰς τὴν Μοραυῖαν, Βοημίαν, Σαξονίαν καὶ Βορουσσίαν» (Ζ 247).

Μερικὲς σημειώσεις του στὰ διάφορα βιβλία διείχουν, ἀπὸ ποιὲς πόλεις πέρασε κατὰ τὸ ταξίδι του.

3. «Ἐγχειρίδιον χρονολογικὸν ἐκκλησιαστικὸν καὶ πολιτικόν, περιέχον τὴν ἀπὸ κτίσεως Κόσμου χρονολογίαν, τὴν σειρὰν τῶν Πατριαρχῶν τῶν πέντε Ἀποστολικῶν θρόνων, τὴν Σειρὰν τῶν Ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τὴν σειρὰν πασῶν τῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν Συνόδων, τῶν ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, τῶν Αἰρεσιάρχῶν, τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Ἐθνῶν, εἰς τὸν Χριστιανισμόν, καὶ τὴν Σειρὰν τῶν βασιλέων τῶν ἀνα πᾶσαν σχεδὸν τὴν οἰκουμένην ἔθνῶν» (Ζ 247).

4. «Σύμμικτα Ἰερά· ἐν οἷς περὶ σωτηρίας τῶν Αἰρετικῶν, περὶ τοῦ τί ἔμοι καὶ σοὶ γύναι; περὶ τῆς εἰκονος τοῦ Πατρὸς, περὶ τῶν θαυματουργῶν εἰκόνων, περὶ ἀναχειροτονίας, περὶ ἀναβαπτισμοῦ τῶν νηπιῶν, περὶ τῆς τοῦ Κλωπᾶ Μαρίας καὶ περὶ τοῦ αὐτεξουσίου» (Ζ 248).

5. «Βιβλιοθήκη πολεμική διαλαμβάνουσα περι πάντων τῶν Διδασκάλων τοῦ γένους ἡμῶν τῶν κατὰ λατίνων συγγραψάντων, περι πάντων τῶν ἀμφισβητούμενων δογμάτων τε καὶ ἐθίμων, περι τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν περι τῶν ἐκδοθέντων καὶ ἀνεκδότων ἀντιγράφων κτλ. ἀλλ' ἔτι ἀτελής μέχρι γὰρ μόνον τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως» (Ζ 248. Πβ. τὸ χειρόγραφο: «Βιβλιοθήκη Πολεμική» ἀνάμεσα στὶς μεταφράσεις του. Βλ. Graf, χ. LIII.).

6. «Περὶ τῆς νηστείας τῆς τετράδος καὶ σαββάτου πρὸς τὸν ἐκλαμπρότατον καὶ παναιδεσιμώτατον Ἀλέξανδρον Βαρκότζι Ἑλληνοουγγαριστί» (Ζ 248).²³

7. Στὶς σημειώσεις πού βρίσκονται στὴ μετάφραση τῆς γερμανικῆς διατριβῆς «Eines freymüthigen etc.» [=Ἐλευθερίου τινὸς κλπ.] διαβάζομε τ' ἀκόλουθα: «περὶ τούτων, ἐὰν τις ἐναντία περιπέτεια δὲν ἤθελεν ἀναχαιτίσει τὸ ἔτι ἡμιτελὲς ἡμῶν πόνημα περι τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν, Ῥωμαϊκῶν καὶ Ἑβραϊκῶν νομισμάτων, σταθμῶν καὶ μέτρων, τῶν κατ' ἀκρίβειαν παραβαλλομένων τοῖς νῦν Γερμανικοῖς, Τουρκικοῖς, Γαλλικοῖς, Ἰταλικοῖς, καὶ ἄλλων γενεῶν νομίμασι, σταθμοῖς καὶ μέτροις, τότε εὐκόλα μέλλει νὰ ἰδῆ ἕκαστος τὴν κατ' ἀκρίβειαν τιμὴν τῶν στατήρων καὶ ἄλλων ἀρχαίων Ἑλληνικῶν νομισμάτων» (Χειρόγρ. XXX., σ. 63., σημ. 22). Ἡ βιβλιοθήκη του μαρτυρεῖ, πὼς ἐτοιμαζόταν πραγματικὰ νὰ συγγράψῃ αὐτὸ τὸ ἔργο. Ἀκόμη καὶ σήμερα ὑπάρχουν ἐκεῖ τὰ ἐξῆς βιβλία: Γαληνοῦ: Περὶ σταθμῶν . . ., Remi Favini: De ponderibus (χειρ. XXXIX καὶ XL), Vocabula rei numerariae, ponderum et mensurarum Graeca, Latina, Ebraica (Vitebergae 1558), Eisenschmid Jo. Casp.: De ponderibus et mensuris veterum Rom., Graec., Hebr. (Argentorati 1737), Gerhard M. R. B.: Handbuch der deutschen Münz, Maasz u. Gewichtskunde für Kaufleute u. andere (Berlin 1788), Grosze G. – Rome de l'Isle: Metrologische Tafeln über die alten Maasze, Gewichte . . . (Braunschweig 1792), G. Nelkenbrecher: Taschenbuch der Münz–Maasz u. Gewichtskunde für Kaufleute (Berlin 1793). Οἱ Ἕλληνες ἔμποροι εἶχαν μεγάλη ἀνάγκη ἀπὸ ἕνα συγκριτικὸ ἐγχειρίδιο τῶν μέτρων, βαρῶν καὶ νομισμάτων καὶ ὁ Ζαβίρας αἰσθανόταν πολὺ αὐτὴ τὴν ἀνάγκη. Φαίνεται ὁμως, πὼς πολὺ σιγὰ ἐργαζόταν, γιατί ἕνας ἀπὸ τοὺς πατριῶτες του: ὁ Θωμᾶς Δημητρίου ὁ Σιατιστεὺς τὸν πρόλαβε μετὰ τὸ βιβλίον του στὰ 1793.²⁴ Εἶναι πιθανό, πὼς ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση αὐτοῦ τοῦ ἔργου ὁ Ζαβίρας διέκαψε τὴ σχετικὴ ἐργασία του, γιατί δὲν μπόρεσε πιά νὰ ἐλπίσει νὰ βρεθῆ ἐκδότης γιὰ βιβλίον μ' ὅμοιο περιεχόμενο.

Σημειώσεις

- ¹ «Τὸ ἀντέγραψαν ὁ Νικόλαος Δημητριάδης, Κωνσταντῖνος Κωνσταντινιάδης Ζαβίρα, Δημήτριος Λαζαρίδης.» Βλ. Graf: χ. LII.
- ² De sacrae coronae Regni Hungariae ortu κλπ, Augustae Vindelicorum, 1613.
- ³ De Monarchia et sacra corona etc. centuriae septem etc. Francofurti.
- ⁴ σ. 141–143.
- ⁵ Κατὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν τὸ Constitutum Constantini εἶναι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού πέφτει μεταξὺ τοῦ 7^{ου} καὶ 9^{ου} αἰῶνα. Βλ. A. Potthast: Bibliotheca Historica Medii Aevi, Berlin, 1896 σ. 346. H. Grisar S. J.: Geschichte Roms . . . Freiburg i. B. 1901, σ. 524–525. Εἶναι ἀξιοπερίεργο, πὼς οἱ νεώτερες ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες ἐσχέτισαν πάλε τὸ ἱερὸ στέμμα μὲ τ' ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου. Πβ. A. Alföldi: Eine spätrömische Helmform und ihre Schicksale im germanisch-romanischen Mittelalter. Acta Archaeologica V. Kobenhavn, 1934, σ. 99–144.
- ⁶ Initia religionis Christianae inter Hungaros Ecclesiae Orientali adserta. Halae Magdeb., 1740.
- ⁷ De Sacra Corona Hungariae ac de regibus eadem reditimus commentarius. Pestini, 1790.
- ⁸ Σύντομη ἱστορία τοῦ οὐγγρικοῦ στέμματος (οὐγγρ.) Komárom, 1790.
- ⁹ Dissertatio critica . . . in commentarium Alexii H o r á n y i . . . de Sacra Hungariae Corona. Budae, 1790.
- ¹⁰ Vitae, pont. Rom. Venet., 1479.
- ¹¹ Annales Ecclesiastici Regni Hungariae, 1644.
- ¹² Tarnóczy: Idea coronata etc. Viennae, 1680.
- ¹³ Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae, Amsterdam. 1666.
- ¹⁴ Ὁ Ζαβίρας ξεχνάει τὸ γεγονός, πὼς ὁ Μπέλα Δ', μετὰ τὴν ἐπιδρομὴ καὶ λεηλασία τῶν Τατάρων, κατέφυγε μαζὶ μὲ τὰ πολυτιμώτερα κειμήλια τῆς χώρας στὴ Δαλματία. Καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κολομάνου μπορούσε νὰ φτάσῃ τὸ χειρόγραφο στ' ἀρχεῖα τοῦ Trau.
- ¹⁵ Ὁ χρονικογράφος πού ἔκαμε τὴν πρώτη μνεῖα γιὰ τὴν παπικὴ προέλευση τοῦ στέμματος.
- ¹⁶ Ἐδῶ ὁ Ζαβίρας παρασιωπᾷ τὴ γνώμη τοῦ Horányi, πού ὑποθέτει, πὼς ἡ βάση τοῦ στέμματος εἶναι ἑλληνικὴ πού ἀργότερα αὐξήθηκε μ' ἓνα συμπληρωματικὸ μέρος ἀπὸ τὸ Σίλβεστρο. Δὲν ἤξερε ἀκόμη τὴ σωστὴ ἐξήγηση τοῦ προβλήματος, πὼς δηλαδὴ ὁ Ἅγιος Στέφανος ἔλαβε τὸ λατινικὸ στέμμα – τ' ἀπάνω μέρος – ἀπὸ τὸν πάπα Σίλβεστρο Β', καὶ πολὺ ἀργότερα κατὰ τὸ 1075 ἔλαβε ὁ Ἰκέτζα, ὁ «Γεωβιτζᾶς» τὸ ἑλληνικὸ μέρος ἀπὸ τὸ Μιχαὴλ Δούκα. Πβ. Gy. Moravcsik: A magyar Szent Korona görög feliratai [= Οἱ ἑλληνικὲς ἐπιγραφὲς τοῦ ἱεροῦ στέμματος τῆς Οὐγγαρίας], Bp. 1935.
- ¹⁷ Πβ. A. Horváth: Ismeretlen görög munka a magyar szent koronáról. [= Ἄγνωστο ἑλληνικὸ ἔργο γιὰ τὸ ἱερὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας] Archivum Philologicum, τ. LX, τ. 7–12, 1936.
- ¹⁸ Bod Péter: Az Isten vitézkedő Anyaszentegyházának . . . rövid Historiája, Basilea, 1760 = «Σύντομη ἱστορία τῆς ἀγωνιζομένης Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ».
- ¹⁹ Budapest, 1934, τόμ. I. σ. 176. Κατὰ λάθος γράφει: «τετραγλώττος», πού προέρχεται ἀπὸ τὸ βιβλιογραφικὸ ἔργο τοῦ Petrik.
- ²⁰ Θ' ἀξίζει νὰ ἐρευνησῆ κανεὶς γιὰ τὴ σχέση τῶν δυὸ λέξεων: «θυμίαμα» καὶ «tömjén» (οὐγγρ. = λιβάνι). Πολὺ πιθανὸ εἶναι, πὼς οἱ Ἕλληνες ἔμποροι ἔπαιζαν κάποιον ρόλο στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ λιβανίου στὴν Οὐγγαρία ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴ καὶ τὴν Ἀραβία.
- ²¹ Z 247 γράφει: «ἱστορία τοῦ θησαυροῦ κλπ. . . . Μάρια Τζέλ διὰ στίχων χειρόγ: παρ' αὐτῶ καὶ παρ' ἄλλοις». Αὐτὴ ἡ σημείωση τῆς αὐτοβιογραφίας εἶναι σ' ἀντίθεση μὲ τὸ περιεχόμενον τῆς ἑμμετρῆς «ἐπιστολῆς», πού μιλάει γιὰ ἐκτύπωση. Εἶναι πιθανόν, πὼς ὁ μεταφραστὴς εἶχε τὴν πρόθεση νὰ ἐκδώσῃ τὸ βιβλίον, μὰ δὲν τὸ πέτυχε.

- ²² Graf χ. XX.: «ὁ Ἀλέξιος Λαζαρίδης ἐκ Κοβνίου [= Ráckeve] ὁ Νικόλαος Δημητριάδης ἐκ τοῦ Πέτζι βαραδ [= Pécsvárad], ὁ συγγραφεὺς τὸ ἀντέγραψε, κεῖται παρὰ τῶ ἀδελφῶ αὐτοῦ».
- ²³ Πὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Barkóczy βλ. τὸ κεφ. «Ἡ ζωὴ τοῦ Γ. Ζ.». Μόνον ἓνα ἔργο του γνωρίζομε: «Oratio . . . occasione . . . introductionis . . . Adami e liberis baronibus Patachich de Zajezda Colocensis et Bacsiensis archiepiscopi . . . in metropolitana ecclesia die 17 nov. 1776 Colocae». Πβ. Szinnyei: Magyar írók élete és művei I. (1891) σ. 590.
- ²⁴ «Χειραγωγὸς ἔμπειρος τῆς πραγματείας, ἦτοι Βιβλίον περιέχον ὄλους τοὺς ἀναγκαίους σχεδὸν λογαριασμοὺς τῆς Πραγματείας, ὁμοῦ καὶ τὰ Ζύγια, καὶ Πῆχας, ὅλης σχεδὸν τῆς Εὐρώπης, ἐν βιέννῃ, ἐκ τῆς τυπογραφίας Ἰωσήφ τοῦ Βαουμαϊστέρου, 1793.» Πβ. Σπ. Λάμπρου: Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐν Οὐγγαρία καὶ Αὐστρία, μακεδονικοῦ ἐλληνισμοῦ. Νέος Ἑλληνομν. τόμ. II. τεύχος γ' σ. 296–297.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

Η ΝΕΑ ΕΛΛΑΣ

α΄. Χαρακτηρισμός τῆς «Νέας Ἑλλάδος»

Τόσο γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀξία ὅσο γιὰ τὴν ἐθνικὴ του σημασία τὸ σπουδαιότερο ἔργο τοῦ Ζαβίρα εἶναι ἡ «Νέα Ἑλλάς». Τὸ ἔργο ἔχει τὴν ἀκόλουθη ἐπιγραφή:

«Νέα Ἑλλάς ἦτοι Ἱστορία τῶν πεπαιδευμένων Ἑλλήνων, τῶν μετὰ τὴν θλιβεράν τοῦ Γένους ἡμῶν κατάπτωσιν ἀκμασάντων, καὶ τὴν προβεβηκείαν καὶ ψυχορῶραγοῦσαν Ἑλλάδα, τοῖς αὐτῶν πόνοις τε καὶ ἰδρώσιν ὡς οἶον τε ἦν ἀντιπελαργησάντων καὶ ἀναζωπυρησάντων· ἐν ἧ καταλέγονται καὶ πάντα σχεδὸν τὰ Συγγράμματα αὐτῶν, καὶ ποῦ καὶ πότε, καὶ ποσάκις ἐξεδόθησαν· τὰ δὲ ἀνέκδοτα, ἐν τίσιν Βιβλιοθήκαις τῆς Εὐρώπης, ἢ τῆς Ἑλλάδος ἐναπόκεινται. Συνερανησθεῖσα ἐκ διαφορῶν Ἑλλήνων, Λατίνων, Γάλλων, Γερμανῶν, ἰταλῶν, καὶ Οὐγγρων Συγγραφέων, ἅμα δὲ καὶ ἐξ ἰδίας ἀναγνώσεως πολλῶν συγγραμμάτων ἐκδοθέντων τε, καὶ τύποις ἔτι ἀνεκδότων, ἐν τάξει χρονολογικῆ τεθεῖσα παρὰ Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα τοῦ ἐκ Σιατίστης τῆς Μακεδονίας. Σημειῶσαι ὅμως ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον σχέδιον ὅθεν κοὶ ἄμορφον καὶ ἀκαλλές· ὕστερον δὲ μέλλει νὰ διορθωθῇ καὶ νὰ βαλθῇ εἰς καλλιτέραν τάξιν καὶ ρυθμόν». (Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα Ἀνέκδοτα Συγγράμματα. Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον ἐκδοθὲν ὑπὸ Γεωργίου Π. Κρέμου . . . Ἀθήνησι . . . 1872 σ. 1).

Τὴν ἐπιγραφή ἀκολουθοῦν δυὸ πίνακες: ἓνας ἀλφαβητικὸς καὶ ἓνας χρονολογικός. Κατόπιν σὲ 534 σελίδες καταγίνεται ὁ συγγραφέας μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα – ἀν ἀφήσωμε τίς ἐπαναλήψεις – 517 «πεπαιδευμένων». Διαβάζοντας

τὸ ἐπιβλητικὸ ἔργο τοῦ Ζαβίρα ξαναζοῦμε 350 χρόνια ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ: τὴν ἐποχὴ ποὺ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 15^{ου} αἰῶνα φτάνει ἴσα μὲ τὸ τέλος τοῦ 18^{ου}, τοὺς μαρτυρικοὺς αἰῶνες τῆς δουλείας, τῆς ἐξορίας καὶ τῶν ἀπεριγράπτων ἀγώνων: τοὺς καιροὺς ποὺ, ἐνῶ πιστοποιοῦσαν μπροστὰ στὸν πολιτισμένον κόσμον τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τὴν ἄθραυστη ζωτικότητά τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, προπαρασκεύασαν καὶ διευκόλυναν τὴν ἀναγέννηση τοῦ ἑλληνικοῦ «Φοίνικος» ἀπὸ τὴν τέφρα του στὸ Εἰκοσιένα.

Κοντὰ στὸ καθένα τῶν πρώτων εἰκοσιπέντε ὀνομάτων τοῦ βιβλίου βλέπομε τὸ μοιραῖο ἀριθμὸ τῆς ἑλληνικῆς χρονολογίας: 1453. Αὐτοὶ οἱ εἰκοσιπέντε παλαιστῆς – μ' ἀρχηγό τους τὸ Γεννάδιο Σχολάριο – ἀνοίγουν τὴν ἀτέλειωτη σειρά τῶν πνευματικῶν πολεμιστῶν τῶν μαύρων αἰῶνων. Μεταξὺ τους βρίσκονται: Θ. Γαζής, Κ. Λάσκαρις, Ἰ. Ἀργυρόπουλος, Ἰ. Δούκας, Γ. Γεμιστὸς ἢ Πλήθων, Γ. Τραπεζούντιος, Βησσαρίων, Μ. Καμαριώτης, Μ. Ἀποστόλης, Λαόνικος Χαλκοκονδύλης. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς σοφοὺς Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς ἦρθαν σ' ἐπαφὴ μὲ τὴν Ἰταλία ἀπ' ἀφορμὴ τῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας, μὰ οἱ περισσότεροὶ κατέφυγαν ἐκεῖ μόνον ὕστερα ἀπὸ τὴν Ἄλωση. Μὲ τὴν πασίγνωστη διδασκαλικὴ καὶ φιλολογικὴ τους δράση γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας πέρασαν κι' ὅλας τὰ στενώτερα ὄρια τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ ὡς πρωταγωνιστῆς τοῦ οὐμανιστικοῦ κινήματος ἔφτασαν στὸν Παρνασσὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς πνευματικῆς ἱστορίας. Καθὼς μᾶς πληροφοροῦν καὶ οἱ βιογραφίες τοῦ Ζαβίρα, πολυἀριθμοὶ Ἕλληνες πῆγαν καὶ στὰ ὕστερινὰ χρόνια στὰ πανεπιστήμια καὶ γενικὰ στὶς διαφορὰς πόλεις τῆς Ἰταλίας. Μέσα σ' αὐτὲς τὶς ἰταλικὲς πόλεις διακεκριμένη θέση κατέχει ἡ Βενετία γιὰ τὸ ρόλο, ποὺ ἔπαιξε στὴν ἱστορία τῆς φιλολογίας τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ, χάρις στ' ἀπειράριθμα ἑλληνικὰ βιβλία, ποὺ βγήκαν – κατ' αὐτοὺς τοὺς αἰῶνες – ἀπὸ τὰ ξακουστὰ τυπογραφεῖα της. Τοὺς λογίους Ἕλληνες, ποὺ ζοῦσαν στὴν Ἰταλία, τοὺς θεωροῦσαν γιὰ φορεῖς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παιδείας. Αὐτοί, κατὰ φυσικὴ συνέπεια, – ξεχνώντας ὀλοτέλα τὴ σύγχρονη ζωὴ, – μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἀνέπτυξαν ὅλη τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ φιλολογικὴ δράση τους. Ἄλλο χαρακτηριστικὸ τους ἦταν ἡ ἀγάπη τῶν δογματικῶν συζητήσεων – πάντα πρὸς ἐξυπηρέτηση τῆς ἐθνικῆς ιδέας. Αὐτὰ τὰ δυὸ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα, ποὺ παρατηροῦμε στὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων τῆς οὐμανιστικῆς ἐποχῆς, διακρίνονται στὴ φιλολογία ὀλόκληρης τῆς ἐποχῆς, ποὺ περιλαμβάνει ἢ «Νέα Ἑλλάς» τοῦ Ζαβίρα.

Αὐτὸ τὸ πνεῦμα – κληροδότημα τοῦ Βυζαντίου – καλλιεργοῦσε καὶ ἡ Ἐκκλησία. Χάρη στὰ προνόμια, ποὺ τοῦ παραχωροῦσε ἡ Ὀθωμανικὴ

Αὐτοκρατορία, ὁ κλῆρος βαστοῦσε στὰ χέρια τοῦ ὅλη τὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἴδρυσε τὴ Σχολὴ τοῦ Γένους. Τὸ παράδειγμά του ἀκολούθησαν ἄλλοι. Περίφημα σχολεῖα εἶχαν τὰ ἐξῆς ἐκπολιτιστικὰ κέντρα τῆς φυλῆς: Ἀδριανούπολη, Πάτμος, Γιάννινα, Ἴασι, Βουκουρέστι, Ἀθήνα, Χίος, Σμύρνη, Κυδονία, Τύρναβος, Νάξος, Μοσχόπολη, Δημητσάνα. Κοντὰ σ' αὐτὰ ὑπῆρχαν τὰ κρυφὰ σχολεῖα. Ἡ δίψα τῆς ἐπιστήμης τραβοῦσε πολλοὺς ἀπὸ σχολεῖο σὲ σχολεῖο ἀπὸ τόπο σὲ τόπο – μέσα σ' ἀφάνταστες περιπέτειες – ὄχι μόνον στὸ ἑλληνικὸ ἔδαφος, ἀλλὰ καὶ στὸ ἐξωτερικόν. – Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ σχολεῖα σπουδαῖο ρόλο εἶχαν τὰ τυπογραφεῖα. Κύριλλος ὁ Λούκαρις ἴδρυσε τὸ πρῶτο στὴν πατριαρχικὴ ἔδρα του κατὰ τὰ 17^{ον} αἰῶνα. Ἀργότερα ὁ πατριάρχης τῶν Ἱεροσολύμων ἐγκατέστησε τυπογραφεῖα στὸ Ἴασι καὶ στὸ Βουκουρέστι. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 18^{ου} αἰῶνα σπουδαῖα τυπογραφεῖα ὑπάρχουν στὴ Μοσχόπολη, στὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ στὴ Σμύρνη. Κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἰδρύθησαν καὶ ἄλλα τυπογραφεῖα. Ἔτσι προσέφερε μεγάλες ὑπηρεσίες στὴν ἐθνικὴν ὑπόθεση τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Βεντότη στὴ Βιέννη. Γενικὰ ὅμως τὰ σχολεῖα καὶ τὰ τυπογραφεῖα τῆς Ἐκκλησίας ἱκανοποιοῦσαν γιὰ πολὺν καιρὸ τὶς πνευματικὲς ἀνάγκες τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Αὐτὸς ὁ ἐκκλησιαστικὸς καὶ ἀρχαίόφιλος πολιτισμὸς εὔρισκε μεγάλους προστάτες στοὺς Φαναριῶτες, πού κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς ἐποχῆς, πού περικλείει ἡ «Νέα Ἑλλάς», κατεῖχαν θέσεις ἐπισημώτατες κ' ἦταν πολλὲς φορὲς οἱ ἴδιοι «πεπαιδευμένοι» φιλόλογοι καὶ κάτοχοι ἐπιβλητικῶν βιβλιοθηκῶν. Εἶναι γνωστὸ, πὼς στὴ Μολδαβία καὶ στὴν Οὐγγροβλαχία οἱ Ἕλληνες ἔμποροι καὶ μοναχοὶ καὶ ὕστερα οἱ Φαναριῶτες ἡγεμόνες δημιούργησαν πραγματικὰ κέντρα ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὥστε στὶς χώρες αὐτὲς ἡ ἑλληνικὴ ἦταν ἡ ὀμιλουμένη γλῶσσα τοῦ «καλοῦ κόσμου», μὰ καὶ ἡ προτιμωμένη γραφομένη τῶν ἐπιστημόνων καὶ φιλολόγων. – Στὶς ρουμανικὲς χώρες ὁ ἑλληνισμὸς ἔπαιξε σπουδαῖο ρόλο ἐκπολιτιστικόν, πού πρέπει βέβαια ν' ἀποδοθῆ στὴν ὑπεροχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.¹ Σ' ἄλλα μέρη τῆς διασπορᾶς π. χ. στὴν Οὐγγαρία, στὴν Αὐστρία καὶ στὴ Γερμανία οἱ Ἕλληνες βρῖσκονταν σὲ θέση διαφοροτική. Σ' αὐτὰ τὰ μέρη οἱ Ἕλληνες πῆραν ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ τῶν σχετικῶν χωρῶν, καθὼς τοῦτο φαίνεται – ὡς πρὸς τὴν Οὐγγαρία – ἴσια ἴσια ἀπὸ τὶς πληροφορίες πού παρέχει ἡ «Νέα Ἑλλάς». Οἱ φορεῖς αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ, πού παρουσιάζει τὴ σφραγίδα τῶν τριῶν ἄνω παραγόντων: τοῦ Οὐμανισμοῦ, τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Φαναριωτῶν, περνοῦν μπροστὰ στὰ μάτια μας – στὴ διάταξη τῆς «Νέας Ἑλλάδος» ὕστερα ἀπὸ τοὺς «πεπαιδευμένους», πού ἔζησαν κατὰ τὸ 15^{ον} καὶ 16^{ον} αἰῶνα – βαλμένοι κατὰ σειρὰ ἀλφαβητικῆ τῶν βαπτιστικῶν ὀνομάτων

ἀπὸ τὸ Γιαννιώτῃ θεολόγο-φιλόσοφο Ἀναστάσιο Παπαβασιλόπουλο ἴσα μὲ τὸ Χίῳ Χριστόφορο Καμπάνα. Ὅλοι τους – ἤτε μὲ τὸν πεζὸ ἤτε μὲ τὸν ἔμμετρο λόγο – προσπαθοῦσαν νὰ ἐξυπηρετήσουν τὴν ὑπόθεση τῆς ἐθνικῆς παιδείας. Οἱ περισσότεροι τῶν ποιητῶν τῆς ἐποχῆς μεταχειρίζονταν τὴν ἀρχαία γλῶσσα μὲ τ' ἀρχαία μέτρα καὶ καλλιεργοῦσαν τὰ εἶδη τῆς ἀρχαίας ποιητικῆς μ' ἐπίκαιρο προσωπολατρικὸ συχνὰ πατριωτικὸ ἢ ἐκκλησιαστικὸ περιεχόμενο. Διακρίνονται: Γεώργιος Ἀμοιρούτζης, Μιχαὴλ Ἀποστόλης, Ἰουστίνος Δεκαδύος, Ἰωάννης Λάσκαρις, Ἀρσένιος Ἀποστόλης, Μάρκος Μουσοῦρος, Φραγκίσκος Πόρτος, Αἰμίλιος Πόρτος, Ἀντώνιος Ἐπαρχος, Ἰέραξ, Μάξιμος Μαργούνιος, ὁ πολὺς Λέων Ἀλλάτιος, Ἰωάννης Καρούφυλλος, Λεονάρδος Φιλαράς, Σεβαστὸς Κυμνήτης, Ἰερόθεος Κομνηνός, Ἰωάννης Πατούσας καὶ ἄλλοι. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς πολὺ σημαντικῆς Κρητικῆς ποίησης λίγοι βρέθηκαν σ' ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, ποὺ θεράπευαν τὴ δημοτικὴ μοῦσα σὰν τὸν Καισάριο Δαπόντε ἢ τὸ Ρῆγα Φερραῖο. Τὸ πλῆθος τῶν λογίων, ποὺ ἡ «Νέα Ἑλλάς» ἀναφέρει, καταγίνεται στὴν καλλιέργεια τοῦ πεζοῦ λόγου μ' ἐγκυκλοπαιδικὸ περιεχόμενο.

Τὰ ἰδανικά τους συμβολίζονται καὶ συνοψίζονται σὲ τρεῖς λέξεις: Γλῶσσα, Ἐκκλησία, Γένος. Ἡ πρώτη σημαίνει – φυσικά – τὴν ἀρχαία ἑλληνική. Ἡ διαφορὰ, ποὺ παρατηρεῖται μεταξὺ τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τοῦ μεγάλου πλῆθους τῶν ἔργων τούτων καὶ τῆς ζωντανῆς δημοτικῆς, ἀποτελεῖ, πραγματικὴ διγλωσσία. Οἱ ρίζες τοῦ κακοῦ διακρίνονται κι' ὅλας στὴν τεχνητὴ γλῶσσα τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας. Ὁ Ἀττικισμὸς, τὸ Βυζάντιο, ὁ Οὐμανισμὸς καὶ ἡ Ἐκκλησία μὲ τὴ συντηρητικότητά τους δυναμώνουν τὸ μοιραῖο ἐμπόδιο, ποὺ ἀναχαίτισε γιὰ αἰῶνες τὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Τὸ γεγονός, πὼς ἡ Δύση χρησιμοποίησε τὴ δημοτικὴ γιὰ τὴ θρησκευτικὴ προπαγάνδα της – ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴ, ποὺ μᾶς ἀναπαρασταίνει τὸ βιβλίο τοῦ Ζαβίρα – δυσφήμισε στὰ μάτια πολλῶν τῆ ζωντανῆ γλῶσσα, ἐνῶ ἄλλους ἢ σύνεση παρότρυνε νὰ μεταχειρίζονται ὅμοια ὄπλα ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων. Ἀλλὰ ὄχι μόνον στὴ θρησκευτικὴ, μὰ καὶ στὴν ἄλλη λογοτεχνία βρίσκονταν μερικοί, ποὺ κατανοοῦσαν, πὼς τότε προσφέρουν στὸ ἔθνος πραγματικὴ ὑπηρεσία, ἐὰν διαδίδουν τὶς ιδέες τους στοὺς εὐρύτατους κύκλους τῶν συμπατριωτῶν. Αὐτὴ ἡ προσπάθεια γιὰ κοινὴ κατάληψη φαίνεται – κατ' ἐκείνη τὴν ἐποχὴ – στὰ ἔργα τοῦ Ν. Σοφιανοῦ (16. αἰ.), τοῦ Φραγκίσκου Σκούφου (17. αἰ.), τοῦ Ἠλίας Μηνιάτη (17–18. αἰ.), τοῦ Βικεντίου Δαμῶδου καὶ ἄλλων. Ὅλα αὐτά, βέβαια, δὲν εἶναι ἄλλο πρᾶγμα παρὰ εὐσεβῆς πόθος. Τὰ πρῶτα φερουγίσματα – στὸν πεζὸ λόγο – τῆς ζωντανῆς γλῶσσας μένουν μακριὰ πίσω ἀπὸ τὸ συστηματικὸ καὶ τακτικὸ μεταχέρισμα

της γλώσσας, πού χαρακτηρίζει τους Κρητικούς ποιητές της εποχής. Πάντως αυτοί οι πρωτοπόροι πεζογράφοι της δημοτικής μαζί με τους νησιώτες ποιητές είναι οι πρόδρομοι της πνευματικής αναγέννησης του 19^{ου} αιώνα, πού – από εξωτερική άποψη – παρουσιάσθηκε ως ανανέωση της μορφής, ενώ κατά βάθος έσήμαινε πολύ περισσότερο: την απόλυτρωση του ελληνικού πνεύματος από τους δεσμούς του.

Κατά την εποχή του Ζαβίρα, καθώς καθ' όλη την περίοδο, πού περιλαμβάνει τὸ ἔργο του, ἡ κοινὴ γνώμη – ἐκτὸς ἀπὸ σποραδικὰ φαινόμενα – ἀντιστεκόταν σὲ κάθε νεωτερισμό. Ὁ συγγραφέας τῆς «Νέας Ἑλλάδος» προσεχώρησε μ' ὅλη του τὴν ψυχὴ κί' ἀφοσίωση στὸ πλῆθος τῶν ὑπερμάχων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς. Τὴν ἀντίληψή του τὴν ἐκφράζει κάπου-κάπου στὶς σελίδες τῆς βιογραφικῆς του συλλογῆς. Μιὰ παρατήρησή του ἀναφερομένη στὸ Δωρόθεο Μιτυληναῖο δείχνει τὸ ἰδανικό, πού ἔτρεφε ὡς πρὸς τὴ γλωσσικὴ μορφή. Γιὰ τὸν «ἄκρο ἀριστοτελικὸ φιλόσοφο» διατυπώνει τὸν ἀκόλουθο λακωνικὸ χαρακτηρισμό: «μετὰ θουκυδίδην καὶ ξενοφῶντα πρῶτος εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἡδύπειαν» (Z 273). Ἀκόμη πιὸ περιέργως εἶναι οἱ δηλώσεις του πού ἔκαμε – κατὰ τρόπον ἀρνητικὸ – σχετικὰ μ' ἓνα ἐγχειρίδιο γραμμένο στὴ δημοτικῆ:² «ἡ Γεωγραφία αὕτη ἐστὶ πᾶσι λῖαν χρήσιμος· ἀλλὰ τὸ λῖαν χυδαῖον καὶ βάρβαρον αὐτῆς ὕφος, οὐ μικρὰν ἀηδίαν καὶ ναυτίασιν τοῖς πεπαιδευμένοις προεξένησεν· ὅθεν (ὡς οἶμαι) καὶ ἀτελής ἔμεινεν» (Z 239). Σὲ δὺὸ ἄλλα μέρη τοῦ βιβλίου του ἐπανέρχεται στὸ ἴδιο ζήτημα. Στὸ ἓνα μέρος κάνει τὴν ἐξῆς σύντομη παρατήρηση: «Τὸ πόνημα τοῦτο διὰ τὴν ὠφέλειαν εἶναι μέγα, διὰ τὸ λῖαν χυδαῖον τοῦ ὕφος ἀηδὲς καὶ διὰ τὸν ἀναγινώσκοντα ἀτελές, ὅθεν καὶ λύπης ἄξιον» (Z 286). Μιὰ ἐκτενέστερη κριτικὴ περιέχουν τ' ἀκόλουθα λόγια σ' ἄλλο μέρος τοῦ βιβλίου του (Z 279–80): «αὕτη ἡ βίβλος εἶναι λῖαν ὠφέλιμος, ἀλλὰ λυπηρὸν πρᾶγμα εἶναι ὅπου οἱ σοφοὶ αὐτῆς Συγγραφεῖς συνέγραψαν αὐτὴν μὲ ἓνα τόσον χυδαῖον ὕφος, ὥστε ὅπου εἰς ἕκαστον ἀναγνώστην προξενεῖ μεγάλην ἀηδίαν καὶ τὸ χειρότερον εἶναι ὅπου οἱ εἰδήμονες καὶ πεπαιδευμένοι ἄνδρες παρακινουῖσι διὰ πολλῶν καὶ τοὺς ἄλλους συγγραφεῖς διὰ νὰ τοὺς μιμηθῶσι· πρὸς τοῖς ἄλλοις γράφουσιν ὅτι: «ὅταν γράφωμεν ῥωμαϊκα, νὰ μιμούμαστε τὰ πάθη καὶ τὸ σχηματισμὸ ὅπου ἔδωκε ἡ κοινὴ χρῆσις εἰς τὴ γλῶσσα, ἂν θέλωμε νὰ γράφωμε τὴ γλῶσσα ὅπου ἐπαγγελομάσθε· εἰ δὲ καὶ σχηματίζωμεν ταῖς λέξαις κατὰ τὴν κλίσι τῆς ἐλληνικῆς δὲν γράφωμεν ῥωμαϊκα διὰ τὶ δὲν ἀκολουθοῦμεν τὴ φυσικὴ χρῆσι τῆς γλῶσσας. ἀ' τουτέστιν, ἐνὶ λόγῳ εἰπεῖν, οἱ ἀμαθεῖς καὶ χυδαῖοι δὲν πρέπει νὰ μανθάνωσι τὴν γλῶσσαν ἀπὸ τῶν εἰδημόνων καὶ πεπαιδευμένων, ἀλλ' οἱ εἰδήμονες καὶ οἱ πεπαιδευμένοι νὰ μανθάνωσι τὴν προφορὰν καὶ τὰς λέξεις ἀπὸ τοὺς χωριάτας καὶ ξυλοφόρους. β' ἡ φυσικὴ

χρήσις τῆς γλώσσης μας εἶναι νὰ συμφύρη εἰς κάθε τρίτην ἢ τετάρτην ἡμετέραν λέξιν καὶ λέξεις τουρκικὰς βουλγαρικὰς Ἀλβανίτικας κτλ. λοιπὸν πρέπει καὶ οἱ συγγράφοντες νὰ ἀκολουθοῦσι τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς νῦν γλώσσης μας τουτέστι νὰ μιμοῦνται τοὺς χωριάτας καὶ ξυλοφόρους καὶ κατὰ τὴν προφορὰν καὶ ὁμιλίαν ἐκείνην νὰ συντέθωσι τὰ συγγράμματά των βαβαί! – ἐγὼ αὐτὴν τὴν κρίσιν ἀφίνω τῷ ἀναγνώστῃ». Ἡξερε πολὺ καλά ὁ Ζαβίρας, πὼς ἡ μεγάλη πλειονοψηφία τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ ἦταν μὲ τὸ μέρος του.

Τὸ ἄλλο σύμβολο τῶν λογίων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας ἦταν ἡ Ἐκκλησία. Ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ποὺ ἐνισχοῦν μόνον τὸν κανόνα, καθὼς μᾶς τὸ δείχνει καὶ ἡ μαρτυρία τῆς «Νέας Ἑλλάδος», ὅλη ἐκείνη ἡ ἐποχὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ ἀνεπιφύλακτὴ ἀφοσίωση πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ πιστὸς γιὸς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀποκαλύπτεται στίς ἀκόλουθες καὶ τίς ὅμοιες ἐκφράσεις ποὺ στίς σελίδες τῆς βιογραφικῆς του συλλογῆς συναντοῦμε: «... ὅστις ἀγνοεῖ... τὰς τῶν μηχανορράφων Ἰησοῦιτῶν τὰς δολερὰς ἐπινοίας...» (Z 222). «... Γεράσιμος ὁ χαλεπίου... πολλὰκις ἐπιβουλάς καὶ κινδύνους δοκιμάσας παρὰ τῶν παπολατρῶν...» (Z 242). «Ἀνδρέας εὐδαίμων ἰωάννης ὁ ἐκ Κυδωνίας... ἀφθόνως ποτισθεὶς ἀπὸ τῶν τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας ναμάτων, ἀπεστράφη τὸ τῆς γνησίας αὐτοῦ Μητρὸς γάλα καὶ ἀποσκοιρτήσας ἐνηγκαλίσθη τὸ τῆς δυτικῆς» (Z 194), «Ματθαῖος Καρυόφυλλος οὗτος ἦν τὴν πατρίδα Κρής, τὴν θρησκείαν λατίνος, καὶ τὸ ἐπάγγελμα ἐχθρὸς τῆς Μητρὸς αὐτοῦ, τουτέστι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀδιάλακτος» (Z 423–4). Τὸ ἴδιο αἶσθημα κατοπτρίζουν τὰ λακωνικά, μὰ θερμὰ λόγια ποὺ τελειώνουν τὴ βιογραφία τοῦ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων: «Καὶ ταῦτα μὲν εἰσὶ τὰ τῆς ἱεράς ἐκείνου ἀτρύτου τε καὶ ἀκαμάτου ψυχῆς ποιήματα ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας» (Z 273). Ὁ βασικὸς τόνος ὅλου τοῦ ἔργου εἶναι πιστὴ ἀφοσίωση πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν. Καὶ ἡ ἱστορία τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τῶν πεπαιδευμένων τῆς «Νέας Ἑλλάδος» καθ' εἰς αὐτοῦ δὲν εἶναι ἄλλο πρᾶγμα παρὰ ἐπιθεώρηση 350 ἐτῶν ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας: ἱστορία τῶν ἀγώνων τῆς ὀρθοδοξίας ἐναντίον τοῦ Πάπα καὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ἐὰν ὅμως προχωρώντας κατὰ τὴν ἔρευνά μας φτάσωμε στὰ βάθη τῶν πραγμάτων, θὰ βροῦμε, πὼς στὴν πραγματικότητα ἡ ἀγάπη τῆς ἀρχαίας γλώσσας καὶ ἡ ἀφοσίωση πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ποὺ παρουσιάζονται στὰ ἔργα τους, δὲ σήμαιναν ἀπλὲς πνευματικὲς προτιμήσεις ἀπὸ λόγους μόνον γλωσσικοαισθητικῶν ἢ θρησκευτικοφιλοσοφικῶν: στὸ βάθος τῆς ψυχῆς τους ζοῦσε ἡ πεποίθησις, πὼς μὲ τὴν θεραπεία τῆς ἀρχαίας γλώσσας καὶ τῆς ὀρθοδοξίας προσφέρανε ὑπηρεσίες στὴν ὑπόθεσις τοῦ Γένους.

Τὸ Γένος – τὸ τρίτο ἰδανικὸ – εἶναι τὸ ἐλατήριον τῆς ἐργασίας τους, ἡ

κινητήρια δύναμη τῶν αἰσθημάτων τους, ἡ κεντρικὴ φροντίδα τους: κοινὸ καὶ κύριο ἰδανικὸ ἀπὸ Νότο σὲ Βορρᾶ, ἀπὸ Ἀνατολὴ σὲ Δύση, στὸ πάτριο ἔδαφος καὶ στὰ μακρυνὰ μέρη τῆς διασπορᾶς, παντοῦ, ὅπου ἑλληνικὴ πνευματικὴ ζωὴ ἀνθοῦσε κατ' ἐκείνους τοὺς αἰῶνες. Συγγραφὴ, ἀντιγραφὴ, ἔκδοση, διάδοση ἑλληνικῶν βιβλίων ἦταν ἐθνικὴ ὑπόθεση στὰ μάτια τους. Γιὰ τοῦτο παρατηρεῖ ὁ Ζαβίρας σχετικὰ μ' ἓνα ἱστορικὸ ἔργο τοῦ Δοσιθέου (Ζ 269): «πόσον μέγα καλὸν ἤθελε προξενήσῃ μία δευτέρα ἐκτύπωσις ταύτης τῆς βίβλου εἰς τὸ ἡμέτερον γένος. . .» Π' αὐτὸ τονίζει τόσο πολὺ στὴ βιογραφία τοῦ Βεντότη, πῶς «πρῶτος τῶν ἐλλήνων συνέστησεν ἐκεῖ ἑλληνικὴν τυπογραφίαν ἐν ἧ ἑτυπώθησαν διάφορα βιβλία εἰς τὴν γλῶσσαν μας· οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ πρῶτος ἐχρημάτισεν εἰς τὸ γένος ἡμῶν, ὅπου ἐξέδοτο ἐφημερίδας εἰς τὴν γλῶσσαν μας καὶ Καλενδάρια τοιαῦτα ὅπου οὐδέποτε εἶχε πρότερον τὸ γένος μας» (Ζ 245). Γιὰ τοῦτο λυπήθηκε τόσο, πῶς ἡ μοῖρα «ἐβιάσθη . . . νὰ τὸν ἀρπάξῃ βιαίως ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τοῦ γένους» (Ζ 245) καὶ γιὰ τὸν ἴδιο λόγο πόνεσε ἡ καρδιά του, ἐνῶ συλλογιζόταν τὴν τύχη πολλῶν συμπατριωτῶν του, ποὺ ἔπαθαν τόσα δεινὰ μαζὶ μὲ τὸ Ρῆγα – στὰ 1797 – ἢ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ τελευταίου: «καὶ οὕτως ὑστερήθη τὸ γένος ἡμῶν τοσοῦτους καὶ τοιοῦτους οἵτινες ἠδύναντο νὰ προξενήσωσιν εἰς τὸ κοινὸν μεγάλῃν ὠφέλειαν· μεταξὺ δὲ τῶν τὴν ἄδικον ταύτην ποινὴν ἀποφυγόντων ἀλλ' ἐν ἐξορία ὄντων εἰσι καὶ οἱ γνωστοὶ μαρκίδες Πούλιου ὃ τε πούλιος καὶ Γεώργιος σιατιστεῖς οἵτινες μετὰ τὸν Γεώργιον βενδότην πρῶτοι ἐν βιέννῃ τυπογραφίαν συνέστησαν καὶ πολλὰς ὠφελίμους βίβλους ἐτύπωσαν, καὶ ἐφημερίδας δημοσίους δι' ὠφέλειαν τοῦ γένους ἐξέδωκαν, ἀλλ' οἴμοι! ἡ ἐξορία αὐτῶν ἐγένετο λίαν ἐπιζήμιος εἰς ὄλον τὸ γένος τῶν ἐλλήνων ἐπειδὴ ἡ τυπογραφία αὐτῶν ἔμελλε νὰ ἐκδώσῃ εἰς τὸ φῶς διάφορα συγγράμματα, τὰ ὅποια ἔμελλον νὰ ἦναι ὡς ἄλλαι τινὲς βαθμίδες πρὸς τὴν τοῦ πρώην ἐλικῶνος τῆς ἐλλάδος ἀνάβασιν» (Ζ 523).

Τὴν ἐποχὴ, ποὺ μᾶς ἀποκαλύπτει ἡ «Νέα Ἑλλάς» τὴν ὀνομάσαμε «ἐποχὴ ἐξορίας», γιὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἐξελίσσεται ἔξω ἀπὸ τὸ πάτριο ἑλληνικὸ ἔδαφος. Τὴν ὀνομάσαμε καὶ «ἐποχὴ ἀγῶνων», γιὰ τὸ καὶ στὰ ὑπόδουλα μέρη καὶ στὰ διάφορα ἑλληνοκατοίχῃτα ἐδάφη τῆς διασπορᾶς ἀναγκάζονταν νὰ ἀγωνίζονται ἀδιάκοπα ὅλοι – καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς πνευματικῆς ζωῆς – ἐκεῖ ἐναντίον τῆς πολιτικῆς καταπίεσης, τῆς δουλείας καὶ τῆς ἀδικῆς φορολογίας τῶν δυναστῶν, ἐδῶ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν – στὰ ξένα – τὴν ὑπαρξὴ τους. Κατ' ἐκείνους τοὺς καιροὺς ἡ οὐσία τοῦ Ἑλληνισμοῦ – ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἔθνους – κατέφυγε στὰ βουνά, στὰ ἐλέφτερα κλέφτικα λιμέρια καὶ . . . στὶς σελίδες τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων ποὺ ἔβγαιναν κάθε τόσο σ' ὅλα τὰ σημεῖα τῆς ἑλληνικῆς διασπορᾶς.³ Ἡ φιλολογικὴ δρᾶση καὶ τὸ βιβλίον

ἔγινε σὰν κάποιο πνευματικὸ νησί «τῶν μακάρων» γιὰ τοὺς «παιδευμένους» ἢ φιλόσπουδους Ἑλληνας τῆς ἐποχῆς. Στους αἰῶνες τῆς πίκρας τὸ βιβλίον τοὺς ἔφερε τὴν ἐσωτερικὴ ἐλευθερία⁴ καὶ προπαρασκεύαζε τὸ ἔδαφος γιὰ ἓνα καλλίτερο μέλλον. Εἶναι ἀλήθεια, πῶς μέσα στὰ πνευματικὰ προϊόντα τῆς ἐποχῆς μόνον ἡ Κρητικὴ ποίηση ἔχει σωστὴ φιλολογικο-αἰσθητικὴ σημασία, πού γιὰ τοὺς γνωστοὺς λόγους πολὺ δυσανάλογη θέση κατέχει στὴν πρώτη ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως εἶναι ἀναμφίβολο, πῶς ἀπὸ πατριωτικὴ καὶ ἐθνικὴ ἄποψη ἀνεκτίμητη μὰ κι' ἀνεξάλειπτη ἀξία ἔχουν ὅλοι «οἱ μετὰ τὴν θλιβεράν τοῦ Γένους... κατὰπτωσιν ἀκμάσαντες, καὶ τὴν προβεβηκειάν καὶ ψυχορραγοῦσαν Ἑλλάδα, τοῖς αὐτῶν πόνοις τε καὶ ἰδρῶσιν ὡς οἷόν τε ἦν ἀντιπελαργήσαντες καὶ ἀναζωπυρήσαντες παιδευμένοι Ἑλληνας». Ἄνκαι βιάδιζαν – ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις – σὲ δρόμους λανθασμένους, μ' ὅλα ταῦτα ἐκεῖνοι ἀποτελοῦσαν τοὺς συνδετικούς κρίκους μεταξὺ τῶν διεσπαρμένων, διακηρύττοντας μὲ τὴ φιλολογικὴ δράση τους τὴν ταυτότητα τοῦ ἀρχαίου καὶ νέου Ἑλληνισμοῦ, καὶ κρατώντας ἀδιάκοπα ζυπνὴ τὴν ἐθνικὴ συνείδηση.

Ὡστε ὁ Γεώργιος Ζαβίρας εἶναι ἄξιος τῆς εὐγνωμοσύνης ὄλων τῶν Ἑλλήνων, γιὰ τὸ πολῦτιμο βιβλίον του πρῶτος ἐμάζεψε καὶ συστηματοποίησε – σὲ πολλὰ μέρη μάλιστα πρῶτος ἐξερεύνησε – τὸ ὑλικὸ (βιογραφίες, ἔργα κτλ.), πού στὴ βάση του οἱ ἐπόμενες γενεὲς μπόρεσαν νὰ ἀναπαραστήσουν ἓνα σπουδαῖο κεφάλαιο τῆς ἱστορίας τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων, ἐννοοῦμε τὰ ἱστορικο-φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ γεγονότα τῶν αἰῶνων τῆς δουλείας, πού προπαρασκεύασαν τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας.

Ἡ καλλιέργεια καὶ ἀναζωπύρηση τοῦ ἀπὸ τὴν τριάδα Γλώσσας, Ἐκκλησίας καὶ Γένους ἀποτελουμένου ἐνιαίου ἐθνικοῦ ἰδανικοῦ ἐξυπηρετοῦσε – φυσικὰ – τὴν πραγματοποιίηση ἐνὸς ἐνδομύχου κι' ἀβέστου πόθου: νὰ φτάσουν – ὕστερα ἀπὸ τόσους μόχθους – στὸ Μεγάλον Σκοπὸ, νὰ δώσουν σ' ὅλα ἐκεῖνα, πού τὰ παραπάνω ἰδανικὰ περιέχουν, ἓνα συγκεκριμένο πλαίσιο, νὰ δημιουργήσουν γιὰ ὅλα ἐκεῖνα, πού τὸ ἑλληνικὸ ὄνομα περιλαμβάνει, ἐστία καὶ σκεπὴ ἀσφαλῆ, νὰ παρέχουν – μ' ἓνα λόγο – στὸν Ἑλληνισμό ἐκεῖνο, πού περικλείει ἡ λέξις: Πατρίς. Ὅλη ἡ ἀπέραντη πνευματικὴ τους δράση – χωρὶς νὰ τὸ τονίζου – ἓνα σκοπὸ εἶχε: ν' ἀναστήσουν τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν τέφρα της. Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου μας: «Νέα Ἑλλάς», πού γεννήθηκε μὲ μιὰ γενεὰ πῶ μπροστὰ ἀπὸ τὴν ἀνάσταση τοῦ ἑλληνικοῦ Φοίνικος, δὲν ἀναφερόταν μόνον σ' ἐκείνη τὴ νεοελληνικὴ γενεά, πού μετὰ τὴν ἄλωση μὲ τὴ λογοτεχνικὴ της δράση ἀντιπροσώπευε τὸ αἰῶνιο ἑλληνικὸ πνεῦμα, ἀλλὰ – σὰν προφητικὸ προμήνυμα – ἐσήμαινε γιὰ κάθε Ἑλληνα καὶ κείνη τὴ νέα πατρίδα, πού τότε

δὲν εἶχε ἀκόμη ξαναγεννηθῆ: τῆ Νέα Ἑλλάδα τῶν ἐθνικῶν ὀνείρων. Καὶ ὁ τίτλος ἀκόμη τοῦ βιβλίου τονίζει γιὰ ὅλους τοὺς καιροὺς καὶ ὅλες τὶς γενεὲς τὴν ἐθνικὴ σημασία τῶν συγγραφέων αὐτῶν ὡς προδρόμων τῆς Νέας Ἑλλάδος προαναγγέλλοντας συμβολικὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς μεγάλης κρυφῆς ἐλπίδας τοῦ ὑποδούλου Γένους, πού ὁ Γεώργιος Ζαβίρας ὁ ἴδιος δὲν ἀξιώθηκε νὰ τὴν προφτάσῃ.⁵

β'. Οἱ περιπέτειες τῆς «Νέας Ἑλλάδος» καὶ ὁ ρόλος τῆς στῆν ἱστοριογραφία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας

Τὸ χειρόγραφο τῆς βιογραφικῆς συλλογῆς τοῦ Ζαβίρα – κατὰ τὴ διαθήκη του – μαζὶ μὲ τὴ βιβλιοθήκη του, ἀπὸ τὸ Szabadszállás, ἔφτασε στὴν ἰδιοκτησία τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Πέστης. Ἀργότερα βρέθηκε – δὲν ξέρομε πῶς – στὰ χέρια τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ, ἐφημερίου τῆς Βιέννης. Ὁ διάδοχός του, ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης τὸ πῆρε μαζὶ του – κατὰ τὸ 1819 – στὸ Tübingen καὶ ἀπὸ κεῖ περι τὸ 1821 στὴν Κέρκυρα. Ἀπὸ τὰ 1825 τὰ φύλαγε – κάμποσα χρόνια – ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος, πού κατὰ τὴν παράκληση τοῦ Φαρμακίδη τὸ ἔστειλε στὴν πρωτεύουσα. Στὰ 1862 κατὰ τὴ διαθήκη τοῦ τελευταίου ἔφτασε στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη. Ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ζαβίρα καὶ ἀργότερα πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀρμοδίους ἀπαίτησαν τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου. Ἐπρεπε ὅμως νὰ περάσουν σχεδὸν ἑβδομῆντα χρόνια γιὰ νὰ δοθῆ – κατὰ τὸ 1871 – ἡ ἐπίσημη ἐντολὴ στὸ Γεώργιο Π. Κρέμο ν' ἀναλάβῃ τὴν ἔκδοσιν. Εἶναι ἀξιοπεριεργὸ καὶ χαρακτηριστικὸ γιὰ τὸ – ἀπὸ φαναριώτικες παραδόσεις ποτισμένο – πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, πῶς βρέθηκαν μερικοὶ καθηγητὲς τοῦ πανεπιστημίου, πού κατὰ τὴν τελευταία στιγμή – ἐνῶ στοιχειοθετοῦσαν τὸ ἔργο – ἤθελαν νὰ ματαιώσουν τὴν ἐμφάνισίν του. Γιὰ αἰτία ἔφεραν τὴ γλῶσσα του, πού – καθὼς ἢ γλῶσσα τῶν συγχρόνων του ὄλων – ἔδειχνε τὴν ἐπαφὴ μὲ τὴ ζωὴ καὶ δὲ συμφωνοῦσε πάντα μὲ τὴν ἀρχαία γραμματικὴ. Οἱ καθηγητὲς αὐτοὶ μεταχειρίσθηκαν κάθε μέσο γιὰ νὰ φτάσουν στὸ σκοπὸ τους. Παρακίνησαν τὸν τύπο, μάλιστα ἀκόμη καὶ τὸν ὄχλο τοῦ δρόμου νὰ συνεργασθοῦν μαζὶ τους. Μ' ὅλα τοῦτα τὰ ἐμπόδια τὸ ἔργο τοῦ Ζαβίρα – ὕστερα ἀπὸ πολλὰς περιπέτειες – στὴν ἀρχικὴ μορφή του, μαζὶ μὲ τὰ «λάθη» τῆς γραμματικῆς, τυπώθηκε στὴν Ἀθῆνα στὰ 1872 (Ζμα'–ο').

Τὸ βιβλίον τοῦ Ζαβίρα, φυσικὰ, τότε μόνον θὰ ἐκπλήρωνε ἀληθινὰ τὸν

προορισμό του, εάν είχε τυπωθεί άμέσως. Γιατί τότε από πολιτική και έθνική άποψη επίσης θα μπορούσε να φανερώσει τη μέσα του κρυμμένη πνευματική και ήθικη ενέργεια, έφόσον θα ύψωνε και θα δυνάμωνε – με τη συνεισφορά του – την έθνική συνείδηση κατά την πιό κρίσιμη στιγμή του Έλληνισμού: την Παραμονή του Εικοσιένα. Κατά τη μαρτυρία συγχρόνων πληροφοριών, ή γνώση μονάχα, πώς υπάρχει το «Έλληνικόν Θέατρον», ήταν αρκετές φορές όπλο για την υπεράσπιση του προσβαλλομένου ελληνικού όνοματος. Μά και ό έπιστημονικός ρόλος και ή άναγνώρισή του θα ήταν επίσης πιό μεγάλη, εάν είχε έκδοθει άμέσως περι τά 1800. Είναι χαρακτηριστικό για την άξία του, πώς άκόμη και υπό μορφή χειρογράφου προσέφερε σπουδαίες υπηρεσίες στην ελληνικήν έπιστήμη. Ό Ζαβίρας στή βιογραφική του συλλογή πραγματοποίησε μιá σημαντική σκέψη, πού μεταξυ τών συμπατριωτών του στην Ελλάδα πολυ άργότερα ξαναπαρουσιάσθηκε (στήν πιό έπίσημη μορφή μόνον έξηντα χρόνια ύστερώτερα). Στά 1812 – τότε, πού οι «πεπαιδευμένοι» Έλληνες ήξεραν πιά την ύπαρξη τής «Νέας Ελλάδος» – ή Ίόνιος Άκαδημία παρότρυνε τούς ειδικούς ν' άσχοληθούν με τά ελληνικά σχολεία και τυπογραφεία τής έποχής τής Τουρκοκρατίας, καθώς και με τη συλλογή στοιχείων άναφερομένων στο βίο και στην έργασία «τών πεπαιδευμένων Έλλήνων» τής ίδιας έποχής. Ήξεραν για τó έργο του Ζαβίρα επίσης και οι συγγραφείς τών βιβλιογραφικών καταλόγων τής φιλολογίας τής έποχής, άντλησαν ιδέες και παρακινήσεις από τη «Νέα Ελλάδα», χρησιμοποίησαν, μάλιστα, μερικές πληροφορίες της. Μά τó πιό σπουδαίο ρόλο έπαιξε κατά τά χρόνια μεταξυ 1860 και 70, όταν (στά 1865) τó πανεπιστήμιο τών Αθηνών – τó άρμοδιώτερο έπιστημονικό κέντρο εκείνων τών καιρών – προκήρυξε ως θέμα φιλολογικού διαγωνισμού τήν έξερεύνηση και τή συγκέντρωση πληροφοριών άναφερομένων στους διακεκριμένους σοφούς Έλληνες τής μεταβυζαντινής έποχής. Για νά σχηματίσωμε μιá ιδέα για τή συχνή χρήση – κατ' εκείνη τήν περίοδο – του χειρογράφου και του άντιγράφου του, άρκει ν' άναφέρωμε τά παράπονα του πρώτου έκδότη του έργου (Ζ μα'): «... τώ έτει 1870 ... εύρον ... τήν Νέαν Ελλάδα ... παρεσπαραγμένην ... ένεκα τής σκαιάς και συχνοτάτης, ως ουδενός ίσως άλλου βιβλίου τής νεοελληνικής φιλολογίας, χρήσεως, διεσχισμένην, τά φύλλα έν άταξία έχουσαν, τεμάχια ούκ όλιγα άποβαλούσαν και, έν κεφαλαίω είπειν, οίκτρότατα διακεκμημένη . . .» Ό ίδιος άναφέρει άλλου, πώς τó άντίγραφο έχάθηκε (Ζ ξγ'). Και ήταν φυσικό. Σ' εκείνες τις περιστάσεις, κατά τις πρώτες δεκαετηρίδες τής έλευθερίας, μάλιστα στην κατάσταση, πού τότε βρισκόταν ή έπιστημονική έρευνα, τó έργο του Ζαβίρα άποτελούσε θησαυρό άνεκτίμητο: για τούς έρευνητές εσήμαινε πραγματική πηγή ιστορικοφιλολογική.

Είναι γνωστό, πώς τὸ βραβεῖο τοῦ ἄνω φιλολογικοῦ διαγωνισμοῦ τὸ κέρδισε ἡ «Νεοελληνική Φιλολογία» τοῦ Κ. Ν. Σάθα.⁷

Ἐκάμαμε λεπτομερῆ σύγκριση τῶν δυὸ ἔργων γιὰ νὰ μπορέσωμε ν' ἀποδείξουμε – με βάση συγκεκριμένη – τὸ φιλολογικὸ καὶ ἐπιστημονικο-ιστορικὸ ρόλο τοῦ βιβλίου τοῦ σοφοῦ Οὐγγροέλληνας. – Ὁ Σάθας – στὴν εἰσαγωγή τοῦ ἔργου – ἀναφέρει τ' ἀκόλουθα: «Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος Γεώργιος Ζαβίρας ὁ Σιατιστεὺς συνέγραψε βίους τῶν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τοῦ Βυζαντίου ἀκμασάντων λογίων, μετὰ τὸν θάνατον ὅμως τοῦ ἀνδρὸς τὸ χειρόγραφον αὐτοῦ πολλὰς ὑποστὰν περιπετείας ἐλμεινίσθη ἐπὶ τέλους ἐν τῇ Ἑθνικῇ Βιβλιοθήκῃ, καὶ ἐν αὐτῇ ἀνέκδοτον κατὰκειται». Κατόπιν στὸ κεφάλαιο γιὰ τὸ Ζαβίρα (σ. 540–543) ἀναγνωρίζει τὴ σημασία τοῦ ἔργου στὴν ἑλληνικὴ φιλολογικὴ ἐπιστήμη. Σὲ μιά του ὑποσημείωση (σ. 541) περιγράφει τὶς περιπέτειες τοῦ χειρογράφου καὶ προσθέτει, πὼς ὁ ἴδιος πολλὰς βιογραφικὰς πληροφορίας δανείσθηκε ἀπὸ τὸ πολῦτιμο χειρόγραφο – καθὼς τὸ ἀναφέρει (– λέει –) στὶς ὑποσημειώσεις τῶν σχετικῶν βιογραφιῶν. Γιὰ νὰ σχηματίσωμε, – προτοῦ νὰ κάνωμε τὴ λεπτομερῆ σύγκριση – μὴ ἰδέα γιὰ τὴ σχέση τῶν δυὸ βιβλίων, φτάνει νὰ ἀναφέρωμε, πὼς ὁ Σάθας παραπάνου ἀπὸ 100 φορές ἀναφέρει στὶς παρατομπές του τὸ ὄνομα τοῦ Ζαβίρα ἢ τὴ βιογραφικὴ του συλλογή. Ὡς πρὸς τὸ 17^{οῦ} αἰῶνα στὴν περίπτωση μόνον 17 πεπαιδευμένων ἀναφέρει τὸ Ζαβίρα. Σὲ 8 περιπτώσεις παραλαμβάνει ἀπὸ τὸν Οὐγγροέλληνα συγγραφέα τεμάχια, ὁλόκληρες σειρὲς,⁸ σὲ ἄλλες 9 περιπτώσεις ἀναφέρει μόνον τὸ συγγραφέα τῆς «Νέας Ἑλλάδος».⁹

Στὸ μέρος ποὺ καταγίνεται μετὰ τὸ 18^{οῦ} αἰῶνα (στὰ μεγάλα ἄρθρα) ἡ ἐπίδραση τοῦ Ζαβίρα παίρνει ἐκτάσεις καταπληκτικὰς. Στὴν περίπτωση 29 συγγραφεῶν – στὸ κάθε ὄνομα σὲ ἕκταση κυμαινομένη μετὰξὺ μιᾶς καὶ τριῶν σελίδων – ἀκολουθεῖ τὸ κείμενο τοῦ Ζαβίρα σχεδὸν ἀπὸ φράση σὲ φράση. Παραλαμβάνει ἢ καλλίτερα ἀντιγράφει τὶς πληροφορίες τῆς «Νέας Ἑλλάδος» – περίπου σὲ 30 σελίδες τυπωμένες.¹⁰ Στὴν περίπτωση 23 ἄλλων συγγραφεῶν – πάντα στὰ μεγάλα ἄρθρα τοῦ 18^{οῦ} αἰῶνα – ὁ Σάθας ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ Ζαβίρα, ἀλλὰ σὲ πιὸ μικρὴ ἕκταση ἀντλεῖ ἀπὸ τὶς πληροφορίες τῆς «Νέας Ἑλλάδος».¹¹ Σὲ 4 ἄλλα ἄρθρα τοῦ ἴδιου μέρους χρησιμοποιοῖ ἀκόμη τὴ «Νέα Ἑλλάδα» χωρὶς νὰ τὴν ἀναφέρῃ.¹² Ὁ Σάθας στὰ περαιτέρω ἐπιθεωρεῖ ἓνα μεγάλο μέρος τῶν συγγραφεῶν τοῦ 18^{οῦ} αἰῶνα σὲ πολλὰ σύντομα κεφάλαια ὡς παράρτημα – παίρνοντας τὶς σχετικὰς πληροφορίες, ὅπως τὸ λέει ὁ ἴδιος, ἀπὸ τὶς σημειώσεις τὶς δικές του, καθὼς καὶ τῶν Ζαβίρα, Βρετοῦ καὶ Παρανίκα. Σ' αὐτὰ τὰ μικρὰ ἄρθρα – κατὰ τὴ σύγκρισή μας – στὴν περίπτωση 9 συγγραφεῶν ἀναφέρει χωριστὰ τὴν πηγὴ του¹³ στὴν περίπτωση ὅμως ἄλλων 35 ὀνομάτων τὴν ἀποσιωπᾷ.¹⁴

Σ' ιδιαίτερη σελίδα ανήκει π. χ. ή περίπτωση του 'Ηλία Μηνιάτη.¹⁵ Στή σχετική βιβλιογραφία ό Σάθας απαριθμεί μερικούς συγγραφείς, πού – κατά τή γνώμη του – «Τόν Μηνιάτην καταλλήλως έπήνεσαν» και παραλείπει τó Ζαβίρα. Κι' όμως ό σοφός Ούγγροέλλην σ' ένα μεγάλο κι' αξιόλογο άρθρο του πολύ ώραία έγραψε γ' αυτό τó – μ' έξαιρετικό ταλέντο προικισμένο αντιπρόσωπο τής λογοτεχνίας του ύποδούλου Έλληνισμού πού με τὰ θερμόψυχα έργα του υπήρξε ένας από τούς έξοχότερους προδρόμους τής γλωσσικής ανανέωσης του νεοελληνικού πεζού λόγου κατά τó 19^ο αιώνα. – Κατά τó τελικό αποτέλεσμα τής σύγκρισής μας ό Σάθας, για τή ζωή και τὰ έργα 117 συγγραφέων, πήρε τις πληροφορίες του από τή «Νέα Έλλάδα». Άπ' αυτούς 17 έζησαν κατά τó 17^ο και 100 κατά τó 18^ο αιώνα. Σέ 78 περιπτώσεις αναφέρει τήν πηγή του, σέ άλλες 39 τήν άποσιωπά. Η συλλογή του Ζαβίρα ήταν άποκλειστική πηγή του Σάθα για τή μεγάλη πλειονότητα τών συγγραφέων του 18^ο αιώνα και ήταν κύρια πηγή για άλλους τής ίδιας έποχής. Περι τις 40 σελίδες παρέλαβε ή άντέγραψε – υπό μορφή μόλις μεταβεβλημένη – από τή «Νέα Έλλάδα». Άπό τó παρακάτω παράδειγμα μπορούμε νά δοϋμε, πώς παρακολούθησε τήν πηγή του ό συγγραφέας τής «Νεοελληνικής Φιλολογίας»:

Νέα Έλλάς 239–241.

Γαβριήλ Ίερομόναχος ό Καλλωνάς.

Οϋτός εγεννήθη τῷ ἔτει 1724 εἰς τήν νήσον Ἄνδρον τῷ δέ δεκάτῳ ἔτει τῆς ἡλικίας αὐτοῦ μείνας ὀρφανός, συναπῆλθε μεθ' ἑνός τῶν θείων αὐτοῦ εἰς τήν Σμύρνην, ὅπου κατέβαλε τὰς ἀρχάς τῶν μαθημάτων αὐτοῦ· μεθ' ἱκανόν χρόνον ἐκεῖθεν ἀπάρας ἐπέστρεψεν εἰς τήν ἐνεγκαμένην καί μετημφιάσατο τὸ μοναχικόν σχῆμα εἰς τήν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς μονήν· ἐκεῖθεν μετὰ παρέλευσιν ἱκανοῦ χρόνου ἀνεχώρησεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν τῆς Αἰγύπτου πρὸς τὸν θεῖον αὐτοῦ Ματθαῖον, τὸν ἐκεῖ τότε πηδαλιοχούντα τοὺς τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης οἶακας, παρ' οὗ

ἐχειροτονήθη Ἱεροδιάκονος καί ἐπὶ ἔτη πέντε ἐ χρημάτισε γραμματικὸς αὐτοῦ. ἐκεῖθεν ἐπανῆλθεν εἰς τὸ ὄρος τοῦ Ἄθωνος ὅπου ἠκροάσατο τοῦ περιπύστου εὐγενίου τοῦ βουλγάρως τὰ φιλόσοφα μαθήματα· ἐκεῖθεν διέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅπου ἐ χρημάτισε διδάσκαλος τοῦ περιφήμου Σταυράκη, ὑψηλάντου, καί ἄλλων ἐπισήμων ἀνδρῶν· μετὰ ταῦτα εἰς βουκουρέστιον καί βιέννην ὅπου ἐπὶ πέντε ἔτη ἐφημέριος τῶν ἐκεῖ διαγόντων ἡμετέρων Ἀνατολικῶν· ὕστερον ἐκατέβη εἰς τήν οὐγγαρίαν καί ἐγένετο ἐφημέριος τῆς ἐν Πέστα ἐκκλησίας ἐπὶ ἔτη δύο, καί ἄλλα δύο εἰς Διασέγ, καί τελευταῖον ἀπελθὼν εἰς γγιόγγιος ἐ χρημάτισεν ἐφημέριος ἐπὶ ἔτη τρία ὅπου ἐν λιπαρῷ γήρα τὸ

ζην ἐξεμέτρησε τῷ ἔτει 1755 (= 1795),
μαρτίου 8 καὶ τῷ 71 ἔτει τῆς ἡλικίας
αὐτοῦ . . . κλπ.

Νεοελληνικὴ Φιλολογία 526.
Γαβριήλ Καλλονᾶς.

Ἐγεννήθη ἐν Ἄνδρῳ τῷ 1724 καὶ
δεκαέτης ἀπορφανισθεὶς πατρὸς
συναπήλθε μεθ' ἐνὸς τῶν θείων του
εἰς Σμύρνην, ὅπου διήκουσε τὰς
πρώτας ἀρχὰς τῶν μαθημάτων· μεθ'
ἱκανὸν χρόνον ἐπανελθὼν εἰς τὴν
ἐνεγκαμένην ἐνεδύθη τὸ μοναχικὸν
σχῆμα ἐν τῇ μονῇ τῆς Ζωοδόχου
Πηγῆς, καὶ ἐκεῖθεν μετὰ παρέλευσιν
ἀρκετοῦ χρόνου ἀνεχώρησεν, εἰς
Ἀλεξάνδρειαν πρὸς τὸν θεῖον του
Ματθαῖον τὸν πατριάρχην, ὑπὸ τοῦ

ὁποίου ἐχειροτονήθη ἱεροδιάκονος,
καὶ ἐπὶ πενταετίαν ἐχρημάτισε
γραμματεὺς αὐτοῦ. Ἐξ Αἰγύπτου
ἤλθεν εἰς Ἄθωνα, ἔνθα ἠκροάσθη παρ'
Εὐγενίῳ τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα.
Μεταβάς εἰς Κωνσταντινούπολιν
ἐχρημάτισε διδάσκαλος τινῶν
εὐγενῶν, ὡς Σταυράκη, Ὑψηλάντου
κλπ. Ἀπάρας ἐκ Βυζαντίου ἤλθεν εἰς
Βουκουρέστιον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Βιέννην,
ἔνθα ἐπὶ πενταετίαν ἐχρημάτισεν
ἐφημέριος τῶν παρεπιδημούντων
ὀρθοδόξων Ἑλλήνων. Ἐλθὼν εἰς
Οὐγγαρίαν ἐγένετο ἐφημέριος τῆς ἐν
Πέστη ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἐπὶ δύο
ἔτη, καὶ ἐπὶ ἄλλα δύο τῆς ἐν Διασέγ,
καὶ τελευταῖον εἰς Γκιόγκιος, ἔνθα
καὶ τὸ ζην ἐξεμέτρησε τῇ 8 Μαρτίου
1795 κλπ.

Ὁ Σάθας – βέβαια – πολλὰς φορές διόρθωσε τὸ κείμενο τῆς πηγῆς του, κάποτε-
κάποτε ὁμως, κατὰ τὴν ἀντιγραφή, μπῆκαν καὶ μερικά μικρὰ ἢ μεγάλα λάθη
στο βιβλίον του.¹⁶ Γιὰ νὰ δοῦμε τί δύσκολο πρᾶμα εἶναι νὰ βγάλουμε ἀπὸ τὴ
μέση παρόμοια λάθη, ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμε τὸ περιεργὸ λάθος, ποῦ σχετίζεται
ἀκριβῶς μὲ τὴ βιογραφία τοῦ Ζαβίρα. Ἡ αὐτοβιογραφία γράφει (Ζ σειρ. 11194–
97): «τῷ ἔτει 1770 ἐν Καλοκία (Καλότζια) ὦν, ἠκροάσατο παρὰ τοῖς ἐκεῖ
Παρίσταις λεγομένοις τῶν λατίνων Μοναχοῖς τινὰ φιλοσοφικὰ τῶν νεωτέρων
μαθήματα ἐν ὧσιν αὐτῷ τὰ τῆς ἐμπορίας ἐπετρέψαντο». Τὸ μέρος τοῦτο στὴ
διατύπωση τοῦ Σάθα (Σ 540–1) παρουσιάζεται ὑπὸ τὴν ἀκόλουθη μορφή:
«Ἐν ἔτει 1770 εἰς Κολωνίαν διατρίβων ἠκροάσθη τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν
. . .» Ὁ Γ. Κρέμος μαζί μὲ ἄλλα λάθη του διόρθωσε καὶ τοῦτο (Ζ λζ'), μ'
ὅλα ταῦτα τὸ ξαναβρίσκομε στὰ νεώτερα ἑλληνικὰ ἐγκυκλοπαιδικὰ λεξικά.¹⁷
Στὸ μεγαλύτερο μέρος ὁμως ὁ συγγραφέας τῆς «Νεοελληνικῆς φιλολογίας»
προσεκτικὰ ἀντιγράφει τὸ κείμενο τῆς «Νέας Ἑλλάδος». – Ἀπὸ τὰ παραπάνω
φαίνεται, πὼς ὡς πρὸς τοὺς συγγραφεῖς τοῦ 18^{ου} αἰ. τὸ ἔργο τοῦ Ζαβίρα ἦταν
κύρια, – πολλὰς φορές ἀποκλειστικὴ καὶ καλὰ ἐκμεταλλευομένη – πηγὴ τοῦ
Σάθα. Παρατηρήσαμε ἀκόμη, πὼς καὶ γιὰ τοὺς πεπαιδευμένους τοῦ 17^{ου} αἰ.

άρκετές φορές μεταχειρίσθηκε τὴ «Νέα Ἑλλάδα», ὅπως ὁ ἴδιος τ' ἀναγνώριζε μὲ τις τακτικὲς παραπομπές του. Ὅσο γιὰ τὸ 15^ο καὶ τὸ 16^ο αἰῶνα, ἄνκαι πολλὰ ὀνόματα συνταυτίζονται στὰ δυὸ ἔργα, ὁ Σάθας οὔτε μιὰ φορά δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ Ζαβίρα στὶς βιβλιογραφικὲς του σημειώσεις.¹⁸ Τὸ ζήτημα τῶν πηγῶν γιὰ κείνη τὴν ἐποχὴ εἶναι πιὸ πολὺπλοκο καὶ ἡ σύγκριση δύσκολα θὰ ὀδηγοῦσε σ' ἀποτελέσματα χεροπιαστὰ σὰν τὰ παραπάνω συγκεκριμένα, συμπεράσματα. Μὰ καὶ ἂν παραδεχθοῦμε, πὼς σὲ τοῦτο τὸ μέρος ἡ «Νέα Ἑλλάς» δὲν ἦταν – στὴν παραπάνω ἔννοια – πηγὴ τῆς «Νεοελληνικῆς Φιλολογίας», μένει πάντα βέβαιο, πὼς κι' ἐδῶ, καθὼς παντοῦ, ἦταν ὑπόδειγμα γιὰ τὸ Σάθα τὸ ἔργο τοῦ Ζαβίρα, ὅπου ὁ Σάθας βρῆκε ἀκόμη καὶ τις πρώτες ἀρχές καὶ ὑποδείξεις γιὰ τὴν ἀλφαριθμητικὴ διάταξη μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ κάθε αἰῶνα χωριστά.¹⁹ Δὲν ἔχομε τὴν πρόθεση νὰ μειώσωμε τὴν ἀπρόσβλητη φιλολογικὴ ὑπόληψη τοῦ Κωνσταντίνου Σάθα, μόνον στὸ ὄνομα τοῦ Ζαβίρα θέλομε ν' ἀποδώσωμε τὴν ὀφειλομένη ἀναγνώριση, ὅταν ὕστερα ἀπὸ τὴ σύγκριση τῶν δυὸ ἔργων δηλώνομε, πὼς ἡ «Νεοελληνικὴ Φιλολογία» τοῦ Σάθα δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ μιὰ ριζικὴ διασκευὴ καὶ συμπλήρωση τῆς «Νέας Ἑλλάδος» θεμελιωμένη ἀπάνω σὲ μιὰ νέα βάση, πὸν ἀνταποκρίνεται στὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὰ περασμένα στὸ μεταξύ 70 χρόνια. Στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας τοῦ Ραγκαβῆ διαβάζομε τ' ἀκόλουθα: «Un ouvrage plus étendu sur la littérature du moyen âge est celui de G. J. Zaviras, qui écrivait à la fin du siècle passé . . . c'est un livre, qui publié à Athènes par le professeur Crémos en 1872, a enrichi la littérature par les matériaux qui y sont contenus».²⁰ Ὁ Nicolai λέει τὰ ἐξῆς γιὰ τὸ συγγραφέα μας: «Keinen geringen Fortschritt bezeichnet hier das «Θέατρον Ἑλληνικόν . . .» von Georgios Zaviras . . . Geboren 1744 zu Siatisti (sic !) in Macedonien, gründlich gebildet in classischer Wissenschaft und fast sämtlicher Sprachen Europas kundig hat er zuerst durch biographische und literarhistorische Skizzen von 500 Neugriechen die nur selten betretenen und daher zum grossen Theil unbekanntem Strecken ausgefüllt und somit den Grund zur Abfassung einer neugriechischen Gelehrten-geschichte gelegt».²¹ Μ' ὄλες αὐτὲς καὶ τις ὅμοιες ἐπαινετικὲς ἐκδηλώσεις μπορούμε νὰ διαπιστώσωμε, πὼς ὁ Ζαβίρας δὲν ἔλαβε τὴν ἐκτίμησι, πὸν τοῦ ἔπρεπε σύμφωνα μὲ τὴν ἀξία τοῦ ἔργου του. Πατὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐμφάνισι – κατὰ τὸ 1868 – τοῦ ἀναμφισβήτητα πολὺτιμου βιβλίου τοῦ Κ. Σάθα, ἡ ἐκδοσι, στὰ 1872, τῆς – μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου σὲ πολλὰ παλαιομένης – «Νέας Ἑλλάδος» δὲν μπόρεσε, φυσικά, νὰ ἔχη τὴν ἴδια σημασία, πὸν θὰ εἶχε, ἐὰν θὰ εἶχε ἐκδοθεῖ τότε ἀμέσως, πὸν γράφηκε. Τὸ ἐπιστημονικὸ κύρος τοῦ Σάθα, τὸ σύστημά του καὶ ἡ πιὸ μεγάλη ἔκτασι τοῦ ἔργου του, ἐξηγοῦν τὸ γεγονός, πὼς οἱ λόγιοι, πὸν μετὰ τὸ Σάθα

ἀσχολήθηκαν με τὴν ἔρευνα τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, δὲ γύρισαν πίσω ἴσα με τὸ Ζαβίρα, ἀλλὰ μόνον τὸ βιβλίο τοῦ Σάθα χρησιμοποίησαν καὶ μόνον ἐκεῖνο ἀνάφεραν, ἐνῶ πολλὲς φορὲς – ἴσως χωρὶς νὰ τὸ ξέρουν – ὁ Γεώργιος Ζαβίρας ἦταν ἡ πραγματικὴ πηγὴ τους. Ὑστερα ἀπὸ τὴ λεπτομερῆ σύγκριση τῶν δυὸ βιογραφικῶν συλλογῶν μπορούμε νὰ βεβαιώσωμε, πῶς διὰ μέσου τοῦ ἔργου τοῦ Σάθα ἰδίως ἡ «Νέα Ἑλλάς» γονιμοποίησε τὴ φιλολογικὴ ἱστοριογραφία τῶν ἐπομένων γενεῶν. Ἡ ἱστοριογραφία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας τοῦ 18^{ου} αἰ. γιὰ τὴν περιγραφὴ τοῦ πνευματικοῦ βίου τῆς ἐποχῆς στηρίζεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπάνου στὶς πληροφορίες τοῦ Ζαβίρα. – Συγκεφαλαιώνομε τὰ συμπεράσματα τῶν ἐρευνῶν μας: «Τὸ Ἑλληνικὸν θέατρον ἢ Νέα Ἑλλάς . . . πολλοὺς μὲν ἄλλους πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἐπωφελήσαν αὐτὸ δὲ παραμεληθὲν καὶ παραγκωνισθὲν, ὡς μὴ ὤφειλε . . .»²² 1. με τὸ παράδειγμά του παρακίνησε πολλοὺς ἄλλους σὲ στοργικὴ συλλογὴ τῶν προϊόντων τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος ὑπὸ τὴ μορφή ἔργων βιβλιογραφικῶν, 2. παρείχε ὑπόδειγμα γιὰ τὴ συγγραφὴ τῆς «Νεοελληνικῆς Φιλολογίας» τοῦ Σάθα – τῆς σημαντικώτερης βιογραφικῆς συλλογῆς τοῦ 19^{ου} αἰῶνα καὶ 3. ὡς μιὰ ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες πηγές τῆς τελευταίας, διὰ μέσου της, ἔγινε ἀπαραίτητη καὶ ὀλοένα χρησιμοποιουμένη πηγὴ τῆς ἱστοριογραφίας τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Σ' αὐτὰ ἔγκειται ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ ἱστορικὴ σημασία τοῦ ἔργου τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα.

Ἐνα μεγάλο μέρος τοῦ ὕλικου, τοῦ ἀναφερομένου στὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας καὶ ἐπιστήμης ἀπὸ τὴν Ἄλωση ἴσα με τὴν παραμονὴ τοῦ Ἀγῶνα, πρῶτα-πρῶτα τὰ στοιχεῖα, ποὺ σχετίζονται με τὴν Οὐγγαρία, θὰ εἶχαν λησμονηθῆ γιὰ πάντα χωρὶς τὴν ἐπίπονη ἐργασία τοῦ Ζαβίρα. Ἡ «Νέα Ἑλλάς» αὐτὰ τὰ – καὶ ἀπὸ οὐγγροελληνικὴ ἄποψη καὶ ἀπὸ τὴ γενικὴ ἄποψη τῆς πνευματικῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ – πολῦτιμα στοιχεῖα πραγματικὰ διέσωσε γιὰ τὶς ἐπόμενες γενεές.

γ'. Οἱ πηγές καὶ τὰ ὑποδείγματα τῆς «Νέας Ἑλλάδος»

(Ἡ ἀπὸ τὴν Οὐγγαρία προέλευσὴ της καὶ ἡ σχέση της με τὶς βιογραφικὲς συλλογὲς τῶν συγχρόνων Οὐγγρων ἱστοριογράφων.)

Ἀξίζει ὕστερα ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου νὰ ζητήσωμε τίς πηγές καὶ τὰ ὑποδείγματα τούτου τοῦ σημαντικοῦ ἔργου. Τὴν ἔρευνά μας τὴ διευκολύνει τὸ εὐχάριστο περιστατικό, πὼς ὁ Ζαβίρας, ὡς εὐσυνείδητος συγγραφέας ἀναφέρει τακτικὰ τίς πηγές του. Στὴν ἐπιγραφή, ποὺ ὁ ἴδιος ἔγραψε, διαβάζομε: «Νέα Ἑλλάς . . . συνεραισθεῖσα ἐκ διαφόρων Ἑλλήνων, Λατίνων, Γάλλων, Γερμανῶν, ἰταλῶν, καὶ Οὐγγρων Συγγραφέων, ἅμα δὲ καὶ ἐξ ἰδίας ἀναγνώσεως πολλῶν συγγραμμάτων ἐκδοθέντων τε, καὶ τύποις ἔτι ἀνεκδότων . . .» (Ζ 1). Μέσα στὶς βιβλιογραφικὲς του παραπομπὲς συχνὰ ἀναφέρεται στὴν ἀκοή τοῦ ἰδίου. («Ὡς ἤκουσταί μοι», «ὡς ἠκούσαμεν», «ὡς παρά τινος τῶν ἡμετέρων πεπαιδευμένων ἤκουσα» . . . Ζ 234, 242, 243, 295, 348, 384, 386, 494, 540, 545 κλπ. Πολλὲς φορὲς λέει καὶ τ' ὄνομα τοῦ προσώπου, ποὺ τοῦ παρεῖχε τὴ σχετικὴ πληροφορία. Ζ νη' – νθ'.) Σ' ἀρκετὰ ἔργα ἀναφέρει, πὼς ὑπάρχουν στὴ βιβλιοθήκη του. Σ' ἄλλα πάλε σημειώνει, πὼς τὰ εἶδε στὴν περίφημη συλλογὴ χειρογράφων τοῦ Καλλονᾶ. Τοὺς σπουδαιότερους συγγραφεῖς ἀκολουθεῖ σημείωση βιβλιογραφικὴ. Ἀπ' αὐτὲς μποροῦμε νὰ βγάλωμε τίς σημαντικότερες πηγές τοῦ βιβλίου μας.²³ 1. Turco–Graecia . . . a Martino C r u s i o, Tubing. 1584. – 2. Vera historia unionis non verae inter Graecos et Latinos . . . Graece scripta per Sylvestrum magnum Ecclesiarcham . . . transtulit in sermonem latinum, notasque ad calcem libri adiecit Robertus C r e y g h t o n. – 3. Γιὰ τὸ ἄνω ἔργο – ὡς ἀπὸ τὴν Ὀλλανδία προερχόμενο βιβλίον – γράφει ἀναλυτικὰ ὁ Λέων Ἀλλάτιος στὸ βιβλίον του: In R. Creightonii apparatus, versionem et notas ad historiam Concilii Florentini scriptam a Silvestro Syropulo de unione inter Graecos et Latinos . . . Romae 1665. – ποὺ καὶ σήμερα βρίσκεται στὴ βιβλιοθήκη του (ἀρ. 320). – 4. J. J. H o f f m a n n: Dictionarium Historicum Universale. Lugd. 1698. – 5. Alb. J. F a b r i c i u s: Bibliotheca Graeca (tom. I–XIV), Hamburgi 1705–1754. Τοῦ ἰδίου: Bibliotheca Ecclesiastica. Hamburg, 1718 – 24.²⁴ 6. Ἑλλαδίου Ἀλεξάνδρου: Status praesens Eccl. Gr. . . . Altorfii 1714. (Βιβλιοθήκη Ζαβ. ἀ. 157.) – 7. Jos. Joh. P o c k h: Güldener Denck-Ring Göttlicher Allmacht u. Menschlicher Thaten . . . Augspurg 1723–52, 1–XXXIV.²⁵ – 8. Unpartheyische Kirchen-historie . . . Jenae 1735 . . . Coeptum est a Joann. Georg. H e i n s i o (πβ. Walchii Bibl. Theol. t. III. p. 60).²⁶ – 9. Ὁ XI. τόμ. τῆς Bibl. graeca Fabricii (1740, 769–808): Demetrii Procopii²⁷ Macedonis Moschopolitae Ἐπιτετμημένη ἐπαρίθμησις τῶν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ΛΟΓΙΩΝ ΓΡΑΙΚΩΝ, καὶ περὶ τινῶν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι ἀνθούτων. Succincta Eruditorum Graecorum superioris et praesentis saeculi Recensio. Conscripta mense Junio A. C. MDCCXX. transmissaque Bucuresto et nunc primum edita cum Latina versione.²⁸ – 10. J. Chr. B e c k – A.

J. B u x t o r f f: Historisch und Geographisches allgemeines Lexikon. Basel, 1742–4, I–VI. (Βιβλ. Ζαβ. 147.) – 11. Chr. Gottlieb J ö c h e r: Allgemeines Gelehrten Lexikon I–IV. Leipzig 1750–1 (Βιβλ. Ζαβ. 145.) και J. Adelung: Fortsetzung u. Ergänzungen J ö c h e r s G. Lexikon. Leipzig 1750–1787. (Βιβλ. Ζαβ. 145.) – 12. G. Jo. W a l c h i u s: Bibliotheca Theologica Selecta. Τόμ. I–V. Jenae 1757–70. (Βιβλ. Ζαβ. ά. 139.) – 13. Chr. Guil. Fr. W a l c h i u s: Compendium Historiae Eccles. Rec. Gothae 1757. (Βιβλ. Ζαβ. ά. 8.) – 14. Jac. B r u c k e r u s: Institutiones Historiae Philosophicae. Lipsiae 1756. (Βιβλ. Ζαβ. άρ. 198.) – 15. Claud. F l e u r y: Historia Ecclesiastica . . . Augustae Vindelic. ac Oeniponti 1768–1794. (Βιβλ. Ζαβ. 94.) – 16. Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία Μελετίου μητροπολίτου Ἀθηνῶν μετενεχθεῖσα ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλοελληνικὴν φράσιν, εἰς τόμους τρεῖς διαιρεθεῖσα καὶ πλουτισθεῖσα μὲν πολλὰς χρησίμους καὶ ἀναγκαίας ὑποσημειώσεις καὶ ἀκριβεῖς πίνακας· παρὰ Γεωργίου Βενδότη ἐκ Ζακύνθου καὶ παρ’ αὐτοῦ διορθωθεῖσα δι’ ἐπιστασίας καὶ ἀκριβοῦς ἐπιμελείας Πολυζῶη Λαμπανιτζιώτη τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων. Βιέννη 1783 (Π. Ἰ. Βαουμειστέρφ)²⁹. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω ἔργα ἀναφέρει ἀκόμη τὰ βιβλία τῶν Henricus Whartonus, Robertus Gerius κλπ. γιὰτὶ δὲ θέλει – λέει κάπου – «ξένοις πτεροῖς καλλωπίζεσθα».

Τὸ πιὸ ἀξιοπερίεργο εἶναι γιὰ τοὺς Οὐγγροὺς ἀναγνώστες τοῦ βιβλίου, πὼς στὶς παραπομπές του συναντοῦν κάπου-κάπου καὶ πηγές οὐγγρικές. Στὴν περίπτωση τῶν Γαβριήλ Σεβήρου, Θεοδώρου Γαζῆ, Νικολάου Κομνηνοῦ, Ἰωάννη Λάσκαρη στὶς βιβλιογραφικὲς σημειώσεις παραπέμπει μεταξὺ ἄλλων πηγῶν στὸ «οὐγγρικὸν λαδβοκάτ» ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ἡ οὐγγρική μετάφραση τοῦ γαλλικοῦ λεξικοῦ τοῦ L’ Advocat ἀπὸ τὸν Οὐγγρο S. Mindszenti.³⁰ Στὴ βιβλιογραφία τοῦ ἄρθρου γιὰ τὸ Βησσαρίωνα στὸ τέλος ὑπάρχει ἡ ἐξῆς παραπομπή: «ἴδε τὸν βουδαί. ἡσαϊαν». Ἐννοεῖ τὸ οὐγγρικό βιβλίο τοῦ É. B u d a i, ποὺ φέρει τὸν τίτλο: «Ἱστορία τοῦ ἀρχαίου ἐπιστημονικοῦ κόσμου» καὶ τυπώθηκε στὰ 1802 στὸ Debrecen. (Βιβλιοθήκη Ζαβ. άρ. 106.) Ὑστερα ἀπ’ αὐτὴ τὴν ἐπιθεώρηση τῶν πηγῶν τῆς «Νέας Ἑλλάδος» ἐὰν λάβωμε ὑπ’ ὄψη τὴν τότε κατάσταση τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας καὶ τὶς περιστάσεις τῆς ζωῆς τοῦ συγγραφέα μας, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμε, πὼς ὁ Ζαβίρας ἐργάσθηκε ἀπάνω σὲ μιὰ βάση πλούσιου βιβλιογραφικοῦ ὕλικου. Ἀπὸ μερικὲς παρατηρήσεις του μποροῦμε νὰ δοῦμε μὲ τί δυσκολίες εἶχε νὰ παλέψη, ἐνῶ ἔγραφε.³¹ Μὰ καὶ ἦταν φυσικό, νὰ συναντᾶ διάφορα ἐμπόδια στὸ δρόμο, ποὺ σὲ πολλὰ μέρη ἔπρεπε ὁ ἴδιος ν’ ἀνοίξη γιὰ νὰ προχωρήσει.

Ὁ Ζαβίρας ἐπεξεργάστηκε τὸ ὕλικό του – ποὺ πῆρε ἀπὸ τὶς ἄνω πηγές – σὲ διάφορα μικρὰ καὶ μεγάλα ἄρθρα. Μέσα στὸ πλαίσιο τῶν ἄρθρων

πρώτα παρέχει τή βιογραφία τῶν συγγραφέων. Σημειώνει γιά τὸν καθένα τους – ἐφόσον τὰ σχετικά στοιχεῖα ὑπάρχουν στὰ χέρια του – ποῦ καὶ πότε γεννήθηκε, ποίους δασκάλους εἶχε, μὲ τί ἀσχολήθηκε, ποιά ταξίδια ἔκαμε. Πολλὲς φορές ἀναφέρει μέρη ἀπὸ κάποια του πηγὴ σημειώνοντας καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα. Κάποτε – στὴ σύνταξη τῆς βιογραφίας – μεταχειρίζεται τὰ ἔργα τοῦ «πεπαιδευμένου» τοῦ ἴδιου. (Βλ. Καισάρ. Δαπόντε Z 388–393.) Μετὰ τὶς βιογραφικὲς πληροφορίες ἀπαριθμεῖ τὰ ἔργα: τὰ τυπωμένα – σημειώνοντας τὸ χρόνο, τὸν τόπο καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐκδόσεων, – τὰ ἀνέκδοτα καὶ ὕστερα ἀπὸ τὰ πρωτότυπα τὶς μεταφράσεις. Τέλος δίδει μιὰ λεπτομερῆ βιβλιογραφία ἀναφέροντας κάποτε τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα, τὸν τίτλο καὶ τὴ σελίδα τοῦ σχετικοῦ βιβλίου, κάποτε καὶ χωρὶς αὐτά.

Κοντὰ στὸ ὄνομα τοῦ λογίου παραθέτει καὶ μιὰ χρονολογία. Στὸ δικότου τ' ὄνομα βρίσκομε τὴ χρονολ. 1790. Αὐτὸς ὁ ἀριθμὸς σημαίνει πιθανώτατα τὴ χρονιά, ποῦ ἄρχισε τὴ συγγραφὴ τοῦ ἔργου του. Σὲ μιὰ σημείωσή του, ποῦ βρίσκεται στὴ μετάφραση τῆς γερμανικῆς διατριβῆς «Eines freymüthigen κλπ.» ἀναφέρει τὸ ἔργο του ὡς ἔτοιμο πρὸς ἔκδοση: «. . ὦν τὸν βίον καὶ κατάλογον τῶν συγγραμμάτων δύναται τις ἰδεῖν ἐν τῷ ἡμέτερῳ Ἑλληνικῷ Θεάτρῳ τῷ ἔτι ἀνεκδότη . . .» Ἐξέρομε, πὼς ἡ μετάφραση αὐτὴ ἔγινε στὰ 1800. Μέσα στὴν αὐτοβιογραφία του λέει γιά τὸν ἑαυτό του: «ὄστις τανῦν διάγει τὸ ἐξηκοστὸν ἔτος». Εἶναι γνωστὸ, πὼς πέθανε στὰ 1804 καὶ ἦταν 60 ἐτῶν, ἐπομένως ἐργάσθηκε ἀπάνω στὴ βιογραφικὴ του συλλογὴ ἴσα μὲ τὴν τελευταία πνοή του.

Τέλος πρέπει ν' ἀπαντήσωμε ἀκόμη σὲ μιὰ σπουδαία ἐρώτηση. Πὼς ἦρθε στὸ νοῦ τοῦ Ζαβίρα – ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ – νὰ συντάξῃ τὸ κύριο ἔργο τῆς ζωῆς του: τὴν πρώτη ἐπιστημονικὴ βιογραφικὴ συλλογὴ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας; Ἀπὸ ποῦ πήρε τὸ ὑπόδειμά του; Ἐὰν ἐπιθεωρήσωμε τὶς πρώτες – πολὺ ἰσχνές – ἑλληνικὲς δοκιμές, ποῦ τὴν προηγήθηκαν,³² θὰ ὁμολογήσωμε, πὼς ἀνάμεσά σ' αὐτὲς στὰ χαμένα θὰ ζητούσαμε τὰ ὑποδείγματα τῆς «Νέας Ἑλλάδος». Ἐκεῖ ποῦ γυρεύομε τὰ ὑποδείγματά της, δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε τὸ γεγονός, πὼς ὁ Γεώργιος Ζαβίρας ἔγραψε τὸ ἔργο του στὴν Οὐγγαρία καὶ, καθὼς εἶδαμε παραπάνω, πιθανώτατα μέσα στὸ διάστημα 1790–1804. Τότε ποῦ ὁ Ζαβίρας καταπιάσθηκε νὰ γράψῃ τὴ «Νέα Ἑλλάδα», ὅμοια βιογραφικὴ ἱστοριογραφία εἶχε ἤδη σημαντικὸ παρελθὸν στὴν Οὐγγαρία. Ἀναφέρομε μόνον τὰ κυριώτερα καὶ γνωστότερα σχετικά ἔργα. 1. Ὁ D. Czvittinger, ὁ πρωτοπόρος τῆς οὐγγρικῆς φιλολογικῆς ἱστοριογραφίας κατὰ τὸ 1711 ἔγραψε – λατινικά – καὶ ἐξέδωκε – στὸ ἐξωτερικὸ – τὸ βιογραφικὸ σχέδιο περίπου 300 συγγραφέων μὲ τὸν τίτλο «Specimen Hungariae Literatae . . .

Francofurti et Lipsiae. – 2. Στὰ 1766 τυπώθηκε – ούγγρικά – στὸ Nagyszeben τὸ βιβλίο τοῦ P. Bod μὲ 485 βιογραφίες ὑπὸ τὸν τίτλο «Magyar Athenas». – 3. Τὸ βιβλίο τοῦ E. Horányi: «Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum. Viennae 1775–77» σὲ 3 τόμους περιέχει τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐργασία 1155 πεπαιδευμένων. – 4. Τέλος ἀναφέρομε ἀκόμη τὴ χρονολογικὴ βιβλιογραφία τῆς – προπάντων – ἐπιστημονικῆς φιλολογίας, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ βιβλίο: «Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora delineatus a Paulo Wallaszky Posonii et Lipsiae 1785.» Ἡ σύγκριση μὲ τὰ ούγγρικὰ βιβλία δείχνει, πὼς τὸ ἔργο τοῦ Ζαβίρα ἔχει πῶς μεγάλη ἔκταση παρὰ τὸ «Magyar Athenas» (= Ούγγρικό Ἀθήναιο), εἶναι ὅμως πολὺ συντομώτερο ἀπὸ τὴ βιογραφικὴ συλλογὴ τοῦ Horányi. Ἀπὸ τίς μνημονευμένες ούγγρικὲς βιογραφικὲς συλλογές – ὡς πρὸς τὴν ἐπεξεργασία τῶν ἄρθρων – ἢ «Νέα Ἑλλάς» μοιάζει πολὺ μὲ τὴ «Memoria Hungarorum».

Μένει ἀκόμη τὸ ζήτημα, ἐὰν ὁ Ἑλλήν συγγραφέας ἐγνώριζε τὰ ἄνω ούγγρικὰ βιβλία. Πὰ ἀπάντηση ἀναφέρομε πρῶτα μερικὲς πληροφορίες γενικὰ γιὰ τίς σχέσεις τῶν ιδίων συγγραφέων πρὸς τὸ Ζαβίρα. Τέτοια στοιχεῖα μᾶς παρέχει πρῶτα-πρῶτα ἡ βιβλιοθήκη του. Ἔτσι μέσα στὰ σήμερα ἀκόμη εὐρισκόμενα ἔργα τῆς βιβλιοθήκης βλέπομε τ' ἀκόλουθα βιβλία ἐκείνων τῶν Ούγγρων συγγραφέων. 1. «Ἅγιος Ἐορτοκράτης ἢ σύντομη ἱστορία τῶν ἐορτῶν καὶ τῶν ἁγίων τῶν Χριστιανῶν. Μεταφρασμένη στὴν ούγγρικὴ ἀπὸ ἓνα καταδικώμενο Ούγγρο: τὸν P. Bod, Rozsony 1786». – 2. Τοῦ ἴδιου P. Bod: Ἱστορία τῆς Ἁγίας Γραφῆς, Szeben 1748. – 3. Τοῦ S. Katona: Dissertatio critica in commentarium Alexii Horányi. Δυστυχῶς εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστο, ἐκτὸς ἀπὸ τοῦτα ποῖα ἄλλα βιβλία τῶν ιδίων συγγραφέων περιεῖχε ἡ βιβλιοθήκη στὴν ἀκέραια κατάστασίν της, ἀφοῦ ὁ κατάλογος, ποὺ ἦταν προσκολλημένος στὴ διαθήκη τοῦ Ζαβίρα, πρὸ πολλοῦ ἐξαφανίστηκε. Κοντὰ στὰ παραπάνου στοιχεῖα ὑπάρχουν ἄλλα στίς παραπομπές, ποὺ ἀναγιγνώσκονται στὰ διάφορα ἔργα τοῦ σοφοῦ ΟύγγροἙλλήνου, ἱκανὰ γιὰ νὰ πειθοῦμε, πὼς αὐτὸς ἐγνώριζε τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ούγγρικῆς φιλολογίας. Στὴν «Πατριαρχικὴ – του – ἱστορία» ἀναφέρει ἓνα ἔργο τοῦ P. Bod ποὺ ἐπιγράφεται «Σύντομη ἱστορία τῆς ἀγωνιζομένης Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ (Basilea, 1760, ούγγρ.)». Στὴ «Διατριβὴ περὶ τοῦ Ἱεροῦ Στέμματος τῆς Οὐγγαρίας» ἐπανειλημμένως ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ Horányi καὶ μάλιστα, σέβεται τὴ γνώμη του. Καὶ στίς σημειώσεις τοῦ «Ελευθερίου τινός ...» συναντοῦμε τὸ ὄνομα τοῦ Horányi. Θὰ ἐγνώρισε καὶ προσωπικὰ τὸ σοφὸ πιαριστὴ μοναχό, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἦταν ἀκροατὴς τῶν πιαριστῶν στὴν Καλοκία (= Kalocsa) καὶ ὁ E. Horányi, ὡς καθηγητὴς τοῦ κανονικοῦ δικαίου ἐδίδασκε στὴν ἴδια πόλιν ἀπὸ τὰ 1766 μέχρι 1776, δηλαδὴ ἀκριβῶς κατὰ τὴ διάρκειαν

της εκεί διαμονής του Ζαβίρα.³³ Ἡ «Memoria Hungarorum» του Horányi και ἡ «Νέα Ἑλλάς» του Ζαβίρα ἔχουν – καθὼς παρατηρήσαμε παραπάνου – μιὰ ἐξωτερικὴ ὁμοιότητα. Πρέπει νὰ προσθέσουμε, πὼς κοντὰ σ' αὐτὴ δείχνουν και μιὰ ἄλλη ὁμοιότητα ἢ συγγένεια ὡς πρὸς τὸ πατριωτικὸ ἐλατήριο, πὸν τοὺς παρακίνησε νὰ γράψουν τὰ ἔργα τους. – Πὰ τὸ Horányi γράφουν οἱ βιογράφοι του: «Τοῦ κακοφάνηκαν πολὺ οἱ κατηγορίες τῶν ξένων, πὼς εἴμαστε ἄραγε ἀπαίδευτοι και καθυστερημένοι. Πὰ νὰ τίς ἀνασκευάση συνέλαβε τὴν ιδέα τοῦ μεγαλεπήβολου ἔργου πὸν τ' ὀνόμασε ἀργότερα Memoria Hungarorum (Szinyeyi: Magyar írók . . . IV. 1070.) Διαβάζοντας αὐτὰ τὰ λόγια, μᾶς ἔρχεται στὸ νοῦ ἡ παρατήρηση τοῦ Λουδοβίκου Σωτήρα (Ζ ιδ') γιὰ τὴ «Νέα Ἑλλάδα» στὰ 1814, ἀπ' ἀφορμὴ κάποιων μισελληνικῶν ἐκδηλώσεων τῆς ἐποχῆς: «Ἄς κοπιᾶσουν οἱ Ἑλληνοκατήγοροι Κομπαγνώνης και Βαρθόλδης νὰ τὸ ἀναγνώσωσι διὰ νὰ γνωρίσουν τὸ γένος ἡμῶν, τὸ ὁποῖον καθὼς ἀντιλέγουσιν, εὐρίσκεται εἰς παντελῆ ἀμάθειαν». Ὁ Ζαβίρας ἤξερε πολὺ καλά, πὼς τὸ ἔργο του θ' ἀποτελέσῃ ἕνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα τεκμήρια γιὰ τὴν ἀδιάκοπη ὕπαρξη και ἐκδήλωση τοῦ ἑλληνικοῦ δημιουργικοῦ πνεύματος.

Καὶ ὅμως τὰ ἀναφερόμενα ἔργα πὸν εὐρίσκονται στὴ βιβλιοθήκη του, οἱ παραπομπές του και οἱ ὁμοιότητες πὸν εἶδαμε παραπάνου – ὅλα τοῦτα μόνα τους καθιστοῦν μόνο π ι θ α ν ἦ, χωρὶς νὰ ἀποτελέσουν ἀ σ φ α λ ἦ ἀ π ὸ δ ε ι ξ ἦ γιὰ τὴ σχέση, πὸν συνδέει τὸ Ζαβίρα μὲ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς οὐγγρικῆς φιλολογίας. Εὐτυχῶς βρήκαμε – μέσα στὰ ἔργα τοῦ ἰδίου – σ υ γ κ ε κ ρ ι μ ἔ ν η κ ι ' ἀ σ φ α λ ε σ τ ἄ τ ἦ ἀ π ὸ δ ε ι ξ ἦ, πὸν μᾶς παρουσιάζει τὴν εἰρημένη – ἐκ τῶν προτέρων – πιθανὴ σχέση ὡς ἀναμφισβήτητο γεγονός. Μέσα στὶς σημειώσεις τῆς μετάφρασης τοῦ ἔργου «Eines freymüthigen . . .» (στὴ σ. 10. τοῦ χειρογράφου) διαβάζομε τὴν ἀκόλουθη παραπομπή: «Παρὰ τῷ Παύλῳ Βαλάσκι». Στὴν 38 σ. τοῦ «Conspectus Reipublicae» τοῦ Wallaszky βρήκαμε πραγματικὰ ἐκεῖνο, πὸν ἀνάφερε ὁ Ζαβίρας. Αὐτὴ ἡ παραπομπὴ εἶναι – γιὰ τὴν ἔρευνά μας – πολὺ σημαντικὴ. Δὲ δείχνει μόνον, πὼς ὁ Ζαβίρας ἤξερε μιὰ ἀπὸ τίς ἱστορίες τῆς οὐγγρικῆς φιλολογίας, δηλαδὴ τὸ «Conspectus» τοῦ Παύλου Wallaszky. Ἡ παραπομπὴ αὐτὴ δείχνει πολὺ περισσότερο. Εἶναι γνωστὸ δηλαδὴ, πὼς ὁ Wallaszky – στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ ἔργου του – ἀσχολεῖται διεξοδικὰ μὲ τίς προηγούμενες βιογραφικὲς συλλογές τῆς οὐγγρικῆς φιλολογίας και προπάντων μὲ τὴν ἐργασία τῶν Czvittinger, Bod και Horányi. Ἐξαίρει, μάλιστα, πολὺ τὴ σημασίαν τῆς «Memoria»-ς τοῦ Horányi. Παραπάνου ἀπὸ μιὰ σελίδα ἀφιερώνει στὸ ἐγκώμιο τοῦ τελευταίου τονίζοντας τὴ μεγάλῃ ἔκταση τοῦ ἔργου και τὴ θρησκευτικὴν ἀμεροληψίαν τοῦ συγγραφέα.³⁴ Ὑστερα ἀπὸ τοῦτα εἶναι πὰ ἀναμφίβολο, πὼς ὁ Ζαβίρας ἦταν

πληροφορημένος για τις ιστορικοφιλολογικές βιογραφικές συλλογές των Ούγγρων τής εποχής του. Μά και θά ήταν αφάνταστο και αδύνατο να μὴν ξέρη τὰ σπουδαιότερα μνημεία, πού ἀναφέρονται στὴν ἱστορία τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς χώρας, ἐκεῖνος, πού ἦταν ἐνημερώτατος ὄλων τῶν γεγονότων καὶ ὄλων τῶν ἀξιολόγων ἔργων, πού σχετίζονται μὲ τὴν πολιτικὴν ἱστορία τῆς. Ὑστερα ἀπ’ ὅλα, πού εἶπαμε, μπορούμε νὰ βεβαιώσωμε, πὼς βρήκαμε καὶ τὰ ὑποδείγματα τοῦ ἔργου τοῦ Ζαβίρα καὶ μάλιστα στὶς ὅμοιες οὐγγρικῆς βιογραφικῆς συλλογές, πρῶτα-πρῶτα στὸ μνημειῶδες ἔργο: «Memoria Hungarorum» τοῦ σοφοῦ Οὔγγρου πιαριστῆ Ἀλεξίου Horányi, πού καὶ τὴν ἄλλη ἐργασία του γνῶριζε καὶ ἰδιαίτερα ἐκτιμοῦσε ὁ Γεώργιος Ζαβίρας ἀφοῦ, πιθανώτατα, γνωρίζονταν καὶ προσωπικά. Εἶναι λοιπὸν γεγονός, πὼς ἡ πρώτη λόγου ἀξία ἐπιστημονικὴ ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, πού κατὰ τὸ 19^{οῦ} αἰ. πολλὲς δεκαετίες – καὶ ὑπὸ μορφὴ χειρογράφου ἀκόμη – γονιμοποίησε τὴν ἱστοριογραφία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, ἐγράφηκε στὴν Οὔγγαρία, δηλαδὴ στὴν πατρίδα τῶν Czvittinger, Bod καὶ Horányi, μὲ ὅμοιο σύστημα καὶ πνεῦμα, πού χαρακτηρίζει τὰ ἔργα τῶν συγγραφέων τούτων, ὑπὸ τὴν ἐπιρροή τοῦ οὐγγρικοῦ περιβάλλοντος, μὲ χρησιμοποίηση καὶ οὐγγρικῶν πηγῶν καὶ κατὰ οὐγγρικὰ παραδείγματα. Συγκεφαλαιώνοντας μπορούμε νὰ δηλώσωμε, πὼς ἡ «Νέα Ἑλλάς» – ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ὡς παρακαταθήκη σπουδαίων στοιχείων ἀναφερομένων στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων, πού ζοῦσαν στὴν Οὔγγαρία κατὰ τὸ 18^{οῦ} αἰῶνα, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὡς ἓνα θεμελιῶδες ἱστοριογραφικὸ ἔργο τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας καὶ ἐπιστήμης, πού ἀποδείχθηκε γιὰ προῖόν τοῦ πνευματικοῦ περιβάλλοντος τῆς Οὔγγαρίας – εἶναι καὶ θά μείνῃ ἓνα ἀπὸ τὰ ἀξιολογώτερα μνημεία τῆς οὐγγροελληνικῆς πνευματικῆς ἀλληλοεπιρροῆς.

δ'. Πληροφορίες τῆς «Νέας Ἑλλάδος» γιὰ τὸν πνευματικὸ βίον τῶν Ἑλλήνων στὴν Οὔγγαρία κατὰ τὸ 18^{οῦ} αἰῶνα

Τὸ μοναδικὸ ἀντίτυπο τῆς «Νέας Ἑλλάδος», πού ὑπάρχει στὴν Οὔγγαρία, – στὴ βιβλιοθήκη τοῦ πανεπιστημίου τῆς Βουδαπέστης – φέρει μιὰ χειρόγραφη ἀφιέρωση: «J. R. Telfy ἀνδρὶ φιλέλληγι καὶ τῶν Ἑλληνικῶν Μουσῶν λάτρει ὁ ἐκδότης . . .» Οἱ στενοὶ δεσμοὶ πού συνδέουν τὴ «Νέα Ἑλλάδα» μὲ τὴν

Ούγγαρία, δικαιολογούν πληρέστερα την αφιέρωση προς τὸν Ἰ. Τέλυ: ἓνα ἀπὸ τοὺς ἐνθερμότερους ἐργάτες τῶν οὐγγροελληνικῶν πνευματικῶν σχέσεων. Στὸν Οὐγγρον ἀναγνώστη – ὕστερα ἀπὸ τὸ πρῶτο προσεκτικώτερο ξεφύλλισμα – κάνει ἐντύπωση, πὼς τὸ μάτι του συναντᾷ κάθε τόσο κάποια οὐγγρική τοπωνυμία ἢ διάφορα οὐγγρικά κύρια ὀνόματα. – Μ' εὐχαρίστηση καὶ εὐκόλα μαντεύει, πὼς ὑπὸ τῆ μορφή «μπανὰτ σὰντ μικλὺς» (Z 490) κρύβεται τὸ ὄνομα τοῦ οὐγγρικοῦ χωριοῦ «Bánátszentmiklós». Στὴ λέξη «Βίστριτζα» (Z 527) ἀναγνωρίζει ἀμέσως τὴ νεοελληνική μορφή τοῦ Beszterce. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο εὐκόλα ἀναγνωρίζονται καὶ οἱ ἄλλες οὐγγρικές τοπωνυμίες ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὴν ἑλληνική μορφή τους. – «Στεφανούπολις», πού ἐξηγεῖται σὲ παρένθεση μὲ τίς λέξεις «Κρονστιάτ» καὶ «Βρασιάβο» ἀνταποκρίνεται στὸ Brassó. (Z 195, 415, 477). Buda ἐπανέρχεται πολλὲς φορὲς στὴ μορφή «Βούδα». Diószeg ἀνταποκρίνεται στὸ «Διασέγ» (Z 240), Eger = «Ἀγρία» (Z 462), Erdély = «Ἐπτάπολις» ἢ «Τρανσυλβανία» ἢ «Ἐρδέλιον», Gyöngyös = «γγιόγγιος» (Z 201, 240), Kalocsa = «Καλοκία ἢ Καλότζια» (Z 246). Ὅποιος ξέρει, πὼς κατὰ τοὺς περασμένους αἰῶνες ὑπῆρχε ἀνθοῦσα ἑλληνική κοινωτική καὶ ἐμπορική ζωὴ στὴν οὐγγρική πόλη Kecskemét, δὲ θὰ παραξενευθῆ ἀπὸ τὸ γεγονός, πὼς οἱ Ἕλληνες τῆς ἔδωκαν – κατὰ μιὰ ἐτυμολογία – κι' ἓνα ἑλληνικὸ ὄνομα: «Αἰγόπολις». Τὸ βιβλίο μας, γι' ἀποφυγὴ παρεξηγήσεων, προσθέτει καὶ τὸ οὐγγρικό ὄνομα μ' ἑλληνικούς χαρακτήρες «Κετζκεμέτ» (Z 195, 197). Ὑπάρχουν καὶ ἄλλες τοπωνυμίες: Kolozsvár = «Κλαυδιούπολις» ἢ «Κολοσβέρ» (Z 374), Magyarország = «Οὐγγαρία» ἢ «Οὐγκρία» (πολλὲς φορὲς), Miskolc = «μισκόληξ» ἢ «Μεσκόληξ» ἢ «Μισκόλτζ» (Z 197, 388, 461), Modor = «Μόδορ» (Z 394), Nagyszombat = «Τυρναῦα» (Z 547), Pest = «Πέστα» (πολλὲς φορὲς), Pozsony = «Ποσόνιον» (Z 196, 276, 278), Ruma (τοῦ Σιρμιού) = «Ρούμα» (Z 283), Temesvár = «ταμεσβάρ» ἢ «Τεμεσβάριον» (Z 334, 396), Tokaj = «Τοκάια» (Z 519), Zimony = «ζέμονα» (Z 283). Μ' εὐχάριστη ἐκπληξὴ ἀνακαλύπτει ἀκόμη ὁ Οὐγγρος ἀναγνώστης τὰ οὐγγρικά κύρια ὀνόματα: Sándor Barkóczy (Z 248), Ézsaiás Budai (Z 39), József Péczeli (Z 250) κλπ.

Ἄς ἐξετάσωμε ἀπὸ κοντὰ, πὼς μπήκαν τὰ οὐγγρικά ὀνόματα στὴν πρώτη βιογραφικὴ ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Θὰ βροῦμε πὼς ἀπὸ τοὺς «πεπαιδευμένους» τῆς «Νέας Ἑλλάδος» καμμιά τριανταριά ἐξήσαν ἢ ἐπέρασαν κάμποσο καιρὸ στὴν Οὐγγαρία καὶ οἱ τοπωνυμίες, πού συναντοῦνται στὸ σημαντικὸ ἑλληνικὸ ἔργο, σημαίνουν ἢ τοὺς τόπους ἐκδόσεων διαφόρων ἔργων ἑλληνικῶν ἢ τοὺς οὐγγρικούς σταθμούς τῆς σταδιοδρομίας τῶν ἄνω λογίων Ἑλλήνων. – Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς γιὰ λόγους πολιτικούς ἦρθαν σ' ἐπαφὴ μὲ τὸ ἔδαφος τῆς Οὐγγαρίας. Ἔτσι μαθαίνομε γιὰ τὸ Σ τ α υ ρ ι α ν ὀ

Βεστιάριο «τοῦ Μιχαῆλ Ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας,»³⁵ πῶς «Μπάστας ὁ στρατηγὸς τοῦ γερμανοῦ Αὐτοκράτορος πιάσας αὐτὸν τὸν ἔρριψεν εἰς τὸ δεσμοτῆριον τῆς βίστριτζας» (Ζ 527). Τὸν Ἰωάννη Νικολάου Μαυροκορδάτο – συγγραφέα καὶ μεταφραστὴ διαφόρων ἔργων – «ἡ αὐλὴ τῆς βιέννης . . . , ἐπειδὴ εὔρεν ἐν τῷ Τουρκικῷ πολεμικῷ Ἀρχεῖφ (τὸ ὅποιον οἱ Καισαρικοὶ ἤρπασαν εἰς τὸ ταμεσβάρ) διαφόρους ἐπιστολάς αὐτοῦ πρὸς τινὰς δυσηρεστημένους Κυρίους Οὐγγρους, εὐκαιρίαν δραξαμένη συνέλαβεν αὐτὸν ἐν μέσφ τῆς μητροπόλεως αὐτοῦ καὶ μετήγαγεν ἐν τῇ ἑπταπόλει (ἀρδιλίω) ἀλλ’ ἐν τῇ ἐν πασσαροβίτζι γενομένῃ εἰρήνῃ, ἀνέλαβεν αὐθις τὴν τε ἐλευθερίαν καὶ ἡγεμονίαν αὐτοῦ». (Ζ 334.) – Ἄλλοτε τὸ βιβλίον μας ἀναφέρει μόνον τὸ γεγονός τῆς διαμονῆς κάποιου «παιδευμένου» στὴν Οὐγγαρία χωρὶς πλησιαιστερές σχετικὲς πληροφορίες. Ἔτσι διαβάζομε γιὰ κάποιον Λουκάκη: «Αὐτὸς διατρίβων εἰς τὴν Στεφανουπόλιν (Κρονσιὰτ) τῆς ἑπταπόλεως Τρανσυλβανίας συνέθετο ἐν ἐξάγλωττον λεξικόν, τουτέστιν εἰς περσικὴν, Ἀραβικὴν, Τουρκικὴν, ἑλληνικὴν, ἰταλικὴν, καὶ γαλλικὴν γλώσσαν» (Ζ 415). Ὁ Ἀντωνίου Μανουήλ «ὁ ἐκ Παλαιῶν Πατρῶν Ἀχαΐας τῆς ἐν Πελοποννήσῃ . . . διατρίβων ἐν Στεφανουπόλει τῆς ἑπταπόλεως (Τρανσυλβανίας, ἢ καὶ ἐρδελίου) μετέφρασεν ἐκ τῆς ἰταλικῆς εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλὴν διάλεκτον τὸ σύγγραμμα τοῦ Γεμνιάνου Γάετη, καὶ κατεκάλλυνεν αὐτὸ μετὰ σοφῶν ὑποσημειώσεων. ἐξέδοτο δὲ . . . 1791 ἐν βιέννῃ . . . μετὰ ταύτην ἐπιγραφὴν. Τρόπαιον τῆς ὀρθοδόξου πίστεως . . . » (Ζ195.). Ὁ Νικόλαος Βιλάρᾶς ὁ ἐξ Ἰωαννίνων «τῷ ἔτει 1774 διατρίβων ἐν στεφανουπόλει (Βρασιάβο) τῆς ἑπταπόλεως (ἐρδελίου) ἔγραψε τῇ 12 Ἰουλίῳ Κανόνα παρακλητικὸν εἰς τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν σταυρὸν ψαλλόμενον ἐν πάσῃ θλίψει καὶ περιστάσει τυπωθεὶς ἐνετίησι τῷ ἔτει 1776 παρὰ νικολ: Γλυκεὶ εἰς ἡ’» (Ζ 477). Ὁ Κωνσταντῖνος Γεωργιάδης Κούτζικος «ἐρμηνευτὴς εἰς τὰ τῆς πραγματείας καὶ διαλέκτων ἐν πῆστα τῆς οὐγγαρίας διατρίβων μετέφρασεν ἐκ τῆς Γερμανικῆς εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλὴν διάλεκτον τὴν βιογραφίαν τοῦ Μπόναπάρτε τῷ ἔτει 1800 ἐν Βούδα β. Τὴν βιογραφίαν τοῦ πασβανζόγλου τριῶν τουϊῶν πασιᾶ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, καὶ πληρεξουσίου Ἀρχηγοῦ εἰς βιδίνι καὶ εἰς ὄλον τὸ παραδούναβον. συλλεχθεῖσα ἀπὸ τὰ Γερμανικὰ ἐν Πέστη 1800» (Ζ 412). Στῇ «Νέα Ἑλλάδα» διαβάζομε ἀκόμη τὴν πληροφορία, πῶς τὸν ἐκκλησιαστικὸν συγγραφέα τὸν Κρητικὸν Ἰερεμία Ἀρχιμανδρίτη τοῦ Σινᾶ ὄρους ὁ Ζαβίρας τὸν «ἐνέντυχέ ποτέ ἐν . . . Αἰγυπόλει τῆς οὐγγρίας» (Ζ 347). Ἀπὸ κεῖ μαθαίνομε, πῶς ὁ Λαρισαῖος γλωσσολόγος καὶ θεολόγος: Ἀλέξανδρος Ἐλλάδιος (Ζ 139), καθὼς καὶ ὁ Παννιότης Ποιητῆς καὶ φιλόσοφος Παῖσιος (Ζ 507)

επάτησαν τὸ ἔδαφος τῆς Οὐγγαρίας. Ἐκεῖ βρίσκομε τὴν πληροφορία, πὼς ὁ Μοσχοπολίτης ἐφημέριος τῆς Λειψίας: Ἀ μ β ρ ὀ σ ι ο ς Π ά μ π ε ρ ι ς (Z 190), ποὺ ἔγραψε διάφορα ποιητικά καὶ ἐπιστημονικά ἔργα, «περιηγήσατο» μεταξὺ ἄλλων κρατῶν καὶ τὴν Οὐγγαρία. Γιὰ ἄλλους ὡς πρὸς τὴ διαμονὴ τους στὴν Οὐγγαρία παρέχει ὁ Ζαβίρας λεπτομερέστερες πληροφορίες. Ἔτσι μαθαίνομε, πὼς ὁ συγγραφέας μιᾶς γραμματικῆς ὁ Δ η μ ἡ τ ρ ι ο ς Χ α τ ζ ἦ Π ο λ υ ζ ῖ η «ὁ ἐκ βρانيανῶν τῶν ἀγράφων . . . ἔντισι χρόνοις ἐδίδασκειν ἐν πέστα κατ' ἰδίαν τὰ ἑλληνικά μαθήματα» (Z 287).³⁶ Ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου: «Ὅργανον προγυμναστικὸν ἐν τυρναῖα τῆς Οὐγγαρίας τῷ ἔτει 1713 . . .» ὁ Χ ρ ὺ σ α ν θ ο ς ἡπειρώτης ὁ Ζ η τ α ἰ ο ς . . . ἐχρημάτισεν ἐφημέριος ἐν (ἐπταπόλει) Τρανσιλβανία». Ὁ Χ α ρ ἰ σ ι ο ς Ἱερεὺς «ὁ ἐκ Κοζάνης . . .», ποὺ «ἔγραψεν περὶ ἐπανορθώσεως τῶν κατὰ τὰς ἱεράς τελετάς συμβαινόντων» «ἀναβάς εἰς τὴν Οὐγγαρίαν ἐχρημάτισε διδάσκαλος τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων ἐπὶ ποσὸν χρόνον ἐν πέστα» (Z 551–2). Ὁ Χίος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας Ἰ ά κ ω β ο ς Π α λ α ι ο λ ὀ γ ο ς (16. αἰ.) «ὁ ἐκ τῆς βασιλικῆς φυλῆς τῶν Παλαιολόγων καταγόμενος . . . ἦλθεν εἰς τὴν ἐπτάπολιν (τρανσιλβανίαν) καὶ ἐχρημάτισε διδάσκαλος εἰς τὴν Κλαυδιούπολιν (Κολοσβέρ).» Μεταξὺ ἄλλων ἔργων του ἀναφέρεται καὶ ἡ «διήγησις περὶ τοῦ τί ἀποφασίσθη εἰς τὴν ἐπτάπολιν περὶ τῆς ἐκκλησίας» (Z 374).³⁷ Ὡς πληροφορητῆς τοῦ συγγραφέα τῆς «Νέας Ἑλλάδος» ἀναφέρεται ὁ σοφὸς φίλος τῶν γραμμάτων Σωφρόνιος σχετικὰ μ' ἕνα συγγενῆ του. Κατὰ τὸ Ζαβίρα ὁ «Δημήτριος ἡ διαμαντῆς Κοραῆς ὁ ἐκ τῆς νήσου χίου ἀνεπιὸς ἐξ ἀδελφῆς τοῦ . . . ἐν πέστα τελευτήσαντος Σωφρονίου τοῦ πρώην βελιγραδίου . . . ἔγραψεν ἐξηγήσιν εἰς τὸ Κύριε ἐδοκίμασάς με καὶ ἔγνωσ με διαλέκτῳ ἐβραϊκῆ, ἑλληνικῆ καὶ λατινικῆ ὡς αὐτὸς ὁ θεῖος αὐτοῦ καὶ σεβάσμιος ἀνὴρ (ὁ Σωφρόνιος) μοι διηγήσατο» (Z 275–6). Γιὰ τὸν Κεφαληνιώτη θεολόγο Ν ι κ ὀ δ η μ ο λ έ ι ο Ζαβίρας: «Περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ζωῆς αὐτοῦ περὶ τὸ 1777 (= 1787) ἀπῆλθε διὰ τῆς οὐγγαρίας (ὄτε καὶ ἡμεῖς ἠξιώθημεν ἐν πέστα τῆς συνομιλίας καὶ φιλίας αὐτοῦ) . . .» (Z 489). Τὸν ἀναφέρει καὶ ἄλλοι. Στὸ ἄρθρο του γιὰ τὸ Βικέντιο Δαμωδὸ γράφει: «καὶ ἡ δογματικὴ θεολογία αὐτοῦ πόνημα διεξοδικώτατον, οὐτίνος μέρους τι ἠξιώθημεν ἰδεῖν τῷ ἔτει 1787. Κατὰ μῆνα ὀκτώβριον . . . παρὰ τῷ ἱερολογιωτάτῳ Ἱεροκλήρῳ νικοδήμῳ τῷ ἐκ Κεφαληνίας τῷ καὶ μαθητῇ αὐτοῦ ἐν πέστα τῆς οὐγγαρίας ὅστις ἔφερε μεθ' εἰσαυτοῦ ὡς ἱερόν τι κειμήλιον ἐπ' ἐλπίδι ἐκδόσεως» (Z 207–8). Καὶ στὸ ἄρθρο γιὰ τὸν ἱατροφιλόσοφο Γεώργιο τὸν Κορέσιο διαβάζομε γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο: «ταύτην (πρόκειται γιὰ τὴ Θεολογία τοῦ Κορεσίου) τῷ ἔτει 1787 ἔφερε μεθ' εἰσαυτοῦ ἐκ τῆς βλαχίας διὰ τῆς πῆστης εἰς βιένναν ὁ Ἱερολογιώτατος νικοδήμος μετὰ καὶ τῆς τοῦ Δαμωδοῦ θεολογίας,

ἐπ' ἐλπίδι ἐκδόσεως» (Z 223). Ἄλλοῦ ἐπανέρχεται διεξοδικώτερα στοῦ ἴδιο ζήτημα: «οὗτος ὁ Κλεινός ἀνὴρ ἐν Πέστα ἔτι ὢν μοι ἔδειξε τὴν θεολογίαν τοῦ Κορεσίου τὴν ὁποίαν ὡς μοι εἶπεν ἤθελε νὰ ἐκδώσῃ εἰς τύπους, τὴν σειρὰν εἰς τὸν Ἰώβ, τὴν ὁποίαν ὕστερον ἐξέδοτο τύποις ἐνετίησιν ὁ ὑποτακτικὸς αὐτοῦ ἰωάννης καὶ τὴν πολὺφυλλον καὶ διεξοδικὴν ἐκείνην θεολογίαν τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Δαμωδοῦ τῆς ὁποίας εἶχε προμηθευμένην τὴν ἔκδοσιν, ἀλλ' ὁ θάνατος αὐτοῦ ὕστέρησε τὸ γένος μας τοῦ τόσου καλοῦ· σῶζεται αὕτη τανῦν παρὰ τῷ αἰδεσιμωτάτῳ ἱερεῖ Δημητρίῳ τοῦ ἐκ τζαρίτζανης τανῦν ἐν τῷ μπανάτ πάντ μικλὺς ἱερατεῦντι» (Z 490). Ὁ ἴδιος ἔφερε μαζί του καὶ ἓνα ἄλλο θεολογικὸ ἔργο, καθὼς τὸ λέει ὁ Ζαβίρας μιλώντας γιὰ τὰ ἔργα τοῦ Ἱεροθέου Βυζαντίου τοῦ Κομνηνοῦ: «Πίναξ ἀκριβῆς κατὰ στοιχεῖον ἐν εἶδει συνφωνίας πάντων τῶν σποράδην ἐμφερομένων ἐν ἅπασιν τοῖς τόμοις τῶν χρυσοστομικῶν τῶν τυπωθέντων ἐν Ἐτώνῃ κατὰ τὸ ἀχιβ' πονηθεῖς παρὰ τοῦ πανιερωτάτου Μητροπολίτου Δρύστρας κ. Ἱεροθέου. Τοῦτον ἴδομεν παρὰ τῷ μακαρίτῃ Νικοδήμῳ Ἱεροκήρυκι τῷ ἐκ Κεφαλληνίας τοῦ διὰ τῆς Οὐγγρίας διὰ τὴν βιέννην τῆς Αὐουστρίας διαβάντος τῷ ἔτει . . . » (Z 346.) Ὁ Ἄ ν θ ι μ ο ς Ἱ ε ρ ο μ ό ν α χ ο ς ὁ ἐκ Λιβαδίας ποῦ «συνέγραψεν . . . α' λόγους ἐκκλησιαστικοὺς ἠθικοὺς πολλοὺς εἰς ἀπλοῦν ὕφος. β' κδ' μακαρισμοὺς τῆς θεοτόκου ἑλληνιστί» . . . «ἐν τῷ ἐν Ἐλασσῶνι Μοναστηρίῳ ὢν ἐπέμφθη παρὰ τῶν ἐκεῖ πατέρων εἰς τὴν ἐν οὐγγαρία Αἰγοπόλει (Κετζκεμέτ) ἵνα ἱερατεύῃ εἰς τὴν ἐκεῖ ἐκκλησίαν τῶν ὀρθοδόξων. ἔπειτα ἐχρημάτισε ἐφημέριος εἰς τὸ μισκόληξ . . . » (Z 196–197.) Ὁ κατάλογος τῆς βιβλιοθήκης (Graf: Κατάλ. σ. 26.) τοῦ Ζαβίρα καὶ ἡ «Νέα Ἑλλάς» ἀναφέρουν ἓνα ἔργο, ποῦ σχετίζεται μὲ τὴν Οὐγγαρία: «Συνταγματίον περιέχον ἐν αὐτῷ ἐρωταποκρίσεις λίαν ἐπωφελεῖς κατὰ τὴν γνώμην τῆς ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολικῆς πρὸς χρῆσιν τῶν ἀπλῶν χριστιανῶν καὶ τῶν ἐν Οὐγγαρία εὐρισκομένων πραγματευτῶν· ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ ἁγίου Ναοῦμ τοῦ ἐν τῷ λιβανίσκῳ διαβόλεως κειμένῳ. 1746. ἐν βοσκοπόλει». Ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου ὁ Κ ω ν σ τ α ν τ ῖ ν ο ς ἱ ε ρ ο μ ό ν α χ ο ς Ἀρχιμανδρίτης . . . «ἐχρημάτισεν ἐφημέριος τῶν ὀρθοδόξων ἐν τῇ πόλει Μισκόλτζ τῆς οὐγγρίας» (Z 388). Ὁ συγγραφέας διαφόρων γλωσσικῶν καὶ παιδαγωγικῶν ἔργων Δ η μ ῆ τ ρ ι ο ς Ν ι κ ο λ ά ο υ Δ α ρ β ά ρ ε ω ς «τοῦ ἐκ κλεισούρας τῆς μακεδονίας, παῖς ἔτι ὢν ἀνήχθη εἰς τὴν οὐγγαρ: καὶ ἄρχισε τὴν σπουδὴν τῶν μαθημάτων αὐτοῦ εἰς τὴν ρούμαν τοῦ συρσίου . . . ὕστερον εἰς τὸν ζέμονα ἠκροάσατο τὰ ἑλλην: μαθήματα . . . ἀπὸ τὴν χάλαν τῆς Σαζωνίας ἐπανακάμψας εἰς ζέμονα κατέστη διδάσκαλος τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων» (Z 283). Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς «πεπαιδευμένους» τῆς «Νέας Ἑλλάδος» πέρασαν χρόνια στὰ διάφορα

ἐλληνικά κέντρα τῆς Ούγγαρίας. Ὁ ἀπὸ τῆ Σιάτιστα τῆς Μακεδονίας καταγόμενος Μιχαήλ παπᾶ Γεωργίου . . . «κατελθὼν εἰς τὴν ούγγαριαν ἐχρημάτισε διδάσκαλος ἐν τῇ πέστα, Βούδα, Μεσκόληξ καὶ Ἀγρία». Καὶ τὰ ἔργα του σχετίζονται μὲ τὴν Ούγγαρία. Τέτοια εἶναι: «τὸ μέγα Ἀλφαβητάριον ὅπερ ἐξέδοτο . . . δευτέροις τύποις ἐν πέστα τῆς Ούγγαρίας τῷ ἔτει 1788», «Πρόχειρος καὶ εὐπόριστος διδάσκαλος τῶν πρωτοπείρων ῥωμελιτῶν τῆς Γερμανικῆς γλώσσης . . . ἐξέδοτο δευτέροις τύποις ἐν πέστα 1792», «ἐπιγράμματα ἡρωϊκὰ καὶ ἱαμβικὰ ἄτινα φαίνονται . . . εἰς τὸ ὑπέρθυρον τοῦ ἐν ἀγρία (= Eger) ναοῦ», «κατὰ Καλβινιστῶν καὶ λουθηρανιστῶν περὶ ἐπικλήσεως τῶν ἀγίων, περὶ προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων, τῶν λειψάνων, τοῦ σταυροῦ καὶ ἄλλων τινῶν ἀναγκαίων· ἐγγραφή ἐν πέστα τῷ 1788. ἔλαβε δὲ αὐτὸ μεθ' ἑαυτοῦ ὁ ἀοίδιμος ἵνα ἐκδώσῃ αὐτὸ τύποις ἐν βιέννη καὶ εἶδησιν τετυπωμένην ἐξέδωκε περὶ τῆς ἐκτυπώσεως· ἀλλὰ τελευτήσαντος αὐτοῦ, οὐκ οἶδαμεν νῦν ἐν τίνι παραβύστῳ κεῖται» (Z 461–3). Χρόνια πέρασε στὴν Ούγγαρία καὶ ὁ Π ο λ υ ζ ῶ η ς Κ ο ν τ ο ῦ «ἱερεὺς ὁ ἐξ Ἰωαννίνων· ἀνὴρ εἰδήμων τῆς Ἑλληνικῆς, ἰταλικῆς καὶ Γαλλικῆς γλώσσης πεπαιδευμένος τὴν τε θύραθεν φιλοσοφίαν καὶ ἱερὰν θεολογίαν, καὶ ποιητὴς οὐδενὸς δευτέρος», συγγραφέας διαφόρων ἔργων, ὡς: «Ἐποποιῖα εἰς τὰς ἀριστείας τοῦ ἥρωος βόνα πάρτε», «Νεκρικοὶ διάλογοι» κλπ. κατὰ τὸ Ζαβίρα «ἐκάλεσαν αὐτὸν οἱ ἐν πέστα τῆς ούγγαρίας ὀρθόδοξοι διὰ ἐφημέριον τῆς ἐκεῖ ἐκκλησίας ἐπὶ συμφωνία ὅμως, ἵνα μεταγάγῃ ἐκ τῆς πατρίδος καὶ τὴν πρεσβυτέραν αὐτοῦ (ἄλλως γὰρ οὔτε ἦν αὐτῷ ἄδεια ἐκεῖ ἱερατεύειν)· ἀλλ' ἔως ὅπου νὰ τελεσφορήσῃ τὰ τῆς συνθήκης, οἱ Πεστιαῖοι εἰσήγαγον εἰς τὸν ναὸν ἄλλον ἱερέα, ὁ δὲ ἵνα ἀποφύγῃ πᾶσαν πέτραν σκανδάλου, ἔστερξε νὰ μείνῃ εἰς τὸ ἐκεῖ σχολεῖον ὡς διδάσκαλος τῶν ἐλληνικῶν μαθημάτων κατὰ τὸ 1795 ἔτος . . . ἐκεῖθεν ἐκάλεσαν αὐτὸν οἱ ἐν Τοκαῖα ὀρθόδοξοι ὅπου ἀπελθὼν διήνησεν ὀλόκληρον ἔτος.» Μερικὰ ἔργα του ἀναφέρονται στὴν Ούγγαρία ἢ τυπώθηκαν σὲ ούγγρικὰ τυπογραφεῖα: «Ἦμος ἡρωϊκὸς προσφωνηθεὶς τῷ ὑψηλοτάτῳ πρίγκιπι καὶ ἀρχιδουκὶ Λουστρίας Ἰωσήφ υἱῷ λεοπόλδου Καίσαρος καὶ ἀδελφῷ φραγκίσκου β'. ἱμπεράτορος τῷ τοποτηρητῇ τοῦ βασιλείου Ούγγαρίας. ἐν βιέννη· 1795. ὀκτ. ἐ.» «Πένθιμον εἰς τὴν ἄωρον θανὴν τοῦ ὑψηλοτάτου πρίγκιπος καὶ Ἀρχιδουκὸς Ἀλεξάνδρου Λεοπόλδου Παλατινοῦ πάσης Ούγγαρίας ἐκ μέρους τῶν κατὰ τὴν ούγγαριαν βλάχων καὶ ἐλλήνων· ἐν Πέστα κατὰ τὸ 1798 Ἰουλ. 20.», «ἐξέδοτο τὸν θησαυρὸν τῆς γραμματικῆς Κωνσταντίνου Καρὰ ἰωάννου ἐν βούδα 1796 ἐν δυσὶ τόμοις εἰς ἧ'.» (Z 519–21).³⁸ Ὑστερα ἀπὸ πολλὰς περιπέτειες ἔφτασε στὴν Ούγγαρία ὁ Γ α β ρ ι ῆ λ Κ α λ λ ο ν ᾶ ς (Z 239–241). Γεννήθηκε στὴν Ἄνδρο στὰ 1724. Ἀπὸ κεῖ πῆγε στὴ Σμύρνη, στὴν

Ἀλεξάνδρεια, στὸ Ἅγιον Ὅρος, στὴν Πόλη, στὸ Βουκουρέστι καὶ στὴ Βιέννη. Ἐκεῖ ἐφημέρευε πέντε χρόνια. «ὕστερον ἐκατέβη εἰς τὴν οὐγγαρίαν καὶ ἐγένετο ἐφημέριος τῆς ἐν Πέστα ἐκκλησίας ἐπὶ ἔτη δύο, καὶ ἄλλα δύο εἰς Διασέγ, καὶ τελευταῖον ἀπελθὼν εἰς γγιόγγιος ἐχρημάτισεν ἐφημέριος ἐπὶ ἔτη τρία ὅπου ἐν λιπαρῷ γῆρα τὸ ζῆν ἐξεμέτρησε τῷ ἔτει 1755, μαρτίου 8 καὶ τῷ 71 ἔτει τῆς ἡλικίας αὐτοῦ . . . Πλὴν τῶν ἄλλων αὐτοῦ συγγραμμάτων, ἅτινα ἡμᾶς λανθάνουσι . . . ἔγραψε πόνημα περὶ παιδαγωγίας . . .» Ὁ Ζαβίρας προσθέτει ἀκόμη: «Παρ' αὐτῷ τῷ αἰδεσίμῳ καὶ σοφῷ ἀνδρὶ ἐνέτυχον τοσαῦτα ἑλληνικὰ χειρόγρ. συγγράμματα τὰ πλείστα ἰδίᾳ χειρὶ γεγραμμένα, ὅσα παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ τῶν ἡμετέρων, ἅτινα σώζονται τανῦν παρὰ τῷ πανοσιωτάτῳ Ἀρχιμανδρίτῃ καὶ ἀνεπιφῶ αὐτοῦ Κυρίῳ ἰγνατίῳ τῷ Καλλονᾷ τῷ τὰ νῦν ἐν Γγιόγγιος ἐφημερεύοντι» (Z 239–40).³⁹ Ἀρκετὸν καιρὸ ἐξῆσε στὴν Οὐγγαρία ἕνας ἀπὸ τοὺς γνωστότερους προμάχους τῆς ἑλληνικῆς παιδείας κατὰ τὴν προεπαναστατικὴ ἐποχὴ: ὁ Γ ε ὠ ρ γ ι ο ς Β ε ν τ ὀ τ η ς. Καὶ αὐτὸς ὕστερα ἀπὸ μιὰ περιοδεία ἔφτασε στὸ ἔδαφος τῆς Οὐγγαρίας. Ἀπὸ τὴ Βιέννη «κατέβη εἰς τὴν Πέσταν τῆς οὐγγαρίας ὅπου ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἐδίδαξε τοὺς παῖδας τῶν ἑλλήνων· ὡς δὲ παραίτησε διὰ τινὰς λογοτριβὰς τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα, ἤλθεν ἐκ τῆς ἰταλίας ὁ παρὰ πᾶσι γνωστὸς πολυζῶης καὶ ἤφευρεν εἰς τὴν Πέσταν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τοῦ μελετιῦ ἀθηνῶν (μεταπεφρασμένην παρὰ Ἰωάννου τοῦ παλαιολόγου πρωτεπιστολαρίου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ εἰς τὸ ἀπλοῦν ἡμῶν ἰδίωμα ἀλλὰ κακογραμμένην διὰ τὸ δυσανάγνωστον τῶν χαρακτήρων) ζητῶν τινὰ ἵνα τὴν μεταγράψῃ καὶ διορθώσῃ αὐτὴν καὶ οὕτω νὰ τὴν ἐκδώσῃ εἰς τύπους· ὅθεν εὐρῶν τὸν βεντότην καὶ συμφωνήσας μετ' αὐτοῦ ἀνήλθασιν ἀμφότεροι εἰς τὴν βιέννην . . . (Z 245.) Σύμφωνα μὲ τις πληροφορίες τοῦ Ζαβίρα μ' εὐχαρίστηση σημειώνομε καὶ τονίζομε τὸ ἄλλωστε γνωστὸ γεγονός, πῶς ὁ Βεντότης, – ποὺ στὴ Βιέννη μὲ τὴν ἐγκατάστασιν ἑλληνικοῦ τυπογραφείου καὶ τὴν ἔκδοσιν τῶν πρώτων ἑλληνικῶν ἐφημερίδων καὶ ἡμερολογίων καθὼς καὶ ἄλλων ἑλληνικῶν βιβλίων, ἔγινε σπουδαῖος συντελεστής στὴν πνευματικὴ πρόοδον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, – εἶχε ζήσει προηγουμένως στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ Οὐγγρικοῦ πολιτισμοῦ.⁴⁰ Ἀξίζει νὰ ξεσηκώσωμε ἀπὸ τὴ «Νέα Ἑλλάδα» ὀλόκληρη τὴ βιογραφία τοῦ Ἀ ν α σ τ α σ ί ο υ Μ ο υ σ π ι ν ι ὠ τ η ς, ποὺ τὰ κόκκαλά του ἀναπαύονται σὲ χῶμα οὐγγρικό στὸ Γγῶγγγῶς, γιατί ἡ σταδιοδρομία του, ὡς χαρακτηριστικὸ παράδειγμα, καθρεφτίζει τίς περιπέτειες καὶ τοὺς ἀγῶνες ὄλου τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὸ 18^{ον} αἰῶνα. Ἰδοὺ τὸ ἀπόσπασμα (Z 199–201): «Ἀναστάσιος Μουσπινιώτης (ὁ διὰ τὸ λιτὸν καὶ ἀπέριττον τοῦ τρόπου καὶ τῶν ἱματίων Διογένης ὀνομαζόμενος) ἦν ἐξ Ἰωαννίνων, ἐγεννήθη ἐν αὐτῇ τῇ

πόλει τῷ ἔτει αψιη· ἐδιδάχθη πρῶτον ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Μπαλάνου τὰ Γραμματικὰ Ποιητικὰ καὶ τὴν λογικὴν. εἶτα περὶ τὸ αψιμ ἔτος ὁ Μαρουτζῆς εἰς τῶν ἐν Ἰωαννίνοις τὰ πρῶτα φερόντων καὶ εὐπορούντων, ἐσύστησεν ἐκεῖ ἰδίαν σχολὴν, καὶ ἀγαγὼν ἐκ τῆς Βενετίας τὸν περίφημον Εὐγένιον τὸν Βούλγαριν κατέστησεν αὐτὸν σχολάρχην ἐν αὐτῇ. τότε καὶ ὁ Ἀναστάσιος οὗτος ὡς ἐκ τῆς γυναικὸς τοῦ Μαρουτζῆ συγγενῆς, ἄφησε τὴν σχολὴν τοῦ Μπαλάνου καὶ μετέβη μετὰ καὶ ἄλλων πολλῶν εἰς τὴν τοῦ Εὐγενίου Σχολὴν, καὶ ἔμεινε παρὰ τῷ Εὐγενίῳ ἔτη τρία. μὴ ἀρκουμένου δὲ τοῦ Εὐγενίου εἰς τὸν τῶν 500 γροσίων ἐτήσιον μισθὸν τοῦ Μαρουτζῆ ἀνεχώρησεν εἰς Κοζάνην ἐπὶ μισθοῦ 800 γροσίων, καὶ οὕτω ἔμεινε διδάσκαλος οὗτος ὁ Ἀναστάσιος ἐπὶ πέντε ἔτει, ἕως οὗ αὐθις ἐπανῆλθεν ὁ εὐγένιος, προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ ἰδίου Ἄρχοντος ἐπὶ συμφωνίᾳ πλείονος μισθοῦ. Ὁ Ἀναστάσιος οὖν ποθῶν διδαχθῆναι τὰς ἐπιστήμας ἀπῆλθεν ἐν Παταύῳ καὶ ἐν ἄλλαις Ἀκαδημαῖαις ἠκροάσατο τὴν σειρὰν τῶν μαθημάτων· καὶ οὕτως ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐχρημάτισε πρῶτον Διδάσκαλος ἐν τῇ κατὰ Λέσβον πρωτευούσῃ πόλει Μιτηλύνῃ· μαθὼν δὲ Γεώργιος ὁ Σταυράκογλος τὴν πολυμάθειαν αὐτοῦ ἔλαβεν αὐτὸν εἰς τὴν οἰκίαν του Συμβουλάτορα καὶ διερμηνέα, καὶ ἔμεινε παρ' αὐτῷ μέχρι τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ, ὅτε δειλίᾳ συσχεθεὶς, καὶ ὑποπτευθεὶς μὴ καὶ αὐτὸς πάθῃ ὅσα οἱ σὺν ἐκείνῳ ἔπαθον ἀνεχώρησε κρυφίως καὶ φυγὰς ὄχητο εἰς ἰταλίαν. ἐκεῖθεν διέβη εἰς τὴν Σλαυονίαν ὅπου ἐν τινὶ πόλει ἐχρημάτισε Διδάσκ· τῆς λατινικῆς διαλέκτου· ἐκεῖθεν διὰ τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους καὶ τῆς Κερκύρας ἦλθεν εἰς Πάργαν ἐλπίζων νὰ ἐπιστρέψῃ πάλιν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ· μαθὼν δὲ παρὰ τινων ὅτι ἐπικίνδυνον ἦν αὐτῷ μήπως φανερωθῇ ὅτι ἦν μετὰ τοῦ σταυράκογλου, ἔμεινε ἐφ' ἱκανὸν χρόνον Ἱεροκῆρυξ ἐν τῇ Πάργᾳ· εἶτα ἀμείψας καὶ σχῆμα καὶ ὄνομα περιήρχετο τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου κηρύττων καὶ διδάσκων τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. τελευταῖον ἦλθεν εἰς τὴν Θράκην, καὶ ἔμεινε ἐν τῇ Αἴνῳ ἔτει 3. ἐπὶ τῶν ἡμερῶν Τιμοθέου τοῦ τῆς πόλεως Ἀρχιερέως, ἀγνοούμενος τίς καὶ πόθεν ἐστὶ. ὑποπτευθεὶς δὲ καὶ ἐκεῖ μήπως γνωσθῆι, καὶ ὑπὸ τῆς δειλίας εἰς ὑποχονδριαν πεσὼν, ἀνεχώρησεν εἰς Μολδαυίαν, εἶτα εἰς τὴν οὐγγαρίαν περιερχόμενος τὰς ἐκεῖ πόλεις, ποτὲ μὲν διδάσκων εἰς τὰς ἐκκλησίας τῶν ὀρθοδόξων ποτὲ δὲ τοῖς νέοις παραδίδων τὴν ἰταλικὴν διάλεκτον καὶ μάλιστα ἐν τῇ πέστα ἱκανὸν χρόνον διατρίψας ἄλλ' ὑπὸ τοῦ γήρους ἐν ἐνδείᾳ καὶ πενίᾳ ἐσχάτῃ ἐλθὼν τελευταῖον κατήνησεν εἰς τὸ Γυιόγγιοσι εἰς τὴν τοῦ ἀγ· ναοῦ ἐκκλησίαν τῶν ὀρθοδόξων ὅπου τῷ 1801 σепт: β'. καὶ τῷ 82 ἔτει τῆς ἡλικίας αὐτοῦ τὸ ζῆν ἐξεμέτρησεν καὶ ἐτέθη τὸ πολυπαθὲς αὐτοῦ σῶμα ἐν τῷ Κοιμητηρίῳ τῶν ὀρθοδόξων, εἰς τὸν ἴδιον τάφον τοῦ Διδασκάλου Γαβριὴλ

τοῦ Καλλονᾶ τοῦ ἐκ τῆς νήσου Ἄνδρου, τυχὼν τῆς φιλοξένου κηδείας ταύτης παρὰ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου ἰγνατίου Καλλονᾶ τοῦ νῦν ἐφημερεύοντος ἐν τῇ αὐτῇ ἐκκλησίᾳ. Ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ Συγγραμμάτων καὶ μεταφράσεων (ἅτινα τὸ βλοσυρὸν ὄμμα τῆς τύχης κατηνάλωσε) σώζονται ἔτι 30 λόγοι εἰς διαφόρους ὑποθέσεις τῆς Γραφῆς, πολλοὶ ὅμως διεφθάρησαν καὶ κατὰ μέρος εἰσὶν ἔλλιπεις. Εἷς λόγος λατινικὸς ῥηθεὶς ἐν τῇ Καπέλλῃ τῶν ἐν πέστα Ὁρθοδόξων· ὡσαύτως καὶ ἐν μέρος τῆς μεταφράσεως τῆς φυσικῆς τοῦ Δουχάμελ.»⁴¹

Ἀπὸ τοὺς ἄνω «πεπαιδευμένους» μερικοὺς λόγοι πολιτικοί, ἄλλους ἢ τύχη ἔφερε στὴν Οὐγγαρία, οἱ περισσότεροι ὅμως ὡς ἐφημέριοι ἢ διδάσκαλοι γιὰ ἐπαγγελματικὸς σκοποὺς ἦρθαν στὶς ὀρθόδοξες κοινότητες τῶν Ἑλλήνων ἐποίκων τῆς Οὐγγαρίας. Κατὰ τὶς πληροφορίες τῆς «Νέας Ἑλλάδος» ὑπῆρξαν μεταξύ τους ἄρκετοί, ποὺ μὲ κύριο σκοπὸ ἀνωτέρων ἢ κατωτέρων σπουδῶν ἐπισκέφθηκαν τὶς διάφορες οὐγγρικές πόλεις. Ἔνας ἀπ' αὐτοὺς ἦταν ὁ Δ η μ ή τ ρ ι ο ς Ν ι κ ο λ ᾶ ο υ Κ α ρ α κ ᾶ σ η ς ὁ ἰατροφιλόσοφος, ποὺ «τῷ . . . ἔτει 1752 Μαρτίου 19 ἀπεδήμησεν ἐκ τῆς πατρίδος αὐτοῦ εἰς τὴν οὐγγαρίαν, δι' ἐπίτευξιν τῆς λατινίδος καὶ ἄλλων γλωσσῶν. ὅθεν ὑπήγεν εἰς τὰ ἐν Ποσονίῳ λουθηρανῶν Γυμνάσια ὅπου μετρίως πως ἐγένετο ἐγκρατῆς οὐ μόνον τῆς λατινίδος, ἀλλὰ καὶ τῆς Γερμανικῆς φωνῆς». Κοντὰ στὸ ἑλληνικὸ ἔργο «Περὶ φλεβοτομίας» ἔγραψε καὶ «ποιημάτια ἰατρικὰ ἅπερ ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τὴν λατινίδα φωνὴν μετένεγκε τῷ ἔτει ὡς αὐτὸς γράφει ἐξηκοστῷ τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐν βιέννῃ τῆς ἀουστρ: 1795 ἑλληνολατινιστὶ» ποὺ δείχνει πῶς τὰ μαθητικά του χρόνια, ποὺ εἶχε περάσει στὴν Οὐγγαρία, δὲν πῆγαν χαμένα (Z 277–9). – Ὁ «Δ ω ρ ὀ θ ε ο ς ὁ ἐξ Ἰθάκης Ἰ ε ρ ο μ ὀ ν α χ ο ς», ἐκδότης ἔργων θεολογικῶν καὶ συγγραφέας «λόγων ἱκανῶν περὶ διαφόρων ὑποθέσεων . . . ἀνὴρ σοφὸς καὶ ῥήτωρ οὐ τῶν τυχόντων . . . ἠκροάσατο . . . τὴν λατινίδα γλώσσαν ἐν ποσονίῳ τῆς οὐγγαρίας» (Z 276). Ὁ περίφημος σχολάρχης τῆς Κοζάνης καὶ συγγραφέας διαφόρων φιλοσοφικῶν καὶ ρητορικῶν «πονημάτων» ὁ Ἄ μ φ ι λ ὀ χ ι ο ς Ἰ ε ρ ο μ ὀ ν α χ ο ς ὁ ἐξ Ἰωαννίνων ἐχρημάτισεν ἐν Αἰγιοπόλει (Κετζκεμέτ) τῆς οὐγγαρίας ἐπὶ τρία ἔτη ἐφημέριος· ἐκέϊθεν ἀπελθὼν εἰς τὸ Ποσόιον ἐσπούδασεν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον τὴν λατινικὴν διάλεκτον καὶ τὰς ἐπιστήμας» (Z 195–6). Ἡ διψα τῆς ἐπιστήμης ἔφερε στὴν Οὐγγαρία τὸν Κοζανίτη Γ ε ὄ ρ γ ι ο υ Κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο υ Σ α κ ε λ λ α ρ ί ο υ, τὸν – ὕστερα – γνωστὸ ἰατροφιλόσοφο καὶ μεταφραστὴ ἄρκετῶν γερμανικῶν καὶ γαλλικῶν λογοτεχνικῶν ἔργων. Ἡ «Νέα Ἑλλάς» γράφει σχετικὰ τὴν ἀκόλουθη πληροφορία: «ἀναβὰς εἰς τὴν οὐγγαρίαν ἐδιδάχθη τὴν Γερμανικὴν καὶ Γαλλικὴν γλώσσαν ὡσαύτως καὶ τὰ φιλοσοφὰ μαθήματα». Ὡστε ὁ Σακελλαρίου μὲ τὶς γλωσσικὲς καὶ ἐπιστημονικὲς σπουδὲς του στὴν Οὐγγαρία ἐθεμελίωσε τὴν

περαιτέρω φιλολογική δράση του (Z 242–4). Ὁ Ἰωάννης Ἐμμανουήλ, «ὁ ἐκ καστορίας», συγγραφέας καὶ μεταφραστὴς παιδαγωγικῶν καὶ διδακτικῶν ἔργων «τὴν λατινικὴν καὶ Γερμανικὴν ὡσαύτως καὶ τὰ φιλοσοφικὰ ἠκροάσατο τοὺς ἐν πέστα τῆς οὐγγαρίας σοφούς» (Z 370). – Ὁ Κωνσταντῖνος Χατζὶ Γεωργίου Τζεχάνη, «γέννημα τῆς ἐν Μακεδονίᾳ Βοσκοπόλεως . . . ἀποδημήσας διὰ τῆς πατρίδος, ἦλθεν εἰς τὴν οὐγγρίαν ἐμπορίας χάριν· ἀλλὰ πάντοτε κατακεντούμενος ὑπὸ τῆς παιδείας ἔρωτος, ἄφησε τὸν ἐμπορικὸν βίον καὶ ὑπῆγεν εἰς τὸ ἐν Μόδορ γυμνάσιον εἰς τὸ ὁποῖον ἐχρημάτισεν δύο ἔτη ἰκανὸς ὅπως δήποτε γενόμενος τῆς Γερμανικῆς καὶ λατινικῆς διαλέκτου». Ὑστερα ἄφησε τὴν Οὐγγαρία γιὰ νὰ γυρίσῃ ὅλη τὴν Εὐρώπῃ. Οἱ κυριώτεροι σταθμοὶ τῆς σταδιοδρομίας του ἦταν: Wien, Halle, Göttingen, Paris, London, Leyden, Amsterdam, Venezia, Roma, Κωνσταντινούπολη καὶ μέρη τῆς Πολωνίας. Ὁ Τζεχάνης πού τὴ βάση γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐργασία τὴ βρῆκε σὲ μιὰ κωμόπολη τῆς Οὐγγαρίας (Modor), ἐδημοσίευσε πολυάριθμα ἔργα. Μερικὰ ἀπ’ αὐτὰ σχετίζονται κάπως μὲ τὴν Οὐγγαρία, ὡς τὸ «Ἔπος Ἡρωελεγεῖον εἰς τὸν ἐκλαμπρώτατον καὶ σεβασμιώτατον βικέντιον Ἰωαννοβιτζ τὸν βιδάκον τὸν Τεμεσβαρίου ἐπίσκοπον περιερχόμενον ἐκ 40 ἠρωελεγεῖων στίχων· 1772 φεβρουαρίου 25. ἐν βιέννῃ», καὶ τὸ «Ἔπος ἠρωελεγεῖον εἰς τὸν ἐξοχώτατον, καὶ ἐκλαμπρότατον κύριον Κόμητα Φραγκίσκον Κολλάριον μεγάλης Μάνιας· τὸν τῆς ἱερᾶς βασιλικῆς καὶ ἀποστολικῆς μεγαλειότητος ἐξ ἀπορρήτων, τὸν τῆς ἰλλυρικῆς, καὶ περὶ ὑγείας αὐλικῶν ὑποθέσεων πρόεδρον, ἰππέα μείζονος σταυροῦ τῆς τοῦ ἀγίου στεφάνου βασιλέως τῆς οὐγγαρίας τάξεως . . . ὅπερ συνίσταται ἐξ 80 ἠρωελεγεῖων στίχων· ἐξέδοτο τῷ ἔτει 1772 ἀπριλίου 15.» (Z 394–7). Ἐξέχουσα θέση κατέχει μεταξὺ τῶν «πεπαιδευμένων» Ἑλλήνων, πού ἦρθαν σ’ ἐπαφὴ μὲ τὸν οὐγγρικὸ πολιτισμὸ, ὁ Δημήτριος Παναγιώτου ὁ Γοβελᾶς. Παραθέτομε ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἐνθερμὸ ἄρθρο τοῦ Ζαβίρα, πού τοῦ ἀφιερώνει μέσα στὴ «Νέα Ἑλλάδα» του: «. . . ἐγεννήθη περὶ τὸ ἔτος . . . ἐν ραψάνῃ τῆς θετταλίας· . . . καταλιπὼν τὴν πατρίδα ἀνήλθεν εἰς οὐγγρίαν ὅπου ἠκροάσατο τοὺς ἐν πέστης Ἀκαδημία σοφούς εἰς τὴν ὁποίαν τοσαύτην φίλοπονίαν ἔδειξε καὶ ἀγχίνοιαν ὅπου μετὰ κρότου καὶ ἐπαίνων (πρώτος τοῦ γένους ἡμῶν) ἐκηρύχθη τῷ τετάρτῳ ἔτει δι’ ἀκαδημαϊκοῦ προνομίου διδάσκαλος τῶν φιλοσοφικῶν Μαθημάτων. μετ’ ὀλίγον ἀνήλθεν εἰς τὴν βιέννην τῆς ἀουστρίας καὶ ἐκεῖθεν ἀπῆλθεν εἰς τὸ παρίσιον τῆς Γαλλίας ἐπ’ ἐλπίδι πλείονος ἐπιδόσεως . . . οὗτος ὁ ἄριστος καὶ σοφὸς νέος, εἶτα καὶ φίλος ἐμοῦ ἀκραιφνέστατος φαίνεται νὰ ὑπερέβῃ πάντας τοὺς συνηλικιώτας αὐτοῦ εἰς τὴν ὀξὺτητα καὶ ἀγχίνοιαν τοῦ νοῦς . . . εἶθε διαφυλάττῃ ὁ Κύριος εἰς

μακραίωνα·ς ἵνα ἀποδώσῃ τὰ θρέπτρα μετὰ τόκου τῇ πατρίδι. Ἐξέδοτο οὗτος δευτέροις τύποις . . . τὰς τύχας Τηλεμάχου υἱοῦ ὀδυσσεῶς μετὰ πολλῶν καὶ σοφῶν σημειώσεων ἐν βούδα τῆς οὐγγαρίας τῷ 1801· ἐν δυσι τόμοις εἰς ἡ΄. ἐξέδοτο «ὁ ἐξωστρακισμὸς τοῦ ἀσεβοῦς Χριστοδούλου τοῦ μονοφθάλμου τοῦ ἐξ ἀκαρνανίας ἦτοι τὸ κατὰ τῆς ἀσεβείας αὐτοῦ ἐξενεχθὲν καὶ ἐν πάσαις τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίαις ἀναγνωσθὲν φρικτὸν συνοδικόν· ἐν βούδα 1800·» ἐν ᾧ συνέθετο προοίμιον καὶ ἐν τῷ τέλει μίαν ἐλληνικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τι νὰ πλαστὸν γαῖ . . . ὄν περὶ τοῦ αὐτοῦ Χριστοδούλου.⁴² . . . Ἦθοποιῖα δραματικὴ ἐπιθαλάμιος τῷ παλατίνῳ Ἰωσήφ καὶ Ἀλεξάνδρα Παυλόβνα 1800 ἐν Πέστα» (Z 280–1).

Ὡς πρὸς τὶς οὐγγροελληνικὲς πνευματικὲς σχέσεις ξεπερνάει ὅλους τοὺς «πεπαιδευμένους» τῆς «Νέας Ἑλλάδος» ὁ συγγραφέας ὁ ἴδιος μὲ τ’ ἀνεκτίμητη ἐργασία του καὶ ἀδικεῖ τὸν ἑαυτὸ του στὴν αὐτοβιογραφία του γράφοντας μὲ ὑπερβολικὴ μετριοφροσύνη: «ἄς προσθέσωμεν καὶ αὐτὸν οἰοῖνε περιττὸν τι παράρτημα καὶ προσθήκην τοῖς λοιποῖς» (Z 246–7).⁴³

Ἐξετάζοντας τὴν πατρίδα τῶν λογίων πού ἀναφέραμε ἀπὸ τῆ «Νέα Ἑλλάδα» βρίσκομε πῶς ἀπὸ τὶς τοπωνυμίες πού μνημονεύει ὁ Ζαβίρας σχετικὰ μὲ τὴν πατρίδα τους, σχηματίζεται ἕνας ἀρκετὰ μεγάλος κατάλογος. Ἀναφέρονται ἐκεῖ: Ἄγραφα, Ἄνδρος, Γιάννινα, Δελβίνο, Ζάκυνθος, Ἰθάκη, Καστοριά, Κεφαλληνία, Κλεισουῖρα, Κοζάνη, Κυδωνία, Λάρισσα, Λιβαδιά, Μοσχόπολη, Πάτρα, Ραψάνη, Σιάτιστα, Χίος. Ὡστε ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλληνικῆς γῆς ἀντιπροσωπεύουν ἐκεῖνοι οἱ «Πεπαιδευμένοι», πού – σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ βιβλίου μας – ἔζησαν λιγώτερο ἢ περισσότερο χρονικὸ διάστημα στὸ ἔδαφος τῆς Οὐγγαρίας, οἱ περισσότεροι κατὰ τὸ 18^{οῦ} αἰῶνα.

Ἡ ἐργασία τους ἐπεκτείνεται σ’ ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ πνευματικοῦ βίου κι’ ἔχει σκοποὺς σχεδὸν πάντα διδακτικούς. Ἡ θρησκεία, βέβαια, στὴν ἐνδυμασία τῆς δογματικῆς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας κατέχει πρωτεύουσα θέση σ’ αὐτὸ τὸ περιβάλλον, ἀφοῦ τὰ διάφορα ἰδρύματα τῆς Ἐκκλησίας πού ἐφρόντιζαν, κατὰ τοὺς αἰῶνες τῆς δοκιμασίας, γιὰ τὴν παιδεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ δυνάμωναν μέσα του τὴν ἰδέα γιὰ τὴν ταυτότητα τῆς Ἀνατολικῆς ὀρθοδοξίας μὲ τὸν Ἑλληνισμό. Ἀλλὰ κοντὰ στὶς γνώσεις, πού ἦταν ἀναγκαῖες γιὰ τὴν υπέρσπιση τῆς «ἐθνικῆς» Ἐκκλησίας τους ἐνδιέφέρονταν γιὰ ὀλόκληρο τὸ βασίλειο τῶν μὴ θρησκευτικῶν γνώσεων. Ἦθελαν νὰ μάθουν ὅλα καὶ νὰ διαδώσουν τὶς γνώσεις τους καὶ στοὺς ἀδελφούς τους. Νὰ ὑπηρετήσουν τὸ κοινό: αὐτὸ ἦταν τὸ κυριώτερο ἐλατήριό τῆς λογοτεχνικῆς τους δράσης. Μέσα στὰ ἔργα ἢ στὶς μεταφράσεις τῶν σοφῶν Ἑλλήνων, πού κατὰ τὸν ἄνω τρόπο ἦρθαν σ’ ἐπαφὴ μὲ τὴν Οὐγγαρία, βρίσκονται ὅλα τὰ εἶδη. Ὑπάρχουν ἐκεῖ ἀλφαβητάρια,

έγχειρίδια αριθμητικής, γεωμετρίας, γεωγραφίας, αστρονομίας, φυσικής ιστορίας, γραμματικής, μεθόδων γερμανικής και γαλλικής, λεξικά, έργα έκκλησιαστικής και πολιτικής ιστορίας, ιστορία των ήγεμόνων τής Βλαχίας, του Μιχαήλ βοηβόδα, του Σκανδερμπέη, του Πασβανζόγλου, του Μποναπάρτε (με τή ζωή του τελευταίου περισσότερο ασχολήθηκαν), διατριβές για τὸ καθήκον, για τήν καλοκαγαθία, τήν εὐδαιμονία, τήν καλή συμπεριφορά, τήν προστασία τής υγείας, μελέτες νομικές, θεολογικές, φιλοσοφικές, έγχειρίδια παιδαγωγικά, λόγοι έκκλησιαστικοί, προσευχές, στίχοι θρησκευτικοί και κοσμικοί, ύμνοι, έπιγράμματα, στίχοι έπιθαλάμιοι και θρήνοι, ποιήματα ιστορικά, μεταφράσεις συγχρόνων λογοτεχνικῶν έργων προπάντων με θέμα ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο κόσμος, και τέλος, – στήν περίπτωση του Ζαβίρα – ελληνική μετάφραση έργων Οὐγγρων συγγραφέων και διάφορα μικρά και μεγάλα έργα με υπόθεση σχετιζομένη με τήν Ούγγαρία. Οί διάφοροι κλάδοι τής έπιστήμης, πού ἀναφέραμε, πολλές φορές συνδέονται με τὸ ὄνομα ἐνὸς και τοῦ αὐτοῦ πολύγλωσσου και έγκυκλοπαιδικά μορφωμένου «πεπαιδευμένου».

Με τή βοήθεια τῶν πληροφοριῶν, – πού στή «Νέα Ἑλλάδα» βρίσκονται διεσπαρμένες μέσα στις έκατοντάδες ξένες βιογραφίες χωρίς νά συγκεντρωθοῦν ἴσα με σήμερα ἀπὸ τοὺς ειδικούς, – κατορθώσαμε νά σχηματίσωμε μιὰ πολύτιμη εικόνα για ἕνα στῶμα ιδιαίτερο, – στις λεπτομέρειές του ἴσα με τώρα ἄγνωστο, – τοῦ πνευματικοῦ βίου, πού ἀνθοῦσε στο ὀγγρικό ἔδαφος κατὰ τὸ 18^{ον} αἰῶνα: ἐννοοῦμε τὸν πνευματικό βίο τοῦ Ἑλληνισμοῦ τής Ούγγαρίας. Οί λόγοι αὐτοί – καθὼς τὸ εἶδαμε στις πληροφορίες τοῦ Ζαβίρα – διατηροῦν ἀδιάκοπη έπαφή ἀναμεταξύ τους, μαθαίνουν ξένες γλώσσες, μελετοῦν, φοιτοῦν σὲ διάφορα οὔγγρικά εκπαιδευτικά ἰδρύματα, ἀλληλογραφοῦν, παρακινοῦν, διδάσκουν ὁ ἕνας τὸν ἄλλο και τοὺς συμπατριῶτες τους, πού ἐξασκοῦν ἄλλο ἐπάγγελμα, γνωστοποιοῦν ὁ ἕνας τὰ έργα τοῦ ἄλλου, τὰ διαβάζουν, τὰ ἀντιγράφουν, τὰ διαδίδουν, τὰ τυπώνουν. Κοντὰ σ' αὐτὰ δὲν ἀμελοῦν τις σχέσεις τους με τὸ ἐξωτερικό, προπάντων με τή Βιέννη. Αὐτοί δημιουργοῦν και ἀποτελοῦν ἐκεῖνη τήν ἀπὸ θρησκευτικές και ἔθνικες ιδέες μεστή πνευματική ἀτμόσφαιρα, πού περιβάλλει και με τὸ πατρικό ἔδαφος συνδέει τοὺς – σὲ μέγα μέρος – ἐμπορευομένους Ἑλληνες, πού ζοῦσαν – και ἦταν ἀρκετὲς χιλιάδες – σὲ διάφορα σημεῖα τής Ούγγαρίας κατὰ τὸ 18^{ον} αἰῶνα.

Μποροῦμε, νά βεβαιώσωμε, πὼς ἡ ὑλικὴ εὐημερία πού οί Ἑλληνες κατόρθωσαν ν' ἀποκτήσουν στο ὀγγρικό ἔδαφος, ἀκόμη και ὁ ἀνώτερος πολιτισμὸς τής χώρας, και οί διάφορες εκπαιδευτικές και ἐκπολιτιστικές εὐκαιρίες, πού βρήκαν στήν Ούγγαρία, εὐνοοῦσαν τήν ἀνάπτυξη αὐτῆς τής πνευματικῆς ἀτμοσφαιρας, μάλιστα, ἔχομε ἀρκετὰ τεκμήρια, πού δείχνουν, πὼς

οί έκδηλώσεις τῆς οὐγγρικῆς πνευματικῆς ζωῆς εἶχαν ἄμεση ἐπιρροή ἀπάνω σ' αὐτή τὴν ἑλληνική ἀτμόσφαιρα γιὰ νὰ τὴ γονιμοποιήσουν – καθὼς ἡ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα, ὡς αἰώνιο παράδειγμα, τὸ διακηρύττουν γιὰ τοὺς μεταγενεστέρους ὄλων τῶν ἐποχῶν.

Τὰ πολῦτιμα αὐτὰ στοιχεῖα τοῦ ἔργου τοῦ Ζαβίρα, τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν Οὐγγαρία, πού ἴσα μὲ σήμερα ἔμειναν ἀνεκμετάλλευτα, μόνα τους, φυσικά, δὲ φτάνουν γιὰ νὰ σχηματίσωμε ἀπ' αὐτὰ καὶ μόνον μιὰ εἰκόνα τέλεια γιὰ τὸν πνευματικὸ βίον τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Οὐγγαρίας κατὰ τὸ 18^ο αἰώνα. Εἶναι ὅμως βέβαιο, πὼς καὶ ἔτσι μὲ τὶς ἐλλείψεις τῆς, ἡ «Νέα Ἑλλάς» θὰ ἀποτελέσῃ πάντα ἀφετηρία, βάση καὶ πηγὴ ἀπαραίτητη γιὰ τοὺς ἐρευνητὲς τῶν ἑλληνοουγγρικῶν πνευματικῶν σχέσεων τῆς ἐποχῆς.

Σημειώσεις

- ¹ Πβ. Κλ. Τσοῦρκας: Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἰς τὴν Ρουμανίαν. Ἐλεύθερον Βῆμα, 1936. Π. 23, 3–4.
- ² Γεωγραφία νεωτερικῆ ἐρανισθεῖσα ἀπὸ διαφόρους συγγραφεῖς παρὰ δανιὴλ Ἰερομονάχου καὶ Γρηγ. Ἰεροδ: τῶν Δημητριάδων. Τόμ.: αὐτὸς περιέχων τὴν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκία, ἰταλία, σπάνια, Πορτογαλλία, καὶ Φράντζα. ἐν Βιέννῃ 1791.
- ³ Φαίνεται ἀπὸ τὶς πληροφορίες, πού μᾶς παρέχει τὸ βιβλίον τοῦ Ζαβίρα, ἀλλὰ κι' ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστό, πὼς περὶ τὰ 1800 ἄρκετὰ ἑλληνικὰ βιβλία βγήκαν στὴν Οὐγγαρία ἀπὸ τὰ τυπογραφεῖα τῆς Πέστης καὶ τῆς Βούδας. Πρέπει νὰ καταρτισθῆ ὁ κατάλογος τῶν βιβλίων αὐτῶν.
- ⁴ Ἡ. Π. Βουτιερίδης: Ἱστορία τῆς νεοελλ. λογοτεχνίας, ἐκδ. Μ. Ζηκάκη, 1924 σ. 185.
- ⁵ Βλ. K. D i e t e r i c h: Geschichte der byz. u. neugr. Litt. II. Ausgabe. Leipzig 1909, 153–193, D. C. H e s s e l i n g: Histoire de la littér. grecque moderne. Paris 1924, 1–46, Α. Καμπάνη: Ἱστορία τῆς νέας ἑλλ. λογοτεχνίας, Ἀλέξανδρεα, ἐκδ. Α. Κασσιγόνης, 1925, 45–85, πρὸ πάντων Ἡ. Π. Βουτιερίδης: Ἱστορία τῆς νεοελλ. λογοτεχνίας, ἐκδ. Μ. Ζηκάκη, 1924, 177–454.
- ⁶ Βλ. τὴν εἰσαγωγή τῆς «Νεοελλ. Φιλολ.» τοῦ Σάθα.
- ⁷ Κ. Ν. Σάθα: Νεοελληνικὴ Φιλολογία – Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμψάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453–1821), ἐν Ἀθῆναις 1868. Στίς παραπομπές μας = Σ. Πβ. Προσθηκαὶ καὶ διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν Κ. Σάθα ὑπὸ Ἀνδρονίκου Κ. Δημητρακοπούλου. Ἐν Λειψία 1871. Ἐπανορθώσεις σφαλμάτων παρατηρηθέντων ἐν τῇ Νεοελληνικῇ Φιλολογίᾳ τοῦ Κ. Σάθα μετὰ καὶ τινῶν προσθηκῶν ὑπὸ Ἀνδρ. Δημητρακοπούλου. Τεργέστη 1872.
- ⁸ Βλ. τὰ κεφάλαια: Ἰωάννης Κομνηνός, Σ 398 = Ζ 345–6, Ἀθανάσιος ὁ Ῥήτωρ, Σ 403 = Ζ 172–3, Ἰωαννίκιος Μαρκοῦρας, Σ 409 = Ζ 367, ὁ μὲ τὴν Οὐγγαρία σχετιζόμενος Σταυρινὸς Βεστιάριος, Σ 410 = Ζ 527–8, Συνέσιος Ἑλληνικός Σ 410 = Ζ 526–7, Ἰωαννίκιος Κασσανδρείας, Σ 414 =

- Z 346, Χριστόφορος Καμπάνας Σ 415 = Z 551, Βασίλειος Χατζή Κυριακού Σ 409 = Z 211.
- ⁹ Θωμάς Κατάνης, Σ 401 = Z 327-8, Θεοφάνης Ίεροσολύμων, Σ 402 = Z 317-9, Ματθαίος ό Μυραίων, Σ 403 = Z 418 και 448, Ματθαίος Βυζάντιος, Σ 403 = Z 433, Νικηφόρος Μελισσηνός, Σ 406 = Z 497, Ίωμανός Νικηφόρος, Σ 406 = Z 522, Ανδρέας Εϋγενικός, Σ 407, Z 201, Γερμανός Ρασοξέστης, Σ= 412 = Z 128, Παΐσιος ό Μικρός, Σ 414 = Z 505.
- ¹⁰ Μακάριος Πάτιμος, Σ 439 = Z 433, Αθανάσιος Κωνσταντινουπόλεως, Σ 442 = Z 191-2, Ανδρέας Λικίνιος, Σ 444 = Z 414-5, Μιχαήλ ό Περδικάρης, Σ 445 = Z 456-7, Δαμιανός Παρασκευάς, Σ 464 = Z 252, Νεόφυτος Φιλιππουπόλεως, Σ 465 = Z 475, Θεόκλητος Πολυειδής, Σ 471 = Z 320-1, Σεβαστός Δεοντιάδης, Σ 482 = Z 530-1, Παΐσιος Παραμυθίας, Σ 482 = Z 506-7, Θεόδωρος Α. Καβαλιώτης, Σ 496 = Z 319-20, Θεοφάνης ό έξ Άγράφων, Σ 497 = Z 324-5, Θεόκλητος Καρατσάς, Σ 497-8 = Z 325-6, Νικόλαος Ζερτζούλης, Σ 500 = Z 495-6, Κωνσταντίνος Τζεχάνης, Σ 498 = Z 394-397, Νικόδημος Κεφαλλήν, Σ 501 = Z 489-90, Νικόλαος Βάρκοσης, Σ 507 = Z 488-9, Κυπριανός Αλεξανδρείας, Σ 513 = Z 393-4, Μπαλάνος Βασιλόπουλος, Σ 519, Z 450-2, Μιχαήλ Παπαγεωργίου, Σ 525 = Z 461-6, Γαβριήλ Καλλονάς, Σ 526 = Z 293-41, Σπυρίδων Μήλιας, Σ 527 = Z 534-5, Στέφανος Νικολαΐδης, Σ 528 = Z 535-6, Γεώργιος Ζαβίρας, Σ 540-3 = Z 246-50, Μιχαήλ Δούκας, Σ 554 = Z 417-8, 421-2, Πολυχρόνιος ό Θραξ, Σ 556 = Z 508-10, Κωνσταντίνος Καραϊωάννης, Σ 557 = Z 399-400, 404-6, Δημήτριος Καρακάσης, Σ 560 = Z 254, 277-9, Αναστάσιος Μουσπινιώτης, Σ 566 = Z 199-201, Βησσαρίων ό έκ Ίραψάνης, Σ 572 = Z 209-11.
- ¹¹ Μεθόδιος Ανθρακίτης, Σ 436 = Z 418-21, Αναστάσιος Παπα-Βασιλόπουλος, Σ 441 = Z 129, Δημήτριος Προκοπίου ό Πάμπερης, Σ 443 = Z 264, Μητροφάνης Γρηγοράς, Σ 445 = Z 439-442, Αναστάσιος Μιχαήλ, Σ 451 = Z 136, Ίωάννης Πατούσας, Σ 461 = Z 329, Χρϋσανθος Ζηταΐος, Σ 465 = Z 546-7, Βικέντιος Δαμφόδος, Σ 469 = Z 207-8, Ίάκωβος ό Μήλιος, Σ 471 = Z 376-7, Ν. Παπαδόπουλος ό Κομνηνός, Σ 476 = Z 498-500, Γεώργιος Παπαζώλης, Σ 479 = Z 218-19, Χριστόδουλος Άκαρνάν, Σ 495 = Z 552-3, Καισάριος Δαπόντες, Σ 504 = Z 388-93, Καλλίνικος Βάρκοσης, Σ 507 = Z 400, Έφραιμ ό Αθηναΐος, Σ 508 = Z 299-300, Μανασσής ό Ήλιάδης, Σ 514 = Z 422-23, Σεραφείμ Πισσιδεις, Σ 516 = Z 528-9, Αντώνιος Κατήφορος, Σ 522 = Z 141-2, 176, Θωμάς Μανδακάσης, Σ 555 = Z 316-7, Γεώργιος Βεντότης, Σ 562-3 = Z 220-1, 244-5, Ίώσηπος ό Μοισιόδαξ, Σ 564 = Z 350-3, Εϋγένιος ό Βούλγαρις, Σ 571 = Z 290-8, Αγάπιος Λοβέρδος, Σ 579 = Z 137.
- ¹² Οί Στρατηγοί, προπάντων ό Κωνστ., Σ 505-6 = Z 130-1, 386, Φιλόθεος ό Κύπρου, Σ 523-4 = Z 544-5, Δημήτριος Δάρβαρις, Σ 564-5 = Z 283, Νικηφόρος Θεοτόκης, Σ 583-5 = Z 490-4, έδώ ό Σάθας αναφέρεται στην Πανδώρα τόμ. Δ. σελ. 375. Από τη σύγκριση φαίνεται, πώς τό ώραίο και μεγάλο άρθρο του Ζαβίρα ήταν η δική του πηγή ή τοϋ άρθρου τής «Πανδώρα»-ς.
- ¹³ Ίάκωβος Κύπριος, Σ 595 = Z 348, Ζωσιμάς Περιστιάνος, Σ 599 = Z 538, Αναστάσιος ό έκ Καστορίας, Σ 599 = Z 191, Κωνσταντίνος Μοσχοπολίτης, Σ 602 = Z 388, Νικόλαος Στίγνης, Σ 603 = Z 237-8, Κωνσταντίνος Τρίκης, Σ 614 = Z 388, Αθανάσιος Ύψηλάντης, Σ 617 = Z 203, Ζήσης Κάβουρας, Σ 619 = Z 305, Πολυζώης Κοντός, Σ 652 = Z 519-21, ό τελευταΐος από τό 19^ο αι.
- ¹⁴ Καμπίτης Παπα-Φιλίππου, Σ 597 = Z 400, Νικόλαος Τριαντάφυλλος, Σ 598-9 = Z 483-4, 539-40, Κωνσταντίνος Γορδάτος, Σ 599 = Z 383-5, Χριστόφορος Έμποροκομήτης, Σ 599 = Z 545, Θεόκλητος τών Ίβήρων, Σ 599 = Z 324, Γεράσιμος Βυζάντιος, Σ 600 = Z 215-6, Αλέξανδρος Καγγελλάριος, Η 601 = Z 133-4, Αθανάσιος Ίβηρίτης, Σ 604 = Z 202, Νικηφόρος Ίεροδιάκονος, Σ 604 = Z 502, Νεράντζιος Ματραπεζόπουλος, Σ 605 = Z 470, Ίάκωβος Βαλιούλιας, Σ 605 = Z 368, Μεθόδιος Όλυμπιώτης, Σ 605 = Z 417, Αλέξανδρος Χύνας, Σ 605 = Z 135-6, Χριστόφορος Άρτινός, Σ 605 = Z 553-4, Ίερεμίας Καβαδίας, Σ 606 = Z 359, Λάζαρος Σκριβάς, Σ 606 = Z 414, Γρηγόριος Δυρράχιου, Σ 606 = Z 236, Ίερεμίας ό Κρης,

- Σ 606 = Z 347, Στέφανος Καραϊωάννου, Σ 607 = Z 535, Ιωάννης Φραγκόπουλος, Σ 607 = Z 358, 369–70, Γρηγόριος Αγιοπαυλίτης, Σ 607 = Z 212, Παρθένιος ὁ Παλαιῶν Πατρῶν, Σ 607 = Z 511–2, Δαδίκης, Σ 607 = Z 190, 251–2, Ἀντώνιος Παλλαδοκλῆς, Σ 608 = Z 504–5, Μεταξόπουλος Παρθένιος, Σ 609 = Z 517, Καισάριος Φημνίκου, Σ 611 = Z 386, Λουκάκης, Σ 611–2 = Z 415, Γεώργιος Σκαρλάτος, Σ 612 = Z 237, Δωρόθεος Βουλισιμᾶς, Σ 613 = Z 276, Γεράσιμος ὁ Χαλεπίου, Σ 614 = Z 241–2, Ἀμβρόσιος Πάμπερις, Σ 614 = Z 190, Ἀντώνιος Ἐμμανουήλ, Σ 615 = Z 195, Ἀμφιλόχιος Παρασκευᾶς, Σ 616 = Z 195–6, Κωνσταντίνος Γεωργιάδης Κούτσικος, Σ 619 = Z 412, Ἄνθιμος ἐκ Δεβαδίου, Σ 619 = Z 196–7.
- 15 Σ 394–7 = Z 306–311.
- 16 Π. χ. Σ 520 παραλείπει τὴν ἔκφραση «εἶτε ἀναλυτικῆς» κατὰ τὴν ἀντιγραφή τῆς 18092. σειρᾶς τοῦ κειμένου τοῦ Ζαβίρα. Μέσα στὶς πληροφορίες του γιὰ τὸ Δημήτριο Χατζῆ Πολυζῶη (Σ 619) ἀναφέρει, πῶς κατὰ τὰ διδασκαλικά του χρόνια στὴν Πέστα στὰ 1800 τύπωσε μιὰ «Γραμματική», ἐνῶ ἡ πηγὴ του (Z σειρ. 12459–68) ὀνομάζει σαφέστερα τὴ Βιέννη ὡς τόπο τῆς ἐκδόσεως.
- 17 Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν VI. 149: «. . . τῷ 1770 ἐν Κολωνίᾳ ἠκροάσθη τῶν παραδόσεων τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας. . .», Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ. XI. 879: «Βραδύτερον ὁμως μεταβάς εἰς Κολωνίαν ἠσχολήθη περὶ πολλὰς ἐπιστήμας. . .»
- 18 Στὸ μέρος αὐτὸ τοῦ βιβλίου τοῦ Ζαβίρα ὑπάρχουν ἀρκετὰ λάθη, καθὼς τὸ παρατήρησε καὶ ὁ Legrand, ποῦ ἦταν μὲ τὸ παραπάνω αὐστηρὸς κριτικὸς τοῦ Ζαβίρα, ξεχνώντας – ὑποθέτομε – τὰ 80 χρόνια, ποὺ εἶχαν περάσει ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ ΟὐγγροἙλλήνου ἱστοριογράφου τῆς προεπαναστατικῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Βλ. *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des grecs au XVe et XVIe siècle* Par Émile Legrand. Paris, 1885 σ. I–III.
- 19 Ἀλλὰ κι' ἐδῶ πρέπει νὰ τονίσωμε, πῶς ὁ Ζαβίρας δὲν πρόφτασε νὰ βάλῃ τὸ τελευταῖο χέρι στὸ πολῦτιμο ἔργο του καὶ δὲν μπόρεσε ν' ἀποτελειώσῃ τὴ διάταξί τῆς ὕλης κατὰ τὸ ἀρχικὸ σχέδιό του.
- 20 Calvary's philologische u. archaeologische Bibliothek. 47., 48. Band. Précis d'une histoire de la littérature néo-hellénique. Par A. R. Rangabé. Berlin, 1877, σ. 175.
- 21 Geschichte der neugriechischen Literatur. Von Dr Rudolf Nicolai. Leipzig, 1876, σ. 17.
- 22 Βλ. τὸ ἐξώφυλλο τῆς ἐκδ. Γ. Κρέμου.
- 23 Ἐξ αἰτίας τῶν ἑλληνικῶν ἀλφαβητικῶν χαρακτήρων καὶ τῶν συντομιῶν μ' ἀρκετοὺς κόπους κατορθώσαμε νὰ καθαρίσωμε τίς πηγές του. Ὡς πρὸς τὴ σειρὰ εἶχαμε ὑπ' ὄψῃ μας τὴν πρώτη ἐκδόση ἢ τὸ ἀντίτυπο τῆς βιβλιοθήκης του.
- 24 Καὶ τὰ δυὸ ὑπάρχουν στὴ βιβλιοθήκη του, ἀρ. 126 καὶ 78.
- 25 Στὴ βιβλιοθήκη του ἀρ. 16.
- 26 Ὁ Ζαβίρας γράφει: «Χαῖνος».
- 27 Z 264 Δημήτριος Προκοπίου ὁ Πάμπερις.
- 28 Αὐτὴ ἡ περίληψη ἀπαριθμεῖ 99 «πεπαιδευμένους». Ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ βιογραφίες. Μερικὲς φορὲς ἀναφέρει καὶ τὰ ἔργα τῶν λογίων. Ὁ Ζαβίρας συμπλήρωσε τὸ ἀντίτυπό του μὲ σημειώσεις δικές του. Αὐτὲς οἱ σημειώσεις καὶ οἱ παραπομπές τῆς «Νέας Ἑλλάδος» δείχνουν, πῶς τὸ εἶχε χρησιμοποιοῦσε πολὺ συχνά.
- 29 Ὁ κατάλογος τῶν συνδρομητῶν τοῦ βιβλίου τούτου ἀποτελεῖ σπουδαῖο τεκμήριο τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων στὴν Οὐγγαρία κατὰ τὸ 18^ο αἰῶνα. Βλ. Εἰσαγωγή.
- 30 Στὸν κάθε τόμο ὑπάρχει ἡ αὐτόγραφη σημείωση «Ἐκ τῶν τῆς Βιβλιοθήκης Γεωργίου Ζαβίρα τοῦ ἐκ Σιατίστης τῆς Μακεδονίας». Ἀρ. 203.
- 31 Πολλὲς φορὲς ἀναγίσθησε νὰ στηριχθῆ ἀπάνω σὲ μιὰ μόνῃ πηγὴ καὶ νὰ τὴν ἀκολουθῆ «τυφλῶ τῷ ποδί» Z 360.

- ³² Bl. R. N i c o l a i : Geschichte der neugr. Lit. 16–21 «Quellen und Hilfsmittel zur Darstellung einer Geschichte der neugr. Lit.».
- ³³ Βλ. Ἐπετηρ. τοῦ Γυμνασίου τῶν Ἰησοῦϊτῶν τῆς Καλοκίας 1895–6, σ. 127. Αὐτὴ τὴν τελευταία πληροφορία χρωστοῦμε στὸ σεβ. κ. J. Gál.
- ³⁴ Πβ. Wallaszky: Conspectus σ. 3, 4, 21, 23.
- ³⁵ Ἐγραψε ἱστορικὸ ἐπικὸ ποίημα γιὰ τὸ Μιχαὴλ Βοηβόδα ποὺ περιέχει πολλὰ ἀξιοπεριεργα γεγονότα σχετιζόμενα μὲ τὴν ἱστορία τῆς Οὐγγαρίας κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Μιχαὴλ Βοηβόδα στὴν Τρανσυλβανία. Βλ. J. Hegedüs: Ἐλλην. ἱστορ. ποίημα γιὰ τὸ Μιχ. β. (οὐγγρ.). 1893.
- ³⁶ Τὸ ἔργο του: «Γραμματικὴ περιέχουσα τὰ ὀκτῶ μέρη τοῦ λόγου. Ἐν Βιέννῃ 1800» ὑπάρχει στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ζαβίρα.
- ³⁷ Πβ. J. Landsteiner: Jacobus Palaeologus. Wien, 1873.
- ³⁸ Ἡ γραμματικὴ αὐτὴ ἔχει τὴν ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις πολὺ διδακτικὴ ἱστορία της. «Γρηγόριος Γκίκας . . . ὁ φιλέλλην καὶ φιλόσοφος Ἦγεμὼν τὴν ἐν τοῖς γραμματικοῖς μαθήμασι ἐπιγενομένην τοῦ πρώτου χρόνου τοῖς νέοις ἐπίδοσιν ὀλιγίστην ἰδῶν, καὶ πολλοὺς τούτων ἐν ἀμεθόδῳ τῶν γραμματικῶν γυμνασίᾳ πονοῦντας, καὶ τὴν αἰτίαν μαθῶν, γραμματικόν τι σύστημα, καὶ μέθοδον ἀρίστην τὸν ἱατρόν – Κωνσταντῖνον Καραϊωάννην – συγγράψαι προὔτρέψατο, μίαν ἐκ πασῶν γραμματικῶν, ὅση δύναμις σύντομον, καὶ εὐμέθοδον, ὥστε ταύτη μόνῃ χρωμένους τοὺς μαθητὰς ἐγκρατεῖς ἀποβῆναι τῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου· καὶ γὰρ δεινὸν ἠγήσατο ὁ Ἦγεμὼν, ἅπαντα τὰ κατὰ τὴν εὐρώπην γένη οὐ μόνον τὴν ἑαυτῶν διάλεκτον ἀλλὰ καὶ τὰς ἄλλοτριάς μῖά δηλ.: ἐκάστης διαλέκτου γραμματικῆ, ἐν βραχεῖ ἐκμανθάνειν· τοὺς δ' Ἕλληνας διὰ τοσοῦτων γραμματικῶν τὴν πατρῶαν αὐτῶν διάλεκτον μηδὲλος σχεδὸν δυναμένους μαθεῖν! Ὁ δὲ ἱατρός, τῷ τοῦ Ἦγεμόνος ὑπέικων κελεύσματι τὸ τῶν σχολείων ἐπιχειρίσατο χρόνιον νόσημα θεραπεῦσαι· καὶ δὴ τὰς γραμματικὰς ἀπάσας ὑπ' ὄψιν τιθεὶς, ἐκ πασῶν τὸ πρὸς διδασκαλείαν ἀναγκαῖον καὶ ἀπέριττον συνελέξατο εὐμέθοδος, καὶ μίαν γραμματικὴν ἀρίστην, σύντομον, καὶ τελειοτάτην ἐξέθετο. Ταύτην οὖν τὴν Γραμματικὴν ὁ Καραϊωάννης εἰς βιένναν ἐξέπεμψε πρὸς τὸν ἄνω ρηθέντα Αἰδεσιμολογιώτατον Πολυζῶν τὸν ἄκρον αὐτοῦ φίλον ὅπως ἐκδώσῃ αὐτὴν τύποις ἰδίοις τοῦ συγγραφέως· ἀλλ' ἐν ᾧ ἡ βίβλος τῷ τυπογράφῳ παρεδίδοτο ὁ συγγραφεὺς τὸν βίον μετέλλαξε· ὅθεν τότε μὴ δυνηθεὶς, μετὰ πολὺν χρόνον τουτέστι τῷ ἔτει 1796 ταύτην ἐν βουδα τύποις ἐξέδοτο ἐν δυοῖς τόμοις εἰς ἡ. μετὰ τίνος προσθήκης.» (Z 405–6.)
- ³⁹ Μὲ τὴ βοήθεια τῶν βιβλιογραφικῶν σημειώσεων τῆς «Νέας Ἑλλάδος» μπορούμε νὰ σχηματίσωμε μὴ ἰδέα γιὰ τὴ σύνθεσιν τῆς συλλογῆς. Ὁ Ζαβίρας εἶδε τ' ἀκόλουθα χειρόγραφα: 1. Εὐγενίου Βούλγαρη: τῷ θεοφιλεστ: σεβασμ: καὶ ἔλλογιμωτ: ἐπισκόπῳ: Καμπαν: Κυρίῳ θεοφίλῳ, τίνα τὸ πάλαι καὶ νῦν περὶ τῶν παλιρροίων φιλοσοφηθέντα ζητήσαντι (Z 297), 2. Εὐστρατίου Ἀργεντή: Ἰχνογραφία τοῦ Ἀντιχρίστου . . . «σῴζεται παρὰ τῷ ἱερωτάτῳ γαβριήλ τῷ τῆς Πέστας ἐφημερίῳ», 3. Τοῦ ἰδίου: ἐπιτομὴ χρονολογικὴ . . . «Παρὰ τῷ Καλλονᾷ» (Z 302), 4. Θεοφίλου Κορυθαλέως: Epistola Dogmatica Doctoris Constantinopolitani Coridalii ad Reverendissimum Patrem Sophronium Poczaski. (Z 315), 5. Ἰωαννικίου Ἱερομονάχου Μαρκουρά: Περί Μετεώρων (Z 367), 6. Κωνσταντῖνου Γορδάτου: ἐκθεσις συνοπτικὴ τῆς ἱερᾶς θεολογίας περὶ πίστεως . . . (Z 385), 7. «Παρὰ τῷ καλλονᾷ σῴζεται θεολογικὴ τις βίβλος ἐκ διαφόρων Θεολόγων διαλογικῶς συγγεγραμμένη. Τὰ τοῦ διαλόγου πρόσωπα διδάσκαλος καὶ μαθητῆς, ἡ δὲ ἐπιγραφὴ Μελετίου Πρωτοσυγγέλου ἀλεξάνδρ: τοῦ Κρητῶς τὴν ὅποιαν οὕτω ἐνέτυχον». (Z 432), 8. Νεοφύτου πελοποννησίου: . . . τίς ἡ τυραννία· ἐξήγησις (Z 485), 9. Τοῦ ἰδίου: περὶ τῶν λεγομένων φραγμαζόνων (Z 485), 10. Χρυσάνθου Νοταρά: Διασάφησις ἀπλὴ καὶ σύντομος εἰς τὰ παροιμίαις τοῦ Σολομώντος συλλεγεῖσα ἐκ διαφόρων ἐρμηνευτῶν . . . (Z 550).

- ⁴⁰ Ὡς πρὸς τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Βεντότη βλ. Σ 562.
- ⁴¹ Πρόκειται ἴσως γιὰ τὸ ἔργο «La physique des arbres» (Paris, 1758–88) τοῦ Duhamel du Monceau.
- ⁴² Στὸ ἄρθρο γιὰ τὸ Χριστόδουλο διαβάζομε: «ἐξεδόθη τὸ κατ' αὐτοῦ συνοδικὸν παρὰ νεοφύτου Κωνσταντινουπόλεως τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη τύποις τῷ ἔτει 1800 ἐν βούδα· ἐν ᾧ ἀριθμοῦνται αἱ αἱρέσεις αὐτοῦ καὶ αὐτὸς καὶ τὸ βιβλίον αὐτοῦ ἀναθεματίζεται» Ζ 553.
- ⁴³ Ὡς ἐπίμετρο ἀναφέρομε ἐδῶ τὸ ὄνομα τοῦ «Ματθαίου τοῦ Μητροπολίτου Μυραίων τοῦ ἐκ πωγωνιανῆς τῆς Ἠπείρου» γιὰ τὶς οὐγγρικὲς σχέσεις τοῦ ἔργου του ποῦ ἐπιγράφεται: «Ἱστορία τῶν κατὰ τὴν οὐγγροβλαχίαν τελεσθέντων . . .» (Ζ 448).

ZAVÍRASZ GYÖRGY ÉLETE ÉS MUNKÁI

(Οὐγγρική περίληψη — Magyar kivonat)

BEVEZETÉS

A Bizánc eleste utáni időkben, de különösen a XVII–XVIII. században kialakult görög diaszpóra jelentékeny részét alkotta a magyar szent korona országainak területe, melyen a görögök, kereskedelmi társaságok és valami 30 egyházközség keretében szervezkedve, a gazdasági élet tekintélyes tényezőivé lettek. A Pest és Buda nyomdáiból nagy számban kikerült s a tudomány és az irodalom különféle ágait képviselő görög nyelvű nyomtatványok mellett a főváros és a vidék egyházközségi és egyéb levéltáraiban őrzött számos kiadatlan emlék tanúskodik görög telepeseink szellemi életéről és kulturális igényeiről, főleg gazdasági virágzásuk tetőpontján: a XVIII. század második felében. Ezek közé tartozik a pesti görög egyházközség egyik kézirata, amely 19 olyan magyar várost sorol fel, ahol a XVIII. század 90-es éveiben görög templom, illetőleg kápolna volt. Hasonló értékű értesítést tartalmaz a budai Helytartótanács 1795-ben kelt határozata arról, hogy a görög egyházközségek terhére országos főigazgatói állás szerveztesseék az okiratban névszerint felsorolt 17 görög iskola felügyelete céljából. Egy másik dokumentum: a miskolci görög egyházközségben található levél szerint, melyet Dioníziosz budai görög püspök Harísziosz miskolci lelkészhez intézett, minden előkészület megtörtént arra, hogy Pesten görög főiskolát: „akadémiát” állítsanak fel. Nem tudunk a terv megvalósulásáról, jóllehet a püspök az egyes tanszékekre kijelölt professzorok nevét, sőt évi járandóságaik összegét is megemlíti, a levél azonban így is a XVIII. századi görögség magasabb művelődési vágyának értékes bizonyítéka marad. Ezekhez járulnak a Meletiosz-féle

egyháztörténet 1783-as bécsi kiadásának értesítései, melyekből kitűnik, hogy a 3 kötetes nagyszabású munkára Gyöngyös, Kecskemét, Kúnszentmiklós, Miskolc, Pancsova, Pest, Sopron, Szeben, Szentes, Temesvár, Tokaj és Zimony görögjei közül valami 170-en összesen 200 példányra fizettek elő. Kiegészítik ezeket az adatokat a Magyarországon készült első tudományos értékű újjörög irodalomtörténet tudósításai, amelyek azt mutatják, hogy a török elnyomatás idején, elsősorban a XVIII. században sok görög író töltött hosszabb-rövidebb időt hazánk földjén a magyarországi kultúra levegőjében, részben annak áldásos befolyása alatt. Ennek a XVIII. században hazánk területén virágzó görög szellemi életnek vezéralakja Zavírasz György.

I. Zavírasz élete

Zavírasz György 1744-ben született a macedóniai Sziátisztában. Iskolai tanulmányait szülővárosában és valószínűleg Szalonikiben végezte. 16 éves korában Magyarországra került. Első lakóhelye – könyvbejegyzései szerint – Ráckeve volt. Innen Kalocsára költözött, ahol egy görög üzlet társtulajdonosa volt. „1770-ben Kalocsán az ottani, piaristáknak nevezett, latin szerzeteseknél újabkori filozófiai előadásokat hallgatott, amennyire üzleti ügyei engedték” írja önéletrajzi vázlatában. A „Magyar Kurir” (1805, 370. l.) nekrológja szerint: „Kalotsán a káptalanbéli Pap urakkal való barátkozás és az Érseki Bibliotheka által, mind az Európai nyelvekben, mind a’ Tudományokban, az ő pár nélkül való szorgalmatossága által a’ bámulásig fokra ment, a’ maga hiti sorsosainak Oskolat nyitott, az abból bé vett hasznot könyvekre fordította, magának minden Vallás és Hivatalbeli, Hadi, Papi és Polgári karban levő úri emberekből számtalan barátokat szerzett”. A könyveibe írt széljegyzetek mutatják, hogy Kalocsáról Kúnszentmiklósrá, innen pedig – a 80-as években – Dunavecseré költözött, ahol hosszabb ideig lakott. Élete utolsó éveit Szabadszálláson töltötte. Itt halt meg 1804 szept. 9.-én. „Testvére fiát tette örökösének, minthogy nőtelen volt.” (Magyar Kurir i. h.) Öröklött hajlamai és foglalkozása miatt sokat utazgatott. A magyarországi városokon kívül gyakran megfordult Bécsben. Bukaresti 1786. évi tartózkodását a máriacelli kincsről szóló verses fordítása bizonyítja. 1800-ban hosszabb külföldi utat tett, melynek folyamán Ausztriában,

Morvaországban, Csehországban, Szászországban és Poroszországban járt. Többek közt Bécs, Lipcse, Frankfurt a. d. O., Berlin, Potsdam, Halle, Jena városokat érintette, amint ezt a nevezett városokban vásárolt könyvek beírásai igazolják. Erre az útjára illik a Magyar Kurir nekrológjának az a megjegyzése is, hogy : „a Német Országi universitásokat . . . öreg korában látogatta meg”. Környezetéből mindössze néhány nevet ismerünk. Tanítói Mihail Papajeorjú, Papamihaíl, Nikólaosz Várkoszisz és később a kalocsai piaristák voltak. Kalocsai ismerősei közt találjuk Br. Szalai Barkóczy Sándor József nagyprépost és Pekárik András plébános neveit. Más magyar ismerősei: Báki István, Hollósi, Kovács István és Tormássy Ferenc. Magyarországon élő görög rokonai: Konsztandinosz nevű testvére és ennek hasonló nevű fia, továbbá Ioányisz, Konsztandinosz és Mihail Papajeorjú nagybátyjai, Nikólaosz unokaöccse. Barátai és ismerősei: Dimitriosz P. Govdelász, Jeórjiosz Vendótisz, Gavriíl Kalonász, Aléxiosz Lazaridisz, Nikólaosz Dimitriádisz, Theódorosz Rúsizsz. Valamint e személyek mindegyikéhez, a rokoni, baráti és társadalmi viszonyon kívül, valami tudományos vonatkozású kapocs is hozzáfűzte, úgy egész életének központjában is a tudomány, a könyv állott. Szorgalmával akkora nyelvismeretet szerzett magának, hogy a művelt emberiség valamennyi szellemi termékéhez hozzáférhetett. Az ógörög, latin, újgörög, magyar, német, francia mellett – könyvtárának tanúsága szerint – az olasz és a szerb nyelvet is ismerte. Élete utolsó esztendejében az angol tanulásába is belekezdett. Természetesen a magyar nyelvvel – a számára annyira értékes magyar szellemi kultúra közvetítőjével – a legbensőségesebb kapcsolatban állott. Az egyik könyvében található sajátkezű jegyzete szerint: „A magyar nyelv annyira kiváló és betűkben annyira gazdag, bogy nincs a világon olyan nyelv, melyet betűivel le ne tudna írni. Az idegenek is bevallották, hogy nincs még egy nyelv Európában, amely annyira illenek a színpadra, mint a magyar”. Gazdag nyelvismeretének birtokában élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki, melynek termékei részben nyomtatásban, részben kéziratban maradtak fenn, egy részük azonban elkallódott. Önéletrajzában saját munkái közt 6 történelmi, 5 teológiai, 2 szótári munkát, 1 útleírást és 1 irodalomtörténeti életrajzgyűjteményt sorol fel. Ugyanott említett fordításai közt 9 történelmi, 3 teológiai, 2 csillagászati, 1 geográfiai, 1 orvosi, 1 didaktikai, 1 nyelvészeti munka és egy görög–magyar párbeszédgyűjtemény található.

II. Zavírasz könyvtára

Lassanként, nyelvtudásának megfelelő, tekintélyes könyvtárat szerzett magának, melyet végrendeletében (l. 17–19. l.) a pesti görög egyházközségnek hagyományozott. Erről írja önéletrajzában: „a tudásvágytól ösztönözve s minthogy Hermes nem hagyott neki időt arra, hogy az iskolákat látogassa, idővel egy kis könyvtárt gyűjtött, melyre körülbelül ötezer forintot költött”. A Magyar Kurír nekrológja is kitér a könyvtárra: „Zabirával elvesztettünk olyan Bibliothekát, a’ melyben midőn hajdan néhai Római sz. Birodalombéli Gróf és Korona őriző Teleki József Ő Excellenciája bement volna, azt mondta: hogy ez a’ Helység Városi Titulust érdemel ezért a’ Bibliothékáért. Állott ez a’ könyvtár Magyar, Deák, Németh, a’ régi Görög és mostani, Orosz, Francia, Olasz és Rácز nyelvekenn írt munkákból, még pedig válogatottakból”. A budapesti görög egyházközség jelenlegi könyvtárának katalógusába felvett 57 kézirat és 895 (1632 kötet) nyomtatvány közül a beírások tanúsága szerint csak 552 munka tartozott az eredeti könyvállományhoz. Ezek közt vannak: vallási, bölcséleti, történelmi, földrajzi, természettudományi munkák, lexikonok, szótárak, nyelvkönyvek, nyelvtanok, néhány szépirodalmi mű, didaktikai, kereskedelmi könyvek, almanachok, kalendáriumok, folyóiratok és újságok. A könyvtár eredeti állományáról nem adhatunk teljes képet, mert a tulajdonostól készített katalógusnak nyoma veszett. Az eredeti állományra vonatkozó adataink azonban így is nagyon tanulságosak. Ha meggondoljuk ugyanis, hogy a jelenlegi könyvtárban található azon 552 munka közül, amelyek kétségtelenül megvoltak az eredeti Zavírasz-féle könyvtárban is, csaknem egyötöd rész – összesen 106 munka – magyar szerző tollából származó, magyar vagy idegen nyelvű alkotás, illetőleg idegen író magyar fordítása és magyarországi nyomdák (Buda, Debrecen, Győr, Kassa, Kolozsvár, Komárom, Nagyszombat, Pest, Pozsony stb.) terméke, már ezen az alapon is fogalmat alkothatunk magunknak arról a szoros kapcsolatról, amely Zavírasz Györgyöt a magyarországi szellemi élethez hozzáfűzte.

III. Fordításai

1. „Csillagászati tankönyv, amely csillagászati térkép és gömb nélkül közvetíti a magyarországi látóhatár nevezetesebb csillagainak ismeretét. Irta valamikor régen Maróthi György. Latinból görögre fordította a sziaítisztai Zavírasz J. György. Nyomatásban most először kiadta Emanuil Dimitriádisz a pesti görög iskola igen tisztelt felügyelőjének, Nikólaosz Bekelász úrnak költségén. Pesten, Magyarországon, Trattner nyomdájában. 1815.” — Az iskolai használatra készült fordítás, a görög oktatást jellemző formalizmus szellemében, a csillagászatot is az élettelen archaizáló nyelv gyakorlására használja fel. Valószínű, hogy Maróthi György «Methodus Astrognosiae»-ja, amely kéziratban Zavírasz könyvtárában is megvan, nyomtatásban először görög nyelven — a jelen fordításban — látott napvilágot.

2. „Vitairódmalmi könyvtár. Felöleli nemzetünk mindazon tanítóit és teológusait, akik a Szentlélek származásáról írtak a latinok tanítása ellen. Magába foglalja kiadott és kiadatlan munkáikat, valamint egyéb hasznos és érdekes dolgokat. Z. J. Gy. fordítása latinból újjörög népnyelvre. 1779.” — A fordításhoz fűzött jegyzetekben felhasználja azt a bibliográfiai anyagot, mellyel tervezett hasonló tárgyú önálló munkáját előkészítette. Forrásai közt említi L'Advocat lexikonának magyar fordítását.

3. „A földrajz elemei, vagyis könnyű és rövid kézikönyv a földrajz elemeinek elsajátítására a mi iskoláinkban tanuló ifjak használatára.” — A szokásos régieskedő nyelven készült fordítás egyik helyén azt olvassuk, hogy Magyarországról később lesz szó. Mielőtt azonban erre sor kerülne, a fordítás megszakad.

4. „Régi emlékiratok, vagyis a latinok ellen írt három munka . . . Fordítás latinból újjörögre.” — Bevezetésében áttekinti a Nyugati és a Keleti Egyház dogmatikai ellentéteit és a szakadás történetét.

5. „Comenius János : Orbis Pictus. Fordítás latinból újjörögre. A magyar fordítással együtt.” — A magyar rész, mely az 1798. pozsonyi kiadással azonos, azt mutatja, hogy Zavírasz az archaizáló verbalizmust szolgáló fordítást olyan görög iskolás gyerekeknek szánta, akiket már a magyarság nyelvben asszimilált.

6. „A XVIII. század története. A pogányok megtéréséről Európában, Ázsiában, Afrikában és Amerikában. Fordítás latinból újjörögre a fordító folytatásával.” — A XVIII. századi keresztény missziók állapotát ismertető részt Zavírasz „A Keleti Egyház missziói” c. függelékkal toldja meg, melyben az osztjások életmódját, vallását és Szibéria érseke: Filótheosz lelkes térítő bevédeinek hatására bekövetkezett megtérését írja le.

7. „Az 1769–70-es évek orosz–török háborújának nevezetes eseményei rövid összefoglalásban. Franciából újjörögre fordította a macedóniai Sziátisztából való Z. I. Gy. 1783 május 1-én Dunavecsén.” – Zavírasz könyvtárának idevonatkozó kötetei is mutatják, hogy ezek az események mennyire érdekelték a török hódoltságban élő egész kereszténységet, de elsősorban a görögöket.

8. „A) Kis István, a montenegróiakat csalárdul rászedő III. Pszeudopetrosz orosz cár története. Fordítás franciából újjörögre. B) Történelmi és politikai jegyzetek Montenegróról és a montenegróiakról. C) Montenegró nagyfejedelemség metropoliszának patriarchájához küldött levél 1784 április 10-én.” – A török iga alól való felszabadításért folytatott küzdelmek egyik kevésbé ismert fejezetét tárgyaló könyvecske görög fordítása kéziratos másolatokban terjedt a diaszpóra lakói közt.

9. „Csillagászati teológia vagy Isten létének és tulajdonságainak bizonyítása az ég vizsgálatából. Fordítás franciából újjörögre.” – A fordító magyar műveltségére jellemző, hogy az angol Derham hitvédelmi munkáját Segesvári István magyar fordításában is megszerezte magának.

10. „A tiszteendő lissaboni helytartó páternek a pater generálishoz küldött levele. Latinból a mi egyszerű dialektusunkra fordította Z. Gy. 1790.” – Az 1755. lissaboni földrengés és tűzvész leírásának eleven nyelvű fordítása.

11. „Magyar-újjörög párbeszéddek.” – Az I. rész szócsoportokat (élet, halál, ruházat, színek, ház stb.), a II. rész jól kidolgozott, népies nyelven megírt beszélgetéseket tartalmaz. Nyomtatásban jó szolgálatokat tehetett volna a magyarországi görögöknek.

12. I. „Egy magyar író rövid és őszinte értekezése a helytelenül rácoknak nevezett szerbek nemzetéről, magyarországi vitézkedéseiről és viszontagságairól. Latinból magyarra fordította a sziátisztai Z. I. Gy.” – Az egyoldalú beállítású, szerb szempontból megírt munka a benne található igazságtalan görögellenes támadások miatt érdekelte a fordítót. – II. „. . . Milyen helyet érdemelnek a magyarországi görögök az itt lakó egyéb nemzetek közt? . . .” – A fenti támadásra megírt német választ (l. 32. l.) Konsztandinosz Emanuél latinra, Zavírasz Gy. pedig újjörögre fordította. A névtelen szerző azt igyekszik bebizonyítani, hogy a görögség ma is őrzi régi nemes tulajdonságait, hogy az országnak igen nagy hasznára van, nem tekintendő idegennek és kiváló megbecsülést érdemel. A görög fordító az értekezést terjedelmes és igen érdekes jegyzetekkel kíséri. Egész fejezetet szentel a magyarság történetének Herodotosz-szal kezdődő bőséges bibliográfia alapján. A hunokat természetesen azonosítja a magyarokkal. Beszél az őshazáról, a honfoglalásról, a keresztény hitre térésről.

Hivatkozik Anonymusra, Turóczira, Bonfinire. Ezekon kívül szerepelnek még nála: Segesvári krónikaíró, Pray György, Katona István, Horányi Elek, Szekér Joakim, Pálma Károly történetírók, továbbá Wallaszky Pál irodalomtörténete, Gróf Teleki útleírása, a „Debreceni grammatika”. A magyar szent koronához írt jegyzetben Horányi és Weszprémi munkái mellett utal saját értekezésére is. Könyvtárának magyar történeti munkái, saját – ma már elveszett – fordítása Magyarország politikai állapotáról a fenti jegyzetekkel és utalásokkal együtt bizonyítják, hogy Zavírasz behatóan foglalkozott hazánk történetével. Elsősorban természetesen a görögség sorsa érdekli. Hosszú kitérésben védelmezi a görögök nemzeti nevét, nyelvét és ősiségét. A szerbeknek arra a vádjára, hogy a görögség Magyarországon jöttment nép, azt feleli, hogy Magyarország (Pannónia = Paionia) első lakosai paionok, vagyis görögök voltak. „A paionok ugyanis hellén törzs voltak épúgy, mint az aiolok, dórok, ionok.” A görögök tehát „valamennyi itt lakó nemzetiség közt a legrégibbek.” Szerinte sokkal nagyobb szerepet tölthettek volna be a görögök Magyarországon, ha erősebben élt volna bennük a nemzeti öntudat: „Hogy elhallgassuk azt a sok évszázadot, amióta a fenti bizonyítékok szerint Magyarországon laktak, ha csupán az elnyomatásunk kezdetétől eltelt 346 év óta saját nyelvükön beszéltek volna feleségeikkel és gyermekeikkel, mennyire megszapordtak volna a mai napig? Különösen ennél a türelmes Anyánál, vagyis ebben a filhellén keresztény országban! . . . Bizonyára, hasonlóan a többi itt lakó népekhez, ma derék, keresztény erkölcsökkel ékesített egész nemzetet alkotnánk falvakkal, városokkal, templomokkal, iskolákkal, bölcs és művelt férfiakkal, tisztekkel, vagyis századosokkal, ezredesekkel, tábornokokkal, papokkal, püspökökkel, metropolitákkal, talán bárókkal, grófokkal . . . s így szolgálva hatalmas uralkodónkat, Ófelségének nagyobb jóindulatát nyertük volna meg számunkra . . .” A magyarországi görög–szerb viszonyról keserűen beszél a fordító. „. . . Civakodó természetük – írja a szerbokről – és a görögök iránt táplált megokolatlan gyűlöletük arra indította őket, hogy sok helyen jótevőik ellen forduljanak. A görögök ugyanis mindenütt és mindenkor segítették és segítik őket. A legnagyobb bőkezűséggel – 10-szer, sőt 50-szer annyit adva, mint szerb testvéreink – áldoztak templomok építésére, fenntartására, a papok ellátására, csupán azt kötvén ki, hogy görögül és szerbül énekeljenek s hogy az ünnepeken néha görög nyelven tartsák az istentiszteletet. A szerződések és az ígéretek lassanként, mint a pókháló, szétfoslottak. Megtiltották a görög énekeket és a görög nyelvű istentiszteletet, sőt egyes városokban a görögök szent egyházi könyveit becstelen helyekre dobálták . . . Más templomokban a hívőket

helyeikről eltávolították, tanítóikat üldözték, a templomokban összegyűjtött pénzről nem számoltak el . . . A hallgatás leplével borítok be egyéb szenvedéseket. Ilyen és hasonló nehézségek miatt kénytelenek voltak a görögök elválni és elviselhetetlen költségek árán saját templomokat emelni. Ebből az okból emelkedett Magyarországon a görög templomok száma.” Végül támadja azokat a görögöket, akik szerb családba nőszülvén, anyanyelvüket elhanyagolják és nevüket „vics” végzettel elszerbesítik.

13. „Orvosi tanácsok, melyek magukban foglalják a leggyakoribb betegségeket, azok tüneteit és gyógyítását. Magyar nyelven kiadta a legkiválóbb és az orvosbölcsélok közt legkitűnőbb Rácz Sámuel, a pesti egyetemen az anatómia tanítója. Nemzetünk közös hasznára most először fordította le a mi egyszerű nyelvünkre a sziaítisztai Z. J. Gy. Nyomtatták testvérének, Z. Konstantin úrnak szorgalmából és költségén. Pesten 1787-ben Lettner József nyomdájában.” – A munkát görög és latin nyelvű (l. 38. l.) ajánlások, továbbá görög előszó vezet be. A végén orvosi és gyógyszerészeti szógyűjtemény található. A népieshez közeledő egyszerű, tehát közérthető nyelven készült fordítást Zavírasz elsősorban a magyarországi görögöknek szánta. Ez abból is kitűnik, hogy a görög szövegben magyar szavakat is használ latin- vagy görögbetűs átírásban. Az eredeti munkának ugyanaz a nemzeti oktató célja volt, mint a fordításnak, amely annak idején bizonyára jó szolgálatokat tett Zavírasz honfitársainak. A görög nyelvű „Orvosi Tanácsok” jelentősége azonban ma is változatlanul megvan, mint a görög–magyar kapcsolatok és általában a magyarság civilizáló szerepének állandó bizonyítéka.

14. „Cantemir Demeter, Moldva fejedelme: Az oláhországi Cantauzino- és Brancovan-ok története. Fordítás németből. Bécs 1795. Puliu nyomda.” – A fordítást a különféle bibliográfiai munkák és lexikonok ismételten idézik.

15. „Az ó és új Szövetség szent története. Kezdő fiatalok használatára. Pesten 1787.” – A számos kiadásban megjelent iskolakönyvből könyvtárainkban nem sikerült egyetlen egy példányt sem megtalálnunk.

16. Elveszett (lappangó?) fordítások:

I. „Cornelius Nepos: A görögök kiváló hadvezéreiről. Fordítás latinból újjöröggre.”

II. „A pápák, vagyis a régi Róma püspökeinek chronológikus története. Péter apostoltól a jelenlegi VI. Piusig. Fordítás németből újjöröggre.”

III. „Péczeli József értekezése a görög és más nyelvekről. Fordítás magyarból újjöröggre.” – A hányt-vetett életű, a nemzeti művelődésért és nyelvért fáradozó és a korabeli görög litteratusokhoz sok tekintetben hasonló magyar

tudós munkásságát Zavírasz jól ismerte. Nevét idézi a szent koronáról szóló értekezésben, a szerkesztésében megjelenő Mindenés Gyűjtemény előfizetője – könyvtára tanúsága szerint. Az elveszett fordítás eredetije bizonyára a Mindenés Gyűjtemény 1791-es (könyvtárában sajátkezű bejegyzésével ellátott) évfolyamának hasonló című cikksorozata (l. 41. l.).

IV. „Magyarország politikai állapota, azaz könyvecske, amely röviden magában foglalja mindazt, ami szükséges ahhoz, hogy Magyarország jelenlegi helyzetét az olvasó megértse. Fordítás magyarból. Szükséges magyarázó jegyzetekkel ellátva.”

IV. Munkái

1. „Értekezés az isteni eucharisztia szent kelyhének egyesüléséről és vegyítéséről. Vandale József és társai ellen, akik azt állítják, hogy ez a Vegyülés teljesen ismeretlen volt a régi egyház előtt; amiből azt a következtetést vonják le, hogy a keleti egyház az isteni eucharisztia Szentségének anyagát megrontja. Összeállította Zavírasz J. Gy. a macedóniai Sziátisztából. Maga semmit nem írt, hanem mindent a Szent Írásból és a szent tanítókból merített – erejéhez képest – az igazság bebizonyítására.” – Előszavában bevallja, hogy ő a teológiában is és az irodalomban is járatlan, de az egyházát és nemzetét ért sértések rákényszerítették könyvének megírására. Az Oltáriszentséggel kapcsolatos eltérő vélemények felsorolása és a keleti egyház magasztalása után a Szentírásból, zsinati határozatokból, egyházatyákból, a nyugati egyház irodalmából vett érvekkel, végül „valószínűségi észokokkal” igyekszik az orthodoxia álláspontját igazolni. A felhasznált szakirodalomban magyar szerzők is szerepelnek. Hivatkozik Debreceni Ember Pálra és Helmeczi Istvánra. Utóbbinak „Igazság Paizsa” c. munkájából magyar idézetet közöl. Zavírasz első munkája tudományos felkészültséggel, lelkiismeretes megírt teológiai értekezés, amelynek nyelvében a népies formák nagyobb számban fordulnak elő, mint későbbi műveiben. Zavírasz György egész szellemi pályafutására jellemző körülmény, hogy mindjárt első művében figyelembe vette a magyar nyelvű szakirodalmat is. Bizonyára elsősorban anyagi okokra vezethető vissza, hogy az értekezés nem jelenhetett meg nyomtatásban.

2. „Kálvin János élete. Különféle latin, francia, német írók után.” – Kálvinnal és a kálvinizmussal szemben elfoglalt ellenséges álláspontját lépten-nyomon kifejezi a szerző. Bibliográfiájában idézi Katona Istvánt és a *L'Advocat*-féle lexikon magyar fordítását.

3. „Értekezés a magyar szent koronáról.” (v. ö. E Ph K. LX [1936] 358–367. l.) – A görög értekezés a szakirodalom alapos ismeretével, elsősorban Schwartz Gottfried munkája alapján készült 1791-ben. Első részében a Nagy Konstantin-féle adománylevél hitelességét s a Nagy Konstantin-féle állítólagos korona és a magyar szent korona azonosságára vonatkozó Révay-féle feltevést cáfolja. A második részben a Szilveszterbulla hitelességét támadja, továbbá Hartvik adatainak megbízhatóságát, sőt a szerző létezését is kétségbe vonja. Az ezekkel kapcsolatosan felsorakoztatott érvek és a görög feliratok alapján lehetetlennek tartja a magyar szent korona pápai eredetét. Értekezése nemcsak azért figyelemreméltó, mert a szent korona irodalmának egyetlen görög nyelvű terméke, hanem azért is, mert – éppen a szerző nemzetisége miatt – olyan részleteket vesz fel a szent korona problémakörébe – itt elsősorban a Nagy Konstantin-féle *Constitutum*-ra gondolunk –, amelyeket ebbe a keretbe senki sem illesztett bele, szellemével pedig a szent korona irodalmának egyéb hajtásaiban fel nem lelhető új felekezeti szempontot: a keleti orthodoxia álláspontját képviseli.

4. I. „A konstantinápolyi patriarchák története. Azon egyház megalapítójának András apostolnak idejétől sorban minden egyes patriarcha élettörténete egészen Konstantinápolynak szomorú törökkézrejutásáig.” II. „Másik (t. i. történet) Konstantinápoly elestétől 1600-ig.” – Ezt a munkát is a tőle megszokott széles bibliográfiai alapon írta meg, a forrásokra való állandó lelkiismeretes hivatkozással. Plútarchosz nevével Bod Péter „Az Isten vitézkedő Anyaszentegyházának rövid Históriaja” c. munkáját idézi.

5. „Négy nyelvű botanikai névszótár, vagyis a különféle növények neveit négy különböző nyelven, azaz görögül, népies görög nyelven, latinul és magyarul tartalmazó könyvecske. Különféle botanikus írókból összeállította görög nemzetünk hasznára Zavírasz J. Konstantin. Pesten, 1787. Lettner Józsefnél.” – A *Bibliographia Oeconomica Hungariae* (1934, I. 347 l.) Zavira Konstantin János néven említi a szerzőt ezzel a megjegyzéssel: „életéről, származásáról nem sikerült semmit se megtudnunk”. A Zavírasz-féle irodalomtörténet kiadója: Kremosz szerint György a munka szerzője s maga Zavírasz szintén a saját munkái közé sorozza. A probléma megfejtéséhez könyvtára értékes adatokat szolgáltat. Az ott található és Zavírasz György kezéből származó széljegyzetekkel ellátott botanikai munkák (l. 56–7 l.) és a „Négy nyelvű botanikai

névszótár” részletes egybevetése bizonyítja, hogy György és nem Konstantin a szerző. Az egybevetésből az is kitűnik, hogy Comenius „Janua Linguarum”-a, Rembertus Dodonaeus „Stirpium Historiae”-je, Dioskorides botanikai iratai – a könyveket a bejegyzések alapján, a beszerzés és felhasználás időrendjében említjük – Szenczi Molnár Albert szótára, Lonicerus „Kräuter-Buch”-ja mellett Csapó József „Új füves és virágos magyar kert”-je a görög munka főforrása és egyik mintája volt. Tehát Zavírasz György sajátkezű széljegyzetei tanúskodnak arról, hogy a könyvecskét – amely a magyar–görög szellemi kölcsönhatás egyik értékes bizonyítéka marad –, évek hosszú során (1764-től 1787-ig) maga készítette elő s így jogosan sorozhatta önéletrajzi vázlatában saját munkái közé. Hogy mégis Konsztandinosz neve alatt jelent meg, annak elsősorban anyagi okai lehettek. A „Négynyelvű botanikai névszótár” kiadási évében testvére költségén jelent meg az „Orvosi tanácsok” könyve és valószínűleg „Az ó és új Szövetség szent története” is. Zavírasz György ennek a támogatásnak viszonzásául engedhette át (a könyv címlapján és az előszóban) a szerzőséget testvéreinek, aki – talán – az újjörög népies nevek gyűjtésével maga is hozzájárult a névszótár összeállításához. Konstantin munkatársi szerepe azonban olyan kisméretű lehetett, hogy a különben igen lelkiismeretes szerző nem tartotta szükségesnek, hogy nevét irodalomtörténeti életrajzgyűjteményébe felvegye. Pedig erre a családi büszkeség és a hála érzése is sarkalhatta volna, ha fivére megörökítésre méltó munkásságot fejtett volna ki.

6. „A Maria Zell-nek nevezett stájerországi kolostorban nemrég talált kincs története versben . . . Bukarestben, 1786.” – A verszetet alapja valami magyar nyelvű, a katolikus szerzetesek ellen írt, gúnyirat lehetett. Erre következtethetünk a görög szövegben előforduló „atyám uram!” görög betűs magyar kifejezésről. Nyelve és versformája népies, mint a XVII. századi, Mihály vajdáról szóló verszeteké.

7. „Kereskedelmi szógyűjtemény. Különféle régebbi görög és latin írókból összegyűjtötte a macedóniai Sziátisztából való Z. J. Gy. a magyarországi Dunavecscén 1785-ben.” — A gyűjtemény betűrendben közli a kereskedelmi élet különféle ágából vett szavakat. Az ógörög alapszót többnyire újjörög népenyelen, sokszor magyar szóval, ritkábban német, török, esetleg más szóval magyarázza meg. A végén külön szógyűjtemény van, melyben megtalálhatók pl. a kocsi részei görög és magyar nyelven. A magyarországi görög kereskedők használatára szánt szógyűjteménynek a görög betűk köntösébe öltöztetett magyar szavak különös érdekességet kölcsönöznek.

8. „A szíatistztai macedón Z. J. Gy. válasza az orthodoxok meg nem keresztelt csecsemőinek üdvözüléséről kérdezősködő atyjához.” – A kérdésre vonatkozó teológiai irodalom alapján fejtegeti a protestánsok és a keleti egyház álláspontját.

9. Elveszett (lappangó?) munkák:

I. „A görögök történetének rövid összefoglalása származásuktól az utolsó királynőnek: Kleopátrának haláláig. A mi iskoláinkban tanuló ifjak számára; a tanítók figyelmeztetésére és használatára szánt számos jegyzettel.”

II. „. . . Z. Gy. útleírása. 1800-ban utazott Bécsből Morvaországba, onnan Csehországba, Szászországba és Poroszországba.”

III. „Egyházi és politikai chronológiai kézikönyv. Tartalmazza a chronológiát a világ teremtésétől kezdve: az öt Apostoli szék patriarcháinak, a Keleti Egyház érsekeinek és püspökeinek, az összes ökumenikus és helyi zsinatoknak, az egyházi íróknak, a szakadároknak, a pogányok megtérésének és a föld csaknem valamennyi nemzete királyainak sorrendjét.”

IV. „Vegyes vallási iratok. Az eretnekek üdvözüléséről. A »Mi közöm hozzád, asszony?«-ról. Az Atya képéről. A csodatevő képekről. A felavatásról. A csecsemők megkereszteléséről. Klopász Máriájáról. Az önrendelkezésről.”

V. „Vitairodalmi könyvtár. Felöleli az összes vitás dogmákról és szokásokról a latinok ellen író nemzeti tanítóinkat, műveiket, kiadott és kiadatlan másolatokat stb. Még befejezetlen, mert csak Konstantinápoly elestéig készült el.”

VI. „A szerdai és szombati böjtről. Nagytekintetű és Fótisztelendő Barkóczi Sándornak. Görögül és magyarul.”

VII. Egyik kéziratában (l. 32–33. l.) olvassuk: „Ha valami gonosz véletlen meg nem akadályozza félig kész munkánk befejezését az ógörög, római és héber pénzekről, súlyokról és mértékekről pontosan szembeállítva a mostani német, török, francia, olasz és más nemzetek pénzeivel, súlyaival és mértékeivel, akkor bárki könnyen megtudja majd a sztatérok és más ógörög pénzek pontos értékét . . .” Könyvtárának mai állománya is mutatja, hogy komolyan készült a munka megírására. Foglalkozásából tudta, hogy a mértékekről stb. szóló összehasonlító kézikönyvre nagy szükségük van a görög diaszpóra kereskedőinek. Úgy látszik azonban, hogy lassan dolgozott, mert Thomász Dimitriu nevű földije 1793-ban megjelent, az újabb korra vonatkozó – tehát gyakorlati értékű – hasonló tárgyú könyvével megelőzte.

V. Az „Új Görögország”

1. Az „Új Görögország” jellemzése

A Zavírasz Györgyre vonatkozó irodalom egybehangzó tanúsága szerint legfontosabb munkája az „Új Görögország vagy Görög Szintér”. Teljes címe: „Új Görögország vagyis a nemzetünk szomorú bukása után virágzó művelt hellének története, akik fáradtságukkal és verejtékükkel – amennyire tőlük telt – melengették és élesztették a hanyatló és halállal vívódó Görögországot. Tartalmazza csaknem valamennyi munkájukat, azok kiadásának helyét, idejét és számát, a kiadatlanokat is, annak megjelölésével, hogy Európa vagy Görögország mely könyvtárban lelhetők fel. Különféle görög, latin, francia, német, olasz és magyar írók nyomán (– sok kiadott és kiadatlan művet maga is elolvasott –) az anyagot chronológiai sorrendbe állította a macedóniai Sziátisztából származó Jeórijosz Joánu Zavírasz”. A szerző a címhez a következő szavakat fűzi hozzá: „Megjegyzendő azonban, hogy ez csupán az első, következőleg formátlan és rendezetlen tervezet. Később ölt majd kijavított és rendesebb alakot”. A címlapot alfabetikus, ezt pedig choronológikus táblázat követi. Azután több mint 500 oldalon át – az ismétlések leszámításával – 517 író életéről és munkásságáról számol be a könyv, melynek elolvasása alatt 350 esztendő telt át a görög szellem történetéből: a XV. század közepétől a XVIII. század végéig terjedő korszakot. Az egész korra – könyvünkre is – rányomta bélyegét a humanizmustól, a keleti egyháztól és később a fanariótáktól egyaránt ápoló – még Bizáncból öröklött – szellemi irányzat, melynek egyik lényeges vonása az ókori formákhoz való ragaszkodás. A valóságban azonban, különösen a korszak vége felé, a régi nyelvhez való ragaszkodás és a keleti egyház iránt tanúsított hűség nem öncélú, csak nyelvesztétikai vagy csak vallásfilozófiai meggyőződésből fakadó szellemi irányzatot jelentett. A görögök úgy érezték, hogy az ógörög nyelv és az orthodoxia ápolásával a nemzet ügyét szolgálják. A nemzet: ez munkásságuk rugója, érzelmeik megindítója, legfőbb gondjuk. Központi eszmény déltől északig, kelettől nyugatig az ősi földön és a diaszpóra széles területein egyaránt, mindenütt, ahol csak görög szellemi élet virágzott ezekben az időkben. Könyvek írása, másolása, kiadása, terjesztése nemzeti ügy volt a kor íróinak szemében. Igaz ugyan, hogy a tárgyalt kor írott termékei igen csekély részének van kimondottan irodalmi jelentősége, azonban az is kétségen felül áll, hogy ezek a jobbára tudós írók nemzeti szempontból mérhetetlen érdemeket szereztek. Ők voltak az elnyomatás idején a szétszórt

görögség összekapcsolói, az antik és modern görögség azonosságának hirdetői, a nemzeti öntudat ébrentartói s így a politikai felszabadulás előkészítői. Egész, nagy szellemi tevékenységüknek, ha nem mindig hangsúlyozottan is, egy célja volt: hamvaiból újra feltámasztani Görögországot. A könyv címe, mely egy emberöltővel a görög Phoenix megéledése előtt született meg, nemcsak a Konstantinápoly eleste után élő és szellemileg tevékenykedő újjörög nemzedékre, hanem a még fel nem támadt új hazára is vonatkozik. A cím is hangsúlyozza a következő generációk számára a könyvben tárgyalt írónak, mint az Új Görögország előkészítőinek nemzeti jelentőségét. Zavírasz György elévülhetetlen érdemeket szerzett azzal, hogy monumentális munkájában ő gyűjtötte össze, részben ő kutatta fel és ő rendszerezte először azt az anyagot, amelynek alapján a későbbi kutatók a görög szellemi élet történetének igen jelentős fejezetét: a görög szabadságharcot és az új Görögország eljövételét előkészítő 350 esztendő történetét rekonstruálhatták.

2. Az „Új Görögország” sorsa és szerepe az újjáébredő görög irodalomtörténetírásban

A munka – sajnálatos módon – csak 1872-ben jelent meg nyomtatásban. Értékére jellemző, hogy kéziratos formájában is nagy szolgálatokat tett a görög tudománynak. Zavírasz ugyanis irodalomtörténeti életrajzgyűjteményének megírásával olyan eszmét valósított meg, amely honfitársai közt jóval később, a leghivatalosabb formában csak 1865-ben vetődött fel újra, amikor az athéni egyetem pályatételnek tűzte ki az elnyomatás korának biografikus feldolgozását. A pályadíjat a nagynevű közép- és újjörög filológus: K. N. Száthasz „Újjörög irodalom” című, csaknem 800 oldalas kötete nyerte meg. A két munka részletes összehasonlítása alapján megállapítottuk, hogy Száthasz 117 író életére és munkásságára vonatkozó adatát Zavírasz könyvéből merítette. A XVIII. századbeli írók nagy többségénél kizárólagos, egy részüknél pedig főforrása volt az „Új Görögország” összeállítása. Körülbelül 40 oldalt írt ki belőle többé-kevésbé áttisztított formában. Száthasz könyve nem egyéb, mint Zavírasz munkájának gyökeres átdolgozása és kiegészítése a közben eltelt 70 esztendő tudományos haladásának megfelelő apparátussal. Száthasz tagadhatatlanul értékes munkájának 1868-ban történt megjelenése után természetes, hogy az idők múlásával sok tekintetben elavult „Új Görögország” kiadása 1872-ben korántsem lehetett olyan jelentőségű, mintha az annak idején történt volna meg. Száthasz tudományos tekintélye, munkájának rendszere és nagyobb

terjedelme magyarázza meg azt a körülményt, hogy a görög irodalom- és tudománytörténet későbbi bűvárai, a legtöbb esetben, már csak kényelemszeretetről sem mentek vissza Zavíraszra, hanem Száthasz könyvét használták és arra hivatkoztak, miközben sokszor talán nem is sejtették, hogy tulajdonképpen Zavíraszról merítenek. Egybevetésünkéből következik, hogy Száthasz munkáján keresztül tulajdonképpen az „Új Görögország” termékenyítette meg az utána következő újjörög irodalomtörténetírást.

3. Az „Új Görögország” forrásai és mintái

(Magyarországi származása és kapcsolata az egykorú magyar irodalomtörténeti munkákkal)

Valami húsz görög, latin és egyéb idegennyelvű szerző neve ismétlődik bibliográfiai felsorolásaiban. Ezek mellett magyar nyelvű forrásokat is használt. Így Gavriil Szevírosz, Theódorosz Gázisz, Nikólaosz Komninosz, Ioányisz Lászkarisz tárgyalása végén a „magyar LAdvocat”-ra is hivatkozik. A humanista Viszarion (Bessarion)-ról írt cikk bibliográfiájában olvassuk: „Lásd Budai Ézsaiást!” Utalása a könyvtárában is megtalálható „Régi tudós világ történetéjé”-re vonatkozik. Önként vetődik fel az a kérdés, hogyan jutott Zavírasz abban az időben – kortársait megelőzve – arra a gondolatra, hogy életének főművét: az első tudományos újjörög irodalmi életrajgyűjteményt megalkossa? Honnan vette mintáját? Ha az őt megelőző görög kezdeményezéseken és sovány próbálkozásokon végigtekintünk, belátjuk, hogy ezek közt mintát hiába keresünk. Kutatás közben nem szabad megfeledkeznünk arról a tényről, hogy munkáját Magyarországon (és pedig valószínűleg 1790 és 1804 közt Szabadszálláson) írta meg. Tudjuk, hogy akkor, midőn Zavírasz az „Új Görögország” írásába belekezdett, Magyarországon már tekintélyes múltja volt a hasonló életrajgyűjtemények irodalmának. Elég Czvittinger Dávid, Bod Péter, Horányi Elek és Wallaszky Pál nevére hivatkoznunk. Az összehasonlítás azt mutatja, hogy az egyes cikkek kidolgozásában a görög munka a magyarországi életrajgyűjtemények közül legközelebb áll a „Memoria Hungarorum”-hoz. Kérdés, hogy ismerte-e Zavírasz a fenti magyar szerzők munkásságát? Bod Péter két munkája is megtalálható könyvtárában. Horányira és ugyancsak Bod Péterre ismételten hivatkozik munkáiban. Horányit, aki éppen azokban az években tanított Kalocsán, amikor Zavírasz ott lakott s az ottani piaristák előadásait hallgatta, bizonyára személyesen is ismerte. Hozzátehetjük, hogy munkáik: az „Új Görögország” és a „Memoria Hungarorum” a jelzett külső hasonlóság

mellett keletkezésük hazafias indítékában is rokonságot mutatnak egymással. Mindezek az adatok valószínűvé teszik Zavírasz és a magyarországi irodalomtörténetírás kapcsolatát. Találunk azonban magánál Zavírasznál konkrét bizonyítékot is, amely a fenti kapcsolatot, mint kétségbevonhatatlan tényt állítja elénk. Egyik kéziratában ugyanis hivatkozik Wallaszky Pál „Conspectus”-ára. Tekintettel arra, hogy Wallaszky munkájának bevezetésében hosszasan tárgyalja a megelőző irodalmat, különösen Czvittinger, Bod Péter és Horányi idevonatkozó munkásságát, kétségtelen, hogy Zavírasz György tudott a magyarországi irodalomtörténeti életrajzokról, amint már eleve is feltehető volt, hogy ő, aki a magyarság politikai történetét tárgyaló munkákat állandóan idézte, ismerte a magyarság szellemi életére vonatkozó fontos dokumentumokat is. Tehát Magyarországon, a Czvittingerek, Bod Péterek és Horányiak hazájában, az említett irodalomtörténetírók munkáiban megnyilatkozó szellemben, hasonló eljárással, magyar kultúrmiljøben, részben magyar források felhasználásával, magyar minták szerint keletkezett az első tudományos értékű és hatásában is nagyjelentőségű újgörög irodalomtörténet.

4. Az „Új Görögország” adatai a magyarországi görög szellemi életről a XVIII. században

A magyar olvasónak, mindjárt az első figyelmesebb átlapozásnál, lépten-nyomon valami magyarországi helységnéven, nem egyszer bennünket érintő tulajdonnéven akad meg tekintete. A magyar helynevek (Bánátszentmiklós, Beszterce, Brassó, Buda, Diószeg, Eger, Gyöngyös, Kalocsa, Kecskemét, Kolozsvár, Miskolc, Modor, Nagyszombat, Pest, Pozsony, a szerémségi Ruma, Temesvár, Tokaj, Zimony, továbbá Erdély, Magyarország) egyes írók pályájának állomásait, sok esetben műveik kiadási helyét jelölik. A könyvben méltatott görög írók életrajzából ugyanis kiténik, hogy közülük csaknem harminc – főleg a XVIII. században – hosszabb vagy rövidebb időt töltött Magyarországon. Akadnak köztük olyanok, akik politikai okokból kerültek kapcsolatba hazánk földjével (Sztavrinosz Vesztíariosz, Nikólaosz Mavrokordátosz), egyeseknél csak a magyarországi tartózkodás tényét említi könyvünk más idevonatkozó életrajzi adat mellőzésével (Lukákisz, Andóniosz Manuil, Nikólaosz Vilarász, Konsztandinosz Jeorjiádisz Kúcikosz, Jeremiász, Aléxandrosz Eládiosz, Paisziosz, Amvrósziosz Pámberisz), másokról (és ez a nagyobb rész) azt olvassuk, hogy kenyérkereseti célból lelkészkedtek vagy tanítóskodtak a magyarországi telepések egyházközségeiben (Jákovosz Paleológosz, Dimítriosz

Hadzi Polyzóisz, Chryszánthosz Ziteosz, Harísziosz, Nikódimosz Kefalin, Livádiai Anthimosz, Konsztandinosz archimandrita, Dimítriosz Nikólaosz Darvárisz, Mihail Papajeorjú, Polyzóisz Kondosz, Gavriil Kalonász, Jeórjiosz Vendótisz, Anasztásziosz Muszpiniótisz). Ezek mellett azonban olyan írókról is tud az „Új Görögország”, akik kifejezetten művelődési szándékból keresték fel városainkat. Így a később Bukarestben működő szíatísztai származású jónevű orvos és szakíró, Dimítriosz Nikolau Karakászisz, 18 esztendőskorában „latin és egyéb nyelvek tanulása végett” jött Magyarországra s a pozsonyi lutheránus gimnáziumban sikerült is a latin és a német nyelvet elsajátítania, amint ezt Zavírasz megállapításán kívül Bécsben, 1795-ben kiadott latin–görög bilinguis munkája igazolja. Az ithakai Dorótheosz szintén Pozsonyban tanult latinul. Ugyancsak Pozsonyban végzett „latin és egyéb tanulmányokat” a janninai Amfilóhiosz, Művelődési vágya hozta hazánkba Jeórjiosz Szakelariu-t Kozányiból. Számos francia és német szépirodalmi művet, főleg drámákat fordított újjöröggre, melyek Bécsben jelentek meg nyomtatásban. Nálunk filozófiai tanulmányokat folytatott és, itt tanult meg németül és franciául. Konsztandinosz Cehányisz kereskedőnek készült s ezért jött Magyarországra, később azonban a művelődési vágytól hajtva, elhagyta pályáját és beiratkozott a modori gimnáziumba, ahol két éven át tanult latinul és németül. Előkelő helyet foglal el a Magyarországon tanuló görögök közt Dimítriosz Panajótu Govdelász. Fiatalon került Magyarországra, ahol a pesti egyetem tanárait hallgatta. „Szorgalmának és tehetségének elismeréséül – mondja könyvünk – a negyedik esztendőben, egyetemi privilégium alapján nagy dicsérrel a filozófia doktorává avatták. Ő az első görög, aki ebben a kitüntetésben részesült.” Valamennyi közül messze kiemelkedik a magyar–görög szellemi kapcsolatok szempontjából páratlanul álló munkásságával maga a könyv szerzője, aki azonban önmagának a művében tárgyalt többszáz litterátus közt az utolsó helyet jelöli ki. A szárazföldi Görögország és a görög szigetvilág minden részét képviselik – szülőföldjük szerint – ezek a magyarországi litterátusok. Munkásságuk, amely a szellemi élet nagy területére kiterjed, csaknem mindig tanítócélzatú. Természetesen a vallás központi szerepet kap ebben a környezetben, ahol a lelkek mélyén gyökerezett a keleti orthodoxia és a hellén nemzet azonosságának a hite. A „nemzeti” egyház védelmére szükséges tudnivalók mellett azonban a profán ismeretek egész birodalma érdekelte őket. A hazánk földjével kapcsolatba került görög tudósok szellemi termékei és idegenből fordított munkái közt mindent megtalálunk. Egymás mellett – sok esetben ugyanazon poliglott és polihisztor neve alatt – szerepelnek itt ábécés könyvek, számtan, mértan, földrajz, csillagászatban,

természetrájk, grammatikai kézikönyvek, német, franciayelvkönyvek, szótárak, egyház- és világtörténeti összefoglaló munkák, az oláh fejedelmek története, Mihály vajda, Szkanderbég, Paszvanzoglu, Bonaparte élete; vannak köztük értekezések a kötelességről, a kalokagathiáról, a boldog életről, az illelőről, az egészségvédelemlről; vannak jogi tanulmányok, teológiai, filozófiai, pedagógiai kézikönyvek, egyházi beszédek, imák, vallásos és világi versek, himnuszok, epigrammák, lakodalmi ének, gyásznének, históriás versezetek, továbbá – főleg antik tárgyú – modern szépirodalmi fordítások, végül – éppen Zavírasznál – magyar tudósok műveinek görög fordítása és számos magyar vonatkozású kisebb-nagyobb dolgozat. Ezek a személyek és ezek a munkák alkották azt a vallásos és nemzeti eszméktől fűtött szellemi légkört, mely a XVIII. században Magyarország különböző pontjain sok ezer számban élő, jobbára kereskedést folytató görögöket körülvette s a szülőhazához kapcsolta.

Zavírasz művének ismertetett tudósításai természetesen önmagukban nem elegendők arra, hogy belőlük a XVIII. században hazánkban élő görögségnek szellemi életéről teljes képet alkossunk magunknak. Az ő értesítéseiből nyert kép sok szempontból kiegészítésre szorul még. Az „Új Görögország” azonban az idevonatkozó további kutatásoknak mindig nélkülözhetetlen forrása, kiinduló pontja és szilárd bázisa marad.

AZ ÚJGÖRÖGÖK

Az újgörögök

I. A görögség sorsa Bizánc után

„Egy marék nép, egy dicső múltú nép hosszú szolgaságba vert, félig elalélt maradványa, akkor, mikor egész Európa győzelmes urai egyesülve kábultságban, politikai és szellemi mozdulatlanságban tartották népeiket, egyszerre megrázkódott: tudatára ébredt múltjának és jelenének jobban, mint bármikor annakelőtte; elszánta magát a legirtózatossabb küzdelemre, hogy életre verje magát; megrendítette elnyomóját, a nagy oszmán birodalmat, fölrázta a művelt világot és szabaddá lett.” (Dercsényi M.: A görög szabadságharc, Bp. 1930).

A XIX. század egyik legnevezetesebb, mások számára is példaadó nemzeti megmozdulása volt a görög szabadságharc, mely 1821 tavaszán robbant ki és évekig tartó küzdelem után végül is – 1830-ban – Hellász „poraiból való megélemedésére” vezetett. A görögök, kiknek élniakarásáról az elnyomatás századaiban 1453 óta több mint 30 felkelés tanúskodott, szabadságharcukkal a népek szemében ország-világ előtt bizonyosságot tettek arról, hogy a marathoni ősök méltó ivadékai. „A hellének szent csontjaiból kikelő szabadság” – ahogy a Dionysziosz Szolomosz-tól származó görög nemzeti himnusz allegóriája rajzolja – megmozgatta egész Európát. A küzdő nemzet anyagi és erkölcsi támogatására görögbarát társaságok alakultak s az így mind szélesebb hullámokban terjedő filhellén lelkesedés egyfelől megtermékenyítette a nyugati népek egykorú irodalmát, másfelől főforrása lett annak a gyűjtő, fordító és feldolgozó munkásságnak, mely az elmúlt száz esztendőben a modern görögség történetét, kultúráját, különösen az újgörög nyelv és szellem kincseit feltárta és ismertette. A görögség újra a művelt világ érdeklődésének központjába került. A magyarok is kivették részüket, egészen napjainkig, a görög, német, francia, holland és más nemzetek neohellénista kutatóinak vállvetett munkájából. A magyarság érdeklődése nem csupán az európai kultúra bölcsőjénél álló görögök utódainak, hanem elsősorban annak a görög népnek szól, melyet politikai, gazdasági és kulturális téren egyaránt, a honfoglalástól kezdve napjainkig,

évszázados kötelékek fűznek a magyarsághoz. A klasszikus műveltségben és a filhellén lelkesedésben gyökerező érdeklődésen felül tehát különleges magyar szempontok teszik megokolttá, hogy a fentérintett kutatómunka nyomán a művelt magyar olvasó közelebről megismerkedjék az újabbkori görögséggel és a magyar–görög kapcsolatokkal.

*

1453. május 21-ike – egy keddi nap – gyászbetűkkel van beírva a görög történelembe. Hogy ez a nap eltörölhetetlen nyomot hagyott az egész nemzet lelkében, annak bizonyosága a görög közhiedelem, mely szerint a kedd ma is – csaknem 400 esztendő után – szerencsétlenséget hoz minden vállalkozásra. Ezen a napon került ugyanis török kézre Konstantinápoly s a görögség, amely a pogány antik világ eltűnése után a bizánci birodalomban még több mint ezer évig világtörténelmi jelentőségű politikai és kulturális tényező volt, ezen a napon süllyedt évszázados szolgaságba. Az 1453. esztendő tehát határkövet jelent a görög közép- és újkor mezsgyéjén: innen szokták számítani a tulajdonképpeni újjörög történet kezdetét.

A hódoltság (1453–1821) idején az igazhitűek táborán kívül álló „nyáj”: a riája, így a görögség is – nagyjából földművelő zsellér nép – a mindig fenyegető harácsolás, katonaszedés és egyéb önkényeskedések veszedelmei közt, állandó rettegésben és bizonytalanságban tengette életét, de a szabadság eszméje nem halt ki belőle. Az eszmét éltették és táplálták: a keleti egyház, a tudósok, a „kleftiszek” és, különösen később, a kereskedők gazdag, áldozatra kész társadalmi rétege.

A szultántól nyert privilégiumok révén az egyház és a klérus kezében tartotta az egész görögség művelődését. Ennek központjában a konstantinápolyi „Nagy Nemzeti Iskola” állott, melyet közvetlenül a bukás után az új korszak első görög patriarchája alapított. Az egyházfejedelem példáját többen követték. Iskolájukról híres helyek voltak: Drinápoly, Janina, Jassy, Bukarest, Athén, Chios, Szmyrna, Moszchópolisz, Szaloniki és, különösen a későbbi századokban, a magyarországi görög telepek. A nyilvánosan engedélyezett iskolákon kívül működtek az ú. n. „titkos iskolák”, melyekben leginkább az éj leple alatt oktatták a tudásra vágyó tömegeket.

Az iskolák mellett igen fontos szerep jutott a nyomdáknak. Kyrillosz Lúkárisz alapította az első görög nyomdát Konstantinápolyban a XVII. században. Később a jeruzsálemi patriárcha Jassyban és Bukarestben létesített nyomdákat.

A XVIII. században híres nyomdája van Moszchópolisznak, Szmyrnának és az Athos-hegyi kolostorköztársaságnak. Az említetteken kívül jelentős kultúrgócponatoknak számítanak még a velencei és a bécsi görög nyomdák. Érthető, hogy az Egyháztól alapított iskolák és nyomdák által terjesztett kultúra magán viseli a keleti orthodoxia bélyegét.

Észrevehető a kor görög műveltségén a humanista szellem nyoma is. Ugyanis a XV. század első felében: a flórenci zsinat alkalmával, de még inkább az 1453. évi csapás után Itáliába került görög tudósok a humanista mozgalom vezéralakjaivá lettek s nemzetközi hírük révén, nagyrészt görögnyelvű kiadványaikkal, több századra szóló mélyreható befolyást gyakoroltak honfitársaikra.

Ez az egyházas és egyben antikszellemű műveltség lelkes támogatókra talált a fanarióta hoszpodárokbán (1711–1821): a török szultánok teljes bizalmát élvező görög származású fejedelmekben, az oláh vajdaságok gazdag uraiban.

Az egyházas – humanista – fanarióta újjörög műveltség képviselői az ógörög nyelv, a keleti orthodox vallás és a görög nemzeti gondolat háromságából álló egységes eszményt szolgálták.

A nemzeti érzésnek és a görög függetlenség eszméjének nem kevésbé lelkes ápolói voltak a műveletlen néprétegekből kikerült kleftiszek: az elnyomó erőszakoskodásai elől a hegyek közé menekülő szegénylegények, akik egy-egy „kapitány” köré csoportosulva a vadon „limeri”-áin: kleftisz-szállásain élték szabad életüket és állandóan gondot okoztak a török hatóságoknak. Számtalan népdal magasztalja hőstetteiket, melyekkel a török ellen vívott küzdelmekben kitűntek. A nagy felszabadító háborúból is kivették részüket. Történelmi fontosságú szereplésükkel, lovagias magatartásukkal elérték, hogy nevük, mely eredetileg „tolvaj”-t, „rabló”-t jelentett – gyökeres jelentésváltozás után – a „nemzeti hős” névvel egyértékű lett a görögség tudatában.

A felszabadulás anyagi alapjainak előkészítői a görög kereskedők voltak. Az elnyomatás századaiban kereskedelmi házaikkal, karavánjaikkal, szállítóvállalataikkal, tekintélyes kereskedelmi flottájuk segítségével szárazon és vízen mindent behálóztak. Olaszország, Franciaország, Anglia, Oroszország, az oláh vajdaságok, Magyarország és Ausztria területén valamennyi jelentősebb városban megtaláljuk a görög kereskedőt, aki szülőföldjétől távol is megőrizte vallását, nemzetiségét s honfitársaival és az óhazával való szoros kapcsolatát.

A felszabadulást célzó előkészületeket meggyorsította a francia forradalom eszmevilágának terjedése. Ezekből az eszmékből táplálkoztak a nagy események előfutárai, elsősorban a nemzet nagy vértanú költője: Rigász Fereosz Velesztinlisz, aki francia segítség reményében az egész Balkán fellázításán

fáradozott. Megrajzolta és terjesztette Görögország térképét. (A ritka nyomda-termékből 2 példány van Magyarországon!) Az új államot a francia forradalmi alkotmány mintájára kívánta berendezni és Bécsből mint központból igyekezett a felszabadító háború eszméjének megnyerni a diaszpóra görögségét kiadványok segítségével. Lázadásra buzdító proklamációját (Bécs, 1797), mely magában foglalta a Marseillaise-t utánzó „Thúriosz” címen ismert indulóját is, eszmetársai terjesztették a göröglakta helyeken. „Meddig éljünk még – kiáltja oda a görögségnek – hős leventék, szűk völgyekben, hegyek hátán, erdőségekben mint vad oroszánok?! Barlang mélye, erdők lombja meddig lesz szállásunk, a keserű szolgaságtól meddig bujdosásunk?! Jobb egy óra szabad élet, mint negyven évi szolgaság!” (Dercsényi ford.)

Az osztrák hatóságok Rigászt 7 társával elfogták, kiszolgáltatták a törököknek s Belgrád török parancsnoka: Hadzsi Musztafa basa 1798. június 24-én a Nebojsza toronyban lefejeztette őket, holttestüket pedig a Szávába dobatta. Magyarországi vonatkozásai miatt különösen érdekelheti a magyar olvasót az osztrák rendőrség vállalási jegyzőkönyvének alábbi szakasza, mely Rigász legfiatalabb vértanútársának vallomását tartalmazza: „Turundziász Theochárisz, György fia, 22 éves, a macedóniai Sziátisztában született, nőtlen görög kereskedő. Bevallja, hogy ismerte Rigász szándékát és hogy tőle 3 térképet és 50 képet kapott, melyeket Zimonyban lakó testvérenek küldött el. Szakelláriosztól átvette lemásolás céljából a lázító éneket, ezt énekelte Karakászisz és Panajótisz orvostanhallgatókkal és valamennyien együtt kifejezték azt a kívánságukat, hogy a török iga alól való felszabadulással visszaadják Görögországnak a függetlenséget. Márciusban (1797-ben!) Zimonyban is énekelte ezt a dalt, testvére és más kereskedők társágában. Pesten is terjesztette a lázító nyomtatványt, a Leter kávéházban pedig beszédet tartott a proklamációról és észrevette, hogy a görögök nagy része már tudott róla.” Hozzátehetjük, hogy Martinovicsék ifjú görög kortársát, 1797 januárjában, Pesten fogták el, mert a magyar főváros azokban az időkben nevezetes szellemi és gazdasági gócpontja volt a diaszpóra görögségének.

Rigász után másik nagy vezetőegyéniége támadt a görögöknek a szmyrnai származású Adamandiosz Koraiszban, aki mint nemzetközi viszonylatban is kiváló hellénista filológus, Kazinczyra emlékeztető buzgalommal: tudományos munkássággal és levelezéssel szolgálta a nagy nemzeti ügyet, ő is francia segítségbe helyezte reményét. Csaknem egész életét Franciaországban töltötte. Onnan érintkezett honfitársaival.

Ilyen előzmények után alapította meg 1814-ben Odessában Nikolaosz Szkufász, Emmanuil Xánthosz és még néhány lelkes patrióta – egyszerű görög

kereskedők – a „Baráti Társaságot” („Filiki Eteria”) azzal a határozott céllal, hogy Görögországot felszabadítsák. Ennek a titkos társaságnak, melynek szimbóluma a hamvaiból feleledő fönix-madár volt, sikerült a szétszórta élő nemzet minden rétegéből olyan tagokat szerezni, akik vagyonukat és életüket ajánlották fel a kitűzött cél szolgálatára. Közvetlenül a „Filiki Eteria”-ból született meg a görög szabadságharc.

1821. március 7-én Alexandrosz Ypszilándisz herceg vezérlete alatt egy felkelő csapat bevonult Jassyba. Ezzel kezdődött a szabadságharc (1821–1827). Innen a sereg április 9-én Bukarestbe érkezett. A cár azonban, akinek támogatására feltétlenül számítottak, cserbenhagyta őket. Beleegyezésével a török csapatok benyomultak a vajdaságba s Dragacsánnal olyan csapást mértek a „szent sereg”-re, hogy a megsebesült vezér maga is kénytelen volt Erdélybe menekülni azért, hogy majd innen kerülő úton Görögországba menjen. Útközben az osztrák hatóságok emberei elfogták s társaival együtt először Aradra kísérik. Itt – Aradon – adja ki a görög felkelővezér utolsó napiparancsát, melyben Karaviász nevű tisztjét kapitányi rangjától megfosztja s őt csapatával együtt a szent ügy árulójának nevezi. Aradról Munkács várába kerülnek. Ide internálja őket az osztrák kormány a politikai menekültekre vonatkozó – Ausztria és Törökország közt érvényben levő – szerződés következtében. Ypszilándisz kíséretében találjuk Jeorjiosz Lásznisz volt pesti görög kereskedőt is, akinek Munkács várában írt alábbi versét őrzik az athéni parlamenti könyvtár kéziratai közt: „Óh csupafej szörnyeteg!” – így aposztrofálja a rab görög az osztrák kétfejű sast – „Óh szörnyeteg szív nélkül, emberséges, nemes érzelem nélkül! Embertelen, lelketlen, álnok politika! Mit nyertél vele, hogy engem idezártál? Azt gondolod, hogy ezzel megmentetted a barbárok életét? Csalódszol! Igaz, hogy ezt a kart a láncok akadályozzák, hogy vérüket ontsa, de van a törvényes rendnek számtalan más tisztelője, hogy a földet megtisztítsák aljas lényüktől s vezérré tegyék az isteni Törvényt...”

Mialatt így a vajdasági megmozdulás vérbe és ... Munkács várának börtönébe fulladt, a távoli Peloponnézoszon nagyobb sikerekkel lángolt fel a harc. Dél-Görögország hamarosan felszabadult s az egybehívott nemzetgyűlés – miután, 1822. újév napján kikiáltotta az ország függetlenségét – kiadta az új állam első alkotmánylevelét s az új ország első fővárosának Korinthoszt tette meg. Az 1822. év folytatását a chioszi mézszárlás, görög tengeri győzelem, Szuli várának eleste és a politikai belviszályok teszik nevezetessé a görög szabadságharc történetében. A politikai viszálykodás – a görögök évezredes rákfenéje – a következő években sem szűnik meg. Közben az ellenség szervezkedik

s szövetségest is talál: Egyiptomban. Így jut kezére 1824-ben Kréta, Kasos és Psara szigete, 1825-ben pedig Peloponnézosz. 1826-ban hősi ellenállás után elesik Meszolongi vára is. A harc a következő évben folytatódik, míg végre 1827. október 27-én a görögök segítségére siető egyesült francia–angol–orosz flotta Navarino mellett döntő csapást mér a török-egyiptomi hajóhadra. A görög probléma végleges megoldása csak jóval később, az 1828–29-i orosz–török háború befejezése után, 1830. február 3-án, következik be, amikor a szövetséges nagyhatalmak londoni egyezménye elismeri az új görög állam függetlenségét.

A görögség hősi küzdelme, mely Bocárisz, Karaiszkákisz és Kolokotrónisz tábornokok, valamint Kanárisz, Miaúlisz tengernagyok és társaik nevét a világtörténelem halhatatlanjai közé emelte, egész Európa lelkiismeretét megmozgatta. Mindjárt a harc elején megalakult Bernben az első filhellén társaság, majd ennek nyomában különféle városokban a hasonló egyesületek egész sora keletkezett. Byron példája, aki maga is beállott a harcba (Meszolongiban halt meg 1824-ben!), mély hatással volt az egész művelt világra. Érthető, hogy Magyarországon is osztatlan rokonszenvre talált a görögök nemzeti megmozdulása. Csakhogy az érzelmek megnyilvánításának gátat szabott Metternich cenzúrája. Berzsenyi „Új Görögország” című filhellén verse is csak 1842-ben láthatott napvilágot. Értékes egykorú biznyságot tartalmaz a Meszolongiban – Byron támogatásával – megjelent „Görög Krónikák” című újság 1824. március 12. száma, mely többek közt a következőket írja: „A Magyarországból érkező legújabb értesülések szerint leírhatatlan a magyarok lelkesedése a görögök irányában s társalgásuknak csaknem kizárólagos témája nemzetünk felszabadítása ... Derék magyarok! Ti jól tudjátok, mi a szabadság s meg tudjátok becsülni azt a nemzetet, mely évszázados rabság után őseinek újraéledt lelkiületével és páratlan bátorsággal küzd azért a nagy jóért...” A szabadságharc történetírói említik, hogy magyar önkéntesek is részt vettek a küzdelemben. Kiemelik Desseffy százados nevét, aki 1822. július 22-én, Peta mellett, életét áldozta a görögök ügyéért.

Az egykorú magyar újságok részletes tudósításokat közölnek a küzdelem minden fázisáról s itt-ott elejtett szóval, közbeszúrt mondattal fejezik ki a magyar nép érzelmeit. „Tsak az a veszedelmes meghasonlás ’s részrehajlás ne uralkodna köztök,” – írja a Magyar Kurír 1825. november 8-án – „a’ mellyet még sokkal veszedelmesebbé tesznek az idegen nemzetektől oda ment sok féle gondolkozású Görög pártfogók.” Meszolongi eleste után pedig ugyanannak az újságnak 1826. június 27-i számában a következő megjegyzést találjuk: „A szegény Görögök nagyon közel állani látszanak a’ legnagyobb Crisishez.”

Az 1826. december 5-i szám kiadója azon sajnálkozik, hogy a görögöknek az Akropolisz felszabadítását célzó egyik próbálkozása sikertelen maradt.

A kortársak későbbi feljegyzései is megvilágítják a korhangulatot. Idézzük Pulszky Ferenc „Életem és korom” (Bp. 1880) című munkájának idevonatkozó részletét (16. 1.): „Ez időben kezdtem olvasni a hírlapokat, azaz az Augsburgi Allgemeine Zeitung-ot... a külföld jól volt képviselve ezen lapban, iránya szabadelvű maradt, az angol parlament s a francia kamrák vitái hű kivonatban jelentek meg benne s a spanyol és olasz mozgalmakról általa lettünk értesítve, szintúgy a görög felkelésről. Engemet ez érdekelt leginkább, mert Lángétól (tanárától) tanultam szeretni Miltiadest, Themistoclest és Epaminondast s hittem, hogy a mostani görögök azoknak linealis utódai; s ezért feszült figyelemmel olvastam a görög tudósításokat, ezeket kerestem fel mindig s midőn a gyász hír érkezett Missolongi bevételéről s e várórség hős haláláról, úgy le voltam sújtva, mintha nagy szerencsétlenség ért volna engemet. Atyámat s asztali vendégeit jobban sértette, hogy Ypsilanti herceg, midőn az oláh felkelés elnyomtatása után sebesülve Magyarországra menekedett, a határőrvidéken elfogatott s a munkácsi várba internáltatott...”

A filhellénizmust, mely nálunk klasszikus műveltségünkben, évszázados magyar–görög kapcsolatokban és – nem utolsó sorban – a szabadság eszméjének megbecsülésében gyökerezett, a külföldiek, köztük Byron példája is befolyásolta. Széchenyiről tudjuk, hogy görögországi utazása alatt Childe Harold emlékei kísérik. Görögbarát naplófeljegyzései is sok tekintetben megegyeznek Byron felfogásával. Mély benyomást tett rá az angol költő politikai előrelátása, mellyel Görögország függetlenségét megjósolta. Széchenyi különben, aki görögországi útján az élő görögséggel és az újjörög nyelvvel is megismerkedett, naplóiban ismételtlen megemlékszik a szabadságharcról, bírálja a nagy hatalmak magatartását, s egyik helyen (II. 734. 1.) a történelem híres emberei közt felsorolja a görög szabadság hőseit is. Fáy András elbeszélésben örökíti meg Szuli hős védőit. Vörösmarty is érdeklődik a szabadságharc kimagasló alakjai iránt. Jósika Miklósról pedig azt olvassuk, hogy 1823-ban Meszolongiba készült Byron mellé, hogy az ő oldalán küzdjön a szabadság eszméjéért.

Így a görög szabadságharc, melynek világpolitikai jelentőségű következménye lett a Szentszövetség felbomlása, amellet, hogy egy nagy múltú nemzetet kiemelt az évszázados szolgaságból, világmissziót is teljesített azzal, hogy a szabadság és függetlenség eszméjébe vetett hitet az emberekben – nálunk is! – megerősítette.

*

Az új állam első feje Joánisz Kapodisztriász gróf kormányzó lett, (már 1828-ban kezébe vette a hatalmat), aki 1831-ben politikai gyilkosságnak esett áldozatul. Utódja, Ágoston nevű testvéröccse, 1832-ben Ottó bajor herceg javára lemondott. Ottó királyi címet vett fel s mint ilyen 1861-ig uralkodott. Uralkodását, melyhez az új ország és Athén (1834 óta Nauplia után az új és végleges főváros) kulturális fellendülése fűződik, német tanácsadónak egyoldalú befolyása annyira népszerűtlenné tette, hogy 1861-ben az elégedetlen nép forradalmi úton kényszerítette távozásra első királyát. Helyét a dán királyi családból származó György foglalta el 1863-ban. Az új uralkodó személye iránt táplált rokonszenv és bizalom jeléül Anglia önként lemondott Görögország javára az Ión tengeren elterülő Eftániszosz 7 egységből álló szigetcsoportjáról. Anglia gesztusa ösztönzés volt a görögöknek további lépésekre: a nemzeti egységért folyó újabb küzdelemre, amely György király egész uralkodását kitöltötte. Hátra volt még ugyanis Kréta és a többi szigetek, továbbá Thesszália, Makedónia és Epirusz görögjeinek felszabadítása. E küzdelmek során a török 1867-ben leverte az anyaországból is szított krétai felkelést. A sziget egy újabb forradalom nyomán 1878-ban autonómiát kapott, majd újabb elnyomás és újabb felkelés után (itt tűnt fel először Venizelosz neve) 1897-ben ismét – többé vissza nem vont – autonómiát nyert: alapot az anyaországhoz való – később bekövetkező – csatlakozásához. A thesszáliai határ is ismételt megbeszélések, sőt fegyveres konfliktusok tárgyát képezte a 70-es, a 80-as és a 90-es években. A nemzeti igényeket – legalább is európai vonatkozásban – kielégítő rendezést csak a Balkán-háborút (1912–1913) követő szerződések hozták meg a görög-lakta területeknek – számos szigetnek is – Hellászhoz való kapcsolásával. Az első világháború Görögországnak újabb területi gyarapodást eredményezett Thrákiában. Közben, György királynak 1913-ban történt meggyilkolása után, Konstantin lépett a trónra.

Az első világháború két pártra szakította a görögöket. A venizelisták az antanthatalmak melletti beavatkozást sürgették, a király és hívei pedig igyekeztek minden eszközzel visszatartani az országot attól, hogy a nagyhatalmak viszályába belekeveredjék. Venizelosz, aki az antanttal összejátszott, lemondatta a királyt Sándor nevű fia javára. Ennek vérmérgezés okozta váratlan halála után, 1920-ban, a népakarat visszahívta Konstantint, aki azonban 1922-ben a kisázsiai hadjárat kudarca után újra számkivetésbe ment. A venizelisták utódját, II. Györgyöt is eltávolították s kikiáltották a köztársaságot. 1935-ben

a népakarat – népszavazás útján – visszaállította a királyságot s II. György visszatérhetett trónjára.

Az egymást követő forradalmak és államcsínyek közt eltelt két utóbbi évtized különféle kormányainak legnagyobb teljesítménye a kisázsiai menekültek s a balkáni kisebbségek kicserélése folytán hazatért görögök elhelyezése volt.

Metaxász parancsuralmi kormánya idején, 1940-ben került bele Görögország a második világháborúba.

*

Arra a kérdésre, hogy a fiatal királyság milyen anyagi erőforrásokra támaszkodhatott, amikor a nagyhatalmak ütközőjébe jutott, feleletet ad egy futólagos bepillantás a mai görögök gazdasági életébe.

A diaszpóra görögségének történelmi jelentőségű gazdasági tevékenysége után (erre a magyar–görög kapcsolatok keretében még visszatérünk) a poraiból feltámadt ország, a minden anyagi erejét felemészítő politikai küzdelmek és állandó nyugtalanság béklyói közt lassan fejlődő gazdasági életében nem alakított ki említésre méltó, a balkáni átlagtípustól és hagyományaitól elütő különleges vonásokat.

A szegényes szárazföldi úthálózattal rendelkező görögség, az ország földrajzi adottságai következtében, mindmáig megmaradt hajós-kereskedő népnek.

Földművelésre alkalmas területe ma sem elégíti ki szükségét. Pl. 1936-ban 457.068 tonna búza bevitelére szorult. Ugyanakkor a kivitel oldalán többek közt 74.675 tonna mazsola, 39.954 tonna dohány, 8.029 tonna olaj és 38.865 tonna bor szerepelt.

Állattenyésztése főleg juh- és kecsketenyésztésre szorítkozik. A halászat is sokaknak ad kenyeret a partokon és a szigetvilágban.

A jelentékeny nyersanyaggal bíró ország ipara – szőnyeg- és szövőipara érdemel említést – nagyobbrészt csak a belső szükségletet szolgálja.

Nyugathoz kapcsolódó pénzügyi és hitelélete a többi gazdasági tényezővel párhuzamosan fejlődik feltűnő jellegzetesség nélkül.

Az ország nem tartozik sem békében, sem háborúban az önellátó országok sorába.

II. Mai görögök – régi görögök

A 130 ezer négyzetkilométer kiterjedésű ország területén a legutóbbi háború kitörésekor 7 millió négyszázezer ember élt. Közülök görögajkú 6 millió nyolcszázezer volt. A fennmaradó 600 ezer főnyi nemzetiségi lakosság közt – az „Annuaire statistique de la Grèce 1938” adatai szerint – volt 240 ezer török, 130 ezer macedon-szláv és bolgár, továbbá egyéb nemzetiség: zsidó, örmény, albán stb. együttvéve 230 ezer. A törökök, zsidók, valamint a 40 ezer római katolikus és 10 ezer protestáns leszámításával valamennyien görögkeleti vallásúak. A városok közül Athénnek a vele csaknem összeépített kikötővárossal: Pireusszal együtt kb. 700 ezer, Szalonikinek 250 ezer lakosa volt. A többiek közül Patrász kikötőváros haladta meg az 50 ezret, néhány más város a 30 ezret, a nagy többség ezen alul maradt.

Az ország gyarapodását legjobban megvilágítja a statisztikai visszapillantás. 1907-ben a lakosok száma még csak 2 millió hatszázezer, az új Görögország megalakulásakor, 1830-ban pedig mindössze alig kétszázötvenezer volt.

Az 1914–18-as világháború előtt mintegy 2 és fél millió görög élt török uralom alatt, nagyjából Kis-Ázsiában. Közülök sokan elpusztultak a világháborúban s az azt követő török–görög háború alatt, továbbá a nemzetiségek kicserélése idején a menekülés és egyéb viszontagságok következtében. A többiek – egymillió kétszázezer ember – az anyaországban telepedtek le. A szláv és török lakosok kicserélése következtében alakult ki Görögországban a fenti kedvező nemzetiségi arány. Több mint egy millióra tehető a szórványgörögség száma. Ezek Észak- és Dél-Amerikában, Oroszországban és főleg Egyiptomban élnek. Így Alexandriában és Kairóban a gazdasági és szellemi élet vezetői közé tartoznak, Egyiptom különböző városaiban napilapjaik, folyóirataik, könyveik jelennek meg, azokban iskolákat tartanak fenn, úgy, hogy a modern görög kultúra szempontjából Egyiptom tisztes helyet foglal el az anyaállam művelődési centrumai mellett. Az olasz birtokban levő Dódekanézosz szigetcsoporton és az angol Cipruson is többszázezer görög lakik.

Görögökről lévén szó, önként felvetődik mindenkiben a kérdés, mi köze a mai örökségnek az európai kultúrát megindító s ma is megtermékenyítő antik görögséghez. Sokszor halljuk, hogy a görögség elszlávosodott. Ez a hiedelem Fallmerayer német történésznek 1830-ban kiadott, Peloponnézoszról szóló, munkájában gyökerezik.

Állítását a tudomány régóta megcáfolta, a köztudatból azonban a beleplántált tévhitet máig sem lehetett kiirtani.

Fajkeveredés csakugyan történt! Ebből a szempontból jelentős a VI. század végén meginduló szláv bevándorlás eleinte Makedóniába és Thrákiába, majd Thesszáliába, Közép-Görögországba és a szigetekre is, végül a 746-ban dühöngő pestistől elpusztított Peloponnézoszra is. Az orthodox egyház érdeme ebben az időben a betelepedők megkeresztelése és hellénizálása. Említésre méltó az albán település is – a XIV. században – Thesszália, Attika, Boiótia, Peloponnézosz és a szigetek lakatlan területein. Ezek és egyéb keveredések azonban nem változtatták meg a görögség faji jellegét.

A helynevek és a szláv jövevényszavak vizsgálata, a koponyamérések, a történeti tanúbizonyságok kritikai mérlegelése és egyéb kutatások kétségtelenné tették, hogy a görögökre vonatkozó elszlávosodási elmélet téves általánosítás és túlzás volt.

A 8-9 millió lelket számláló görög nemzetet a keleti orthodox vallás, a nemzeti öntudat, a közös hagyományok és szokások szorosan összetartják. Sok szál nyúlik a múltba, mely ezt a térbeli egységet többezeréves időbeli egységgé tágítja ki annak bizonyágául, hogy a mai görögök, mint a régiek egyenes leszármazottjai, azokkal együtt egy nagy múltú nemzet egységét alkotják.

A példák egész sora igazolja, hogy a régieknek egyes helyekhez fűződő vallásos vagy babonás hite az újjörögök közt valamilyen formában a mai napig él. Ugyanez megállapítható történeti vonatkozású helyekről is. Helyhez nem kötött hagyományok is fennmaradtak. Ma is élnek az antik mythológiából ismert nereiszek az újjörög nerájda-tündér lányokban vagy az alvilág révésze Charon az újjörög Chárosz alakjában. Az ógörög Moira, a fátum, a mai görögség gondolatvilágában – „mira” újjörög formában – annyi évezred múltán is megőrizte rettegett hatalmát. A halálról szóló megnyilatkozásaik, mint a siratóversek, is emlékeztetnek a régiekre.

A hagyományok mellett a népjellem is a múltra emlékeztet. Feltűnő és sokszor visszatetsző szellemi mozgékonyasága, élénk vitatkozó természete, vendégszeretete, egyszerűsége, mértékletessége, a családi kötelek megbecsülése (pl. a tisztán megőrzött családi tűzhelynek az Odysseia-ból ismert motívuma visszatér az újjörög népmesékben is) mindezek a jellemvonások, részben más népekkel is közös, de nyilván őseitől öröklött sajátosságai közé tartoznak.

Az ősiség dokumentumai közt a hagyományokra és népjellemre vonatkozó számtalan példát jóval felülmúlja bizonyító erejével a mai görög nyelv.

Az újjörög népnyelv szókészletét, mint minden más élőnyelv, azon népek nyelvéből szaporította, melyekkel politikai vagy kulturális összeköttetésbe lépett. Így nagyobb mennyiségben latin, szláv, albán és oláh kölcsönszók kerültek

az újjörög élő nyelvbe, a nélkül azonban, hogy annak jellegét megváltoztatták volna. Szerkezete egyszerűbb, mint az ógörögé, azonban mégis sokkal konzervatívabb, mint például a román nyelvek. Ez utóbbiak – gondoljunk csak az olasz, francia nyelvekre! – olyan változásokon mentek át, melyek azokat a latin nyelvtől elkülönülő s egymástól is távoleső külön nyelvekké tették; ezzel szemben a görög népnyelv az évezredek viharai után is görög maradt. Megőrzéséhez szükséges volt századok, sőt ezredek óta a nemzedékek kontinuitása, embermilliók élő tömege, melyek atyáról-fiúra, szájról-szájra hozták az élő görög szót a Homérosz előtti időktől napjainkig.

III. Az újjörög szellemi élet

Az újjörög szellemi életének megnyilvánulásai; elsősorban a néplélek alkotásai és az újjörög irodalom termékei nem szorulnak rá a fent igazolt ösiség vagy az évszázados baráti kapcsolatok ajánló levelére. Ezek önmagukban is olyan értékeket képviselnek, melyek méltán számot tarthatnak minden művelt ember érdeklődésére.

A rövid szemléltető, bölcs közmondások – hogy a népi termékeken kezdjük az áttekintést – valamint a századokra (néha az ókorig!) visszanyúló helyi hagyományok nagy tömege mellett a *népdalok* és a *népmesék* azok az értékes és sok esetben nemzeti jelentőségű kincsek, melyek a XIX. és XX. századi – jobbára filhellén érzelmű – neogrecistáinak munkássága és ismertetése révén az egész művelt világ csodálatát megnyerték az újjörög nép alkotó zsenijének.

A minden népköltésre jellemző érzelmek és motívumok specifikus görög elemekkel párosulnak az újjörög népdalokban. A képek plaszticitása, az élénk megindulás és drámai befejezés, bizonyos nemes mérséklet a fantázia megfűszerezésében *antik* örökség ezekben a dalokban. Az érzelem lágy-sága az évszázadokon keresztül sokat szenvedő nép történetében leli magyarázatát. A haza, a szerelem és a halál eszméje körül csoportosulnak. A bizánci idők történeti emlékei részben beleolvadtak a szerelmi költészetbe – így olvadt bele a ciprusi dalokba *Arodafnúsza története* – részben mondává alakultak át, mint a végvári vitézek közt kiemelkedő *Dijenisz Akritász* alakja. Annál élénkebben él a nép tudatában – a népdalokban – Konstantinápoly emléke s az a remény, hogy eljön majd az idő, amikor az Aja Szófia újra görög lesz. A történeti dalok legtekintélyesebb része a kleftiszek ajkán keletkezett. Ezek az újjörög betyárdalok nem valami objektív hősi elbeszélések, nem annyira tettekről, mint inkább érzelmekről beszélnek. Kifejezésre jut bennük a dicsőség vágya, a szerelem, az élethez való ragaszkodás, a természet szépségeinek csodálata, a világtól való búcsúzás fájdalma, a családi otthon nosztalgijája: s mindez a betyárdalok lelki világában idegennek tetsző nőies lágy-ság, érzékeny finomság melléköngéinek kíséretében. Megfigyelhető a kleftiszdalok és a kurucénekek motívumainak hasonlósága.

Szerelmi dalaik szentimentálisak. Többet beszélnek a vágyról és a fájdalomról, mint az örömről. A görög nép jelleméből és társadalmi viszonyaiból magyarázható, hogy a dal tárgya rendszerint az emésztő, meg nem valósult szerelem. *Hero és Leander* és a *Szép pásztorleány* tragikus történetének motívumai újra meg újra előkerülnek. Ez a szerelmi népdalköltészet végelemzésben

az alexandriai erotikus költészet pesszimizisztikus irányú továbbfejlesztése. A természet is részt vesz az ember érzelmeiben. Ez a jelenség már *Nonnosnál* és *Moschosnál* is megglehető, részben keleti hatásra utaló régi hagyomány.

Az újjörög népköltészetben igen nagy szerepe van a halál gondolatának. A természet szeretetétől áthatott élni akaró ember tehetetlensége Chárosszal szemben: ez a haláldalok állandóan visszatérő motívuma. Pogánysággal kevert kereszténység, szentimentális életöröm és naiv halálfélelem sugárzik belőlük. Gyakori motívum a „*Charopálema*”: a legény és Chárosz viadala, ahol minden esetben a ravasz fogást alkalmazó Halál győz. A Chárosz-dalok főszereplője: a haldokló nehezen válik meg a természettől s annak szépségeit a sírban is élvezni akarja. Chárosz majd vadász, majd úr, majd kertész, máskor pedig építőmester alakjában jelenik meg mint az ógörög Charón és Hadés közös megszemélyesítője. Siratóverseik változatosabbak és élénkebb fantáziáról tanúskodnak, mint a többi balkáni népek hasonló dalai. A görög népballadák közt megtaláljuk Bor vitéz, Bankó leányáról szóló széphistória, Kádár Kata rokonait. Folkloristáink megállapították, hogy a „*Kömvies Kelemenné*”-ben előforduló „befalazott nő” mondája görög földön keletkezett s hogy a magyar népballada a balkáni változatokkal együtt az „*Arta hídja*” címet viselő görög balladára vezethető vissza.

Az újjörög népdalok hatására jellemző, hogy fordítóik közt Goethe nevét is megtaláljuk.

Népmeséik keleti (Ezeregy éjszaka!), szláv és ógörög rétegekből állanak. A néphit az éjfélt csendes, elhagyott görög vizeket és mezőket táncoló nimfákkal: „nerájdák”-kal népesíti be ezekben a mesékben. A mesék sárkány- és tündérvilágába a népdalokból ismert Chárosz, továbbá egyéb antik mythológiai vagy mondai alakok és emlékek szövődnek bele. Ilyen antik emlékek: a szülői házból kiveret s később csillagokká változott testvérek, a babérbokorból kinőtt királyleány, a megvakított félszemű óriás és hasonló mesemotívumok. A középkori görög népmonda hősének, *Dijenisz Akritász*-nak vonásaival s a benne magasztalt és megtesztetett hősi ideállal is több mesében találkozunk. A meséknek többször visszatérő motívuma a hitvesi hűség és az erkölcsi tisztaság, valamint a nyers erővel szemben diadalmaskodó okosság és leleményesség. A görögség ezen a téren is évszázadok óta a mai napig változatlanul ugyanaz maradt.

A görög népszellem említett alkotásai, különösen a népdalok nagy hatást gyakoroltak az irodalomra tartalmukkal, formájukkal, elsősorban nyelvükkel. Az újjörög népdalok valószínűleg Epirusból indultak ki s szájról-szájra

bejárták az egész görögseget. Vándorlás közben lesúrlódtak róluk a túlságosan helyi színezetű dialektikus elemek s kialakult rajtuk a népies köznyelvnek az a formája, melyből a XIX. században Szolomosz és költőtársai megalkothatták a népnyelven alapuló újjörög irodalmi nyelvet.

*

Az újjörög irodalom bölcsőjétől kezdve súlyos formai problémával küzd a „diglosszia”: a kétnyelvűség miatt. Történetének jelentékeny részét az archaizáló és az élő nyelv harca tölti be. A Nagy Sándor halála után, az attikai dialektus alapján kialakult köznyelv – a koiné – megszüntette a régi tájnyelveket. Az újjörög nyelv, mely a koinének egyenes folytatása, s amely a koiné alakjában például a Septuaginta és az Újszövetség könyveiben is megszólal, az atticisták magatartása miatt hosszú időn át csak itt-ott – legtöbbször az írók akarata ellenére – mint vulgarizmus bukkant elő a pedáns nyelvű írásművek áradatában. Az első nagyobb terjedelmű élőnyelvű irodalmi termék, a népeposznak induló *Dijenisz Akritász* verscsoport, a X. század körüli időkből való. A XII. századi „*Szpaneász*” címen ismert tanítóköltemény, az ezzel egykorú ú. n. *Prodromoszi* versek, a francia befolyás nyomán keletkezett népies regények, a XVI. századból való „rhodosi szerelmi dalok” és néhány egyéb népi termék alkotják az átmenetet a bizánci s a szokás szerint Konstantinápoly elestétől számított újjörög irodalom között.

Az elnyomatás és előkészület korában – az 1453 és az 1800-as évek közt eltelt időre gondolunk! – a tudós írókat a nemzeti közösség szolgálata ösztönözte tevékenységükben. Ez tette őket halhatatlanokká a késő nemzedékek emlékezetében.

Vannak azonban már az elnyomatás korában is olyan irodalmi művek – ha kisebb számban is – melyek a nemzeti eszme halhatatlanná tevő bélyegén túl az irodalmiságok esztétikai szemszögéből vizsgálva beletartoznak a maradandó alkotások sorába. Ezek közül valók a XVI. és XVII. században *Kréta* szigetén virágzó, olasz befolyásról tanúskodó epikus és drámai költészet termékei. Az utóbbiak közül kiemelkedik az „Ábrahám áldozata” címen ismert misztérium. A krétai drámai irodalom e népszerű terméke, további életében – látni fogjuk később – Magyarországra is eljutott: az 1800-as években, idegen nyelvű fordítás alakjában, ismételten napvilágot látott hazai nyomdáinkban.

A krétai korszak legjelentékenyebb irodalmi alkotása, egyben az 1821-iki szabadságharcot megelőző idők legfontosabb irodalmi és nyelvemléke az

„Erotókritosz” című 11 ezer versus politicusból álló verses regény a különben ismeretlen *Vicendzosz Kornárosztól*. Népszerűségére és eleven erejére jellemző, hogy Görögország egyes helyein a legutóbbi időkben is előadták dramatizált formában. A krétai nép nagy részét ma is kívülről tudja. Az „Erotókritosz” helyet foglal, az ugyancsak híres és közkedvelt „Erofil” krétai drámával együtt, abban a később szóba kerülő katalógusban is, mely felsorolja a magyarországi görög telepesek közt az 1800-as évek körül pesti kereskedésekben forgalomba hozott újjörög könyveket. Magyar részről különös figyelemre tarthatnak számot ebből a korszakból – a hódoltság idejéből – a várnai csatáról szóló históriás énekek egyrészt történeti forrásértékük miatt, másrészt azért a közvetlenül megnyilatkozó rokonszenvért, mellyel ezek a versezetek Hunyadi Jánosról megemlékeznek. Az egyik változat nem egyéb mint „Jángosz” magasztalása. Így nevezi a versezet Hunyadi Jánost, aki a görög hagyományban „Görög János”-sá: „Jángosz Romeosz”-sá alakult át. A török által teremtett sorsközösség folytán a XVII. században is számos magyar vonatkozást találunk az újjörög irodalomban, elsősorban a Mihály vajda tetteit megörökítő históriás énekekben, melyek a történész számára is értékes adatokat tartalmaznak. Ezek, a magyar vonatkozásokat tartalmazó, különben esztétikailag értéktelen versezetek szerzői is az élő nyelvet alkalmazzák. A fenti kivételektől eltekintve a kor írói általában, nemzeti okokból is, régies nyelvet használnak.

A nyelv körül éles vita támadt az 1800-as években. Az írók három táborra szakadtak. Dúkász és társai az ógörög nyelv, Vilárász és Chrisztópulosz költők az élő népnyelv, végül a már említett nagy tekintélyű tudós Koraisz és vele a nagy többség a „katharevúsza” = „tisztá nyelv” mellett foglalt állást.

Az archaizálók erős támaszt nyertek a szabadságharc után Görögországba menekülő fanarióta tudósokban. Tevékenységük, amilyen elismerést érdemelt a diaszpórában az elnyomatás századai alatt, éppoly károsnak mondható a felszabadult új hazában. Itt ugyanis, az athéni egyetem segítségével, gátolták a népies-nemzeti irodalom szabad kifejlődését és pályadíjakkal támogatták a holtnyelvű múmia-irodalmat. Ennek a tevékenységnek a gyümölcse lett a század közepén virágzó akadémikus-tudós-politikai költészet, élén Rangávisz – franciás nevén Rangabé – tipikus tanárköltő alakjával.

Az újjörög irodalmat, melyet már-már a végromlásba vitt a fanarióta szellem elhatalmasodása, az az egészséges megújulás terelte helyes irányba, mely a XIX. század húszas éveiben, az ión szigeteken jelentkezett s évtizedekig tartó erősödés után, gondviselés-szerűen éppen a végső veszedelem idején került át az anyaország földjére. Ennek az olasz vizek felől induló jótékony

szellemi áramlatnak vezéralakja a zakynthoszi születésű Dionysziosz Szolomosz (1798–1857) volt. Ő a korában elhatalmasodó archaizáló-racionalista irányzattal szembeállította antik, olasz és német szellemtől táplált idealizmusát s tartalmában és formában hosszú időre irányt szabott hazája irodalmának.

Hangsúlyoznunk kell, hogy Szolomosz ízig-vérig olasz műveltségű. Tanulmányait Velencében, Cremonában és a páviai egyetemen végezte. Személyes kapcsolatba került a korabeli olasz írókkal, köztük: Manzonival, Montival, Tortival. Az olasz élete végéig használt második anyanyelve maradt: ezen írta napló-jegyzeteit, sőt tekintélyes számú olasz verse maradt ránk. Hogy mégis nem szegődött ő is, mint honfitársa és barátja, a zakynthoszi görög Ugo Foscolo, az olasz kultúra munkásai közé, annak köszönhető, hogy korán világos lett lelkében a görög hivatástudat, mely saját nemzete szolgálatába állította. Életműve – lírai és epiko-lirikus költemények sorozata – páratlan teljesítményt jelent az újjörög szellem fejlődésében, az „irodalmisságok” világában. Halhatatlan érdeme ugyanis, hogy a dialektikus elemektől megtisztított népnyelvet alkalmassá tette új célok megvalósítására; hajlékonyá tette a legfinomabb érzelmek, gondolatok, filozófiai tartalom kifejezésére s ezzel irányt szabott a jövő nemzedéknek. A magasabb rendű eszmék és az élő népnyelv szintézisében jelölhetjük meg Szolomosz irodalomtörténeti jelentőségét.

Kortársai közül kitűnik a tőle függetlenül működő Andreász Kálvosz (1792–1867) és Arisztotelisz Valaoritisz (1824–1879), az újjörög irodalom legnagyobb romantikus költője. Az utóbbiról szóló magyar nyelvű tanulmányból (Darkó Jenő: Valaoritisz újjörög költő. Bp, 1910) kötelességünk megjegyezni az alábbi részletet: „Valaoritisz, a költő, a hazafi, az eszményi tisztaságú jellem bizonyára méltó minden ember tiszteletére. De mi, magyarok, tartozunk neki a hála egy sugarával is. Midőn híret vette 1848-ban szabadságharcunknak, (éppen 24 esztendő volt!) elhatározta, hogy segítségünkre siet s családja erős ellenzése közben útnak indult, hogy az emberi szabadságért meghozza a maga áldozatát. De későn érkezett – az orosz invázió után – s bécsi rokonnaitól azt a felvilágosítást nyerte, hogy a magyar nemzet ügye veszve van. Így is csak nagy erőfeszítéssel sikerült őt rokonainak a merész vállalatától visszatartani!”

(Valaoritisz nemes magyar-barát megmozdulásával kapcsolatban érdemes felemlíteni, hogy az 1848-as aradi „gyalog nemzetőrök” névsorában a görög származású Kiriák János és Kalikiu János is helyet foglalnak, továbbá, hogy – az egyik görög tudós tanúsága szerint – Charisziosz Klidisz görög kereskedő is részt vett a szabadságharcban. Ezek az adatok, melyeket a későbbi kutatások

bizonyára újabbakkal fognak kiegészíteni, mutatják, hogy 48-ban görög nemzetiségű katonák is harcoltak honvédeink oldalán a magyar ügyért.)

A korviszonyokban leli magyarázatát, hogy Szolomosz sem az említett két nagy költővel, sem – általában – szűkebb hazáján kívül élő író társaival nem állt kapcsolatban. Közvetlen környezetében azonban egész írógárda keletkezett, melynek kiválóbb tagjai: Polylász, Typáldosz és Tercetisz voltak. Később szegődtek ehhez az „iskolához” Markorász, Mavilisz és Mardzókisz. Szolomosz átalakító irodalmi hatása elsősorban ezen a hétszigeti gárdán érvényesült s csak, később, a század vége felé lett általánossá az új hazában is.

Amilyen korszakalkotó jelentősége volt Szolomosznak a költészetben, ugyanolyan mélyreható fontosságú volt a görög prózában Jánisz Pszychárisz (1854–1929) megjelenése. 1888-ban kiadott „To taxidi mu” („Utazásom”) című könyve határkövet jelent az újjörög irodalom fejlődésében. Ez az első nagyobb terjedelmű, élő nyelven megírt görög prózai mű. Pszychárisz fellépése hatalmas vitát indított meg, melynek hullámai még ma sem csillapodtak le egészen. Nyelve csupán a túlzásoktól megtisztítva találhatott követőkre az írók szélesebb rétegeiben. A 90-es évek óta virágzásnak indult újjörög népnyelvi prózairodalom elsősorban Pszychárisz hatásának eredménye.

Jánisz Pszychárisz – Ernest Renan veje és a fiatalon elhunyt kiváló francia költő: Ernest Psichari atya – aki mint a párizsi „École des hautes études à la Sorbonne” bizánci és újjörög tanszékének tanára elsősorban tudományosan tevékenykedett, szépirodalmi munkásságával tartalmi szempontból is korszakalkotó változást hozott be az újjörög irodalomba. Az ő hatására indult meg az a gazdag nemzeti elbeszélő irodalom, mely (a „katharevusza” híveinek évtizedes romboló és idegenutánzó munkája után) tárgyát a mai görög nép életéből, szokásaiból és hagyományaiból meríti s melyet most már – az élő nyelv használata révén – az alak és tartalom harmóniája jellemez.

A népnyelvi prózairók beláthatatlan sorából kiemelkedik: Vlachojánisz, a falusi élet erőteljes megelevenítője, Pálisz, az evangélium fordítója, aki a XX. század elején munkájával a félrevezetett tömegben véres utcai zavargásokat váltott ki, Eftaliótisz, a görög szigetvilág ihletett rajzolója. Karkavicász, a két Chadzópulosz testvér és Nirvánász mellett a nagy lélekelemző Papadiamándisz és Vutyrasz elbeszélései érdemelnek nagyobb figyelmet. A regényirodalom képviselői közül említésre méltó Theotókisz és a legnagyobb népszerűségnek örvendő sokoldalú Xenópulosz. A legújabbak közül kitűnnek: a chioszi Myrivilisz, kinek „Élet a sírban” cím alatt közzétett háborús emlékiratai megragadó realizmusukkal egész Görögországban feltűnést keltettek s legutóbb

Flammarionnál „De Profundis” címen francia fordításban is napvilágot láttak. A szintén chioszi Venezisz ugyanolyan erővel rajzolja meg az 1922-ben vívott török–görög háború fogolytáborának elképzeltelmen borzalmait. A konstantinápolyi származású menekült Tatjana Sztávru asszony, a legtehetségesebb görög nőíró, megragadó leírásokban mutatja be a törökországi görögök életét az első világháború idején.

A prózairodalom terén az első évtizedek novellaáradata után az utóbbi időben lassan-lassan megjelennek hosszabb lélegzetű alkotások is.

A fanarióta szellemben művelt múmia drámairodalom hanyatlásával, a század vége felé ebben az irodalmi ágban is elnyeri a népnyelv megillető helyét. Az élőnyelvű drámairodalom megindítója J. Kambyszisz (1872–1909) volt. Műveiben megtaláljuk G. Hauptmann forradalmi szellemét éppúgy, mint Ibsen szimbolizmusát. Élénken rajzolja bennük a századvégi athéni társadalmi életet, a szociális igazságtalanságokat s gúnyolja a divatos archaeomániát. Honfitársai szerint legjobb és leggörögőbb alkotása „Az anya gyűrűje”; azonban ez sem mentes Hauptmann hatásától.

Utána Xenópulosz, Poriótisz, Pandelisz Chorn és – a valamennyi közt talán legjobban kedvelt – Szpyrosz Melász neve említhető. Utóbbinak alkotása: „Fehér és fekete”. Műveit az érdekes helyzetek, a párbeszédék élénksége, a lélektani megfigyelés és a színpad ismerete egyaránt jellemzik. Az utóbbi években színre került „Nevelik a papát” című gúnyos társadalomrajza páratlan sikert aratott.

De a görögség igazi eleme a líra. Az utolsó száz esztendőben, a népköltészet és Szolomosz nyomán, a görög zseni példátlanul gazdag lírai költészetet teremtett. A Szolomosz utáni idők lírikusainak beláthatatlan sorából csak a legjelesebbeket említjük. Ilyen kiemelkedő egyéniség Jeorjiosz Droszinisz (1859– ...). „Pókhálók”, „Sztalaktitok”, „Idyllek”, „Ragyogó homály”, „Lecsukott szemek” című verses kötetei tették ismertté. Ezekkel lett – Palamással együtt – a modern görög líra úttörője. Első versei a néphagyomány alapján álló balladák. Később mindjobban felszabadulva a régi hatások alól saját tapasztalataira és egyéni érzelmeire támaszkodik. „Legyek bár nád, vagy bokor” – mondja valahol – „amit el fogok érni, egyedül akarom elérni! Nem leszek tükör, mely ragyogva vetíti vissza a napot vagy a csillagokat. Fényemet saját lángomból akarom venni, még akkor is, ha e láng csak egy kis mécses lángja”. Új verseiben nem a tömeg tolmácsa többé: az egyedül álló egyéniség szólal meg bennük. A régi versek szelíd tónusát bizonyos emelkedettség váltja fel, a szenvedélyt ünnepélyes komolyság takarja. Keresi a boldogságot s amit talál, kézzelfogható módon élénk tudja állítani: „A boldogság – írja – nem hasonlít szoborhoz,

melyet a Művészet mindenható keze egyetlen márványból egyszerre egésszé és széppé formál: a boldogság bizánci templomkép, melyet a mécsvilágtól átszűrt homályban a Türelem kezei állítottak össze ezer és ezer apró kövecskét rakva egymás mellé.” Természetesen a forma is együtt fejlődik nála a tartalommal. Az első harmonikus versek helyét szabadabb sorok foglalják el. A rím fontossága megszűnik, szabadabb lesz a sormetszet s előtérbe lép a gondolati ritmus. Droszinisz nagytehetségű kortársa volt a janinai Kóosztász Krysztálisz (1868–1894). Verseivel („Mezei dalok”, „Falusi és pásztordalok” című kötetei) a kleftiszdalokra emlékeztet, de alkotásai magukon hordják írójuk egyéniségének bélyegét: bennük az újjörög görögséget jellemző melankólia határozott, férfias jellemmel párosul. Harmonikus versei eleven realizmus kifejezői filozófia és szimbolizmus nélkül. Az akarnaniai Rigász Golfisz „Áprilisi dalok”, „Himnuszok”, „A rím forgásával” stb. című kötetekben szenvedélyes lélekről s egyben Palamász hatásáról tanúskodik. Angyelosz Szikeliánosz, a delfibeli játékok nagyhírű felelevenítőjének versein D’Annunzio és Paul Claudel hatása észlelhető. Költészetéből különben az antik világ ihlete, a vallásos érzés és a görög föld rajongó szeretete árad felénk. Váteszi megragadottsággal szolgálja a nemzetek egymáshoz közeledésének eszméjét. Delfit a szellemi népszövegség központjává kívánja avatni. Jánisz Grypárisz (1872– ...) „Scarabaeusok és terracották”, „Intermezzók”, „Tryphon és Chrysophryde” című verskötetei és Aischylos-fordításai az újjörög irodalom maradandó termékei közé tartoznak. Mavilisz (1860–1912) mellett a görög szonett legnagyobb mestere. Hérédia-ra emlékeztető verseiben hangsúlyozott szubjektív lírai egyéniség jelentkezik. A neoklasszicista költő művein érezhetők a filológus tanulmányai. A kritika alexandrin és humanista szellemű írónak minősíti. Bizonyos, hogy Grypárisz verseit – tárgyuk és nyelvük miatt egyaránt – csak művelt közönség élvezheti. Az élő népnyelvet használja ugyan – mint az utolsó félszázad valamennyi számottevő írója – de azt, stílusa díszítésére, antik és középkori kölcsönszavakkal keveri elismert művészettel.

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy míg a régebbi korok értéket jelentő irodalma (itt elsősorban a krétai és a Szolomosz nevével összeforrt ión iskola csoportjának költészetére gondolunk!) az olasz befolyás bélyegét viseli magán, addig az utolsó félszázad íróin inkább a francia szellem hatása nyilvánul meg.

A „Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik” szerzője a művészetben két irányt különböztet meg. Az egyik vezérszellemé Apollo, a másiké Dionysos. Az apollói művész az álom plasztikus víziójának, a dionysosi a pantheisztikus zenei mómornak hatása alatt alkotja művét. Igaz, hogy az

értékes műalkotásokat szükségszerűen a plasztikai és zenei elem harmonikus egyesítése jellemzi, mégis – az egyén temperamentuma szerint – annyira kiütöközik az egyik vagy a másik elem, hogy a megkülönböztetés jogosultnak látszik. Fritz Strich, modern német irodalomtörténész az említett nietschei szimbólumok segítségével választja el egymástól a klasszikusokat és a romantikusokat. Ha a Nietzsche–Strich elmélet szerint szemlét tartunk az újjörög irodalom képviselőin az elmúlt száz esztendőben, az apollói művészek sorába kell beosztanunk az ión szigetek írógárdáját, élükön mesterükkel: Szolomossal, a másik oldalon a dionysziakusok thiasosába kell állítanunk Kálvoszt, Valaoritiszt, valamint a modern thyrsophorosok tekintélyes tömegét: elsősorban Kosztisz Palamász (1859–1943) gigászi alakját.

Palamász a modern világirodalom egyik legnagyobb lírikusa. Művének minden ízéből az antik-, bizánci- és újjörögség egybeforrtn génusza szól hozzánk s mégis, mindenütt érezzük azt is, hogy benne van az egész emberiség. Mint antik ősei, ő is egyszerre görög és nemzetek fölötti általános emberi nagyság. Az eszmék eredetisége és mélysége, a forma változatossága, a nyelv gazdagsága, a fantázia ereje és bősége egyaránt jellemző sajátságai. Irodalmi működésének legszebb jutalmát 1930-ban nyerte el, midőn a görög Akadémia elnöki székébe emelték. Neve – jóllehet fordításokból nehezen értékelhető – a Nobel-díj jelöltjei közt is szerepelt.

A régi nagy elődök Pindaros, Aischylos és a lánnglelkű bizánci himnuszalkotó: Romanos jut nem egyszer eszünkbe Palamász műveinek olvasása közben. Azok közé a mesterek közé tartozik, kiknek alkotásait a fenti elmélet szerint a végtelesség – Unendlichkeit – jellemzi szemben a tökéletesség – Vollendung – esztétikai ideáljával, melyet az apollói művészek tábora igyekszik megvalósítani.

Kosztisz Palamász oeuvre-jének analízisa a legjobb bevezető a mai görög-szellemi világába, melynek az utolsó 60 esztendőben vezéregyénisége és ihletője volt.

A költészet számára: öncélú komoly élethivatás. „A költő – írja egyik verskötetének előszavában – nem dolgozik sem a tömegnek, sem a keveseknek: a költészetnek dolgozik. Állandóan a költészet követelményeinek a betöltésére gondol: magához méltatlannak s a művészettől idegennek ítél minden más gondolatot. Nem törődik semmilyen közönséggel, sem az úgynevezett nagy tömeggel, sem az elit-tel, hanem miként az áldozár szent funkcióját végzi, felfelé figyel, nem kér utasításokat a hívőktől s nem vizsgálja ízlésüket.”

Csaknem eseménytelen külső életében (az athéni egyetem főtitkári hivatalt töltötte be) főleg intenzív szellemi tevékenysége: a folytonos önművelés,

inspirálta teremtő munkájában. Első verskötetében („Szülőföldem dalai” 1886) Szolomoszra emlékeztető gondolati költemények, Valaoritisz hatását tükröző elbeszélő, patriotikus versek mellett a népköltés üde forrásából merítő szerelmi dalok találhatók. Később a nemzeti alapon álló művelt humanista módjára asszimilálja a jól megértett régi kultúrát. Erről tanúskodik második kötete: a „Himnusz Athénéhoz”. Leírja benne – a homéroszi himnuszok analógiájára – a bölcsesség és erény istennőjének születését, a gigászokon aratott győzelmét és megjelenését az Akropoliszon. Gigantomachiája vetekszik Hésiodos és Ovidius leírásával. Felhasználja az antik nyelvkincset is, harmóniában az élet és a kleftiszdalok viruló nyelvével. Már ebben a művében kiütözik retorikus hajlama, mely ellentétben áll gazdag fantáziájával és plasztikus színező erejével. „Lelkem szemei” című verskötete a francia „parnassien”-ekkel és Szolomossal mutat rokonságot. Esztétikai előszavában az antik görög szellemet jellemzi. „A költő – írja – valami különös és szinte megmagyarázhatatlan meghatódottságot érez az antik görögség előtt, bizonyára azért, mert azok a típusok, melyeket a régi Görögország vallása, költészete, művészete és élete megalkotott, nincsenek meghatározott időhöz, helyhez és kultúrához kötve, meg nem öregedők és örökkévalók, isteniek és emberiek: tehát teljesek s így harmonikus egységben magukon hordják a természetet és a szellemet, az erkölcsi és plasztikus szépet. Az újabb költészet annak köszöni nagy szépségét, hogy gyakran felfrissül a régi görögség csodatevő vizeiben.” Megszólaltatja az athéni antik temetőt: a Kerameikos lakóit. Dexileos, Agathon felesége és Hegeso: a vitézség, a hitvesi hűség s a jóságos hajadon erényének és szépségének szimbólumává alakulnak a költő megelevenítésében. Az antik mythoszok világából Niobé, Niké, Aphrodité alakja inspirálják. Könyörög a milói Vénuszhoz, hogy térjen vissza szülőföldjére, rázza fel vad szenvedélyekbe merült népét s a nemzet rossz vizekre került hajóját juttassa a dicsőség révébe. Megénekli az emberi kezét: a munka és a jócselekedetek szimbólumát, a szeretetet, a jóságot, a családi boldogságot s „Karácsony éjszakáján” című hangulatos költeménye elárulja, hogy a szent éj harangjai az ő lelkét sem hagyják érintetlenül. „Jambusok és anapaestusok” című kötetének darabjait az individuális tartalom, az antik és modern világ, a természet és szellem, a bölcsélet és érzelem kapcsolata és mesteri forma jellemzik.

Elhalt kisfia emlékét megörökítő versei – „A sír” cím alatt kiadott kötetben – általános emberi okokból a költő legnépszerűbb alkotásai: a görög nép halálszemléletének hű kifejezői.

„A mozdulatlan élet” című könyvet Palamász művei közt a „könyvek könyvének” nevezik és Victor Hugo „Toute la lyre” verseivel mérik össze. Lírai,

dramai és epikai hajlamokat egyesítő egyéniség szól ezekből a versekből, melyek a család tiszteletéről, a szerelmi élmények előadásában a görög népdalokból ismert szemérmes tartózkodásról, az emlékekhez való ragaszkodásról s általában – a témák változatossága mellett – elmélkedő, gondolkodó főről, mélyen érző szívről tanúskodnak. Kisebb verseket tartalmazó gyűjteményei közül még az „Oltárok” címűt említjük. E gyűjtemény darabjaiban erő, bölcséleti mélység, tudomány és a képzelet féktelen csapongása párosul. Ezekre kiválóan ráillik a fenti „dionysiákus” jelző.

A nemzeti eszmét szolgálja két nagyobb lélegzetű epiko-lirikus költeménye. Az egyiknek, mely „A cigány 12 éneke” címet viseli, színtere Bizánc a XIV. században. Amint az előszó elárulja, a költő maga sem tudja, hogy vajon Lenau verse vagy a gyermekkorában Meszolongiban látott cigánymajálisok vezették hősének kiválasztásában. Ismeri és felsorolja a nemzeti és világirodalom hasonló típusait, de megállapítja, hogy az ő cigánya valamennyitől különbözik. A hős, csakugyan, nem más, mint maga a költő, aki a cigány helyhez nem láncolt, nyugtalan vérű, független lelkű, művész temperamentumú típusának köntösében kifejezésre juttatja nemzeti és univerzális eszméit s a mellett művészi leírásokban örökíti meg a cigányélet alakjait. A sok kísérlet után valódi hivatását megtaláló hősnek története, Bizánc politikai és társadalmi életének jellegzetes eseményei, a pogány és keresztény szellem küzdelméből kibontakozó újjörög világ, valamint szimbolikusan alkalmazott mesemotívumok alkotják a költemény tárgyát. Az egész mű buzdítás a görögséghez, hogy vegye fel és olvassza magába a múltból mindazt, ami életrevaló, de amellet új erőkre támaszkodva, csak a jövőbe nézve, küzdjön és haladjon előre.

„A császár furulyája” című másik nemzeti költeményt a szerző epikus himnusznak nevezi, összefonódik benne a történelem, a hagyomány, a rege és a költő fantáziája. Elmondja, hogy Bulgárverő Bazil császár régi fogadalma értelmében, csapatának élén Észak- és Közép-Görögországon át Athénbe vonul s hódolatát fejezi ki a már keresztény Akropoliszon tisztelt Szűzanya előtt. A csapat vonulása, a császár imája, a főeseményeket kísérő epizódok előadása nemcsak az utolérhetetlen formaművészt mutatják be, hanem a haza múltját alaposan ismerő tudóst és a nemzet sorsáért aggódó patriótát is. Palamász tisztelettel hajlik meg itt a görögség Mária-kultusza előtt és elismeri a keresztény vallás nemzeti jelentőségét hazája történetében.

Több mint félévszázados, magasabbrendű esztétikai élményt nyújtó – 30 kötetet meghaladó, nagyjából lírai költeményekből álló – munkássága tanulságos bepillantást enged mindazokba az eszményekbe és problémákba, melyek az

újjabbkori görögséget a legutolsó sorsdöntő időnkig mozgatták és foglalkoztatták. Mert Kosztisz Palamász valóban kora „representative man”-je volt.

*

Görögországot, a legutóbbi háborús eseményekig, bőséges szépirodalmi és tudományos könyvtermelés, (nemzetközi viszonylatban is kimagasló nyelvészek, régészek, folkloristák, bizantinológusok stb. munkássága) gazdag időszaki és napi sajtó, egyszóval a szellemi élet írásos megnyilvánulásának minden ágában igen termékeny élet jellemezte.

*

A művészetek világában az ógörög zene ránkmaradt töredékei, a még ma is élő bizánci egyházi zene s nem utolsó sorban az újjörög népdal fényes tanúbizonyosságot tesznek a sajátos görög zenei tehetségről. S mégis – csak több évtizedes idegen vizeken való evezés után jutottak el a mai görögök ahhoz a belátáshoz, hogy saját népi kincseikből merített inspirációval nemzeti egyéniségüket kell zenéjükben is kifejezniök. Ennek az elkalandozásnak okát abban is kereshetjük, hogy az első zenei gócpont – Korfu – a szabad ország határain kívül esett. S míg az olasz kulturszférában lakó görögök irodalma éppen az olasz irodalom hatására szabadult fel az antik forma béklyói közül s öltött magára az új időnek megfelelő nemzeti jelleget, az olasz zene hatása sokáig csupán az általános zenei érzék nevelésére s az érdeklődés ébrentartására szorítkozhatott s csak utánpótlást eredményezhetett.

Korfuba már 1632 óta rendszeresen ellátogattak olasz operatársulatok s részben ezek hatására a szigeten csakhamar bizonyos zenei élet is mutatkozott. Ez az élet azonban csak a XIX. sz. 40-es éveiben bontakozott ki igazán. Ekkor történt ugyanis, hogy az angol fennhatóság alatt álló sziget lakóinak vallásos és nemzeti érzületét mélyen megsértette a Viktória királynő trónraléptekor kiadott kormányrendelet, melynek értelmében a katonai zenekarok csak protestáns vallási felekezetek ünnepein vehettek részt. A rendeletre feleletképpen megalakult a korfui görög „Filharmonikus Társaság” (1840). Ez a sziget legkiválóbb zenészeit egyesítette – s természetesen – nemcsak az angolokat pótló zenekarról gondoskodott, hanem a zenei élet irányítója lett s csakhamar országos jelentőségre emelkedett. A „Filharmonikus Társaság”-ból indult ki minden zenei mozgalom és élet nemcsak az Ión szigeteken, hanem

egész Görögországban. A társaság tagjai közül kerültek ki az első görög operaszerzők. A korfui Számárász, ki hosszú párisi és olaszországi tartózkodás után Athénben telepedett le, az első nemzetközi vonatkozásban is kiemelkedő görög zeneszerző. Olasz hatás alatt készült műveiben itt-ott, mint dekoratív elem, néhány görög motívum is felcsillant.

A szabad Görögországban csaknem 50 éves küzdelembé került a zenei élet megindítása. Az első lépést Kapodisztriasz kormányzó tette meg azzal, hogy az akkori fővárosba: Naupliába külföldi zenészeket hívott. Az Ottó királyt kísérő bajor katonai zenekar is Görögországban maradt. 1837-ben olasz énekesek előadták a „Sevillai borbély”-t: ez volt az első athéni operaelőadás. Az újjörög zenetörténet első félszázadának legkimagaslóbb eseménye az „Odhion”: a zeneakadémia megalapítása volt 1871-ben. Az első 20 esztendőben csak a zene elemeit tanították benne, de a későbbi reformok olyan fejlődésre tették alkalmassá, hogy ma már zenei főiskolának tekinthető. Az 1885 óta működő athéni „Filharmonikus Társaság”-nak is jelentős szerep jutott az anyaország zenei életében.

Az athéni „Odhion” ösztönzésére alakult meg 1888-ban, évtizedekig húzódo kísérletek után, az első görög operatársulat. Tagjai közt volt a híres Aposztólu, ki a társaság feloszlása után Olaszországban telepedett meg, ahol a legnevezetesebb énekesekkel egy sorban ünnepelték.

Mialatt az első operatársulat külföldi körútján Alexandriában, Kairóban, Konstantinápolyban és Odesszában, dicsőséget szerzett a görög névnek, Athénben a francia vaudeville-hez hasonló új zenei műfaj jelent meg: a komidyllion. Ez abból állt, hogy vígjátékokba, majd egyéb darabokba is, egy-két, majd mindig több és több dalt, később táncot vezettek be. A komoly zenei műfajok rovására valóságos komidyllion-láz fogta el a közönséget, az írókat és a zeneszerzőket egyaránt. A komidyllion divatja évekig tartott, úgy, hogy komoly zeneszerzők – köztük Szpinelisz – már-már azt remélték, hogy ebből fog kifejlődni a nemzeti opera.

A görög nemzeti operához és általában a görög nemzeti zenéhez vezető utak azonban nem Olaszországon és Korfun át, legkevésbé pedig a komidyllion hóbortján át haladtak. A XIX. század görög zeneszerzői téves ösvényeken jártak. A helyes utat Labelet mutatta meg a XX. század elején, midőn a szerzők figyelmét a görög népzene kiaknázatlan tárházára irányította.

Ezt a kimeríthetetlen kincsesházat az újjörög népdal melódiái alkotják. Bennük az elnyomott nemzet mondhatatlan fájdalomla bizonyos szimbolikus-misztikus tónusban jut kifejezésre, megsejtetve a szabadulás reményét

is. Az a görögség, melynek életeleme: az öröm volt, melynek még a köszöntésében is (chaire! = légy vidám!) benne csillámlott a lélek harmóniája, borús századok folyamán a szomorúság énekesévé lett. Még a lakodalmi dalok sem csupán örömré hangolnak: mikor a lányok kara a menyasszonyt anyjától, leánybarátnőitől és a szomszédoktól búcsúztatja, mindenki sír a szomorú dallamok hallatára. Az újjörög népdalok, melyekben gyakoriak a $\frac{7}{8}$ és $\frac{5}{8}$ ritmusú melódiák, s melyek ma is magukon hordják az ógörög zene diatonikus hangnemeit, vidékek szerint sajátos vonásokat tartalmaznak. Így a krétai népdalt gyors ritmus, rövid és darabos frázisok s többször ismételt tipikus zárófordulatok, az Ión szigetek népi zenéjét pathétikus és lágy melódiák, Árkádia és Aitolokarnania hegyi lakóinak dalait szabad fantázia és koncentrált tömörség, Epirusz dalait harcias keménység, Mányi (Dél-Görögország kopár vidéke) zenéjét a siratódalok gyászos melódiái jellemzik.

E népi melódiák gazdag forrásából merít a jelenkor görög zeneszerzőinek napról-napra növekvő gárdája. Közülök Lavrangász, a nemzeti zene egyik úttörője, életét a görög opera végleges megteremtésének szentelte. Az új úton kimagaslik Kalomirisz „A pallér” című operája, a „Kőmives Kelemenne” népballada görög ősenek zenei feldolgozása. A Párisban élő Varvoglisz és Szpáthisz idegen milieuban is megőrizték eredeti görög jellegüket. Riádisz zenéjében érezhető ugyan görögsége, művészi értékét azonban károsan befolyásolja a műveiben megnyilvánuló mesterkélttség. Az ifjabb nemzedéknek egyik legeredetibb zeneszerzője Szklávosz, kinek alkotásaiban szabadon bontakozik ki a görög természet belső harmóniája és artisztikuma.

Az újjörög géniusz a zenében is rátalált önmagára!

*

Megokolt kíváncsisággal érdeklődünk a színészet sorsa iránt a színpad szülő-hazájában a késő unokák közt.

Erre is rányomta szomorú bélyegét a nemzet viszontagságos politikai élete.

A színjátszás terén az új élet első jelei a régi haza határain kívül élő görögségben mutatkoztak a XIX. század elején. Odesszában a „Filiki Eteria” támogatása mellett görög nyelven – műkedvelők előadásában – színrekerült Metastasio „Temistocle”-je, Sophokles „Philoktetes”-e, Voltaire „Mahomet”-je és „La mort de César”-ja, továbbá újjörög – egyébként nem nagy értékű – darabok a hazafias érzés felébresztésére. A romániai görög műveltségi centrumok körül élő közönség kulturális szomját óhajtott kielégíteni Karadzász

fejedelem Rallu nevű nagyműveltségű leánya, midőn – az odessai kísérletekkel csaknem egyidőben – a fejedelmi palota színházában görög nyelven előadatta Euripides „Hekabe”-ját, Alfieri „Oreste”-jét, Voltaire „Brutus”-át és Longos idylljét: „Daphnis és Chloé”-t. Karadzás utódja is felkarolta a bukaresti görög színház ügyét. A Párisban tanult K. Arisztiasznak vezetése alatt színészeket képeztetett. Az így előálló társulatban a női szerepeket először ifjak játszották, csakhamar azonban megjelentek a színpadon a görög nők is – az elsők, az újrakezdő görög színészet történetében. Az ifjú művészek sikereiben nagy része volt a szabadságharcra készülő közönség hazafias lelkesedésének is.

A 30-as években a szabadságharccal függetlenné tett anyaországban: az első fővárosban, Naupliában, történtek kísérletek színelőadásokra, anélkül azonban, hogy sikerült volna görög nőt szerep vállalására rábeszélni. Szyra szigeten a próbálkozások nagyobb eredményre vezettek. Igaz ugyan, hogy nőszerplő itt sem akadt, de legalább volt színészetet pártoló lelkes közönség. Itt építették fel 1836-ban a szabad ország első színházát. Athénben, a végleges fővárosban 1836-ban alakult az első színtársulat. Egy faalkotmányban, az első athéni újjörög színházban, adta elő Molière, Voltaire, Monti, Metastasio darabjai mellett a görög Zambeliosz, Szúcos és Náftisz kétes értékű munkáit. Az 1840-ben épült első kőszínházban néhány idealista szerencsét próbált hazafias görög darabok előadásával; ezekre a törekvésekre azonban halálos csapást mért Ottó király és idegen udvara a cenzúra alkalmazásával. A következő évtizedek a küzdelem jegyében telnek el.

Amit az első félévszázadban a kormányok elmulasztottak, azt nagylelkű műpártolók igyekeztek a következőben helyrehozni. 1888-ban Szyngrosz dúsgazdag mecénás felépítteti a „Dhimotikon” állandó színházat. Ezt követi 5 esztendőre rá a „Vaszilikon” = a „Királyszínház”, majd 1901-ben a „Nea Szkini” = „Új Színpad”, s néhány évvel ezelőtt a „Nemzeti Színház”. 1924 óta működik Athénben az első állandó „Színművészeti iskola”.

Az utolsó évtizedek színészei közül említésre méltók: Ikonómu (Ibsen és Strindberg szerepekben), Marika Kotopúli (ógörög tragédiákban), Kyveli Theodoridu (Ibsen alakításokban). A rendezők közül kiemelkednek: Chrisztománosz (Erzsébet királyné görög tanára), Ikonómu, Politisz és Kalojerikosz. Utóbbi rendezte az 1927 májusában felújított delphibeli játékok alkalmával a „Leláncolt Prometheus” előadását.

A képzőművészetek szülőhazájában a szobrászatot természetesen befolyásolta és befolyásolja ma is az ókori minták állandó szemlélete. Szobrászaik közül kiemelkedik Chalepász, kinek antik művektől inspirált „Alvó nő”-je az athéni újkori temető legszebb síremléke. Mellette a modern iskolát járt Tombrosz és Dimitriádisz tűnnek ki.

Az utolsó száz év festői közül Rálisz, Lytrász, Gizisz, Jakovidisz és Thomópulosz érdemelnek említést. Tárgyválasztásukban a népi motívumok is megfelelő helyet nyernek.

Fővárosukban, Athénben, az építészet ma sem nélkülözi az esztétikai szempontokat. Az antik motívumokon felépült múzeum, műcsarnok, könyvtár, akadémia és egyetem-épület pálmadíszes előkertjeikkel méltán vonják magukra az antik művészet zarándokainak figyelmét. Építkezéseikben – a centrum kivételével – kerülnek a zsúfoltságot, van elég egük, világosságuk és levegőjük. Athén valóban Európa egyik legszebb fővárosa.

Ha az Akropolisz magaslatáról, a Parthenon lábainál letekintünk a sziklák alatt elterülő városra, úgy tűnik fel, mintha a fehér házak és paloták a „szent szikla” romjainak folytatásai lennének: a modern város épületei egybefolynak az antik márvány műemlékekkel s így a művészetek örök Fellegváráról az attikai ég pompájában élénk táruló képen egybefonódva szimbolikusan érzékeltetik a háromezeréves történeti múltra visszatekintő görögség egységét.

IV. Görögök Magyarországon

A két világháború közt eltelt időszakban kulturális, politikai és gazdasági természetű megfontolások alapján számos kezdeményezés történt illetékes tényezők részéről a két nép jóviszonyának ápolására és fejlesztésére.

A görögök magyarbarát érzelmeiről bizonyosságot tett, többek közt, a görögországi sajtó is, mely körülbelül 1925-től kezdve többszázra menő, gyakran nagyterjedelmű közleményben, az elismerés és a csodálat hangján ismertette Magyarország gazdasági és kulturális haladását, ismételten és nyomatékosan elítélte a nemzetünket ért igazságtalanságokat és a velünk való kapcsolatok szükségét lelkesen hangoztatta. Jelentős lépés volt az említett célok érdekében a két ország közt a diplomáciai viszony felvétele, az athéni görög-magyar és budapesti magyar-görög kereskedelmi kamara megszervezése, valamint a legnagyobb kedvezmény alapján kötött kereskedelmi és baráti szerződés. A fenti tényezők mellett görögök magyarországi csoportos tanulmányútjai, a magyar ipar és mezőgazdaság ismételt bemutatkozása görögországi nemzetközi kiállításokon, magyar tudósok görögországi előadásai, a görög eredetű Hariseion ösztöndíj magyar és görög élvezőinek, továbbá a magyar főiskolákon tanuló görög ifjakkal tevékenysége, a magyar Parthenon-egyesület újjörög programja s az athéni magyar-görög társaság megalakulása az utóbbi években Magyarország és Görögország közt jelentékeny gazdasági és szellemi kapcsolatokat teremtettek.

Ezek a kapcsolatok, amint már az eddigiekben is ismételten rámutattunk, régi hagyományokat elevenítenek fel. A sok küzdelemben és szenvedésben kipróbált görög nemzethez több, mint ezer éves kötelékek fűzik a magyarokat. Örök szimbóluma marad ezeknek a kötelékeknek a magyar szent Korona, melynek alsó részét, mint tudjuk, Dukász Mihály görög császár adományozta Géza királynak. (E kapcsolatok egy másik emlékét, a Konstantinos Monomachos-koronát, melyet I. Endre kapott ajándékba, a Nemzeti Múzeum kincsei közt őrzik.)

A keleti egyház görög hithirdetői és bizánci kereskedők révén még a honfoglalás előtt megindulnak a magyar-görög érintkezések, melyek azóta úgyszólván a mai napig soha meg nem szakadtak.

A IX. században őseink ismételten beavatkoztak bolgár-bizánci fegyveres összeütközésekbe. Tudjuk, hogy kárpát-medencei honfoglalásunk is az egyik beavatkozás végső eredményének tekinthető. A görög-magyar érintkezések tehát mindjárt kezdetben sorsdöntő események megindítói lettek a magyar

nemzet életében. A következő századokban megélenkülő magyar–görög érintkezések kiemelkedő tényei: a magyarok kalandozó hadjáratai, a közös határ következtében (XI–XII. sz.) sűrű diplomáciai érintkezés, háborúk, szövetségek, többszörös családi kapcsolatok egyfelől az Árpádok, másfelől a Komnénosok, Angelosok, Laskarisok és Palaiologosok császári dinasztiája közt, a keleti egyház hitterjesztő tevékenysége és görög kolostorok alapítása. Az így létesült politikai, gazdasági – különösen kereskedelmi – és kulturális kapcsolatok jelentőségét történetíróink azzal juttatják kifejezésre, hogy a XII. századot hazánkra nézve a „görög befolyás korának” nevezik. Ezekben az időkben intézményeinken és műveltségünkön a bizánci kultúra hatása feltűnően érvényesült. A bizánci művészet hatásának képzőművészeti emlékeinken és érmeinken kimutatható nyomai, valamint nyelvünk görög jövevényszavai is tanúságot tesznek a középkori magyar–görög kapcsolatokról.

A fentiekben jelzett bizánci érintkezéseink – melyeknek ismertetése különálló összefoglalás kereteit töltené ki – megmagyarázzák a bizánci íróknak: köztük elsősorban a történetíróknak és krónikásoknak a magyarok iránti érdeklődését. Ez az érdeklődés különleges helyet biztosított számukra a magyar történet kútforrásai között a bizantinológiát a magyarságtudomány elsősorú segéd tudományává, mondhatjuk, nemzeti tudománnyá avatta.

Arról a tényről, hogy a középkor folyamán Magyarországon tekintélyes számban éltek görögök, Aeneas Sylviusnak V. László magyar király számára 1450-ben írt tanulmánya is bizonyosságot tesz. „Okvetlenül tanul meg a görög nyelvet is – írja a későbbi II. Pius pápa – mivel a görög nyelv ismeretének hasznát vennéd Magyarország kormányzásában, hol alattvalóid közül sokan beszélnek görögül.” (Acsay A. ford.)

A törökök megjelenése, a közös veszedelem miatt, újabb kapcsolatot teremtett a magyarok és a görögök között. Az újjörög irodalom áttekintése közben láttuk, hogy a kapcsolatok folytán Hunyadi Jánost görög verses elbeszélések úgy magasztalják, mintha saját nemzetük fia lett volna a török által teremtett sorsközösség folytán később is találtunk magyar vonatkozásokat az újjörög irodalomban.

Itt említjük azt a történelmi tény is, hogy a száműzött Rákóczi és kísérete Rodostóban görög környezetben élt. A Mikes-levelekbe került „kerácza” („aszszonyocská”) és „polateti” („sokesztendőt”) újjörög szavak mellett a rodostói metropolitától a fejedelemnek ajándékozott grenoble-i triptychon őrzi a magyar–görög érintkezések ez érdekes epizódjának emlékét.

A két nép kapcsolata jelentékenyen megélenkült a Bizánc bukását követő századokban hazánkba telepedett görögök révén. Ezeknek a telepeseknek

a története: gazdasági és kulturális élete nemcsak a magyar–görög kapcsolatok, hanem a magyarországi nemzetiségek történetének is egyik fontos és kevésbé ismert fejezetét alkotja. Mindenképpen megokolt tehát, hogy vele a művelt magyarság széles rétegei megismerkedjenek.

*

Mindenekelőtt felelnünk kell arra a kérdésre, hogy mi indította a görögöket az óhaza elhagyására és mi hozta a telepeseket Magyarországra.

A kivándorlás okai elsősorban az otthoni viszonyokban keresendők. Elég saját történelmünkre: a török hódoltság idejére gondolunk, hogy elképzelhessük a görögök akkori helyzetét. Részben ugyanazok az indítékok, melyek hazánk nagy területeit lakatlanná és pusztává tették, kényszerítették az elnyomott görög lakosságot ősi tűzhelyének elhagyására.

Így több, mint 200 éven keresztül táplálta a görögség saját fiúgyermekével a janicsárok seregét. A göröglakta falvakat és városokat sűrű időközökben fenyegető csapás: a „pedomázoma”, a fiúgyermekek összegyűjtése és elhurcolása – a katonaszedésnek akkor divatos embertelen módja – melynek emléke még századok múltán is szorongással tölti el a görög anyák szívét, sok szülőt arra késztetett, hogy gyermekeit, az elnyomók rászédésével, megmentse a fenyegető veszedelemtől. Például – hogy egy bennünket közelebbről érdeklő esetet említsünk – a gazdag alapítványa révén közismertté vált Haris Pál őseit, aki a XVIII. század elején a macedóniai Kozányi városból került Szentesre, a családi hagyomány tanúsága szerint hozzátartozói, a török őrség kijátszásával, egy rizseszsákba bujtatva szöktették át a határon. A különféle adózások, a harácsolások, a török csapatok és a törökbérenc albán martalócok (az „armatolosz”-ok) portyázásai és a közbiztonság teljes hiánya is sokakat indított új haza keresésére. Így többek közt a cincárlakta görögműveltségű virágzó Moszchopólisz várost (ma Moszkopolje), melynek nevét mint származási helyet a magyarországi görög sírfeliratokon igen gyakran olvashatjuk, 1770 körül, portyázó rablóbandák teljesen elpusztították és a lakosokat kivándorlásra kényszerítették. Ekkor lettek hazátlanokká a Sinák ősei. A görög egyházközségi szervezetekben dülő pártviszályok is nem egyszer okot szolgáltatottak az elköltözésre. Így az 1770-es években Kozányiban kitört politikai viszálykodások következtében a vereséget szenvedő párt hívei közül sokan külföldre menekültek, élükön vezérükkel Jeorjiosz Avliotisszal, aki mint kereskedő az ismert Ikonómu család őseivel együtt Pesten telepedett le. Ebben

a vonatkozásban is hívek maradtak a görögök őseikhez, akiknél többször előfordult, hogy a politikai kisebbség elhagyta az anyavárost és gyarmatot alapított.

Legtöbbjének a nyugtalan vér, az idegenbe vágyó odyszeusi szellemet híven őrző, a magabízó, a maga sorsát irányítani merészen vállaló veleszületett görög természet, a gazdasági érdek, a kereskedő szellem, valamint az elődök és a már kint élő hozzátartozók példája adta kezébe a vándorbotot.

A görögök, akik így a török hódoltság küzdelmes századaiban a jellemzett politikai és gazdasági viszonyok nyomása alatt sokezerszámsra kénytelenek voltak apáik földjéről elszakadni, részben Itália, Ausztria, Oroszország, Havasalföld és Moldva területén kerestek új tűzhelyet, részben pedig a magyar szent korona országaiban találtak biztos fedelmet és megélhetést.

A még bizánci időkbe visszanyúló, soha meg nem szakított évszázados görög–magyar érintkezés és együttélés biztató hagyományán kívül számos egyéb tényező is közreműködött abban, hogy az új hazát kereső görögök útjukat Magyarország felé irányították. Hatással volt rájuk a sorsközösségben élő balkáni testvérek: a szerbek példája is. Így nagyszámú görög kísérte 1690-ben a Csernovics Arzén patriarcha vezetésével a török elől Magyarországra menekült 30 ezer szerb családot – a pesti egyházközség egyik kéziratának tanúsága szerint. Különben is csaknem valamennyi telepen, Erdélyen kívül, együtt találjuk a görögöket a szerbekkel. Sokszor össze is keverik és összetévesztik egymással a két orthodox nemzetiséget. A görög betelepedést azonban elsősorban a kedvező fogadtatás magyarázza meg. Az erdélyi fejedelmek és királyaink ismételten kiváltságlevelekkel látták el őket, mert gazdasági életünk – főleg kereskedelmünk – fellendítésében szükségesnek tartották közreműködésüket.

Hogy mennyire szükség volt rájuk, mutatja az alábbi jellemző részlet Hódmezővásárhely történetéből: „A vidéki magyar faj – írja a város történetírója – melynek kereskedéshez nyelvismerete, pénze, hozzáértése egyaránt hiányzott, következetesen tartózkodott kalmárkodástól, melynek pedig a mindinkább szaporodó lakosság szükségét érezte. Végre a bírák valahonnét egy görögöt, majd másikat is hoztak a városba. Használatukra ingyen telket, csekély bérért házat, kész boltokat és pincéket adtak át s ekkép ide édesgették őket.” A vármegyék ugyanígy nyilatkoznak a görög kereskedőről. „Ha hébe-hóba egy-egy görög nem jön – olvassuk az egykorú megyei jelentésben – a nép a legegyszerűbb háziszükségleti cikkeket is csak többnapos fáradsággal és munkája elhanyagolásával szerezhetné meg.”

A karlovici és passarovici békeszerződések kereskedelmi pontjai is megkönnyítették a görögök beáramlását.

Hozzájárult a fentiekhez az az érdekes körülmény, hogy a gazdag magyar földön, mely természeti adottságaival is bőséges vagyonszerzési lehetőségeket biztosított a telepeseknek, a görögök magukat otthon – az egyik hagyomány szerint – valóságos autochthon népnek érezték. Érdekes nyilatkozatot olvasunk erről a hiedelemről az egyik görög írásai közt. A szerbeknek arra a vádjára, hogy a görögség Magyarországon jöttment nép, a következőkben válaszol a kézirat szerzője: „Paionia neve romlás folytán, az i-nek n-né történt változásával Pannónia lett. . . Strabon hol Paionianak, hol Pannonianak mondja... később a húnok, vagyis a magyarok elnevezték Hungáriának. A mondottakból kitűnik, hogy Magyarország első lakosai paionok, vagyis görögök voltak. A paionok ugyanis hellén törzs voltak éppúgy, mint az aiolok, dórok, ionok.” A görögök tehát – folytatja a lelkes görög – „valamennyi itt lakó nemzetiség közt a legrégibbek.”

A szabadságát féltő, ősiségére büszke, bátor görög nép emberséges bánásra talált a magyaroknál. Erről maguk a görögök tesznek tanúságot. Zavirász György egyik munkájában korholja honfitársait a nemzeti nyelv elhanyagolásáért. Szerinte sokkal nagyobb szerepet játszottak volna a görögök Magyarországon, ha erősebben élt volna bennük a nemzeti öntudat: „Hogy elhallgassuk – mondja – azt a sok évszázadot, amióta... Magyarországon laknak, ha csupán az elnyomatásunk kezdetétől eltelt 346 év óta saját nyelvükön beszéltek volna feleségeikkel és gyermekeikkel, mennyire megszaporodtak volna a mai napig? Különösen ennél a türelmes Anyánál, vagyis ebben a filhellén keresztény országban!” Kell-e ennél ekesebben szóló és illetékesebb helyről származó bizonyágtétel Magyarország mellett a nemzetiségi kérdésben? Ugyanilyen szellemben nyilatkozik Papa Rálisz, pesti görög plébános egyik munkájában, ahol honfitársait arra buzdítja, hogy anyanyelvüket szorgalmasan tanulják s e célból állítsanak fel iskolákat. Hangsúlyozza, hogy erre Magyarországon megvan a lehetőség. „Hiszen itt nem élünk – írja – török iga alatt, hanem az istenfélő és legkeresztényebb I. Ferenc császárunk és királyunk legszentebb és legkeresztényebb kormányzatát élvezzük, aki nagy kegyelemmel igazi gyermekeiül fogadott be bennünket országába.”

A felsorolt tényezők közt nem hallgathatjuk el a magyar kultúra kisugárzását és vonzó erejét. Tudomásunk van ugyanis olyan görögökről is, akik kifejezetten művelődési szándékból keresték fel városainkat. Így a később Bukarestben működő szíatistai származású jónevű orvos és szakíró, Dimitriosz N. Karakászisz, 18 esztendőskorában latin és egyéb nyelvek tanulása végett jött Magyarországra s a pozsonyi gimnáziumban el is érte célját, amint ezt

pl. Bécsben 1795-ben kiadott latin–görög kétnyelvű munkája bizonyítja. Az ithakai Dorotheosz szintén Pozsonyban tanult meg latinul. Ugyancsak Pozsonyban végzett latin és egyéb tanulmányokat a janinai Amfilóhiosz. Művelődési vágya hozta hazánkba Jeorjiosz Szakelariu-t Kozányiból. Itt filozófiai tanulmányokat végzett s a mellett megtanult németül és franciául olyan alaposan, hogy számos francia és német szépirodalmi művet – főleg drámákat – újjöröggre fordított és nyomtatásban is közzétett. Egy másik görög: Konsztandinosz Cehányisz kereskedőnek készült s ezért jött Magyarországba, később azonban a művelődési vágytól hajtva, elhagyta pályáját és beiratkozott a modori gimnáziumba, ahol két éven át tanult latinul és németül. Előkelő helyet foglal el a Magyarországon tanuló görögök közt Dimitriosz Panajótu Govdelász. Fiatalon került a pesti egyetem hallgatói közé a XVIII. század végén. „Szorgalmának és tehetségének elismerésül – írja egyik honfitársa – a negyedik esztendőben, egyetemi privilégium alapján nagy dicsérettel a filozófia doktorává avatták. Ő az első görög, aki ebben a kitüntetésben részesült.” Az egyetem hallgatói közt találjuk a „modern Anakreon” néven híressé vált újjörög költőt: Athanasziosz Chrisztópuloszt (1772–1847), aki, a hagyomány szerint, az egyetemi könyvtár legszorgalmasabb olvasója volt. A hazánkban tanuló görögök közül Zavirász György – piarista tanítvány – nevére még visszatérünk.

Tehát az óhazai és a magyarországi állapotok mellett politikai, faji, kulturális és – különösen – gazdasági tényezők magyarázzák meg a görögöknek hazánkban való telepedését a Konstantinápoly bukását követő századokban. Ezekben az időkben, az összeírások és egyéb tanúbizonyságok adatai szerint, állandóan ezrekre menő görög telepes élt szerte Magyarországon. Az eddigi kutatások alapján 150 olyan magyarországi helységnévet ismerünk, ahol kisebb-nagyobb csoportokban görög telepesek laktak az említett századokban.

*

A görög telepesek azokban az időkben gazdasági életünk legjelentékenyebb tényezőinek számítottak. Gyors anyagi fellendülésüket és a környező gazdasági életben való vezető szerepüket annak köszönhetik, hogy az összetartás és testvéri munkaközösség eszméjének jegyében kereskedelmi „kompániák”-ba tömörültek. A fenti századokban valami 25 „görög kompánia” működéséről tudunk hazánk különböző városaiban, melyek közt Brassó, Kecskemét, Miskolc, Nagyszében, Pest, Újvidék mint görög kulturális gócpontok is kiemelkednek. Az így létesült kapcsolat folytán nem egy városunk kapott görög nevet

telepeseink írásaiban és nyelvhasználatában s a görög nyelv külföldi helységnévtára új jövevényszavakkal – a görög–magyar érintkezések különleges dokumentumaival bővült, mint: Sztefanúpolisz (Brassó), Agria (Eger), Aszpri Ekliszia (Fehértemplom), Egópolisz (Kecskemét), Longózion (Lúgos), Kovini (Ráckeve), Neofyton (Újvidék).

A társulatok szellemének jellemzésére idézzük 26 kecskeméti görög kereskedő egyszerű szavakkal – népnyelven – megfogalmazott szerződéséből (az ottani kompánia alapítóleveléből) az alábbiakat: „1708. május 12-én mi kecskeméti árusok (következik a nevek felsorolása) elismerjük, hogy megegyeztünk és jóra-rosszra kompániát alakítottunk; hogy egyességben éljünk egymással javunkra, és hogy útközben, bárhová megyünk, és egyikünk szekere eltörik vagy – amitől Isten óvjon – más bajban, ha valamelyikünk ott van és nem várja meg a másikat, ha gazda, fizessen (büntetésül) 24 forintot, ha segéd fizessen 12 forintot és üssenek rá 12 botot. Ha valaki csúnyán szitkozódik, ugyanígy lakoljon. Aki az úton elalszik, 6 forintot adjon. A felszabaduló segéd 12 forintot fizessen és paszkalikiát (= ünnepi ruhát) meg egy pár csizmát szolgáltatson be az elnöknek. Aki... idegenből hoz társat, 50 forintot fizessen a Kompániának...” A kompániák szervezését a magyar hatóságok is szorgalmazzák, azokat kiváltságokkal látják el. A társulatok ugyanis a köztartozások beszolgáltatására is biztosítékot nyújtanak az érdekelt közületeknek. Apafi kiváltságlevele értelmében a brassói kompánia tagjai kebelükből egy bírót és esküdteket választottak arra, hogy egymásközti kereskedelmi, üzleti nézeteltérésekben – a bűnügyek, a vámügyek és az üzleti bukások kivételével – ítélkezzenek. Lipót ezt az előjogot kiterjesztette a görög és erdélyi vagy más kereskedők közti üzleti ügyekre is. A kompániának joga volt tagjaitól – még ha a határon kívül is dolgoztak, behajtani az évi adót, a késedelmes fizető terhére kölcsönt felvenni a kamatfizetés kötelezettsége mellett. Ha a bíróság elé idézett nem jelent meg, pénzbüntetést szabott rá a kompánia. Az összeget a közös pénztár javára ellentmondás nélkül be kellett fizetni. Éppúgy fizetniük kellett a társaság bűnös, kihágást elkövető tagjainak is, valamint azoknak, akik valamely köteles szolgálat teljesítését elmulasztották. A társaságnak joga volt adott esetekben a tagok vagyonát likvidálni, a görögök végrendeleteit végrehajtani s az alapítványok kamatait az illetékesek közt szétosztani.

Minthogy peres ügyekben ismerniük kellett a hazai törvényeket és jogszokásokat is, a szebeni kereskedelmi társulat gondoskodott Werbőczy Tripartitumának és a „szász jog”-nak újgörög fordításáról (1769). (A görög

telepések magyar nyelvismeretére vet világot az a tény, hogy Ádámisz János – így hívták a fordítót – a Tripartitumot nem az eredeti latinból, hanem Laskay János magyar szövegéből fordította görög nyelvre.)

A brassói kompánia fenti jogaihoz hasonló előjogokat élveztek az ország többi görög kompániái is.

Az erdélyi fejedelmek kezdeményezésére a fenti módon az ország egész területén megszervezett kompániák belföldi vonatkozásban megszüntették a középkorból örökölt kereskedelmi rendszert, melyben a kiváltságos lera-
kodóhelyeken kívül idegen, behozott áruval, nem kereskedhetett s cikkeivel nem járhatott körül városról-városra, helységről-helysére; külföldi vonatkozásban pedig állandó kereskedelmi kapcsolatot teremtettek Nyugat és Kelet között. Minthogy a kompániákban együtt éltek a különféle helyekről származó: kisászsiai, szigetvilági, észak- és dél-görögországi, sőt a diaszpóra egyéb telepeiről való görögök, ezek a kereskedelmi társaságok nemzeti küldetést töltöttek be azzal, hogy a különben is nagyon elszórtan élő, dialektusok, valamint földrajzi távolság által is elválasztott és széttagolt görögséget az egy nemzethez tartozás tudatára ébresztették és bennük a nemzeti egység érzését megerősítették. Hozzátehetjük, hogy ezekben a tömörülésekben igen gyakran együtt találjuk a görögökkel román és szerb hitsorsosait, úgy, hogy a kompániák ebben a vonatkozásban, a fenti görög nemzeti misszió betöltése mellett a balkáni testvérepek szolidaritásának eszméjét is ápolták.

Ilyen, anyagi, jogi és erkölcsi alapon megszervezett, kiváltságokkal megerősített, nemzeti és általános emberi értékeket képviselő társaságok keretében és azok védelme alatt fejtették ki tevékenységüket a hazai görög telepések a gazdasági élet minden ágában.

Arról, hogy mit jelentett a görögség a magyar kereskedelemben, mindennél jobban felvilágosít bennünket a magyar nyelvhasználat, mely szerint a „görög” név az ország számos vidékén egyértelmű volt a „kereskedő”-vel.

A pozsonyi kamara, egyik iratában, megkülönbözteti a nagy falvakban, valamint a kiváltságos és püspöki városban élő görögöket, a földesúri jószágokon kereskedő és bérlő görögöket és a faluról-falura házaló szegény szatócsokat. Tény az, hogy a különféle formában kereskedő görögség az egész országot behálózta. Az áruszállítást kikapasztalt útvonalakon hagyományos módszerrel szervezték meg. Pl. az oláh vajdaságokat Pesttel összekötő állandóan használt útvonal Roszáva–Temesvár–Szeged állomásokon át haladt az egykorú üzleti levelezések tanúsága szerint. Másfelől a Duna vonala kapcsolta össze a déli részek kereskedőit bécsi üzlettársaikkal Zimony–Újvidék–Buda–Pest–Pozsony

állomásokon keresztül. A többi hazai gócok is jól megszervezett kapcsolatban álltak egymással és a külföldi kereskedő házakkal.

Eleinte kizárólag gyarmatárúkkal és luxuscikkekkel, mint selymekkel, szőnyegekkel kereskedtek s adójuk egy részét is fűszerekben, narancsban, fűgében fizették meg. Macedóniából bőröket, prémeket, feldolgozatlan gyapotot, a román területekről gyapjút szállítottak Pestre. Visszafelé, szülőhazájukba színes gyapjút, selyemszövetet, kristály-, porcelánedényeket, ékszereket szállítottak. A nyugat-macedóniai görög nyelvhasználat ma is ismer néhány olyan magyar eredetű, illetőleg magyar közvetítésű idegen szót, pl. szalvéta, firhang, nyakravaló, melyeket telepeseink az innen hazaküldött tárgyakkal juttattak szülőföldjükre. Itt említjük meg azt is, hogy a hazánkból visszatérő telepések nem egyszer a magyarországi ruhaviseletet is magukkal vitték szülőföldjükre. Így pl. régi moszchópoliszi templomokban a legutóbbi időkig megőrzött donatorképek (a XVIII. századból) a jötevőket magyarországi viseletben ábrázolják.

Lassanként a görög kereskedők kezére jut a termény- és állatkereskedelem: az egész ország nagykereskedelme. „Az övék az érdem – mondja egyik kutató – hogy a magyar, különösen a hegyaljai, az egri, miskolci és főleg tokaji borokat egészen a keleti és északi tengerek partjáig ismertté tették. Ők vetették meg az alapját egészen a legújabb korig Lengyelországgal fennállott azon élénk borkereskedelemnek, melynek főútja Hatvantól Miskolc, Kassa, Bártfán át vitt a határon... És a borral együtt ők voltak első kereskedői a magyar paprikának is Danzigig és Moszkváig!” A szakirodalom megállapítása szerint a görög telepések megélnékítették a magyar termény- és állatkereskedelmet, a kompániák létesítésével nagy szerepet juttattak a tőkének a kereskedelemben, általánosították az üzleti hitelt s a határidős üzletek, a váltó, adóslévél, majd kötvény és részvény alkalmazásával fontos újításokat hoztak be a magyar kereskedelem technikájába.

Kereskedelmi tevékenységük közben természetesen nem egyszer összeütközésbe kerültek a hazai hatóságokkal és a kereskedői tehetsége tudatára ébredő, érdekeiben sértett magyarsággal. Példákat találunk erre a tokaji és a debreceni görög telepések történetében.

A mezőgazdaságban mint bérlők, majd mint birtokosok újításokkal próbálkoznak. Kísérleteznek egyes északkeleti megyékben a mazsolaszőlő meghonosításával. A macedóniai görög testvérekről: Chrisztoforosz és Kyrillosz Nákoszról (a későbbi gróf Nákó-család őseiről) olvassuk, hogy miután mint gyapotnagykereskedők meggazdagodtak s a bánáti kamarabirtokok árverezése alkalmával Nagyszentmiklós tulajdonukba ment át, 1783-ban és 1784-ben egy

– hazájukból betelepített – gyapottermelő szakember irányítása mellett több holdnyi területen megpróbálkoztak az új növény termelésével. Minthogy azonban a gyapot nem egyszerre, hanem egymást követő időközökben, fokozatosan érik be, a késői termés egészen elpusztult. Melegházak építése aránytalanul megdrágította volna a próbálkozást. Ezért kísérleteik, melyeket Pancsova és Pécs vidékén is megismételtek, abba maradtak. Érdemei jutalmazására I. József aranyéremmel tüntette ki az egyedül maradt Chrisztoforoszt.

Ennek a próbálkozásnak emlékére került a „gossipium” (= gyapot) Nákó Kristóf gróf latin nyelvű sírfeliratába – a pesti görög templom oldalán – és a Nákók családi címerébe. Említésre méltó az is, hogy Nákó gróf 1799-ben nagyszentmiklósi uradalmában földműves iskolát alapított. Telepeseink az állattenyésztést is tökéletesíteni kívánták. Ezen a téren is új fajtákkal – pl. jól tejlő kecskékkal kísérleteztek.

A görögök maguk iparral nem foglalkoztak az új hazában, virágzásuk korában nagyobb iparvállalatok létrehozásában sem vettek részt, mégis mint a tőke és az ipar összekapcsolói, pénzük révén sikerült nekik – a kiadói sáfárrendszer alkalmazásával – a céhek feletti uralmat megszerezniük. Így a kompániákban felnövekedett tőke birtokában a gazdasági élet minden ágában érvényesültek. Tőkéjük révén vezető szerepük volt a magyarországi korai kapitalizmus kialakulásában.

A magyarországi görög telepesek, kik érdemeikkel, pénzükkel csakhamar nemességet, bárói sőt grófi címeket nyertek – a sok példa közül elég Dionysziosz Popovics püspököt, a Nákó, Sina, Takács családokat említenünk – jólétükben nem feledkeztek meg az óhazában hagyott hozzátartozókról. Munkájuk gyümölcsreiből honfitársaiknak is juttattak. Egyik neves kortársuk így nyilatkozik görögjeinkről: „A közjó iránti érdeklődésük és a Nemzet iránt táplált szeretetük bámulatba ejtett. Akár gazdagok, akár kevésbé jómódúak, elég a „közjó” szót hallaniok, mindjárt készek a támogatásra. Valóban, teljes joggal nevezhetők nemcsak a kolostorok, az egyházak és az iskolák, hanem csaknem egész Görögország jótevőinek...”

Sziátisza város olyan szép és gazdag lett a külföldről – így Magyarországból is – érkező pénzből és adományokból, hogy a végén „Florochóri”-nak (= „Aranyváros”) nevezték el. Görög történetkutatók hangsúlyozzák, hogy hazánkban meggazdagodott moszchópoliszi honfitársaik vagyonukkal szülővárosukat fejlesztették. Egyes feljegyzések szerint a város házain (az 1767 és 1770 közt bekövetkezett pusztulás előtt 12 ezer háza és 60 ezer lakosa volt) egyébként idegen hatás mellett a magyaros építkezés nyoma is meglátszott. Kozányiban,

szülővárosukban, iskolát tartottak fenn az onnan származó magyarországi kereskedők. Az intézmény a XVIII. század közepétől kezdve „a kompániák iskolája” nevéen szerepel a város történetében. Kozányi különben is sokat köszönhet hazánkba szakadt és nálunk meggazdagodott fiainak. Jótévisi közt igen tekintélyes adományokkal szerepelnek: E. R. Popovics, aki többszáz kötetet és értékes kéziratokat tartalmazó könyvtárát szülővárosának hagyta, Agórász, Murátisz, Zontidisz és mindenekelőtt az egész vagyonát nemzeti célokra áldozó Haris Pál, kinek nevét a hagyatékából alapított és fenntartott „Hariseion” földmivesiskola örökíti meg a kis macedóniai város határában.

A különféle görögországi kolostorok feljegyzéseiben is sok szó esik telepeseink bőkezűségéről. Így pl. Anthimiosz szerzetes 1774-ben magyarországi gyűjtésből hazájában, Livádhionban iskolát és könyvtárát alapított s az iskola számára olyan tőkét biztosított, hogy a kamatok fedezték a tanító fizetését. Az anyagi támogatásban részesülő szerzetesek és telepeseink közt kialakult kapcsolatnak érdekes dokumentuma az az orthodox imakönyv, melyet a görögországi Szent Naum-kolostor egyik szerzetese a címben is kifejezetten „a Magyarországon élő kereskedők használatára... gratis” adott ki 1746-ban Moszchópoliszban. A kiemelt példák sorát a Sina bárók nevével zárjuk, kiknek görögországi jótékonyágát és görög nemzeti öntudatát monumentális athéni középületek és intézmények hirdetik.

A Sinák, itt említjük meg, azzal is megvallották nemzetiségi hovatartozásukat, hogy elvállalták külföldön Görögország diplomáciai képviselőtét.

De nem feledkeztek meg a görögök jólétükben a kenyéradó új hazáról sem. Brassó város történetéből tudjuk, hogy a görögök – az általuk szállított gabonával – kétszer is megmentették a lakosságot az éhhaláltól. Miskolcon, a XVIII. század elején, kórházat alapítottak s azt felekezeti különbség nélkül a rászorulóknak rendelkezésére bocsájtották.

Sokan közülök még életükben vagy végrendeleteik útján jelentős összegekkel támogatták a magyar kulturális és karitatív intézményeket. A kisebb-nagyobb jótévisi sorából messze kimagaslanak a fent említett Sina bárók, akikről érdemes ebben a vonatkozásban külön is megemlékezni.

A család – melynek Simon (1753–1822) nevű őse az 1770-es években dúló albán pusztítás miatt hagyta el szülővárosát – 2 tagja: György (1783–1856) és fia Simon (1810–1876) révén került szorosabb kapcsolatba a magyarsággal. Előre bocsájtjuk, hogy a Sinák hagyományai közé tartozott a műveltségápolás és a közjótékonyág: már egyik régi papi ősről, Jeórijosz Színászról feljegyezte Moszchópolisz történetírója, hogy a város iskolájának sok latin és görög könyvet adományozott.

Sina György régebbi magyar érdemeit hitelesen megörökíti Szeged város – 1839-ben kelt – díszpolgári oklevele. „...megfontolván s tekintetbe vévén – írja az oklevél – hodosi és kizdiai szabad zászlós Sina György úr ő méltóságának, ... több tek., ns. megye táblabírájának, ... a királyi szék s ... hazánk javokra és hasznokra intézett minden alkalomkori honfias szolgálatait, közhasznú vállalatok s intézetek kivitelőkben s létesítésökben kitüntetett jeles készségét és csüggedhetetlen munkásságát – nem régiben a Dunafolyó veszélyes kidagadásával kiszámíthatatlanul károsított testvér Buda és Pest fővárosok inségbe süllyesztett lakosainak segélyükre az emberiség oltárára bőkezűleg emelt áldozatait, a honi kereskedés nagyobb virágzására segélésében kiismértetett lelkeségét – a már-már hanyatlott dohánytenyésztésnek sok ezer természető javára a kellő segély kiszolgáltatásával általa új életre hozását, s végre városunk kebelében számos szegény családnak, élelmük és szükségeseik fedezésére egy újabb kereseti forrásnak általa történt felnyitását... öméltóságát városunkban polgári czímmel megtisztelni... örömmel készkedtünk...” A fenti érdemeket azonban, országos kihatásával, messze fölülmúlja Sina György döntő jelentőségű közreműködése a Lánchíd létrehozásában. A Széchenyi-Sina levelezés a híd születését megelőző események, sokszor izgalmas mozzanatok érdekes sorozatát: a híd történetének legfontosabb fejezetét alkotja. Széchenyi számára az első nagy sikert jelentette 1835-ben a gazdag báró válasza arra a felszólítására, hogy a hídépítő vállalat élére álljon: „... az ügyek higgadt megfontolása után – írja a görög bankár – nem vonakodom ezen a hazára és egyáltalában az egész monarchiára nézve épp oly hasznos mint üdvös vállalat kivitelére egész munkásságomat és tetterőmet szentelni ...” Széchenyi hosszú előkészítő munkájának beteljesedése, elhatározó sikere volt évek múlva a görög báróval történt megegyezés. A hazafias öröm sugárzik erről szóló leveleiből. „Hála Istennek – írja József nádornak – szerencsésen megegyeztünk Sina báróval, és pedig elfogadván az általa javasolt árszabályzatot és a 97 évre terjedő kiváltságot. Nincs tehát egyéb hátra, mint a szerződést elkészíteni, azt megvitatni és aláírni.” Ugyanazt az érzést tükrözik az alábbi sorok: „Főherceg István Ő Fensége nek. Cs. kir. Fenség! Fenséges Főherceg! Midőn ezennel szerencsém van Sina bárónak beadványát nyomtatásban idemellékelni, hangosan felkiáltok, hogy győztünk!”

Gróf Széchenyi István és báró Sina György baráti kapcsolata, levelezésük tanúsága szerint is, az újkori magyar–görög érintkezések történetének kimagasló mozzanatát alkotja, melynek nemzeti jelentőségű eredménye a Lánchíd megteremtése volt.

Méltán vették a híd pillérjére aranybetűkkel, a legelső magyar ember és a legnagyobb magyar mellé a macedóniai görög ősök ivadékának nevét!

A nagybirtokos Sina Simon atyja nyomdokait követte a magyar ügyek felkarolásában. „Simon a fiú – mondja róla életrajzírója – mikor atyját eltemette, sírva borult ... a temetésen megjelent Deák Ferenc ... kebelére s köszönve ennek megtisztelő megjelenését, mely szívének jól esett, elérzékenyülve kérte, hogy legyen vezére s tanácsadója a magyar hazafiság pályáján, mert ő inkább akar lenni magyar nagybirtokos és hazafi, mint üzletember és világpolgár – miként ezt maga Deák Ferenc ajkairól hallottam.” Attól a pillanattól kezdve, hogy atyja örökébe lépett, résztvett az ország minden kulturális és gazdasági megmozdulásában. Különbőféle intézményeink, mint a Nemzeti Múzeum, a Nemzeti Színház, a Nemzeti Kaszinó, a lipótvárosi bazilika, árvaházak, bölcsődék, kórházak, bankok, biztosítóintézetek stb. alapítói és támogatói közt találjuk Buda, Arad és Szeged városa díszpolgársággal tüntette ki. Nevét az irodalmi és tudományos világban is megörökítette. Pl. az ő nevével indult meg 1857-ben, Csengery Antal szerkesztésében a Budapesti Szemle. „Hodosi és kizdiai báró Sina Simon Őméltóságának, kinek hazafias ajánlata hozta létre e vállalatot”: olvassuk a tekintélyes folyóirat első oldalán.

A magyar tudomány szolgálatában legnagyobb jelentőségű cselekedete volt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia székházának felépítésére, több mint százezer forintot áldozott.

Báró Sina Simon az egyik legnagyobb magyar kitüntetésben részesült, midőn, 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia érdeme elismeréséül, igazgatósági tagjai közé választotta.

Az elmondottakból meggyőződhattunk, hogy a magyarországi görög telepések gazdasági tevékenysége s az ezzel járó megvagyonosodás nemcsak a közvetlen környezeten, hanem az óhazai hozzátartozókon is éreztette jótékony hatását. Ennek az anyagi jólétnek – görög nemzeti szempontból – talán legfontosabb következménye a hazánk területén virágzásnak indult görög szellemi élet volt. Az alábbiakból kitűnik, hogy ez a görög szellemi élet – számos hazai vonatkozása miatt is – méltán tarthat számot a magyarság érdeklődésére.

*

Annak, hogy az anyagiakon túl a lélek és szellem világa sem volt közömbös előttük s hogy az ősi idealizmus az évezredek viszontagságok után is – a hódoltság és számkivetés nehéz idejében – töretlenül él bennük, el nem tagadható

bizonyítékait láttuk – az egyházközségek keretében alapított templomok és iskolák mellett – a tudomány és az irodalom minden ágára kiterjedő fent említett görög nyelvű nyomtatványokban is, melyek a görög diaszpóra szellemi központjaiban: Velence, Bécs, Bukarest, Jassy és Magyarország nyomdáiban igen tekintélyes számban jelentek meg a telepesek anyagi támogatásával. A nyomtatványokon kívül a hazai egyházközségek levéltáraiban őrzött számos emlék tanúskodik telepeseink szellemi életéről és kulturális igényeiről, különösen gazdasági virágzásuk tetőpontján: a XVIII. század második felében. Ezek közé tartozik a pesti egyházközség egyik kézírata, mely 19 olyan magyar várost sorol fel, ahol a XVIII. sz. 90-es éveiben görög templom, illetőleg kápolna volt. Hasonló értékű értesítést tartalmaz a budai Helytartótanács 1795-ben kelt határozata arról, hogy a görög egyházközségek terhére országos főigazgatói állás szerveztessék az okiratban név szerint felsorolt 17 görög iskola felügyelete céljából. Egy másik dokumentum: a miskolci egyházközségben található levél szerint, melyet Dionysiosz budai görög püspök intézett Hariszisz miskolci lelkészhez, minden előkészület megtörtént arra, hogy Pesten görög főiskolát: „akadémiát” állítsanak fel. A terv megvalósulásáról nem tudunk, jóllehet a püspök levele az egyes tanszékekre kijelölt professzorok nevét, sőt évi járandóságaik összegét is megemlíti. A levél azonban így is a XVIII. századi görögség magasabb művelődési vágyának értékes bizonyítéka marad. Itt említjük a Meletiosz-féle 3 kötetes monumentális egyháztörténeti munka 1783-as bécsi kiadásában olvasható értesítéseket. A kiadó, bevezetésében, beszámol arról a szíves látásról, melyben a magyarországi görögök részesítették, midőn előfizetők gyűjtése végett a főbb városokat meglátogatta. A közölt névsorból kitűnik, hogy a drága tudományos munkára Gyöngyös, Kecskemét, Kúnszentmárton, Miskolc, Pancsova, Pest, Sopron, Szeben, Szentes, Temesvár, Tokaj és Zimony görögjei 170-en összesen 200 példányra fizettek elő. Ezeket az adatokat kiegészítik az újjörög irodalomtörténet tudósításai, melyekből megállapítható, hogy a hódoltság korában, elsősorban a XVIII. században valami 30-40 görög író töltött hosszabb-rövidebb időt hazánk földjén. Ezek a litterátusok, akik származási helyük szerint Görögország minden részét képviselik – láttuk – nem egyszer magyar iskolákat látogatnak, nyelveket tanulnak, könyveket írnak vagy másolnak, egymás műveit terjesztik. Ők alkotják azt a szellemi légkört, mely a hazánkban élő görögséget körülveszi és az óhazához kapcsolja. Munkásságukból megállapíthatjuk, hogy a magyar szellemi élet megnyilatkozásai jótékonyan befolyásolták ezt a görög atmoszférát.

Ezeknek a hazánkban tevékenykedő művelt görögöknek sorában már a XVI. században feltűnik Erdélyben a chiosi jeles tudós: Jákovosz Paleológosz (latinul: *Jacobus Palaeologus*) neve, aki éveken át igazgatója volt a kolozsvári unitárius gimnáziumnak. Mint Dávid Ferenc és több korabeli magyar tudós barátja, számos – magyar szempontból is tanulságos – munka szerzője, megérdemelné, hogy a magyar tudomány tüzetes tanulmány tárgyává tegye életét és munkásságát.

A XVII. századból az idegenbeszakadt krétai Sztavrinoszt említjük, aki a 1600-as évek elején Besztercén írta meg 1312 versus *politicus*ból álló, számos magyar vonatkozást tartalmazó históriás énekét Mihály vajdáról. A XVIII. sz. elejéről Michail Szjhendosz (latinul *Schendus*) nevét idézzük, aki éveket töltött Déván, Gyulafehérváron, Nagyszebenben valamint Erdély más városaiban és külföldön is híressé vált tudományos munkásságával. Minket magyar barátjával, a tudós Köleséri Sámuellel folytatott levelezése különösen azért érdekel, mert benne (még 1725-ben) saját tapasztalatai és megfigyelései alapján nyilatkozik a finn–magyar nyelvrokonságról. Nagyszebenben élt a *Tripartitum* és a „szász jog” fordítója is: Adámisz János. Egyéb munkái közül Mádai Dávid Sámuel latin nyelvű gyógyszerkönyvének Nagyszebenben készült újjörög fordítását ismerjük, mely Halle-ban kétszer is napvilágot látott (1756-ban és 1776-ban).

A XVIII. század második felétől kezdve a magyar földön már tekintélyes számban működő tudósok közt találjuk a „nemzet tanítói”-nak tisztelt Dimitriosz Darvárisz, Neófytosz Dúkász és Joánisz Vendótisz neveit is. Többen magyar kapcsolataikkal vonják magukra a figyelmünket. Ezek közül való pl. a Kozányiban született és hazánkban nevelkedett E. R. Popovics (görög nevén Papajanúsizsz), kinek magyarországi baráti kapcsolatairól a kozányi könyvtárban őrzött emlékkönyv magyar, görög, latin, német és francia nyelvű – Buda, Debrecen, Késmárk, Miskolc, Nagyvárad, Pest, Sárospatak, Sopron városokban kelt – beírásai, magyarországi tanuló éveiről pedig az ugyanott őrzött sajátkezű iskolai jegyzetei tanúskodnak. Popovics – a soproni, késmárki és pataki iskolák egykori növendéke, később a temesvári, pesti, bécsi, zimonyi, bukaresti, jassy-i görög iskolák tanítója, egy Bécsben megjelenő görög újság szerkesztője és tudós író – nem egyedülálló jelenség a görög diaszpóra szellemi életének történetében. Ő egy a sok közül a külföldre szakadt görögység ama rétegéből, mely a magyarországi iskolákban és főiskolán szerzett műveltséget a görög iskola katedrájáról, a szószékről és nyomtatványok útján az elnyomatásban vagy szétszórtan élő honfitársaknak közvetítette. Életével és működésével

külön tanulmányban kell foglalkoznia a magyar–görög szellemi érintkezések kutatójának.

Valamennyi közül messze kiemelkedik a magyar–görög szellemi kapcsolatok szempontjából páratlanul álló tevékenységével Zavirász György, a magyarországi görög szellemi élet vezéralakja. Élete és munkássága megtestesíti a diaszpóra művelt görögjének típusát. Ezért is érdemes vele közelebbről megismerkednünk.

1744-ben a macedóniai Sziátisztában született, iskolai tanulmányait szülővárosában és Szalonikiban végezte. 16 éves korában Magyarországra került, ahol első lakhelye Ráckeve volt. Innen, mint egy görög üzlet társtulajdonosa, Kalocsára költözött. „1770-ben Kalocsán az ottani piaristáknak nevezett latin szerzeteseknél újabbkori filozófiai előadásokat hallgatott, amennyire üzleti ügyei engedték” – írja önéletrajzi vázlatában. „Kalotsán – olvassuk nekrológiájában – a káptalanbéli Pap urakkal való barátkozás és az Érseki Bibliotheka által, mind az Európai nyelvekben, mind a tudományokban, az ő pár nélkül való szorgalmatossága által a bámulásig fokra ment, a maga hiti sorsosainak Oskolát nyitott, az abból bé vett hasznot könyvekre fordította, magának minden Vallás- és Hivatalbeli, Hadi, Papi és Polgári karban levő úri emberekből számtalan barátokat szerzett!” Kalocsáról Kúnszentmiklóásra, innen pedig – a 80-as években Dunavecseré költözött, ahol hosszabb ideig lakott. Élete utolsó éveit Szabadszálláson töltötte. Ott halt meg 1804-ben. Kecskeméten temették el. Öröklött hajlamai és foglalkozása miatt sokat utazgatott. A magyarországi városokon kívül ellátogatott Bécsbe, Bukarestbe. 1800-ban hosszabb külföldi tanulmányutat tett, melynek folyamán Prága, Lipcse, Frankfurt a. d. O., Berlin, Potsdam, Halle és Jéna városokat érintette, amint ezt a nevezett helyeken vásárolt könyvek beírásai igazolják. Az ógörög, latin, újgörög, magyar, német, francia mellett – könyvtárának tanúsága szerint – az olasz és szerb nyelvet is ismerte. Élete utolsó esztendejében az angol tanulásába is belekezdett. Természetesen a magyar nyelvvel – a számára annyira értékes magyar szellemi kultúra közvetítőjével – a legbensőségesebb kapcsolatban állt. Lelkesedéssel írja róla egyik naivan hangzó jegyzetében: „A magyar nyelv annyira kiváló és betűkben annyira gazdag, hogy nincs a világon olyan nyelv, melyet betűivel le ne tudna írni. Az idegenek is bevallották, hogy nincs még egy nyelv Európában, amely annyira illenék a színpadra, mint a magyar.” Könyvtáráról idézzük egyik kortársának nyilatkozatát: „Zabirával elvesztettünk olyan Bibliothekát, amelyben midőn hajdan néhai Római sz. Birodalombéli Gróf és Korona őriző Teleki József Ő Excellentiája bement volna, azt mondotta: hogy ez a Helység

Városi Titulust érdemel ezért a 'Bibliothékaért.' Ha meggondoljuk, hogy könyvtárának csaknem egy ötöde magyar szerző tollából származó magyar, illetőleg idegen nyelvű alkotás vagy idegen író magyar fordítása és magyarországi nyomdák terméke, már ezen az alapon is fogalmat alkothatunk magunknak arról a szoros kapcsolatról, mely Zavirász Györgyöt a magyarországi szellemi élethez hozzáfűzte.

Gazdag könyvtárának és nyelvismeretének birtokában élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki, melynek termékei részben nyomtatásban, részben kéziratban maradtak fenn, egy részük azonban elkallódott. Önéletrajzában saját munkái közt 6 történelmi, 5 teológiai, 2 szótári munkát, 1 útleírást és egy irodalomtörténeti életrajzgyűjteményt sorol fel. Ugyanott említett fordításai közt 9 történelmi, 3 teológiai, 2 csillagászati, egy-egy geográfiai, orvosi, didaktikai és nyelvészeti munka, végül egy görög–magyar párbeszédgyűjtemény található. Magyar vonatkozású fordításai: 1. „Csillagászati tankönyv”, Maróthi György latinnyelvű „Methodus Astrognosiae”-ja újjörögül. Érdekessége az, hogy a tudós debreceni professzor munkája, mely kéziratban Zavirász könyvtárában is megvan, nyomtatásban először görög nyelven – a jelen fordításban látott napvilágot. (Pesten, 1815-ben jóval a fordító halála után.) 2. „Comenius János: Orbis pictus. Fordítás latinból újjöröggre, a magyar fordítással együtt”. A magyar rész, mely az 1798. pozsonyi kiadással azonos, arra enged következtetni, hogy Zavirász az archaizáló verbalizmust szolgáló fordítást olyan görög iskolás gyerekeknek szánta, akiket már a magyarság nyelvben asszimilált. 3. „Magyar–újjörög párbeszéddek.” Első része szócsoportokat (élet, halál, ruházat, színek, ház, stb.), a második jól kidolgozott, népies nyelven megírt beszélgetéseket tartalmaz. 4. A hazában élő idegen nemzetiségek egymásközi magatartásáról tájékoztat az egyoldalú beállítású „Egy magyar író rövid és őszinte értekezése a helytelenül rácoknak nevezett szerbek nemzetéről”, mely a benne található igazságtalan görögellenes támadások miatt érdekelhette a fordítót. 5. A fenti támadásra írt német választ „Milyen helyet érdemelnek a magyarországi görögök az itt lakó egyéb nemzetek közt” címmel fordította Zavirász újjöröggre. A fordító az értekezést terjedelmes és igen érdekes jegyzetekkel kíséri. Ezekben egész fejezetet szentel a magyarság történetének Hérodotoszal (!) kezdődő bőséges bibliográfia alapján. A húnokat, mint kortársai általában, azonosítja a magyarokkal. Beszél az őshazáról, a honfoglalásról, a keresztény hitre térésről. Hivatkozik Anonymusra, Turóczira, Bonfinire. Ezekon kívül szerepelnek még nála: Segesvári krónikairó, Pray György, Katona István, Horányi Elek, Szekér Joakim, Pálma Károly történetírók, továbbá Wallaszky Pál irodalomtörténete,

Gróf Teleki útleírása és a „Debreceni grammatika”. A magyar szent koronához írt jegyzetben Horányi és Weszprémi munkái mellett utal saját értekezésére is. Ezek a jegyzetek és utalások, egy – még lappangó – fordítása „Magyarország politikai állapotáról”, valamint könyvtárának magyar történeti munkái bizonyítják, hogy Zavirász behatóan foglalkozott hazánk történetével. 6. 1787-ben adta ki Rácz Sámuel egyetemi tanár „Orvosi tanácsok” című könyvének újjörög fordítását a magyarországi görögök használatára. Ez abból is kitűnik, hogy a görög szövegben magyar szavakat is használ latin vagy görögbetűs átírásban. Az eredeti munkának ugyanaz a nemzeti oktató célja volt, mint a fordításnak, mely annak idején bizonyára jó szolgálatot tett Zavirász honfitársainak. A görög nyelvű „Orvosi tanácsok” jelentősége azonban ma sem évvült el a görög–magyar kapcsolatok dokumentumai közt. 7. Ebből a szempontból érdemel figyelmet a „Péczeli József értekezése a görög és más nyelvekről” című fordítás is. A korabeli magyarországi görögség szellemi életének vezéralakja jól ismerte a hánytvetett életű, a nemzeti művelődésért és nyelvért fáradozó s az egykorú görög litterátusokhoz sok tekintetben hasonló magyar tudós: Péczeli József munkásságát. A hozzá hasonlóan franciás műveltségű, teológailag képzett, polyglott komáromi prédikátor nevét a szent koronáról szóló értekezésében is idézi. Ismeri a Péczeli körül megalakult Komáromi Tudós Társaság egyes tagjait. Így ebből a körből megtaláljuk könyvei közt Szekér Joakim a „Magyarok eredete és mostani magyaroknak nevezetesebb tselekedetei” című munkáját. Zay Sámuel komáromi orvos, „Magyar mineralógia”-ja és Mindszenti Sámuel lexikonfordításai is megvannak a tudós görög könyvtárában. Ugyanott van Péczeli József „Mindenes Gyűjtemény”-ének valamennyi kötete. Ebből olvasta Zavirász „A Görög Nyelvről” szóló fenti értekezést.

Péczeli lelkes hangon megírt, tartalmas és a görög stúdiumok értékét meggyőző erővel bizonyító tanulmánya érthető érdeklődést keltett a magyar szellemi élettel kapcsolatba került görög telepések világában. Beszédes tanúságot tesz érdeklődésükről a kézirat további sorsa is. A fordítás u. i. egy darabig kiadatlanul hevert a pesti görög egyházközség könyvtárában, ahová Zavirász végrendeletéből került. Így juthatott a múlt század harmincas éveiben – talán másolatban – az akkori pesti görög lelkész, a Kozányiból való Papa Rálsz kezébe, aki a gazdátlan kincs értékét felismerve, azt – a magáéból valamelyest megpótolva – 1832-ben Pesten mint saját munkáját kiadta. Ilyen utakon került Péczeli József értekezése Zavirász György fordításában egy harmadik személy neve alatt „A görög nyelv tükre” címen a görög diaszpóra és a felszabadult ország olvasóközönségének a kezébe. A könyv sikerére jellemző, hogy

az akkoriban már alaposan megfogyatkozott pesti görög telepesek közt 78-an összesen 162 példányra fizettek elő.

Eredeti munkáiban állandóan hivatkozik a magyar szakirodalomra: egyháztörténeti tárgyú műveiben idézi Katona Istvánt, a L'Advocat-féle lexikon magyar fordítását, Bod Péter „Az Isten vitézkedő Anyaszentegyházának rövid Históriaját”. Az eucharisziáról szóló tanulmányában hivatkozik Debreceni Ember Pálra és Helmecki Istvánra. A magyar tudományos világgal való szoros kapcsolata még jobban kitűnik magyar vonatkozású munkáiban. Ezek közé tartozik az „Értekezés a magyar szent koronáról.” A szakirodalmat jól ismerő szerző főleg Schwartz Gottfriedra támaszkodik. Tanulmánya első részében a Nagy Konstantin-féle adománylevél hitelességét s a Nagy Konstantin-féle állítólagos korona és a magyar szent korona azonosságára vonatkozó Révay-féle feltevést cáfolja. A második részben a Szilveszter-bulla hitelességét támadja és Hartvik adatainak megbízhatóságát, sőt a szerző létezését is kétségbevonja. A görög tudós, aki a korona kettősségét még nem ismerte, a felsorakoztatott érvek és a görög feliratok alapján lehetetlennek tartja, a magyar szent korona pápai eredetét. Tanulmánya nemcsak azért figyelemreméltó, mert a szent korona irodalmának egyetlen görögnyelvű terméke, hanem azért is, mert – éppen a szerző nemzetisége miatt – olyan részleteket vesz fel a szent korona problémakörébe (itt elsősorban a Konstantin-féle Constitutumra gondolunk), melyeket ebbe a keretbe senki sem illesztett bele, szellemével pedig a szent korona irodalmának egyéb hajtásaiban fel nem lelhető új felekezeti szempontot: a keleti orthodoxia álláspontját képviseli.

Egyéb munkái közül a „Négy nyelvű botanikai névszótárt” (Pest, 1787) azért említjük fel, mert egyik mintája és főforrása Csapó József „Új füves és virágos magyar kert”-je volt.

Zavirász György azzal szerzett elévülhetetlen érdemeket a görög tudományban, hogy főművében: „Új Görögország” című monumentális irodalomtörténeti életrajzgyűjteményében ő állította össze, részben ő kutatta fel és ő rendszerezte először azt az anyagot, melynek alapján a későbbi kutatók a görög szellemi élet történetének igen jelentős fejezetét: a görög szabadságharcot és az új Görögország eljöveteletét előkészítő 350 esztendő történetét rekonstruálhatták.

Forrásai közt a „magyar l'Advocat”-ra és Budai Ézsaiás „Régi tudós világ históriájá”-ra is hivatkozik. Ez az életrajzgyűjtemény volt a megindítója és megtermékenyítője az utána következő újjörög irodalomtörténetírásnak. Ismeretes, hogy midőn Zavirász az „Új Görögország” írásába

belekezdett (munkáját valószínűleg 1790 és 1804 közt Szabadszálláson írta meg), Magyarországon már tekintélyes múltja volt a hasonló életrajzgyűjtemények irodalmának. Elég Czvittinger Dávid, Bod Péter, Horányi Elek és Wallaszky Pál nevére hivatkoznunk. Az összehasonlítás azt mutatja, hogy a görög munka a magyarországi életrajzgyűjtemények közül legközelebb áll Horányi „Memoria Hungarorum”-ához. Bod Péter két munkája is megtalálható könyvtárában. Horányira és Bod Péterre – láttuk – ismételten hivatkozik jegyzeteiben. Horányit, aki éppen azokban az években tanított Kalocsán, mikor Zavirász ott lakott s az ottani piaristák előadásait hallgatta, bizonyára személyesen is ismerte. Hozzátehetjük, hogy munkáik a jelzett külső hasonlóság mellett keletkezésük hazafias indítékában is rokonságot mutatnak egymással. Mindezek az adatok valószínűvé teszik Zavirász és a magyarországi irodalomtörténetírás kapcsolatát. Találunk azonban Zavirásznál konkrét bizonyítékot is, amely a fenti kapcsolatot, mint kétségbevonhatatlan tényt állítja elénk. Egyik kéziratában ugyanis hivatkozik Wallaszky Pál „Conspectus”-ára. Tekintettel arra, hogy Wallaszky, munkájának bevezetésében, hosszasan tárgyalja a megelőző irodalmat, különösen Czvittinger, Bod Péter és Horányi idevonatkozó munkásságát, kétségtelen, hogy Zavirász György tudott a magyarországi irodalomtörténeti életrajzokról, amint már eleve is feltettük, hogy ő, aki a magyarság politikai történetét tárgyaló munkákat állandóan idézte, ismerte a magyarság szellemi életére vonatkozó fontos dokumentumokat is. Megállapíthatjuk tehát, hogy Magyarországon – a Czvittingerek, Bod Péterek és Horányiak hazájában – a magyar irodalomtörténetírók munkáiban megnyilatkozó szellemben, hasonló eljárással, részben magyar források felhasználásával, magyar minták szerint keletkezett az első tudományos értékű és hatásában is nagyjelentőségű újkörög irodalomtörténet.

A fentiekből látjuk, hogy Zavirász György munkássága a magyar–görög szellemi kapcsolatoknak, a magyar tudomány expanzív erejének, valamint a magyarság Kelet és Dél felé irányuló műveltségterjesztő szerepének egyik értékes bizonyítéka.

Az a szellemi élet, melyet a fentiekben jellemzett és hozzájuk hasonló lelkes tudósok ápoltak, az országszerte épült görög templomok és iskolák, mint kulturális gócpontok körül virágzott. Említettük az egyik XVIII. századi feljegyzést a görög templomok számáról. A századok folyamán azonban annál többről: összesen valami 35 görög templomról illetőleg kápolnáról tudunk Magyarországon, melyek kb. 30 egyházközség keretében a meggazdagodott telepések pénzén épültek fel. Érdekesen okolja meg Zavirász a templomok

keletkezését. „Civakodó természetük – írja a szerbokról – és a görögök iránt táplált megokolatlan gyűlöletük arra indította őket, hogy sok helyen jötevőik ellen forduljanak. A görögök ugyanis mindenütt és mindenkor segítették és segítik őket. A legnagyobb bőkezűséggel – 10-szer, sőt 50-szer annyit adva, mint szerb testvéreink – áldoztak templomok építésére és fenntartására, a papok ellátására, csupán azt kötvén ki, hogy görögül és szerbül énekeljenek s hogy az ünnepeken néha görög nyelven tartsák az istentiszteletet. A szerződések és az ígéretek lassanként, mint a pókháló, szétfoszlottak. Megtöltötték a görög énekeket és a görög nyelvű istentiszteletet, sőt egyes városokban a görögök szent egyházi könyveit becstelen helyre dobálták ... Más templomokban a hívőket helyeikről eltávolították, tanítóikat üldözték, a templomokban összegyűjtött pénzről nem számoltak el... A hallgatás leplével borítok be egyéb szenvedéseket. Ilyen és hasonló nehézségek miatt kénytelenek voltak a görögök elválni és elviselhetetlen költségek árán saját templomokat emelni. Ebből az okból emelkedett Magyarországon a görög templomok száma.” A továbbiakban még külön panaszkodik a nemzetéhez ragaszkodó görög azokról „a nehézségekről és elviselhetetlen költségekről”, melyeket a szerbek közbelépésére az Illyr Cancellaria okozott a pesti görögöknek az akkor épülő templommal kapcsolatban azért, hogy annak folytatását és befejezését megakadályozza.

Ezekből az értesítésekből kitűnik, hogy öntudatos görög telepeseinket, kik az első időkben sok helyen balkáni hitsorsosaikkal közös egyházközségekben éltek, a szerbek nemzetiségi türelmetlensége külön egyházközségekben való szervezkedésre és külön templomok emelésére kényszerítette.

Telepeseink hajdani jólétéről, bőkezűségéről és műízléséről ma is tanúbizonyságot tesznek a pesti és miskolci görög alapítású templomok.

A templomok mellett 26 görög iskoláról van tudomásunk a fenti időkben. 1812-ben Pesten egy görög tanítóképzőintézet is megkezdte működését. (Talán erre vonatkozott a görög főiskoláról szóló fentidézett levél.) Az egész diaszpórában híresek voltak a brassói, kecskeméti, miskolci, pesti, szebeni és zimonyi görög iskolák.

Ezekkel az intézményekkel: az egyházközséggel, a templommal és iskolával – látni fogjuk – szoros kapcsolatban álltak a szellemi élet írásos megnyilvánulásai: a magyarországi görög nyomtatványok. Számuk, a rendelkezésünkre álló eddigi adatok szerint kb. 100-ra tehető. Chronologiai szempontból első ezek közt a nagyszombati egyetemi nyomda terméke 1713-ból: „A helyes olvasás, írás, ragozás, szóképzés és mondatfűzés igen hasznos gyakorló szerve.” Utána csaknem háromnegyed százados szünet áll be. A legközelebbi évszám 1787:

Zavirász György 3 könyvének kiadási esztendeje. Ez után az újabb megindulás után csaknem minden évben sűrűn követik egymást a görögnyelvű kiadványok egészen az 1830-as évekig. A következő évtizedekben fokozatosan gyérül a számuk. A sort egy, Pesten 1867-ben kiadott egyháztörténeti munka zárja be. A hazai újjörög könyvek virágkora tehát a XVIII. század végére és a XIX. század elejére esik.

A nyelvi és vallási eszme mellett – valami 40 ilyen tárgyú nyomtatványról van tudomásunk – a szellemi élet minden ágát képviselik ezek a könyvek. A történelmi vonatkozású munkák tanúsága szerint a számkivetésben vagy hódoltságban élő görögséget elsősorban a századok óta várt felszabadításukkal valamilyen kapcsolatban álló események és személyek érdeklik. Ezért szerepel köztük: a görögökkel sorsközösségben élő szerbek története, Napóleon élete, Paszvangszoglu: a török ellen fellázadt szabadsághős életrajza, a szabadságharc elején tragikus véget ért görögországi Párga katasztrófájának és a navarinói ütközetnek a leírása.

A könyvek többi része a tudomány és irodalom különféle területeire vonatkozik. Van köztük botanikai szógyűjtemény, csillagászat, természetrajz, vannak földrajzi összefoglalások, orvosi könyvek, jogtudományi munkák, pedagógiai útmutatások, az uralkodó család tagjaihoz intézett alkalmi versezetek, vannak továbbá fordítások ógörögből, Comenius munkáiból, végül a francia, német és olasz egykorú szépirodalomból. A szépirodalmat alig 7-8 nyomtatvány képviseli. Ennek oka az elnyomatás alól szabadulni akaró, küzdő görögség szigorúan nemzeti és vallásos beállítottságában keresendő. Pl. a pesti egyházközség könyvtárának alapítója, a könyvtár gyarapítására hagyott összeg felhasználásáról szóló intézkedéseiben kifejezetten megtiltja „a színművek, regények és hasonló erkölcsrontó könyvek” vásárlását.

A hazai újjörög nyomtatványok – a nemzetközi érintkezések szempontjából – beszédes tanúbizonyságai annak a szoros kapcsolatnak, mely a diaszpóra görögjeit az őket körülvevő népekhez és azok kultúrájához hozzáfűzte. Kitűnik ebből a görögség kettős szellemi tevékenysége: egyrészt Nyugat felé az európai műveltség hordozóival – köztük a magyar szellemi étellel – az összekötöttés fenntartása, a nyugati kultúra asszimilálására irányuló állandó aktív törekvés, másfelől a sajátos görög keresztény kultúrának és a Nyugattól átvett javaknak közvetítése a balkáni hitsorsosok, elsősorban a románok és szerbek közt hazánk területén is. Fénelon „Télémaque”-jának és Barthélemy „Amours de Carite et de Polydore” című könyvének görög fordításai mellett a görög diaszpóra nyugati vonatkozású szépirodalmi könyvtermelésének legértékesebb darabja az

a hármaskönyv, melynek egyik ritka példányát a kecskeméti egyházközség őrzi. A munka „Erkölcsi háromláb” cím alatt 1815-ben a budai egyetemi nyomdában jelent meg. Az első része: Metastasio „Olimpiade” drámájának fordítása. A hazai görögöknek Metastasio-val egyéb kapcsolata is volt. Pl. az egyik Bécsben kiadott újjörög Metastasio-fordítás előfizetői lajstroma szerint a pesti telepések több mint 60 példányt jegyeztek elő. Metastasiot az egész görögtség tisztelte. Drámái első helyen szerepelnek az újraéledő görög színpad műsorán. Az első athéni újjörög színházat az „Olimpiade”-val nyitották meg, talán éppen a budai nyomtatvány szövegével. A hazai görögök Metastasio-tiszteletét bizonyára erősítette és befolyásolta Metastasio magyarországi közkedveltsége, mely a magyar iskolai színjátszásban, a nagyközönségnek játszó magyar színpad műsorán és a nagyszámban készült magyar fordításokban – köztük Csokonai és Kazinczy fordításaiban – egyaránt megnyilvánult.

Az új görög háromláb második része Marmontel „La bergère des Alpes” című elbeszélése. A tripusz harmadik lába Gessner „Der erste Schiffer” című idilljének fordítása. Az idill magyarországi népszerűségéről tanúskodik a híres magyar színpártoló Vida László átdolgozása, melyet „Az első hajós” címmel a pesti színházban az 1810-es években 10-szer adtak elő. A megzenésített magyar fordítás a nemzeti opera történetében is szerepel.

Ugyanebben a vonatkozásban érdekel bennünket a pesti Trattner-nyomda 1826-ban kiadott terméke: „Hermione, die Braut der Unterwelt. Pathetisches Trauerspiel” újjörög fordítása. Szerzője Fr. W. Ziegler híres bécsi színész és népszerű színműíró, aki életének utolsó éveit – 1822 és 1827 közt – Pozsonyban töltötte. Magyarországi közkedveltségét mutatja, hogy a XIX. század első felében különféle darabjaival csaknem állandóan szerepelt a pesti színház műsorán.

A felsorolt példák igazolják, hogy telepeseinket a nyugati művek kiválógatásában az azokban szereplő antik motívumokon kívül az egykorú magyar társadalom közízlése is befolyásolta.

Zavirász nevénel megismerkedtünk a magyar szellemi élettel közvetlen kapcsolatban álló hazai újjörög munkákkal.

A nyomtatványok egy másik csoportja a diaszpóra görögségének műveltségterjesztő szerepéről tanúskodik a Balkán népei közt. A hazánkba szakadt macedón-oláh Rosa György „Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen” című Pesten, 1808-ban, németül és görögül megjelent bilinguis könyvében hangsúlyozza, hogy az újjörög nyelvet a balkáni népek összekötő szervének tekinti és mint ilyet használja. A következő évben egy második bilinguis könyve is megjelenik Budán román és görög nyelven

„A román nyelv kiejtése”-ről. Ugyanebbe a körbe sorozhatók a nagyszebeni és budai görög–román egyházi énekeskönyvek, egy görög–szerb szótár 1803-ból és egy újgörög–szerb Plutarchos-fordítás 1808-ból.

A nyomtatványok közt az antik irodalmat a fenti munkán kívül „Anteia és Habrokome” átdolgozása és az olvasókönyvek ógörög szemelvényei képviselik.

A kiadói helyek szerint: a vidéki nyomdák közül Nagyszében 3, Brassó és Újvidék 2-2, Győr, Nagyszombat, Pozsony és Sárospatak 1-1 nyomtatványval szerepelnek. Az a körülmény, hogy a nyomtatványok zöme: több mint 80 újgörög könyv Pesten (a Trattner–Károlyi cégnél egyedül 44) és Budán (az egyetemi nyomdában 18) jelent meg, mutatja, hogy a hazai görögség szellemi életének központja a fővárosban volt.

A magyarországi telepések könyvpártolását nemcsak az ismertetett nyomtatványok önmagukban, hanem a hozzájuk csatolt vagy a külföldi könyvekben – mint az említett Meletiosz-féle egyháztörténetben – közölt előfizetői lajstromok is bizonyítják. Kitűnik ezekből, hogy a hazánkban letelepedett görögök a könyvpártolást nemzeti ügynek tekintették és százszámra vásárolták a legdrágább kiadványokat is.

A Patkó Ferenc pesti nyomdájában 1800-ban kiadott „Nagy Alfabetárium” függeléke egy nyomtatott katalógust tartalmaz, mely a görög Pelengásztestvérek pesti kereskedésében árusított görög könyveket közli alfabetikus sorrendben. Ez a könyvjegyzék, mely mint ritka és igen értékes kultúrdokumentum egyfelől adatokat szolgáltat görögjeink szellemi igényeinek és érdeklődési körének megismeréséhez, másfelől azt a görög nyomtatványok terjesztése szempontjából fontos tény is igazolja, hogy az 1800-as évek körül a magyar fővárosban, mint a hazai görög szellemi élet centrumában, voltak görög jellegű könyvkereskedések.

A görög könyvpártolás további tanúbizonyságai a nagy szorgalom és anyagi áldozatok árán létesült magánkönyvtárak: köztük E. R. Popovics, Zavírász és Gavriil Kalonász gyöngyösi lelkész kézirat-, illetőleg könyvgyűjteménye.

Ennek a nemzeti szellemtől áthatott, sokszorosán dokumentált könyvkultúrának emlékét ma is őrzik a magyarországi, elsősorban a pesti, kecskeméti és miskolci görög egyházközségek könyvtárai.

Telepeseink balkáni kulturmissziós szerepét tükrözik, a tárgyalt görögnyelvű példák mellett, az újgörögből fordított szerb- és románnyelvű magyarországi nyomdatermékek is. Ilyen Polyzóisz Kondosz „Tarka tudomány”-ának 1811-ben Nagyszébenben kiadott és D. Darvárász egyik könyvének Budán 1818-ban megjelent román fordítása. Ide tartozik a „Cháriszok új virága”

és a fent említett híres krétai dráma: „Ábrahám áldozata” szerb fordításban Rakics Vincétől. Az utóbbi nagy népszerűségét mutatja, hogy több kiadást ért el Magyarországon. Az előbbieken rámutattunk arra, hogy a görögök saját műveltségükkel együtt a nyugati kultúrát is terjesztették szerb és román hitsorsosaik közt. Ennek a szerepnek egyik érdekes tanúbizonysága a Nagyszébenben 1797-ben kiadott „Ahilefs la Schiro” című könyv: románnyelvű Metastasio-átültetés, melynek alapjául nem az eredeti olasz szöveg, hanem egy újjörög fordítás szolgált. A fordító ezt annyira természetesnek tartja, hogy az olvasóhoz intézett bevezetőjét is lényegében a görög nyelv magasztalásának szenteli.

Külön helyet foglalnak el e fordítások közt a magyar nyelvűek: kizárólag imádságos- és hittankönyvek. Ezek az 1790-es évektől kezdve felbukkanó, újjörögből fordított magyar nyelvű vallásos kézikönyvek abból a szempontból is fontos könyvészeti emlékek, hogy belőlük a görögség egyes rétegeiben végbement változásokra következtethetünk. E nemű nyomtatványaink ugyanis első kézzelfogható bizonyítékai és útjelzői annak a XVIII. században megindult – a görög telepesek történetének a magyarság szempontjából talán legérdekesebb, tudományosan még fel nem dolgozott fejezetét alkotó – beolvadási folyamatnak, melynek beteljesedését telepeseink jogutódai, csak nemrég, azaz a közös határozzal pecsételték meg, hogy testületeiket „görögalapítású magyar” egyházközségeknek nyilvánították.

*

A ma is élő és működő egyházközségeken kívül az egri, gyöngyösi, tokaji és váci görög alapítású, ma már elhagyott templomokban is elég nagy számban vannak görög könyvek különféle – a görögség életére vonatkozó – levéltári anyag mellett, mind rendezetlen, elhanyagolt, pusztulásnak indult állapotban. Hódmezővásárhely, Karcag, Komárom, Szentes és több más magyar város görög alapítású egyházaiban is található görög könyvek, okmányok és levelek, melyek a hazai görögség múltjához adalékokat szolgáltathatnak.

A veszendőbe menő görögnyelvű, illetőleg görög vonatkozású könyvtári, levéltári és feliratos anyag feltárása, rendezése és feldolgozása a hazai újjörög kutatás egyik legegésőbb feladata. Kívánatos országos bizottság megalakítása a magyarországi görög alapítású templomok, műemlékek, könyvtárak és levéltárak megmentésére és az idevonatkozó kutató és kiadói munka megszervezésére.

A magyarországi görög szellemi élet nyomtatott és egyéb emlékei ugyanis nem csupán a görögség törhetetlen életerejéről tanúskodnak, hanem a szerb,

román és egyéb példák mellett újabb bizonyítékokat szolgáltatnak ahhoz a történelmi tényhez is, hogy hazánk földjén a nemzetiségek sajátos kultúrájukat szabadon fejleszthették.

Antiquitas – Byzantium – Renascentia

Sorozatszerkesztők

Farkas Zoltán – Horváth László – Mészáros Tamás

ISSN: 2064-2369

I: Szepessy Tibor: *Bevezetés az ógörög verstanba*. Szerkesztette: Mayer Gyula. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013. ISBN: 978-615-5371-10-3. 266 p.

II: Kapitánffy István – Szepessy Tibor (szerk.): *Bevezetés az ógörög irodalom történetébe*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013. ISBN: 978-615-5371-08-0. 276 p.

III: Tóth Iván: *Alexandros Homérosa. Arrhianos-tanulmányok*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013. ISBN: 978-615-5371-03-5. 208 p.

IV: *Philologia Nostra. Bollók János összegyűjtött tanulmányai*. Szerkesztette: Mészáros Tamás. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013. ISBN: 978-615-5371-00-4. 516 p.

V: Erika Juhász (Hrsg.): *Byzanz und das Abendland: Begegnungen zwischen Ost und West. Bibliotheca Byzantina 1*. Eötvös-József-Collegium ELTE, Budapest, 2013. ISBN: 978-615-5371-15-8. 375 p.

VI: Achilleus Tatios: *Leukippé és Kleitophón története*. Fordította: Szepessy Tibor. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2014. ISBN: 978-615-5371-27-1. 151 p.

VII: Szepessy Tibor (szerk.): *Római költők antológiája*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2014. ISBN: 978-615-5371-25-7. 575 p.

VIII: Maywald József – Vayer Lajos – Mészáros Ede: *Görög nyelvtan*. Szerkesztette: Mayer Gyula. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2014. ISBN: 978-615-5371-31-8. 333 p.

IX: Jacqueline de Romilly – Monique Trédé: *Az ógörög nyelv szeleme*. Fordította: Vargyas Brigitta. Szerkesztette: Horváth László. TypoteX Kiadó, Budapest, 2014. ISBN: 978-963-2793-95-5. 135 p.

X: László Horváth (Hrsg.): *Investigatio Fontium. Griechische und lateinische Quellen mit Erläuterungen. Beiträge der Tagung Klassisches Altertum – Byzanz – Humanismus der XI. Ungarischen Konferenz für Altertumswissenschaft*. Eötvös-József-Collegium ELTE, Budapest, 2014. ISBN: 978-615-5371-33-2. 281 p.

XI: Horváth László: *Az új Hypereidés. Szövegkiadás, tanulmányok és magyarázatok*. TypoteX, Budapest, 2015. ISBN: 978-963-2798-18-9. 301 p.

XII: Erika Juhász (Hrsg.): *Byzanz und das Abendland II. Studia Byzantino-Occidentalia. Bibliotheca Byzantina 2*. Eötvös-József-Collegium ELTE, Budapest, 2014. ISBN: 978-615-5371-36-3. 257 p.

XIII: János Nagyillés – Attila Hajdú – Gergő Gellérfi – Anne Horn Baroody – Sam Baroody (eds.): *Sapiens Ubique Civis. Proceedings of the International Conference on Classical Studies (Szeged, Hungary, 2013)*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-40-0. 424 p.

XIV: Zsuzsanna Ötvös: „Janus Pannonius’s Vocabularium”. *The Complex Analysis of the Ms. ÖNB Suppl. Gr. 45*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-41-7. 354 p.

XV: Erika Juhász (Hrsg.): *Byzanz und das Abendland III. Studia Byzantino-Occidentalia. Bibliotheca Byzantina 3*. Eötvös-József-Collegium ELTE, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-44-8. 300 p.

XVI: Emese Egedi-Kovács (éd.) : *Byzance et l’Occident II. Tradition, transmission, traduction*. Collège Eötvös József ELTE, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-46-2. 236 p.

XVII: Ágnes Ludmann (ed.): *Mare nostrum. Studia Iberica, Italica, Graeca. Atti del convegno internazionale Byzanz und das Abendland – Byzance et l’Occident III (24-25 novembre 2014)*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-45-5. 186 p.

XVIII: Balázs Sára (Hrsg.): *Quelle und Deutung II. Beiträge der Tagung Quelle und Deutung II am 26. November 2014. (EC Beiträge zur Erforschung deutschsprachiger Handschriften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, I.II.)*. Eötvös-József-Collegium ELTE, Budapest, 2015. [ISSN: 2064-969X]. ISBN: 978-615-5371-47-9. 159 p.

XIX: Dión Chrysostomos: *Tróját nem vették be*. Fordította, előszóval és magyarázatokkal ellátta: Szepessy Tibor. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2016. ISBN: 978-615-5371-55-4. 172 p.

XX: Balázs Sára (Hrsg.): *Drei deutschsprachige Handschriften des Opusculum tripartitum des Johannes Gerson. Synoptische Ausgabe der Fassungen in den Codices StB Melk, Cod. 235, StB Melk, Cod. 570 und Innsbruck, ULB Tirol, Serv. I b 3. (Quelle und Deutung, EC-Beiträge zur Erforschung deutschsprachiger Handschriften des Mittelalters und der*

Frühen Neuzeit, Bd. II.I.). Eötvös-József-Collegium ELTE, Budapest, 2016. [ISSN: 2064-969X]. ISBN: 978-615-5371-66-0. 331 p.

XXI: Erika Juhász (Hrsg.): *Byzanz und das Abendland IV. Studia Byzantino-Occidentalia. Bibliotheca Byzantina 4.* ELTE Eötvös-József-Collegium, Budapest, 2016. ISBN: 978-615-5371-68-4. 271 p.

XXII: Emese Egedi-Kovács (éd.) : *Byzance et l'Occident III. Écrits et manuscrits.* Collège Eötvös József ELTE, Budapest, 2016. ISBN: 978-615-5371-63-9. 333 p.

XXIII: Ágnes Ludmann (ed.): *Italia Nostra. Studi filologici italo-ungheresi.* Collegio Eötvös József ELTE, Budapest, 2016. ISBN: 978-615-5371-65-3. 275 p.

XXIV: Balázs Sára (Hrsg.): *Quelle und Deutung III. Beiträge der Tagung Quelle und Deutung III am 25. November 2015. (EC-Beiträge zur Erforschung deutschsprachiger Handschriften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Bd. I.III.)*. ELTE Eötvös-József-Collegium, Budapest, 2016. [ISSN: 2064-969X]. ISBN: 978-615-5371-67-7. 202 p.

XXV: Dora E. Solti (ed.): *Studia Hellenica.* ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2016. ISBN: 978-615-5371-69-1. 132 p.

XXVI: Mészáros Tamás (szerk.): *Klasszikus ókor, Bizánc, humanizmus. A XII. Magyar Ókortudományi Konferencia előadásából.* ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2017. ISBN: 978-615-5371-77-6. 189 p.

XXVII: Horváth László: *Középhaladó ógörög nyelvkönyv. Periergopenés – Szegény gyötrődő tanuló I.* ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2017. ISBN: 978-615-5371-75-2. 339 p.

XXVIII: Farkas Zoltán – Horváth László – Mayer Gyula: *Kezdő és haladó ógörög nyelvkönyv. Periergopenés – Szegény gyötrődő tanuló II.* ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2017. ISBN: 978-615-5371-83-7. 442 p.

XXIX: *Philologia Nostra II. Kapitánffy István válogatott tanulmányai.* Szerkesztette: Farkas Zoltán és Mészáros Tamás. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2017. ISBN: 978-615-5371-78-3. 512 p.

XXX: László Horváth – Erika Juhász (Hrsg.): *Investigatio Fontium II. Griechische und lateinische Quellen mit Erläuterungen.* Eötvös-József-Collegium ELTE, Budapest, 2017. ISBN: 978-615-5371-76-9. 262 p.

XXXI: Philostratos: *A szofisták életrajzai.* Fordította és szerkesztette: Szepessy Tibor. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2018. ISBN: 978-615-5371-86-8. 198 p.

XXXII: Erika Juhász (Hrsg.): *Byzanz und das Abendland V. Studia Byzantino-Occidentalia.* ELTE Eötvös-József-Collegium, Budapest, 2018. ISBN: 978-615-5371-91-2. 187 p.

XXXIII: Balázs Sára (Hrsg.): *Quelle und Deutung IV. Beiträge der Tagung Quelle und Deutung IV am 23. November 2016. (EC-Beiträge zur Erforschung deutschsprachiger Handschriften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Bd. I.IV).* ELTE Eötvös-József-Collegium, Budapest, 2018. [ISSN: 2064-969X]. ISBN: 978-615-5371-90-5. 243 p.

XXXIV: Emese Egedi-Kovács (éd.) : *Byzance et l'Occident IV. Permanence et migration.* Collège Eötvös József ELTE, Budapest, 2018. ISBN: 978-615-5371-63-9. 280 p.

XXXV: Gellérfi Gergő: *Allúziós technika és műfaji hatások Iuvenalis szatíráiban*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2018. ISBN: 978-615-5371-95-0. 276 p.

XXXVI: *Studia Hellenica II. Horváth Endre válogatott tanulmányai*. Szerkesztette: Horváth László – Nakos Konstantinos – Solti Dóra. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2018. ISBN: 978-615-5897-07-8. 354 p.

